
ÜNNEPI KÜLÖNSZÁM A 70 ÉVES
KUKORELLI ISTVÁN
TISZTELETÉRE

JOG • ÁLLAM • POLITTIKA

Ünnepi különszám a 70 éves
Kukorelli István tiszteletére

Ünnepi különszám a 70 éves Kukorelli István tiszteletére

Győr, 2022

- *A Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos kiadványa / Győr*

A Jog-Állam-Politika Ünnepi különszáma a 70 éves Kukorelli István tiszteletére

- Szerkesztőbizottság elnöke és főszerkesztő | BIHARI MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság elnökhelyettese | RÉVÉSZ T. MIHÁLY
- Szerkesztőbizottság | CS. KISS LAJOS | DARÁK PÉTER
GYURITA RITA | FAZEKAS JUDIT | JOSEF KOTÁSEK | KISS LÁSZLÓ
LAMM VANDA | LENKOVICS BARNABÁS | LÉVAY MIKLÓS
KOVÁCS GÁBOR | MARIA PATAKYOVÁ | PATYI ANDRÁS | SMUK PÉTER
SULYOK GÁBOR | SZALAY GYULA | SZIGETI PÉTER
TAKÁCS PÉTER | TORMA ANDRÁS
VARGA ZS. ANDRÁS | VEREBÉLYI IMRE
- Szerkesztők | DELI GERGELY | SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
- Meghívott szerkesztő | VÁCZI PÉTER
- Idegen nyelvű szövegek ellenőrzése | HONTVÁRI TAMÁS
- Olvasószerkesztő | NÉMETH RICHÁRD
- Az alapító képviselője | SMUK PÉTER

Megjelenik | 3 havonta
Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit Kft. ügyvezetője
Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit Kft.
Levél cím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Online szerkesztő | Nagy Zoltán
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda
ISSN | 2060-4580

TARTALOM

- 9 KUKORELLI ISTVÁN SZAKMAI ÉLETÚTJA

KÖSZÖNTŐK

- 13 BIHARI MIHÁLY: Köszöntő - Kedves Kukorelli Pista!
Drága barátom!
- 17 LENKOVICS BARNABÁS: Fair Player
- 23 STUMPF ISTVÁN: Kukó 70 – A csapatjátékos
- 25 SMUK PÉTER: A szelíd erő

TANULMÁNYOK

- 29 BARTKÓ RÓBERT: Egy alkotmányjogi panasz margójára
- 37 BENCZE LÓRÁNT ANZELM – PÉTER TAMÁS: Élet az életekért – Szeretetre lettünk teremtve
- 55 CS. KISS LAJOS: Államtudomány vs. államellenes jogtudomány
- 71 DELI GERGELY: Diszkrimináció a római jogban
- 83 EGRESI KATALIN: Viktor Emanuel Orlando: Az olasz közjogi gondolkodás megalapítója
- 103 ERDŐS CSABA: Gondolatok a különleges jogrendi alapjogkorlátozás alkotmánybírószági gyakorlatáról
- 121 FAZEKAS JUDIT: A fogyasztóvédelmi jog digitális transzformációjának újabb eredményei – avagy az áruk, a digitális tartalmak és a digitális szolgáltatások hibás teljesítéséről szóló irányelvek és transzpozíciójuk
- 131 G. KARÁCSONY GERGELY – GLAVANITS JUDIT: A mesterséges intelligencia által támogatott jogtalálás lehetőségei a bírósági gyakorlatban
- 141 GANCZER MÓNIKA: A határon túli magyarok kedvezményes honosításának értékelése – A törvénymódosítás célja és gyakorlati megvalósítása
- 157 GÁRDONYI GERGELY: A kriminalisztika oktatásának jelentősége a jogi felsőoktatásban
- 165 GURDON-NAGY KLÁRA: A belső ellenőrzés mint kommunikációs folyamat a helyi önkormányzati szférában

- 175 GYURITA E. RITA: A közigazgatási per a jogorvoslati rendszerben
- 185 HORVÁTH ANETT: A kartellpárt hazai megjelenése
- 197 HORVÁTH ATTILA: A Népköztársaság Elnöki Tanácsa
- 207 HORVÁTH GERGELY: Emberi jogok és államcélok a biofizikai lehetetlenülés útján
- 217 KÁLMÁN JÁNOS: A modern központi bankok alapvető feladatai
- 227 KECSKÉS GÁBOR: A fenntartható fejlődés mint alkotmányos érték és államcél
- 235 KELEMEN ROLAND: Az 1919-es román megszállás atrocitásai a Dunántúlon
- 245 KESERŰ BARNA ARNOLD: Az innovációs ökoszisztéma bástyái: a technológiai parkok és a tudományos és innovációs parkok
- 257 KNAPP LÁSZLÓ: Európaiság és államközi integráció Bibó István munkásságában
- 267 LACZÓ JÓZSEF: A jogellenesség katarzisa
- 283 LAMM VANDA: *Contracting-in* paradigma a joghatósági klauzulákban, különös tekintettel az univerzális nemzetközi bíróságokra és a regionális emberi jogi bíróságokra
- 291 LAPSÁNSZKY ANDRÁS: A COVID-19 járvány hírközlési vonatkozásai piaci és közigazgatáselméleti szempontból
- 305 ŐSZE ÁRON: A hatalommegosztás, a bizalom és a felelősség relációi az alkotmányos rendszerben
- 313 PARDAVI LÁSZLÓ: A pénzügyi jog és pénzügyi jogtudomány XXI. századi tendenciáiról, különös tekintettel a nemzetközi adózás új fejleményeire
- 321 RÉVÉSZ T. MIHÁLY: Irinyi József, a sajtószabadság bajnoka
- 327 SIKLÓSI IVÁN: *Az excessus mandati* problémájához a római jogban
- 335 SISKA KATALIN: Zsákutca, vagy a modernizáció előszobája? Gondolatok az Oszmán Birodalom történeti alkotmányának fejlődéséről
- 347 SMUK PÉTER: Szimbolikus beszéd és „Z” mint jelkép
- 353 SZOBOSZLAI-KISS KATALIN: Párhuzamos életrajzok: Bibó István – Szókratész
- 365 TAKÁCS PÉTER: Észrevételek az államforma fogalmához
- 391 VÁCZI PÉTER: Az igazságos Alkotmánybíróság
- 401 ZAKARIÁS KINGA: Az alkotmányos követelmény mint hivatalos elvi tétel a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában

Kukorelli István szakmai életútja

Téten született 1952-ben. Szülőfaluja, majd -városa meghatározó szerepet játszik életében, 1996-ban a Civitas Egyesület elnökévé választották. Tanulmányai során sorsfordítónak bizonyult a Pannonhalmi Bencés Gimnázium, ahol Szent Benedek Regulája, az első általa olvasott „alkotmány” határozta meg a mindennapjait. A gimnáziumba saját bevallása szerint „klottgatás-ként” érkezett, innen azonban kellő tudással felvértezve, „első fecskéként” sikeresen felvételizett az ELTE Állam- és Jogtudományi Karára. Itt 1976-ban szerzett jogi diplomát. 1976-tól az ELTE ÁJTK Alkotmányjogi Tanszékén oktató, egyetemi tanár, tanszékvezető, 1995-től az ELTE ÁJK Győri Tagozat, napjainkig a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc ÁJK Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszékének oktatója, 2022. július 6-ától professor emeritusa. 1988-ban kandidátusi fokozatot szerzett, 1998-ban habilitált, majd ezt követően egyetemi tanári kinevezést vehetett át. 2010-ben védte meg akadémiai doktori értekezését. Két évtizeden keresztül titkára, illetve elnöke volt a kari Tudományos Diákköri Tanácsnak. Tagja az ELTE Egyetemi Tanácsának, 1988-1989-ben oktatási dékánhelyettes. A Magyar Tudományos Akadémia Közigazgatás-tudományi Bizottságának tagja, később alelnöke. 2011-ben az Állam- és Jogtudományi Bizottság elnöke, 1994 és 2000 között az MTA közgyűlésének doktori képviselője és a Doktori Tanács Állam- és Jogtudományi Szakbizottságának tagja. Jelenleg a Parlamenti Kutatások Központjának vezetője.

Kutatási területének fő irányát az alkotmányos alapjogok, a választójog, valamint a parlamenti jogok képezik, a rendszerváltás utáni magyar választási rendszer egyik kidolgozójaként tarthatjuk számon. A Magyar Tudományos Művek Tára szerint jelenleg 555 tudományos publikációja jelent meg, ebből több egyetemi és középiskolai tankönyv, illetve tanulmánykötet.

Az oktatói és tudományos munkája mellett szakmai pályafutása is nagyívű és szerteágazó. 1988-ban a Független Jogász Fórum alapító tagja, majd választmányi tagja lett. 1989-ben részt vett a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásokon a Harmadik Oldal képviselőjeként. 1995-1998 között az Országgyűlés Alkotmány-előkészítő Bizottságának állandó szakértője. Alapító tagja a Független Jogász Fórumnak, a Magyar Népfőiskolai Társaságnak, a Magyar Politikatudományi Társaságnak, az Alkotmányjogászok Egyesületének. 1995 és 1999 között a Magyar Jogász Egylet Tudományos Bizottságának elnöke, 2011 és 2019 között a Bencés Diákszövetség elnöke. Tagja az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány kuratóriumának, az MTA Közgyűlésének

és Jogi Szakbizottságának. 1989-ben az Országos Választási Elnökség titkára, 1994-től az Országos Választási Bizottság tagja, 1997-től elnöke volt. 1999 júniusa és 2008 júliusa között alkotmánybíró, számos kiemelkedő jelentőségű határozat viseli magán emberközeli hozzáállását, hiszen „a bírák sem Robinsonok”.

Szakmai munkásságát és személyiségének példamutató jellegét jól mutatja a számos díj és elismerés, amit életpályája során kapott: Trefort Ágoston-emléklap (1993), Deák Ferenc-díj (1994, 2005), Tét Város Díszpolgári Címe (2001), Szent Márton-díj (2004), a Bibó István Szakkollégium Harkály-díja (2008), a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje a csillaggal (2010), Pro Universitate Emlékérem arany fokozata kitüntetés (2012), Károli Emlékérem (2014), valamint a Magyar Politikatudományi Társaság Bibó István Emlékdíja.

Váczai Péter

Köszöntők

Köszöntő – Kedves Kukorelli Pista! Drága barátom!

„Én ámulok, hogy elmúlok” – írta József Attila 32 éves korában –, de mondhatnám magamról én is, aki éppen beletartozom még a 70-esek táborába, de, hogy már te is a 70-esek közé tartozol, igazi meglepetés, de sorsszerű.

Drága barátom!

Szeretettel köszöntelek, ahogy 10 évvel ezelőtt a 60-asok, most a 70-esek között. 70 évdeből és az én 79 évemből majdnem 50 éve ismerjük, becsüljük, szeretjük egymást. Oly sok mindenben kapcsolódott össze életünk, oly sok mindenben voltunk társak, pajtások, kollégák, de főleg barátok, hogy számba sem tudom venni őket.

BARÁTOK, TÁRSAK, KOLLÉGÁK

Voltunk kollégistatársak a Budaórsi úton, voltunk az Állam- és Jogelméleti Tanszéken társak, én tanársegéd, te demonstrátor, a Szociológia TDK tagjai, majd tanár kollégák lettünk. Megszerveztük a FIOK-ot (Fiatal Oktatók Közössége) a jogászképzés radikális megreformálása érdekében, támogattalak a Hazafias Népfront elnökeként, jártunk és előadtunk a Független Jogászfórumban, ott voltunk a radikális reform-szervezetekben, „bontottuk a rendszert” rendszeresen, ahol csak lehetett.

Együtt kezdtük szervezni a győri jogászképzést... és meg is szerveztük. Egyidőben voltunk Széchenyi-ösztöndíjas professzorok, választott tagjai az MTA közgyűlésének, megkaptuk a Deák Ferenc-díjat, a legjelesebb jogászszakmai kitüntetést, együtt voltunk 9 évig alkotmánybírók, együtt fociztunk 40 évig mindenféle csapatokban, a „Jogtatók” együttesében, a győri oktatók csapatában, az AB focicsapatában, fociztunk Téten és mindenféle sportrendezvényeken.

BARÁTSÁGUNKRÓL

A barátság kölcsönössége (*Amicus amico*) és a „hasonló hasonlót szeret” alapgazsága kötött össze minket. És a Cicero által szépen megfogalmazott igazság: a barát második énünk („*Amicus est tamquam alter idem.*”). Hozzáteve még: Az a legkellemesebb barátság, amelyet hasonló erkölcsi felfogás fűz össze. Erős baráti szeretet köt össze minket. Elég a kézfogás, az ölelés, a hátbaveregetés. Össze-

nézünk, és pontosan tudjuk, mit gondolunk egymásról, a világról, a politikáról, a feladatokról, amiket meg kellett oldanunk egyetemi tanárként, alkotmánybíróként. Sok kiváló, közös tanárunk volt, az idős tanáraink között ott vagyunk mi is a budapesti Jogi Kar „Kiváló oktatói tablóján”.

Kedves 70 éves barátom!

Azonos úton jártunk eddig, biztos vagyok benne, hogy ezután is egy úton fogunk járni, amire jó esélyt adnak közösen vallott értékeink, erkölcsi és hitbéli felfogásunk, az igazságosság és az emberi méltóság feltétlen tisztelete, az arisztotelészi „arany középút” értékelvei: a szelídség, a bátorság, a mértékletesség, az önérzet, a nemes becsvágy, az állhatatosság, a nagyvonalúság, a belátás, az áldozatkészség, a szemérem és a jogos felháborodás.

A BÖLCSESSÉGRŐL, A SZELLEM NYUGALMÁRÓL

A bölcsességről és a szellem nyugalmáról szólnék, kedves barátom! Köszöntőmben azért térek ki a bölcsességre, mint az egyik legritkább, az emberben megtestesülő értékre, mert téged bölcs embernek, vagy legalábbis a bölcsességhez vezető úton járó embernek tartalak. 70 évesen – biztosan állíthatom – te már ráléptél erre az útra. Nem mindenki jut el erre az útra, és azt sem lehet tudni, hogy aki eljut és jár rajta, mikor ért el oda.

A bölcs ember igazán attól bölcs, hogy mások annak tartják, s nem attól, hogy önmagát bölcsnek tartja valaki. A bölcsesség ráadásul nem azonos a műveltséggel, a sok tudással, a széleskörű ismeretekkel, az olvasottsággal vagy a tudós habitussal. Bölcsnek lenni mások által elismert érdem. A bölcsesség lelkiesség és erkölcsiség. A legbonyolultabb és nagyon ritka jelenség. Az utat a bölcsességhez csak az igaz ember találja meg. Miként Seneca írja:

„Nagyszerű és számodra gyümölcsöző dolgot viszel végbe, ahogy állhatatosan haladsz a bölcsesség felé. Bolondság csupán áhítozni rá, mikor te magad vagy az, akitől elnyerheted. Nem kell kezünket az égnek emelni és nem kell a tempomórt kérlelni, hogy beeresszen bennünket az istenszobor füléig, mintha ott jobban meghallgatnának. Isten közel van hozzád, veled van: benned van. Senki nem lehet igaz ember a benne lakó istenség nélkül...” – ezek Seneca bölcs szavai.

A bölcsesség lelkiesség és erkölcsiség. A hit mellett a legszentebb érték, a legkevésbé definiálható tulajdonság, és még az sem biztos, hogy a környezetünk felismeri és elismeri azt. Senki sem lehet próféta a saját családjában – szólt az eredeti mondás –, majd ez a saját országára bővülve terjedt el, ami Jézus bölcsességét igazolta. „A bölcsesség nem állomás, ahová egyszer megérkezel. A bölcsesség maga az út; a te bölcseséged az, ahogyan utazol rajta. Aki túl sebesen vágat, nem látja a tájat.” – írja a bölcsességről Tatiosz.

A bölcsök bölcsességének nagy titka: a szabaddá válás és szellemi nyugalunk megőrzése. A „Hogyan tehetem magam szabaddá?” kérdésre bölcs választ ad Tatiosz: „A kényszerűség elől nem futhatsz el, de legyőzheted. Az utat

a bölcsesség nyitja meg előtted. Hozzá fordulj, ha egész ember akarsz lenni, ha gondtalan és boldog, s végül – de ez a legtöbb –, ha szabad akarsz lenni.” És talán a leginkább megfontolandó intelem: „Aki nem talált rá az útra, még rátalálhat. De ha rátaláltál, járnod is kell rajta. Mindenki a maga történetét alakítja ki: vagy jársz az úton, vagy botladozol. Rajtad múlik a választás lehetősége – ebben rejlik a szabadságod.”

Tudom, szeretett Barátom, hogy hozzád is közel állnak ezek a szavak, gondolatok, bölcsesség-forgácsok. Tudom, hogy te is azt vallod, amit Lao-Ce: „Ha az igaz utat keresed, befelé nézz és megtalálod.” Te megtaláltad az igaz utat, a te igaz utadat, tudom.

Minden ember a saját történetét alakítja, de ezzel együtt másokét is. Elsősorban azokét, akiket szeret, akik közel, sőt, a legközelebb állnak hozzá. Mint ahogyan ők is alakítják a miénket. S nem mindig az igaz út felé terelnek. A választás felelőssége azonban a miénk. Az ember választásra ítélt, és a választásra ítéltetésben van a szabadsága. A választás elől nem menekülhet senki. A választás felelőssége elől nem lehet elbújni, sem elmenekülni. A „szellem nyugalma” azonban felülemelkedik a választás kényszeréből és a helyes és helytelen megítélhetetlenségéből fakadó kiszolgáltatottságon. A „szellem nyugalma” az ember legfőbb kincse-java – írja Pierre Charron. Hatalmas, gazdag kincs, a bölcsesség gyümölcse és koronája.

Kedves Barátom!

Benned éreztem és érzem most is a „szellem nyugalma”. Biztos vagyok benne, hogy nem veszíted el soha, ezután sem. A „szellem nyugalma” nem könnyű megszerezni, de még nehezebb megtartani. A „szellem nyugalma” nem egyszer megszerezhető és el nem veszíthető lelki, erkölcsi, szellemi állapot, hanem örök választások és vállalások sorozata, az igaz úton járás képessége és bátorsága. „Őrizzük meg szellemünk nyugalma, a bölcsesség gyümölcset és koronáját” – int bennünket Pierre Charron.

Néhány szép gondolatot akartam összegyűjteni és írásba foglalni köszöntőként, kedves Barátom. Barátomként, mint „második éneket” ismerlek, és úgy vélem, hogy megismertelek az elmúlt évtizedek során. Remélhetőleg sikerült hozzád közel álló, sőt benned is meglévő gondolatokat felidézni a bölcsességről gondolkodó, bölcs emberektől.

Drága barátom! Szeretettel köszöntelek a hetvenesek táborában!

Budapest, 2022. májusában
Bihari Mihály

•
Kukorelli István az Alkotmánybíróság tagjaként, 2006-ban. Köszönet a kép közléséért az Alkotmánybíróságnak

Fair player

Kukorelli István – akivel immár fél évszázados barátság köt össze – igazságos, tisztességes, becsületes játékos. Ezek a *fair* angol szó elsődleges magyar jelentései. Ezeket Tőle – mint igazi jó tanárebembertől – nemcsak a diákjai, hallgatói, hanem bárki tanulhatja, még a legjobb barátai is. A játék pedig, amit mindannyian játszunk, maga az életünk, benne a szakmánk, a hivatásunk. Az élet nevű játékot is igazságosan, tisztességesen és becsületesen kell játszani, ahogyan Kukó barátom kedvenc játékát, a futballt is. A *fair play*hez, a tisztességes játékhoz tisztességes szabályok és tisztességes játékosok kellenek. No és persze, tisztességes bíráskodás is. Ezekről szólt kedves barátom egész eddigi pályafutása, és erről szólok most én is. Hiszen a tisztességes játék lehet a cél maga. Ahogyan Madách Imre mondatja Ádámmal *Az ember tragédiájában*: „az élet küzdelem, s az ember célja e küzdés maga”.

A mondas szerint – amit Coubertin báró, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság elnöke tett világszerte ismertté – „Az olimpiai játékokban nem annyira a győzelem a fontos, mint inkább a részvétel, mert az élet lényege nem a hódítás, hanem a harc maga!” A „hódítást” fordíthatjuk uralomnak, a „harcot” küzdelemnek is, és akkor a mondat vége: az élet lényege nem a (más emberek feletti) uralom megszerzése, hanem a küzdelem maga! Ugyanerről így írt Vörösmarty Mihály a *Gondolatok a könyvtárban* című versében: „Mi dolgunk a világon? küzdeni Erőnk szerint a legnemesbekért.” Ami pedig a küzdelemben való részvételt illeti, ezzel kapcsolatban azt is hangsúlyozni kell, hogy nem akárhogyan lehet és kell részt venni és küzdeni: akik résztvevők kívánnak lenni, azoknak már előzetesen teljesíteniük kell egy részvételi szintet (szintidőt, magasságot, távolságot, gyorsaságot stb.), bizonyítva a felkészültségüket, majd pedig szigorúan be kell tartani a játékszabályokat. A játék, így az élet nevű játék is, komoly dolog; kell, hogy legyenek szabályai, és hogy azokat minden játékos betartsa. Erre a játékosok pl. az olimpia előtt esküt is tesznek. A szabályszegő játékos tehát egyúttal esküszegő is. Az elfogadott játékszabály mindenkire egyaránt kötelező norma, mintegy a résztvevők közmegegyezése a játék mikéntjében, lebonyolításában. Mint a jó, letisztult játékszabály, minden jó törvény is közösségi egyetértés abban, hogy mi a mindenkitől elvárt, a megengedett magatartás. A megegyezés (*pactum*) kötelez, *pacta sunt servanda!* Ez nem csupán olimpiai, szerződési jogi, de civilizációs alapelv is. Az egész társadalomra kiterjesztve: társadalmi szerződés. A többség akarata, a jogi norma, a törvény, a játékszabály, ha érvényesül, az a jog uralma. A kipróbált, tapasztalati úton bevált norma észszerű, igazságos, hasznos és tisztességes is, alkalmas arra, hogy a kollektív (emberi, társadalmi) játék kerete legyen. A keret túllépését versenybírók felügyelik, a szabályszegést büntetik, a súlyos szabályszegőket kizárják a versenyből. Ellenben a játékszabályok betartása, az önkéntes jogkövetés, a tisztességes játék önmagában is ér-

ték, mert „győzelem” a szabályszegés és a tisztességtelen játék, a tisztességtelen előny szerzésének kísértése felett. Minden *fair play* tehát önmagában véve is győzelem, minden ilyen játékos győztes. Így értendő a nem annyira a győzelem, sokkal inkább a részvétel fontossága.

A sportban érvényesülő játékszabályok tekintetében szigorú a jogegyenlőség: nincs helye sem eseti méltányosságnak, sem pozitív diszkriminációnak, kizárólag a teljesítmény és a *fair play* számít. A férfiak és a nők – eltérő biológiai adottságaik miatt – elkülönítve versenyeznek, a parasportolóknak, rájuk szabott játékszabályok alapján, külön versenyeket szerveznek (így paralimpiát is). A játékszabályok nem diszpozitívok, azoktól a versenyzők sem egyéni értelmezéssel, sem az ellenfelek – közös megegyezéssel – nem térhetnek el. Ha nem így lenne, a játék helyett is szabályalkotási és értelmezési vita folyna, győztest sem lehetne hirdetni, ellenben mindenki vesztes volna. Kis unokáimnál gyakran tapasztaltam ilyen – véget nem érő – játékszabály-alkotási és -értelmezési vitákat. Az újabb generációk általában is át akarják írni, vagy egyéni elképzeléseik, önös érdekeik szerint átértelmezni a régi játékszabályokat. Játékosonként változó, önző individuális szabály persze nem létezhet, az a mindenkire egyaránt kötelező norma a jog halálát jelentené, ami viszont a társadalmi közösség atomjaira bomlását, teljes szétesését eredményezné. Visszatérne a *homo homini lupus est*, a *bellum omnium contra omnes* állapot, az emberré válást megelőző állapot. Az öntörvényűség követelése a szélsőséges önző individualizmus megnyilvánulása, az önkény és az önkényuralom sajátos, új jelensége, az egyéni szabadság félreértése és túlhajtása. Valójában erőszakos egyének és szűk, kreált kisebbségek zsaroló hatalma alakulna ki a többség felett, az alapvető szabadságokat és az emberi jogokat a visszájukra fordító zsarnokság, melyben nincsenek rendező elvek, igazságos, rendet teremtő és fenntartó normák. De ahol nincsenek mindenkire egyaránt kötelező játékszabályok, ott nincs tisztességes játék sem, ott nincs jog sem, nincs joguralom és jogállam sem. Az „individuális jog” uralmi eszközzé válhat egyes zsarnokságra hajlamos egyének és erőszakos kisebbségek kezében a többség felett.

Ahogy a magántulajdon, ugyanúgy a személyiségi jog, az egyes ember irányultsága és identitása, önrendelkezési szabadsága és önmegvalósítása is társadalmi felelősséggel jár. Az egyesek emberi rangja, embersége, műveltsége, civilizáltsága, „értéktartalma” összesítésben a családok és az egész társadalom minőségét, civilizáltságát adja. A „kiművelt emberfők sokasága”, ha egyúttal a tisztességes játékosok sokasága is, az a szabálytisztelő és szabálykövető játékosok sokasága! Ez minden tisztességes emberi játék lényege: abban minden játékos nyertes, az is, aki lemarad a dobogóról. Ebben a vonatkozásban a *fair play* egy nyertes-nyertes játék. A tisztességes emberek emberségének és az egész emberiség emberiségének is van egy eddig elért – nem túl magas, nem teljesíthetetlen – szintje, ami mindenkire kötelező, ami alá tilos visszamenni, visszasüllyedni. Ez a természet és az élővilág védelmében kimunkált, de az ember és az emberi társadalom védelmében is használható *non derogation principle* jogelve, az eddig elért minőségi és védettségi szint lerontásának tilalma. Az igazi nagy

probléma ezzel kapcsolatosan az *oklokrácia* problémája, ha a társadalom többsége nem képes vagy nem hajlandó teljesíteni ezt a mindenkire kötelező minimumszintet sem. A lefelé tendáló tömegdemokrácia többségi akarata is minden esetben törvény? Vagyis a tömegdemokrácia valójában oklokrácia? És a legnehezebb kérdés, hogy ennek ellenszere egy élcsapat legyen-e, egy ideológiai, mozgalmi, politikai elit, aki a nép helyett, a nép nevében és érdekében jobban tudja, mi is (kellene hogy legyen) a valódi népakarat?! Ez maga a bolsevizmus, ilyen élcsapatok voltak a (marxista-leninista, maoista) kommunista pártok. Ezeknek ma is akadnak követőik, akármilyen politikai irányzatot, ideológiát vagy érdeket követnek is. Ők a hivatásos forradalmárok, valójában toleranciahiányos – gyakran emberi joginak álcázott – mozgalmárok, megélhetési aktivisták, akiknek egzisztenciális érdeke a permanens forradalom, sőt, az anarchia is. A zavarosban a legkönnyebb halászni, például politikai közhatalomra szert tenni, közpénzből lázadni, kártérítésért perelni, a perlésből bizniszt csinálni, a jogvédelemből hasznot húzni. Kevésbé kockázatos, mint a tőzsdei spekuláció. Ha pedig a hivatásos forradalmároknak – akiket Bibó István a demokrácia legnagyobb ellenségének tartott – önjelölt vezére is akad (mindig akad!), készen áll a személyi kultusz és a totális diktatúra jól ismert receptje. Ők mondják meg, mi a te véleményed, mit és hogyan szólj, sőt azt is, hogy miről mit gondolj. Ezek egyikét most politikai korrektségnek hívják, broszúráit és oktatását érzékenyítésnek nevezzük. Mármint újbeszélül, amely nyelvet jól beszélték már a 20. századi totális diktatúrák is. Ha a nép nem tanul a saját múltjából, nem lát át a fondorlatos hazugságokon, újra és újra zsarnokot választ maga fölé. Holott a csapatkapitány tisztessége első számú feltétele a csapat tisztességének és a tisztességes csapatjátéknak. A fair playnek. Ami a politikában is fontosabb, mint a győzelem. Mert tisztességes játékkal szabad veszíteni, tisztességtelennel győzni is tilos!

Ha egyesek vagy kevesek akarata is joggá válhat, nagyon is indokolt még mindig és újra feltenni a kérdést: Mi a jog? Most olvastam Brian Z. Tamanaha azonos című tanulmányát a digitális online Univerzális Tudástár jogtudományi tanulmányai között, és megtudtam, hogy a kérdésre nincs egyetlen és kizárólagos egzakt válasz. Jogtudósok, jogfilozófusok százai-ezrei könyvtárakat írtak tele a kérdésről, mégsem tudjuk pontosan: mi a jog. E nélkül azonban azt sem tudhatjuk pontosan, mi a jogállam, és mi a joguralom! De hát hasonlóan vagyunk az idővel vagy a szabadsággal is, tudjuk és érzékeljük, hogy vannak, és különösen megérezzük a hiányukat. Szabadság nélkül, ugyanúgy, mint a levegő nélkül, megfulladunk, nem tudunk élni, létezni. És idő kell hozzá – gyakran túl hosszú idő –, míg erre rájövünk. A jogról is tudjuk, hogy van, nélküle nem létezne az emberi társadalom, sem annak kisebb közösségei, sőt nem „működne” – mert nem vált volna emberré – maga az ember sem. Ahogyan szabályok nélkül nem lenne sport és más játékok, az élet nevű játék sem. Ilyen, legtágabb értelemben a jog: rendezőelv, amely elvek, azaz értékek mentén kialakítja és fenntartja a társadalmi rendet, és elrendezi az emberek életviszonyait. Neveli, jobbítja az embert. A jog az értékalapú rendezettség garanciája. Aki megtartja a rendet, azt megtartja a rend is. Aki a jogot és a kiforrott és letisztult társadalmi értékrendet

követi, az biztos úton jár, a jó és közös cél felé halad. Akinek vannak elvei, értékei, az maga is értékesebb lesz általuk. De nem mindegy, kitől ered, honnan származik, hogyan születik a jog, ki és mi a forrása, ki mondja meg, melyek a rendező elvek és értékek, mi a jog tartalma. A nagy számú magyarázat három fő csoportba sorolható.

Az első, hogy a jog az emberek közötti életviszonyokból, a szokásos, tipikus magatartásokból nő ki, a sokak által helyeselt jó szokások válnak mindenki által követendő normákká. Ez a jog alulról építkezve válik jogrendszeré. A felek és a bírók által kimunkált jó eseti megoldások (precedensek) válnak absztrakt normákká. Az új élethelyzetekben, változó körülmények között nagy a felek szabadsága az új megoldásokra, új szokások, új jog alkotására. Ez nagyobb társadalmi szabadsággal, de egyúttal nagyobb felelősséggel is jár. Az ilyen jog uralma (*rule of law*) rokon a nép uralmával, a demokráciával; a joguralom és a népuralom ikertestvérek.

Amióta a többségi elven és képviseleti alapon működő állam átvette a jogforrás szerepét és a jogalkotás feladatát, elterjedt az a nézet, hogy a jog: állami parancs, kötelező előírás. Ez a jog felülről építkezik és válik koherens jogrendszeré, ami lefedi a társadalom életét, sőt – ha túl részletező a szabályozás –, a hétköznapi emberek mindennapi életét is. Az ilyen jog az állam totális uralmává fajulhat a társadalom (és benne minden egyes ember élete) felett. Az ilyen elfajulás megelőzésére született a 20. század totális diktatúráival szemben a jogállam (*Rechtsstaat*) eszméje, a korlátok és ellensúlyok szervezeti rendszere. A jogállam azért paradoxon, mert ezt az eszmét is a jogalkotó állam teszi valósággá. A paradoxon feloldásához itt is fejlett és erős demokráciára, kiművelt emberfők sokaságára, és főleg a szervezetrendszer kiépítő és működtető tisztességes politikusokra, *fair playerekre* van szükség.

A harmadik nézetcsoporthoz szerint a jog az isteni és a természeti törvényeknek, a jó erkölcsöknek, sőt magának az erkölcsi jónak a megvalósítási eszköze. Mivel ez a forrás az ember szívébe van írva, az ilyen jog belülről építkezik és oda is hat vissza, célja az ember, mint erkölcsös lény (*homo etikus*) tökéletesítése. Ez nem a jog és a jogállam uralma az ember és a társadalom felett, hanem a jóerkölcs uralma a jog és az állam felett, és persze közvetve az ember felett is. Ezt a nézetet az előző két nézet hívei – többnyire – vehemensen tagadják. Azok esetében az emberek magukat képzelhetik elveket, értékeket, normákat teremtő hatalomnak, utóbbi esetben azonban maguk is alá vannak vetve egy ilyen – tőlük független – külső teremtő erőnek.

Az igazság persze e három fő nézetcsoporthoz részigazságaiból tevődik össze. Kár lenne bármelyik nézet kizárólagosságára törekedni. Az emberiség történelme során már mindhárom jogfelfogással sikerült súlyosan visszaélni, a jogot a gyengébbek, a kiszolgáltatottak, a függő (alárendelt) helyzetben élők, a hátrányos helyzetűek, általánosságban az ember ellen fordítani. Holott, ami- ben egyezsége kellene jutni, az éppen az, hogy – eredjen akárhonnan – a jog van az emberért, nem az ember a jogért (főleg nem a jogalkotó állam hatalmáért). Mindhárom nézetcsoporthoz a pozitív elemeket kellene ötvözni. Az arányokra

és a hatékonyságra, a várható hatásokra persze nagy figyelmet kell fordítani. A közös mérce az ember embersége, az ember szolgálata. Jó jog az, ami az ember javát szolgálja. Sőt, csak az nevezhető jognak, ami által az emberből még jobb ember lesz.

Végezetül röviden szólnék még a bíráskodásról, mivel a barátommal két évig bíráskodtunk együtt az Alkotmánybíróságon. Milyen legyen a jó bíró? Van bíró, aki mindent lefúj, amit ő szabálytalanságnak gondol, széttördeli a játékot, ilyenkor a mérkőzés nem a játékról, hanem a bíráskodásról szól. Nem véletlenül vesznek igénybe újabban a bíráskodáshoz technikai (objektív) eszközöket is. „Határesetekben” persze a videofelvételt is a bíró értelmezi. A végső szó kimondásának joga azonban nem a végső és legfőbb hatalmat, hanem a végső és legfőbb felelősséget jelenti. Van bíró, aki semmit nem fúj le, mindent elnéz, engedi a kemény játékot, olykor a durva belemenéseket is. Így a játékosok, akik focizni ugyan nem tudnak, egyre agresszívebbek lesznek, a játék eldurvul és a szabálytalanságokról szól. És vannak bírók, akik keresik az arany középutat. Tudják, hogy a bíráskodás is a játék része, de a meccset a játékosok játsszák, és a mérkőzésnek a játékról kell szólnia. Mi igyekeztünk jó bírók lenni. A barátomnak ez könnyebb volt, mert Ő nemcsak szeretett, tudott is focizni, jó játékos is volt. Hidegkuti, Bozsik, Göröcs jutnak róla az eszembe: kiváló középpályások, irányítók, karmesterek, előkészítők, gólpaszt adók. Kiszolgálják a csatársort, de ha kell, gólt is lőnek, besegítenek a védekezésbe is. Intelligens, technikás, finom játékosok. Példaképek. A legértékesebbek a pályán, ők a tisztességes játékosok, akiknek leginkább köszönhetően tisztességes a játék.

Lenkovics Baranbás

•
Kukorelli István 60. születésnapjának ünnepi köszöntése 2012-ben. Balról jobbra, hátsó sor: Sente Zoltán, Erdős Csaba, Karácsony Gergely, Szabó Eszter, Szalai Gyula, Kukorelli István. Balról jobbra első sor: Smuk Péter, Váczi Péter, Galliné Kamilla, Bihari Mihály

Kukó 70 – A csapatjátékos

Kukorelli Pistinek a foci volt az egyik legnagyobb szerelme. A Jogtatók foci-csapata az ELTE Jogi Karának fiatal oktatóiból rekrutálódott, és a hallgatókkal vívott nagy csatákban edződött. Az 1980-as évek derekán nemcsak az egyetemi ifjúság mozgolódott és feszegette a pártállam által engedélyezett egyetemi autonómia határait, hanem a Fiatal Oktatók Közössége is komoly oktatási reformokon törte a fejét. Kukó, Kéri, Jutasi, Bárd, Szigeti, Pethő Robi generációja szinte egyszerre robbant be a pesti jogi kar életébe. Meg akarták törni a begyepesedett oktatási rendszer teljesítmény-minimalizáló törvényeit, át akartak térni a hallgatóközpontú oktatásra, hittek a tutor-rendszer közvetlenségében és olyan ismeretek átadására törekedtek, amelyek a társadalom valóságos folyamatait mutatták be. Erős érdekközösség jött létre a tudásszomj motiválta tehetséges hallgatók és az oktatási rendszer merevségét feltörni akaró fiatal oktatók között. Kukó az Államjog, később Alkotmányjog Tanszék égisze alatt működő, igen népszerű TDK keretein belül vonzotta magához a tehetséges hallgatókat, míg a Kéri Laci mindezt az Állam- és Jogelmélet Tanszéken belül tette.

A péntek délutánok a kispályás focimeccseké voltak. A Jogtatók csapata állta a sarat a „Folyik a sör” nevet viselő hallgatói csapattal szemben is, ők voltak a legrámenősebbek. Kukó igazi csapatjátékos volt, osztogatta a labdákat a jó helyzetben lévő társaknak, de gyakran ő volt a befejező csatár. Neki nem az számított, hogy ki rúgja a gólt, hanem az, hogy a csapat jól és eredményesen játsszon, és főleg, hogy megéljük a játék örömét. Egyik alkalommal, amikor a Kéri Lacit valamelyik hallgató felrúgta, a Laci dühösen odaszólt neki: „Apám, az oktatásban elszenvedett sérelmedet ne a focipályán torold meg!” Kukó rögtön békítőleg lépett fel, így nem tört ki a hallgatói–oktatói háború. Sőt, a meccsek után, néhány korsó sör kíséretében hosszasan elemeztük a Jutasi nagy védéseit, a Kukó gólpasszait és a Kéri felhőfejeseit. Felejthetetlen napok voltak, igazi baráti közösséggé kovácsolták a Jogtatók csapatát, akik a magánéletben és az oktatásban is segítették egymást. Nem véletlen, hogy rendszeresen feljártunk egymáshoz, igen heves vitákat folytatva a rendszerváltozás nagy kérdéseiről.

Kedves Pisti barátom! Örülök annak, hogy sikeres életpályával a hátad mögött elérted a 70. évet, sok mindent már papírra vettedél, de bízom abban, hogy a hátralévő évtizedekben még lesz energiád arra, hogy megírd azt a munkát, amely értékeli majd, hogy egykori tanítványaid merre vitték az országot, hogy teljesítették a bibói szabadságszerető ember tízparancsolatát.

Boldog születésnapot, régi barátsággal:
Stumpf Pisti

A Bibó István Szakkollégium jelvénye

A szelíd erő

Hangos időket élünk, mikor Kukorelli István hetvenedik születésnapját ünnepeľjük. Zajos a világ a háború robajától, a gazdasági és társadalmi krízisektől, a politikai kampányoktól, az identitás-viták hullarablóinak cinizmusától, a hamis realisták és túlfeszült lényeglátók elkészerítően kilátástalan vitáitól. Ebben a hangzavarban, néha megtört hangszínnel, de továbbra is szelíden szólal meg professzor úr, akár Bibó láthatatlan alkotmányáról, akár a régiek és a modernek közjogáról tanít minket. Mert az igazán fontos dolgok ilyen szelíd csendben történnek.

Kukorelli István egyetemi docensként az 1995-ben indult győri jogászképzés Közjogi Tanszékének első vezetője volt. Ezzel, és a „kihelyezett” képzés létrehozását támogató megannyi sikere nyomán, büszkén valljuk alapító atyának. Az iskolateremtő, docensként is professzornak tartott tanáromat néhány évvel az indulás után sikerült meglepnem, a győri hallgatói egyetemi klub Bibó Istvánról való elnevezésével. Nyomban meghívást kaptam a Bibó szakkollégium születésnapjára – amely Cseh Tamás koncertjével és a Jogtatók focimeccsével hagyott nyomot emlékezetemben –, valamint az egyetemi klubban való beszélgetésünk után kaptam tőle az azóta is féltve őrzött, keretezett Bibó-portréképet. Kukorelli István támogatásával kerültem az Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszékre oktatónak, témavezetésével szereztem PhD fokozatot a győri doktori iskolában, támogatásával habilitáltam, majd lettem az alkotmányjogi tanszék vezetője. Dékánhelyettesként egy doktoravatási ünnepségen hosszasan idéztem Bibó szabadságszerető emberének tízparancsolatából. Mivel ezt a krédót Kukorelli István adta kezembe és kötötte lelkemre, neki köszönhetem azt az ajándékot az élettől, hogy egy, ezen az avatáson végzős joghallgató jó pár évvel később elmesélte: ő is saját pályafutása legfontosabb értékének tartja, amit Bibótól kapott ezekben az idézetekben. Pályafutásunk s a győri jogászképzés sorsa Kukorelli István pályájával egybefonódott. Nem azért, mert Kukorelli István magas rangú vezetője volt a karnak – hanem, mert szelídségével generációs élménynek számító értéket adott át nekünk.

Szelíd iskolateremtő mesterünket a rendszerváltás a katedrán, vidéken terpmunkán, majd a „harmadik oldalon” találta. A csendes alkotmányos forradalom időrendje és „dátumai” Kukorelli István számára világosan kirajzolódnak, hitelesen és hittel tanította nekünk ezeket, az alkotmányosság alapelveivel együtt. Mégis, sokan ennél nagyobb durranást kerestek a közelmúltban, s mert mivel nem tetszettek forradalmat csinálni, eltagadták a nem kellően harsányan kommunikálható fordulatot. Valószínű, professzorunknak ezért is nem ment a „politizálás”, mert oda a hitelesség nem szükséges elegendő. Megtalálták a fontos egyetemi és közjogi pozíciók, noha – úgy hiszem – nem karriert épített,

hanem tudást és közösséget. A foci pályán sem a hangoskodók, hanem a szorgalmasok közé tartozik, és a lelátón sem volt hangadó. A hangos rigmusokban, kiáltványokban való kommunikációnak sem híve, a magyar alkotmányjogászok és a bencés öregdiákok szervezeteit alázattal gondozta, vezette; tépelődéseit és nagyszerű „civil” kezdeményezéseit volt szerencsém közelről látni.

Alkotmányos állásfoglalásai szelíd határozottsággal megfogalmazottak, műfajt teremt az alkotmánybírói különvéleményeivel és „különvéleménnyel felérő” párhuzamosaival. A rendszerváltás óta több generáció nőtt fel tankönyvén és stílusán – ez valószínű, egy-két generációnyi időre még kitart, ha esetleg kevesen is értik meg, milyen nehéz, de milyen fontos az a staféta.

Úgy vélem, a győri jogászképzés iskolateremtő professzora kiérdemelt emeritusi éveiben továbbra is igazi példakép számunkra, oktatóknak, hallgatóknak, a szabadság kis köreit építgető egyetemi polgároknak.

Kedves Istvánunk, kívánom, hogy őrizzen meg és éltesen sokáig jó egészségben és derűben a Jóisten!

Smuk Péter
dékán

Tanulmányok

Egy alkotmányjogi panasz margójára

ABSTRACT

In the fight against the COVID-19, the Decree Nr. 220/2021 was adopted by the Hungarian Government on 1st of May 2021 to ensure the punishability of that conducts which may mean a misuse regarding the immunity cards. The decree mentioned created new crimes, however, not on statutory level. This step was based by the Hungarian Government on the Hungarian Constitution which entitles the Government to deviate from some statutory regulations in an emergency situation defined by the Hungarian Constitution. However, there are some rules which cannot be ignored by the government, for instance, qualifying a conduct as a crime. Namely, according to the principle of legality which is the most important principle of the substantive criminal law, criminal liability may be established only in connection with a conduct that a statutory rule requires to be criminalized at the time of commission. The paper wants to analyse this legal situation from the constitutional criminal legal viewpoint.

Keywords: COVID-19 ■ principle of legality ■ Hungarian criminal law
■ Hungarian Constitution ■ unconstitutionality
■ Hungarian immunity card

I. BEVEZETÉS

A hazai büntetőjogi gondolkodás általános kiinduló tétele, hogy egy adott emberi magatartás büntetni rendeltségének lehetősége törvényi alapokon kell, hogy nyugodjon. Bár a hazai dogmatikában különböző megközelítések láttak napvilágot a bűncselekmény tudományos fogalmát illetően, a törvényességi elv, mint a definíció fundamentuma, építőköve, valamennyi esetében közös pont. A „*nullum crimen tétel*”, mint a büntetőjogi legalitást kitöltő elv, a jogállá-

miság formai követelményének, a jogbiztonságnak a megtestesülése,^[1] Magyarországon is széles szakirodalommal bír,^[2] valamint a tankönyvirodalomban^[3] is egységesen van jelen. Egy központi elem, amely nem szűkíthető le kizárólagosan az egyes bűncselekmények különös részi tényállásaira, hiszen áthatja nem csak a büntetőjogi felelősségre vonás releváns szabályait, de a büntetethez és a büntetés kiszabás egyes kérdéseit is, és természetesen minden más, az egyén alkotmányos jogait érintő büntetőjogi szabályt.^[4]

Ilyen dogmatikai környezetben került Magyarország Kormánya által elfogadásra a 220/2021. (V.1.) Korm. r. (a továbbiakban: Rendelet), amely a védetség igazolással való visszaélés elleni fellépés érdekében bűncselekményre nyilvánított egyes magán- és közokiratokkal kapcsolatos, visszaélésszerű magatartásokat,^[5] melyek a védetség igazolványok kiadásával összefüggésben bírtak relevanciával.^[6] Ezen jogszabállyal a Kormány gyakorlatilag felülírta a *nullum crimen* elvet, hiszen rendeleti úton kriminalizált magatartásokat, köztük olyanokat is, melyek büntetendőségét már a Btk. is biztosította.^[7] Bár a Rendelet megalkotásának jogalapjául az Alaptörvény 53. cikk (2) bekezdésére, valamint a 2011. évi CXCVIII. tv. 51/A.§-ára hivatkozott, a jogalkotó a törvényi szintű rendelkezéstől való eltérés lehetőségét kizárólag a Rendelet és a Btk. viszonylatában vizsgálta,^[8] az Alaptörvényre, valamint az alkotmányos büntetőjog követelményrendszerével összefüggésben kiforrott alkotmánybíró-sági gyakorlatra tekintettel nem. A kihirdetett veszélyhelyzet, bár kétségkívül különleges jogrendi helyzetet eredményezett hazánkban, mégis jogos alkotmányos és büntetőjogi kérdésként merült az fel, hogy veszélyhelyzetben felülírható-e a *nullum crimen* elv, rendelkezik-e önálló kriminalizációs hatáskörrel a Kormány ilyen különleges jogrendi környezetben. Mivel alkotmányos jelentőségű kérdésről van szó, alkotmányjogi panasszal fordultam az Alkotmánybíró-sághoz. Az eljárás jelen tanulmány írásakor is folyamatban van IV/3759/2021. szám alatt a testület előtt, és egyelőre a befogadhatóságról való pozitív döntésről kaptam hivatalos értesítést.

[1] Nagy, 2016a, 485.

[2] A teljesség igénye nélkül: Nagy, 1995, 257-270.; Nagy, 2016b, 139-153.; Hollán, 2009, 2060-2088.; Hollán, 2018, 419-431.; Mészáros, 2014, 26-31.; Mészáros, 2020, 1-249.

[3] Szintén a teljesség igénye nélkül: Földvári, 2006; Belovics et al., 2012; Nagy, 2014; Gellér – Ambrus, 2017; Görgényi et al., 2019.

[4] 54/2004. (XII.13.) AB határozat, Indokolás, IV. rész 10.3.1.; 16/2014. (V.22.) AB határozat, Indokolás [33].

[5] Például a hamis köz- vagy magánokirat készítését, azok felhasználását, valamint az igazolványok kiállításához kapcsolódó, informatikai rendszerben elkövetett különféle visszaéléseket.

[6] A hivatkozott kormányrendelet jelen tanulmány írásakor annak ellenére még hatályban van, hogy a jogalkotó a 77/2022. (III.04.) sz. Korm. rendelettel egyes védelmi intézkedések megszüntetéséről, valamint a védetséget igazoló okmánnyal kapcsolatos szabályok kivezetéséről döntött.

[7] Bartkó, 2021, 48-50.

[8] A Rendelet önmagában a Btk. 4.§ (1) bekezdése szerinti törvényi bűncselekmény-fogalomból indult ki, mely egy adott cselekmény bűncselekménnyé minősítését a törvényhez, mint jogforráshoz kapcsolja a definícióban. A Rendelet az Alaptörvény által adott – törvényi rendelkezéstől eltérést megengedő – felhatalmazást ezzel összefüggésben alkalmazta.

A tanulmány célja az alkotmányjogi panaszban foglaltak tudományos igényű összefoglalása,^[9] egyrészt tisztelegve az ünnepelt, Prof. Dr. Kukorelli István Tanár Úr előtt, másrészt pedig az abban való bizakodás reményében, hogy a kérdésben a jövőben kialakulhat egy jogirodalmi vita – akár az Alkotmánybíróság időközben esetlegesen megszülető döntésétől függetlenül is.

II. AZ ALKOTMÁNYJOGI PANASZ ÉRVRENDSZERE

A *nullum crimen* elv a taláros testület már egészen korai ítélezési gyakorlatában a büntetőjogi legalitás elvéből fakadó követelményként nyert értelmezést, egyben tartalommal is megtöltötte a korábbi Alkotmány 57.§ (4) bekezdésében foglalt szabályt, főként annak „magyar jog” kitételét. Az Alkotmánybíróság az elvet összekapcsolta a jogállamisággal, és az abból a jogrendszerre háruló követelményekkel. A 9/1992. (I.30.) AB határozat V/2. pontjában ezt a jogállamiságot a testület Magyarország alapértékeként határozta meg, mely alapérték érvényesülése szempontjából a törvényességi elvet garanciális jelentőségűnek értékelte. A *nullum crimen* elv valós tartalmát megalapozó határozatában az Alkotmánybíróság kifejtette: „alapjog és szabadság tartalma törvénnyel csak más alapjog vagy alkotmányos érték védelme érdekében elkerülhetetlen esetben, a szükséges mértékben és arányos módon korlátozható. A büntetőjog tilalmi és előírásai, különösen pedig a büntetések mind alapjogot vagy alkotmányosan védett jogot és értéket érintenek. A törvénnyel történő elkerülhetetlen, szükséges és arányos korlátozás az alapja és alkotmányos értelme a büntetőjogi büntetés olyan magyarázatának, hogy az végső eszköz a jogkövetkezmények között. [...]”^[10]

Az Alkotmánybíróság fenti elévülési határozatában^[11] tehát egyértelműen lándzsát tört amellett, hogy a törvényességi elv nemcsak azt jelenti, hogy „bűncselekményt törvényben kell tiltani, és törvényben kell büntetéssel fenyegetni, hanem általában azt követeli meg, hogy a büntetőjogi felelősségre vonásnak, az elítélésnek és a megbüntetésnek törvényesnek és törvényen alapulónak kell lennie”.^[12] Döntését és normaértelmezését csak erősítette a jelenleg hatályos Alap-

[9] Megjegyzem, terjedelmi korlátok miatt is, a tanulmány kizárólag az érdemi alkotmányjogi indokolás bemutatására fókuszál, az egyéb, a befogadhatóság vizsgálata szempontjából fontos kérdésekre – pl. érintettség – nem kívánok kitérni.

[10] Lásd 11/1992. (III.05.) AB határozat, Indokolás IV/2.

[11] Bár egyértelmű, hogy a tanulmányban alapul vett, elévüléssel kapcsolatos alkotmánybíróági határozat bizonyos megállapításai az Alaptörvény U. cikke tükrében meghaladtak, ugyanakkor a *nullum crimen* elv absztrakt tartalma, valamint a jogállamiság kérdésében elfoglalt elvi álláspontok nem.

[12] Lásd 11/1992. (III.05.) AB határozat, Indokolás IV/3. Itt jegyzem meg, hogy a testület hivatkozott döntése olyan alkotmányos szabályok alapján született meg, ahol az Alkotmány 35.§ (3) bekezdése szintén biztosította veszélyhelyzetben a Kormány azon jogkörét, hogy törvényi rendelkezésektől eltérő rendeleteket, intézkedéseket fogadjon el, illetve vezessen be.

törvény 54. cikk (1) bekezdésében foglalt szabállyal megegyező Alkotmány 8.§ (4) bekezdése, mely szintén nem engedte ignorálni a törvényességi elvet, még veszélyhelyzet idején sem. Az Alkotmánybíróság viszonyulása a *nullum crimen* elv tartalmához alapvetően nem változott az 1992-es határozathoz képest, az Alaptörvény hatálybalépését megelőzően, és azt követően sem, mint ahogyan maga az alkotmányos szabály sem módosult.^[13]

Az Alaptörvény egyfajta jogfolytonosságot biztosított a törvényességi elv azon garanciális tartalmának, hogy büntetendő magatartás meghatározására kizárólag törvényben legyen lehetőség. A *nullum crimen* elv mindemellett, az Alkotmánybíróság gyakorlata alapján, a tisztességes (fair) eljárás részeként, elemeként is értékelendő. Erre a testület 6/1998. (III.11.) AB határozatában következtetett, melyben elvi éllal rögzítette, hogy „a tisztességes eljárás (fair trial) követelménye nem egyszerűen egy a bíróságnak és az eljárásnak is megkövetelt tulajdonságai közül, hanem az idézett alkotmányjogi rendelkezésben foglalt követelményeken túl – különösen a büntetőjogra és -eljárásra vonatkozóan – az 57.§ többi garanciájának^[14] a teljességét is átfogja”.^[15]

Az alkotmányjogi panasz a fenti előzmények ismeretében ezért az alábbi alkotmányos rendelkezéseket hívta fel érvelésében: Alaptörvény B.) cikk (1) bekezdés,^[16] I. cikk (3) bekezdés,^[17] XXVIII. cikk (4) bekezdés,^[18] valamint az 54. cikk (1) bekezdés.^[19]

A felhívott normatív rendelkezések azért tekinthetők fontosnak, mert a tanulmányban már említett kontinuitás ezen szabályoknál egyértelműen tetten érhető. A *nullum crimen* elv absztrakt tartalmát, valamint annak a különleges jogrendi időszakban történő érvényesülését leíró normák az Alkotmány időszakában is gyakorlatilag a jelenlegivel megegyezőek voltak. Így függetlenül attól, hogy a Rendelet miben jelölte meg legitim voltát, a hivatkozott szabályokat, alkotmányos büntetőjogot meghatározó törvényességi elvet figyelembe kellett

[13] Lásd ezzel kapcsolatban például: 18/2006. (V.31.) AB határozat, Indokolás, III/4.; 32/2008. (III.12.) AB határozat, Indokolás V/2.1.; 16/2014. (V.22.) AB határozat, Indokolás [33].

[14] A hivatkozott jogszabályhely a (4) bekezdésében fogalmazta meg a törvényességi elvet, melyet az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdése gyakorlatilag átvett. A főszövegben is jelzett jogfolytonosság a szövegezésben is tetten érhető.

[15] Lásd 6/1998. (III.11.) AB határozat, Indokolás II/5.

[16] „Magyarország független demokratikus jogállam.”

[17] „Az alapvető jogokra és kötelezettségekre vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg. Alapvető jog más alapvető jog érvényesülése vagy valamely alkotmányos érték védelme érdekében, a feltétlenül szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan, az alapvető jog lényeges tartalmának tiszteletben tartásával korlátozható.”

[18] „Senki nem nyilvánítható bűnösnek, és nem sújtható büntetéssel olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog vagy - nemzetközi szerződés, illetve az Európai Unió jogi aktusa által meghatározott körben - más állam joga szerint nem volt bűncselekmény.”

[19] „Különleges jogrendben az alapvető jogok gyakorlása – a II. és III. cikkben, valamint a XXVIII. cikk (2)-(6) bekezdésében megállapított alapvető jogok kivételével – felfüggeszthető, vagy az I. cikk (3) bekezdése szerinti mértéken túl korlátozható.”

volna vennie a Kormánynak jogalkotási tevékenysége során.^[20] Az Alkotmánybíróság a fentiekben már többször hivatkozott 11/1992. (III.5.) AB határozata Indokolásának IV/2. pontjában utalt arra, hogy a büntetőjog alkotmányos alapelveinek korlátozását, felfüggesztését a régi Alkotmány sem tette lehetővé, különleges jogrendi időszakban sem. Ebben a tekintetben álláspontom szerint az Alaptörvény hatálybalépésével sem változott a helyzet. Az Alkotmánybíróság töretlen gyakorlata a *nullum crimen* elvet a régi Alkotmány vonatkozásában, annak 57. cikk (4) bekezdésében látta megjelenítettnek, mely hivatkozott rendelkezés jelenik meg az Alaptörvény XXVIII. cikk (4) bekezdésében is. Azaz egyértelműen kijelenthető – és ettől eltérő határozatot eddig a taláros testület sem hozott az Alaptörvény hatálybalépése óta –, hogy az Alaptörvény a *nullum crimen* elvnek a régi Alkotmánnyal megegyező védelmet biztosít. Ezt pedig azért fontos hangsúlyozni, mert a Kormány rendeletalkotási jogköre még veszélyhelyzet idején sem korlátlan.^[21] Az Alaptörvény 54. cikk (1) bekezdése alapján különleges jogrendben az alapvető jogok gyakorlása a II., III. cikkben, valamint a XXVIII. cikk (2)-(6) bekezdéseiben rögzített alapvető jogok tekintetében nem függeszthető fel, és nem korlátozható az I. cikk (3) bekezdésben rögzített mértéket meghaladóan. Azaz, maga az Alaptörvény zárja ki, hogy a tisztességes eljárás elemeként értelmezett, a büntetőjog alapelveként értékelt törvényességi elv veszélyhelyzetben felfüggeszthető, vagy az Alaptörvény által generálisan meghatározott mértéket meghaladó módon korlátozható legyen.

A Kormány a Rendelet megalkotásával a „magyar jog” fordulat tartalmát a veszélyhelyzeti keretek között a törvénynél alacsonyabb szintű jogforrással, nevezetesen a kormányrendelettel (is) azonosította, mellyel lényegileg jelentősen módosította a *nullum crimen* elvnek az Alkotmánybíróság töretlenül tűnő gyakorlatában kidolgozott elvi tartalmát. Ezért is alkotmányos jelentőségű a panasz érdemében majdan meghozandó határozat tartalma. Ha ugyanis a testület arra a következtetésre jutna, hogy különleges jogrendi helyzetben is van a Kormánynak önálló büntetőjogszabály-alkotási hatásköre, akkor akár a bűncselekmény tudományos fogalmának újragondolása is szükségessé válhat, ledöntve ezzel az alkotmányos büntetőjog „ledönthetetlenek vélt pillérét”. Egy ilyen döntés nemcsak azt eredményezné, hogy a bűncselekmény tudományos – annak alapvetően formális – fogalmának módosítása válna szükségessé, hanem egy, a magyar büntetőjog alapját képező dogma átírását is, ezzel mintegy új tar-

[20] Erre pedig minden lehetősége meg is volt, hiszen a veszélyhelyzet időszaka alatt az Országgyűlés folyamatosan ülésezett.

[21] Az Alkotmánybíróság ezt hangsúlyozza is a veszélyhelyzeti időszakban benyújtott alkotmányjogi panaszok tárgyában született határozatainak indokai között. A veszélyhelyzet, mint különleges jogrendi helyzet, nem ad a Kormánynak korlátlan jogalkotási felhatalmazást. Így például a testület 23/2021. (VII. 13.) sz. határozata indokolásának [28] bekezdésében kiemelte, hogy az Alkotmánybíróságnak arról meg kell győződnie egy veszélyhelyzeti rendelkezést alkotmányosságának vizsgálata során, hogy a bevezetésre került szabály alkalmas-e a különleges jogrend bevezetésére okot adó körülmények elhárítására, enyhítésére, illetve, hogy összhangban áll-e az Alaptörvény rendelkezéseivel, szellemiségével.

talmat adva a modernkori büntetőjog egyik fő alapelvének, és átírva az Alkotmánybíróság közel 30 éves gyakorlatát.

A magam részéről abban bízom, hogy a fenti kérdésben érdemi álláspontot tükröző döntés fog születni, még azelőtt, hogy a Rendeletet a Kormány esetlegesen hatályon kívül helyezné. Erre a tudományos kérdésre ugyanis választ kell kapnunk, hiszen mind az elméletre, mind pedig a gyakorlatra komoly hatása lehet, és a jövőben kihirdetésre kerülő különleges jogrendi időszakok számára is alapvető büntetőjogi természetű útmutatást tud adni a majdan regnáló kormányok számára.

III. ZÁRSZÓ (HELYETT)

Egy ünnepi kötetben publikálni minden alkalommal megtisztelő érzés. Különösen igaz ez, ha a tudományos közp generációhoz tartozó oktató-kutató egykori tanárát, professzorát tudja azzal „meglepni”. Kukorelli István nemcsak hazánkban, de külföldön is méltán elismert professzora az alkotmányjognak, meghatározó személyisége a hazai jogtudománynak. Büszke vagyok arra, hogy már lassan negyed évszázaddal ezelőtt is a Tanár Úr könyvéből tanulhattam, és kollégája lehetek a győri Széchenyi István Egyetemen. Lényeglátása, tapasztalata mindannyiunk számára példaértékű, szorgalma, publikációs aktivitása példamutató. Bízom benne, Tisztelt Tanár Úr, hogy mi, a közp generáció tagjai, Hozzád hasonlóan fényes tudományos karriert futhatunk majd be. Ennek érdekében a jövőben is bízunk támogatásodban, segítségedben!

Tanár Úr, kívánok Neked Nagyon Boldog Születésnapot, és még nagyon sok alkotó és örömeiben teli évet!

IRODALOM

- Bartkó Róbert (2021): Elmélkedések a védettségi igazolvány büntetőjogi védelméről – avagy veszélyhelyzetben a hazai büntetőjog? In: Czine Ágnes – Domokos Andrea – Lukács Krisztina (szerk.): *Studia in honorem Mihály Tóth 70.* Károli Gáspár Református Egyetem ÁJK, Budapest.
- Belovics Ervin – Geller Balázs – Nagy Ferenc – Tóth Mihály (2012): *Büntetőjog 1.* HGV-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft, Budapest.
- Földvári József (2006): *Magyar Büntetőjog. Általános Rész.* Osiris Kiadó, Budapest.
- Geller Balázs – Ambrus István (2017): *A magyar büntetőjog általános tanai I.* ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Görgényi Ilona – Gula József – Horváth Tibor – Jacsó Judit – Lévay Miklós – Sántha Ferenc – Váradi Erika (2019): *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Wolters Kluwer Kiadó, Budapest.
- Hollán Miklós (2009): A nullum crimen elve - A (4) bekezdés magyarázata. In: Jakab András (szerk.): *Az Alkotmány kommentárja.* Századvég Kiadó, Budapest.
- Hollán Miklós (2018): A visszaható hatályú büntető jogalkalmazás tilalma és az Alaptörvény. In: *Ünnepi kötet dr. Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára.* SZTE ÁJK, Szeged.
- Nagy Ferenc (1995): A nullum crimen/nulla poena sine lege alapelvről. In: *Magyar Jog.* 1995/5.sz.
- Nagy Ferenc (2014): *Anyagi büntetőjog. Általános Rész I.* Iurisperitus, Szeged.
- Nagy Ferenc (2016): A büntetőjogi legalitás elvéről és alkotmányossági megítéléséről. In: Homoki-Nagy Mária – Hajdú József (szerk.): *Ünnepi kötet dr. Czucz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára.* Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged.
- Nagy Ferenc (2016): A bűncselekmény-fogalmi változások és irányzatok a német büntetőjog fejlődésében. In: *FORUM: ACTA JURIDICA ET POLITICA.* 2016/6.sz.
- Mészáros Ádám (2020): *A bűncselekmény fogalmának alapkérdései. A bűncselekmény fogalma és csoportosítása a magyar büntetőjogban.* OKRI, Budapest.
- Mészáros Ádám Zoltán (2014): A bűncselekmény fogalmának alakulása. In: *Büntetőjogi Szemle.* 2014/3. sz.

Kukorelli István köszöntőt mond 2013-ban, Bihari Mihály 70. születésnapjára Győrben

Élet az életekért – Szeretetre lettünk teremtvé Hálaadó emlékezésmozaikok a pannonhalmi bencés diák, Dr. Kőrösi Tamás (1954–2020) szülész–nőgyógyász alkotó tevékenységéről

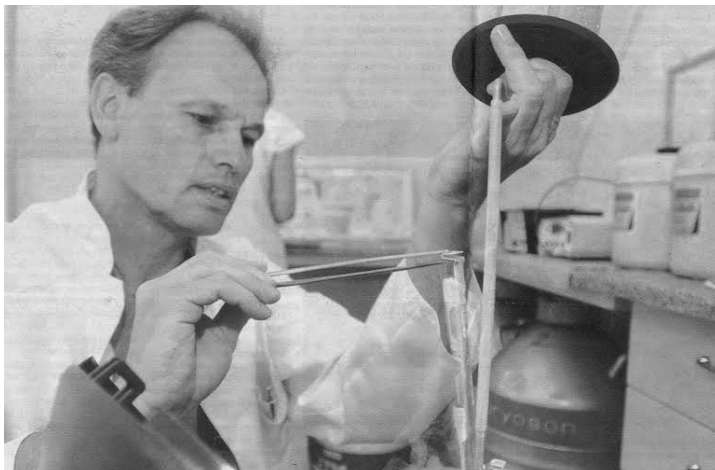
Kukorelli István – Kőrösi doktor egykori bencés diáktársa – értékmegőrző és példaképeket mindig elismerő lelkületével egybehangzóan közöljük ezt a rövid összeállítást, amellyel szeretnénk a sokaknak reményt adó, de méltatlanul korán eltávozott tudós, orvos barátunk szellemiségét életben tartani. Öröm, hogy együtt dolgozhatunk, és öröm, hogy Kukorelli István professzor születésnapján együtt ünnepelhetünk és emlékezhetünk, a bencés értékteremtés felett hálaadóan merengve. Isten éltesse, Kedves Barátunk, Kukorelli István!

Az emlékezéseket szerkesztette és kiegészítette Kőrösi Tamás egykori osztályfőnöke, magyartanára és diákotthoni nevelője, Bencze Lóránt Anzelm, valamint Péter Tamás, a Bencés Diákok Győri Egyesületének főtítkára, Kőrösi Tamás barátja és munkatársa. Az összegyűjtött, szó szerint idézett, de különböző alkalmakkor (temetés, írásos méltatás) elhangzott vagy megírt emlékezések miatt – a dolog természeténél fogva – elkerülhetetlenek voltak az ismétlések. Köszönet az emlékező szerzőknek.

ABSTRACT

This is a short study commemorating Dr Tamás Kőrösi, the founder of the IVF clinic and Győr and the one-time schoolmate of Professor István Kukorelli at the Benedictine Grammar School of Pannonhalma. Doctor Kőrösi, who passed away in 2020, was one of the best-known human reproduction experts in Hungary. He assisted Hungarian couples to start a family. As a result, more than ten thousand babies were born with his human reproduction assistance.

Keywords: human reproduction ■ in vitro fertilization in Hungary ■ bioethics ■ in memory of Dr Tamás Kőrösi

Dr. Kőrösi Tamás, a győri meddőségi centrum alapító orvosiigazgatója a cyroprezervációt ellenőrzi

I. A GYÓGYÍTÓ ÉLETÚTJA

Dr. Kőrösi Tamás 1954. november 11-én született Gyöngyösön. Gimnáziumi tanulmányait a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban végezte, ahol 1973-ban érettségizett, Bencze Lóránt Anzelm osztályában. Még abban az évben felvételt nyert a Debreceni Orvostudományi Egyetem Általános Orvostudományi Karára, de a szocialista rendszer az egyházi iskolából érkező tehetséges hallgatója számára csak egy évvel később, 1974-ben engedélyezte az egyetemen történő továbbtanulást. A közties időben mentőápolóként dolgozott egy évet. 1974-1980 között a Debreceni Egyetem hallgatója, orvosi diplomát 1980-ban szerzett. 1980-1982 között Nyíregyházán, a Megyei Kórház Szülészeti és Nőgyógyászati Osztályán dolgozott, közben, 1981-1982 között kötelező sorkatonai szolgálatát teljesítette, ahol a Magyar Honvédség Művészeti Együttesének az orvosa volt. 1983-ban országos Burg Ete díjban részesült. 1982-től 1999-ig a Debreceni Orvostudományi Egyetem Női Klinikáján dolgozott, gyógyító, oktató és kutató munkát végzett, kezdetben tanársegédi státuszban, majd, az 1984-ben megszerzett szakvizsgája után, szülész-nőgyógyász szakorvosként. 1984-től 30 éves, fiatal klinikusként már vezette a Női Klinika meddőség kezelésével foglalkozó kutatócsoportjának a munkáját, és irányította a szakrendelésen megjelenő steril párok kezelését.

1999 szeptemberében, dr. Kaáli Géza professzorral megalapította Győrben a Kaáli Intézetet, melynek 2020. augusztus 26-án bekövetkezett haláláig intézetvezető főorvosa volt. 2001-2006 között a Magyar In Vitro Fertilizációs Társaság főtitkáráként dolgozott. Kimagasló szakmai tudásának, négy évtizedes áldozatos gyógyító munkájának eredményeképpen több mint 10.000 magyar gyermek

született meg. Teremtő ember volt, aki soha nem játszott Istent, reményt adott, vigaszt és gyermeket a hozzá forduló szülőknél: „... olyan országban élünk, ahol több a bölcső, mint a koporsó”. Vezetésével a győri Kaáli Intézet a legeredményesebben működő meddőségi centrum lett Magyarországon, országos és nemzetközi hírnevet szerezve Győr városának.

Munkásságát Győr Megyei Jogú Városa 2020-ban Szent László-díjjal ismerte el. Hívó orvosként a Bencés Diákok Győri Egyesületének 2016-tól haláláig elnöke volt, nevéhez fűződik a Luif Otmár-ösztöndíj megalapítása. Közössége a bencés öregdiákokért végzett fáradozását, munkáját 2015-ben a Győri Bencés Diákokért-díjjal ismerte el. Kőrösi Tamás 2020. augusztus 26-án távozott a Fennvalóhoz, hamvait a győri Nádorvárosi Köztemető őrzi az emlékéhez méltón, a Győr Megyei Jogú Város által adományozott dízsírlyen.

II. FUNERALIS MEGEMLÉKEZÉSEK

*Dr. Kőrösi Tamás, a Debreceni
Egyetem diájaként*

Bernárd Artúr: „Mint az *In Vitro Fertilizationnel* foglalkozó szakemberek korlátozott számú elnöke, nekem jutott az a megtisztelő feladat, hogy drága Tamás barátunk ravatalánál kollégáim nevében búcsúzhatok. Főapát úr idézett néhány gondolatot neves szakembereknek a gyászoló családhoz írt részvényilvánító leveléből, akik a mai napon akadályoztatás miatt nem lehetnek köreinkben. Én csak két levélből szeretnék idézni. Az egyik levél néhány évvel ezelőtt íródott, amelynek írója Tamás tanítómestere, a debreceni Lampé László emeritus szülészprofesszor, aki néhány évvel ezelőtt írta a levelet Tamásnak. Néhány gondolatot idéznék. »Büszke vagyok arra, hogy sikeres pályafutásod a klinikárodól indult, és kezdettől fogva pontosan ide. Nem véletlen, hogy a legeredményesebb magmútéti progra-

mot valószínűleg meg, és messze földről is felkeresnek a házaspárok, beleértve sok debrecenit és számos klinikust. Sikereidnek titka, hogy szenvedélyesen szereted a szakterületet, folyamatosan keresed és meg is valószínűleg az új tudományos fejlesztéseket, és empátiával, együttérzéssel foglalkozol a páciensekkel. Kívánom, hogy még nagyon sokáig folytasd kiemelkedően eredményes munkádat, saját és betegeid javára.« Dr. Kaáli Géza, a győri Kaáli Intézet alapítója leveléből idézek: »Tamás pótolhatatlan úrt hagyott maga után. Szerető családjánál ezt jobban senki nem tudja. A szakma is tisztában van azzal, hogy a hazai IVF már sohasem lesz ugyanaz nélküle. Talán az egyetlen vigasz az lehet, hogy csak az hal meg, akit elfelejtenek. Nyugodt lelkiismerettel kijelenthetem, hogy az én szememben Tamás felejthetetlen és halhatatlan, Isten legyen hozzá kegyelmes az örökkévalóságban.«

Drága Tamás! Te különleges teremtmény és ajándék voltál a földi életben, már külsőd is a magyar faj legszebb vonásait hordozta: sziporkázó elméddel, széles látóköröddel, humoroddal kimagaslottál az átlagtól. Hullócsillag voltál, amelynek fénye fájdalmasan korán kialudt. Hősiesen viselted betegséged, melynek során végigjártad Krisztus keresztútját. Türelemmel viselted, mert hívő ember voltál, hittél Istenben, hittél a feltámadásban. Lelkipásztorod, Marton József bencés atya hatvanadik születésnapodon mondta: »Tamás, te látni fogod Istent!« Most, odafönt az örökkévalóságban biztosan látod Istent. Kérd meg a Mindenható, hogy nyújtsa ki áldó, vigyázó kezeit családod fölé, enyhítse fájdalmukat, és adjon számukra hosszú, sikeres, boldog életet! Drága Tamás! Szakmai kiválóságodat, tudásodat jeles kollégák családodnak írt részvétnyilvánító leveleiben már leírták, amit a Főapát úr már elmondott. Rajtuk, rajtunk kívül boldog szülők tízezrei gondolnak most rád hálás, szerető szívvel, és imádkoznak érted, akiket kimagasló tudásoddal gyermekáldáshoz juttattál. Nekem is sokszor segítettél reménytelen esetek megoldásában.

Drága Tamás! Hiányozni fogsz, nagyon. Köszönjük, hogy közöttünk voltál, ismerhettünk, tisztelhattunk, szerethettünk. A jó Isten áldása kísérje utadat az örök életbe! Isten veled!”^[1]

Várszegi Asztrik: „A Szent László díjas orvosigazgató gimnáziumi biológianőre, Luif Otmár bencés atya, aki, ahogy Tamás mondogatta volt: »Mikor megtudta, hogy orvos akarok lenni, többször rám zárta a biológia szertár ajtaját hosszú órákra.« Úgy mondják, Pannonhalma közelsége miatt vállalta el a Győri Kaáli Intézet alapítását 1999-ben. Előfordult vele, hogy csak autóba ült és Pannonhalma felé indult, hogy lássa a Szent Hegyet, hogy emlékezzen tanáraira, diáktársaira, gyermekkorára. Házának teraszán a Főpátságot ábrázoló kép volt az oldalfalra festve, mely mindig emlékeztette, honnan indult. Magam értem a diák és a felnőtt Tamás magatartását, tudom, mit jelent e »hely szerelmesének« lenni. Köszönöm ezt a Pannonhalmához ragaszkodást Tamásnak, közösségünk nevében is.”^[2]

[1] Dr. Bernárd Artúr, a Budapesti Kaáli Intézet em. orvos-igazgatója.

[2] Dr. Várszegi Asztrik püspök, em. főapát megemlékező szavai Kőrösi Tamás temetésén, 2020.09.02-án.

Várszegi Asztrik: „Krisztus húsvéti titkait, azaz az eucharisziát ünnepeljük együtt, és imádságban Tamás életét és halálát ebbe az isteni életbe kapcsoljuk. Ez neki is és – hitünk szerint – mindegyikünknek gyógyulást, békét jelent. Ágoston egyházatya szavaival vigasztalom közösségünket: »Mi is sírunk és gyászolunk, de nem úgy, mint akiknek nincsen reményük. Mert magadnak és magadért teremtettél bennünket, Istenünk és nyugtalan a mi szívünk, amíg nyugalmat, békességét meg nem találja benned. Ezért a békességért könyörögjünk Tamás számára, és ezt a békességet kérjük a magunk számára is.«^[3]

Várszegi Asztrik: „Méltó és igazságos, illő és üdvös tehát, hogy szívünkben és elménkben hálát zengő harmóniákkal búcsúzzunk Tamástól a földi élet idejére. Búcsúznak szerető családja, orvos kollégái, barátai, pannonhalmi diáktársai, Győr Megyei Jogú Város, a győri Kaáli Intézet munkatársai, a Bencés Diákok Győri Egyesülete. Tisztelettel emlékeznek meg róla mindazok, akiknek orvosi hivatása révén segítséget nyújtott. ... Jézus szava valósult meg életében. Az Úr mondta ugyanis: »Az én parancsom, hogy szeressétek egymást, mint ahogy én szerettelek titeket! Nagyobb szeretete senkinek sincs annál, mint aki életét adja barátaiért.«

Kőrösi doktor személyében olyan testvérünktől, barátunktól búcsúznak, aki életét adta övéiért, a gyermeket remélő házaspárokért és a gyermekekért. Betegsége és halála mindig ellenkező pályaívet tölt be. Az életben nem sikerülhet mindig, minden úgy, ahogy azt elgondoljuk és tervezzük. Tamás életében sem így volt. Ennek ellenére munkája, orvosi szolgálata révén Debrecenben is és Győrött is – így mondják, nem én számoltam utána – több mint tízezer meddő házaspárt juttatott gyermekhez, a család kiteljesedéséhez. Módszere elsősorban a szeretetteljes hozzájuk fordulással, mintegy lelki gyógymóddal kezdődött. Ellene volt az azonnali művi beavatkozásnak. Először is hosszan, akár többször is elbeszélgetett – ahogy mondják – a hozzá forduló meddő házaspárokkal, és számtalan kérdést tett fel nekik, hogy a lelkük mélyén rejlő akadályt így távolítsa el az új élet megfogánása elől.

Természetes, hogy a munkája során kritikát is kapott, néha saját egyházától, amelyre lelki nyugalommal válaszolt. Őt idézem: »Nem pusztítunk el semmit. Ezt egyszer s mindenkorra tudomásul kellene vennünk az ellenzőknek. Minden ideg-szálunkkal az életre koncentrálunk. Nem játszunk Istent, nem, nem, soha. Ellenben sokszor érezzük a Teremtő leheletét az arcunkon, bátorító kezét a vállunkon.«

Akik Tamás életét közelről látták, törekvéseit, őszinte elkötelezettségét, így fogalmaztak: »Családját, gyermekeit szerette – ezt a család tudja elmondani, Büszke volt rájuk. Lélekben készült a nagypapa szerepére, de erre már nem kapott lehetőséget.«

Egy élet küzdelme volt, de mégis lehetetlen volt egyensúlyt találni a hivatás és a család között. Kollégái így nyilatkoznak: »Csak annyit tennék hozzá, hogy Közép-Európa legjobb ... szakembere távozott. Sokszor beszélnek pótolhatatlan

[3] Dr. Várszegi Asztrik püspök, em. főapát.

vesztéséről, de Tamás távozásával Magyarország olyan orvost veszített el, akit évtizedekig nem tud majd pótolni.« Néhányukat idézem. Dr. Vajta Gábor Ausztáliában élő embriológiai professzor: »Közép-Európa legjobb, infertilitást kezelő szakembere távozott. Sokszor beszélnek pótolhatatlan vesztéséről, de Tamás távozásával Magyarország egy olyan tartóoszlopot veszített el, amit évtizedekig nem tud majd pótolni«. Dr. Sziller István professzor, a Szent Imre Egyetemi Oktatókórház főorvosa: »Ahhoz, hogy felnőtté és jó szakemberré váljunk, példaképeket választunk magunknak. Az én életemben Tamás szakmai élete és munkája az egyik példakép volt. Tamás szakmai életútja csodálni való volt, mert az alapvető ismeretek elsajátítása után intézetet alapított, ami nemzetközi ismérvek alapján is magas minőséget mutatott fel a többi meddőséggel foglalkozó hazai szakember számára. Amikor .... magánemberként is találkozhattunk, ismertem meg közelebbről gondolatait, erkölcsi mércéjét, és tapasztalhattam meg, milyen alázattal végzi munkáját. Emléke példaként marad meg bennem és – úgy hiszem –, még nagyon sok kollégájában.« Még élő tanára így ír: »Halálhíre megrázott. Mélyen hívő volt. Tetteiben és szavaiban felemelő, szent életet hagyott maga után. Meg vagyok róla győződve, hogy a Teremtő társaságát élvezzi.«

Az emberi lét a halál színe előtt válik a legnagyobb talánnyá. Az embert nem csak a test és a fájdalom előrehaladó szétesése gyötri, hanem – és leginkább – az örök megsemmisüléstől való félelem is. Az örökkévalóság magában hordozott magva fellázad a halál ellen, így mi is. Semmi sem képes csillapítani az ember szorongását. A testi élet meghosszabbítása ugyanis nem elégítheti ki annak a másik életnek a vágyát, amely kitörölhetetlenül ott van az ember szívében. Isten magának, örökkévalónak teremtett bennünket, és ez a vágy motivál minket. Miközben a halál színe előtt semmivé válik minden elképzelés, Jézus Krisztus Egyháza az isteni kinyilatkoztatás alapján állítja, hogy Isten az embert a földi nyomorúság határain túli, boldog célra teremtette. Isten ugyanis arra hívta és hívja az embert, hogy egész természetével kapcsolódjék hozzá a romolhatatlan isteni élet közösségében. E győzelmet a föltámadt Krisztus vívta ki, aki halálával megszabadította az embert a haláltól. (Gaudium et spes 18. alapján.)

Hitünk tehát minden hívő és gondolkodó embernek megadja a választ a jövendő sorsát illető aggodalmára, egyúttal lehetőséget nyújt, hogy lelki közösségben legyen Krisztusban, azokkal a szeretett hozzátartozóival, akiket a halál már elragadott. A hit ugyanis megadja a reményt, hogy ők Istennél megtalálták már a teljes életet. Ez a hit és ez a reménység kapcsoljon össze bennünket Istennel, a Teremtővel, és szeretünkkel, Tamással, akitől búcsúzunk. Ezért úgy búcsúzom: kedves Tamás, tisztelt doktor úr: a viszontlátásra!"^[4]

Szeles Szabolcs: „Megrendülten állok most itt, hiszen egy nagyszerű embert temetünk el. Dr. Kőrösi Tamás az elmúlt húsz évben, Győrben több mint ötezer gyermek fogantatását segítette magas szintű szakmai munkájával, hihetetlen

[4] Dr. Várszegi Asztrik püspök, em. főapát.

hozzáértésével. Ez a szám önmagában csak egy szám, de ha belegondolunk, hogy ennyi házaspár reményét, boldogságát adta vissza, ennyi család részesülhetett a gyermekáldás örömeiben, akkor a pusztá szám egészen más dimenzióba kerül.

Dr. Kőrösi Tamás tudása az emberséggel párosult. Egészen haláláig küldetése volt mások segítése, lelki adottsága pedig önmagáért beszél. Az ő hitvallása az volt, hogy Magyarországon több bölcső legyen, mint koporsó – vagyis munkájával az egész nemzetet szolgálta. Írásaiból pedig az is kiderül, hogy mindezt nem csak meggyőződéssel, de hittel is végezte. Dr. Dézsi Csaba András polgármester, és Győr Megyei Jogú Város közgyűlése Szent László-díjat adományozott Dr. Kőrösi Tamásnak. Talán a sors vagy a jó Isten akarta, tette lehetővé, hogy megköszönjük ennek az életnek a munkáját.

Akkor a kitüntetett így fogalmazott: »Győrbe a Pannonhalmi Bencés Gimnázium szellemiségével, és húsz év egyetemi munka kötelességével érkezett, ami a gyógyításból, a tanításból és a tudományos munkából is állt.« Azt is leszögezte: az, hogy több ezer újszülött megszülethetett, az nem a csak az ő érdeme, hanem az elkötelezett munkatársaié is. Szakmai nagysága mellett az alázatról is tanúbizonyságot tett. Bár közhelynek hat, hogy mindig a legjobbak mennek el, de sajnos a közhely igaz. Dr. Kőrösi Tamástól idő előtt kell búcsúznom. Tudom jól, tudjuk jól, hogy családjá, barátai szíve tele van szomorúsággal, de talán enyhíti a fájdalmat a tudat, hogy Dr. Kőrösi Tamásra sok ezren emlékeznek jó szívvel, hálával. A győri emberek és Győr városa is jó szívvel és hálával emlékezik rá. Az ő munkássága mindannyiunknak jó példával szolgál, és erőt merítünk abból az eltökéltségből, amellyel a jó ügyet zászlóra tűzve, ellentmondást nem tűrően, minden mást alárendelve viszi előre a közös ügyet. Most búcsúunk tehát doktor Kőrösi Tamástól, emlékéit megőrizzük a szívünkben, az általa világra segített gyerekek mosolyában, és a sok-sok ezer kimondott vagy kimondatlan köszönőmben.

Dr. Kőrösi Tamást Győr városa saját halottjának tekinti. Van veszteség, amely pótolhatatlan. Imádkozunk érte és hozzátartozóiért. Doktor Úr! Főorvos Úr! Doktor Kőrösi Tamás! Isten veled!”^[5]

Bencze Lóránt Anzelm: „Ha figyelmesen olvassuk a négy örömhírt (evangéliumot), és az időben is őket követő küldöttek (apostolok) cselekedeteit és leveleit, úgy is jellemezhetjük ezeket az írásokat, mint az emberség egészségét helyreállító, újjáteremtő beszédárát. Jézus Krisztus személye, tevékenysége és örömhíre maga a gyógyító szó, régi magyarsággal gyógyító Ige. A Szeretet szava, a jövőadó reménység ígéje.

Tamás a szeretet csendjében élte le életét, mióta csak ismertem, középiskolás korától fogva. A szeretet nem lármázik az utcasarkon, nem tör-zúz, nem lesz milliárdos mások nyomorából, nem véres forradalom, nem nukleáris, kémiai és biológiai fegyvergyártó tudományos technológia. Összefoglaló metaforával a Teremtő életadó szeretete, amelyet Tamás oly kitartóan követett, nem pusztító

[5] Szeles Szabolcs, Győr Megyei Jogú Város alpolgármestere.

szélvihar, hanem alig észrevehető, halk szellő, a lélek alázatos finomsága, csendesen felemelő, gyógyító tett, egészséggé alakító, helyreállító cselekvés, életet adó, teremtő szó. Jézus egy-egy szóval is gyógyítani tudott, de ha kellett, a hegyi beszéd (Mt 5, 1-10) többszörös mondatpárhuzamaival töltötte belénk az önmagában is Szeretetháromságos Szeretetet, a Teremtő szeretetét, a másik ember és önmagunk szeretetét.^[6] Tamás élete bizonyágtételül is szolgál nekünk, hogy a magunk és embertársunk szeretete a Teremtő kizárólagos szeretetéből forrásozik, és arra utal vissza.^[7] A gyógyító, életadó, termékenyítő szó mindenestől jézusi megoldás. Szóval teremtett természet fölötti, pontosabban a megroggyant természet fölél kerekedő kiutat a kiúttalanságból.

A szex gyermekellenessé, életellenessé, pusztító cunami-félelemmé, meddőséggé torzul, ha kihagyjuk belőle az alázatos szeretet termékeny finomságát, a Lélek finom fuvallatát, hogy az embert férfinak és nőnek alkotta a maga képmására a Teremtő, aki maga A Szeretet, és a férfi-nő szeretet gyümölcse is szeretet: a gyermek. Apa-Anya-Gyermek Szeretetháromsága. Ha Kőrösi Tamás életére visszatekintünk, a biológiaiag-lelkileg meddő házaspárok gyermekéldássá gazdagított átváltoztatásával visszaállt a háromságos szeretet, a Teremtő Szent-háromságának tükre. Úgy is mondhatnánk, egyfajta »ez az én testem, ez az én vérem« szentségi házasság eucharisztikus gyümölciséhez segítette a házaspárokat. A segítő Lélek (gör. Paraklétosz) földi tükrévé szegődött. A Teremtő teremtő tükre volt ő. Az anyaság szakralitásának helyreállításán fáradozott.

Vannak foglalkozások, és vannak hivatások. Foglalkozás minden alkotó munka. Hivatássá válik a foglalkozás, amint közvetlenül az életet szolgálja. Amikor a mérnök hidat tervez, a munkás pedig megépíti, az mindkettő foglalkozás. Amikor a családjukért munkálkodnak, vagy hogy lehetőséget nyújtsanak emberek találkozására, akkor az hivatás. Nem minden foglalatatoskodás hivatás tehát, de van három foglalkozás, amelyik mindig hivatás: az orvos, a pap, a tanár.

A Teremtő így szól mindahhoz, amit alkotott: »Jó, hogy vagy!« A mérnök, a munkás a hídavatáskor elégedetten nézi a hidat. Jó érzés, hogy ami nem volt, van. Az orvos, a pap, a tanár közvetlenül az emberi életre mondja a Teremtővel: »Jó, hogy vagy!« Kőrösi Tamás a Teremtőt követte, a Teremtőt vette példának, amikor több száz és több ezer életet hozzásegített és gondozott, hogy legyenek. Hogy a Teremtő nekik is, mindegyiküknek mondhatta: »Jó, hogy vagy!« Kőrösi Tamás a tomboló ördögi nem ellenében állt ki csendben és szívósan a Teremtő mellett, hogy ismét és ismét elhangozhassék a Teremtő ajkáról: »Jó, hogy vagy!« Hogy sokezer házaspár föllélegezzen azzal, hogy a Teremtővel teremthessen és rámosolyogjon az életre: »Jó, hogy vagy!« És majd még tízezrek és százezrek megtapasztalhassák ezekről az elindult életekről az elkövetkező évtizedekben – rokonok, barátok, ismerősök, munkatársak: »Jó, hogy vagy!« S hallja meg ő is a Teremtő szavát magamagának, magától a Teremtőtől: »Jó, hogy vagy, Tamás!« Miért a jelenidő, hogy vagy, és miért nem a múlt idő, hogy voltál?

[6] Vö. Szent Ágoston: Epistola centesima quinquagesima quinta ad Macedonium. Cap. 4. n. 15.

[7] Szent Ágoston: A keresztény tanításról (I. könyv, 22. fej. 21.).

Egy alkalommal, a liftre várva, hallgattam két beteghordozó beszélgetését a kórházban. Az egyik gondterhelten szólt a másikhoz: »Ma már három exitem volt.« Karthágói Szent Ciprián írta, hogy halálunk nem exitus, hanem transitus.^[8] Tamásra is áll, hogy a szokásos, eufemisztikus orvosi szakkifejezés, az exit, krisztusi hite alapján transit volt. Nem kimenet, hanem átmenet. Nem kiköltözés az életből, hanem átköltözés. A végesből a végtelenbe.

A kereszténység stratégiai világszemlélet. A jövőt a jelenben ragadjuk meg – tanulságával a múltnak. A János-evangélium előszavában a logosz, a szó, a világrénd, az értelem, a józan ész, az ésszerűség, a megfontolás, a bölcsesség, a bizonyíték, a hiteles számítás, a hatékony beszéd, az isteni ige hús-vérré, érzelhető testté lett, emberré lett. Tamás ízig-vérig ezt a keresztény stratégiát követte. Először mindig hosszan elbeszélgetett a nála gyógyulásért jelentkezőkkel. Hétszáz kérdés volt készenlétbe téve a tarsolyában, amelyekből föltek nekik az éppen legalkalmasabb, személyre szólókat. Előfordult, hogy több órás beszélgetés után elküldte a sok éve gyermekre vágyódó, kétségbeesett házaspárt ilyesféle szavakkal: »Menjetez haza, feküdjetez ágyba, és szerelmeskedjetez.« Kilenc hónap múlva gyermekük született. Az orvosi szó testté lett. Kőrösi Tamás beszéde a meddő házaspárokhoz megdöbbenően hasonlított a Teremtő küldöttének (gör. angelosz – angyal) szentírási köszöntéséhez is: »Ne félj ... fogansz és ... szülsz.« (Lk 1, 31-32).^[9] Kőrösi Tamás is a Teremtő Lélek küldöttévé vált. Öt-tízezer asszonyból és házaspárból fakasztotta föl a kereszténység kezdetét jelző, názáreti lány hálaadó énekét, »fölemelte«, »fölkarolta őket«, hogy ők is áldottnak és kitörően boldognak érezzék és nevezzék magukat: »Szívem magasztalja az Urat, és lelkem ujjong« (Lk 1, 46-55). Kitörölhetetlenül a szívükbe véste a Teremtő »irgalmasságát« (Lk uo.). Az öt-tízezer asszony és házaspár és gyermekeik egész élete Bach *Magnificatját* felszabadultan éneklő kórusává vált. Mária, az istengyermeket váró anya énekelte: » *Íme, mostantól fogva boldognak mond engem minden nemzedék*« (Lk 1, 48).

Az egész kereszténységben egyedülálló magyar neve van Jézus anyjának: Boldogasszony. Szent Gellért püspök már itt találta ezt a megszólítását Máriának, nagyon tetszett neki, és terjesztette. Az asszony jelentése az akkori magyarban királynő, fejedelemnő volt. Kőrösi Tamás trónra emelte a hozzá forduló, gyermekre vágyó nőket. Boldog királynővé tette őket. Mint a mesében, a meddő szolgaságból fejedelemnőkkel lettek.”

Szoboszlai-Kiss Katalin: „Emlékezzetek meg az ő csodáiról, amelyeket cselekedett...”^[10] – Megemlékezés a gyermekért sóvárgó édesanyák megmentőjéről

„Egyetlen elégtétel, igen, egyetlen kielégülés az életben: elvégezni azt a csendes, mellékes, de szakszerűen megmívelt munkát, amelyre hajlamaid és képességeid kijelöltek, nem menekülni e munka elől a hiú »szerepbe«, beérni azzal

[8] De mortalitate – A halandóságról.

[9] Az Újszövetség-idézetek Simon Tamás László bencés fordításából. Pannonhalmi Főapátság, 2014.

[10] Zsolt 105, 5.

a megnyugvással, hogy munkád a lehetőségig pontos volt, s talán használt is az embereknek. Ez a legtöbb, amit az élet adhat.

Márai Sándor sorai halk suttogással repdesnek körülöttem, megunhatatlanul, legfőképpen azért, mert igazat szólnak, hűen tükrözik azt, ahogyan Dr. Kőrösi Tamás végezte alázatos munkáját. Nem dicsőítő éneket kívánok írni, csak csendesen megemlékezni egy igazán JÓ, túlságosan is szerény EMBERRŐL, aki fénysugarat adott a reményteleneknek, mert azoknak segített Ő, akik már minden poklot megjárva, halálfáradt kimerültséggel, utolsó erejükkel jutottak el hozzá, hogy vezesse őket az élet legcsodásabb céljához, a gyermekhez. A nemzetközi hírű Dr. Kőrösi Tamásról, a humán reprodukciós eljárás orvosprofesszoráról szólnak e fájón megemlékező gondolatok, aki tudásával, szakértelmével, segíteni tudó és akaró lelkületével, sőt akár egyetlen jó szavával is képes volt a Mindent adni kezeltjeinek, és e szavak cseppet sem túlzók. Dr. Kőrösi Tamásnak, a meddségkutató orvosprofesszornak tudományos közleményeit felsorolni is nehéz, nevéhez kötődik közel 200 előadás, 70 közlemény (17-es impakt faktor!), 12 szakkönyv társszerzője és két könyv, a *Lombikcsodák és Luif Otmár OSB füveskönyv* – az utóbbinak Péter Tamás társszerkesztője –, ám ennél is nehezebb annak a lexikonnyi irdalmat kitevő, sok ezer gyermeknévnek az összegyűjtése, akik áldásos gyógyító kezének munkája révén megszülethettek.

Dr. Kőrösi Tamás, a Győri Kaáli Intézet alapító orvosigazgatója 2020 júniusában vette át Győr városvezetésétől a Szent László-díjat, kiemelkedően sikeres és magas színvonalú munkájának elismeréseképpen. Dr. Kőrösi Tamás orvosprofesszor úr 1999-ben alapította meg Győrött, Dr. Kaáli Géza professzorral közösen a Kaáli Intézetet, melynek alapításától haláláig orvosigazgatója volt. Az intézetet az elmúlt 20 évben több mint tizenötezeren – Győr városából közel nyolcezeren – keresték fel a gyermekvállalás tekintetében kilátástalan helyzetben lévő házaspárok. Az alapítás óta a kumulatív terhességi ráta az intézetben 42%, a beavatkozások száma 11000, melyből 5500 újszülött jött a világra. Szakmai vezetése alatt a győri Kaáli Intézet a legeredményesebben működő hazai intézetté vált Magyarországon. A gyermekek fogantatását segítve négy évtizedes szakmai munkájának köszönhetően 10 000-nél is több gyermek született meg. Bár e statisztikai számadatok is fontosak, mégis csak árnyaltan fejezik ki a lényegét, hogy minden egyes szám mögött egy megkezdett élet áll, ércnél is maradandóbb emlékként, a kisgyermeké, aki Dr. Kőrösi Tamásnak köszönhetően most mosolyog, örül, fél vagy éppen rácsodálkozik a világra. Sokan igen szerencsésnek vallhatjuk magunkat, hogy egy korban élhattünk vele, hogy az utunk hozzá vezetett, hogy gyermekünk fogantatásával életünkben elindított egy csodás, végtelen történetet. Dr. Kőrösi Tamás, a gyermekek után sóvárgó anyák megmentője, élete utolsó percében is, önmagát nem kímélve dolgozott, azon munkálkodott, hogy másoknak életet adjon! Nem lehet elfátyolozódó hang nélkül mondatba foglalni a szeretetet, a hálát és a köszönetet, az író keze is megremeg, mikor tollat ragad, hogy

utolsó üzenetét elküldje. Drága Doktor Úr! Köszönjük, hogy nekünk adta azt, amiért érdemes élni, azt mire ember valaha is vágyhat: a gyermeket! Köszönjük Dr. Kőrösi Tamás, Drága Doktor Úr! Szeretetteljes emléket, csodatetteit örökre őrizni fogjuk szívünkben! Lux perpetua luceat!”^[11]

III. BARÁT, ORVOS, MUNKATÁRS

Oláh Miklós: „Látjátuk feleim szümtükkel, mik vogymuk: isà, por és homou vogymuk. Mënyi milosztben terömtevé elevé miü isëmüköt Ádámot, és aduttá valá neki párádicsumot házoá.« E szavakkal kezdődik egyik legbecsesebb nyelvemlékünk, a *Halotti beszéd* a XIII. század végéről. Ki ne tudná jobban e szavak értelmét, mint az életeket világra segítő orvos-biológus. Por és hamu vagyunk, de nem múlnak el e világról addig, amíg emlékünket megőrzi az emlékezet. Kedves Tamás, nekünk osztálytársaidnak, csak így oroszosan, Fóma! Emlékedet sokáig őrzi szűkebb családot és a sokkal nagyobb család, akiknek segítettél, hogy gyermekeikkel, unokáikkal teljes családdá válhassanak. És őrizzük mi is, egyre vénülő osztálytársaid, igaz, bennünk ne bízz. Te tudod a legjobban, hogy az élet véges, és akkor még nem is szóltam az öregkori feledékenységről. Azért merek így szólni hozzád, mert megajándékoztál bennünket az önmagadat sem kímélő iróniával.

Életünk meghatározó korát együtt töltöttük Pannonhalmán. Emlékszem, mögöttem ültél az osztályban, és szerencsére a matek érettségi írásbelikor is. Segítőkéz voltál mindenkor, mindig segítettél másoknak – nekem speciel a számomra megoldhatatlan matek írásbeliben. Szeretted a játékot, főleg a kosárlabdát. Szeretted győzni, de nem mindenáron, csakis a fair play szabályait betartva. Talán ez is segített később, hogy annyi sikert éj el. A sikereket szerényen viselted, inkább a szolgálat, a jól végzett munka eredményeként fogadtad. Később, amikor tehetted, jöttél játszani találkozóinkra, melyek után sokat beszélgettünk. Ezeket a beszélgetéseket sajnos már soha nem fejezhetjük be, legfeljebb csak képzeletben, de hidd el, sokáig bennem maradtak szavaid, érveltem és érveltél a gondolataimban.

És tudtál örülni. Az életnek, mert közülünk Te tudtad legjobban azt, hogy az mekkora nagy kincs. Halálot – bár nagy fájdalmat okoz – egyben örömteli is, hiszen találkozhatasz Megváltóddal, Teremtőddel. Mert a mi vallásunk – minden ellenkező híreszteléssel szemben – az öröm vallása, a megváltásba, a feltámasztásba és az örökéletbe vetett hit örömeinek a vallása.

Van itt még valami, Fóma. Tisztességes filológusként, mikor ezt a szöveget írtam, újra elolvastam a Teremtés könyvét. Nem találtam benne utalást arra, hogy a mennyben van-e kosárpálya. Ha már az Úr elfogadott és kijelölt arra, hogy

[11] Szoboszlai-Kiss Katalin megemlékezése, amelynek egy rövidített változata jelent meg a Magyar Nemzet 2020.09.26-ai számában.

a természetben lévő kisebb hibát kijavítsd, és így munkatársa légy, gondolom, nem fog ellenállni annak a kérésednek sem, hogy a Paradicsom egyik hátsó zugában néhány négyzetméter parkettet egy palánkkal és egy gyűrűvel berendezzen, hogy ott néha-néha kedvedre pattogtathass és kosárra dobálhass.

Osztálytársaid nevében egy dolgot ígérhetek, amit be is tartunk, hogy előbb-utóbb csatlakozunk hozzád az égi palánk alatt.”^[12]

Szabadi Zoltán: „Dr. Kőrösi Tamás neve a szakterületén fogalom az egész országban. Egyik kollégám Kelet-Magyarországról járt hozzá, és tőle hallottam először a nevét. Nagyon sokadik próbálkozás után keresték fel Tamást Győrben, aki segített, és ikergyermekeket nevelnek. Egyik, meddőségi szakterületen dolgozó orvos kollégájától kérdeztem, hogy miben más, és miért jobb Kőrösi doktor, mint a többi szakember az országban. Egyszerű volt a válasz, és számomra, mint laikus részére is érthető. Azt a választ kaptam, hogy képzeljem el: a meddőségi szakemberek is zongoráznak a legjobb tudásuk szerint. De amikor Tamás ül a zongora mellé, akkor zenélni kezd a hangszer. Sok elismerő szót olvastam Tamásról az internet világában is. Tamás, munkája mellett, a Bencés Diákok Győri Egyesületének vezetését is magára vállalta. Én, mint volt győri bencés diák, egy közös bencés barát, Péter Tamás közreműködésével találkoztam vele először. Már az első találkozás mély nyomot hagyott bennem. Tamás empatikus, megértő és segítőkész volt. Tökéletesen tisztában voltam már a találkozás előtt, mekkora szaktekintély nemzetközi szinten is. Emberi alázata és szakmai alapossága kimagasló volt. Minden találkozás alkalmával emberi nyelven beszélt. Szavaival is meg tudta simogatni a lelket a küzdelmes, sokszor nehéz és végtelen hosszú útnak tűnő orvosi beavatkozások alkalmával. Bizalmat adott az embersége, az élő hite és a szakmai múltja. Tudtuk, hogy a legjobb kezekben vagyunk, ahol csak lehetünk ebben az országban. Az ő segítségével lettünk mi is Család. Az orvosi szobájában Szűz Mária-szobrok voltak különböző Mária-kegyhelyekről. A szakma csúcsát képviselte, de mindezt élő Istenhittel végezte. Amit én láttam Tamásból, az emberből, hogy nem vágyott dicsőségre, csak szépen, csendben tette a dolgát. A sokszor reménytől megfosztott embereknek vigaszt és segítő kezet nyújtott. Nagyon sok időt töltött munkával, amit többször konstatáltam. Szoros napi időbeosztás szerint dolgozott, de nem volt rest egy kedves szót és pár perccel több időt áldozni a betegeknek, ha úgy érezte, szükséges. Sokszor eszembe jut Jézus alázata, amikor beteg, kiszolgáltatott emberek kerülnek útjába. Azok az emberek, akik Tamás ajtaja előtt ültek, ugyanolyan kiszolgáltatottak voltak, és sokszor a világ fájalmát cipelték a lelkükben. Vigaszt, megértést és segítséget reméltek az ajtón túl, a rendelőben. Tamás képes volt erre. Képes volt a megtört, beteg emberek számára fényt adni. Hite határozta meg életének minden mozzanatát. Egyszer azt mondta nekem, vannak olyan dolgok, amikor megáll a tudomány a világban. Vannak helyzetek, amikor ott fent a Jóisten dönt, és kötve van a kezünk. Tamás hitt és remélt egész élete

[12] Dr. Oláh Miklós, pannonhalmi osztálytárs.

során. Hittel és meggyőződéssel tette a dolgát. Magyar volt, igazi bölcs, keresztény magyar. Megmaradt magyarnak, nemzetközi szinten is kimagasló tudással. Bölcs magyarságtudattal, itthon tette a dolgát és itthon vágyott több bölcsőre, mint korporsóra, ahogy Ő fogalmazott egyik cikkében. Az intézet, amit vezetett, szigorú napi protokoll szerint működött. Tisztaság, rend és családi légkör jellemezte. Az ott dolgozó emberek kedvessége és szeretete meghatározó. Ékes példája az intézmény, hogy lehet jól csinálni valamit, ha hittel, szakmai alázattal és becsülettel tesszük. Szakmaisága és közösségi szerepvállalása mellett volt humorérzéke. Jó érzés volt, amikor egy nehézség vagy akadály során a buzdító szavait humorral fűszerezte, és mosolyt tudott csalni a megtört emberi arcokra. Tisztelettel adózunk emléke előtt sok ezer emberrel együtt. »Ora et labora! Imádkozzál és dolgozzál!« Tamás az életét az utolsó percig az életnek szentelte. Egész életét meghatározta a bencések jelmondata. Soha nem felejtjük. Amit Ő tett az életben, és ahogy tette, igazi bencés példaképpé tette számomra.^[13]

A csoda

Ilyés András és Andrea: „2017-ben, fiatal, meddő erdélyi párként nagy útnak indultunk. Volt egy álom, ami hajtott minket előre. Gyermekre vágytunk, mellé párosult egy nagyon küzdelmes út, amin sok volt a göröngy és minden más akadály.

[13] Szabadi Zoltán közgazdász személyes megemlékezése.

Ám az akadályok mellett volt sok öröm, hála és annál is több, kedves, segítő személy, mint például Dr. Kőrösi Tamás és az intézeti csapata.

Az első lombikunk után, ami nem Győrben volt, következett még három. Az első kudarcból való feltápaszkodáshoz az adott erőt, hogy kicsiny kis városunkban többen biztattak: ne adjuk fel, és próbáljuk meg Győrben. Ott van egy nagyon jó orvos, rendkívül jól felkészült csapattal. Ha valaki segíthet rajtunk, akkor ők azok. Alig vártuk, hogy eljuthassunk. Akkor még nem értettük, hogy mit tudhatnak ott, amit máshol nem... Itt 2 év, 3 lombikkezeltés alkalmával, sőt, hogy őszinték legyünk, már az első találkozás után megtudtuk.

Ebben az intézetben abszolút minden más... Jelen van a hit, az alázat, a magas szakmai tudás, a munka szeretete, jelen van az emberség. Mindennek összetartó pillére pedig Kőrösi doktor úr. Az első találkozás vele kicsit félelmetes volt, őszinte, egyenes, nem ígért semmit, tudtuk, hogy nagyon kicsi eséllyel fogunk neki, mégis, minden szavából érződött a remény. Szakértelme és hozzáállása a mi küzdelmünkben egyedüli volt. Három ország orvosaival találkoztunk ezalatt a néhány év alatt, de hozzá hasonlóval eggyel sem. Valljuk ezt, hiszen rajta kívül nem tudott senki hozzászólni az esetünkhöz. Mindenki csak széttárta a kezeit. Számunkra Ő az orvosunknál több, tanítónk is volt. Minden találkozásor tanított is minket valamire. Beszélgettünk a világ nagy dolgairól, a meddségről, a társadalmi problémákról, amely érinti a meddő párokat, olyan lehetőségekről, melyet a fejlődő orvostudomány nyújthat, a lehetőségek elfogadásáról, a hitről, az életéről szóló küzdelemről, a természet tiszteletéről... Két év küzdelem alatt sokat fejlődött a lelkünk is.

Megtanultuk tőle tisztelettel, hogy a válaszok legyenek fontosabbak a kérdéseknél. Mindig az életre koncentráljunk. Próbálkozhatunk sokszor, de mérlegelni kell, hogy mibe kerül. Mindig őszintén fejtette ki véleményét, jót akarva – kicsit atyai gondviselésként éltük mi ezt meg.

Az utolsó találkozás tanítása: a siker egyharmadáért a lelkiállapotunk felel, emellett kell még egy receptív méhnyálkahártya és egy jó minőségű embrió. Mindenkinek van egy aurája, a nőknél fontos, hogy az embrió utat tudjon törni magának, illetve a pszicho-neuro-immuno-endokrin rendszer egyszerre jó kell, hogy legyen. Enélkül nem működik!

Megéltünk mi poklot és mennyországot is, a legnehezebb helyzetekben is erőt, megoldást kaptunk tőle, önzetlenül segített. Mindig volt egy B terve. Olyankor is hitt bennünk, amikor mi már feladni készültünk. Sikerre vitte a történetünket, végig küzdött velünk, együtt az egész csapatával, egységben, mindenki a legnagyobb tudását beleadva. 2020 nyara a küzdelemé volt, az életért folytatott küzdelemé. Ott, ahol a küzdelmek után egy élet fénye felragyogott, egy másik életé sajnos kialudt... Erdélyben is szóltak érte a harangok. Örökké hálával és nagyon nagy szeretettel gondolunk dr. Kőrösi Tamásra!"^[14]

Király Renáta: „Tanult a legjobbaktól, szerette a legjobbakat, s maga vált szuperlatívusszá az őt szeretők között. Harcolt az igazáért, s ha kellett, szembe szállt – megalapozott vértékkel – a támadókkal. Olvasott, írt, élvezettel beszélt

[14] Ilyés András és Ilyés Andrea.

és beszélgetett. Kételkedett. Sírig tartó bizonyossággal hitt. Tudta a bizonytalant, s látta az emberi gyengeséget. Könnyörtelenül kért számon, s könnyőrülettel fordult a megtörthöz. Vallotta és gyakorolta az orvostudomány hármasságát és felelősségét: gyógyítani, tanítani, kutatni. Új tudomány, új kutatás, előadás. Meg kell írni, le kell adni s előadni sziporkázóan – választékos, tudományos, követhető gondolatmenettel. Elment. Elment, s itt hagyta számunkra az úrt.”^[15]

IV. ZÁRSZÓKÉPPEN

Köszönet a Gólyának az utazásért

Bencze Lóránt Anzelm: „Amikor gyermekeket hoznak Jézushoz, hogy a kézrátétel igenlésével fogadja el és erősítse meg a csöppségek teremtett létezésükben, a tanítványok elzavarják őket (Mt 19, 13-15, Mk 10, 13-16, Lk 18, 15-17). Nem ismerik föl, hogy a kicsiny istenáldások még nem a véges, kurta emberi forgolódásokra összpontosítanak, mint a ki-ha-nem-én nagyok, hanem a gyermekekben a teremtett, véges létezés eleve és határozottan a teremtetlen

[15] Király Renáta, Dr. Kőrösi Tamás munkatársa a győri Kaáli Intézetben.

Végtelenre nyílik. Ez a hit irányította és táplálta Kőrösi Tamás gyógyító tevékenységét. Hogy a gyermek csak úgy van, létezik a létezésért. A gyermek nem »Jöjjön el a te országod «-kérés (Mt 6, 10), hanem egyszerűen »övé az Isten országa«. Születésében ajándék nekünk ő, és vele a Teremtő. Ezért imádkozik Jézus úgy, hogy »Há-lát adok neked, Atyám, világmindenség Ura, mert elrejtetted ezeket a bölcsket és a kiműveltek elől, és kinyilatkoztattad az együgyűeknek« (Mt 11, 25). Amikor pedig Jézus azt mondja Péter apostolnak, hogy »Boldog vagy Simon, János fia! ... neked adom a mennyek országának kulcsait«, ez nem bók, hiszen az a péteri felismerés, hogy »te vagy a Krisztus, az élő Isten fia«, és az a péteri meglátás, hogy Jézus a végtelen Teremtő közvetlen megjelenése a teremtett végesben, nem Péter érdeme, hanem a Teremtő ajándéka (Mt 16, 16-19). »A csecsemő Isten felfogása, hogy az élet folytatódjék. Soha sem jön el az az idő, amikor a legcsodálatosabb, legújabb találmány oly csodálatos lesz, mint az újszülött csecsemő.«^[16] A krisztusi örömhíradásból ezek az üzenetek tárulnak föl előttünk, és hogy Kőrösi Tamás egyénisége és a sok ezer gyermek szereteteli szolgálata és egyben a végtelen Szeretet felé kinyílt ajándéka. A Krisztus-felismerésnek és a Krisztus-cselekvésnek az ajándéka. Tamás élt ezzel az ajándékkal, és nem is akar-hogyan. Nem pusztá tanítvány ő, hanem Krisztus-követő, boldog, bencés apostol. Pontosan felismerte és látta, hogy a mai Európa és a nyugati világ a gyermekeket elhajtó, vaksin bölcselkedő és öntelten okoskodó kultúra, mely előtt rejtve marad az Örömhír, hogy a gyermek létezésünk lényege. Kőrösi Tamás és a sokezer gyermek-sereg az Örömhír feltárlása. Hogy Krisztus föltámadt. Valóban föltámadt. Ezért hajlok arra, hogy tévedünk, amikor Tamásért imádkozunk. Kérlelnünk kellene őt, hogy nyisson ajtót nekünk is, hiszen ott van már a kulcsok közelében. Megtesszük, amikor hálaadó Krisztus-emlékezést, eucharisziát tartunk, Tamásra is mint ajándékra emlékezve. Igaz, együtt sírtunk, nagyon sírtunk mindnyájan, feleségével, Zsuzsával, lányával, Alexandrával és fiával, Tamással. És szomorkodunk is nagyon, de nem reményvesztetten, mert Kőrösi Tamás gyógyító tevékenysége által a Teremtő szeretete kiáradt sokunk szívébe, gazdag, fenséges örökséget, reménységből fakadó büszkeséget hagyott ránk a megszületett gyermekek ezreiben.^[17]

»Irigylem a magyarokat, mert általuk nagy boldogság árad majd az emberiségre« – nyilatkozta egyszer Pietrelcinai Szent Pio. Kőrösi Tamás életművében ez már megtörtént. Boldogságot árasztott a házaspárokra és mindenkire, akivel kapcsolatba került. Emellett bátran kiállt az Igazság, a Megváltó és a népek Világossága mellett egész életre szóló személyes elkötelezettséggel.^[18] Élete az életéért a legfőképpen annak bizonyossága, hogy szeretetre lettünk teremtve.^[19]

[16] „A baby is God’s opinion that life should go on. Never will a time come when the most marvelous recent invention is as marvelous as a newborn baby.” (Carl Sandburg). Az idézet Király Renátától átemelve.

[17] 1 Tessz 5, 13; Rom 5,5; Zsid 3, 6 nyomán.

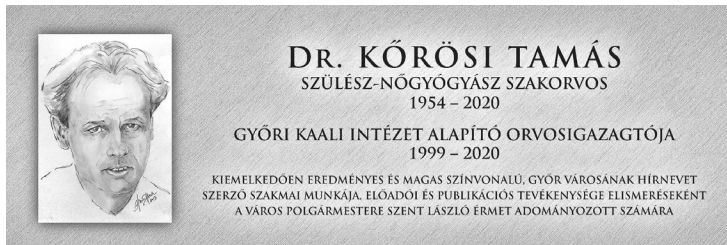
[18] Erdő Péter bíboros prímás, esztergomi érseknek a római Szent Péter-bazilika altemplomában, a Magyarok Nagyasszonya-kápolnában, 2020. október 8-án elhangzott felszólítása nyomán.

[19] Ferenc pápa nyomán. Ld. még: Tabay Ede (szerk.) (2000): Az anya és a szűz paradigmája. Corvinus, Budapest. A hét szabad művészet könyvtára.

2022 májusában Győr Megyei Jogú Város közgyűlése Péter Tamás kezdeményezésére megszavazta, hogy a győri 12035/13-as számú önkormányzati közutakat Dr. Kőrösi Tamás utca elnevezéssel lássák el. Az utca, amely ma Dr. Kőrösi Tamás nevét viseli a korábban Kaáli Intézet néven ismert, ma Dunamenti Reprodukciós Központ nevét viselő klinikához közel lévő utca.

Dr. Kőrösi Tamás a győri Kaáli Intézet alapítása idején

Dr. Kőrösi Tamás emléktáblája a Győr, Szabadrév utca 11-es szám alatti, korábban Kaáli Intézet nevet viselő meddőségi centrum várójában

Dr. Kőrösi Tamásról elnevezett utca névtáblája Győrben, 2022-ben

Pannonhalmi Apátság bronz emlékérmé, 1980

Államtudomány vs. államellenes jogtudomány

ABSTRACT

In the current phase of the development of the modern state, the challenges posed by the tendencies and syndromes of globalisation and the political actions of states in response to these are clear signs that traditional states—operating at the edge of their capacity—have fallen without exception into a state of ‘overdemanding’. ‘Overdemanding’ is the practical treatment of syndromes that appear in the form of integration problems. Finding solutions to these various issues is primarily the task and duty of states and politics.

Keywords: democratic transition in Hungary ■ statehood ■ political thought ■ constitution

Az írással Kukorelli Istvánt köszöntjük 70. születésnapja alkalmából, emlékezve egyúttal az 1970-es években, az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán működő, nagy sikerű Studium Generale-n eltöltött szép napokra.

I. BEVEZETÉS

A modern állam fejlődésének jelenlegi szakaszában a globalizációs tendenciákkal és szindrómákkal összefüggő kihívások és a reájuk adott állami-politikai válaszok annak egyértelmű jelzései, hogy a történelmi államok a teljesítőképességük határán mozogva, kivétel nélkül a „túlkövetelés” állapotába kerültek. A „túlkövetelés” integrációs problémák formájában megjelenő tünetegyüttesének a gyakorlati kezelése, a különféle problémák megoldása elsősorban a politika és az állam feladata és kötelessége.^[1] Feltehetőleg nem szorul különösebb megindokolásra, hogy a politikai döntéseket igénylő problémák kezeléséhez szükséges szakértői tudás létrehozása és alkalmazása előfeltételezi az államjelenség min-

[1] Vö. Cs. Kiss, 2021a, 169-170.

den oldalú tudományos kutatását, s ezzel összefüggésben egy olyan általános államtudomány vagy államelmélet kidolgozását, amely a tudományos versengés közegében képes az államtudományi megismerés értelmének, relevanciájának megindokolására, alapkutatások kezdeményezésére és szervezésére, alkalmazott kutatások orientálására, valamint az alap- és alkalmazott kutatások összehangolására. Ehhez kapcsolódva, különösen fontos tisztázni a tudomány és a politika közötti szemantikai térben szerveződő, az állami megoldást, cselekvést igénylő problémákat kétirányban transzformálni képes szakértői diskurzusok megismerési kompetenciáit. Ezek az ún. közvetítő diskurzusok egyrészt a politikához (államfunkciókhoz és -célokhoz) kapcsolódva detektálják és a tudomány felé közvetítik a megoldásra váró problémákat (s ezzel részt vesznek a tudományos problémák első megfogalmazásában), másrészt a tudományhoz kapcsolódva „lefordítják” az államtudományi kutatások eredményeit a döntés-előkészítő, következmény-értékelő szakértői viták műveleti nyelvére, lehetővé teszik alternatív cselekvési programok kidolgozását.

A magyar rendszerváltozás korszakában tudománypolitikai megfontolásokból nem teremtették meg az önálló államtudományi kutatás és képzés intézményi-szervezeti feltételeit, így a külső társadalmi-politikai érdekeltségeket közvetítő intézményes kényszer hiányában nem jöhetett létre olyan államelmélet, és nem szerveződhetett olyan átfogó államtudományi kutatás sem, amely képes lett volna megfelelni az állam túlkövetelésének helyzetéből következő elvárásoknak. Az államelmélet korábbi írásokban elemzett válságának^[2] az egyik döntő oka itt keresendő.

A Nemzeti Közszolgálati Egyetem megalapításával ez a helyzet azonban gyökeresen megváltozott. Az államtudomány tudásterületeit egyesítő fakultás alapításával,^[3] az államtudományi osztatlan mesterképzési szak akkreditációjával létrejöttek az önálló államtudományi kutatás és képzés hosszú távú intézményi feltételei. A magyar államtudomány újraalapítása tudománytörténeti fordulat, amely lehetővé tette a kommunista egypárt-állami rendszerben megszakított magyar államtudományi hagyomány szellemi helyreállítását.

II. TUDOMÁNYTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Az újraalapítás indítékainak a megértéséhez mindenekelőtt szükséges és persze tanulságos röviden áttekinteni azt a tudomány- és egyetempolitikai folyamatot, amelynek aktuális végpontján az ismét önálló diszciplínaként megszerveződő államtudományi kutatás alapvető tudományelméleti kihívást intézett a szociáltudományokhoz. Az egyetem, a kar és a szak alapítása ugyanis

[2] Vö. Cs. Kiss, 2017a, 3-46.

[3] Az egykori Államigazgatási Főiskolából kinövő kar első elnevezését (Államtudományi és Közigazgatási Kar) 2019-ban Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar elnevezésre módosították.

elkerülhetetlenné tette egy megalapozó tudományelméleti vita lefolytatását az államtudomány értelméről, jogtudományhoz és a szociáltudományokhoz való viszonyáról, valamint tudományrendszertani helyéről. A három alapítással ugyanis megszűnt az államtudomány feloldódása a jogtudományban, a jogász-képzésben. Az államtudomány jogtudományba történő betagozása és beolvasztása történelmileg az egypárt-központú kommunista rendszer tudomány- és egyetempolitikai döntésén alapult. A proletárdiktatúra akciócentrumát jelentő Párttal szemben az elhalásra ítélt Államot, mint „történelmi kategóriát” önálló tudományos problémaként kutató államtudományt felesleges, ideológiailag veszélyes diszciplínává nyilvánították, amelyet politikailag, szűkebb értelemben tudománypolitikai, -rendszertani, -szervezeti szempontból semlegesíteni kellett. A semlegesítést a proletárdiktatúra „fegyverévé” nyilvánított jogtudomány hajtotta végre, azzal, hogy maga alá rendelte, integrálta, vagyis a jogászképzésbe olvasztotta az államtudományt.

A marxizmus-leninizmus-sztálinizmus totalitárius ideológiája által uralt korszakban és tudomány központi problémája a proletárforradalom és a proletárdiktatúra helyes értelmezése, s ennek tudományos igazolása és alkalmazása volt. A proletárdiktatúra elméletében az állam elhalásának ideológiai, és a párt által vezérelt állam uralomtechnikai megerősítésének reálpolitikai elvárásait kellett „szupertudományos” módon összhangba hoznia. Jóllehet a két elvárás ütközése a proletárdiktatúra államfelfogása számára tudományosan megoldhatatlan értelmezési paradoxonhoz vezetett, azonban egyértelmű jelzése volt annak, hogy az államot önálló – a kommunista párt vezetőszerepétől függetlenített – tudományos problémaként tárgyalni politikailag veszélyes, elméletileg nem kívánatos, következésképp lehetetlen vállalkozás. Az államprobléma ilyen felvetésével az önálló államelméleti kutatás „tárgytalanná”, az államtudományok elkülönült művelése értelmetlenné és feleslegessé vált. Az állam autonómiáját valamilyen formában előfeltételező diszciplínák, kutatási szándékok, programok pusztán létükkel ideológiai veszélyhelyzetet teremtettek, mert ellentmondásba kerültek a marxizmus-leninizmus-sztálinizmus államelhalási prognózisával, kétségbe vonták a dialektikus és történelmi materializmus axiomatikus tételeit (dogmáit) ideológiai és társadalomtudományi szempontból konkretizáló tudományos szocializmus értelmezési monopóliumát. Az ellentmondást Sztálin közismert formulája relativizálta,^[4] amely lehetővé tette a paradoxontól való mentesítést és igazolta az ideológiai veszélyhelyzet elhárítására hozott tudománypolitikai és tudományrendszertani döntéseket.^[5]

Mindent egybevetve, az egypárt-központú kommunista rendszerben a magyar szellemi hagyományba szervesen illeszkedő „önálló államtudományt” ideológiailag veszélyes, meghaladott burzsoá diszciplínának tekintették, politikai semlegesítését és diszciplináris felszámolását a jogtudományba és a jogászképzésbe történő beolvasztásával, jogi-jogászi homogenizálásával hajtották végre.

[4] Ehhez lásd Trockij, 1988.

[5] A jogelmélet ezzel párhuzamos marxizáláshoz lásd Varga, 2004.

A homogenizálás tudományos igazolása, bizonyítása, oktatási-nevelési bevézése (indoktrinációja) az állam- és jogelmélet elnevezésű diszciplína feladata volt. Az állam- és jogelmélet^[6] a korabeli felfogás szerint „nem más, mint a marxizmus-leninizmusnak” – tudományos diszciplínaként a tudományos szocializmusnak – „az államra és jogra történő alkalmazása (az állam és jog marxista-leninista vizsgálata). Ezért az állam- és jogelmélet is éles fegyvere a proletáriátusnak és élcsapatának.”^[7]

Ezen a ponton szükségesnek látszik felhívni a figyelmet arra a csak paradoxonformában értelmezhető tényre, hogy az államtudomány valóságos politikai ellenségge nyilvánítása, diszciplináris önállóságának megszüntetése egyértelműen az „államellenesség” kifejeződése volt, mégpedig az államiság, mint olyan tagadásának elvont történelemfilozófiai, és a magyar történelmi államiság tagadásának konkrét politikai értelmében. Ehhez a tényálláshoz két elgondolkoztató párhuzam kapcsolható, amelyek fény vetnek a politika és tudomány viszonyának értelmezésével kapcsolatos tisztázatlanságokra.

Az egyik párhuzam szerint: ahogyan a kommunista Párt, a demokratikus centralizmus pártszervezési elvének^[8] megfelelően, maga alá rendelte és instrumentalizálta az Államot, úgy rendelte a jogtudomány maga alá és olvasztotta be az államtudományt. Ilyen történelmi előzményekre tekintettel nem véletlen, hogy az állam- és jogelmélettel, mint tudományággal és tantárggyal kapcsolatban a rendszerváltozás korszakában joggal fogalmazódott meg az ideológia gyanúja, tekintve, hogy a jogtudomány totális ideológiai ellenőrzéséhez és indoktrinációjához az állam- és jogelmélet szolgált teoretikus eszközként és médiumként. Az indokolt gyanakvást azonban nem azzal próbálták meg eloszlatni, hogy értelmes és konszenzusképes vitát folytattak a tudományos szocializmus értelmezési monopóliumától megszabadított államelmélet mibenlétéről, tudományos státusáról, az államelmélet és a jogelmélet, illetve az államelmélet és a politikaelmélet kapcsolódásáról és különbözőségéről. Ehelyett, a gyorsabb és könnyebb utat választva, a tudományelméleti-diszciplináris problémát egyetem- és oktatáspolitikai kérdéssé egyszerűsítve, tanügyi-igazgatási döntéssel

[6] A diszciplína elnevezése hagyományos, de annyiban mégsem félrevezető, hogy a lehető legpontosabban kifejezte az állam politikai felfogásának extrém változatát, az állam és államelmélet instrumentalizálására irányuló a totalitárius törekvést.

[7] Földesi, 1951, 392. Ugyanakkor az államnak intézményként és tudományos problémaként történő politikai semlegesítése és instrumentalizálása a kommunista párt és a jogtudomány által annak az egyértelmű jelzése, hogy a proletárdiktatúra elméletében az államot – amelyet alkotmányos formában a párt (munkásosztály, dolgozó osztályok) jogalkotása alá rendelték – paradox módon jogállamként kellett felfogni, a burzsoá-polgárral szembeállítva, proletár-szocialista jogállamként. A jogállameszme érvényessége alól ebben az értelemben a proletárdiktatúra állama sem vonhatta ki magát. A marxista-leninista állam- és jogelméletnek a tudomány és politika viszonyával, a jogállameszme burzsoá és proletár értelmezésével kapcsolatos álláspontjához lásd Magyar-Szovjet Társaság Jogtudományi Szakosztálya, 1952; Szabó, 1963, 401-446.; Cs. Kiss, 2005, 66-68.

[8] Az állam kommunista párt által történő irányítása a „kettős igazgatás” struktúrájának a kialakításával, a politikai normákat érvényesítő „fölérendelt igazgatási döntések” formájában intézményesült (vö. Cs. Kiss – Fehér, 1986, 30-50.; Cs. Kiss – Fehér, 1987, 125-150.).

átnevezték a tudományágot és a tantárgyat. Az igazgatási döntést nem a jogtudományon belül kialakított tudományos konszenzussal igazolták, hanem a jogállam egyetemesen érvényes eszméjére való ideológiai hivatkozással. Ennek alapján a döntéshozók úgy vélték, hogy a jogállamiság szellemében végrehajtott átkereszteléssel és a tanterv átalakításával, tehát egy tisztán igazgatási döntéssel meg lehet szüntetni a tárgy ideológiai jellegét és beágyazottságát, s hogy ezzel már meg is oldották mind a tudományelméleti, mind a diszciplináris problémát. A magyarországi jogi karokon ebből az igazgatási-ideológiai vélelemből keletkeztek átkereszteléssel a „jog- és állambölcselet” tanszékek.

A másik párhuzam azt teszi nyilvánvalóvá, hogy az igazgatási beavatkozással a rendszerváltozás korszakában sem szűnt meg az ideológiai induktráció reális lehetősége, éppen ellenkezőleg. Jóllehet a két szellem- és tudománytörténeti helyzet alapvetően különbözik egymástól, azonban két vonatkozásban hasonlóak. Egyfelől a tudományelméleti probléma – azaz a tudomány és politika közötti értelemhatárok megvonása, a diskurzus két típusának a megkülönböztetése – azonos, másfelől sem akkor, sem most nem állt és nem áll rendelkezésre megfelelő demarkációelmélet, amelynek segítségével megnyugtatóan és konszenzusképesen lehetne értelmezni a két terület egymáshoz való viszonyát, illetve kritikailag meg lehetne ítélni, milyen esetekben van szó induktrációról.^[9]

A kommunista rendszerben ideológiai-politikai szempontok által vezérelt homogenizált képzés, hasonlóképpen ennek a rendszernek a fenntartása a fordulat után, bár eltérő okokra visszavezethetően, de nem hozta meg a kívánt eredményt. A két tudományterület már az ideológiai-politikai egységesítés korában is felmérhetetlenül komplex és egy oktatási cikluson belül áttekinthetetlen volt, és különösen azzá vált a rendszerváltozás korszakában. A végkövetkezményt tekintve az egységes jogászképzés keretében az államjelenség mind tudományos, kutatásra inspiráló problémaként, mind oktatási tárgyként lényegtelenné és jelentéktelenné vált, az államtudományt alkotó tudománycsoport széthullott, fragmentálódott. A redukált államjogtani megközelítésben az államelmélet specifikus nézőpontja, problémafelvetése, alapproblémája „láthatatlanná” vált, alapfogalmai (politikai-jogi legitimitás, szuverenitás, hatalom, uralom) eredeti jelentésüket veszítve „eljogiasodtak”,

[9] Ezen a ponton szükséges megjegyezni, hogy nemcsak a jogtudományban, hanem más tudományágakban sem sikerült meggyőző demarkációelméleteket alkotni vagy recipiálni. Ez alól részben kivételt képeznek a modern tudományfilozófiai paradigmák recepciói, amelyek azonban jobbára a filozófiatörténet-írás keretein belül maradnak, specifikus tudományterületek szerinti problémaorientált alkalmazásuk gyakran kimerül a pusztán hivatkozásban (erre jó példa Thomas Kuhn paradigmafogalma), hasonlóképpen azok a szociológiai társadalomelméletek, amely kiinduló és viszonyítási pontként szolgálnak a reflexív államelmélet számára (vö. Cs. Kiss, 2021d, 51-52., Alapfeltevések).

a közjogi diszciplínák leginkább tudományos sztereotípiák formájában^[10] őriztek meg valamit az önálló államelméleti gondolkodásból.

A jelenlegi helyzetet tekintve, a hazai állam- és jogtudományi karokon folyó egységes jogászképzés kizárólag az egységesítő-homogenizáló modell keretében tanít olyan típusú ismereteket, amelyek az államtudományokhoz kapcsolhatók. Ezek az ismeretek azonban töredékesek és rendszertelenek, mert ebben a modellben, s ezt ismételten hangsúlyozni kell, az államjelenség a jogtudományi kutatás és oktatás tárgyaként lényegtelené vált, az államtudományok, önállóságuk és rendszeres egységük megszűnésével, feloldódtak és elsorvadtak. A jelenlegi helyzet a jogászképzés pozitivista gyakorlatának^[11] a végkövetkezménye. E pozitivista gyakorlat szerint a jogászképzésnek a hagyományos jogász pályák elvárásaihoz közvetlenül igazodó, piacorientált oktatás formájában kellett és kell megvalósulnia, amelynek súlypontja döntően a magánjogra, illetve annak különböző területeire helyeződött.^[12] Ily módon összességében egyfajta „tisztá”, az állam lényegi problémájától megtisztított jogtudomány jött létre, természetesen nem a kelsen-i értelemben.^[13] Az államot ilyen formában eljogiasító, az államproblémát elméletileg irrelevánssá nyilvánító és semlegesítő jogtudomány minimális mértékben is alig felel meg az önálló államtudományi megismeréssel szemben támasztott elvárásoknak, s még csak közelítőleg sem képes eleget tenni az önálló és komplex államtudományi kutatással és képzéssel (oktatással) szemben támasztott elvárásoknak. Ezen túlmenően az állam tisztán jogi-jogász felfogása, mint látni fogjuk, egy másfajta politikai-ideológiai összefüggésben ugyan, de kifejezetten államellenes beállítódást és szemléletet képvisel. A végkövetkezményt tekintve az

[10] Ilyen dogmatizálódott sztereotípa az állam három alkotóeleméről (hatalom, terület, nép) szóló tan. Az „államtani szentháromságnak” e dogmáját egészítette ki a marxista-leninista államértelmezés máig ható tudományos sztereotípiája az állam kategoriális történelmi meghatározottságáról, amelyet a jog- és állambölceleti tankönyvek napjainkban is megfontolás nélkül átvesznek. Az „állam történelmi kategória” marxista-leninista formulája a dialektikus és történelmi materializmus történelemfilozófiai végcéljának és proletárdiktatúra általi megvalósításának az összefüggésében kapja meg specifikus, a tudományos szocializmus diszciplínája által kanonizált jelentését. A formula egyszerre írja le és prognosztizálja az állam szükségszerű keletkezését (osztálytársadalom/osztályuralom) és elhalását (osztály nélküli uralommentes társadalom), ezzel a politika és jog megszűnését a szükségszerűség (elidegenülés-eldologiasodás) birodalmából a szabadság birodalmaként felfogott kommunizmusba való, sikeres átmenetben.

[11] Ez a pozitivista gyakorlat tisztán haszonorientált, valódi elmélet nélküli gyakorlat, amelynek semmi köze nincs a jogpozitivizmus komplex, nagyhatású klasszikus és posztklasszikus 19. és 20. századi elméleteihez, beleértve a magyar jogtudományi hagyomány állam- és jogelméleteit. Jeremy Bentham, John Austin, Hans Kelsen, Somló Bódog, Moór Gyula vagy Horváth Barna számára a jogfogalom meghatározása során az államprobléma megoldása, az államelmélet pozicionálása az elméletalkotás alapvető feladata volt, amelyet eltérő filozófiai előfeltevésekből kiindulva különbözőképpen indokoltak meg.

[12] Vö. Patyi – Kiss, 2016a, 1-8.; Patyi – Kiss, 2016b, 492-495.

[13] Vö. Kelsen, 1988. A rendszerváltozás jogtudományában az állam tisztán jogi-jogász felfogása vált uralkodóvá. A jogállami-joguralmi értelmezések dominanciája többek között abban nyilvánul meg, hogy a radikális tudományos nézőpontváltás jelzése érdekében megváltoztatták a tantárgyi, tanszéki elnevezéseket az „állam” és a „jog” kifejezések sorrendjének felcserélésével (például: jog- és állambölcelet tanszék), másrészt, elsősorban a történelmi diszciplínák esetében, elhagyták az állam kifejezést (például: magyar alkotmánytörténet), jelezve, hogy a jog nézőpontjából közelítenek az államjelenséghez. Mindez arra utal, hogy a döntéshozók az államot kifejezetten jogi jelenségként fogják fel.

egységesítő-homogenizáló modell keretében történő jogászképzés ideologikusan elfedte és továbbra is elfedi azt az ellentmondást, hogy az államot működtető személyi állományt, a közszolgálati tisztviselőket, állami vezetőket eleve egyoldalú, államkritikai nézőpontból készítik fel az állam szolgálatára.

A Nemzeti Közszolgálati Egyetem, erre a tényhelyzetre reagálva, tudománytörténeti fordulatot hajtott végre az államtudományi kar megalapításával, az államtudományi osztatlan mesterképzési szak bevezetésével. A kommunista rendszerben megszakított hagyomány folytonosságának helyreállításával az államtudomány visszanyerte az őt megillető tudományrendszertani pozíciót, önálló és egyenrangú szereplőjévé vált a szociáltudományoknak, a magyar felsőoktatásnak.^[14]

Az államtudományi kutatás és oktatás intézményesítése, a régi-új diszciplína^[15] bevezetése a szociáltudományokban elkerülhetetlenül tudományelméleti nézőpontváltást és strukturális változást jelent, amely indokolttá teszi a „tudománytörténeti fordulat” kifejezés használatát. Az államtudomány diszciplínáris intézményesítése nemcsak egy új rendezőelvet vagy osztályozási szempontot vezetett be a szociáltudományok rendszerébe, hanem egy hosszú távú, korszakos kutatási programot kezdeményezett, amelynek megvalósítása csak alapkutatások, valamint a kapcsolódó alkalmazott kutatások szervezésével képzelhető el. Azonban a „tudománytörténeti fordulat” kifejezés használatával kapcsolatban fontos szem előtt tartani, hogy a jelzett strukturális változás nem tudományos forradalom, hanem a megszakított hagyomány folytonosságát helyreállító, új államtudományi kutatási programot kezdeményező tudományos reform formájában ment végbe. A restitúció formáját öltő tudományos reform az államjelenséget vizsgáló szociáltudományok számára egzisztenciális értelemben beállítódás- és nézőpontváltásra kényszerítő határhelyzetet hozott létre. A „határhelyzet” kifejezés jelzi, hogy nem elegendő a létrehozott intézményi-szervezeti keretekben államtudomány címszó alatt összegyűjteni és egyesíteni az államot sajátos nézőpontokból kutató tudományágakat és tudásanyagot, hanem szellemi fordulatot, az átfogó államtudományi kutatási program és részprogramjai megvalósításával paradigmaváltást kell végrehajtani. A döntő kérdés az, hogy a magyar államtudomány a jelenlegi állapotában képes-e a tudomány- és egyetempolitikai stratégiában célként meghatározott szellemi fordulat és paradigmaváltás végrehajtására.

A tudománytörténeti fordulatot jelentő alapítás tehát megszüntette az államtudomány jogtudományba történő beolvasztását, létrehozta az önálló államtudományi kutatás és képzés (oktatás) hosszú távú feltételeit. Ezzel a magyar államtudomány ismét autonómmá vált, önálló probléma- és tudományterületként

[14] A fordulat részletes indoklásához lásd Patyi – Kiss, 2016a; Patyi – Kiss, 2016b.

[15] A tudománytörténeti fordulat szükségképpen felveti az újdonság problémáját: mi az, ami ebben a folyamatban „új és más”. Az „új és más” mindig csak a régit, az elmúltat a reaktualizálhatóság állapotában megőrző hagyomány összefüggésében jelenthet tulajdonképpen értelemben újdonságot, ami kizárja a forradalmi jellegű tudománypolitikai döntés lehetőségét.

kivált a jogtudományból, s a jogtudománytól, a politikatudománytól, a szociológiától, a történelemtudománytól, valamint más kapcsolódó tudományoktól (mint a közgazdaságtan vagy a földrajztudomány), független, de azokat államnézőpontból újra egyesítő, az államjelenség megismerésében, az államprobléma elméleti és gyakorlati megoldásában közvetlenül érdekelt tudománycsoportként szerveződött meg. A tudománycsoporton belül különbséget kell tenni általános, különös és speciális államtudományok között. Az általános államtudomány (államelmélet) és az általános igazgatástudomány (igazgatáselmélet) jelentik az integratív diszciplináris központot, amely értelmezi, tisztázza és rendezi az államtudományhoz tartozó tudományágak egymáshoz való viszonyát, szabályozza versengésüket és együttműködésüket. Szoros értelemben két tudománycsoport sorolható az államtudományokhoz. Az egyik csoportot az ún. megalapozó jellegű különös államtudományok alkotják, úgymint a történelemtudomány (történelemelmélet), a szociológia (társadalomelmélet), a jogtudomány (jogelmélet), a politikatudomány (politikaelmélet). A gazdaságtudomány (gazdaságelmélet) is különös államtudomány, és közvetlenül kapcsolódik az állam létérdekeihez, azonban nem tekinthető megalapozó jellegű tudománynak, mivel az államjelenség a gazdaság nézőpontjából nem specifikálható, az államot más szociális jelenségektől nem gazdasági funkciója és tevékenysége különbözteti meg.^[16] A másik csoportot az ún. operatív (operatív) jellegű speciális államtudományok alkotják, úgymint a rendészettudomány és a hadtudomány, amelyek közvetlenül, a legitim erőszak és a politikai monopóliumának érvényre juttatásán keresztül kapcsolódnak a történelmi államok létérdekeihez.

Az államtudomány újraalapításával kiprovokált tudománytörténeti fordulat értelemszerűen két vonatkozásban is kihívást jelent a magyar államelméleti kutatás számára: egyrészt, mert nyilvánvalóvá teszi az elméletalkotási stratégiák újragondolása, egy új elméletforma kialakítása iránti sürgető szükségletet, másrészt mert az euroatlanti és magyar államelméleti hagyomány újraértelmezésére, a kutatás és képzés új alapokra helyezésével kapcsolatos érdekeltségek világos megfogalmazására és igazolására kényszeríti az érintett szociáltudományokat.

[16] A paradigmaváltás javasolt államfogalmához lásd a következő meghatározást: „Az »állam« mint szociális jelenség (értelmekezésművelés) elsődlegesen a politikai és jogi legitimitás (érvényesség), a funkciók (társadalomirányítás döntések és szabályok révén), az intézmény (államszervezet) és diskurzus (államértelmezés), valamint a hatalom és uralom analitikus megkülönböztetéseiinek a nézőpontjából írható le e megkülönböztetések paradox egységeként. Az érvényességek, funkciók, intézmények, diskurzusok egységeként felfogott állam döntési és szabályozási centrum, a hatalom- és uralomgyakorlás specifikus módja, amely a szükségképpen relatív politikai egység és az alkotmányban garantált abszolút jogi egység versengő rendformáiban létrehozza, őrzi és alakítja az adott társadalom szociális integrációjának feltételeit. Az ilyen módon felépülő állam elsődlegesen az intézmények (államszervezet) és diskurzusok (államértelmezés) történelmi egzisztencia- és funkcióformáiban jelenik meg s válik problémaként kihívássá és feladattá az államtudományi megismerés számára.” (Cs. Kiss, 2021d).

III. ÁLLAMELLENES JOGTUDOMÁNY

Az államtudomány jelenlegi helyzetének alapproblémája a következő kérdésben foglalható össze: A magyar jogtudomány vajon képes-e a vázolt tudománytörténeti fordulat kihívására meggyőző elméleti választ adni; végre tud-e hajtani egy hasonló fordulatot a szociáltudományokon belül; érdekelt-e egy ilyen fordulat végrehajtásában? Vagy a problémát a három alapítás nézőpontjából megfogalmazva: Mi teszi indokolttá az államtudományi kutatásban és képzésben az alapítással kialakult monopolhelyzetet, miért nem célszerű széttagolnia és többközpontúvá tennie az államtudományi kutatást és képzést? A válasz a hazai jogi karoknak általában az államtudományhoz, s különösen a magyar államtudományi hagyományhoz való viszonyában, ebből következően a komplex, elméletileg megalapozott államtudományi kutatásra és képzésre való alkalmatlanságában rejlik. Az állítást kapcsolódó tudománytörténeti, tudományelméleti, hivatásetikai érvek bizonyítják.

(1) A tudománytörténeti érvet az alapítás előzményeinek és az alapítással kezdődő tudománytörténeti fordulat tényeinek, összefüggéseinek a leírása jelenti. Ehhez kapcsolódva a tudományelméleti érv mindenekelőtt egy hiányra mint tényre irányítja a figyelmet: a jogi karokon nem ismeretesek arra irányuló elméleti törekvések, hogy jogtudományi vagy más nézőpontból rendszeres formában kísérletet tegyenek az államtudományok ismeretelméleti-módszertani megalapozására és művelésére alap- és alkalmazott kutatások keretében.^[17] Itt elegendő azt a magától értetődőséget rögzíteni, hogy államtudományi kutatások nélkül nem lehetséges sem államtudomány, sem annak oktatása. Ezért nem véletlen, hogy jelenleg egyetlen hazai jogi karon sem létezik „államtudomány” koncepcionálisan átgondolt, egységes, tantervileg-tanrendileg rendszerbe állított – tananyagokba foglalt, más tantárgyakkal összehangolt – tanítható elméleti tudás formájában. Ilyen típusú tudás hiányában értelmetlen dolog államtudományi oktatásról beszélni, arról pedig végképp nem beszélhetünk, hogy a hazai jogi karok képesek lennének szervezett kutatáson alapuló, komplex, a közigazgatási rendszer működtetése számára alkalmazható államtudományi ismereteket üzemszerűen előállítani. A hazai jogi karok oktatási gyakorlatában az államtudomány továbbra is feloldódik a jogtudományban, a jogtudomány pedig a tisztán gyakorlati-technikai, piacorientált jogászképzésben. Ez ugyan magas színvonalú is lehet, azonban már a jogtudományi kutatásokkal való eleven kapcsolata is kérdéses, ha pedig ilyen kapcsolat fennáll, az töredékes és esetleges. A hazai jogi karok az általános igazgatóstudomány szűk, jogászi-normatív felfogását képviselik, s mint tételes közigazgatási jogot oktatják. Ebből az következik, hogy tudományosan nem képesek kapcsolódni sem a „közigazgatás”

[17] A pozitív jog szabályanyagát, illetve a kommentárokat megismétlő, eredeti problémafelvetéseket nélkülöző, hallgatólagosan elméletellenes beállítottságú, az „olló és ragasztó módszerrel” előállított tankönyvirodalomra vetett felületes pillantás elegendő annak megállapításához, hogy az integrált államtudományi kutatásokhoz való szerves és eredményes kapcsolódásnak minimális az esélye.

magyar államtudományi hagyományban kiformalódó integrált felfogásához,^[18] sem a speciális államtudományokhoz, elsősorban a rendészeti tudományokhoz és a hadtudományokhoz.

Ez a tényhelyzet a „tiszta” jogtudomány korábban elemzett, államellenes beállítottságának a következménye. Az államellenes jogtudomány eleve képtelen és alkalmatlan arra, hogy érveljen és kiálljon az önálló államtudomány mellett, hogy meggyőzően, kutatásokra alapozva, konszenzusképesen megoldja az államtudományok ismeretelméleti-módszertani problémáit, képtelen az államtudományt tudományrendszerként újra pozicionálni és tantervi-tanrendi formában intézményesíteni. Az államellenes jogtudomány tudományelméletét egy olyan –szélsőséges esetben alkotmányelméletre redukált – jogelmélet szolgáltatja, amelynek kinyilvánított célja a szociális jelenségként felfogott állam eljogiasítása (*Verrechtlichung*), az államelmélet államjogtanban való feloldása, önállóságának a megszüntetése, végső soron a jogtudomány radikális államtalanítása (*Entstaatlichung*). A jogtudomány jogelméleti álláspontját leginkább az „államellenes államtudomány” (*staatsfeindliche Staatswissenschaft*) paradox formulája és az törekvés fejezi ki, amellyel a paradoxont ideologikusan a liberális demokráciát és emberi jogokat egyedül képviselni és megvédeni képes jogállam (joguralom) eszmével igazolják.^[19]

A rendszerváltozás korszakának államellenes jogelmélete lényegében ugyanazt a szerepet játssza, mint amelyet az egységesítés és homogenizálás kommunista modelljében a „proletárdiktatúra éles fegyvereként” felfogott állam- és jogelmélet játszott annak idején. Az analógia kifejezetten arra utal, hogy az államellenes jogelmélet hasonlóképpen átlépi a tudományt és a politikát elválasztó kommunikatív értelemhatárt, öntudatlanul vagy tudatosan politizálódik, s még ha akarná, sem volna képes tárgy- és módszeradekvát módon megfogalmazni és konszenzusképesen megoldani az általános, a különös és speciális államtudományok tudományelméleti-tudományrendszeri problémáit. A hazai jogi karok ilyen tudományelméleti háttérrel teljesen alkalmatlanok az általános államtudomány (államelmélet) rendszeres formában történő megalkotására, az államtudományok tudománycsoportjának hatékony integrálására a kutatásban és képzésben. Ebből persze az következik, hogy még ha törekednének is rá, akkor sem tudnának az államtudományi „együtműködés” központjaivá fejlődni.

A tudománytörténeti és tudományelméleti érvek kapcsolódása nyilvánvalóvá teszi, hogy a politika és a tudomány közötti kommunikatív értelemhatárok felszámolása, illetve bármilyen irányból történő elmosása alapvetően veszélyezteti az államtudomány önállóságát és különállását, s ezáltal az állam személyzeti állományának képzését, illetve továbbképzését. Eszerint a demarkációprobléma megoldása nélkül az államtudomány különállása, intézményi-szervezeti önálló-

[18] Ehhez lásd Koi, 2014.

[19] A jogelméleti kutatások jelen állása azt mutatja, hogy az államtudomány értelmezésével összefüggő tudományelméleti kérdésekben, eltekintve itt a méltányolható kísérletekben leginkább a tanácsatlansággal párosuló érdektelenség és ignorancia uralkodik.

sága nem indokolható meg, és hosszú távon nem is biztosítható. A mindent eldöntő kérdés így az, hogy a hazai jogi karok államellenes jogelmélete képes-e a demarkációprobléma konszenzusképes megfogalmazására és megoldására, illetve egyáltalán törekszik-e a problémát tisztázó tudományelméleti viták kezdeményezésére. A demarkációprobléma konszenzusképes tudományelméleti megoldásának hiányában ugyanis elmosódnak a tudomány és politika közötti értelemhatárok, nem lehet meggyőzően különbséget tenni a szigorúan tudományos és tudánypolitikai, illetve a tudánypolitikai és politikai (pártpolitikai) célok, elvárások, követelések között. Ilyen helyzetben a tudományos kutatás autonómiája megszűnik, ha a jogelmélet tárgyleíró jellegét elveszítve tudományon kívüli célok, elvárások, követelések igazolásává válik, ha a tudomány- és egyetempolitikai érdekérvényesítés minden formája és eseménye „közvetítés” nélkül, egyfajta magától értetődő automatizmussal ideológiai-pártpolitikai pozíciókhoz rendelődik és pártpolitikaivá viták tárgyává válik.

Ennek a helyzetnek mintaszerű megnyilvánulása volt az a tudomány- és egyetempolitikai vita, amelyben alapjaiban kérdőjelezték meg az önálló államtudomány létjogosultságát. A vitában az volt a döntő érv, hogy a jogtudományi kutatás és jogászképzés eleve magában foglalja az államtudományokat, a két tudományterület elválasztása nem lehetséges, következőképp az államtudomány jogtudományi egységesítésének és homogenizálásának modelljét továbbra is érvényben kell tartani. Ebből a kiindulópontból egyszerre érveltek a többközpontú, széttagolt államtudományi kutatás és képzés mellett és az államtudomány különállása, önállósága ellen. Ennek során az államtudomány önállóságát bíráló álláspont képviselői azonban a fennálló állapot védelmében tényellenesen érveltek és nyilvánvaló önellentmondásba bonyolódtak.

Az érvelés kritikája, kibővítve a politikatudományra való hivatkozással, a következő tézisekben foglalható össze: (a) A rendszerváltozás új helyzetében a jogtudományi egységesítés és homogenizálás kommunista hagyományát védelmezték. (b) Figyelmen kívül hagyták azt a tényt, hogy a hazai jogi karokon önálló diszciplínaként, sok esetben tantárgyként is, lényegében már felszámolták az általános államtudományt, vagyis az államelméletet. A vita időpontjában tehát az államelmélet eleve nem rendelkezett önálló diszciplináris státussal, tantárgyként vagy megszüntették és különböző formában a jogelmélettel helyettesítették, vagy súlytalaná tették és eljelentéktelenítették. Ez utóbbi általános tendenciának tekinthető ott is, ahol az államelmélet tantárgyként még létezik. (c) Teljesen figyelmen kívül hagyták azt a szemantikai tényt, hogy az államprobléma értelmezése, s ezzel az államelmélet megalkotásának feladata hallgatólagosan átkerült a politikatudomány megismerési kompetenciájába, anélkül, hogy itt valaha is tisztázták volna az állam és az államtudomány pozícióját az európai államtani és politikatudományi hagyomány kritikai feldolgozásának az összefüggésében, anélkül, hogy szembenéztek volna az fogalom és elméletalkotás

Max Weber által jelzett nehézségeivel.^[20] (d) Kísérletet sem tettek a tudományelméleti probléma megoldására, az államtudományi, jogtudományi, politikatudományi megismerés viszonyának tisztázására, s ennek érdekében egy alap kutatás, valamint a hozzá kapcsolódó megalapozó diskurzus kezdeményezésére. Egy ilyen alap kutatás és diskurzus feladata lenne azoknak az érintkezési pontoknak a kritikai meghatározása, ahol az államelmélet, a jogelmélet, a politikaelmélet módszertanilag és tárgyilag kapcsolódik, illetve kapcsolódhat egymáshoz. (e) Az államelmélet megismerési kompetenciájába tartozó problémákat, témákat továbbra is reflektálatlanul, vagy a jogelmélet, vagy a politikaelmélet keretében, azoknak alárendelve tárgyalják és oktatják.

Ezért nem tekinthető véletlen fejleménynek, hogy az önállósodás és elkülönülés folyamata – bár ellenkező előjellel, más ideológiai nézőpontból kiindulva és intézményi háttérérdekeltségek által támogatva de – újra felidézte az „államtudomány politikai-ideológiai veszélyességével” kapcsolatos aggodalmakat. Itt fontos ismételt hangsúlyozni, hogy nem a demarkációs szabályt tiszteletben tartó teoretikus aggodalmak és kételyek nyilvános megfogalmazásáról van szó, hanem tudományos kritikának álcázott ideológiai-politikai támadásokról. Az államtudomány ellen – a német mainstreamhez és az angolszász felfogáshoz igazodva – elsősorban az alkotmányjogászok intézték a legerősebb támadást.

Ezzel kapcsolatban, a probléma aktualitására és megoldást sürgető voltára történő utalásként, érdemes felhívni a figyelmet arra a Jakab András által képviselt, extrémnek mondható álláspontra, amely – Christian Möllers felfogásához kapcsolódva – az államfogalmat, tudománytalansága és politikai veszélyessége okán kizárni törekszik az alkotmányelméleti diskurzusból, s egyúttal eltanácsol az államelmélet művelésétől, mindenekelőtt az általános államtan német-osztrák-svájci hagyományához kapcsolódó formáiban. A kiindulópontot Jakab András számára Möllers axiomatikus állítása szolgáltatja: „A német államelméleti hagyomány államfogalmát illetően marad a megállapítás, amely szerint túl erősen leárnyékolja egy specifikus demokráciaelőtti hagyomány ahhoz, hogy alkalmas lehetne tudományos kategóriának.”^[21] Ez az álláspont, bár nyilvánvalóan elismer fokozatokat, azonban a politikai-ideológiai veszélyesség szempontjából az államtani hagyomány lényegében egy kalap alá veszi a totalitarizmus-gyanúba kevert marxizmussal, és az állam valóban totalitárius felfogásaival. Jakab And-

[20] Max Weber kezdettől fogva, már a szociológiai fordulatot megelőző, előkészítő kultúratudományi kutatásaiban is az államot tekintette „minden kultúrélet legfontosabb konstitutív elemének”, „normatív szabályozásának legfontosabb formájával: a joggal” együtt. Ismeretelméleti-módszertani szempontból „az államfogalom logikai struktúrájának kérdését” tartotta minden vonatkozásban a „legbonyolultabb és legérdekesebb esetnek” (vö. Weber, 1900-1907, 216-217.), s nem véletlen, hogy a megértő szociológia alapfogalmainak a rendszerező kifejtése is a hatalom és uralom, a hierokratikus és politikai uralom, az egyház és állam fogalmainak a meghatározásával végződik (vö. Weber, 1919-1920, 16-17. §, 215-217.).

[21] „Für den Staatsbegriff der deutschen staats-theoretischen Tradition bleibt es bei der Feststellung, dass er zu stark einer spezifisch deutschen vordemokratischen Tradition verhangen bleibt, um als wissenschaftliche Kategorie taugen zu können.” (Möllers, 2011, XLIX.).

rás ezért – az államtani hagyományban „benne rejlő demokráciaelőtti és alkotmányállamellenes elemekre”^[22] tekintettel – nem tartja kívánatosnak az államjelenség önálló, jogtól független tematizálását és kutatását, sőt, kifejezetten óvja és eltanácsolja az euroatlanti és magyar tudományos közösséget az általános államelmélet művelésétől.^[23] Az államproblémát a pozitívált alkotmányjogra, az állam fogalmát az alkotmányfogalomra visszavezető redukcionista államjogi értelmezés uralkodónak tekinthető, jóllehet az államelmélet és államfogalom politikai és tudományos kiközösítésének a szélsőségéig nem mindenki megy el.^[24]

Az eljogiasítás paradoxonja, hogy miközben a jogelmélet és az alkotmányjog segítségével demokrácia- és alkotmányvédelmi megfontolásokra hivatkozva semlegesítik az államproblémát és eljelentéktelenítik az államtudományt, a jogtudományi megismerést nem depolitizálják, hanem éppen ellenkezőleg, átpolitizálják és indoktrinálják, hangsúlyozottan a liberális demokrácia, az alkotmányos jogállam, az emberi jogok védelmében. Ily módon nem a tudományos megismerés szabályait követik, hanem konkrét, tudományidegen ideológiai elvárásoknak eleget téve, a „politikai logikájának” engedelmeskednek.^[25] Az állammal és államtudománnyal kapcsolatos vitákban a jogállam-szemantikára való paradox fixálódás, a diskurzus eljogiasítása szükségképpen az értelmezési monopóliumért folytatott nyelvpolitikai harc kiéleződéséhez, a tudományos és politikai nyelvtudomány egybeeséséhez vezet. Ebben a megközelítésben a jogállam-szemantika válik a társadalmi-politikai normalitás egyedül helyes és kívánatos leírásává, amely meghatározza a helyes tudományos nyelvhasználat szabályait, megalkotja az alkalmazható kifejezések szótárát, dogmatizálja és kanonizálja a nyilvános beszédben alkalmazható szavak, fogalmak jelentését, s ezzel igazolja a diskurzusterek szabályozására, homogenizálására, uralására irányuló törekvéseket. A jogállam-szemantikával felfegyverkezett jogászok és jogtudósok az alkotmányozó hatalom hordozóivá, a társadalmi-politikai normalitás védelmezőivé stilizálják magukat és átlépnek a politikai területére.^[26]

[22] Jakab, 2015; Möllers, 2011, 418-425.; Möllers, 2008, 17., 69.

[23] Jakab eközben magát az államjogi nézőpontot is redukcionista módon fogja fel, mivel nem veszi tudomást alapvető, a jogászok számára is magától értetődő szemantikai tényekről, így például arról, hogy az államfogalom nélkül nem lehetséges a nemzetközi jog dogmatikája, nem értelmezhető a dualista vagy monista álláspont vitája.

[24] Az európai államtani hagyomány filozófiai, tudomány- és tárgyelméleti szempontból rendkívül komplex és nagyhatású elméleteket hozott létre, ami eleve kizárja, hogy e hagyományt a politikai veszélyének vagy az ideológia gyanújának való kitétsége miatt egészében vagy egyes részeiben veszélyesnek, államfogalmait tudományos megismerésre alkalmatlannak tekintsük. Egy nem totalitárius államban megismeréslógikailag és tudományetikailag mind előfeltevésként, mind végkövetkeztetésként abszurd, hogy bármely elmélet politikai-ideológiai indokokra hivatkozva kizárható a normáltudományi kutatások és diskurzusok üzemmenetéből. Carl Schmitt német és magyar recepciói ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítják. Ez utóbbi megjegyzéshez lásd Cs. Kiss, 2021c, 83-117.; Cs. Kiss (szerk.), 2022.

[25] A „politikai logikája” kifejezés értelmezéséhez lásd Cs. Kiss, 2021, 90., 109.

[26] Erre szolgál szemléletes példával a 2022-es parlamenti választásokban a hivatásrendi és szakértői szerepüket tudatosan politikusi szereppé transzformáló jogászok és jogtudósok irodalmi tevékenysége (vö. Fundamentum, 2022, 3-160.; Révész (szerk.), 2022).

Mindebből az államellenes jog- és alkotmányelmélet számára a helyzet feloldhatatlan ellentmondása következik, hiszen a tudomány, a politika, a jog funkcióspecifikus területei közötti határok világos megvonásának, tehát a demarkációprobléma megoldásának a feladata elvileg a jogtudomány tudományelméletére, a jogelméletre hárul. A jogelmélet államellenes beállítottságának és politizálódásának paradoxonja azonban eleve lehetetlenné teszi magának a problémának az értelmes felvetését és konszenzusképes megvitatását, valamint azt, hogy a tudomány és politika, a jogtudomány és jogpolitika közötti értelemhatár megvonásával tudományetikai követelménnyé tegyék a két terület szigorú elválasztását.

(2) A hivatásetikai érv arra tényre irányítja a figyelmet, hogy az államfenntartó hivatásrendek erkölcsi beállítódásának, szemléletének kiformalódásában a tudomány hivatásetikája közvetlenül viszonyítási pontként és normatív modellként szolgál. Ezt a tényt azért fontos hangsúlyozni, mert az államellenes jogtudomány a demarkációprobléma megoldatlansága, öntudatlan vagy tudatos politikai irányultsága folytán gyakran elemi tudományetikai követelményeknek sem képes megfelelni. Ez közvetlenül és nagymértékben rombolja a jogászai és jogtudósi hivatásrend ethoszát, s érthetően komoly kétségeket ébreszt az iránt, hogy ilyen feltételek mellett a hazai jogi karokon folyó képzés keretében vajon hogyan történik a közigazgatás, s általában az államfenntartó hivatásrendek hivatásetikájának az elsajátítása, s mindez hogyan kapcsolódik a magyar és európai hivatásetikai hagyományhoz.^[27]

A három érv azt bizonyítja, hogy az államellenes jogtudomány törekvése az államtudományok megalapozására és művelésére súlyos ellentmondásokkal terhelt, eleve kudarcra ítélt vállalkozás, amely a túlkövetelt állam helyzetében nem képes megfelelni az államtudományokkal szembeni kihívásra, alkalmatlan a magyar és európai államtudományi hagyomány folytatására és eredeti tudományos teljesítmények létrehozására.^[28]

A magyar államtudomány újraalapítása párhuzamos az állammal kapcsolatos nemzetközi tudományos érdeklődés megélénkülésével, amely nagymértékben összefügg a nemzetállam elhalásával kapcsolatos előrejelzések politikai és tudományos képtelenségének a belátásával, a neoliberalizmus kudarcával, valamint részét képezi azon törekvéseknek, amelyek a tudomány eszközeivel kívánnak választ adni az Európai Unió „lebegő” államiságából, a globalizáció és az állami regionalizmus konfliktusának kiéleződéséből, az állam ezzel járó túlköveteléséből eredő kihívásokra. Az újraalapítás indítékai közé tartozik, hogy a létrehozott új, kiinduló helyzetben az államelméleti diskurzus újjászervezésével nemcsak az államtudomány helyezhető elismerésre méltó, konszenzusképes

[27] Vö. Cs. Kiss, 2017, 45-46.

[28] Az államtudomány létezése, értelmes, igazságképes és hatékony művelése szempontjából az államellenes jogtudomány alapvetően kockázati tényezőnek tekinthető, amely megakadályozza az államtudományi konszenzuson nyugvó pacifikálását és szabályozását, az államtudomány veszélyességével kapcsolatos téves elképzelések alapjául szolgál.

alapokra, hanem a megfelelő közvetítésekkel esély nyílik a tág értelemben felfogott államdiskurzus alakulásának a befolyásolására is, természetesen anélkül, hogy átlépnék a tudományt és politikát elválasztó kommunikatív értelemhatárt.

Ha feltesszük a kérdést, az államelmélet milyen formája, az elméletalkotás milyen eljárása felel meg leginkább az új tudománytörténeti helyzetnek, akkor az államtani hagyomány, illetve államelmélet^[29] destrukciójára irányuló kritikai törekvések már előre jelzik a válaszdadás irányát is. A tudománytörténeti fordulat vázolt paradox helyzetéből az következik, hogy az államelmélet újfajta konstrukciójának a legfontosabb előfeltétele a tudományos és politikai diskurzus megkülönböztetése, a két terület kommunikatív logikáinak szigorú elválasztása, valamint az államelmélettel kapcsolatban a tudományon belül, illetve kívüli keletkező érdekeltségek világos megfogalmazása.^[30] Csak ezután lehetséges az államelméleti alap kutatás keretein belül tisztázni,^[31] hogy az államelmélet valójában mire képes, és meg tud-e felelni a tudományon belüli és kívüli érdekeltségekből fakadó elvárásoknak.

IRODALOM

- Alkotmányos helyreállítás (2021). In: *Fundamentum*. 2022/1-2. sz.
- Cs. Kiss Lajos (2005): Elméletalkotási stratégiák az államelméletben. In: Szigeti Péter (szerk.): *Államelmélet – Politikai filozófia – Jobbölcsélet*. Leviatán. Universitas-Győr Kht, Győr.
- Cs. Kiss Lajos (2007): Bevezetés. Hans Kelsen jelentősége; A tiszta jogtudomány eszméje és hivatása. In: Cs. Kiss Lajos (szerk.) (2007): *Hans Kelsen jogtudománya. Tanulmányok Hans Kelsenről*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Cs. Kiss Lajos (2017a): Államelméleti helyzetkép. In: *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*. 2017/2. sz.
- Cs. Kiss, Lajos (2017b): Wie ist staatstheoretische Grundlagenforschung möglich? Entwurf und Strategie. In: *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*. 2017/4. sz.
- Cs. Kiss Lajos (2021a): Államértelmezések és globalizáció. In: Peres Zsuzsanna – Pál Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Tamás András tiszteletére*. Semper ad perfectum. Ludovika Kiadó, Budapest.
- Cs. Kiss Lajos (2021b): Államértelmezések: államtan és államelmélet. In: Peres Zsuzsanna – Bathó Gábor (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére*. Labor est etiam ipse voluptas. Ludovika Kiadó, Budapest.
- Cs. Kiss Lajos (2021c): Carl Schmitt-recepció és a demarkációprobléma. In: *Politikatudományi Szemle*. 2021/3. sz.
- Cs. Kiss Lajos (2021d): *Reflexív államelmélet*. Kézirat. Budapest.

[29] Az államtan (Staatslehre) és államelmélet (Staatstheorie) megkülönböztetéséhez lásd Cs. Kiss, 2021b, 237-253.

[30] Az államtudománnyal kapcsolatos tudományon kívüli érdekeltség, a politikaihoz való kapcsolódás miatt nem fogalmazható meg olyan egyértelműséggel és egyetértésre való képességgel, mint a természettudományok esetén. (Vö. Kelsen, 1988, Előszó. XIX-XII.; Cs. Kiss, 2007, 16-32.; 125-158.)

[31] Vö. Cs. Kiss, 2017b, 4-28.

- Cs. Kiss Lajos (szerk.) (2022): *Carl Schmitt társadalomtudományi recepciói. Harc a szavakért: politikai korrektség és recepció.* Ludovika Kiadó, Budapest (megjelenés alatt).
- Cs. Kiss Lajos – Fehér József (1986): Közigazgatás és racionalitás. In: *Anarchizmus és rendezőelvek.* A Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve. Magyar Politikatudományi Társaság, Budapest.
- Cs. Kiss Lajos – Fehér József (1987): Közigazgatás és racionalitás. Az érték- és célracionáltság, mint társadalomszervező elvek érvényesülése a közigazgatásban. In: *ELTE ÁJK ACTA.* XXIX, kötet. ELTE ÁJK, Budapest.
- Földesi Tamás (1951): A proletárdiktatúra államformájának a fejlődése. In: *Jogtudományi Közlemények.* 1951/7. sz.
- Jakab, András (2015): Staatslehre – eine deutsche Kuriosität. In: *Der „German Approach“.* Die Staatsrechtslehre in Wissenschaftsvergleich, mit Kommentaren Atsushi Takada und András Jakab. Mohr Siebeck Verlag, Tübingen.
- Kelsen, Hans (1988): *Tiszta jogtan.* Ford.: Bibó István. ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest.
- Koi Gyula (2014): *A közigazgatási nézetek fejlődése.* Nemzeti Közszerzői és Tankönyvkiadó Zrt., Budapest.
- Magyar-Szovjet Társaság Jogtudományi Szakosztálya (1952): *Az állam és jog néhány kérdése a sztálini tanítások tükrében.* Tanulmánykötet. Magyar-Szovjet Társaság Lap- és Mozgalmianyag Kiadó Vállalat, Budapest.
- Möllers, Christoph (2008): *Der vermisste Leviathan: Staatslehre in der Bundesrepublik.* Surhkamp Verlag, Frankfurt am Main.
- Möllers, Christoph (2011): *Staat als Argument.* Zweite Auflage. J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.
- Patyi András – Kiss György (2016a): *Előterjesztés az Államtudományi mesterképzési szak szakindításáról.* Kézirat. Budapest.
- Patyi András – Kiss György (2016b): A szakindítás tudományos háttere. In: *Államtudományi osztatlan mesterképzés. Akkreditációs dokumentum.* Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest.
- Révész Béla (szerk.) (2022): *Alkotmányozás magyar módra.* Kézirat. Budapest.
- Szabó Imre (1963): Hans Kelsen és a marxista jogelmélet. In: Szabó Imre (szerk.): *Kritikai tanulmányok a modern jogelméletről.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Trockij, Lev (1988): A szovjet rendszer problémái. Az elfajulás elmélete és az elmélet elfajulása. In: Krausz Tamás (szerk.): *A száműzött Trockij.* Ford. Drucker György, Sipos András, Bubicák Piroska. Kolibri Kiadó, Budapest.
- Varga Csaba (szerk.) (2004): Marxizmus és jogelmélet. In: *Világosság.* 2004/4. sz.
- Weber, Max (2013): Kapitel I. Soziologische Grundbegriffe. In: Weber, Max: *Wirtschaft und Gesellschaft. Soziologie.* Unvollendet 1919-1920. Herausgegeben von Knut Borchardt, Edith Hanke, Wolfgang Schluchter. [Max Weber Gesamtausgabe Abteilung I: Schriften und Reden. Band 23.] J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.
- Weber, Max (2018): Die „Objektivität“ sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis. In: Weber, Max: *Zur Logik und Methodik der Sozialwissenschaften. Schriften 1900-1907.* Herausgegeben Gerhard Wagner. [Max Weber Gesamtausgabe Abteilung I: Schriften und Reden. Band 7.] J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen.

Diszkrimináció a római jogban

ABSTRACT

This paper explores some form of discrimination in Roman law. It understands discrimination as a special form of preference. For this reason, its methodology makes use of the law and economics approach. First, it tackles the problem of the difference between the salaries of employees belonging to different genders and later argues that the presumed hierarchy within the ancient Roman marital relationships was not that simply granted as former scholarship assumed. The second main topic is racism. In this part of the essay, the System 1 and 2 thinkings are introduced as explanatory devices. Linked to this approach based on thinking fast and low, the paper gives a new interpretation to a famously enigmatic fragment about the so-called Saufei-us-affair. In the closing section, it briefly describes a few examples of what we can qualify as ancient Roman 'affirmative actions'.

Keywords: affirmative action ■ discrimination ■ racism
■ System 1 and System 2 thinkings

A diszkrimináció lényegében egy preferencia.^[1] Tény, hogy mindenkor akadnak olyanok, akiknek az a preferenciája, hogy nem akarnak idegen származású emberekkel dolgozni. A neoklasszikus közgazdaságtanban elméletileg nem értékelik a preferenciákat, de ez ebben az érzékeny esetben nehezen tartható. Ezért a szakirodalomban többnyire nem is a preferencia kifejezést használják, hanem valamilyen más szót használnak. Az angol szakirodalomban például azt, hogy *taste*, ami ízlést vagy gusztust jelent. Ezzel próbálják feloldani az elmélet preferencianeutralitása és ideológiai háttere közti feszültséget. Mindez azonban csak egy retorikai eufemizmus. Ilyen eszközökkel, azaz egy, a diszkriminációt leplező, elfogadható narratíva felkínálásával már a rómaiak is operáltak.

[1] Greenwald – Krieger, 2006.

Diszkriminációra több formában, számos tulajdonság mentén sor kerülhet. A legérdekesebbek és a leggyakoribbak a nemi alapú, az etnikaihoz tartozás-alapú és az életkor alapú hátrányos megkülönböztetések. Nézzük elsőként a nemi alapú diszkriminációt!

Mi az oka vajon annak, hogy a nők általában kevesebbet keresnek a férfiaknál? Vannak mérések, amelyek szerint ugyanabban a munkakörben egy nő a férfi fizetésének mindössze a kétharmadát kapja meg.^[2]

Posner szerint a férfiak és nők közötti fizetésbeli különbség racionálisan arra vezethető vissza, hogy a nők kevesebbet^[3] fektetnek piaci alapú emberi tőkéjükbe a férfiaknál.^[4] Mivel kevesebb ilyen tőkét halmoznak fel, ezért a tőke hozama, jelen esetben a fizetés is alacsonyabb.^[5]

A rómaiak természetesnek tekintették a nemi alapú diszkriminációt, mégis reflektáltak rá. Amint Papinianus fogalmazott, „jogunk számos rendelkezése szerint a nők helyzete rosszabb, mint a férfiaké”.^[6] Ennek oka talán a női akaratgyengeség (*animi levitas*) lehet, legalábbis Gaius ezzel indokolja, hogy miért állnak még a nagykorú nők is gyámság alatt.^[7] Más források a női nem gyengeségére (*infirmitas, fragilitas* vagy *imbecillitas sexus, animi levitas*) utalnak.

Látnunk kell, hogy ez az értékítélet egyben hatalmas kérdés is. Elképzelhető ugyan, hogy a nők természetüknél fogva bizonyos értelemben könnyelműbbek, de az erre vonatkozó értékítélet olyan alapon állva fogalmazódott meg, amelyet férfiszempontok alakítottak ki. Ha egy tulajdonságot adott társadalmi szempontok alapján negatívként értékelnek, az nem csupán az ítélet tárgyáról, de magáról az ítélező helyzetéről is sokat elárul. Elképzelhető lenne olyan társadalmi kontextus, amelyben a női „könnyelműséget” pozitív tulajdonságként lehetne minősíteni. Ugyanakkor a római jog következetes volt annyiban, hogy a női nem gyengesége nemcsak jogkorlátozó intézkedésekben öltött testet, hanem nagyobb jogi védetség indokául is szolgálhatott.^[8] Így például a jogban való tévedés bizonyos esetekben nem okozhatott a nőknek érdeksérelmet, például, ha emiatt követtek el egy magánbűncselekményt.^[9] A római források így felhívják a figyelmet arra a tényre, hogy a diszkrimináció alapvetően két szinten valósulhat meg. Rendszerszintű diszkrimináció történik akkor, amikor a személyek egy csoportjára (például a nőkre) általában jellemző tulajdonságot károsként értékelnek. Itt az értékelés alapja, a minősítés konkrét értékbázisa diszkriminatív.

[2] O’Neill, 1990, 25–26.

[3] Ld. Mincer – Polachek, 1974.

[4] Posner, 2003, 356.

[5] Mincer, 1982.

[6] Papinianus D. 1, 5, 9. A fordítás Péter Orsolyától származik. Ld. Péter, 2008, 77.

[7] Gaius 1, 144.

[8] Ulpianus D. 16, 2, 2.

[9] Paulus D. 22, 6, 9pr. Érdekes, hogy Paulus e szövegben nem utal a nők szerződés kötésével kapcsolatos jogbeli tévedésére (ld. Kaser, 1971, 242.) és a standard tankönyvek sem adnak részletesebb felvilágosítást.

Másrészt rendszerimmanens hátrányos megkülönböztetés valósulhat meg akkor, ha a negatívként felfogott tulajdonsághoz csak hátrányokat fűznek, és nem kapcsolnak hozzá védelmi jogosítványokat. Ekkor a már a rendszerszinten megtegyt minősítés következményeit vonják le hátrányosan és egyoldalúan.

A nemi diszkrimináció egy fontos – és évezredek óta elterjedt – alesetének tekinthető, ha a férj és feleség viszonya hierarchikus. Ezt a problémát taglalja^[10] Ulpianus. A forráshely értelmében a jó erkölcsökbe ütközik, és ezért érvénytelen az a megállapodás, amelyben a férj lemondott arról a létfenntartását biztosító összegről, amelyet egyébként a válás után is megtarthatott volna a felesége számára visszaadandó hozományból.^[11] Mint láttuk, az indokolás meglehetősen összetett: három, hierarchikus rendbe szervezett arisztotelészi szillogizmusból áll. Az alsóbb szintű érvelés konklúziójából a felsőbb szintű érvelésben premiszsa minor lesz. Így egy összetett érvelési láncolat jön létre: a megállapodás sérti a férjek iránt tanúsítandó tisztelet (*reverentia*)^[12] követelményét, ezért a jó erkölcsökbe ütközik, és így jogilag nem kikényszeríthető.

Van itt azonban egy bökkenő. E szép érvelési felépítmény igen ingoványos talajon áll. Inkább idealizált feltevés, mint társadalmi realitás volt,^[13] hogy a válófélben lévő feleségek a férjük iránt érzett tiszteletből nem hagyják őket teljesen elszegényedni.^[14] Ilyen társadalmi gyakorlat nem létezett, azt csak fokozatosan a bírói gyakorlat alakította ki.^[15] Nem a feleségek, hanem a bírák mentették meg a férjet az éhezéstől.^[16]

Ha újra elolvassuk a szöveget, azt is láthatjuk, hogy a tisztelet erényét nem a feleség magatartása, hanem maga a *pactum* sérti. A *pactumot* azonban két fél, a férj és a feleség konszenzuális alapon kötötte meg!^[17] Ebben a megközelítésben a szöveg egyáltalán nem a férj hatalmi pozícióját támasztja alá, ahogy azt a pandektisztikában számos szerző^[18] prekonceptiózus olvasata érteni vélte.^[19] Épp ellenkezőleg: a házasságban mindkét fél kölcsönös tiszteletadással tartozik a másik irányába.^[20] Ha egy adott megállapodás tiszteletlen, akkor nemcsak a konkrét feleség, hanem a konkrét férj sem nőtt fel a feladatához. A férj nem érdemel dicséretet azért, mert önfeláldozó módon igyekezett a feleség teljes

[10] Ulpianus D. 24, 3, 14, 1.

[11] Guarino, 1941, 5.

[12] Buckland, 1931, 58.; a *reverentia* utóéletéhez ld. Duncker, 2003, 385.

[13] Ugyanakkor a *beneficium* intézménye megfelelt a római mentalitásnak. Ld. Grimal, 2017, 142.

[14] A *beneficium competentiae* igen széles szakirodalmából ld. Pampaloni, 1898, 59.; Litewski, 1971, 469.; Zanzucchi, 1916, 61.; De Bernardis, 1958, 34.; Arangio-Ruiz, 1930; Solazzi, 1960, 463.; Marrone, 1976, 5.; Gildemeister, 1986, 144.

[15] Rodríguez, 2012, 109.

[16] I. 4, 6, 37; Pomponius D. 24, 3, 18, 1; Modestinus D. 42, 1, 20; Paulus D. 42, 1, 23; Pomponius D. 42, 1, 24; Tryphoninus D. 42, 1, 52; valamint C. 5, 13, 1pr. és 7.

[17] Ld. Frier – McGinn, 2004, 99.

[18] Pl. Böcking, 1862, 169-170.; Vering, 1865, 314.; Keller, 1866, 185-186.; Sintenis, 1860, 4-8.

[19] Erről összefoglalóan ld. Duncker, 2003, 397-398.; Schmidt, 1973, 47.

[20] Ezt az értelmezést erősíti Paulus D. 25, 2, 3, 2.

hozományát visszafizetni. Épp ellenkezőleg. Ez a jellemgyenge, érzelgős férfi nem nőtt fel ahhoz a tisztességhez, ami a római férjeket megilleti. A férjek (*maritis*) többes számú (*dativus*) alakja egyértelművé teszi, hogy itt egy általános mércéről van szó. Azáltal, hogy a megállapodást jogilag nem kikényszeríthetőnek tekintették, a konkrét férj akarátát is megíúsították, annak érdekében, hogy a férjek és feleség között általában érvényesülő, hierarchikus rezsim fennmaradjon.

Fontos körülmény továbbá, hogy a fenti esetben a férj és a feleség közt létrejött megállapodás mint magántörvény (*lex privata*) sem ronthatta le a viszonyokra vonatkozó erkölcsi normákat. Ha a modern alapjogi védelem gondolatának előzményeit keressük a római jogban,^[21] véleményem szerint itt érdemes elidőznünk. A római alapjogi védelem nem egyszerűen az állammal szembeni védelem volt, hanem egyben magával a joggal szembeni védelem is. Ez azonban nem bizonyos jogosultságok magánszemélyek közti érvényesülését (*unmittelbare Drittwirkung*)^[22] jelentette. Célja inkább az volt, hogy a magánszemélyek egyező akarattal se tudják a jog normatív erejét az erkölcsi viszonyok lerontására felhasználni. Alanya nem az egyén, hanem az egyének élő erkölcsi közege volt.

Térjünk át most az etnikai diszkrimináció kérdéskörére!

Behaviorista szempontból a rasszizmusnak két fajtáját különböztetik meg, a tudatos és tudattalan rasszizmust. Az utóbbit az angol szakirodalomban az *implicit bias* kategóriája alatt tárgyalják.^[23]

A tudattalan rasszizmus a gyors gondolkodás, a tudatos rasszizmus pedig a lassú gondolkodás terméke. Amikor egy reflektálatlan rasszista reakciót produkálunk, az a gyors gondolkodás (a továbbiakban: *System 1*) terméke, amikor pedig tudatosan vagyunk rasszisták, vagy pedig tudatosan elnyomjuk rasszista hajlamunkat, a lassú gondolkodás (a továbbiakban: *System 2*)^[24] működik. A szakirodalom összekapcsolja a tudatos, illetve tudattalan rasszizmust a lassú és a gyors gondolkodással.^[25]

Nézzünk egy konkrét példát arra, amikor egy római jogi jogeset kapcsán a *System 1* és *System 2* gondolkodás élesen elkülöníthető egymástól!

„In navem Saufei cum complures frumentum confuderant, Saufei us uni ex his frumentum reddiderat de communi et navis perierat: quaesitum est, an ceteri pro sua parte frumenti cum nauta agere possunt oneris aversi actione. Respondit rerum locatarum duo genera esse, ut aut idem redderetur (sicuti cum vestimenta fulloni curanda locarentur) aut eiusdem generis redderetur (veluti cum argentum pusulatum fabro daretur, ut vasa fierent, aut aurum, ut anuli): ex superiore causa rem domini manere, ex posteriore in creditum iri. Idem iuris esse in deposito: nam si quis pecuniam numeratam ita deposuisset, ut neque clusam neque obsignatam traderet, sed adnumeraret, nihil aliud eum debere apud

[21] Erre tesz kísérletet pl. Honoré, 2002; Bauman, 2000.

[22] Erről részletesebben ld. Lübke-Wolff, 1988; Poscher, 2003.

[23] Ld. Jolls – Sunstein, 2006.

[24] Kahneman, 2013, 20–24. Az elmélettel kapcsolatban ld. még Chaiken – Trope, 1999.

[25] Ld. Greenwald – Krieger, 2006.

quem deposita esset, nisi tantundem pecuniae solveret. Secundum quae videri triticum factum Saufei et recte datum. Quod si separatim tabulis aut Heronibus aut in alia cupa clusum uniuscuiusque triticum fuisset, ita ut internosci posset quid cuiusque esset, non potuisse nos permutationem facere, sed tum posse eum cuius fuisset triticum quod nauta solvisset vindicare. Et ideo se improbare actiones oneris aversi: quia sive eius generis essent merces, quae nautae traderentur, ut continuo eius fierent et mercator in creditum iret, non videretur onus esse aversum, quippe quod nautae fuisset: sive eadem res, quae tradita esset, reddi deberet, furti esse actionem locatori et ideo supervacuum esse iudicium oneris aversi. Sed si ita datum esset, ut in simili re solvi possit, conductorem culpam dumtaxat debere (nam in re, quae utriusque causa contraheretur, culpam debere) neque omnimodo culpam esse, quod uni reddidisset ex frumento, quoniam alicui primum reddere eum necesse fuisset, tametsi meliorem eius condicionem faceret quam ceterorum”.^[26]

„Miután Saufeius hajójába többen gabonát ömlesztettek össze, Saufeius egyiküknek a neki járó részt visszaadta a közösből, és a hajó elsüllyedt: kérdéses, hogy a többiek az ő gabonarészéért a hajóssal szemben fel tudnak-e lépni az eltérített rakomány miatti keresettel (*actio oneris aversi*). A jogi válasz az, hogy a dolgok bérlete kétfajta, vagy ugyanazt kell visszaadni (például mikor egy ruhadarabot adunk át a tisztítóknak tisztításra) vagy ugyanabból a dologfajtából kell visszaadni (például mikor egy ezüsttömböt adunk át az ötvösnek, hogy vázát készítsen, vagy aranyat, hogy gyűrűt): az előbbi jogcím alapján a dolog a tulajdonosé marad, az utóbbi esetben kötelmi teher mellett az átvevőé lesz. Ugyanez a jogi helyzet a letét esetében: ugyanis ha valaki készpénzt úgy helyezett letétbe, hogy azt se le nem zárta, se le nem pecsételte, de leszámolta, az, akinél elhelyezte, semmi másra nem köteles, mint hogy ugyanakkora összeget adjon vissza. Ebből kifolyólag úgy tűnik, hogy a gabona Saufeiusé lett és jogszerűen adta ki azt. Azonban, ha a gabona falapokkal elválasztva, vagy zsákokban, vagy kinek-kinek külön, zárt hordókban lett volna elkülönítve, úgy, hogy meg lehetett volna különböztetni, melyik kié, nem cserélhetjük fel azt, de az, akié a gabona volt, amelyet a hajós szállított, visszakövetelheti. És ebből kifolyólag az eltérített rakomány miatti kereset nem alkalmazható: mivel vagy ugyanabból a dologfajtából állanak az áruk, amelyeket a hajósnak átadtak, hogy az rögvest a hajósé legyen és a kereskedő annak hitelezőjévé váljon, [és ezért] nem úgy tűnik, hogy a rakomány el lett volna térítve, hiszen az a hajósé lett: vagy ugyanazt a dolgot, ami átadásra került, kell visszaadni, [és ekkor] a bérbeadó a lopás keresetével élhet, és emiatt a rakomány eltérítése miatti kereset felesleges. De ha a [dolgot] úgy adták át, hogy azonos fajtájú dologgal lehet teljesíteni, a bérlő csupán gondatlanságért (*culpa*) felel (ugyanis amikor mindkét fél érdekében szerződnek, gondatlanságért kell felelni), és semmiképpen sem számít gondatlanságnak, hogy az egyiküknek visszaadott a gabonából, mivel szükségszerű volt részéről, hogy valakinek elsőként adjon vissza, jóllehet így az ő helyzetét előnyösebbé tette, mint a többiekét.”

[26] Papinianus D. 19, 2, 31.

Az első, egyetlen mondatból álló rész a tényállás sommás foglalata: Saufeius hajójába többen gabonát ömlesztettek.^[27] A hajós a közös rakományból az egyiküknek visszaadta az őt megillető részt, majd a hajó elsüllyedt.

A második részben Paulus ismerteti a jogkérdést, hogy vajon a többi kereskedőt megilleti-e az *actio oneris aversi* elnevezésű kereset a hajóssal szemben.

A harmadik részben a jogtudós e fenti jogkérdés megválaszolása érdekében két, egymást kiegészítő analogikus érvet sorakoztat fel. Az első, a *locatio conductio*ra vonatkozó példa azt hivatott alátámasztani, hogy a helyettesíthető dologból álló rakomány formális értelemben átment a hajós tulajdonába.^[28] Ez a tulajdonosi státusz^[29] azonban nem abszolút hatalmat, hanem kötelmi jogi teherrel járó tulajdonjogot^[30] jelentett (*in creditum iri*).^[31] Ez a hatalmi pozíció^[32] többek között feljogosította a hajóst arra, hogy a rendeltetési kikötőben^[33] a kereskedők között, a megfelelő részarányban szétossza a gabonát.^[34] A második, letétre vonatkozó analógia^[35] azt illusztrálja, hogy a hajós szolgáltatása jogszerű volt, jöllehet nem ugyanazzal a dologgal, csupán azonos dologfajtaból azonos mennyiséggel teljesített.

A negyedik részben a feltett jogkérdésre indirekt módon nemleges választ ad a jogtudós: *triticum factum Saufei et recte datum*, azaz a gabona Saufeius tulajdonába került, és jogszerűen adta ki azt. Ugyan kifejezetten nem mondja ki, de egyértelmű, hogy a jelen esetben a kereskedők nem jogosultak az *actio oneris averse*re a hajós ellen.

Az ötödik részben hipotetikus tényállásokra alkalmazott finom jogi distinkciók támasztják alá a jogtudós döntését. Paulus először megállapítja, hogy ha a más részére kiadott helyettesíthető dolog valamilyen módon meg lett jelölve, vagy fizikailag világosan el lett volna különítve (például rekeszek vagy

[27] Az ömlesztés jogi következményeiről ld. De Santis, 1946, 111. Véleménye szerint a tulajdonátzálláshoz hiányzott a *iusta causa traditionis*. Álláspontom szerint azt a felek közötti szerződés alapozta meg, amelyet a vitában véleményt alkotó jogász nyilvánvalóan ismert.

[28] Ezzel szemben Longo szerint a rakomány a kereskedők közös tulajdonában maradt (ld. Longo, 1906, 141 [1.]). Vele szemben többek között Albanese elismeri a tulajdonátzállást (ld. Albanese, 1982, 95-96.).

[29] A tulajdonra mint jogi konstrukcióra a dolog feletti egyéb hatalmak kialakulatlansága miatt volt szükség Pernice szerint. Ld. Pernice, 1963, 97.

[30] Bürge szerint a kötelmi viszonyból származó felelősséget a tulajdon dologi jogi rendezése nem befolyásolta (ld. Bürge, 1994, 400.).

[31] Az „*in creditum ire*” fordulat alapján Longo úgy véli, hogy kettős jogviszony jött létre, kölcsön és vállalkozási szerződés (ld. Longo, 1906, 148.). A kölcsönt határozottan elutasítja Arangio-Ruiz (ld. Arangio-Ruiz, 1978, 312 [2.]).

[32] Hogy a berakodás eredetileg nem jelentett valódi tulajdonátzállást, Földi a rómaiak dolgaikhoz való ragaszkodással magyarázza (ld. Földi, 1997, 66.). Ezzel szemben kritikus Bessenyő, 2010, 46.

[33] Pflüger szerint a célkikötő nem volt azonos minden kereskedő esetében (ld. Pflüger, 1947, 197.). Álláspontja következtetéseinket lényegileg nem befolyásolja.

[34] Így Benke, 1987, 228 [250.], valamint Talamanca, 1989, 76 [155].

[35] Egyesek a *depositum* példában nem egyszerű jogi érvet látnak, hanem úgy vélik, hogy a felek közötti jogviszony *depositum irregulare* volt (ld. Bello Rodríguez, 2002, 54.).

zsákok segítségével), a kereskedők vindikálhatnák azt, hiszen ekkor a tulajdoni helyzet egyértelműen megállapítható lenne a javukra. Másrészt kifejti, hogy nem lehet a rakomány eltérítéséről beszélni abban az esetben, amikor az a berakodás pillanatában átment a hajós tulajdonába, és a kereskedők mintegy „meghiteleztek” azt a hajós részére.^[36] Ezen konstrukció révén a szállítmányozó egyfajta, a modern jogtudományban önálló dogmatikai státusszal nem rendelkező, kötelmi jogilag korlátozott tulajdonjogra tett szert, amely tartalmazta az ömlesztett áru kiosztására vonatkozó hatalmat,^[37] és amely alapján a hajós a *nemo plus iuris* korlátja nélkül, dologi jogilag érvényesen tudta a gabona tulajdonját bizonyos személyekre átruházni. A kereskedők nem indíthattak a hajós ellen *actio oneris aversit*, mert a gabona az ő tulajdonába került. A berakodás pillanatától kezdve ő dönthetett arról, hogy kinek mely gabona*specie*ssekkel teljesít, a lényeg csak az volt, hogy a megfelelő személynek a megfelelő mennyiséget adja ki. Paulus harmadrészt megállapítja, hogy ha a hajós a rábizott egyedi dolgot (*eadem res*) nem, vagy nem a megfelelő személynek adja ki, akkor a megrendelők *actio furtit* indíthatnak ellene. Végeredményben ezen példák mind azt a célt szolgálták, hogy világossá tegyék, Saufeius megszerezte a gabona feletti tulajdonjog, közelebről a célhoz kötött rendelkezés jogát.

A hatodik részben Paulus a döntés második elemét vizsgálta meg közelebről, nevezetesen azt a kérdést, hogy a hajós jogszerűen teljesített-e akkor, amikor a kereskedők egyikének kiadta a gabonáját. Arra a következtetésre jut, hogy Saufeius joghatályosan teljesített (*recte datum*), mert a fizikailag nem elkülönített, helyettesíthető árut a megfelelő személynek és a megfelelő mennyiségben, a megfelelő gondossággal szolgáltatta ki. Semmiképpen nem számít gondatlan (*culpa*) cselekménynek az, hogy az egyik megrendelőnek kiadta a gabonáját, még ha ezzel őt kedvezőbb helyzetbe hozta is a többiekkel szemben, hiszen valakinek mindenképp elsőnek kellett lennie a teljesítés során.

Összegezve, a tényállás szerint egy bizonyos Saufeius hajójába több kereskedő gabonát ömlesztett. A hajós a rendeltetési kikötőben a rakományból az egyiküknek kiadta a neki járó részt, majd a hajó elsüllyedt. A jogkérdés az volt, hogy vajon a többi, póruul járt kereskedőt megilleti-e az áru „eltérítése”, azaz a nem megfelelő személynek való kiadása esetén indítható-e *actio oneris aversi* elnevezésű kereset a hajóssal szemben. E keresetnek az volt az értelme, hogy a hajósnak ne érje meg harmadik személyeknek eladni a rakományt. A rendeltetési helyére épségben eljuttatott gabona ugyanis jóval többet ért, mint a berakodás helyszínén. A két árszínvonal közötti jelentős különbséget kihasználva a hajós e kereset nélkül eladhatta volna a gabonát másoknak, és az eredeti kereskedők kártalanítása után is bőven maradt volna profitja. Az *actio oneris aversi* ezt a lehetőséget iktatta ki azáltal, hogy lehetővé tette az eredeti kereskedők számára, hogy ne csak a gabona berakodáskori értékére pereljenek (*restitutionary damages*), hanem a várható nyereségre is (*expectation damages*).

[36] Az „*in creditum iri*” Geiger szerint is a tulajdonátszállásra utal (ld. Geiger, 1962, 28.).

[37] A szerződő felek egyedi megoldásai nagyban módosíthaták a szerződések konkrét tartalmát. Ld. erről Watson, 1965, 109.

A kereskedők számára nehézséget jelent, hogy a hajós nem harmadik személynek teljesített, hanem egynek közülük. Ezért, hogy a keresetet mégis megindíthassák ellene, egy rafinált érveléshez folyamodnak. Azt állítják, hogy a hajós egyiküket előnyösebb helyzetbe hozta, és ezzel diszkriminálta a többieket. A döntés indokolása ezt a panaszt azzal veri vissza, hogy a konkrét helyzetben valakinek mindenképp elsőnek kellett lennie, így a magatartás mindenképp diszkriminatív lesz a többiekkel szemben. Így a hajós választása arról, hogy a viharban, amikor hirtelen, a *System 1* alapján kellett döntenie, kinek adja át először a gabonáját, a jog védelmét élvezte, független attól, hogy e választás mögött milyen etikai megfontolás állt: a szerencsés kereskedő iránt érzett szimpátia, a többiekkel szemben antipátia, vagy csak a vak véletlen.^[38] Az objektív külső körülmények miatt a jelen esetben a *System 1* gondolkodás alapján végzett cselekmény a jog védelmét élvezte, annak ellenére, hogy lényegében azonos hatású volt a rakomány rosszindulatú eltérítésével. Ez utóbbi már egyértelműen egy *System 2* típusú hozzáállás eredménye, és az *actio* ez utóbbit célozta. Elképzelhető ugyan, hogy a hajós rosszindulatú volt a nemszeretem kereskedőkkel szemben, és szándékosan hagyta őket későbbre. Ekkor cselekedete valóban diszkriminatív volt, mégis jogszerűnek ítéltetett. Ha azonban a hajóst nem vezette sem rosszakarat, sem az előnyben részesítés bűnös vágya, pusztán a kötelességtudat hajtotta, nem volt diszkriminatív, annak ellenére, hogy cselekményével hátrányosan megkülönböztette a kereskedők nagy részét.

Ezenkívül a származás alapján történő diszkriminációval kapcsolatban a római jogban találunk egy olyan *fictiót*, amely alapján a *praetor* bizonyos esetekben úgy tekintette a nem római polgárt, mintha római polgár lenne, *si civis esset*.^[39] Ennek fő indoka valószínűleg a pereskedési lehetőség, a perbeli jogképeség megteremtése lehetett. Ha a római jog kizárta volna az idegeneket a jogérvényesítés lehetőségéből, az társadalmilag igen költséges lett volna, hiszen demotiválta volna a „külföldi” elemet tartalmazó üzleti szerződések létrejöttét. Az érintett szabály csak látszólag kedvezmény, elsődleges célja nem az volt, hogy a megkülönböztetett bánásmóddal kitüntetett csoport, az idegenek helyzete jobb legyen. Ez legfeljebb mellékhatás. A jelen esetben a fikcióval az egész római társadalom, illetve gazdaság nyert, nem csupán a közvetlen kedvezményezettek.

Végül tekintsük át az életkor alapú diszkrimináció egyes kérdéseit!

Posner szerint a legjobb érv az életkori alapú diszkrimináció ellen az, hogy a munkáltatónak azért kelljen többet fizetnie az idős munkavállaló marginális teljesítményéért, hogy kompenzálja őt a cég-specifikus emberierőforrás-befektetésért.^[40] Azaz, a munkavállaló pályakezdőként azért kapott alacsonyabb fizetést, mert tapasztalatlansága okán alacsonyabb volt a termelékenysége. Idővel beletanult, és elérte azt a marginális fizetést, ami az adott hozzájárulása alapján neki járt, végül megöregedett, és előrehaladott kora következtében csökkent

[38] E dilemma egy tipikus leibnizi *concurus* (ld. Leibniz, 1666, sec. XIX.).

[39] Erről ld. Buckland, 1931, 96.; Winkel, 2013, 304.

[40] Posner, 2003, 359.

a teljesítménye. Azért adja meg neki a munkáltató mégis a korábbi fizetését, mert cégspecifikusan investált: a konkrét „A” cégbe investálta az oda illő „A” képességeket, és nem a „B” cégbe az ott szükséges „B” képességeket.

A római köztársaságban bizonyos tisztségeket csak meghatározott életkor betöltése esetén lehetett betölteni, ezt a rendszert *cursus honorum*nak hívták.^[41] Ez első látásra éppen az időskori hátrányos megkülönböztetés ellenkezőjének tűnik. Csak akkor válhatott például valaki konzullá, ha elmúlt 43 éves, hiába a briliáns fiatalok ambíciója, rátermettsége. Itt az életkor egyfajta proxyként működik, de egy nagyon speciális területen, az állam vezetésében, ahol a tapasztalat, a tudás és a higgadság tényleg rendkívül sokat számít. Elképzelhető, hogy akadna egy-két nagyon kiváló államférfi, aki 23 évesen is elvezetné az államot, akár sokkal jobban, mint akármelyik negyvenéves. A római rendszer mégis inkább megfizeti azt az árat, hogy elesik ettől a lehetőségtől, azért, hogy ne kerüljenek hatalmi pozícióba a könnyelmű, léha, csélcsep huszonéves fiatalemberek.

A másik következménye ennek a szabályozásnak, hogy így a fiataloknak kitörési lehetőségként a katonáskodás maradt. A serdült fiúk szolgálhattak a római hadseregben. Ez szintén egy erős proxy, és az intuíciónk is azt jelzi, hogy egy huszonéves fiatal valóban jobb harcos, mint egy 59 éves. A szabályozás következtében a briliáns fiatal elméktől ugyan elesik az állam vezetése, de ezen személyi körben akadhat néhány atletikus testfelépítésű, ami csökkenti is a rendszer „költségeit”. Hozzájárul még ehhez, hogy az említett, politikai jellegű karrierlépcsőket elsősorban szenátorai rangú személyek ugorhatták meg, a lovagrendiek inkább a hadseregben és az üzleti életben tudtak érvényesülni.^[42] Emiatt az életkori szűrőhöz még egy társadalmi filter is járult.^[43]

Az ókori római „affirmatív akcióra” a példánk egy *fictio*. A méhmagzat előnyben részesítése akképp valósult meg, hogy minden olyan esetben, amikor az érdekei védelméről volt szó, úgy kellett tekinteni a méhmagzatot, mintha már megszületett volna.^[44] Lényegében itt az szenved érdeksérelmet, aki akkor örökölné, vagy többet örökölné abban az esetben, ha nem tekintenék a méhmagzatot örökösnek.^[45] Ezt a következményt azonban nagyrészt moderálja, hogy a *fictio*ról feltehető, hogy megfelelné az elhunyt utolsó akaratának.^[46]

Az örökhagyó nagy valószínűséggel kinevezné utóörökösnek születendő gyermekét, ha tudná, hogy meghal azelőtt, mielőtt fia megszületik. Azaz a méhmagzat figyelmen kívül hagyása esetén egyébként öröklő személyek érdekei amúgy is sérülnének, ha az örökhagyó nem halt volna meg a gyermek születése előtt.

[41] Részletesebben ld. Havas – Németh, 2001, 170-172.

[42] Bohec, 2016, 43-45.

[43] Nicolet, 2000, 171-172.

[44] Paulus D. 1, 5, 7.; Földi – Hamza, 2021, 200.

[45] Ulpianus D. 38, 16, 3, 9.

[46] A *voluntas testatoris* fontosságáról ld. Ruiz, 1969, 177.

IRODALOM

- Albanese, Bernardo (1982): *Gli atti negoziali nel diritto privato romano*. Università di Palermo, Palermo.
- Arangio-Ruiz, Vincenzo (1978): *Istituzioni di diritto romano*. Jovene, Napoli.
- Arangio-Ruiz, Vincenzo (1930): *L'exceptio in diminuzione della condanna*. Università di Modena, Modena.
- Bauman, Richard (2000): *Human Rights in the Ancient World*. Routledge, London–New York.
- Bello Rodríguez, Silvestre (2002): La responsabilidad del naviero en el transporte de mercancías según D. 19.2.31. In: *Revue internationale des droits de l'Antiquité*. 49: 45-56.
- Benke, Nikolaus (1987): Zum Eigentumserwerb des Unternehmers bei der locatio conductio irregularis. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Rom. Abt.*, 104: 156-237.
- Bessený András (2010): *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*. 4. kiadás. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Bohec, Yann L. (2016): *Die römische Armee*. Nikol, Hamburg.
- Böcking, Eduard (1862): *Römisches Privatrecht. Institutionen des römischen Civilrechts*. Cohen, Bonn.
- Buckland, William W. (1931): *The Main Institutions of Roman Private Law*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Bürge, Alfons (1994): Der Witz im antiken Seefrachtvertrag. Beobachtungen zur Vertragspraxis im antiken Mittelmeerraum. In: *Index*. 22: 389-407.
- Chaiken, Shelly – Trope, Yaacov (1999): *Dual-Process Theories in Social Psychology*. Guilford Press, New York.
- De Bernardis, Lazzaro M. (1958): Beneficium competentiae. In: *NNDI*. 2: 346-347.
- De Santis, Edoardo (1946): Interpretazione del fr. 31 D. 19, 2. In: *SDHI*. 12: 86-114.
- Duncker, Arne (2003): *Gleichheit und Ungleichheit in der Ehe: persönliche Stellung von Frau und Mann im Recht der ehelichen Lebensgemeinschaft 1700–1914*. Böhlau Verlag, Köln.
- Földi András – Hamza Gábor (2021): *A római jog története és institúciói*. 25., átdolg. és bőv. kiad. Novissima Kiadó, Budapest.
- Földi András (1997): *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Frier, Bruce W. – McGinn, Thomas A. J. (2004): *A Casebook on Roman Family Law*. Oxford University Press, Oxford.
- Geiger, Klaus (1962): *Das depositum irregulare als Kreditgeschäft*. A. Schubert, München.
- Gildemeister, Jochim (1986): Das „beneficium competentiae“ im klassischen römischen Recht. In: *Iura*. 37: 137-147.
- Greenwald, Anthony G. – Krieger, Linda H. (2006): Implicit Bias. Scientific Foundations. In: *California Law Review*. 94/4: 945-967.
- Grimal, Pierre (2017): *L'Empire romain*. Le Livre de Poche, Paris.
- Guarino, Antonio (1941): Studi sulla “taxatio in id quod facere potest”. In: *Studia et documenta historiae et iuris*. 7: 5-34.
- Havas László – Németh György – Szabó Edit (2001): *Római történeti kézikönyv*. Korona Kiadó, Budapest.
- Honoré, Tony (2002): *Ulpian. Pioneer of Human Rights*. Oxford University Press, Oxford.
- Jolls, Christine – Sunstein, Cass R. (2006): The Law of Implicit Bias. In: *Harvard Law School Discussion Papers*. Paper No. 552.
- Kahneman, Daniel (2013): *Thinking, Fast and Slow*. Farrar, Straus & Giroux, New York.
- Kaser, Max (1971): *Das römische Privatrecht*. I. Abschnitt. 2. Aufl. C. H. Beck, München.
- Leibniz, Gottfried W. (1666): *De casibus perplexis*. Hagen, Altdorf.

- Litewski, Wieslaw (1974): Le dépôt irrégulier. In: *Revue internationale des droits de l'Antiquité*, 21: 215-262.
- Longo, Carlo (1906): Appunti sul deposito irregolare. In: *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano*. 18: 121-156.
- Lübke-Wolff, Gertrude (1988): *Die Grundrechte als Eingriffsabwehrrechte. Struktur und Reichweite der Eingriffsdogmatik im Bereich staatlicher Leistungen*. Nomos, Baden-Baden.
- Marrone, Matteo (1976): Note di diritto romano sul c. d. „beneficium competentiae”. In: *Annali Palermo*. 36: 5-52.
- Mincer, Jacob – Ofek, Haim (1982): Interrupted Work Careers: Depreciation and Restoration of Human Capital. In: *Journal of Human Resources*. 17/1: 3-24.
- Mincer, Jacob – Polachek, Solomon (1974): Family Investments in Human Capital: Earnings of Women. In: *Journal of Political Economy*. 82/2: 76-108.
- Nicolet, Claude (2000): *Censeurs et publicains. Économie et fiscalité dans la Rome antique*. Arthème Fayard, Paris.
- O'Neill, June (1990): The Role of Human Capital in Earnings Differences between Black and White Men. In: *Journal of Economic Perspectives*. 4/4: 25-45.
- Pampaloni, Muzio (1898): Sulla teoria del „beneficium competentiae” nel diritto romano. In: *Studii F. Schupfer*. Vol. 1. Torino: Bocca: 59-72.
- Pernice, Alfred (1963): *Labeo, Römisches Privatrecht im ersten Jahrhundert der Kaiserzeit*. 2. Aufl. Max Niemeyer, Halle.
- Péter Orsolya (2008): „Feminae improbissimae”. A nők közszereplésének és nyilvánosság előtti fellépésének megítélése a klasszikus római jog és irodalom forrásaiban. In: *Miskolci Jogi Szemle*. 3/2: 77-94.
- Pflüger, Heinrich H. (1947): Zur Lehre von der Haftung des Schuldners nach römischem Recht. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Rom. Abt.*, 65: 121-218.
- Poscher, Ralf (2003): *Grundrechte als Abwehrrechte. Reflexive Regelung rechtlich geordneter Freiheit*. Mohr Siebeck, Tübingen.
- Posner, Richard A. (2003): *Economic Analysis of Law*. Aspen Publishers, New York.
- Rodríguez, Juan C. P. (2012): La „ratio iuris” del llamado „beneficium competentiae” en el ámbito dotal. In: *Revista de Estudios Histórico-Jurídicos*. 34: 103-126.
- Ruiz, Armando J. T. (1969): Interpretación de la 'voluntas testatoris' en la jurisprudencia republicana. La 'causa Curiana'. In: *Anuario de historia del derecho español*. 39: 173-211.
- Schmidt, Helmut (1973): *Die Lehre von der Sittenwidrigkeit der Rechtsgeschäfte in historischer Sicht*. Schweitzer, Berlin.
- Sintenis, Karl F. F. (1860): *Das praktische gemeine Civilrecht*. Tauchnitz, Leipzig.
- Solazzi, Siro (1960): Sull' „exceptio” in diminuzione della condanna. In: *Scritti di diritto romano*. Vol. 3. Jovene, Napoli. 463-489.
- Talamanca, (1989): *Lineamenti di storia del diritto romano*. Giuffrè, Milano.
- Vering, Friedrich H. (1865): *Geschichte und Institutionen des römischen Privatrechtes*. Franz Kirchheim, Mainz.
- von Keller, Friedrich L. – Lewis, William (1866): *Pandekten*. Tauchnitz, Leipzig.
- Watson, Alan (1965): *Law of Obligations in the Later Roman Republic*. Clarendon Press, Oxford.
- Winkel, Laurens (2013): Some Thoughts on the formulae ficticiae of Citizenship in Gaius 4.37: A Form of Reception? In: Burrows, Andrew – Johnston, David – Zimmermann, Reinhard (eds.): *Judge and Jurist. Essays in Memory of Lord Rodger of Earlsferry*. Oxford University Press, Oxford, 297-306.
- Zanzucchi, Pier P. (1916): Sul c. d. „beneficium competentiae”. In: *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano*. 29: 61-103.

Kukorelli István és Bihari Mihály 2010-ben, Győrben, Bihari Mihály életútkötetének könyvbemutatóján

Viktor Emanuel Orlando: az olasz közjogi gondolkodás megalapítója

ABSTRACT

Victor Emanuel Orlando is considered to be the founder of Italian public law thinking. His academic career dates back to the decades before the First World War. In the first few decades of the constitution of the newly established Italian nation-state, he developed the basic concepts (state, state-person, sovereignty) and the scientific method of public law. Among the legal theoretical approaches, the historical school of law and legal positivism were of particular importance. His works on public law and the founding of a school (the Orlandian school) involved him in political life. However, the latter's influence is much more modest, despite the fact that he held several ministerial and prime ministerial posts. The rise of fascism ended both his academic and political career. After the birth of the First Italian Republic, he was a member of the Senate until his death.

Keywords: public law ■ state ■ state-person ■ constitution
■ legal positivism

Kukorelli István Professzor Urat hallgatóként és kollégaként is van szerencsém ismerni. Személyes hatása mellett mindig nagy élvezettel olvasom a magyar alkotmányos kultúráról szóló tanulmányait és könyveit. Szeretettel gondolok arra, ahogy az olasz alkotmányról írott monográfiámhoz az ajánlót megírta. Ezzel a tanulmánnyal szeretném viszonzni mindazt a tudást és szeretetet, amit az elmúlt több mint két évtized alatt kaptam. Kívánok jó egészséget, sok örömet és további remek írásokat, hogy még sokáig olvashassunk és tanulhassunk tőle!

I. BEVEZETÉS

Az olasz alkotmányos fejlődés egészen sajátos utat járt be. Amíg az angol alkotmányosság alappillérei a történelmi alkotmány, a „rule of law” és a common law jogrendszer,^[1] a francia konstitucionalizmus pedig a polgári és politikai forradalom vívmányaiban, mindenekelőtt a polgári és politikai jogok katalógusában és az írott alkotmányok egész sorában öltött testet,^[2] az itáliai-félsziget a XIX. század második feléig a jogi és politikai partikularizmus állapotában volt. Az olasz nemzeti egység létrejöttéig tulajdonképpen az egész félsziget történetét a különböző hatalmi centrumok erőviszonyai határozták meg. Mindez közjogi értelemben az alkotmánylevelek és alkotmányok sokféleségével járt együtt, amelyek a XVIII. század végén elsősorban francia hatásról árulkodtak.

Az 1861-ben létrejött egységes olasz nemzetállam azonban egységes alkotmányt kívánt, amit az 1814-es francia restaurációs alkotmány mintájára, 1848 március 4-én elfogadott Statuto Albertino „exportálásával” oldott meg. Ez a dokumentum a Sárd Piemonti Királyság alkotmánya volt, a statuüm elnevezés, az „Isten kegyelméből kibocsátott” formula a konzervatív francia elődjének „örökös volt. Az olasz állam első, egységes írott alkotmánya tehát egy korábbi területi és politikai egység alkotmányán alapult. Erre épült az I. világháború előtti időszakra a „transzformizmusként” nevezett politikai rendszer,^[3] amely kormányváltások tucatjaival írható körül. Ebben a politikai és jogi környezetben indult útjára, a francia és angol „kortársaihoz” képest megkésve, de annál sajátosabb jegyeket magára öltő olasz közjogi gondolkodás, amelynek alapítója Viktor Emanuel Orlando (olaszul Vittorio Emanuele Orlando) volt.

II. EGY ÉLETÚT FŐBB ÁLLOMÁSAI

Orlando személye nem ismeretlen sem a magyar politikatörténet, sem a korabeli közjogi gondolkodás számára. Politikai vonatkozásban kiemelendő, hogy Orlando az I. világháború végének miniszterelnöke, bár mire a Magyarországgal megkötendő békeszerződésre kerül sor, kormányát Nitti váltja. Közjogtudományi értelemben pedig meg kell említeni Kautz Gyula munkásságát, aki egyik kései írásában hivatkozott a palermói jogtudós alkotmányjogi könyvére.^[4] De ki is valójában Viktor Emanuel Orlando? Tudós és politikus, s mindeközben számos politikai rendszer születésének és összeomlásának szemtanúja.

1860. május 19-én született Palermóban, egy törvényszéki hagyományokkal rendelkező családban. Fiatal éveit a frissen létrehozott nemzeti államhoz kötőd-

[1] Szigeti – Takács, 1998, 228-234.

[2] Szigeti – Takács, 1998, 237-242.

[3] Cotta – Verzichelli, 2008, 45-46.

[4] Kautz, 1906, 81.

tek, annak is a déli részéhez. Ez a körülmény mind a tudományos, mind a politikai pályafutásában szerepet játszott. Hogyan? A közjogi gondolkodás számos meghatározó alakja, többek között Giorgio Arcoleo,^[5] Gaetano Mosca^[6] vagy Santi Romano^[7] is szicíliai gyökerekkel rendelkezett, ám a félszigeten fejtek ki munkásságukat: „...szicíliai származású alkotmányjogászok voltak, akik a szigeten kívül éltek, mind a négyen a kontinensen (értsd: az olasz félszigeten – szerző megjegyzése) tanítottak. Ezek közül Arcoleo a nápolyi egyetemen, a másik három a római La Sapienza egyetemen, de mindannyian erősen kötődtek a szülőföldhöz. Arcoleo, Mosca és Orlando szicíliai választási kerületből jutottak parlamenti képviselőnek. Mindegyikükről elmondható az alábbi kijelentés: szicíliai vibrálás, olasz lélek.”^[8]

Másrészt Szicília, a különböző dinasztikus uralmakkal köszönhetően, nagyon erős függetlenségi törekvéseket táplált. Alkotmányos hagyományai között a modern Európa történetében viszonylag korán megjelent a parlamenti képviselet elve,^[9] a forradalmi törekvések során számos alkotmány született, amelyek közül az 1812-es és az 1848-as bírt nagyobb jelentőséggel. Létezett továbbá a szigeten egy európai szintű gondolkodásmód, Orlando és Mosca egyaránt sok időt töltött a palermói egyetem könyvtárában a külföldi alkotmányos minták tanulmányozásával, így jóval nyitottabbak voltak a francia és az angol alkotmányos berendezkedés iránt.^[10]

[5] Giorgio Arcoleo (1848, Caltagirone – 1914, Nápoly), irodalmár, tudós és politikus. Alkotmányjogot tanított a párizsi és nápolyi egyetemeken, majd parlamenti képviselőként (1882-1900), államtitkárként és szenátorként (1902-) tevékenykedett. Elsősorban a parlament működése, az állami költségvetés és az alkotmányjog doktrínái érdekelték. Egyike volt azon közjogászoknak, akik elvetették a közjogtudomány formalista felfogását, támogatta ugyanis a történeti és politikai tények/jelenségek bevonását az alkotmányjog vizsgálatába. Főbb művei: *Il bilancio dello Stato e il sindacato parlamentare* (1880); *Il Gabinetto nei governi parlamentari* (1881); *Le inchieste parlamentari* (1882); *Appunti di diritto costituzionale* (1888); *Diritto costituzionale. Dottrina e storia* (1907); *Forme vecchie, idee nuove* (1909). Ld. bővebben: Forti, 1937.

[6] Gaetano Mosca (1858, Palermo – 1941, Róma), jogász és filozófus. A torinói, a milánói és a római egyetemen tanított. 1908-ban parlamenti képviselő, a kolóniák ügyeiért felelős államtitkár, 1919-től szenátor. Ld. bővebben: Ferraresi, 2012.

[7] Santi Romano (1875, Palermo – 1947, Róma) 1896-ban szerzett jogi diplomát a palermói egyetemen, ahol évekig oktatott, majd 1906-tól a modenai egyetem alkotmányjogi, 1909-ben a pisai egyetem közigazgatási jogi, 1925-ben a milánói egyetem alkotmányjogi és 1928-1943 között a római „La Sapienza” Egyetem alkotmány- és közigazgatásjogi professzora. Tudományos pályája mellett 1923-1925 között a pisai, 1925-1928 között a milánói egyetem jogi karának dékánja. 1928-1944 között az Államtanács elnöke. Számos parlamenti bizottság tagja, pl. 1935-ben a polgári jogi-polgári eljárásjogi és tengeri jogi kérdéseket tárgyaló, 1938-ban a Korporációk és Fasciók kamaráival, 1939-1944 között a szenátorok kinevezésével foglalkozó, majd 1939-40-ben a külügyi bizottság tagja. Ld. bővebben: Fioravanti, 2013.

[8] Frosini, 2005, 4.

[9] Itt minden bizonnyal az Anjouk ellen szerveződő palermói népgyűlésről van szó, ahol 1282-ben az Anjou Károly uralma ellen fellázadt szicíliai lakosság kikiáltotta a köztársaságot. Ehhez több város és község csatlakozott, és a független települések ligába tömörültek a francia dinasztia egeduralkodása ellen. Ld. Mezey – Szente (szerk.), 2003, 115-116.

[10] A szicíliai közegben számos alkotmányjogász dolgozott: Emerico Amari, Gaetano Arengio Ruiz, Carmelo Caristia vagy Angelo Majorana. Ld. bővebben: Frosini, 2005, 4.

Orlando ráadásul egy gazdag hajótulajdonosként és a Lloyd Siciliano biztosítótársaság egyik alapítótagjaként elhíresült Ambrogio család lányával kötött házasságával könnyen beilleszkedett a helyi polgárságba. (Felesége révén egyúttal kapcsolatba került a Florio családdal is, amely Szicília egyik leggazdagabb, több nemzedéken átívelő, gazdasági és kereskedelmi tevékenységek sorából meggazdagodott családja volt.)

Orlando 1877-ben beiratkozott a palermói jogi karra, ahol tanárai jelentős műveltségű emberek voltak.^[11] Az egyetemen ismerkedett meg és kötött barátságot az olasz politikatudomány atyjával, Gaetano Moscaval.^[12] Miután 1881-ben lediplomázott, először Modenában, majd Messinában tanított. Ezt követően, 1888-tól 1900-ig Palermóban közigazgatási jogot oktatott, végül pedig 1903-tól a közjog rendes professzoraként Rómába költözött.

Tudományos pályafutása mellett kiemelendő, hogy 1897-ben parlamenti képviselővé választották és 1919-ig megszákítás nélkül újraválasztották Partinico választókerületében, ahol apja nyomdokaiba lépve és hivatása miatt jól ismerték, sőt, egyes hírek szerint a helyi maffiabanda vezetői is nagyra becsülték.^[13] 1903 októberében oktatási miniszter lett, majd az Igazságügyi és Vallásügyi Minisztérium, illetve a Belügyminisztérium vezetője volt. 1917 októberében nevezték ki miniszterelnöknek. Kormányának bukása után, az 1919. novemberi választásokon újraválasztották, így ő lett a képviselőház (Camera dei deputati) elnöke.

A fasizmussal való viszonya kezdetben kivárá, sőt, bizakodó volt az állam tekintélyének helyreállításában betöltött lehetséges szerepét illetően. Úgy vélte, hogy egy súlyos társadalmi és politikai konfliktusokkal teli időszakban szükség van egy erős államra, amelyet egyébként tudományos munkásságából hozott magával. 1925-ben azonban, a fasiszta rendszer kiépülését követően lemondott parlamenti képviselői mandátumáról. 1931-ben, hogy elkerülje az egyetemi oktatókra kirótt hűségesküt, nyugdíjazását kérte, és visszatért eredeti szakmájához, az ügyvédi hivatáshoz. 1945-ben a fasizmus bukása és a második világháború vége után visszatért a politikai életbe. Részt vett az Alkotmányozó Gyűlés munkájában. Az első republikánus törvényhozásban hivatalból szenátor volt. Rómában halt meg 1952. december 1-jén.

[11] Ezek közé tartozott a civilista Luigi Sampolo, az „Il circolo giuridico” (A jogi kör) igazgatója, az alkotmányjogász Alessandro Paternostro, aki parlamenti képviselőként tagja volt az ismert banki vizsgálat lefolytatásával megbízott héttagú bizottságnak, valamint a sok elméleti nyitottsággal rendelkező közgazdász, Vito Cusumano, Luigi Cossa, a történelmi iskola képviselője, majd (Berlinben) Adolph Heinrich Gotthilf Wagner, Ernst Engel és a „széki szocializmus” mértékadó képviselője, Gustav von Schmoller, akit Filippo Serafini „Archivio giuridica” című művén keresztül mutatott be Olaszországban.

[12] Egresi, 2013, 101.

[13] Orsini, 2002, 35-40.

III. KÖZJOGTUDOMÁNY AZ I. VILÁGHÁBORÚ ELŐTT

A nemzeti egység létrejöttét követő első két évtizedben csak kisebb, tudományosan éppen nem mondható eredmények születtek. Az egyik példa Pasquale Stanislao Mancinittól^[14] származott, aki 1864-ben, egy parlamenti beszédében azt emelte ki, hogy meg kell teremteni a modern olasz közjogi intézményeket.^[15] Ebben a törekvésében a nemzet „spirituális” közösségének eszméjét állította középpontba, amit egy leendő közjogtudomány alapfogalmának tekintett. Nem véletlen, hogy közel két évtized múlva Concha Győző *Politika* című műve is megemlíttette Mancini nevét. A magyar és az olasz szerzőben ugyanis közös vonás volt, hogy az állam történeti fejlődése szempontjából kiemelt jelentőséget tulajdonítottak a nemzetállam fogalmának. Csakhogy nem azonos értelemben használták a nemzet fogalmát, s ezért Concha a hivatkozás során kritikával illette olasz elődje nézeteit.^[16] A különbség oka elsősorban történeti tényezőkre vezethető vissza. Az olasz egység során számos különböző „helyi identitást” kellett egy állam kötelékébe foglalni, így Mancini számára a nemzet egy spirituális tényezőt, közös lelki, nyelvi és történelmi egységet jelentett: „A nemzet definíciójának megalkotásához nem elegendő a terület, a nyelv, vagy az eredet azonossága... egy belső lelki egységre van szükség.”^[17] Mancini szerint ez

[14] Pasquale Stanislao Mancini (1817, Castel Baronia, Avellino – 1888, Róma), a Szicíliai-Kettős Királyság minisztere 1848-49 között, ahonnan Torinóba költözött, és az egyetem Nemzetközi Jogi Tanszékének kinevezett egyetemi oktatójaként tevékenykedett. Tudományos aktivitásának egyik példája, hogy ő volt az olasz jogi enciklopédia (*Enciclopedia giuridica italiana*) első szerkesztője. Az olasz egység létrehozása után közoktatási miniszter (1862), igazságügyminiszter (1876-1878), majd külügyminiszter (1881-1885.). Fő művei: *Dei progressi del diritto nella società, nella legislazione e nella scienza* (1853), *Sommi lineamenti di una storia ideale delle penalità e problemi odierni nella scienza e nella codificazione* (1874), *La vocazione del nostro secolo per la riforma e la codificazione del diritto delle genti e per l'ordinamento della giustizia internazionale* (1874-75). Politikai tevékenysége során elhangzott beszédei külön kötetben (*Discorsi parlamentari* (1893-97)) jelentek meg. Ld. bővebben: Finelli – Papa – Montanari – Cascione (szerk.), 2003, 212.

[15] Mancini, 1904, 311-312.

[16] „A mily nevezetes és igaz Mancini kiindulópontja, épp oly sok a fogatkozása gondolatának a kivitelben. A nemzet lényegét önlénye tudatába helyezi. De meghatározásában a nemzetek már csak sajátosságok által képződött s közös öntudattal bíró társaságok, melyeknek létjoga ugyanabból az alaptól ered. A melyből a természetes egyén szabadsága. A nemzetiség nem egyéb mint a (egyéni) szabadság kollektív nyilvánulása s azért épp oly szent és isteni, mini maga a szabadság, nincs más határa, mint más nemzet hasonló joga. A nemzeti öntudatnak Mancini szerint tulajdonkép nincs az egyénektől különböző alanya. A nemzeti alany az egyéni alanyok egyszerű összetétele, a minek gyakorlati következtése, hogy a nemzet levés vagy feloszlás az egyének szavazata, plebiscitumok útján történik helyesen Mancini felfogása szerint. A nemzetközi éleinek egyszerűen a tényleg előforduló népöntudatokra kell szakadni, tekintet nélkül arra. méltók és alkalmasak-e az emberi nem célját megvalósítani vagyis a nemzetek élete az egyének életének elvei szerint rendezhetőnek van gondolva. A nemzetek alá vannak ugyan rendelve e felfogásban az emberiségnek, de ez az alárendeltség jogilag képzeltek s az emberiség is a nemzetek is külön lényeknek tekintetnek. A nemzet és az állani nem egymásnak organikus nyilvánításaként fogatik föl. hanem egymás irányában hierarchikus alárendeltségben levő külön jelenségeknek; község, állam nemzet, emberiség ily alárendeltségi viszonyban vannak.” (Concha, 1907, 85-86.).

[17] Mancini, 1920, 7.

a spiritualitás, vagy másnéven morális egység/közös gondolkodás képes az emberek sokaságát egy nagyobb politikai egységbe tömöríteni.^[18] Nézőpontja a német kultúrnemzet felfogásához állt közelebb, szemben a korszakban jelen lévő ún. francia nemzetkoncepcióval.^[19] Ezzel szemben Concha a hegeli filozófia dialektikus gondolkodását vette alapul, s az államot egyfelől a család (tézis) és a társadalom (antitézis) szintéziseként határozta meg, tökéletes metafizikai egységet látott benne, s az államon belül is differenciált: nép – tézis; nemzet – antitézis; nemzetállam – szintézis)^[20]

A másik alkotás Silvio Spaventa^[21] 1880-ban, „*Az igazságosság a közigazgatási jogban*” címmel megjelent műve volt. A szerző azt elemezte, hogy a „.....közigazgatás legalitásának és igazságosságának problémái a legnagyobb kihívást jelentik a parlamentáris kormányok életében, mivel napjainkban a modern államok közigazgatása olyan dimenziókkal bír, amelynek során az állampolgár minden tevékenységében az állam valamelyik szférájával kerül jogi kapcsolatba”.^[22] Spaventa ebből következően sürgette azon jogi garanciák törvénykönyvbe foglalását, amelyek az állampolgárok szabadságát és tulajdonát védik az államhatalommal szemben.

Nyilvánvaló, hogy néhány parlamenti felszólalás és egy-egy részproblémát tárgyaló mű még önmagában nem elegendő egy önálló tudományág megteremtéséhez. Ehhez belső és külső hatások egyaránt hozzájárultak. A nemzeti egység létrejötte után két évtized telt el, ezen időszak alatt vált láthatóvá, hogy az alkot-

[18] „Az olaszokat, bármily érdemeik legyenek a nemzeti tényező megállapítása körül, nagyon is nemzetté válásuk szükséglete irányozza, ennek hatása alatt alakul meg, mondhatni, nyers nemzeti elméletük. Nem látják, hogy a nemzeteknek, mint önálló alanyoknak föltámadása az emberi szellem magasabb és bonyolultabb létezési fokának a követelménye és nyilatkozása. Az emberiség első korszaka, midőn a nemzetek egymást barbároknak tekintik, az emberi szellem küzdelmének első ideje; a cél ekkor az emberit a természettel szemben valamelyes uralomra juttatni; de ez az emberi csak egy nemzetben élőknek tekintetik; a második korszak az emberinek általános egysége miatt elfeledi annak valóságos különbségeit, az emberiség az általános és közös emberi szükségletekből kiindulva inkább társadalmi, mint állami létet él; a harmadik, melyben a nemzeti államok keletkeznek, egyesíti magában az eszményileg létező egyetemes és a valóban létező nemzeti vagyis különös emberit. A nemzeti erő jelentősége nemcsak abban van, hogy az általános emberi szükségletek fedezésére inkább egyesíteni bír, a mint ezt Széchenyi is, Wesselényi is hitték s az olaszok hirdetik, hanem abban, hogy az emberit nagyobb teljességében hozza létre. Az összes olasz írónál a nemzetiség egyszerű tulajdonság, a mely egyének hasonló tulajdonságainak összetételéből áll, a nemzet önálló lény minőségét vagy egyáltalán nem vagy igen elmosódva emelik ki.” (Concha, 1907, 85-86.)

[19] Bayer, 1995, 250-259.

[20] Concha, 2009, 89-92.

[21] Silvio Spaventa (1822, Bomba, Chieti – 1893, Róma), politikus, az olasz hegelianus filozófus, Bertrando Spaventa testvére. Politikai tevékenysége miatt a Bourbon-dinasztia uralkodójának, II. Ferdinándnak köszönhetően letartóztatták és halálra ítélték, amit 1852-ben életfogytig tartó szabadságvesztésre változtattak. Hat év raboskodás alatt politikai és filozófiai tanulmányokat folytatott, majd 1859-ben, ismét megváltotatva az ítéletet, Spaventát több társával együtt örökös száműzetésre ítélték, így Amerikába távozott. Innen 1860-ban tért vissza Nápolyba. 1861-1889 között parlamenti képviselőként, majd 1873-1876 között a Közmunkák Minisztereként tevékenykedett. Nevéhez fűződött az 1870-es években a vasút államosításának terve is. Ld. Finelli – Papa – Montanari – Cascione (szerk.), 2003, 211.

[22] Spaventa, 2006, 30.

mányban meghatározott állami szervek – mindenekelőtt a parlament, az uralkodó és a kormány – hogyan működnek, mennyiben tekinthető az olasz állam alkotmányosnak, parlamentárisnak, és milyen sajátosságokkal írható le az angol, illetve a francia alkotmányos fejlődéshez képest. Másfelől az 1860-1880-as években számos kodifikáció (büntetőjog, közigazgatási jog stb.) született. Ezek a kihívások, illetve a magánjog akkoriban jóval fejlettebb tudományos színvonalra tekinthetőek a közjogtudomány megszületése fő okainak. Ez egy olyan időszak volt, amelyben „...az egységes állam felépítésével párhuzamosan, a liberális parlamentarizmus kánonjai szerint formálódnak a tudományos jogi kultúra nagy szálai: a romanista történetírástól a magánogmatikán át a büntetőiskoláig, a közjog új diszciplínájáig”.^[23]

IV. FIATALKORI MŰVEK

Ebben a közegben kezdte el Orlando tudományos pályafutását. Témaválasztásai semmilyen rendszerbe nem foglalhatók, inkább látszik rajta egyfajta útkeresés, ami többek között abból adódott, hogy a jogelméleti gondolkodásban jelen volt ebben az időszakban a természetjogi, történeti jogi iskola, s kibontakozóban voltak a jogpozitivizmus és a szabadjogi irányzatok. Ugyancsak újdonság erejével hatott a szociológia, valamint az evolúciótan, amely szinte minden társadalmi jelenség vizsgálatára rányomta a bélyegét. Végül pedig azt sem lehet elfelejteni, hogy a konzervatív eszmerendszeren belül már a német nyelvterületen ún. államtudományi munkák sora látott napvilágot, amelyek az állami jogi személy fogalmának kidolgozásához járultak hozzá.

Orlando első írását Herbert Spencer gondolatainak szentelte a „politikai formák” és „politikai erők” fogalmának elemzése kapcsán. A palermói jogtudós szerző szerint Spencer munkásságának érdeme abban foglalható össze, hogy az angol filozófus a különböző kormányformákat egy általános törvény alapján értelmezte, amely az adott közösség fejlődéséből kiolvasható. A kormányformák magyarázatát történeti, etnológiai és szociológiai szempontból egyaránt vizsgálni kell, s ezen tudományos kutatásnak egy fundamentális erőn, az organikus felfogott nép általános érzületén kell alapulnia. Az ókori despotikus uralkodók történeti jogra alapozott hatalma és a modern köztársaságok nép által szentesített elnöki hatalma között csak formális értelemben vett különbség húzódik meg. Mindkettő a szuverenitás különböző alakja, de egy bizonyos történelmi korszakban élő nép történelmi, társadalmi, etnológiai és gazdasági feltételeinek összessége: „Ahogy látjuk, létezik egy a nemzetekre hatást gyakorló természeti erő, amely meghatározza a kormányzás társadalmi és politikai formáit. Végtelenül különböző formák, de lényegében egységes erő.”^[24]

[23] Cianferotti, 1980.

[24] Orlando, 1881, 569-570.

Az első írás több szempontból lehet érdekes. Egyfelől felvetheti azt a kérdést, hogy a fiatal Orlando számára mi jelentette a tudományos gondolkodás központi elemét. A válasz egyértelmű. Nézete szerint a mindenkori közjogtudomány középpontjában az állam áll, de nem annak jelenkori történeti és politikai formája, a nemzetállam, ahogy Mancini vagy Concha művében megjelent, hanem az állam. Ebben a vonatkozásban tehát nem a politikafilozófia mezsgyéjén haladt, hanem a német korabeli államtudományi munkáit vette szemügyre. Kifejezetten nagy hatást gyakorolt rá Johann Kaspar Bluntschli főműve, az *Allgemeines Staatsrecht geschichtlich begründet*, hiszen tőle vette át az állam a nemzet szervezete (*Volksordnung*) tételt. „A kormányok és törvényalkotók elsődleges feladata a közösség történeti és jogi rendjének mélyén meghúzódó történelmi erő egyesítése.”^[25] Másfelől látható, hogy Orlando nyitott volt ekkor még a spenceri gondolatok, a szociológia első eredményei és az evolúció gondolata iránt is, tehát a szerző gondolataiban ekkor még a társadalomtudományi megközelítés jelentette a tudományos módszer netovábbját.

Ekkor még teljesen természetesnek tartotta, hogy az államfogalom lényege – mindenekeelőtt a szuverenitás és a kormányforma fogalmainak megvilágításán keresztül – csak úgy elemezhető, ha más tudomány eredményeit is átültetjük. Két évvel később, még mindig ezen az állásponton, a következő megállapítást tette: „Minden politikai forma pusztán viszonylagos jelentőséggel bír, a jog terrénumában nincs semmi esetleges vagy önkényes, hiszen a különböző társadalmi és politikai intézmények a népek jogtudatából származó alapelvek termékei... az igazság tehát abban áll, hogy minden nép történetéből kiolvashatók civilizáltságának stádiumai, ahogy korábban Spencer és a történeti jogi iskola számos képviselője megállapította.”^[26] E tekintetben nem látott különbséget a fejedelmi hatalom és a francia forradalom jakobinus modelljében megvalósult, rousseau-i általános akarat között. Mindkettő voltaképpen a kollektív élet ún. szabályozó elve egy adott nép történelmi fejlettségének meghatározott szintjén. A szociológiai megközelítés viszonylag gyorsan párosul a történeti jogi iskola eredményeivel. Ezek közül a népszellem (*Volksgeist*) fogalma fog központi szerepet játszani, s így akár Mancini nemzetről alkotott első gondolataival is rokonítható lenne. Csakhogy Orlando az 1880-as években olyan részproblémák felé fordult, amelyek kifejezetten az organikus államfelfogást és a népszellemet – vagy ahogy ő nevezte, a nép általános érzületét – tartották az államfogalom megvilágítása sarokpontjainak. Ebből az is látszik, hogy a szociológiai megközelítéssel párhuzamosan a történeti jogi iskola nézetei is hatással voltak rá, hiszen a nép érzülete (*lo spirito del popolo*) a Gustav Hugo által megfogalmazott népszellem (*Volksgeist*) szinonimájaként fogható fel.^[27]

[25] Orlando, 1881, 576.

[26] Orlando, 1883, 578.

[27] Szigeti – Takács, 1998, 50.

A konzervatív nézetek iránti elkötelezettsége egyúttal a francia politikafilozófia republikánus eszméjével való szembenállást és a francia alkotmányos fejlődés elutasítását jelentette, amelyhez később is ragaszkodott. A francia forradalom örökségére épült népszuverenitás és hatalommegosztás eszméi nem voltak összeegyeztethetők a társadalom organikus fejlődésének tanával és a népszellem kategóriáival. Ezt támasztotta alá egyik 1882-ben írott munkája a választójog kérdéséről. Ezekben az években zajlott ugyanis a választójog kibővítése. A „választási reform” tárgyában készült tanulmánya tagadta a választójog általános voltát és annak természetjogi eredetét. Orlando szerint „...az állam alapja a nép általános konszenzusa, ebből következően a társadalom minden osztálya hozzájárul az állam irányításához, ez azonban nem a képviselői elven nyugszik, hanem a »köz szellemén«”.^[28] A palermói jogtudós a képviselői elv megvalósulásában az organikus népszellem torzulását látta, mert a nép fogalma a közösségi érzület alapján homogén kategória volt – ahogy korának számos konzervatív gondolkodója az általános választójogban egy társadalmi forradalom rémképét látta. Ezen aggodalmát a szocializmusról írt esszéjében is kifejtette, melynek képviselői utópistáknak és álmódosítóknak nevezte, s éppen abban látta a legfőbb problémát, hogy ők a politikai intézményeket alárendelték a társadalmi konfliktusoknak. A választójog a szocialisták számára pusztán fegyver a társadalom kereteinek felrobbantásához.^[29] A választójog nem az ember természetes joga, hanem „...az állampolgár együttműködési kötelezettsége az állam és a közösségi élet jólétének biztosítása érdekében”.^[30] Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy a társadalmi kohéziót hogyan lehet biztosítani egy olyan korban, amelyben a politikai pártok és érdekképviselői szervek első formái már kialakulóban voltak. A válasz az olasz konzervativizmusban megbúvó, neoskolasztikus katolikus filozófiából eredő korporativizmus eszméjében található meg.^[31]

[28] Orlando, 1883, 91-92.

[29] Fioravanti, 2001, 83.

[30] Fioravanti, 2001, 85.

[31] Az 1800-as évek utolsó évtizedeiben a társadalom megszervezésének egyik mélyen gyökerező ága a katolicizmusban rejtett. Giuseppe Toniolo, a Katolikus Unió megalapítója, 1888-ban, anonim módon tette közzé „Az érvek és elképzelések az olasz katolikusok társadalmi cselekvése és törekvései számára” [Ragioni e intendimenti degli studi e dell'azione sociale dei cattolici d'Italia] című művét, amelyet a szociális katolicizmus általános elméleteként tartanak számon. A szerző ebben az írásában alapozta meg az organikus társadalmi fejlődés és korporativizmus tanait. Rendkívül fontos műről van szó, hiszen, az 1874-es pápai tiltás ellenére, a katolicizmus társadalmi problémákkal szembeni megoldáskeresését latolgató szerző egy vertikálisan szervezett társadalmi modellt dolgozott ki. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a katolikus egyház több évtizeddel később a „Quadragesimo anno” kezdetű, 1931-es enciklikájában írt először a korporativizmus eszméjéről. Ezt Toniolo már az 1880-as években felvázolta. Nézete szerint a hierarchikus társadalom rendjében a spirituális értékeket tükröző korporációk közvetítő kapocsként funkcionálnak az egyes társadalmi rétegek között. Az állam ebben a rendben a társadalmi integráció előmozdítója, mivel egyrészt kormányzati mechanizmusok egész sorával korrigálja a tőkés gazdaság torzulásait a gyenge és elesett rétegek felemelése érdekében, másrészt egy olyan gazdaságpolitikát teremt meg, amelynek pillérei a társadalom nagyobb jóléte és

Orlando 1884-ben önálló tanulmányt szentelt a középkori korporációk/rendek és a modern kor kapcsolatának, amit egy évvel később az angol alkotmányos fejlődésről szóló elmélkedése követett. Az előbbiben amellet érvelt, hogy a korporációk a társadalom egységét biztosították, amely a modern korban az állami szuverenitás alapjává válhat. „Itáliában a mesterségek testvéri szövetsége a középkor figyelemre méltó mozaikdarabjai, az itáliai nép szerves részei voltak.” [32] Szerinte a középkori itáliai ipari és kereskedelmi céhek alapja a római jog collegiuma volt, amely felette áll minden germán hatásnak. Amíg ezek a korporációk saját rendeltetésüknek feleltek meg, azaz ipari, termelési és kereskedelmi célokat szolgáltak, képesek voltak a társadalmi kohézió biztosítására. Orlando szerint a problémát az okozta, hogy ezek a társadalmi szervezetek politikai intézményekké váltak, és véres harcokat folytattak a politikai hatalom megszerzéséért. Mivel a szerző alapvetően kritikus volt a francia alkotmányos fejlődéssel, Olaszország számára a megoldást a történelmi örökség, azaz a középkori céhek felélesztésében látta.

Orlando – korai korporatív gondolatai mellett – másik tanulmánya a parlamentáris rendszerek hanyatlásával foglalkozott. Ennek a felvetésében azonban Gaetano Mosca is szerepet játszott, aki ezekben az években szintén közzétett egy kisebb írást a parlamentarizmusról és a parlamentáris kormányformák működéséről. Orlando műve ugyanakkor túlmutat a választott téma elemzésén. Első ízben itt foglalkozott a jogtudós/jogtudomány szerepével. Ez már jelentős előrelépés volt a közjogtudomány megeremtése felé. A jogtudomány nem pusztán leírja és elemzi a kor politikai/közjogi intézményeit, hanem védi is azokat. A közjogásznak tisztában kell lennie az adott nép történelmi és társadalmi fej-

- a széles rétegek társadalmi életbe való bekapcsolását teszik lehetővé. Ez a konkrét politikai program szintjén azt jelentette, hogy Toniolo egy erős, a gazdasági folyamatokba beavatkozó államtól várta a társadalombiztosítási és jóléti szolgáltatások kiépítését. Támogatta például a munkavállalók törekvéseit a magasabb munkabér és alacsonyabb munkaidő, továbbá a szociális biztosítás kiépítése érdekében, a kis- és középrétegek tulajdonát védő állami intézkedéseket, továbbá a latifundiumok terjeszkedésének és a pénzügyi körök parazita (!) viselkedésének a korlátozását.

A katolicizmus másik képviselője, Romolo Murri püspök doktrinális szempontból a tomizmus irányzatának híve volt. Pályájának érdekessége, hogy a római La Sapienza Egyetemen hallgatta a szocialista Arturo Labriola előadásait, így a szociális kérdés árnyaltabb megközelítésére is lehetősége nyílt. Ő teremtette meg a társadalmi kapcsolatokon alapuló kereszténydemokrácia olasz eszméjét, amely az irányítása alatt álló „Társadalmi kultúra” [La cultura sociale] című folyóiratban kapott nagyobb hangsúlyt. Művei közül kiemelkedik az 1897-es „Katolikusok és a politikai kérdés Olaszországban” [I cattolici e la questione politica in Italia]. Támogatta az egyházi rendtől független, autonóm önszerveződés eszméjét. Elméletének középpontjában Aquinói Szent Tamás középkori filozófiájának a modern társadalom igényeihez való igazítása állt. Természetesen ez az igény nem volt példa nélkül ebben az évtizedben. XIII. Leó pápa a neotomizmus jegyében maga is kereste a választ a Rerum Novarum kezdetű enciklikában a polgári társadalom és a tőkés gazdaság működéséből eredő szociális problémákra. Murri nézete szerint az ipari társadalom szociális feszültségei modern eszközökkel oldhatók meg. A szerző keresztény pártok és szakszervezetek felállítását sürgette az állam közvetítő funkciójának előmozdításával. Murri, Toniolóval szemben, nem az erős állam híve volt, az államnak csupán közvetítő szerepet szánt a társadalmi konfliktusok feloldásában. Így sokkal inkább az alulról építkező érdekképviseleti szervek mellett kötelezte el magát. Ld. Finelli – Papa – Montanari – Cascione (szerk.), 2003, 234-241.

[32] Fioravanti, 2013, 89.

lettségének fokával, ezért közre kell működni abban, hogy a fennálló intézmények védhetők és igazolhatók legyenek a társadalmi széttagoltsággal és ebből eredő konfliktusokkal szemben. A szerző szerint a fennálló intézmények konzerválása érdekében azok organikus, lassú fejlődéséhez kell a jogtudósok módosított találmányait, annak érdekében, hogy széles tömegek elégedetlensége ne robbantsa fel a politikai rendszer alapjait. A közjogász tehát eleméz és legitimál, hiszen a fennálló közjogi intézményrendszert védi, s elősegíti annak organikus fejlődését.

Ebből látható ugyanakkor az is, hogy nem véletlenül fog az elkövetkezendő években az ellenállási formák és az egyéni szabadságjogok védelmének kérdései felé fordulni. Visszatérve az 1884-es írásához, a szerző azt hangsúlyozta, hogy a jog forrása a népszellemben található, tehát az állami – pozitív, tételes – jog alapjait a mindenkor jogtudós a társadalom élő szövetéből bontja ki. Amennyiben ezt a történeti jogi szemléletet jelöljük meg a fiatal Orlando munkássága egyik fő pillérének, akkor ezzel összhangban van az állami törvényhozással szembeni kritikai nézete is. Mivel a szerző a hatalmi ágak megosztásában az állami tevékenységek relatív elkülönülését látta, a törvényhozás két házáat a „korszak” produktumának tekintette, amelynek munkája minőségi értelemben ugyanaz a megnyilvánulási forma, mint a sajtóban kifejeződő közvélemény, vagy az egyesülési szabadságjogban megtestesülő politikai jog gyakorlása. A törvényhozás ugyanis „...az állami hatalom állandó és külsődleges autoritásával ruházta fel a jogi normát”.^[33] Ebben az értelemben nem beszélhetünk autonóm jogalkotásról. A jogszabály formális, általános és személytelen volta mögött a népszellem húzódik meg, a parlament csupán ezt juttatja, meglehetősen tökéletesen és esetlegesen, kifejezésre.

Orlando egy évvel későbbi írása az egyéni (individuális) és kollektív ellenállás címmel, 1885-ben jelent meg. Ebben az angol konstitucionalizmus motívumait dicsőítette, amelynek lényegét abban látta, hogy számos garancia biztosítja az egyén jogait az államhatalom túlkapásaival szemben. Nem leértékelve Orlando elképzeléseit, nem ő volt az egyetlen, aki a brit modellt példaértékűnek tekintette. A felvilágosodás számos képviselői, többek között Montesquieu vagy Edmund Burke, szintén az angol politikai és közjogi intézményeket tekintette mintaértékűnek, de a magyar Kautz Gyula is több írásában érvelt az angol alkotmányos fejlődés adoptálása mellett.^[34] Orlando az angol fejlődés lényegét az alábbi motívumokban foglalta össze: „...a nép a régi Common Law hordozójaként szembenáll a szuverén önkényével és éppen ez a motívum teszi a népet (értse a társadalom) ellenállását legitimmé és legálissá, mivel szüntelenül helyreállítja és megvédi a nemzeti közjogot. Az abszolutizmus által évszázados jogaiban megtámadott nép megvédte jogait, harcba szállt értük és győzött... Tökéletes típusa a legitím és kollektív ellenállásnak.”^[35] Ugyanakkor a polgári és politikai jogokat,

[33] Orlando, 1886, 378.

[34] Bayer, 1996, 133-134., ill. 214-217.

[35] Fioravanti, 1979, 96.

mint pl. a sajtószabadság, az egyesülési és gyülekezési jog, nem a francia forradalom által szentesített jognak tekintette – ezt Orlando következetesen tagadta s ezen keresztül bírálta a liberalizmus individuális szemléletét és a szerződéselméleteket –, hanem a közszellem (spirito pubblico) és a közvélemény (pubblica opinione) részének, olyan alapelvnek, amely a törvényalkotót időről-időre arra sarkallja, hogy alkalmazkodjon a nép megváltozott szükségleteihez.

Az állampolgár politikai tevékenysége a fennálló alkotmányos keretek között történelmi fejlődésében értelmezhető. Az állam jogi értelemben nem határozható meg az egymással állandó konfliktusban lévő hatalmi ágak együtteseként, sokkal inkább a szuverenitás kifejeződéséeként, amelynek egységes forrása a társadalmi test (társadalom) harmonikus integrációja.

Ezt a tanulmány ugyanakkor már a korábbi nézeteitől való eltávolodás egyik első állomásának tekinthető. Amíg az 1880-as évek elején a társadalmi fejlődés és annak az államra, valamint az állami szervek egymáshoz való viszonyára gyakorolt hatásai érdekelték, az évtized végére egyre inkább egy jogtudományi módszerrel megragadható, egzakt jogi fogalmakra alapozott közjogtudomány megteremtése lebegett a szeme előtt. Orlandónak rá kellett jönnie arra, hogy nem a jogtudomány fogja megoldani az állam, a társadalom és az egyén közötti viszonyrendszer bonyolult kérdését. Ezeket maga is a politikai filozófia területére utalta, s fokozatosan elutasította.

V. A „FORMALISTA” KÖZJOGTUDOMÁNY ALAPJAI: FOGALMAK ÉS TUDOMÁNYOS MÓDSZER

Az állam fogalma az orlandiánus iskola szerint csak akkor elemezhető a közjogtudomány által, ha kizárólag rá jellemző jegyekkel ruházzuk fel, ezek pedig a 1) szuverenitás, az 2) állam-személy tana, a 3) népszellem/közszellem, vagy közvélemény, amely az állami szuverenitás forrása és a társadalom integráltságának következménye. Ez utóbbi vonás ugyan még fiatalkori írásaiból „hozott elemnek” tűnik, ám az 1880-as, 1890-es évek fordulóján már nem boncolgatta annak természetét. Egyetértve Maurizio Fioravanti álláspontjával, „...a szicíliai származású jogász számára a modern közjog nem a francia forradalmon alapuló szabadság(jog)ok tudománya és nem is a politikai szféra és a civil társadalom szétválasztásán alapult, hanem az állam jogi személyiségének elsőbbségén, amely az organikusan felfogott nép kifejeződése... ebben az értelemben az állam fogalmához kapcsolható a szuverenitás”.^[36] Ez azt jelentette, hogy Orlando számára a modern állam, mint a közjogtudomány meghatározó eleme nem a liberális értelemben vett, a hatalmi ágak megosztásán alapuló, az egyén politikai jogait, mint természetes jogokat védő képződmény, amely mögött a civil szféra

[36] Fioravanti, 1979, 99.

és a közsféra elkülönítése érhető tetten. Sőt, az állam nem az állampolgárok konszenzusán alapszik, ahogy azt a szerződéselméletek vallották, hanem egy organikus fejlődés eredménye, amely mögött egy homogén társadalom áll.

A váltást az 1889-1891 között publikált művei jelzik (1889: „A közjogi jogi rekonstrukciójának technikai kritériumai”; 1889: „Az alkotmányjog alapelvei”; 1891: „A közigazgatási jog alapelvei”). A jogászai módszer megteremtése szempontjából döntő fontosságú, hogy az állam által kibocsátott jogi norma, tehát az érvényes és hatályos pozitív jog a közjogtudomány „matériája”. Ezzel Orlando a jogpozitivizmus jogelméleti irányzatához kapcsolódott. Az állam jogi aktusai a szuverenitás megnyilvánulási formáiként értelmezendők, legyenek azok parlamenti törvények, kormányrendeletek vagy egyéb jogforrások. A pozitív jog kaotikus és szerteágazó rendszerében a jogtudós elsőrendű feladata a jogi alapelvek szisztematikus kidolgozása. „Az alkotmányjog tudománya az állam-személy teljes struktúráját tanulmányozza, az állam különböző és meghatározott funkciókkal bíró szervei között fennálló szoros és sokoldalú jogi viszonyrendszer természetét... Az állam saját, önálló jogrendszerrel bíró szervezet, amely mint jogi személy célokat megvalósító tevékenységekben nyilvánul meg, ezen állami célok és állami tevékenységek megvalósításához megfelelő szervezettel és eszközökkel rendelkezik.”^[37] Az alkotmányjogász tehát a pozitív jog alapján az állami szervezetrendszerre vonatkozó jogi alapelvek szisztematikus rendszerét munkálja ki.

Két évvel később iskolaalapítási törekvései egy időszaki lap megalapításával körvonalazódtak. „Iskolaalapításra törekszünk, megpróbáljuk összehangolni erőfeszítéseinket és munkánkat, amely nem azt jelenti, hogy nem lehetnek különböző elképzeléseink, hanem hogy megpróbálunk közös nevezőre jutni, közös nyelvet beszélni, és egyetérteni a technikai ismérvek tekintetében.”^[38] A *L'Archivio di diritto pubblico* megalapítására 1891-ben, a palermói egyetemen került sor. Az első szám *Előszavában* Orlando világosan leírta, mivel kell foglalkoznia az alkotmányjognak és a közigazgatási jognak. Az előbbi az állam-személy, a szuverenitás, a szabadság, a kormányzás, a hatalommegosztás, a törvényhozó hatalom, a képviseleti politika és a kormány/kormányzás jogi természetére vonatkozó alapelveket dolgozza ki, míg az utóbbi a községi szervezetért és funkcióinak meghatározásáért, az állam társadalmi és jogi tevékenységének elhatárolásáért, illetve a szociális közigazgatási jog teljes rekonstrukciójáért felelős.^[39] Azzal a szándékkal kezdeményezte egy új jogi iskola létrehozását (*scuola nazionale di diritto pubblico/nemzeti közjogi iskola*), hogy képes legyen szakítani a hagyományos értekezésekkel, amelyek szerinte nemcsak az állam és a társadalom, a jogrend és a politikai rend közötti különbséget nem tartották tiszteletben, hanem filozófiai kitérőkkel és szociologizmussal is át voltak itatva. Ezen a ponton tehát szakított a korábbi filozófiai és szociológiai látásmódjával is.

[37] Fioravanti, 1979, 146.

[38] Fioravanti, 1979, 155.

[39] Fioravanti, 1979, 156.

A jogtudomány megalapításához nélkülözhetetlenül fontos állam fogalmának kibontásához a szuverenitás és a jogi személy fogalmi kereteit elemezte. Nézetei sok hasonlóságot mutatnak Gerber „A német államjog rendszerének alapvonalai” című írásával, amelyben a kortárs német szerző a jogtudomány tételes jogtudományként való megteremtésén fáradozott. Ebben a műben az állam organikus és jogi jellemvonása egyaránt megtalálhatóak voltak.^[40] Nem szabad elfelejteni azt sem, hogy Gerber, olasz kortársához hasonlóan, Puchta és Savigny által kidolgozott fogalomkészletből dolgozott, tehát a népszellem és az organikus fejlődés egyaránt jelen voltak elméletében. Ugyancsak Gerber hatása mutatható ki abban, hogy Orlando az átfogó fogalmi rendszer és jogászai módszer kidolgozását abból a szempontból tartotta nélkülözhetetlennek, hogy a közhatalomgyakorlás problémáit a jogi fogalmak segítségével meg lehessen oldani.

Másfelől Orlandónál a szuverenitás és a politikai intézmények történeti kontextusba állítása szembehelyezkedett azon természetjogi ihletésű és társadalmi szerződéstanokkal, amelyek az államfogalom deduktív megalapozására törekedtek. Ez egyúttal az olasz jogtudományi gondolkodás egyik meghatározó jellemvonásává vált. Az Orlando munkásságát követő évtizedekben mindvégig jelen volt az olasz közjogi doktrínákban. Az sem elhanyagolható tény, hogy a szerző a végrehajtó hatalom középpontba állításával a liberális nézetek által kiemelkedően fontosnak tartott képviselői alapú kormányzást és a törvényhozó hatalom elsődlegességét szerette volna száműzni. Gondolatmenetében az állami hatalom egységes, a hatalmi ágak csupán az államhatalom funkcionális elkülönülései. Igazolható kormányformának a kabinetkormányt tartotta. Ahogyan 1886-ban A parlamentáris kormányformáról szóló tanulmányában megállapította, a kormányban, mint a végrehajtó hatalom központi szervében a parlamenti többség döntési tevékenysége és a királyi előjog szerepe egyesül.

Az olasz közjogász államtanának szintén Gerber felfogásával rokonítható nézete a közösség lelkiismeretének felvetése. Mindkét szerző hitt abban, hogy a nép az államban jut el a jogközösség tudatához, amely az állam jogi személyiségének alapja.

Végül fel kell vetni azt a kérdést is, hogy hogyan jön létre az állam, és milyen rá jellemző sajátos elemekkel rendelkezik:

1. az állam két meghatározó eleme: az államterület és az állampolgárok (formai jegyek),
2. az állami főhatalom gyakorlása: kormányzók és kormányzottak viszonyrendszere az adott államterületen (uralom-engedelmesség kettőssége),
3. a társadalom politikai irányítása és jogvédelem (az emberi szükségletek kielégítésében álló közösségi kapcsolatrendszer politikailag szervezett társadalommá válik, ott a jogok védelmében létrejön az állam).^[41]

[40] Sólyom, 2016, 56.

[41] Orlando, 1891, 14-15.

Az állam tehát meghatározott területen élő, az állami hatalomnak engedelmeskedő, politikailag szervezett társadalom, a nép politikai közössége. Az állam, funkcióját tekintve a társadalmi kapcsolatok sokféleségében, a társadalmi osztályok és individuumok hajlamainak és erőinek végtelenül nagyszámú és sokféle megnyilvánulásában integráló és jogokat védő szerepet tölt be. Érdekek integrációja egyfelől, jogvédelem másfelől. Mindkét funkció az állami szervek tevékenységében valósul meg. Hogyan? Az állam, saját szervei révén, a köztük lévő funkcionális munkamegosztásban integrál és szintetizál, amely lehet akár jogszabályalkotás, akár igazságszolgáltatás. Ebben a „munkamegosztásban” Orlando elismerte a képviseleti alapon nyugvó törvényhozó hatalomnak a hatalmi ágak közötti jelenlétét, de véleménye szerint ez a modernkori történelem „produktuma”. A törvényhozó hatalom egy képesség megjelölésére szolgál, a nép – illetve képviselőinek – azon képessége, hogy elkerülje a társadalmi érdekek önkényes hatásának kockázatát a kormányzást alkotó intézményekre.^[42] A képviselő a választási eljárás végeredményeként kerül a parlamentbe, ám a képviselőt elve nem utal a társadalom politikai szervezettségére, így a parlament nem a politikai közösség többségének akaratát tükrözi vissza.

Ebben a nézetben természetesen ott húzódott a kor társadalmi valósága. A korlátozott választójognak és a politikai pártok hiányának köszönhetően nem beszélhetünk a társadalom érdek- és párttagozódásáról, amiből érthető, hogy Orlando – ahogy Gerber is – a közhatalomgyakorlás ún. dualista modelljében látta megtestesülni a kor parlamentáris kormányformáját. Szerinte a modern állam működésének két pólusa az uralkodó és a képviseleti alapú törvényhozás (parlament), ám ezen egyensúly valójában igen törékeny, mert míg az uralkodói előjogok – többek között pl. a törvénykezdeményezés és -szentesítés joga, a miniszterek kinevezésének joga, a katonai főhatalom gyakorlása, vagy az állam képvisellete a külkapcsolatokban – lehetővé teszik, hogy az államfő a hatalmi ágak mindegyikéhez szervesen kapcsolódjon, addig a törvényhozás csak egy szűk réteg – az „eminens és kiváló emberek” – székháza, amely nem tükrözi vissza a fennálló társadalmi viszonyokat. Ennek érdekében a kormány alkotmányos jogállásának és funkcióinak erősítésével kell áttörni a dualista modellt, ezt azonban a parlamentáris kormányformán belül kívánta megoldani a szerző.

Így Orlando nem véletlenül jut el a kormánynak, mint a végrehajtó hatalom szervének a középpontba helyezéséhez. Ugyanakkor, az államforma szempontjából a monarchiát előnyben részesítő szerző a koronának azért tulajdonított fontos szerepet, mert abban az állami hatalom egységének megszemélyesített formáját látta. A monarcha az államszervezet stabilitásának eleme.^[43] Végző soron a monarchia ezen felfogásában a királyi előjogok biztosítják a monarchikus elv érvényesülését, a kormány pedig az állami intézmények jogi tevékenységének funkcionális egységét.^[44]

[42] Orlando, 1891, 16.

[43] Massera, 2007, 776.

[44] Orlando, 1891, 19.

VI. KITEKINTÉS A POLITIKAI PÁLYÁRA

Orlando politikai pályája az I. világháború előtti Olaszországban bontakozott ki. A Risorgimento politikai örökségére építő nemzeti állam korszakának két emblematisz figurája Francesco Crispi miniszterelnök (1887-1891) és Giovanni Giolitti, öt ízben (1892-1893, 1901-1903, 1906-1909, 1920-1921) megválasztott miniszterelnökök voltak. Ez utóbbiról szokták az 1890-es évektől az I. világháború kirobbanásáig tartó korszakot giolittianus időszaknak nevezni.^[45] Crispi kormányfői tevékenysége rendkívül rövidre sikerült, ám célja a végrehajtó hatalom megerősítése volt, ami Orlando számára vonzó elképzelésnek tűnt, hiszen megfelelt azon nézetének, hogy az állam összes tevékenységének valódi szintézisét a végrehajtó hatalom által kell megvalósítani.^[46]

Giolitti miniszterelnöki tevékenysége szintén államközpontú volt, a kormányon belül is jelentős reformokat akart végrehajtani, azáltal, hogy nemcsak a végrehajtó hatalom szerepét kívánta a törvényhozással szemben erősíteni, hanem a miniszterelnök szerepét is a miniszterekkel szemben.^[47] Orlando rövid időn belül az un. giolittianus csoport egyik legbefolyásosabb képviselőjévé vált. E csoport nyugat-szicíliai képviselőjeként, 1909. augusztus 18-án levelet intézett Giolittihez, amelyben, miután tájékoztatta, hogy Palermóban a néppártok és a Florio-csoport heterogén, de összetartó bizalmat alkotott, tanácsot adott neki a választásokon követendő magatartással kapcsolatban.^[48] Az 1913-as választás után ő mondta el az ülésterem megnyitóján, a Korona beszédére válaszul, a képviselőcsoport nevében a beszédet.^[49]

Tekintélye hivatalosan is tükröződött abban, hogy Giolitti hosszú hegemoniája alatt a fent említett fontos osztályok kinevezésére került sor. Ezek irányításában a fent említett mérsékelt reformizmus politikáját valósította meg, gyakran centrista és konzervatív változókkal modulált transzformista magatartással együtt; ezt a politikát soha nem hagyta el, sem intézményi, sem társadalmi szinten.^[50] Ami az előbbit illeti, Orlando attól a pillanattól kezdve, hogy 1897-ben először beválasztották a képviselőházba, olyan megközelítéssel kezdett el foglalkozni a kulcsfontosságú problémákkal, amely kétségtelenül pragmatikus volt, de nem akadályozta meg, hogy alapvető elképzelései hatást gyakoroljanak rá. Megmaradt például a pártok jogi irrelevanciájáról alkotott meggyőződése: mint pusztán társadalmi erőknél, nem kell helyet találniuk az állami szférában.^[51] Nem fogta fel a versengő és egymást váltó dinamikájuk szerepét a hatékony demokratikus dialektika szempontjából; ellenkezőleg, egy egyértelműen konzociatív

[45] Colarizi, 2010, 5-6.

[46] Cotta – Verzichielli, 2008, 128.; Ghisalberti, 2002, 234-242.

[47] Barbagallo, 1995, 3-133.

[48] Fotia, 2012.

[49] Fotia, 2012.

[50] Fotia, 2001.

[51] Fotia, 2012.

organicista nézőpont szerint, a nemzeti gondolkodás egységének tiszteletére még a módszerek és az operatív programok kérdésében is minden ellentétet le kívánt küzdeni. Az egyéni választási rendszerért is harcolt, amely szerinte a legalkalmasabb arra, hogy a társadalom legjobbjait, letehetségesebbjeit válassza.

Foglalkozott a hatalmi ágak szétválasztásának kulcsfontosságú kérdésével is, különös figyelmet fordítva a bírói hatalom természetére. E tekintetben érdemes megemlíteni az 1908. július 24-i, 438. számú, a magisztrátus rendjéről szóló törvényt, amelyet miniszterként terjesztett elő. Ebben a kényes kérdésben Orlando kijelentette, hogy politikusként mindig is lelkiismeretesen ügyelt a bírák függetlenségére, de attól tart, hogy a teljes autonómiát és a bírói kar teljes függetlenségét biztosító törvényi szabályozás kedvezne egy kiváltságaiban és hatáskörében zárt osztály, egyfajta polgári klérus kialakulásának, amely azzal a veszéllyel járna, hogy törvényi felhatalmazásuk lesz a diszkrecionális jogalkalmazásra.^[52]

Társadalompolitikai téren Orlando politikai fellépése összességében szerény volt, és nem volt eléggé éleslátó. Elismerte a szociális kérdés létezését, de meg volt győződve arról, hogy a tőke és a munka közötti konfliktusban az államnak semlegesnek kell maradnia, és a gazdasági szereplők felelősségére kell összpontosítania. Kedvezően tartotta viszont a szociális törvényhozás fejlődését, kezdve 1898-tól, amikor támogatta a munkáltatók balesetbiztosítási kötelezettségéről szóló törvényjavaslatot. Oktatási miniszterként a tankötelezettséget is kiterjesztette a 9. életévtől a 12. életévre.^[53]

Ami a déli régiók fejlődését illeti, Orlandónak, aki egyúttal a déli tartományok, Szicília és Szardínia intézkedéseinek előadója is volt, nem volt szerves elképzelése a déli területek növekedési folyamatairól. Hozzáállása megfelel annak a képnek, amit Antonio Gramsci olasz filozófus vázolt fel a déli értelmiség elmentmondásairól. Az akkori gazdasági rendszer, amelynek Giolitti volt a legmagasabb politikai kifejeződése, északon az iparosok és munkások városi tömbjére épült, délen a földbirtokosokból, parasztokból, valamint a kis- és középosztálybeli értelmiségiekből álló társadalmi alrendszerre támaszkodott.^[54]

VII. BEFEJEZÉS

Orlando tudományos teljesítménye megalapozta és egyúttal meghatározta az olasz közjogi gondolkodást. Közjogtudósként nem volt ismeretlen Olaszországon kívül sem. A történeti jogi iskola nézeteire és a jogpozitivizmus jogelméleti irányzatára építő szicíliai szerző megteremtette az ún. orlandiánus iskolát, amely hosszú évtizedekre lefektette az államról való gondolkodás közjogtudományi megközelítését. Politikusi pályafutása kevésbé meghatározó. Az

[52] Fotia, 2012.

[53] Fotia, 2012.

[54] Fotia, 2012; ill. Fotia, 2001.

I. világháborút megelőző korszakban tulajdonképpen a konzervatív államtudományi nézetei vezették minden törvényjavaslat kidolgozásakor. Az olasz fasiszta diktatúrát teljes mértékben elutasította, nem vett részt sem közjogi reformjainak kidolgozásában, és politikai szerepet sem vállalt.

IRODALOM

- Arcoleo, Giorgio (1932): *Diritto e politica*. In: di Calboli, Giacomo Paulucci (szerk.): *Opere vol II. Uomini e tempo*. Mondadori, Milano.
- Arcoleo, Giorgio (1935): *Diritto costituzionale*. In: di Calboli, Giacomo Paulucci – Casulli, Antonio (szerk.): *Opere vol. III*. Mondadori, Milano.
- Arcoleo, Giorgio (1986): *Riunioni ed associazione politiche*. In: Fioravanti, Maurizio (szerk.): *Costituzione, Stato e politiche costituzionali nell'opera di Giorgio Arcoleo*. Annali.
- Arcoleo, Giorgio (1998): *Il Gabinetto nei governi parlamentari*. Colombo di Roma.
- Barbagallo, Francesco (1995): *Da Crispi a Giolitti. Lo Stato, la politica e i conflitti sociali*. In: Sabbatucci, Giovanni – Vidotto, Vittorio (szerk.): *Storia d'Italia, Vol. 3. Liberalismo e democrazia (1887-1914)*. Roma–Bari.
- Bayer József (2003): *A politikai gondolkodás története*. Osiris, Budapest.
- Cianferotti, Giulio (1980): *Il pensiero di Vittorio Emanuele Orlando e la giuspubblicistica italiana tra Otto e Novecento*. Giuffrè, Milano.
- Colarizi, Simona (2010): *Storia del Novecento italiano. Cent'anni di entusiasmo, di paura, di speranza*. BUR Rizzoli, Milano.
- Concha Győző (1907): *Politika*. Grill Könyvkiadó Vállalat, Budapest.
- Cotta, Maurizio – Verzichelli, Luca (2008): *Il sistema politico italiano*. Il Mulino, Bologna.
- Egresi Katalin (2009): *Concha Győző konzervatív állameszméje*. In: *Jog–Állam–Politika*. 2009/1. sz.
- Egresi Katalin (2013): *A jog, az állam, az alkotmány és az alkotmányjog Santi Romano munkásságában*. In: Szoboszlai-Kiss Katalin – Deli Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Universitas–Győr Nonprofit Kft, Győr.
- Egresi Katalin (2013): *Az olasz alkotmány. Alkotmánytörténet, alkotmányelmélet, alkotmányos rendelkezések*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Ferraresi, Furio (2012): *Mosca, Gaetano*. In: *Treccani – il portale del sapere: Dizionario Biografico degli Italiani*. Az olasz életrajzi lexikon elektronikus változata. (Elérhető: <https://www.treccani.it/>. Letöltés ideje: 2022.04.25.).
- Finelli, Roberto – Papa, Franca – Montanari, Marcello – Cascione, Giuseppe (szerk.) (2003): *La libertà dei moderni. Filosofie e teorie politiche della modernità 1789-1989. Dalla Rivoluzione francese alla caduta del muro di Berlino*. Liguori, Napoli.
- Fioravanti, Maurizio (1981): *Per l'interpretazione dell'opera giuridica di Santi Romano. Nuove prospettive della ricerca*. In: *Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno*. Vol. 10/1981. Giuffrè, Milano.
- Fioravanti, Maurizio (2001): *Dottrina dello Stato-persona e dottrina dello costituzione. Costantino Mortati e la tradizione giuspubblicistica italiana*. In: *La scienza del diritto pubblico: dottrine dello Stato e della costituzione tra Otto e Novecento*. Giuffrè, Milano.

- Fioravanti, Maurizio (2001): Popolo e Stato negli scritti giovanili di Vittorio Emanuele Orlando. In: *La scienza del diritto pubblico: dottrine dello Stato e della costituzione tra Otto e Novecento*. Giuffrè, Milano.
- Fioravanti, Maurizio (2013): Romano, Santi. In: *Il Contributo italiano alla storia del Pensiero – Storia e Politica*.
- Forti, Ugo (1937): Arcoleo, Giorgio. In: *Enciclopedia italiana*. (Elérhető: www.treccani.it. Letöltés ideje: 2022.04.25.).
- Fotia, Mauro (2001): *Il liberalismo incompiuto Gaetano Mosca, Vittorio Emanuele Orlando, Santi Romano tra pensiero europeo e cultura meridionale*. Giuffrè, Milano.
- Fotia, Mauro (2012): *Orlando, Vittorio Emanuele. Il Contributo italiano alla storia del Pensiero-Diritto*. (Elérhető: https://www.treccani.it/enciclopedia/vittorio-emanuele-orlando_%28Il-Contributo-italiano-alla-storia-del-Pensiero:-Diritto%29/. Letöltés ideje: 2022.04.10.).
- Frosini, Tommaso Edoardo (2005): Giorgio Arcoleo. Un costituzionalista in Parlamento. In: *Discorsi parlamentari di Giorgio Arcoleo. Archivio storico del Senato della Repubblica*. Mulino, Bologna.
- Galizia, Mario (1963): *Profili storico-comparativi della scienza del diritto costituzionale, Archivio giuridico F. Serafini*. 1-2.
- Ghisalberti, Carlo (2010): *Storia costituzionale d'Italia 1848/1994*. Laterza, Roma-Bari.
- Grassi Orsini, Fabio (2002): Orlando, profilo dell'uomo politico e dello statista: la fortuna és le virtù, prefazione a V.E. Orlando: *Discorsi parlamentari*. In: *Archivio storico, del Senato della Repubblica*. Bologna.
- Kautz Gyula (1906): *A parlamentarizmus és különösen a parlamentáris kormányalkat*. Különlenyomat a Budapesti Szemle 1906. évi 349. és 350. számából. Budapest.
- Mancini, Pasquale Stanislao (1904): Discorso tenuto alla Camera dei Deputati nel giugno. In: Salandra, Antonio (szerk.): *La giustizia amministrativa nei governi liberi*. UTE, Torino.
- Mancini, Pasquale Stanislao (1920): *Il principio di Nazionalità*. La Voce, Roma.
- Massera, Alberto (2007): Orlando, Romano, Mortati e la forma di governo. In: Galizia, Mario (szerk.): *Forme di stato e forme di governo. Nuovi studi sul pensiero di Costantino Mortati*. Giuffrè, Milano.
- Mezey Barna – Szenté Zoltán (szerk.) (2003): *Európai parlamentarizmus és alkotmány-történet*. Osiris, Budapest.
- Mosca, Gaetano (1908): *Appunti di diritto costituzionale*. Società Editrice Libreria, Milano.
- Mosca, Gaetano (1923): *Elementi di scienza politica*. Fratelli Bocca, Torino.
- Némedi Dénes (2005): *Klasszikus szociológia. 1890-1945*. Napvilág, Budapest.
- Orlando, Vittorio Emanuele (1881): Delle forme e delle forze politiche secondo Herbert Spencer. In: *Diritto pubblico generale*. 1881. március. Rivista Europea.
- Orlando, Vittorio Emanuele (1883): *La riforma elettorale*. Giuffrè, Milano.
- Orlando, Vittorio Emanuele (1883): Le genesis delle istituzioni politiche. In: *Rassegna di scienze sociali e politiche*.
- Orlando, Vittorio Emanuele (1886): Studi giuridici sul governo parlamentare. In: *Diritto pubblico generale*.
- Orlando, Vittorio Emanuele (1891): *I principi di diritto costituzionale*. G. Barbèj-t., Firenze.
- Sólyom Péter (2016): *Jogászai módszer és politika. Fejezetek a német közjogtudomány történetéből*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Spaventa, Silvio (2006): Giustizia nell'amministrazione. In: *Silvio Spaventa. Giustizia nell'amministrazione e altri scritti*. Istituto Italiano di Studi Filosofici, Napoli.

- Szabó Miklós (szerk.) (1999): Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből. In: *Prudentia Iuris 12*. Miskolc.
- Szigeti Péter – Takács Péter (1998): *A jogállamiság jogelmélete*. Napvilág, Budapest.
- Takács Péter – H. Szilágyi István – Fekete Balázs (szerk.) (2012): *Államelmélet*. Szent István Társulat, Budapest.
- Takács Péter (szerk.) (2005): *Államtan. Írások a XX. századi általános államtan köréből*. Szent István Társulat, Budapest.

Gondolatok a különleges jogrendi alapjogkorlátozás alkotmánybírósági gyakorlatáról

ABSTRACT

The paper deals with the Hungarian Constitutional Court's practice on the limitation of fundamental rights during the state of danger between 2020 and 2022. The so-called state of danger – which is a type of special legal order in Hungary – was introduced in March 2020 due to the COVID-19 pandemic. The norms of the constitution related to the special legal order provide the Government with the opportunity of the fundamental rights' broader limitation than in normal operation of the state. It was the first period that the Constitutional Court could form its practice – and define its own role – in special legal order, because this was the first countrywide state of danger ordered since the change of regime. So the Constitutional Court faced new challenges because of the need for interpretation those norms of the constitution which were never applied before 2020. The paper reviews the most important parts of this new practice with special regard to the elements of the test used for checking the constitutionality of limitation of fundamental rights and the problem arising about the way of judging the vaccines' effectiveness and security.

Keywords: Constitutional Court ■ state of exception ■ COVID-19
■ limitation of fundamental rights

I. BEVEZETÉS

Kukorelli István professzor úr szakmai-közéleti pályájának, annak kiemelkedő gazdagságának köszönhetően, számos olyan eleme és eredménye van, amely a folyton és az utóbbi esztendőkből (újra) turbulensen változó világunkban megőrzi aktualitását és érvényességét. Igaz ez akkor is, ha a tudomány kiváló művelőjeként, vagy a gyakorlat bölcs

mestereként – így különösen Országos Választási Bizottság elnökeként, vagy az Alkotmánybíróság tagjaként – megfogalmazott gondolatai felé fordítjuk figyelmünket: legyenek azok akár egy előadó bíróként jegyzett alkotmánybírói határozat indokolásában, akár különvéleményben, vagy párhuzamos indokolásban. Ezek valódi értékét pedig az mutatja, hogy nem az általánosság szintjén, hanem konkrét jogi problémákhoz kapcsolódóan kínálnak olyan megoldásokat, amelyek később, akár jelentősen megváltozott tételes jogi környezetben is iránymutatásul szolgálnak. Jelen írás célja az Alkotmánybíróság különleges jogrendi alapjog-korlátozással kapcsolatos döntéseinek áttekintése, s ennek keretében az Ünnepelt által formált alkotmánybírói joggyakorlat egy apró részének a különleges jogrendben való továbbélésének bemutatása.

II. A KÜLÖNLEGES JOGREND A HATALOMMEGOSZTÁS ÉS AZ ALAPJOG-KORLÁTOZÁS TÜKRÉBEN

A koronavírus-járvány és az arra tekintettel bevezetett különleges jogrendi időszak, a veszélyhelyzet az Alkotmánybíróságot is új helyzet elé állította. Ennek oka, hogy korábban nem került kihirdetésre az egész országra kiterjedő hatályú veszélyhelyzet, vagy más különleges jogrendi állapot. Az is rövid időn belül bebizonyosodott, hogy a különleges jogrend nem egy rövid, hetekben, hónapokban mérhető időszakot határoz meg – jelen sorok írásakor ugyan megszakítással, de több mint két esztendeje fennáll –, így számos olyan kérdés merült fel, amelyben az Alkotmánybíróságnak is állást kellett foglalnia. Az ebben rejlő nehézség/kihívás/bizonytalanság/szépség – talán mindez együtt, nézőponttól függően – elsősorban az, hogy a különleges jogrend természeténél fogva alakítja át az állami döntéshozatali struktúrákat, absztraktabban: a hatalommegosztás rendszerét. Az átalakítás Alkotmánybíróságot érintő módjának és mélységének egyik legjobb mutatója az, hogy az alapjogok érvényesülése mennyiben módosul. Ez pedig az alapjog-korlátozás standardjainak áthangolásának jellege alapján ítéltethető meg, amely egyrészt az alaptörvényi keretek, másrészt a vonatkozó alkotmánybírói joggyakorlat vizsgálatát igényli.

III. A NORMATÍV KÖRNYEZET ÉS FONTOSABB NYITOTT KÉRDÉSEI

Az alkotmányozó hatalom az Alaptörvény megalkotása során követte – sőt, tulajdonképpen átvette – az Alkotmány különleges jogrenddel kapcsolatos kon-

cepcióját: a különleges jogrend mintegy öt típusát^[1] szabályozta az Alaptörvény hatályba lépéskori szövege, amelyet a hatodik alaptörvény-módosítás egészített ki egy újabb alakzattal, a terrorveszélyhelyzettel. A cizellált – mi több, a gyakorlat által igazoltan túlcizellált^[2] – különleges jogrendi alakzatrendszer mellé egy, valamennyi különleges jogrendtípus közös szabályait tartalmazó alfejezetet helyezett el az alkotmányozó. Ezen szabályok között található az alapjog-korlátozásra vonatkozó 54. cikk (1) bekezdése. Eszerint „[k]ülönleges jogrendben az alapvető jogok gyakorlása – a II. és a III. cikkben, valamint a XXVIII. cikk (2)-(6) bekezdésében megállapított alapvető jogok kivételével – felfüggeszthető vagy az I. cikk (3) bekezdése szerinti mértéken túl korlátozható”. Az 54. cikk (1) bekezdésének „párja” e szakasz (2) bekezdése, amely szerint „különleges jogrendben az Alaptörvény alkalmazása nem függeszthető fel, az Alkotmánybíróság működése nem korlátozható”.

E bekezdések megfogalmazása az alapjogok felfüggesztésének lehetővé tételével széles felhatalmazást ad a jogalkotónak, de egyúttal – autentikus alkotmányértelmezési hatalmánál fogva – az Alkotmánybíróság számára is nagy mozgásteret biztosít, legalábbis „első ránézésre”. Az, hogy az Alkotmánybíróság

[1] Rendkívüli állapot, szükségállapot, megelőző védelmi helyzet, váratlan támadás, veszélyhelyzet.

[2] Egyrészt a veszélyhelyzet kihirdetésének Alaptörvénnyel való összhangja is megkérdőjelezhető volt a koronavírus-járvány alapján, ugyanis az Alaptörvény 53. cikk (1) bekezdése szerint ennek indoka csak „az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető elemi csapás vagy ipari szerencsétlenség” lehet, márpedig egy humánjárvány ipari szerencsétlenségnek biztosan nem, elemi csapásnak pedig csak nagyon kitágító értelmezés mellett minősül. Hogy utóbbihoz mennyire el kellene szakadni a nyelvtani értelmezéstől, azt a legjobban az Országgyűlés – mint az Alaptörvényt is elfogadó, alkotmányozó hatalommal egybeeső törvényhozó hatalom – megoldása mutatja: a katasztrófavédelemlről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény (a továbbiakban: Kat.) 44. §-a ugyanis a veszélyhelyzet elrendelésének alaptörvényi indokait – az elemi csapást és az ipari szerencsétlenséget – egy további, „egyéb eredetű veszélyek” kategóriával bővítette ki, s ebben helyezte el a humánjárványt is. Nem állítom, hogy a Kat. determinálni képes az Alaptörvény értelmezését (aminek a későbbiekben is lesz még jelentősége), és önmagában azzal, hogy a Kat. nem az elemi csapások között helyezte el a humánjárványt, a veszélyhelyzet erre tekintettel való kihirdetése alkotmányellenes lett volna. Azt azonban már elképzelhetőnek tartom, hogy a Kat. 44. §-a a veszélyek osztályozásával felveti az alaptörvény-ellenesség gyanúját. (A veszélyhelyzet kihirdetésének alkotmányossági kérdéseiről részletesen lásd: Horváth, 2020, 17-25.) Az Alaptörvény kilencedik módosítása csökkenti a különleges jogrendi alakzatok számát, a veszélyhelyzet vonatkozásában pedig sokkal általánosabb megfogalmazást vezet be, amelyben az eddigi jogalapok csak exemplifikatív felsorolás részeivé válnak: „A Kormány az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető súlyos esemény – különösen elemi csapás vagy ipari szerencsétlenség – esetén, valamint ezek következményeinek az elhárítása érdekében veszélyhelyzetet hirdethet ki” [az Alaptörvény 51. cikk (1) bekezdésének kilencedik Alaptörvény-módosítás szerinti szövege].

Másrészt az Alaptörvény tizedik, az igazságügyi miniszter által benyújtott és e sorok írásakor T/25. irományszám alatt még csak parlamenti tárgysorozatban lévő módosítása is a veszélyhelyzet fogalmának további bővítésére irányul. Ez egyfelől az Alaptörvény 53. cikk (1) bekezdésének, másfelől a kilencedik alaptörvény-módosítás vacatio legis alatti módosítását célozza. Elfogadása esetén „veszélyhelyzet szomszédos országban fennálló fegyveres konfliktus, háborús helyzet vagy humanitárius katasztrófa, továbbá az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető elemi csapás” eseteiben is kihirdethető lenne (ld. Magyarország Kormánya: T/25. sz. javaslat). Az ukránjai konfliktus világtított rá tehát arra, hogy a jogalkotó a kilencedik alaptörvény-módosítás során sem gondolt valamennyi olyan veszélytípusra, amelyek kezelésére nem tartja elegendőnek a normál jogrendben biztosított beavatkozási lehetőségeket.

hogyan értelmezte saját szerepét és mekkora teret engedett a jogalkotó mérlegelésének, alapvetően az alábbi kérdésekre^[3] adott válaszok alapján ítélt meg:

- a. Az alapjogok felfüggesztésének lehetősége biankó felhatalmazást ad a kormánynak számára?
- b. Mit jelent az 54. cikk (2) bekezdése szerinti, az Alkotmánybíróság működésének korlátozására vonatkozó tilalom?
- c. Ha nem ad ilyen felhatalmazást, akkor mit jelent a „mértéken túl” fordulat? Objektívizálható valamilyen teszttel?
- d. Az 54. cikk (1) bekezdés „különleges jogrendben” fordulata nem jogforrástípusokat, hanem időszakot jelöl – Hogyan ítélt meg azoknak a jogforrásoknak az alkotmányosságát, amelyek nem a különleges jogrendi időszakhoz kapcsolódnak?

IV. AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG VÁLASZAI

Az Alkotmánybíróság fokozatosan, de alapvetően gyors ütemben alakította ki a fenti kérdések mentén a különleges jogrendi alapjog-korlátozással kapcsolatos gyakorlatát, amely olyan mérvű jogfejlesztésnek tekinthető, mint ami az Alaptörvény hatályba lépésekor várt a testületre: egy alapvetően új alkotmányjogi rezsim kereteinek kialakítását kellett elvégezni. Ahogyan 2012-ben is található kapaszkodókat az Alkotmánybíróság még az 1990-2011 közti gyakorlatában az új gyakorlat kidolgozásához, úgy támaszkodhatott a veszélyhelyzetben is a korábbi döntéseire – figyelemmel azonban az új normatív keretből következő változásokra. Az alábbiakban a fent megjelölt kérdések mentén tekintem át az Alkotmánybíróság által kialakított keretrendszert.

[3] A felsorolás nem törekszik a szempontok kimerítő meghatározására, csak a legfontosabbak listázására.

1. Az alapjogok felfüggeszthetőségének értelmezése

Az alapjogok különleges jogrendi felfüggeszthetőségének értelmezésében mérföldkövet jelentett a 15/2021. (V. 13.) AB határozat.^[4] Minthogy ezen ügyben a támadott szabályozást^[5] az Alaptörvénynek a közérdekű adatok nyilvánosságát biztosító VI. cikk (3) bekezdésével kellett összevetni, amely az 54. cikk (1) bekezdésében megjelölt kivételek között nem szerepel, az 54. cikk (1) bekezdése „élesedett”. Az Alkotmánybíróság elvi érveléssel rögzítette, hogy „[a]z Alaptörvény teleologikus értelmezéséből az következik, hogy bár a rendkívüli helyzet rendkívüli intézkedések meghozatalát teszi lehetővé, az alkotmányozónak nem volt célja a különleges jogrendi jogalkotót felhatalmazni sem arra, hogy a veszély leküzdésével össze nem függő alapjog-korlátozást vezessen be, sem arra, hogy egyes alapjogokat jobban korlátozzon, mint amennyire a rendkívüli körülmény indokolja. A korlátlan vagy korlátozhatatlan hatalom eleve ellentétes az Alaptörvény szellemiségével, még különleges jogrend idején is. Az Alaptörvényből tehát nem következik, hogy veszélyhelyzet idején akár az összes alapjog automatikusan felfüggeszthető lenne, az emberi élet és méltósághoz való jog, a kínzás tilalma és a büntetőjogi garanciák kivételével.”^[6] Az Alkotmánybíróság további, veszélyhelyzettel összefüggő határozatai megerősítették ezt az álláspontot^[7], egyértelművé tették, hogy a testület „nem fújt visszavonulót” az 54. cikk (1) bekezdésének alapjogok teljes felfüggesztését lehetővé tevő fordulata alapján. Hangsúlyozandó ugyanakkor – amint arra Handó Tünde a különvéleményében is rámutatott^[8] –, hogy e határozat nem hívta fel ezen álláspontjának alátámasztásához az Alaptörvénynek az Alkotmánybíróság működése korlátozásának tilalmát kimondó 54. cikk (2) bekezdését. E norma egyértelműen kiürülne abban az esetben, ha az

[4] Számos korábbi határozat foglalkozott a veszélyhelyzet különböző kérdéseivel, de az alcímben szereplő problémát a 15/2021. (V. 13.) exponálta először élesen.

A korábbi döntések között meg kell említeni a gödi különleges gazdasági övezet létrehozásának alaptörvénnyel való összhangját vizsgáló 8/2021. (III. 2.) AB határozatot is, annak tárgya azonban – egy roppant összetett szabályozástechnikai koncepció miatt – nemcsak veszélyhelyzeti kormányrendelet volt, hanem egy normál jogrendi törvény is. A határozathozatalra pedig normál jogrendi időszakban került sor, így a testület nem az Alaptörvény 54. cikk (1) bekezdéséből indult ki.

Különleges jogrendi jogalkotás terméke volt a Magyarország 2020. évi központi költségvetésének a veszélyhelyzettel összefüggő eltérő szabályairól szóló 92/2020. (IV. 6.) Korm. rendelet is, amelynek 4. §-a elvonta az önkormányzatoktól a gépjárműadó 40%-át, ami addig átengedett központi adóként érvényesült. E szabályozás alkotmányosságát a 3234/2020. (VII. 1.) AB határozat vizsgálta, amely azonban az Alaptörvény XIII. cikk (1) bekezdését érintő indítványozói alapjogi érvelést az Alaptörvény 37. cikk (4) bekezdésben foglalt hatásköri korlát miatt nem vizsgálta.

A 15/2020. (VII. 8.) AB határozat – amelyre más aspektusból még visszatérünk – egy törvényi tényállást vizsgált, s utal arra, hogy az Alaptörvény 54. cikk (1) bekezdésének alkalmazásával járt el az Alkotmánybíróság (lásd: Indokolás [48]).

[5] Az egyes adatigénylési rendelkezésektől való eltérésről szóló 521/2020. (XI. 25.) Korm. rendelet 1. §-a, amely a közérdekű adatigénylések teljesítésének határidejét hosszabbította meg.

[6] 15/2021. (V. 13.) AB határozat, Indokolás [33]-[34].

[7] 23/2021. (VII. 13.) AB határozat, Indokolás [25], 27/2021. (XI. 5.) AB határozat, Indokolás [75].

[8] 15/2021. (V. 13.) AB határozat, Handó Tünde különvéleménye [56].

alapjogok felfüggesztésének lehetőségére hivatkozva a testület eltekintett volna az alapjog-korlátozó szabályok felülvizsgálatától. Az alapjog-korlátozás ezen problémáját felvető későbbi határozatok már rendre hivatkoznak az 54. cikk (2) bekezdésére is.^[9]

2. Az Alkotmánybíróság működésének korlátozására vonatkozó tilalom

E tilalom jelentőségét már az előző pontban ismertettem, ehelyütt egy azzal kapcsolatos, másik kérdésre fókuszálok. Az Alaptörvény 54. cikk (2) bekezdése szerint rendkívüli jogrendben az Alkotmánybíróság működése nem korlátozható. A tilalom látszólag egyértelmű, azonban nyitva hagyta azt a kérdést az alkotmányozó, hogy mihez képest tilos a korlátozás. Két megoldás kínálkozik, és mindkettő mellett lehet érvelni: az első megoldás szerint a korlátozás tilalma valamennyi korlátozásra irányadó, még azokra is, amelyek a normál jogrendben érvényesülnek. Emellett szólhat az, a különleges jogrend alkotmányközpontú megközelítéséből^[10] levezethető felfogás, amely a különleges jogrend jelentette hatalomkoncentrációt az általánosnál is fokozottabb intenzitású alapjogi védelemmel kívánja ellensúlyozni.^[11] A második megoldás abból indul ki, hogy a különleges jogrendben is érvényesülnek a normál jogrendre irányadó korlátok. Ez a megközelítés az 54. cikk (2) bekezdésében elsősorban a működés akadályozásának tilalmát látja. Ennek kétségtelen előnye a korlátozás fogalmának tisztázatlanságából eredő kérdések kikerülése: absztrakt megközelítésben még egy hatáskör-telepítés is korlátozás, mivel csak meghatározott feladatok ellátására jogosítja fel a címzett szervet, akár az Alkotmánybíróságot. (Vö. az Alaptörvény 24. cikk (1) bekezdéséből fakadó „alkotmány óre” funkcióból eredő szabadságot és e cikk (2) bekezdésében, valamint az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLl. tv. szerinti egyéb hatáskörök korlátokat (pl. rendeletek előzetes normakontrolljának kizártságát)). E gondolat folytatható az indítványozói jogosultság irányában is: korlátozás-e az actio popularis hiánya az egyes hatásköröknél? Az első értelmezés támogatása esetén egyértelmű választ kell adni ezekre a kérdésekre is, figyelemmel az Alkotmánybíróság működőképességének megőrzésére és a hatalommegosztás – módosult rendjének – tiszteletben tartására.

Az elméleti kérdéseken túl létezik olyan alaptörvényi norma, amely korlátozás-jellege könnyen igazolható a főszabály-kivétel szabályozástechnikájára figyelemmel, ez pedig az Alaptörvény 37. cikk (4) bekezdése, amely szerint „[m] indaddig, amíg az államadósság a teljes hazai össztermék felét meghaladja, az Alkotmánybíróság az előzetes, utólagos és kontroll normakontroll, valamint alkotmányjogi panasz hatáskörében a központi költségvetésről, a központi költség-

[9] 23/2021. (VII. 13.) AB határozat, Indokolás [25]; 27/2021. (XI. 5.) AB határozat, Indokolás [75].

[10] Lásd különösen: Jakab – Till, 2020, 1037-1040.

[11] Csink Lóránt ezt a különleges jogrendi szabályozás központi gondolataként fogalmazza meg, amely szerint az erős hatáskörökhöz arányosan erős kontroll szükséges. Lásd: Csink, 2017, 15.

vetés végrehajtásáról, a központi adónemekről, az illetékekről és járulékokról, a vámokról, valamint a helyi adók központi feltételeiről szóló törvények Alaptörvénnyel való összhangját kizárólag az élethez és az emberi méltósághoz való joggal, a személyes adatok védelméhez való joggal, a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához való joggal vagy a magyar állampolgársághoz kapcsolódó jogokkal összefüggésben vizsgálhatja felül, és ezek sérelme miatt semmisítheti meg. Az Alkotmánybíróság az e tárgykörbe tartozó törvényeket is korlátozás nélkül jogosult megsemmisíteni, ha a törvény megalkotására és kihirdetésére vonatkozó, az Alaptörvényben foglalt eljárási követelmények nem teljesültek.” A 37. cikk (4) bekezdés szerinti szabály lényege tehát az, hogy bizonyos, Alaptörvény által tételezett hatáskörök gyakorlását tiltja meg az Alkotmánybíróságnak.

A 3234/2020. (VII. 1.) AB határozat jogkérdése egy, az Alaptörvény 37. cikk (4) bekezdése szerinti közpénzügyi hatáskör-korlátozás hatálya alá tartozó, de különleges jogrendi rendeletbe foglalt adójogi normának^[12] az Alaptörvény XIII. cikkel való összhangjának érdemi vizsgálatára való alkalmasságának eldöntése volt. Az Alkotmánybíróság elsősorban normál jogrendi érveléssel oldotta meg a kérdést,^[13] de egyértelművé tette, hogy az Alaptörvény 53. cikk (2) bekezdése alapján kibocsátott rendeletekre – tehát általánosabban: veszélyhelyzetben – is vonatkozik a közpénzügyi hatáskör-korlátozás. Az Alaptörvény 54. cikk (2) bekezdésének lehetséges értelmezései közül azt választotta, hogy a normál jogrendi szabályokhoz képest nem korlátozható az Alkotmánybíróság működése, azaz a normál jogrendben irányadó hatásköri kereteken túl nem terjeszkedhet az Alkotmánybíróság különleges jogrendben sem.

3. Válaszok a tesztkérdésekre

A legnagyobb fejlődés az Alkotmánybíróság különleges jogrendi alapjog-korlátozási gyakorlatában az alkalmazandó teszt kiválasztásában, kialakításában figyelhető meg. A probléma forrása az, hogy az Alaptörvény 54. cikk (1) bekez-

[12] Magyarország 2020. évi központi költségvetésének a veszélyhelyzettel összefüggő eltérő szabályairól szóló 92/2020. (IV. 6.) Korm. rendelet 4. §-a, amely elvonta az önkormányzatoktól a gépjárműadó 40%-át, ami addig átengedett központi adóként érvényesült.

[13] Az Alkotmánybíróság azt hangsúlyozta, hogy „a költségvetési törvény szabályozási tárgykörében megalkotott, ahhoz szorosan kapcsolódó gépjárműadó mint központi adónem”. Ez azért fontos, mert az Alaptörvény 37. cikk (4) bekezdése „törvényekről” és nem más jogforrásokról szól, azonban normál jogrendben is találtatott már rendeleti szabályozás a 37. cikk (4) bekezdése alá tartozó jogforrásnak, éppen a törvényi szabályozási tárgykörrel való szoros kapcsolata miatt (22/2013. (VII. 19.) AB határozat, Indokolás [8]–[9]). Azonos eredményre vezető, alternatív megközelítés lehetett volna, ha a különleges jogrendi rendeletek törvényt rontó erejére támaszkodik az Alkotmánybíróság, így levezetve azt, hogy az Alaptörvény 37. cikk (4) bekezdésének „törvények” fordulata különleges jogrendi rendeleteket is jelenthet. Ez az értelmezés Hörchneré Marosi Ildikó párhuzamos indokolásában, Juhász Miklós párhuzamos indokolásában, Szalay Péter párhuzamos indokolásában és Varga Zs. András párhuzamos indokolásában jelenik meg hangsúlyosan.

dése – a már bemutatott felfüggesztésen túl – az alapjogok általános alapjogi tesztben meghatározott „mértéken túli” korlátozását engedi meg különleges jogrendben.

Az első állomást a fentebb már más aspektusban elemzett 15/2021. (V. 13.) AB határozat jelenti, ami úgy foglalt állást, hogy az Alaptörvény 54. cikk (1) bekezdéséből alapvetően az I. cikk (3) bekezdés szerinti teszt alkalmazása következik, a veszélyhelyzet elrendelésére okot adó körülmények figyelembe vétele mellett. Ennek megfelelően a legitim cél, szükségesség, arányosság triászát vizsgálta, a támadott szabályozás vonatkozásában. A járványhelyzet mint a különleges jogrend elrendelésére okot adó körülmény mindhárom vizsgált szempontban megjelent, noha elég sommásan: legitim cél a járvány leküzdése, a közérdekű adatkiadás hátráltatja a járvány elleni védekezést, így a kérelem teljesítésére nyitva álló határidő meghosszabbítása indokolt, szükséges, valamint a hosszabbítás nem aránytalan.^[14] Látható, hogy hasonló érvelés bármilyen, normál jogrendi körülmény esetében is elképzelhető lenne.

Témánk szempontból kiemelt jelentősége van annak, hogy miért a normál jogrendi teszt alkalmazása mellett döntött az Alkotmánybíróság. Az indokolás szerint ez „az értelmezés következik az Alaptörvény 54. cikk (4) bekezdéséből, amely szerint a különleges jogrendben alkalmazandó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg. E törvények egyike a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXXVIII. törvény, amelynek a koronavírus-járványra tekintettel beiktatott 51/A. § (2) bekezdése rögzíti, hogy a Kormány a jogkörét – a szükséges mértékben, az elérni kívánt céllal arányosan – a humánjárvány megelőzése, kezelése, felszámolása, továbbá káros hatásainak megelőzése, illetve elhárítása céljából gyakorolhatja. A szubjektív teleologikus értelmezésből is az következik, hogy a törvényhozó a veszélyhelyzeti kormányrendelet intézkedésével szemben elvárja, hogy az a veszély elhárításához szükséges és a veszéllyel arányos legyen. Az igazságügyi miniszter amicus curiae beadványa is evidenciaként kezeli, hogy a rendkívüli intézkedésnek a veszélyhelyzet leküzdése érdekében szükségesnek és az elérni kívánt céllal arányosnak kell lennie.”^[15] A határozat tehát az Alaptörvény 54. cikk (1) bekezdésének „mértéken túl” fordulatát egy sarkalatos törvényi rendelkezésre alapított értelmezéssel látta el. Ezzel kapcsolatban két kritikai megjegyzés is megfogalmazható: egyrészt az, hogy a jogforrási hierarchiával ellentétes logika az Alaptörvény alsóbb szintű jogforráson keresztül történő értelmezése, még akkor is, ha a segítségül hívott sarkalatos törvényi rendelkezés megalkotására az 54. cikk (4) bekezdés ad felhatalmazást. Ez ugyanis „kinyitja” az Alaptörvényt, s közvetetten a törvényhozó hatalomnak adja meg a lehetőséget de facto alaptörvényi normák megalkotására. A határozatban szereplő megoldás kiszolgáltatja az Alaptörvényt a törvényhozó hatalomnak. Az Alaptörvényt

[14] 15/2021. (V. 13.) AB határozat, Indokolás [39]-[42].

[15] 15/2021. (V. 13.) AB határozat, Indokolás [35].

a saját normái szerint, illetve az Alkotmánybíróság határozatainak tükrében kell értelmezni, s az alkotmányos értelmezés sugározhat le az alsóbb szintű jogforrások felé, tehát még egy sarkalatos törvény sem determinálhatja az Alaptörvény értelmezését. Másrészt az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a különleges jogrendi teszt normál jogrendi teszttel való azonosítása az Alaptörvény 54. cikk (1) bekezdése által adott felhatalmazást vagy kiüresíti – ha nem enged eltérést az I. cikk (3) bekezdés szerinti korlátozási nívótól –, vagy kiszámíthatatlanná teszi – ha enged eltérést az általános tesztől, de nem határozza meg az eltérés szempontjait, mértékét.^[16] Ez pedig ellentétes az alapjogi (és más alkotmányosági) kérdések megítéléséhez használatos tesztek azon funkciójával, hogy a lehető legobjektívvé, ellenőrizhetővé tegye az Alkotmánybíróság döntését.^[17]

Az alkalmazandó teszt típusának meghatározásában a következő lépést a 23/2021. (VII. 13.) AB határozat jelentette, amelyben a testület szakított a korábbi álláspontjával, és bár formálisan megtartotta az általános teszt szempontjait,^[18] a szükségesség és az arányosság tartalmát jelentősen átalakította. A szükségességgel összefüggésben a testület arra mutatott rá, hogy „[a]z alkotmányossági vizsgálat során az Alkotmánybíróság a korlátozások célszerűségét nem vizsgálhatja, azt azonban igen, hogy az alapjogot korlátozó szabály igazolható-e a veszélyhelyzettel szembeni védekezés jegyében. Az Alkotmánybíróságnak a vizsgálat keretében meg kell győződnie arról, hogy a támadott szabályozás alkalmas-e a különleges jogrend bevezetésére okot adó körülmények elhárítására, enyhítésére. Amennyiben az intézkedés alkalmassága nem igazolt, az alapjog felfüggesztése, illetve korlátozása nem felel meg az Alaptörvény 54. cikk (1) bekezdéséből és I. cikk (3) bekezdéséből levezethető követelményeknek.”^[19] A 15/2021. (V. 13.) AB határozattól eltérően tehát megszűnt követelménynek lenni az, hogy a jogalkotó a legenyhébb beavatkozást kell, hogy válassza, elegendő, hogy az alkalmazott intézkedés alkalmas legyen a járványhelyzet megfékezésére, felszámolására, következményeinek enyhítésére. Az arányosságot tekintve pedig az időbeliség fontosságára hívta fel a figyelmet a 23/2021. (VII. 13.) AB határozat: „A szabályozás arányossága szempontjából különös jelentősége van az időbeliségnek: minél hosszabb ideig tart egy alapjog gyakorlásának felfüggesztése, annál erősebb indokra van szükség a korlátozás fenntartásához. A jogalkotónak visszatérően mérlegelnie kell – mint ahogy más esetekben mérlegeli is – az alapjog gyakorlása és a járványügyi célok elérése közti kollíziót, és ha a járványügyi célok engedik, legalább részlegesen teret kell engednie az alapjog gyakorlásának.”^[20]

[16] Ezzel ellentétes véleményt képvisel Csink Lóránt, aki szerint „az alapjogok alanyi érvényesíthetősége szempontjából nem igazolható a különleges jogrendi szabályok léte”. Lásd: Csink, 2017, 14.

[17] Somody, 2018, 58.

[18] Az általános teszt szempontjairól lásd például: Pozsár-Szentmiklósy, 2021, 9-12.; Erdős, 2021, 83-87.

[19] 23/2021. (VII. 13.) AB határozat, Indokolás [28].

[20] 23/2021. (VII. 13.) AB határozat, Indokolás [34].

Az e határozathoz párhuzamos indokolást fűző Hörcherné Marosi Ildikó nem értett egyet az arányosság újraértelmezésével és a jogalkotó általi felülvizsgálat ellenőrzésére szűkítésével: „Az arányosság körében pedig az vizsgálándó, hogy az elérni kívánt cél fontossága és az ennek érdekében okozott alapjog-sérelem súlya megfelelő arányban állnak-e egymással. A jogalkotó veszélyhelyzet esetében is köteles az adott cél elérésére alkalmas legenyhébb eszközt választani, azaz a korlátozás nem haladhatja meg azt a szintet, mint amit az alkotmányosan igazolható cél elérése a veszélyhelyzetben feltétlenül megkíván.”^[21] Ezzel öszszecsengő párhuzamos indokolást fogalmazott meg Szalay Péter is, aki szerint „egyrészt a jogkorlátozás mértéke túlmehet az elérni kívánt cél – a veszélyhelyzet következményeinek elhárítása – érdekében feltétlenül szükséges mértéken; másrészt az alapvető jog gyakorlásának esetleges felfüggesztése révén az alapvető jog lényeges tartalma is korlátozás alá kerülhet. Ugyanakkor az 54. cikk (1) bekezdése nem ad felmentést az I. cikk (3) bekezdésének azon szabálya alól, hogy alapvető jog csak az elérni kívánt céllal arányosan korlátozható. Az Alkotmánybíróság tehát különleges jogrend, veszélyhelyzet idején is vizsgálhatja az alapvető jogot korlátozó intézkedés célját, azaz, hogy a veszélyhelyzetre okot adó csapás (és következményeinek) elhárítására irányul-e, valamint a korlátozás arányosságát.”^[22]

A határozathoz különvéleményt fűző Czine Ágnes továbblépett volna az arányossági követelmények megállapításában: „Álláspontom szerint olyan szabályozás egyeztethető össze az Alaptörvény I. cikk (3) bekezdésével és 54. cikkével, amely nem generális tilalmat állapít meg, hanem meghatározza azokat a szempontokat, amelyeket a gyülekezési hatóságnak mérlegelnie kell, és döntését a járványhelyzet érintett időszakában az aktuális egészségügyi kockázatokhoz tudja igazítani.”^[23]

Az idézett párhuzamos indokolásokkal és különvéleménnyel ellentétes álláspontot képviselt Juhász Miklós a párhuzamos indokolásában. Ő arra mutatott rá, hogy az új teszt lépéseivel egyetért, viszont az arányosság keretében megjelenített, időközönkénti jogalkotói felülvizsgálat szempontja nem az I. cikk (3) bekezdéséből, hanem az Alaptörvény 53. cikk (3) bekezdéséből^[24] vezetendő le. „A veszélyhelyzeti rendeletalkotással kapcsolatos időbeli korlátozást az Alaptörvény 53. cikk (3) bekezdésének első fordulata egyértelműen rögzíti. Az Alaptörvény 53. cikk (3) bekezdésének második, kivételként megfogalmazott fordulatából álláspontom szerint a különleges jogrend funkciójára tekintettel levezethető olyan jogalkotói kötelezettség, amely alapján a jogkorlátozás fenntartásának indokoltságáról meg kell győződnie észszerű időközönként. Ezen érvelés nyo-

[21] 23/2021. (VII. 13.) AB határozat, Hörcherné Marosi Ildikó párhuzamos indokolása [45].

[22] 23/2021. (VII. 13.) AB határozat, Szalay Péter párhuzamos indokolása [53].

[23] 23/2021. (VII. 13.) AB határozat, Czine Ágnes különvéleménye [66].

[24] Alaptörvény, 53. cikk (3) bekezdés: „A Kormány (2) bekezdés szerinti rendelete tizenöt napig marad hatályban, kivéve, ha a Kormány – az Országgyűlés felhatalmazása alapján – a rendelet hatályát meghosszabbítja.”

mán az Alkotmánybíróság nem a jogalkotói mérlegelés eredményét, hanem a jogalkotó általi mérlegelés megtörténtének tényét vizsgálhatja.”^[25] Emellett az arányossági vizsgálat normál jogrendi jelentéstartalmának háttérbe szorulása mellett szóló praktikus érvekre is rámutat a párhuzamos indokolás: „A különleges jogrend elrendelését követően ugyanis alaptörvényi védelem szól amellett, hogy a különleges jogrendre okot adó körülmények bekövetkezte (pl. területi veszteség, szuverenitás elvesztése, tömeges halálozás, megbetegedés, anyagi értékek elvesztése) nagyobb hátrányt jelentenének, mint e következmények legyőzéséhez megkövetelt – akár alapjog-korlátozásban testet öltő – áldozatok. Tehát minden különleges jogrendi jogkorlátozás – az Alaptörvény 54. cikk (1) bekezdésében kivételként megfogalmazott jogosultságokat kivéve – az Alaptörvény erejénél fogva arányos kell, hogy legyen.”^[26] A párhuzamos indokolás veszélyhelyzetre vetíthető logikája tehát az, hogy ha egy intézkedésnek a járványhelyzet felszámolására, enyhítésére – így ezen keresztül az élethez és egészséghez való jog védelmére – való alkalmasságát elismerte az Alkotmánybíróság, akkor azzal szemben nem tételezhető erősebb alapjog, így az arányosság vizsgálata funkciótlaná válik.^[27]

A különleges jogrendi alapjog-korlátozási teszt meghatározásának harmadik állomását a 27/2021. (XI. 5.) AB határozat képezi. Ebben a testület már az arányossági vizsgálatról áttért az Alaptörvény 53. cikk (3) bekezdésére az időszaki felülvizsgálat szempontjának megalapozásában. A döntés különlegessége, hogy az Alkotmánybíróság a támadott szabályozást a diszkrimináció-tilalomra optimalizált szükségességi–arányossági teszt alapján ítélte meg. Ugyan e próba a csoportképzésnél elakadt, így az arányosságig nem jutott el, az Alkotmánybíróság lefolytatta az időbeliségre koncentráló tesztrészt.^[28] Ez igazolja, hogy az időbeliségi vizsgálat tételes jogi alapjának pontosítása a jogvédelem szintjének magasabbra helyezéséhez is hozzájárulhat.

A 3128/2022. (IV. 1.) AB határozat összefoglalta a különleges jogrendi teszt fejlődésének eredményeit, amelynek lépéseit a speciális (közérdekűségi, észszerűségi) teszteken kívüli, általános teszt vonatkozásában a következőképpen

[25] 23/2021. (VII. 13.) AB határozat, Juhász Miklós párhuzamos indokolása [49].

[26] 23/2021. (VII. 13.) AB határozat, Juhász Miklós párhuzamos indokolása [48].

[27] A határozathoz több különvéleményt is fűztek, azok azonban nem érintik az alkalmazandó teszt kiválasztását, így ismertetésüktől eltekintek.

[28] 27/2021. (XI. 5.) AB határozat, Indokolás [95]: „A különleges jogrend módosított hatalommegosztási struktúrájából – különösen az Alaptörvény 54. cikk (2) bekezdéséből fakadóan az alkotmányossági korlátok átalakulása következik. Ennélfogva – az Abh4.-ben kimunkált tesztből kiindulva – az Alkotmánybíróság az Alaptörvény 54. cikk (1) bekezdésének fényében a XV. cikk (2) bekezdése szerinti teszt keretében akkor is értékeli az időbeliség szempontját – tehát azt, hogy a jogalkotó eleget tett-e azon kötelezettségének, hogy időközönként meggyőződjön a korlátozás fenntartásának, meghosszabbításának indokoltságáról –, ha a támadott szabályozás vizsgálata az arányossági próbáig nem jut el. Ez következik az Alaptörvény 53. cikk (3) bekezdéséből, miszerint »[a] Kormány (2) bekezdése szerinti rendelete tizenöt napig marad hatályban, kivéve, ha a Kormány – az Országgyűlés felhatalmazása alapján – a rendelet hatályát meghosszabbítja.«”

adta meg: „az Alaptörvény 54. cikk (1) bekezdés szerinti alapjog-korlátozási teszt alapján vizsgálendő, hogy

- az adott alapjogba történt-e beavatkozás,
- az alapjog-korlátozásnak van-e legitim célja,
- az alapjog-korlátozás alkalmas-e a legitim cél elérésére, valamint – az Alaptörvény 53. cikk (3) bekezdésére is figyelemmel az is, hogy
- a jogalkotó időközönként meggyőződött-e a korlátozás fenntartásának, meghosszabbításának indokoltságáról.”^[29]

4. Időszak vagy tárgyi kapcsolat

Miközben a különleges jogrendi alapjog-korlátozással kapcsolatos, fentebb bemutatott gyakorlat bővült és mind cizelláltabbá vált, az Alkotmánybíróság számos olyan norma alkotmányosságát bírálta el, amelyek nem kapcsolódtak a járványhelyzet felszámolásához. Ezekben az ügyekben a normál jogrendi alapjog-korlátozási tesztet alkalmazta az Alkotmánybíróság. Ugyan ez magától értetődőnek tűnik, az Alaptörvény 54. cikk (1) bekezdésének nyelvtani értelmezéséből azonban az ellentettje következik. Az ugyanis a „különleges jogrendben” való, nem pedig a „különleges jogrendi” alapjog-korlátozás szabályait tartalmazza. Tehát egyértelműen időszakra utal, s nem disztingvál sem jogforrástípusonként, sem a különleges jogrenddel való kapcsolat alapján. Álláspontom szerint helyes volt az Alkotmánybíróság azon gyakorlata, hogy az 54. cikk (1) bekezdése szerinti teszt alkalmazásától tartózkodott olyan ügyekben, amelyeknek nem volt veszélyhelyzeti relevanciája. Ennek oka, hogy bármennyire mélyen alakította is át életünket a járványhelyzet, az ezen időszak alatt elfogadott jogszabályok egy jelentős része nem a járványügyi védekezéssel volt kapcsolatos. Az ilyen jogviszonyokat rendező jogszabályok esetén az akkurátusabb vizsgálatot biztosító normál jogrendi alapjogi teszt alkalmazása magasabb szintű jogvédelmet biztosít, így ennek alkalmazása helyeselhető.

Azonban felmerülhetnek olyan, nem veszélyhelyzeti kormányrendeleti formát öltő szabályok – az alapjogok törvényi szintű szabályozására figyelemmel elsősorban törvények –, amelyek a járványügyi védekezéshez járulnak hozzá. Nincsen ugyanis olyan alaptörvényi rendelkezés, amely a járvány elleni védekezéssel kapcsolatos jogalkotásból kizárná az Országgyűlést. Ezt igazolja a koronavírus elleni védekezésről szóló 2020. évi XII. törvény is, amelynek 10. §-a a Büntető törvénykönyv rémhírterjesztés tényállását alakította át. A Btk. módosított 337. § (2) bekezdése szerint „[a]ki különleges jogrend idején nagy nyilvánosság előtt olyan valótlan tényt vagy való tényt oly módon elferdítve állít vagy hírszettel, amely alkalmas arra, hogy a védekezés eredményességét akadályozza vagy megghiúsítsa, bűntett miatt egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel

[29] 3128/2022. (IV. 1.) AB határozat, Indokolás [163].

büntetendő”. Ennek az Alaptörvénnyel való összhangját az Alkotmánybíróság a 15/2020. (VII. 8.) AB határozatban vizsgálta, méghozzá az Alaptörvény 54. cikk (1) bekezdése, tehát a különleges jogrendre irányadó teszt alapján. Figyelemre méltó, hogy az indokolás szerint „[a] különleges jogrend az alkotmányos szabályozás különös része, a békétől, általánosabban az állami működés általános szabályaitól eltérő időszakok bővített eszköztárú kezelésének joga. A fogalom célrendszere szerint egyrészt a végszükség kategóriájának államszervezeti szintű vetülete, másrészt egyfajta elrettentő eszköztár az alkotmányon alapuló rendszer stabilitásának biztosítása érdekében. Különleges jogrend idején az erre okot adó helyzetek elleni védekezés az Alaptörvényen alapul. Nem lehet megállapítani ezért, hogy szükségtelen lenne az olyan közlések elhárítása, amelyek ezt a védekezést akadályozni vagy megghiúsítani képesek.”^[30] Tehát az Alkotmánybíróság egyszerre hangsúlyozta a különleges jogrend időszak-jellegét, és volt tekintettel a szabályozás céljára, annak különleges jogrendhez való kapcsolatára.

Az Alkotmánybíróság sem az idézett határozatban, sem az elmúlt két év más döntésében nem dolgozott ki tesztet arra nézve, hogy milyen szempontok mentén dönti el azt, hogy egy ügyre a különleges jogrendi, vagy a normál jogrendi jogkorlátozási szempontrendszer alkalmazza. Egy ilyen teszt-kiválasztó teszt megalkotása kiszámíthatóbbá tehetné azon jogszabályok vizsgálatának szempontjait, amelyek jogforrási formája – veszélyhelyzeti kormányrendelet – alapján nem dönthető el egyértelműen, hogy milyen jogrend alá tartozik, így annak bevezetése indokolt lenne. E teszt szempontjai között a vizsgálat alá vont norma céljának meghatározása kell, hogy kiemelt szerepet kapjon, amelyre a jogalkotói indokolás, a preambulum, illetve – ezek hiányában, vagy mellett – a szabályozásnak a különleges jogrend elrendelésére okot adó körülmény felszámolásához, következményeinek enyhítéséhez történő hozzájárulásra való alkalmassága alapján lehet következtetni.

V. A SZAKTUDOMÁNYOS KÉRDÉSEK JELENTETTE KIHÍVÁS

A koronavírus-járvány elleni védekezés középpontjába előbb a társadalmi távolságtartás, majd később, a vakcinák megjelenésével az oltási program került. Az oltásokkal kapcsolatban a társadalomban, de szűkebb közösségeinkben is többféle attitűd volt megfigyelhető. Ha ezeket egy képzeletbeli skálára helyezzük, akkor annak egyik végpontján azok találhatók, akik arra törekedtek, hogy minél előbb juthassanak a védettséget jelentő vakcinához (és újabb adagjaihoz), míg a másik végponton azokat azonosíthatjuk, akik kifejezetten elzárkóztak az oltás felvételétől. Az előbbi csoport helyzetét az oltási program egyértelműen rendezte a járvány elleni védekezésben való részvétel és egészségügyi

[30] 15/2020. (VII. 8.) AB határozat, Indokolás [48].

kockázat szempontjait figyelembe véve,^[31] ezzel kapcsolatos alkotmányossági aggály nem merült fel. A képzeletbeli skála többi részén elhelyezkedőket azonban a kormányzat igyekezett befolyásolni, s döntésüket az oltás felvétele felé billenteni. Ennek érdekében különböző ösztönző, illetve nyomásgyakorló szabályokat alkottak meg, amelyekkel szemben tömegesen fordultak az Alkotmánybírósághoz.

Az első ilyen szabályozás a védettségi igazolványokhoz kapcsolt előnyökről szólt: azok, akik felvették az oltást, vagy a fertőzés okozta betegségből való felgyógyulás útján szereztek védettséget, bizonyos szolgáltatásokhoz hozzáfértek.^[32] A szabályozást többek között a diszkrimináció-tilalom megsértésére hivatkozással támadták. Az ezekkel foglalkozó 27/2021. (XI. 5.) AB határozatban a testület ennek megítéléséhez csoportképzést kellett elvégeznie, amelynek kulcskérdése az volt, hogy „értékelhető, pozitív (köz)egészségügyi hatással bírnak-e a [támadott szabályozás] szerinti értelemben védettségre jogosító körülmények: legalább az első oltás felvétele vagy pedig a fertőzés okozta betegségen való átesés. Amennyiben ezek alkalmasak arra, hogy csökkentsék a megfertőződésnek, a fertőzés továbbadásának, illetve annak az esélyét, hogy megfertőződés esetén a betegség súlyos – kórházi ápolást indokoló, vagy akár halálos eredményre vezető – szövődményekkel folyjon le, akkor a védettségi igazolvány birtokosainak helyzete nem azonos azokéval, akik a védettségi igazolványra nem jogosultak.”^[33] Ezen a ponton elengedhetlenné vált különböző szaktudományi – biológiai, virológiai és orvostudományi – kérdések bevonása az alkotmánybírósági érvelésbe ahhoz, hogy az oltások és a betegségen való átesésnek a járvány elleni védekezéssel kapcsolatos hatékonyságát és nem utolsósorban biztonságosságát megítélhesse. Ennek nehézsége az, hogy az Alkotmánybíróság nem ténybíró, valamint az, hogy ilyen szakkérdések megítéléséhez az Alkotmánybíróság nem rendelkezik szaktudással. A problémát az Alkotmánybíróság a gyermekkori kötelező védőoltások alkotmányosságával foglalkozó 39/2007. (VI. 20.) AB határozat – amelynek előadó bírója Kukorelli István volt – vonatkozó részének felhívásával oldotta meg. Dacára ugyanis annak, hogy a 39/2007. (VI. 20.) AB határozat a) normál jogrendben b) közvetlen járványveszéllyel nem terhelt időszakban c) gyermekek d) kötelező védőoltásáról szólt, míg a védettségi igazolvány-ügyben az Alkotmánybíróságnak a) különleges jogrendben b) egy éppen dúló járvány idején c) felnőttek d) de iure nem kötelező védőoltásával kapcsolatos szabályozást kellett vizsgálnia, a szaktudományi kérdések alkotmánybírósági megítélésével kapcsolatos probléma mindkét eljárásban azonos volt, így az analógia alkalmazásához szükséges feltétel fennállása megállapítható.

[31] Nemzeti Népegészségügyi Központ: A COVID-19 védőoltásra jelentkezési hely az egészségügyi és egészségügyben dolgozók számára.

[32] Lásd a veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről szóló 484/2020. (XI. 10.) Korm. rendelet előírásait.

[33] 27/2021. (XI. 5.) AB határozat, Indokolás [79].

Az utókor értékelése szerint a 39/2007. (VI. 20.) AB határozatban az Alkotmánybíróság „fontos lépése volt, hogy ki tudott és mert lépni a jogtudományi vizsgálódás keretei közül és egyértelműen leírta, hogy természettudományos érveket kell segítségül hívnia ahhoz, hogy egy jogintézmény alkotmányosságát képes legyen megítélni”.^[34] A pusztán természettudományos eredmények felhasználásánál azonban tovább is lépett a 2007-es döntés, mert abban a testület rámutatott, hogy „a természettudományos ismeretekkel összefüggő alkotmányossági problémák megoldásához a szaktudományos álláspontoknál szélesebb vizsgálódás lehet szükséges”. E vizsgálat keretében az Alkotmánybíróság az adott időpontban „meghatározó tudományos világgép” figyelembevételével járt el, amelynek forrásaként például az Egészségügyi Világszervezet (a továbbiakban: WHO) vonatkozó dokumentumaira támaszkodott.^[35] Álláspontom szerint a szakkérdések pusztán szaktudományi alapon – leginkább szakértő igénybevételével – történő megválaszolása helyett az elvontabb, s ugyan szaktudományos alapokon nyugvó, de attól eltérő minőséget képviselő jogpolitikai dokumentumokból megismerhető „meghatározó tudományos világgép” felhívása azért volt kiemelkedő jelentőségű, briliáns megoldás, mert a tudomány képviselőinek álláspontja nem szükségszerűen megegyező, sőt, bizonyos újabb jelenségekkel kapcsolatban jellemzően inkább különböző. Az egészségügyi beavatkozásokkal, így az oltásokkal kapcsolatban is versengő álláspontok és szaktudományos kételyek léteznek. A 39/2007. (VI. 20.) AB határozat egyértelműen rögzíti, hogy az Alkotmánybíróság nem lehet fóruma ezen szaktudományos kérdések eldöntésének, ez kompetenciáján kívül esik. E tartózkodás bölcsessége már azzal is alátámasztható, hogy amennyiben az Alkotmánybíróság szakértőt hallgatott volna meg, az nemcsak idegen lett volna a működésétől, de a szakértő kiválasztásával determinálta volna a szakkérdés eldöntését, hiszen mint az adott téma szakértőjének, ismert kell, hogy legyen azzal kapcsolatos álláspontja – például oltáspárti, vagy -ellenes. Ezzel szemben feltételezhető, hogy egy olyan nemzetközi szervezet, mint a WHO, szintetizálja a versengő álláspontokat, azok tudományos értékét mérlegelve alakítja ki álláspontját. Ezt ráadásul közzé is teszi, méghozzá konklúzióit, ajánlásait az adott szakkérdés tekintetében is laikusok számára is érthetően megfogalmazva. A „meghatározó tudományos világgép” így alkalmas arra, hogy arra jogászai érvelés legyen alapítható. Megjegyzendő, hogy természetesen a WHO sem tévedhetetlen, tévedésének esélye azonban nagyságrendekkel kisebb, mint a járványügyi kérdésekben laikus Alkotmánybíróság tévedésének esélye e szakkérdésben. Ezzel párhuzamba állítható az is, hogy az Alkotmánybíróság szakmai felelőssége addig terjed, hogy a „meghatározó tudományos világgép” létéről minél szélesebb

[34] Zeller, 2021, 721.

[35] Ezt a megközelítést később más, nem járvány- és oltáskérdésekkel kapcsolatos ügyben is követte az Alkotmánybíróság. A 3292/2017. (XI. 20.) AB határozatban például az e-cigaretták egészségre gyakorolt hatásának megítélésében támaszkodott a WHO és az Európai Unió különböző ajánlásaira, keretegyezményeire és más jogpolitikai dokumentumaira.

spektrumú képet alkosson, s ha e világgép tartalma utóbb tévesnek minősül, ezért az Alkotmánybíróságot nem terhelheti semmilyen – erkölcsi, szakmai – felelősség.

A fentiek fényében nem meglepő, hogy 2021-ben is jelentős mértékben támaszkodott a testület a 39/2007. (VI. 20.) AB határozatban kimunkált ezen érvelési útra, amely nyomán képes volt a WHO, a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD), az Európa Tanács és az Európai Unió vonatkozó dokumentumaira támaszkodva megállapítani, hogy a „ma meghatározó tudományos világgép alapján a WHO és más globális intézmények, szerveződések kampányt folytatnak a minél szélesebb körű vakcináció érdekében, mert az oltás alkalmas arra, hogy a járványt megfékezze, annak negatív társadalmi és gazdasági hatásait mérsékelje”.^[36] Az oltási program alkalmasságával kapcsolatos ezen érvelést több alkotmánybírósági döntés is átvette, így az a koronavírus elleni oltások felvételével összefüggő alapjog-korlátozások Alaptörvénnyel való összhangját vizsgáló alkotmánybírósági gyakorlat meghatározó elemévé vált.^[37] Különösen arra tekintettel, hogy úgy az Alaptörvény 54. cikk (1) bekezdése szerinti, különleges jogrendi időszakban módosult tesztnek, mint pedig e bekezdésben kivételekként megfogalmazott alapjogok vonatkozásában alkalmazandó általános alapjog-korlátozási tesztnek része az alkalmasság vizsgálata, így az megkerülhetetlen, még veszélyhelyzet idején is.

VI. ÖSSZEGZÉS

A fenti áttekintés alapján megerősíthető, hogy az Alkotmánybíróság különleges jogrendi szerepfelfogását híven tükrözi a 23/2021. (VII. 13.) AB határozatban megfogalmazott alábbi tétel: „Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény védelmének legfőbb szerve [Alaptörvény 24. cikk (1) bekezdés]. A járványügyi védekezés feladatát és felelősségét nem veheti át a Kormánytól, a feladata az, hogy az Alaptörvényt, benne az egyéni jogokat védje.”^[38]

Azzal, hogy az Alkotmánybíróság nem adott az alapjogok felfüggeszhetőségére hivatkozással biankó felhatalmazást a jogalkotó számára az alapjogok kiürítésére, az alkotmányőri szerepét megőrizte és értelmet adott a működésének korlátozását még különleges jogrendben is tiltó alaptörvényi rendelkezésnek. Ugyancsak ebbe az irányba mutat az, hogy a különleges jogrend ideje alatt megalkotott jogszabályi rendelkezések közül csak azt vonta a különleges jogrendi teszt hatálya alá, amelyek tényleges kapcsolatban állnak a járványügyi védekezéssel. A különleges jogrendre irányadó teszt fokozatos hangolásával pedig ugyan egy csökkentett szigorúságú próbát fejlesztett ki, de olyat, ami biztosítja

[36] 27/2021. (XI. 5.) AB határozat, Indokolás [88].

[37] 3537/2021. (XII. 22.) AB határozat, Indokolás [53]; 3128/2022. (IV. 1.) AB határozat, Indokolás [157].

[38] 23/2021. (VII. 13.) AB határozat, Indokolás [33].

azt, hogy a jogalkotó a különleges jogrendi jogalkotást ne használhassa olyan célra, ami az annak elrendelésére okot adó körülmény felszámolásához, következményeinek enyhítéséhez nem kapcsolódik, de ne is vonjon magára olyan feladatot, amelynek ellátásához hiányzik a szaktudása, és ne vonja el a Kormány gyors beavatkozásának esélyét.

A szakkérdések eldöntésével kapcsolatos dilemmák a koronavírus-járvány alatt felerősödtek, amihez elég felidézünk a „járványhelyzet köztudomású társadalmi hatásait – így különösen az ahhoz kapcsolódó félelmeket, a korlátozások okozta lelki terheket – az oltások hatásosságával, biztonságosságával kapcsolatos, a nyilvánosságban is megjelenő álláspontokat, meggyőződést, az oltás biztonságos és/vagy hatékony jellegének elfogadását”.^[39] Míg a gyermekkori védőoltások évtizedes múltra tekinthetnek vissza, a koronavírus elleni vakcinák kifejlesztése emberfeletti tempóban zajlott, az oltási program által érintettek száma sokszorosra volt az egy-egy esztendőben, egy adott vakcinával beoltott gyermekek számának, így az oltásokkal kapcsolatos kételyek erősebbek voltak, és hatásuk tömegesebb volt. Óriási segítséget jelentett ezért az Alkotmánybíróságnak a „meghatározó tudományos világkép” mint érvelési kapaszkodó, az, hogy annak dogmatikája kidolgozott és elfogadott lett addigra, amire a koronavírus-járvány közepette, korábban nem feltételezett, kiélezett körülmények között, ráadásul gyors elbírálás keretében^[40] alkalmazni kellett. Ennek kimunkálásával Kukorelli István professzor úr már 2007-ben nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a 14 évvel későbbi, s előre aligha jósolható világgjárvány elleni védekezés is eredményes legyen. Az ezzel kapcsolatos jogalkotás alkotmányossági kontrolljának elhúzódása, illetve érvrendszerének bizonytalansága ugyanis az oltási programba vetett közbizalom erodálása, így a járvány elleni védekezés gyengülése felé mutatott volna.

Lám, sosem tudható, hogy mikor jön jól az alaposan kidolgozott dogmatika – mindezért nemcsak köszönettel tartozunk Tanár Úrnak, hanem eddigi és jövőbeli munkásságának további tanulmányozásával is, hogy annak kincset érő elemeiből mind többet tudjunk saját szakmai és emberi épülésünkre, valamint a köz(össégeink) javára fordítani.

IRODALOM

- Csink Lóránt (2017): Mikor legyen a jogrend különleges? In: *Iustum-Aequum-Salutare*. 2017/4. sz.
- Erdős Csaba (2021): Az alapjogok korlátozása. In: Bódi Stefánia – Schweitzer Gábor: *Alapjogok*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.
- Horváth Attila (2020): A veszélyhelyzet közjogi és jogalkotási dilemmái – mérlegen az Alaptörvény 53. cikke. In: *Közjogi Szemle*. 2020/4. sz.

[39] 27/2021. (XI. 5.) AB határozat, Indokolás [71].

[40] Az Alkotmánybíróság elnöke a járványügyi védekezéssel kapcsolatos ügyek soron kívüli elintézését rendelte el.

- Jakab András – Till Szabolcs (2020): Alkotmányvédelem – Különleges jogrend. In: Csink Lóránt – Schanda Balázs – Varga Zs. András: *A magyar közjog alapintézményei*. Pázmány Press, Budapest.
- Pozsár-Szentmiklósy Zoltán (2021): I. cikk. Az alapjogok védelme, korlátozása. Az alapjogi jogalanyiság. In: Csink Lóránt (szerk.): *Alapjogi kommentár az alkotmánybírósági gyakorlat alapján*. Novissima, Budapest.
- Somody Bernadette et al. (2018): *Alapjogi tanok I.* HVG-Orac, Budapest.
- Zeller Judit (2021): 39/2007. (VI. 20.) AB határozat – Kötelező védőoltás I. In: Gárdos-Orosz Fruzsina – Zakariás Kinga (szerk.): *Az Alkotmánybírósági gyakorlat. Az Alkotmánybíróság 100 elvi jelentőségű határozata 1990-2020*. Első kötet. HVG-Orac, TK JTI, Budapest.

JOGFORRÁSOK

- Magyarország Alaptörvénye.
- 2011. évi CXXVIII. törvény a katasztrófavédelemről és a hozzá kapcsolódó egyes törvények módosításáról.
- 2011. évi CLI. törvény az Alkotmánybíróságról.
- 92/2020. (IV. 6.) Korm. rendelet Magyarország 2020. évi központi költségvetésének a veszélyhelyzettel összefüggő eltérő szabályairól.
- 484/2020. (XI. 10.) Korm. rendelet a veszélyhelyzet idején alkalmazandó védelmi intézkedések második üteméről.
- 521/2020. (XI. 25.) Korm. rendelet az egyes adatigénylési rendelkezésektől való eltérésről.
- 39/2007. (VI. 20.) AB határozat.
- 22/2013. (VII. 19.) AB határozat.
- 3292/2017. (XI. 20.) AB határozat.
- 3234/2020. (VII. 1.) AB határozat.
- 15/2020. (VII. 8.) AB határozat.
- 8/2021. (III. 2.) AB határozat.
- 15/2021. (V. 13.) AB határozat.
- 23/2021. (VII. 13.) AB határozat.
- 27/2021. (XI. 5.) AB határozat.
- 3537/2021. (XII. 22.) AB határozat.
- 3128/2022. (IV. 1.) AB határozat.

EGYÉB FORRÁSOK

- Nemzeti Népegészségügyi Központ: A COVID-19 védőoltásra jelentkezési hely az egészségügyi és egészségügyben dolgozók számára. (Elérhető: <https://www.nnk.gov.hu/index.php/koronavirus-tajekoztato/932-a-covid-19-vedooltasra-jelentkezési-hely-az-egeszseguyi-es-egeszsegugyben-dolgozok-szamara>. Letöltés ideje: 2022.05.09.)
- T/25. számú javaslat Magyarország Alaptörvényének tizedik módosításáról. (Elérhető: <https://www.parlament.hu/irom42/00025/00025.pdf>. Letöltés ideje: 2022.05.09.)

A fogyasztóvédelmi jog digitális transzformációjának újabb eredményei – avagy az áruk, a digitális tartalmak és a digitális szolgáltatások hibás teljesítéséről szóló irányelvek és transzpozíciójuk

ABSTRACT

The Communication of the European Commission adopted in 2018 entitled 'New Deal for consumers' opened a new era in the development of EU consumer law, the period of digital transformation of the consumer acquis. The main goal of the modernization program is to align consumer protection legislation with the digital environment and to adapt it to the digital single market. This article deals with the new legal developments of digital transformation of EU consumer law, namely the Consumer Sale of Goods Directive (EU) 2019/771, the Digital Content and Digital Services Directive (EU) 2019/770 and the so-called Omnibus Directive (EU) 2019/2161. The paper gives an overview of the transposition of the Directives into Hungarian law.

Keywords: Sale of Goods Directive ■ digital transformation of consumer law ■ Digital Content and Services Directive ■ conformity and warranty ■ implementation

I. BEVEZETÉS

Az Európai Unió Bizottság 2018-ban „Új megállapodás a fogyasztói érdekekért”^[1] címmel elfogadott közleménye új korszakot nyitott az EU fogyasztóvédelmi jogának fejlődésében, nevezetesen: a fogyasztóvédelmi vívmányok digitális transzformációjának időszakát. A modernizációs

[1] COM/2018/183 final, CELEX:52018DC0183.

program kiemelt célkitűzése a fogyasztóvédelmi joganyag digitális környezetre hangolása, a digitális egységes piachoz igazítása. A Bizottság közleményében foglaltak megerősítést nyertek az Európai Unió 2020-2025 közötti időszakra elfogadott új „Fogyasztói stratégijában”^[2], amely az öt kiemelt, középtávú stratégiai egyik területként határozza meg a digitális transzformációt. A stratégia hangsúlyozza, hogy a fogyasztóknak online is olyan védelmet kell biztosítani, amelynek szintje az offline körülmények között érvényesülő védeleméhez hasonló. 2019-ben a digitális gazdaság és digitális átalakulás követelményeihez igazodóan a Tanács és az Európai Parlament három, fogyasztóvédelmi szempontból nagy jelentőségű irányelvet fogadott el: az ún. Omnibus-irányelvet,^[3] amely fogyasztóvédelmi joganyag modernizálását, a jogi szabályozási hiátusok kitöltését, illetőleg az irányelveknek az online viszonyokhoz való igazítását célozta. Ezen célok jegyében született meg 2019-ben két ún. iker-irányelv,^[4] az áruk adásvételéről szóló (EU) 2019/771 irányelv^[5] (továbbiakban: SGD), továbbá a digitális tartalomról és digitális szolgáltatásokról szóló (EU) 2019/770 irányelv^[6] (továbbiakban: DCSD). Az első a fogyasztói adásvételek tárgyát képező áruk, beleértve a digitális elemeket is tartalmazó áruk, a másik pedig a digitális tartalmak és digitális szolgáltatások hibás teljesítése miatti felelősség jogi kereteit szabályozza. A továbbiakban ezeket az uniós irányelveket, illetőleg a magyar jogrendszerbe való implementációjukat tekintjük át.

II. AZ OMNIBUS-IRÁNYELV

Az Omnibus-irányelvet a Tanács és a Parlament 2019. november 27-én fogadta el, azzal a céllal, hogy az EU egységes piacán végbemenő digitális átalakulással összehangolja, modernizálja a fogyasztóvédelmi szabályozást, erősítse a digitális fogyasztói jogokat, növelje a végrehajtás hatékonyságát. Az irányelv módosítja a fogyasztói jogokról szóló 2011/83/EU, a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról szóló 2005/29/EK, a tisztességtelen szerződési feltételekről szóló 93/13/EGK, továbbá a fogyasztási cikkek ármegjelöléséről szóló 98/6/EK irányelvet. A jogharmonizációs kötelezettség teljesítési határideje 2021. november 28. volt, az átültetett szabályok 2022. május 28-tól alkalmazandók.

[2] COM/2020/696 final.

[3] Az Európai Parlament és a Tanács 2019/2161 irányelve (2019. november 27.), 7-28. A továbbiakban: Omnibus-irányelv.

[4] Vékás, 2021, 219-226.

[5] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/771 irányelve (2019. május 20.), 28-50.

[6] Az Európai Parlament és a Tanács (EU) irányelve (2019. május 20.), 1-27.

1. Az Omnibus-irányelv tartalma

A modernizációs irányelv által bevezetett legfontosabb módosítások közül a teljesség igénye nélkül az alábbiak emelhetők ki:

a. A határokon átnyúló súlyos jogsértések összehangolt bírságolása

Az Omnibus-irányelv a több tagállam fogyasztóit is érintő, határon átnyúló, kiterjedt, súlyos jogsértések miatt kiszabható bírságot számottevően megemelte, és feljogosítja a nemzeti hatóságokat hatékony, arányos és visszatartó erejű bírságok összehangolt kiszabására.^[7] A pénzbírságok visszatartó erejének növelése céljából tagállamok a kiszabható pénzbírság összegét az adott tagállamban elért árbevétel legalább 4 %-ában kell meghatározni, ha pedig a vállalkozás árbevétele nem állapítható meg, akkor legalább 2 millió euróban.^[8]

b. Az online piac átláthatóságát növelő, a szerződéskötést megelőző tájékoztatásra vonatkozó kiegészítő tájékoztatási kötelezettségek előírása

Az átláthatóság növelése céljából a fogyasztókat tájékoztatni kell arról, hogy eladó hivatásos kereskedő vagy magánszemély, továbbá fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az uniós fogyasztóvédelmi szabályok csak a B2C szerződésekre alkalmazandók. Ennek azért van kiemelt jelentősége, mert nem érvényesülnek a szigorú fogyasztóvédelmi garanciák, ha a fogyasztó egy másik magánszemélytől vásárol árut az online platformon keresztül. Ugyancsak a digitális piac transzparenciáját fokozza az az új rendelkezés, miszerint a kereskedők és az online platformok a szerződés megkötése előtt kötelesek tájékoztatni a fogyasztót, ha az árat automatizált döntéshozatal alapján személyre szabták. A fogyasztói magatartásról történő profilalkotás lehetőséget teremt arra, hogy a kereskedők egyes fogyasztók vagy fogyasztói csoportok esetén személyre szabják az árat. Annak érdekében, hogy a fogyasztók számolhassanak ennek lehetséges kockázataival, egyértelmű tájékoztatást kell adni arról, ha a fogyasztónak felajánlott ár automatizált döntéshozatal alapján személyre szabott.^[9]

Fontos változás a fogyasztói jogok szülő 2011/83/EU irányelv hatályának kiterjesztése azokra a szerződésekre is, amelyek alapján a kereskedő a fogyasztó részére szolgáltatást nyújt vagy szolgáltatás nyújtását vállalja, a fogyasztó pedig személyes adatait bocsátja a kereskedő rendelkezésére. Visszterhes tehát az olyan ügylet, amikor a fogyasztó úgymond személyes adataival fizet. Ezzel jogilag elismerésre kerül, hogy a személyes adatok értékkel bírnak, és ellenértékként szolgálhatnak.

[7] Omnibus-irányelv, 9. preambulum bekezdés.

[8] Omnibus-irányelv, 1. és 3. cikk.

[9] Omnibus-irányelv.

c. A digitális térben felmerülő új típusú, tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok

A digitális technológiák alkalmazása a hagyományostól eltérő, új, tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok szankcionálási igényét hozta felszínre. Az Omnibus-irányelv tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatnak minősíti és tiltja:

- a kulturális vagy sportrendezvények belépőjegyeinek viszonteladását a fogyasztók részére, amennyiben azokat olyan szoftverek, például internetes robotok használatával szerezték meg, amelyek segítségével az elsődleges jegyértékesítő által szabott technikai korlátokat meghaladó számban vásárolhatták fel a jegyeket,
- a keresési eredmények megadását a fogyasztó online keresési lekérdezése alapján, anélkül, hogy egyértelműen felfednék a fizetett hirdetéseket vagy a kifejezetten a termékeknek a keresési eredmények közötti magasabb rangsorolását célzó fizetést,
- annak állítását, hogy a termék értékelését olyan fogyasztók nyújtották be, akik ténylegesen használták vagy megvásárolták a terméket, anélkül, hogy észszerű és arányos lépésekre kerülne sor annak ellenőrzésére, hogy az értékelések ilyen fogyasztóktól származnak,
- a termékek népszerűsítése érdekében valótlan fogyasztói értékelések vagy ajánlások benyújtása, illetve más jogi vagy természetes személy megbízása ezzel, vagy fogyasztói értékelések vagy közösségi médiában történő ajánlások valótlan bemutatása.^[10]

d. A kettős minőség elleni fellépés

Kettős minőségről beszélünk, ha az Unió belső piacán forgalmazott áruk esetében az egyes tagállamokban azonosként forgalmazott áruk a minőség, az összetétel vagy egyéb paraméter tekintetében jelentős eltérnek egymástól. Az ilyen, a fogyasztók megkárosítására alkalmas módszerek tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatnak minősülhetnek, ha konkrét eset összes körülményének értékelése alapján megállapítható a fogyasztó megtévesztése.

[10] Omnibus-irányelv, 3. cikk 7. pontja.

- e. Az akciós árak árcsökkentésének bejelentésével kapcsolatos új szabályok

Az online és a hagyományos kereskedelem esetére is vonatkoznak az akciós áraknál alkalmazott árcsökkentés új követelményei, a fogyasztók megtevesztő tájékoztatásának kiküszöbölése céljából. Az új szabályok szerint árcsökkentés esetén kötelező megjelölni a korábbi árat. Korábbi árnak azt az árat kell tekinteni, amelyet az árcsökkentést megelőző időszakban legalább 30 napig alkalmaztak.^[11]

2. Az Omnibus-irányelv hazai implementációja

Az Omnibus irányelv hazai átültetése a fogyasztóvédelemmel összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2020. évi CXXXVI. törvénnyel és a fogyasztóvédelemmel összefüggő egyes kormányrendeletek módosításáról 712/2020. (XII. 30.) Korm. rendelettel valósult meg. Az új szabályok 2022. május 28-tól alkalmazandók. A határokon átnyúló kiterjedt jogsértésekre vonatkozó bírság-szabályok a fogyasztóvédelemről szóló 1997. évi CLV. törvény (Fgytv.) 47/C.§ (1b) bekezdésébe, a digitális piacra hangolt, új, tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatok a 2008. évi XLVII. törvény (Fttv.) mellékletébe, a digitális piacra és digitális szerződésekre vonatkozó szabályok pedig a fogyasztó és a vállalkozás közötti szerződések részletes szabályairól szóló 45/2014.(II. 26.) Korm. rendeletbe kerültek elhelyezésre. Ez utóbbi kormányrendelet „Az online piacokon kötött szerződésekre vonatkozó egyedi kiegészítő tájékoztatási követelmények” címet viselő, új 6/A. §-sal egészült ki.

III. AZ ÁRUK ADÁSVÉTELÉRŐL SZÓLÓ (EU) 2019/771 IRÁNYELV (SGD)

A fogyasztói adásvételi szerződések hibás teljesítésére vonatkozó tagállami szabályok közelítését szolgálja az áruk adásvételének egyes szerződési jogi vonatkozásainak közelítéséről szóló, 2019-ben elfogadott uniós irányelv, amely 2022. január 1-től lépett az elődje, a 99/44/EK irányelv^[12] helyébe. A fogyasztói adásvétel egyes szerződési jogi elemeinek harmonizációját célzó irányelv ún. célzott maximumharmonizációs követelményt ír elő, tehát nem célozza meg a fogyasztói adásvételi szerződés valamennyi elemének teljes harmonizációját, hanem a szerződés tárgyát képező szolgáltatás megfelelősége és a hibás teljesítésért való helytállás követelményeit szabja meg. A célzott maximumharmonizációs kötelezettség azt jelenti, hogy „az irányelv által szabályozott kérdésekben, ha maga az irányelv másként nem rendelkezik, a tagállamok nem tarthatnak fenn és nem

[11] Omnibus-irányelv, 2. cikk 1. pontja.

[12] Az Európai Parlament és a Tanács 1999/44/EK irányelve (1999. május 25.), 12-16.

vezethetnek be nemzeti jogukba az irányelvben megállapított rendelkezésektől eltérő – ideértve az eltérő szintű fogyasztóvédelmet biztosító szigorúbb vagy kevésbé szigorú – rendelkezéseket”.^[13] Ebből következően az irányelv szabályozási körébe a fogyasztói adásvétel tárgyát képező áruk szerződésszerűségét meghatározó objektív és szubjektív követelmények, a hibás teljesítés esetén érvényesíthető szavatossági, jótállási igények, a hibás teljesítés esetén a fogyasztó rendelkezésére álló jogorvoslatok, továbbá az igényérvényesítés módozatai tartoznak.^[14]

Jelentős változás, hogy az SGD a fogyasztói adásvétel tárgyát képező „áru” fogalmi körét kiterjeszti a „digitális elemeket tartalmazó árukra”, nevezetesen az olyan fogyasztási cikkekre, amelyekben a digitális tartalmak vagy digitális szolgáltatások oly módon vannak beépítve vagy összekapcsolva, hogy az említett digitális tartalom vagy digitális szolgáltatás nélkül az áruk nem tölténék be funkciójukat. A „funktionalitás” alatt az áru azon képessége értendő, hogy az áru be tudja tölteni a rendeltetési céljának megfelelő funkciókat.^[15] Az áruba beépített vagy azzal összekapcsolt digitális tartalom lehet bármilyen adat, amelyet digitális formában állítottak elő, illetőleg digitális formában szolgáltatnak. Ilyenek különösen az operációs rendszerek, a különféle digitális applikációk és bármely egyéb szoftver. Előfordulhat, hogy a digitális tartalom az adásvételi szerződés megkötésekor már fel van telepítve, vagy amennyiben a szerződés ekként rendelkezik, előfordulhat, hogy e tartalmat később telepítik. Az áruhoz kapcsolt digitális szolgáltatások olyan szolgáltatásokat foglalhatnak magukban, amelyek lehetővé teszik a digitális adatok létrehozását, kezelését vagy tárolását, illetve az ezen adatokhoz való hozzáférést, mint például a felhőalapú szolgáltatás keretében szolgáltatásként nyújtott szoftverek, a folyamatos forgalmi adatok biztosítása egy navigációs rendszerben, illetve egyénileg kialakított edzéstervek folyamatos biztosítása okosórák esetében.^[16] Ilyenek többek között a mosógépekbe telepített szoftveralkalmazások, az okos TV, a robotporszívó és más, automatizált alkalmazással rendelkező fogyasztási cikkek, és nem utolsósorban az autonóm mobilitási funkciókkal rendelkező autók, járművek.

Az irányelv a 99/44-es irányelvhez^[17] képest a védelem magasabb szintjét biztosítja az alábbi területeken:

- egyértelmű és részletes meghatározást ad a teljesítés megfelelőségének objektív és szubjektív követelményeiről (SGD 6-7. cikk),
- a hibás teljesítés fogalmát kiterjeszti az üzembehelyezési hibára (SGD 8. cikk),
- a jogorvoslati igények hierarchiáját (kijavítás/kicserélés, árcsökkentés/a szerződés megszüntetése) kötött, eltérést nem engedő módon határozza meg (SGD 13. cikk),

[13] SGD irányelv, 4. cikk.

[14] SGD irányelv, Preambulum (10).

[15] SGD irányelv, 2. cikk 9. pont.

[16] SGD irányelv, Preambulum (14).

[17] A 99/44/EU irányelvről szóló elemzést lásd Durovic, 2019, 188.

- a hibás teljesítés vélelmének legkisebb időtartamát 6 hónapról 1 évre emeli (SGD 14. cikk), azzal, hogy a nemzeti szabályok akár a kellékszavatosság teljes idejére is alkalmazhatják a bizonyítási teher átfordítását.

IV. A DIGITÁLIS TARTALOMRÓL ÉS DIGITÁLIS SZOLGÁLTATÁSOKRÓL SZÓLÓ (EU) 2019/770 IRÁNYELV (DCSD)

Az egységes digitális piacra vonatkozó szerződési jogi jogharmonizáció másik meghatározó jogalkotási eredménye a digitális tartalomról és digitális szolgáltatásokról szóló irányelv. Az irányelv az áruk adásvételéről szóló 2019/771 irányelv párdarabjaként, abszolút új, hézagpótló jellegű az EU fogyasztóvédelmi magánjogában.^[18] A digitális tartalmakkal bíró áruk esetében azt, hogy a két irányelv közül melyik alkalmazandó, esetről-esetre, a konkrét szolgáltatást vizsgálva lehet eldönteni. A tárgyi hatályt összevetve megállapítható, hogy az SGD irányelv a digitális elemeket tartalmazó áruk adásvételére irányuló visszerterhes fogyasztói szerződésekre alkalmazandó, a DCSD irányelv pedig „minden olyan szerződésre alkalmazandó, amelynek keretében a kereskedő a fogyasztónak digitális tartalmat szolgáltat vagy digitális szolgáltatást nyújt vagy erre kötelezettséget vállal, és a fogyasztó ezért vételárát fizet vagy erre kötelezettséget vállal”.^[19] Bár a két irányelv egymást kölcsönösen kiegészíti, ugyanakkor a jogalkalmazás során a fogyasztónak el kell tudni dönteni, a hibásan teljesített szerződés tárgyára figyelemmel, melyik jogi rezsim alkalmazandó. Ha tehát a fogyasztói adásvétel tárgya hagyományos fogyasztási cikk vagy olyan digitális elemeket tartalmazó áru, amelynek rendeltetészerű működése (funkcionalitás) a digitális szolgáltatás (pl. szoftver) nélkül nem lehetséges, akkor a 2019/771-es irányelv szabályai az irányadóak. Amennyiben a szerződés tárgya digitális tartalom (pl. számítógépes programok; alkalmazások; videofájlok; audiófájlok; zenei fájlok; játékok; e-könyvek – és/vagy digitális szolgáltatás), vagy az adatok digitális formában történő létrehozását, feldolgozását, elérését vagy tárolását lehetővé tevő szolgáltatás, a szerződésre a 2019/770 irányelvet kell alkalmazni. A szerződés tárgyában megmutatkozó különbségen kívül a két irányelv szabályozási köre és fogalmi rendszere alapvetően egységes, mindkettő a szerződések hibás teljesítésért való felelősség alapelemeit, a szerződésszerűség kritériumait, a szerződésszegés miatti jogorvoslatokat és az igényérvényesítés módjait szabályozza. A jogharmonizáció szintje tekintetében a DCSD is ún. célzott maximumharmonizációs követelményt határoz meg a tagállamok számára.^[20] A DCSD

[18] A fogyasztási cikkek adásvételéről és a kapcsolódó szolgáltatásokról szóló 99/44/ EK irányelv hatálya egyáltalán nem terjedt ki a digitális tartalmakra és digitális szolgáltatásokra irányuló szerződésekre.

[19] DCSD irányelv, 3. (1).

[20] DCSD irányelv, 4. cikk.

irányelv 7. és 8. cikke rendelkezik a digitális tartalmak és digitális szolgáltatás megfeleléségi követelményeiről. Az objektív megfeleléségi kritériumok *ipso iure* kötelezik a kereskedőt, míg a szubjektív kritériumokban a felek a szerződésben állapotodnak meg a szerződés megkötésekor. Ugyanakkor az objektív és szubjektív megfeleléségi követelmények együttesen érvényesülnek, tehát bármelyikük hiánya hibás teljesítést von maga után, kivéve, ha a fogyasztót a szerződés megkötésekor tájékoztatták az eltérésről, és a fogyasztó ehhez kifejezetten hozzájárult. A szerződésszerűség szubjektív követelménye, hogy digitális tartalmakat és szolgáltatásokat a szerződésben előírtak szerint valamennyi tartozékokkal, utasítással, köztük a telepítési utasításokkal, valamint ügyfélszolgálati támogatással együtt kell szolgáltatni; illetőleg frissíteni a szerződés előírásai szerint (7. cikk). A frissítés a digitális tartalom vagy a digitális szolgáltatás szerződésszerű és biztonságos állapotának fenntartásához szükséges, amelyet a kereskedő észszerű ideig köteles biztosítani. A digitális tartalmak és szolgáltatás hibás teljesítése vagy nem teljesítése esetén is az áruk adásvételéről szóló irányelv jogorvoslati igényeihez hasonló, de a digitális tartalom és digitális szolgáltatási szerződés sajátos tárgyához igazodó, kötött jogorvoslati igény-hierarchia érvényesül. A fogyasztó kérheti a megfeleléség helyreállítását, árcsökkentést vagy a szerződés megszüntetését. Ez utóbbi jogorvoslat visszterhes szerződés esetén nem illeti meg a fogyasztót, ha a hiba jelentéktelen.^[21]

A megfelelő digitálistartalom-szolgáltatásért, illetve digitális szolgáltatás-nyújtásért bármely elmulasztásáért a felelősség a kereskedőt terheli. A megfeleléséért való helytállási idő nem lehet kevesebb, mint a szolgáltatás időpontjától számított két év (DCSD 11. cikk).

A bizonyítási terhelés a teljesítéstől számított 1 évig a kereskedőt terheli, tehát azt köteles bizonyítani, hogy a digitális tartalom szolgáltatása vagy a digitális szolgáltatás nyújtása a teljesítés idején szerződésszerű volt. (DCSD 12. cikk).

V. AZ IKER-IRÁNYELVEK ÁTÜLTETÉSE A MAGYAR JOGBA

A jogközelítési kötelezettség teljesítésének határideje mindkét irányelv esetében 2021. július 1. volt, a nemzeti jogba átültetett szabályok 2022. január 1. napjától váltak kötelezően alkalmazandóvá. Az iker-irányelvek transzpozíciója a magyar jogba a fogyasztó és vállalkozás közötti, az áruk adásvételére, valamint a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések részletes szabályairól szóló 373/2021. (VI. 30.) Korm. rendelettel valósult meg, melynek szabályai 2022. január 1-én léptek hatályba. A kormányrendelet hatálybalépése óta eltelt rövid idő nem teszi lehetővé az új szabályozás hatásainak átfogó elemzését, így leginkább csak a választott kodifikációs megoldást vehetjük

[21] DCSD irányelv, 14. cikk.

górcső alá. A kormányrendelet indokolása szerint a közös kormányrendeletben történő transzálláspontot az indokolja, hogy „bár a hivatkozott irányelvek tárgyi hatálya eltérő szerződéstípusokra terjed ki, az irányelvek fogyasztói szerződéses jogviszonyokra vonatkozó általánosabb hatályú rendelkezései egy tőről fakadnak, azonos elvek mentén, azonos szabályozási logika alapján és részben azonos tartalommal kerültek meghatározásra. Az irányelvek fogalommeghatározásai részben fedik egymást, illetve a teljesítés szerződésszerűségének általános követelményei is, mindkét irányelvi szabályozás vonatkozásában egységesen meghatározhatóak.” A kormányrendelet indokolása arra nem tér ki, hogy az átültetés miatt nem a Polgári törvénykönyv VI. Könyvének a szerződési jog általános szabályai közé integráltan valósult meg.

Az iker-irányelvek a szerződési jog fundamentumait, a teljesítés megfelelőségét és a hibás teljesítésért való felelősséget érintik. A szerződési jog általános szabályait, ezek között a hibás teljesítés miatti kellékszavatossági igényeket a magyar jogban tradicionálisan a Polgári Törvénykönyv szabályozza. Álláspontom szerint a választott kodifikációs megoldás indokolatlanul megbontja a Polgári törvénykönyvnek a hibás teljesítésből eredő objektív szavatossági igények eddigi homogén szabályozási rendjét, és fogyasztói adásvétel hibás teljesítésére vonatkozó kellékszavatossági szabályok tekintetében egy kétszintű szabályozási struktúrát alakít ki. Ezt kívánja kezelni a kormányrendelet 6. §-a, amely szerint a rendeletet a vállalkozás hibás teljesítése esetén a Polgári Törvénykönyvnek a hibás teljesítésre vonatkozó rendelkezéseivel együttesen kell alkalmazni. Az együttes alkalmazásra irányuló homályos „felhatalmazás” nem oldja fel a kétszintű szabályozás okozta koherencia-zavarokat, így például a fogyasztói szerződések esetében érvényesülő hibás teljesítési vélelem időtartamára vonatkozó eltérő szabályokat. A Ptk. 158.§-a szerint a „fogyasztó és vállalkozás közötti szerződés esetén az ellenkező bizonyításáig vélelmezni kell, hogy a teljesítést követő hat hónapon belül a fogyasztó által felismert hiba már a teljesítés időpontjában megvolt”, ugyanakkor a kormányrendelet úgy rendelkezik, hogy a hibás teljesítést vélelmezni kell az áru teljesítésének időpontjától számított egy éven belül felismert hiba esetén.^[22] A kormányrendelet és a Ptk. „együttes alkalmazására” való utalás nem biztosít a *lex specialis derogat legi generali* elven alapuló alkalmazási elsőbbséget a kormányrendelet szabályainak, ha azok ellentétesek a Polgári Törvénykönyv szabályaival. A *lex superiori derogat legi inferiori* értelmében a törvénynek ellentmondó, alacsonyabb szintű jogszabály nem lehet ellentétes a magasabb szintű jogszabállyal. Az ilyen és ehhez hasonló koherencia-problémák kiküszöbölhetőek lettek volna, ha az iker-irányelvek átültetése a Polgári Törvénykönyvbe integrálva valósult volna meg. Követhető minták is állnak a jogalkotó rendelkezésére: a német vagy a holland kodifikációs megoldások, melyek a nehezebb, de nagyobb koherenciával kecsegtető utat választották, a polgári törvénykönyvükbe illesztették be az irányelveket.

[22] 372/2021.(VI.30.) Kormányrendelet 11.§ (1) bekezdése és 21.§ (3) bekezdés.

IRODALOM

- Durovic, Mateja (2019): Consumer Sales Law in the European Union. In: Howells, Geraint – Twigg-Flesner, Christian – Micklitz, Hans-W. – Lei, Chen: *Comparative Consumer Sales Law*. Routledge, London – New York.
- Vékás Lajos (2021): Európai iker-irányelvek az áruk, a digitális tartalmak és a digitális szolgáltatások hibás teljesítése. In: *In memoriam Novotni Zoltán. Emlékkönyv Novotni Zoltán halálának 25. évfordulója alkalmából*. Tanulmánykötet. Novotni Alapítvány, Miskolc.

JOGFORRÁSOK

- 372/2021.(VI.30.) Kormányrendelet.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/770 irányelve (2019. május 20.) a digitális tartalom szolgáltatására és digitális szolgáltatások nyújtására irányuló szerződések egyes vonatkozásairól (EGT-vonatkozású szöveg), OJ L 136, 22.5.2019.
- Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2019/771 irányelve (2019. május 20.) az áruk adásvételére irányuló szerződések egyes vonatkozásairól, az (EU) 2017/2394 rendelet és a 2009/22/EK irányelv módosításáról, valamint az 1999/44/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (EGT-vonatkozású szöveg), OJ L 136, 22.5.2019.
- Az Európai Parlament és a Tanács 1999/44/EK irányelve (1999. május 25.) a fogyasztási cikkek adásvételének és a kapcsolódó jótállásnak egyes vonatkozásairól, OJ L 171, 7.7.1999.
- Az Európai Parlament és a Tanács 2019/2161 irányelve (2019. november 27.) a 93/13/EGK tanácsi irányelvnek, valamint a 98/6/EK, a 2005/29/EK és a 2011/83/EU európai parlamenti és tanácsi irányelvnek az uniós fogyasztóvédelmi szabályok hatékonyabb végrehajtása és korszerűsítése tekintetében történő módosításáról (EGT-vonatkozású szöveg) PE/83/2019/REV/1, OJ L 328, 18.12.2019. (Elérhető: <http://data.europa.eu/eli/dir/2019/2161/oj>, (2021.07.21.). Letöltés ideje: 2022. március 27.).
- COM/2018/183 final, CELEX:52018DC0183.
- COM/2020/696 final a Bizottság Közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak. Új fogyasztóügyi stratégia. A fogyasztói reziliencia erősítése a fenntartható helyreállítás érdekében. EUR-Lex 52020DC0696.

A mesterséges intelligencia által támogatott jogtalálás lehetőségei a bírósági gyakorlatban

ABSTRACT

In order to approximate international case law, the discovery of the relevant international case law takes a lot of time, and the matters of fact of international cases may lead to different results and the application of different legal provisions across different jurisdictions. In some countries, a specially delegated staff member is employed in courts to discover international case law and ensure uniform interpretation (e.g. The Netherlands); in the absence of which, the judge typically has the burden of studying international case law on a case-by-case basis – practically with the requirement of academic accuracy. Our research question is whether artificial intelligence and machine learning can help to make it easier for a judge to apply legal provisions that require uniform interpretation at the international level. It can be possible to ‘teach’ the relevant legal terminology related to a specific piece of legislation and develop a method that, in the long run, reaches the same conclusion with the same factual elements in all countries, regardless of language – a kind of an ideal model for machine-aided decision-making.

Keywords: AI ■ machine learning ■ innovation of law ■ decision-making
■ judicial forum

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK ÉS TÉMAFELVETÉS

A technológiai fejlődés eddig is számos területen könnyítette meg a jogász munkát: keresőmotorok, adatbázisok, intelligens alkalmazások segítik, gyorsítják a korábban humán erőforrás-intenzív feladatokat.

A nemzetközi joggyakorlat egységesítése érdekében, egy-egy tényál-
lás esetén a releváns nemzetközi joggyakorlat feltérképezése sok időt

vesz igénybe, illetve a nemzetközi tényállások a különböző jogrendszerekben eltérő eredményre, eltérő jogszabályhelyek alkalmazására vezethetnek. Egyes országokban a nemzetközi joggyakorlat feltérképezésére, az egységes értelmezés biztosítására külön bírósági alkalmazottat foglalkoztatnak (pl. Hollandia), ennek hiányában jellemzően az ítélkező bíróra hárul az a teher, hogy egy adott tényállás alapján a nemzetközi joggyakorlatot tanulmányozza – gyakorlatilag tudományos alaposággal.

A mesterséges intelligencia olyan esetekben kaphat különös jelentőséget, amikor olyan ügyben kell ítélni, amely relatíve ritkán jelenik meg a bírói joggyakorlatban. Egy 2015-ös empirikus kutatás kimutatta^[1] például, hogy nemzetközi adásvételi szerződésekkel kapcsolatos esetjog a polgári bíróságok előtt évi 1-5 ügyben jön elő (adott esetben bíróságoként), ugyanakkor az irányadó nemzetközi jogforrás (a Bécsi Vételi Egyezmény 7. cikke) kifejezetten megköveteli az Egyezmény értelmezése kapcsán a nemzetközi szemléletet, a nemzetközi ítélkezési gyakorlat figyelembevételét.^[2]

Kutatási kérdésünk, hogy hogyan tudna a mesterséges intelligencia, a gépi tanulás segíteni abban, hogy bizonyos, nemzetközi szinten egységes jogértelmezést igénylő joganyagok alkalmazása az ítélkező bíró számára könnyebb legyen. Amennyiben egy meghatározott joganyagon keresztül „megtanítjuk” a mesterséges intelligenciának az adott jogszabályhoz kapcsolódó, releváns szakkifejezéseket, és kidolgozunk egy metódust, amely hosszú távon, nyelvfüggetlenül, minden országban, azonos tényállási elemek mellett azonos megoldásra jut – egyfajta ideális mintája a gépileg támogatott döntéshozatalnak. Ehhez a jogszabály megfontolt kiválasztása, jelentős elméleti és gyakorlati kutatómunka szükséges, amely legalábbis egy középtávú projekt vázát adja (5-7 éves időszak), ugyanakkor ennek gyakorlati alkalmazása olyan mértékben segítheti az ítélkezési gyakorlatot, amely indokoltá teheti egy ilyen program létrehozását, és annak nemzetközi együttműködésben történő megvalósítását.

Tanulmányunkban elemezzük, hogy a mesterséges intelligenciával támogatott jogtalálás milyen módon tudná és mely bírósági fórumok munkáját leginkább megkönnyíteni. Elemezzük a bevezetésre kerülő technológia költség-hason vonzatait is, hiszen a technológiai fejlesztés nem lehet öncélú, illetve az állami vagyongazdálkodás szempontjából irracionális olyan rendszerek fejlesztése, amelyek nem eredményeznek legalább hosszú távon költségmegtakarítást, vagy nem növelik a hatékonyságot.

[1] Glavanits, 2016, 51-64.

[2] Szabó, 2014.

II. A NEMZETKÖZILEG EGYSÉGES BÍRÓI JOGÉRTELMEZÉS PROBLEMATIKÁJA

Az egyes, nemzetközi hatállyal bíró jogforrások nemzeti bíróságokra gyakorolt hatásainak előkérdéseként szükséges megvizsgálnunk ezek jogforrási hierarchiában elfoglalt helyzetét. Ahogy Molnár Tamás megállapítja, sem az Alaptörvény Q) cikke, sem pedig a jogalkotásról szóló 2010. évi CXXX. törvény nem rögzíti explicit módon a belső jogba átültetett nemzetközi szerződéseknek a hazai jogforrási hierarchiában elfoglalt helyzetét. Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény előzetes és utólagos normakontrollra vonatkozó eljárási szabályai alapján rajzolódik ki egyfajta sorrend: minden nemzetközi szerződés kötelezettségvállalás csakis az Alaptörvény alatt helyezkedhet el a hierarchiában.^[3]

Az Alkotmánybíróság a 6/2014 (II.26.) sz. határozatában kifejtette, hogy a nemzetközi jog és magyar jog összhangjának biztosítása nemcsak jogalkotói feladat, hanem valamennyi állami szervnek kötelezettsége, amikor a jogszabályokat értelmezni kell. Ez azt jelenti, hogy az alkalmazandó jogszabályt a nemzetközi jogra is figyelemmel, azzal összhangban kell értelmezni.^[4] A nemzetközi jogforrások (ideértve nem csak a közjogi, hanem a magánjogi természetű jogforrásokat is) ugyanakkor nemcsak alkotmányossági szempontból vethetnek fel aggályokat, hanem akkor értelmezése, alkalmazása is.

Az ítélkező bíróra hárul az a feladat, hogy a nemzetközi jogforrások és a hazai jog összhangját megteremtse – úgy a közjogi, mint a magánjogi jogviszonyokban. A hazai bírósági gyakorlat vizsgálatakor Tóth J. Zoltán empirikus jogszociológiai vizsgálata megállapította, hogy „a magyar bíróságok ítélkező tevékenységének szellemiségétől, és általában a magyar jogi kultúra jellegzetességeitől rendkívül távol áll, hogy a bíróságok egy kétes értelmű jogszabályszöveg jelentésének megállapítását (...) esetleg külföldi ítélkező szervek határozatai alapján végezzék el, amelyek a magyar bíróságokra (...) vagy egyáltalán nem kötelezőek, vagy kötelező erejük nem normatív, hanem csak eseti jellegű”.^[5] Zódi Zsolt egy 2014-es tanulmánya, szintén empirikus kutatások alapján megállapítja, hogy a magyar bírósági határozatokban a szakirodalomra történő hivatkozás „gyakorlatilag kimutathatatlan”, holott a magyar jogi kultúra erősen kapcsolódik ahhoz a német jogi kultúrához, „ahol a jogirodalom és a professzori jog oly fontos szerepet játszott”.^[6]

A nemzetközileg egységes bírói jogértelmezés igénye ugyanakkor jogosan merül fel olyan esetekben, amikor a bíróság valamely nemzetközi egyezmény szövegét értelmezi és alkalmazza a felek jogviszonyára. Erre egy példa lehet az Egyesült Nemzeteknek az áruk nemzetközi adásvételi szerződéseiről szóló,

[3] Molnár, 2018 [44].

[4] 6/2014 (II.26.) AB határozat [39].

[5] Tóth J., 2017.

[6] Zódi, 2014, 43.

Bécsben, az 1980. évi április hó 11. napján kelt Egyezménye,^[7] amelynek 7. cikke^[8] kifejezetten előírja, hogy az értelmezése során figyelembe kell venni annak nemzetközi jellegét és az egységes alkalmazás elősegítését a nemzetközi kereskedelmi viszonyokban. Az ENSZ Kereskedelmi Jogi Bizottsága (UNCITRAL) által kiadott hivatalos kommentár is egyértelműen rögzíti,^[9] hogy az Egyezmény értelmezése során a nemzeti jogot figyelmen kívül kell hagyni,^[10] és magából az Egyezmény szövegéből, valamint a nemzetközi bírósági gyakorlat alapján kell az értelmezési feladatokat elvégezni.

III. HUMÁN ERŐFORRÁS VS. AUTOMATIZÁCIÓ

A bíróságok munkájának elősegítése és az egységes nemzetközi joggyakorlat megteremtése elsősorban humán erőforrások bevonásával zajlik. Egy 2015-ös zágrábi konferencián a dán országreferens arról számolt be, hogy hazájában a bíróságok munkáját egy olyan tanácsnok segíti, aki az ítélelhozatal előtt önálló véleményt fejt ki az adott ügyben, amely nagy mértékben támaszkodik/támaszkodhat a nemzetközi bírósági esetjogra és a szakirodalomra egyaránt.^[11] A Kúrián működő főtanácsadói rendszer kialakítását az igazságügyi alkalmazottak szolgálati viszonyáról szóló 1997. évi LXVIII. törvény 2013. évi módosítása tette lehetővé. Ezen munkatársak elsősorban jogi döntés-előkészítéssel kapcsolatos feladatokat kapnak, a kollégiumvezetőtől főként jogszabály-veleményezésre és az igazgatási feladatok támogatására irányuló felkérések érkeznek. A főtanácsadók emellett részt vesznek a joggyakorlat-elemző csoportok munkájában, hazai és nemzetközi adatszolgáltatások teljesítésében, támogatják a jogegységi tanácsok munkáját. Az Európai Unió Bírósága előtt zajló eljárásokban a főtanácsnokok is hasonló szerepet töltenek be, és egyes esetekben a főtanácsnoki indítványok olyan magas szakmai színvonalat képviselnek, hogy önálló hivatkozási alapot jelentenek a szakirodalom számára.^[12] Ugyanakkor adódik a kérdés:

[7] Kihirdette: az 1987. évi 20. törvényerejű rendelet. Magyarországon az Egyezmény 1988. január 1. óta van hatályban.

[8] 7. cikk „(1) Az Egyezmény értelmezése során figyelembe kell venni annak nemzetközi jellegét és annak szükségességét, hogy elősegítsék az Egyezmény egységes alkalmazását, valamint a jóhiszeműség érvényesítését a nemzetközi kereskedelemben.

(2) Az Egyezményben szabályozott ügyekkel összefüggő mindazokat kérdéseket, amelyekre az Egyezmény kifejezett rendelkezést nem tartalmaz, az Egyezmény alapjául szolgáló általános elvekkel, vagy - ilyen elvek hiányában - a nemzetközi magánjog szabályai alapján alkalmazandó jog rendelkezéseivel összhangban kell megoldani.”

[9] UNCITRAL, 2016, 42.

[10] Ld. erre vonatkozóan pl. RJ & AM Smallmon v. Transport Sales Limited and Grant Alan Miller-ügy.

[11] Heutger, 2015, 10-11.; illetve ismerteti még: Kruisinga, 2009, 7.

[12] Benke József úgy fogalmaz: a jogtudósi „alkotás” szabadságával leginkább a főtanácsnokok élhetnek, indítványaik koncepcióiban érvényre juttatva szakterületük speciális ismeretanyagát. Ld. Benke, 2014, 561.

a véges kapacitással és időkerettel rendelkező, nemzetközi jogösszehasonlítást, esetjogi kutatást végző kollégák (és nyilvánvalóan az ítélkező bíró) számára nem jelentene-e könnyebbséget, ha a tényállási elemek szöveges leiratának elemzésével egy gép (algoritmus) végezné el a kutatómunkát? Máris szükséges tisztázni: itt nem bíró-automatáról vagy automatizált döntéshozatalról beszélünk, hanem olyan esetkörökről, amelyek – elsősorban az egységes nemzetközi ítélkezési gyakorlat érdekében – a külföldi, de adott esetben akár a nemzeti esetjogi kutatást végeznék el. A bírói döntési feladatkör ebben a megközelítésben érintetlen maradna: az egyedi tényállás alapján a döntést továbbra is az ítélkező bíró hozza meg, de jelentős technológiai támogatással.

A nemzetközi jogösszehasonlító kutatásokat jelenleg is segíti a technológia, hiszen relatíve nagy számban érhetőek el bírósági ítéletek online (többnyire anonimizált formában és a döntéshozatal nyelvén), de a technológia jelenleg a keresést segíti, az olvasási időt, a relevancia megállapítását nem tudjuk „megspórolni”, azt továbbra is egy ehhez értő szakembernek kell elvégeznie. Viszszatérve a korábban említett, Bécsi Vételi Egyezményre vonatkozó példára: az UNCITRAL maga is állít össze már nagyon régóta „jogesetgyűjteményt” angol közvetítő nyelvvel annak érdekében, hogy a 7. cikk szerinti autonóm értelmezést megkönnyítse.^[13] De ez csak annyiban segíti a jogalkalmazót, ha már az előtte lévő tényállási elemeket a megfelelő jogszabályhely alá rendelte. A mesterséges intelligenciától (gépi tanulástól) elvárt nóvum a bírói jogtalálás körében az, hogy az adott tényállás alapján már a releváns jogszabályhely megtalálásában (vagyis a jogi absztrahálásban) nyújtson segítséget. Zódi Zsolt egy tanulmányában már utalt arra, hogy a bírósági iratok nyelvi feldolgozása és elemzése és az ezzel előállítható új statisztikai adatok és eredmények már egy új korszakot jelentenek a bírósági működésben. Megállapítása szerint „a bírói ítéletek számítógépes nyelvészeti elemzése nagy kihívás elé állította a hagyományos dogmatikai jogtudományt, hiszen a »bírói gyakorlatról« szóló általános kijelentések kaptak erős kontrollt.”^[14] És éppen ez az eredmény az, amely az egységes nemzetközi ítélkezési gyakorlatot a leginkább tudja segíteni.

IV. A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ALKALMAZÁSÁNAK KOCKÁZATAI AZ ÍTÉLKEZÉSI GYAKORLATBAN

A mesterséges intelligencia által támogatott döntéshozatal jogalkalmazás során történő használata mindazonáltal több kérdést^[15] is felvet, ami mellett nem szabad elmennünk. Az első és legfontosabb kérdés nem is jogi, hanem technológiai: vajon képes-e a tudomány jelen állása szerint a mesterséges intelligencia

[13] Ld. például: Case Law on UNCITRAL Texts adatbázis (CLOUT).

[14] Zódi, 2020, 11.

[15] A felmerülő etikai kérdések kapcsán figyelemre méltó az alábbi tanulmány: Németh, 2020, 19-36.

arra, hogy megbízható módon, szakszerűen, pontosan és ellenőrizhetően adjon javaslatokat, vagy hozzon döntéseket jogi kérdésekben? Erre egyértelmű válasz: nem, csak néhány támpontot tudunk adni, ami segíthet a megbízható technológiai keretek kialakításában. A mesterséges intelligencia egy informatikai elv, technológiai megoldás, ami számos előnyös tulajdonsággal bír, azonban jogilag releváns kérdések kapcsán a használata azt igényli, hogy a felhasználó tisztában legyen a technológia működési elveivel és korlátaival is. Így tudja csak értelmezni a kapott eredményt, és dönteni a felhasználhatósága felől a konkrét, alapul fekvő ügyben. A legfontosabb ilyen technológiai ismeret a gépi döntéshozatal mögött álló mechanizmus, illetve a gépi tanulás modellje. A mesterséges intelligencia egyik legfontosabb tulajdonsága az, hogy nagy adatmennyiség feldolgozásával, annak elemzésével képes a rendelkezésre álló információkból az előzetes elvárásoknak leginkább megfelelő döntés meghozatalára. Így például egy mesterségesintelligencia-algoritmusnak azt a feladatot adhatjuk, hogy próbálja meg a lehető legpontosabb közelítést adni arra a kérdésre, hogy egy ingatlant milyen áron lehet majd értékesíteni. Az algoritmust sokezer korábbi, megvalósult tranzakció adataival tanítjuk be, majd az éles használat során azt várjuk el, hogy az ingatlan alapterülete, fekvése, építési ideje és más adatok ismeretében töltsse ki a képlet ismeretlen változójának, a vételárnak a helyét. Minél több korábbi adásvétel adata áll a rendelkezésére, és minél nagyobb változatosságot mutatnak a bemeneti változók, annál pontosabb eredményt várhatunk a rendszertől. Ezzel ellentétben, ha egy olyan ingatlan adatait tápláljuk a rendszerbe, amihez hasonló nem szerepelt a tanuló adatbázisban, akkor a gépi döntéshozatal rendkívül bizonytalanává válik, és „kockázatkerülő” módon egy olyan, biztosnak tűnő választ ad, ami a legkisebb mértékű negatív visszajelzés kockázatát hordozza.^[16] Esetünkben például valószínűleg az elérhető maximális vételárnál alacsonyabb összeget mond majd az algoritmus, hiszen azon az áron biztosan elkel az ingatlan, így a megvalósult tranzakció pozitív visszacsatolást jelent a gépnek. A ritkán látott, vagy ismeretlen területen való döntéshozatal ilyen irányú torzítását nevezzük bizonytalansági elfogultságnak (*uncertainty bias*).^[17] A bírói jogalkalmazást vagy jogértelmezést segítő algoritmusok használatakor tehát tisztában kell lenni azzal, hogy minél különlegesebb, ritkább vagy összetettebb a tényállás, annál kevésbé várható pontos vagy konzekvens eredmény a géptől.

Mindazonáltal ne felejtsük el arról sem, hogy a bizonytalanság nem csak a gépeknél, hanem az emberi döntéshozó esetében is a kockázatkerülő magatartás felé hat, és hajlamosak vagyunk jobban bízni a külső véleményekben a sajátunkkal szemben, mint azt általában tennénk. A számítógéppel támogatott emberi döntéshozatal kapcsán már több évtizede ismert pszichológiai jelenség az automatizációs elfogultság (*automation bias*).^[18] A jelenséget leíró pszichológiai kísérlet eredményeként azt állapították meg, hogy a résztvevők több mint fele

[16] Orseau – Armstrong, 2016.

[17] Goodman – Flaxman, 2017.

[18] Skitka – Mosier – Burdick, 1999, 991-1006.

akkor is a számítógép által szolgáltatott információt ítélte helyesnek, és annak megfelelően cselekedett, ha saját szemével is meg tudott győződni arról, hogy a gép tévedett és rossz információt adott. Így tehát fennáll annak a kockázata, hogy bizonytalan helyzetben, ismeretlen tényállás feldolgozása során a bíró valószínűbben bízza rá magát a mesterséges intelligencia véleményére, mint hogy azt saját szakmai tudása vagy kialakult jogérzése alapján felülbírálja. Ha pedig a gépi döntéstámogató rendszer is ismeretlen terepen mozog, akkor felerősíti a tévedés valószínűségét.

Ezek előrebocsátásával egy másik, elméleti jelentőségű problémára is reflektálnunk kell. Ez a kérdés pedig a gép által támogatott döntéshozatal visszahatása a jogrendszerre. A ciklus ugyanis hamar bezárulhat: a gép egy bizonytalan helyzetben javaslatot tesz a bírónak egyfajta döntésre, amit a bíró – a fent bemutatott okok miatt – elfogad, és az így megtalált jogalapra építi fel az ítéletét. A számítógépes rendszer így nem kap visszacsatolást arról, hogy jó volt-e a javaslata vagy sem, ami által helyesnek ítéli a választát, és a jövőben is hasonlóképpen dönti majd el az ilyen típusú tényállásokat. Mi több: ha a gép által támogatott módon megszületik az ítélet, akkor az beépül a mesterséges intelligenciák tanuló adatbázisába, így precedensként szolgálhat a jövőbeli, hasonló ténybeli alapokon nyugvó ügyekben történő gépi tanácsadáshoz. Ez pedig a mesterséges intelligenciát egyfajta precedensalkotó, jogfejlesztő szerepbe helyezi. A hasonló eszközök széles körben való elterjedése elvezethet oda, hogy kialakul a jog egyfajta „gépi értelmezése”, és ez válik dominánssá, átvéve az ítélkező bírók saját belátásán alapuló jogértelmezés helyét.

Mi jelentheti tehát a kiutat ebből a helyzetből, alkalmazható-e egyáltalán a mesterséges intelligencia ezen a módon az ítélkezési gyakorlatban? Ahogy azt fent bemutatuk, a mesterséges intelligencia segítségül hívása a bírói jogtalálás során hasznos és előnyös lehet az ítélkezési gyakorlat egységesítése, a jogértelmezés közelítése szempontjából. A kockázatokra és a korlátokra azért hívtuk fel a figyelmet, hogy azok kiküszöbölésével, illetve kezelésével a rendszereknek valóban az előnyeit élvezhesse a jogásztársadalom, és ne következzenek be a nem szándékolt hatások. Így az alábbi előfeltételeket és korlátokat állapíthatjuk meg.

1. Minél több ítéletet kell elérhetővé tenni a rendszer számára, tanító adatbázisként, lehetőség szerint minél változatosabb tényállásokhoz kapcsolódóan, esetleg több nyelven is. A később megszülető ítéleteket is folyamatosan be kell vonni a rendszer fejlesztésébe, és azokkal bővíteni a tanító adatbázisokat. Ezeket az ítéleteket a rendszernek folyamatosan nyomon kell követnie, elemezni, és szükség esetén korrigálni a működését.
2. Az ítéletek ilyen módon való közzététele nemcsak a nemzetközi szintű ítélkezési fórumok, hanem a nemzetállami bíróságok feladata is. Mindazonáltal, a nagy számú ügy közzététele adatvédelmi és titokvédelmi aggályokat is felvet, azonban ezek részletes elemzése meghaladja jelen tanulmány terjedelmi kereteit.

3. A közzétett és tanításra felhasználható bírói döntéseket azonban előzetesen meg kell válogatni, és csak azok használhatók fel, amelyek kiállták a fellebbvitel próbáját is, illetve, amelyeket a joganyagot jól ismerő szakértő arra alkalmasnak ítél. Ezzel el lehet kerülni az önmagába visszaforduló, gép általi jogfejlesztés hatásának kockázatát.
4. A javaslattevő rendszert úgy kell kialakítani, hogy a bíró egyfajta szakértői véleményként tekinthessen rá, vagyis a javaslatoknak indokolást, pontos levezetést is tartalmaznia kell, ami alapján az emberi döntéshozó meg tudja ítélni, hogy a gép jól ismerte-e fel a hasonlóságot a tárgyalat ügy és a korábbi ítéletek tényállása között. Ennek ismeretében dönthet a bíró arról, hogy elfogadja-e a mesterséges intelligencia javaslatait, vagy pedig felülbírálja azokat. A mesterséges intelligencia kapcsán sokat hangzottatott „feketedoboz-effektust” ezáltal ki lehet küszöbölni, és az automatizációs elfogultság hatásai is csökkenthetők. Fontos, hogy ne vegyük ki a döntés és ellenőrzés lehetőségét az emberi aktor, így az ítélkező bíró kezéből, hiszen az ő intuíciója, jogérzéke, a rendszerben való gondolkodás képessége és kreatív jogértelmezése nélkülözhetetlen a nehéz ügyek megoldásához – ezért nem válhat a bíró sohasem géppel helyettesíthető „paragrafus-automatává”.^[19]

Összefoglalva, megállapíthatjuk, hogy a mesterséges intelligencia és a gépi tanulás módszereit alkalmazó fejlett megoldások segíthetik a jogtalálást, és érdemben hozzájárulhatnak az ítélkezési gyakorlat egységesítéséhez, különösen az olyan területeken, ahol a nemzetközi szemlélet és a korábbi bírói gyakorlat figyelembevétele elvárásként jelenik meg. A jogászai munkát támogató rendszerek közül a tárgyalat ügy tényállását nyelvfeldolgozó eszközök segítségével elemző, majd a nemzetközi bírói gyakorlatból hasonló ügyeket kikereső és azok jogi minősítését bemutató döntéstámogató rendszer technológiailag megvalósítható, hatásait tekintve pedig költségcsökkentést és hatékonyságnövekedést eredményezhet. Mindazonáltal az ilyen rendszerek alkalmazása esetén nem kerülhető el a tanító adathalmazok gondos kiválasztása; a számítógépes döntések iránti elfogultság és a bizonytalansági probléma kiküszöbölésére konkrét lépéseket kell tenni a rendszer kidolgozása és alkalmazása során.^[20]

[19] Jakab, 2010, 84.

[20] Lásd például: Zódi, 2020, 10

IRODALOM

- Benke József (2014): A római jog továbbélésének 'transzmodern' fejezete: az ún. fő-tanácsnoki indítvány. In: Csehi Zoltán – Koltay András – Landi Balázs – Pogácsás Anett (szerk.): *(L)ex Cathedra et Praxis: Ünnepi kötet Lábady Tamás 70. születésnapja alkalmából*. Pázmány Press, Budapest.
- Case Law on UNCITRAL Texts adatbázis (CLOUT). (Elérhető: <https://www.uncitral.org/clout/>).
- Glavanits Judit (2016): A Bécsi Vételi Egyezmény hazai és nemzetközi joggyakorlata – egy empirikus kutatás első részeredményei. In: Glavanits Judit – Horváthy Balázs – Knapp László (szerk.): *Az európai jog és a nemzetközi magánjog aktuális kérdései: Ünnepi tanulmányok a 65 éves Milassin László tiszteletére*. Széchenyi István Egyetem ÁJK, Győr.
- Goodman, Bryce – Flaxman, Seth (2017): European Union Regulations on Algorithmic Decision-Making and a "Right to Explanation". In: *AI Magazine*. Vol. 38/2017, No. 3.
- Heutger, Viola (2015): *National report of the Netherlands. International Conference "35 Years of CISG – Present Experiences and Future Challenges"*. Kézirat.
- High Court of New Zealand, RJ & AM Smallmon v. Transport Sales Limited and Grant Alan Miller, CIV-2009-409-000363. sz. ügy (2010. 07.30.).
- Jakab András (2010): Ki a jó jogász, avagy tényleg jó bíró volt-e Magnaud? In: *Jogesetek magyarázata*. 2010/1. sz.
- Krusinga, Sonja A. (2009): The Impact of Uniform Law in National Law: Limits and Possibilities – CISG and Its Incidence in Dutch Law. In: *Electronic Journal Of Comparative Law*. Vol. 13/2/2009. (Elérhető: <http://www.ejcl.org/132/art132-2.pdf>).
- Molnár Tamás (2018): A nemzetközi jog és a magyar jog viszonya. In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Alkotmányjog rovat, rovat-szerkesztő: Bodnár Eszter, Jakab András). (Elérhető: <http://ijoten.hu/szocikk/a-nemzetkozi-jog-es-a-magyar-jog-viszonya>).
- Németh Gabriella (2020): Jogászai etikai kihívások a technológiai fejlődés tükrében: az etika és a jog innovációjának aktuális kérdései. In: *Jog–Állam–Politika*. 2020/1. sz.
- Orseau, Laurent – Armstrong, Stuart (2016): *Safely Interruptible Agents. Proc. of Conference on Uncertainty in Artificial Intelligence*. Machine Intelligence Research Institute, New York.
- Skitka, Linda J. – Mosier, Kathleen L. – Burdick, Mark (1999): Does automation bias decision-making? In: *International Journal of Human-Computer Studies*. Vol. 51/1999, No. 5. (Elérhető: <https://doi.org/10.1006/ijhc.1999.0271>).
- Szabó Sarolta (2014): *A Bécsi Vételi Egyezmény, mint nemzetközi lingua franca: Az egységes értelmezés és alkalmazás újabb irányai és eredményei*. Pázmány Press, Budapest.
- Tóth J. Zoltán (2017): A magyar bírói érvelés jellege. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2017/2. sz.
- UNCITRAL Digest of Case Law on the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. Vienna, 2016. (Elérhető: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/cisg_digest_2016.pdf).
- Zódi Zsolt (2014): A korábbi esetekre történő hivatkozások mintázatai a magyar bíróságok ítéleteiben. In: *MTA Law Working Papers*. 2014/1. sz. (Elérhető: http://real.mtak.hu/18350/1/mta_law_workig_paper_2014_01_zodi_zsolt.pdf).
- Zódi Zsolt (2020): A bíróságok és a technológia. In: *Bírósági Szemle*. 2020/1. sz.
- Zódi Zsolt (2020): A robottanácsadók jogi problémái: hogyan szabályozzuk a robotokat? In: *Állam- és Jogtudomány*. 61: 4.

A Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszéke a 2013/2014-es tanévben. Balról jobbra, első sor: Csizmarik Eszter, Váczi Péter, Smuk Péter, Bihari Mihály. Második sor: Szabó Eszter, Erdős Csaba, Kukorelli István, Karácsony Gergely, Csörgits Lajos

A határon túli magyarok kedvezményes honosításának értékelése – A törvénymódosítás célja és gyakorlati megvalósítása

ABSTRACT

The regulation of nationality is considered a sovereign right of the Hungarian state, which is exercised in line with Article G) of the Fundamental Law and Act LV of 1993 on Hungarian Citizenship. Hungarian naturalization practice, however, significantly changed twelve years ago in the wake of the amendment of the act concerned: Hungarians living outside the borders are entitled to preferential naturalization since 2011. The primary objective of preferential naturalization was to grant Hungarian nationality to persons of Hungarian origin whose ancestors had lost their Hungarian nationality in the aftermath of historical events involving the transfer of territories to neighbouring states. The study examines how the legislative objective has been achieved over the past decade. The analysis includes the broad scope of eligible persons, the wide range of documents accepted to prove descent, the verification of required command of language, and the practical implementation of the procedure of naturalization.

Keywords: nationality ■ citizenship ■ preferential naturalization ■ transborder Hungarians

---

I. BEVEZETÉS

A 2010-ben módosított magyar állampolgárságról szóló törvény^[1] rendelkezik a határon túli magyarok kedvezményes honosításáról. A módosítás értelmében 2011. január 1. óta „- kérelmére - kedvezm-

[1] 1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról, 4. § (3) bekezdés.

nyesen honosítható az a nem magyar állampolgár, akinek felmenője magyar állampolgár volt vagy valószínűsíti magyarországi származását, és magyar nyelvtudását igazolja”. Ennél a honosítási esetről eltekintettek a magyarországi lakóhely és biztosított megélhetés kritériumától, valamint az alkotmányos alapismeretekből tett vizsga követelményétől.

A határon túli magyarok számára az állampolgárság nyújtásának gondolata valamivel több mint fél évtizeddel azután merült fel, hogy a kérdéstről 2004-ben népszavazást tartottak, amely a nem megfelelő részvétel miatt eredménytelen lett.^[2] Ezúttal azonban a jogalkotó más utat választott. A magyar állampolgársági törvény módosítását 2010. május 26-án fogadta el az Országgyűlés. Néhány nappal később, május 31-én az Országgyűlés elfogadta a 2010. évi XLV. törvényt is, amely június 4-ét, a trianoni békeszerződés aláírásának napját a „Nemzeti Összetartozás Napjává” nyilvánította.^[3] A törvény kimondja, hogy „a több állam fennhatósága alá vetett magyarság minden tagja és közössége része az egységes magyar nemzetnek, melynek államhatárok feletti összetartozása valóság, s egyúttal a magyarok személyes és közösségi önazonosságának meghatározó eleme”.^[4]

Ugyanez a felfogás jelenik meg Magyarország 2011. április 18-án elfogadott Alaptörvényében is. Az Alaptörvény „Nemzeti Hitvallása” ígéretet tartalmaz az elmúlt évszázad viharaiiban részekre szakadt nemzet szellemi és lelki egységének megőrzésére. Továbbá, az úgynevezett felelősségi klauzula kimondja, hogy „Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, [...]”.^[5] Az a felfogás tehát, hogy a határon kívül élő magyarok is a nemzet részét képezik,^[6] alkotmányos szinten is megerősítést nyert, amit a politikai jogok biztosítása is követett, hiszen a 2011. évi CCIII. törvény a határon túli magyarok számára is lehetővé tette az országgyűlési választásokon való részvételt.^[7]

Az állampolgársági törvény módosításának fő célja az volt, hogy a 20. század eseményei során a szomszédos államoknak átadott területeken élő magyarok és leszármazottjaik számára lehetővé tegye a magyar állampolgárság megszerzését. Emellett megjegyzendő, hogy az új rendelkezés megfogalmazása azokat a személyeket is jogosulttá teszi a magyar állampolgárságra, akik és akik felmenői kivándorlás miatt veszítették el állampolgárságukat.^[8] A határon túli ma-

[2] Kukorelli – Milánkovich – Szentgáli-Tóth, 2018, 6.; Kukorelli – Milánkovich – Szentgáli-Tóth, 2019a, 220-249.; Kukorelli – Milánkovich – Szentgáli-Tóth, 2019b, 143-180.; M. Kovács – Tóth, 2009, 158-161.; M. Kovács, 2005, 50-62., 66-71.

[3] 2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről, 4. §.

[4] 2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről, 3. §.

[5] Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.), Alapvetés, D) cikk. A korábbi alkotmány nem tartalmazott utalást a nemzetre, és a „felelősséget visel” helyett a „felelősséget érez” formulát használta. Részletesebben lásd Halász – Majtényi, 2004, 93.; Majtényi, 2007, 51-52.

[6] Lásd bővebben Körtvélyesi – Tóth, 2011, 54.; Kántor, 2005, 223-234.

[7] 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról, 12. § (3) bekezdés.

[8] M. Kovács – Tóth, 2009, 152-153.; Tóth, 2005, 21-22.

gyarok nagyszámú csoportja első ízben az 1920. június 4-én megkötött trianoni békeszerződés nyomán alakult ki.^[9] Ezt követően, az 1938 és 1941 közötti terület-visszacsatolások során az érintettek egy része visszakapta magyar állampolgárságát.^[10] A második világháború végén azonban, az 1945. január 20-án kelt fegyverszüneti egyezmény 2. cikke^[11] előírta, hogy Magyarország határait a trianoni békeszerződés szabályozásának megfelelő állapot szerint kell visszaállítani, és a terület-visszacsatolásokra vonatkozó minden törvényhozási és közigazgatási szabályt hatályon kívül kell helyezni.^[12] A határon túli magyarok csoportjának kialakulására hatással lévő történelmi esemény tehát elsősorban a trianoni békeszerződés megkötése volt, melynek következtében Magyarországnak le kellett mondania korábbi területének mintegy kétharmadáról és lakosságának több mint feléről. Bár a háború utáni területi változások óta eltelt egy évszázad, azok mélyreható hatása az állampolgárságra még mindig kimutatható,^[13] amint azt a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény 2010. évi módosítása is mutatja.

II. A KEDVEZMÉNYES HONOSÍTÁS CÉLJAI

A módosításnak elsősorban szimbolikus célja volt, hogy az állampolgárság megszerzését lehetővé tegye azoknak a magyaroknak, akik vagy akiknek felmenői történelmi események következtében elvesztették magyar állampolgárságukat, és azt magyarországi lakóhely hiányában eddig nem szerezhették vissza.^[14] A törvénymódosításról szóló törvényjavaslat indokolása is ezt a szándékot tükrözi: „A világban és a Kárpát-medencében élő magyarság körében az elmúlt 20

[9] Trianoni békeszerződés, Trianon, 1920. június 4., 61-66. cikk. Kihirdette: 1921. évi XXXIII. törvénycikk.

[10] Arbitral award establishing the Czechoslovak-Hungarian boundary, Vienna, 2 November 1938, Annex, Para 4., RIAA, Vol. XXVIII. 405. Az ítéletről bővebben lásd Kovács, 2011, 31. Az első bécsi döntés egyes rendelkezései a magyar jogrendszerbe az 1938. évi XXXIV. törvénycikkkel kerültek be. 1939. március 15. és 18. között a magyar hadsereg megszállta a kárpátaljai területeket, melynek állampolgársági kérdéseit a magyar belső jogban az 1939. évi VI. törvénycikk 5. §-a szabályozta (Award relating to the Territory ceded by Romania to Hungary, 30 August 1940, Para 3-4., RIAA, Vol. XXVIII. 410.). A második bécsi döntés egyes rendelkezései az 1940. évi XXVI. törvénycikkkel kerültek be a magyar jogrendszerbe, melynek 4. §-a rendezte az állampolgárságot. A délvidéki területek visszacsatolására a magyar hadsereg 1941. április 11-i bevonulását követően került sor. Az ebből következő állampolgársági kérdéseket a magyar belső jogban az 1941. évi XX. törvénycikk 4. §-a szabályozta. Bővebben lásd Ganczer, 2011, 48-52.

[11] Magyarország által a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségével, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságával és az Amerikai Egyesült Államokkal kötött fegyverszüneti egyezmény, Moszkva, 1945. január 20. Kihirdette: 525/1945. M. E. számú rendelet, 1945. évi V. törvény.

[12] 526/1945. M. E. számú rendelet az ország területi változásaira vonatkozó törvények hatályon kívül helyezése tárgyában.

[13] Brennan, 2015, 149-150.

[14] Ganczer, 2013, 70.

évben időről-időre felbukkant igényként, hogy az anyaországgal való kapcsolat-tartásban és magyarságuk megtartásában komoly segítséget jelentene – külföldi példák nyomán – egy egyszerűsített honosítási eljárás bevezetése. A Javaslát célja [...] az ún. »kettős állampolgárság«, azaz a határon túli magyarok számára egyszerűsített, kedvezményes állampolgárság-szerzés biztosítása.”^[15]

A jogalkotás és a jogalkalmazás egyaránt tükrözi ezeket a jogalkotási célokat. A törvénymódosítás szövegében a jogosultak körét tágan fogalmazták meg annak érdekében, hogy bármely potenciálisan jogosult személy vagy annak lezármazottja élhessen a kedvezményes honosítás lehetőségével. A jogalkalmazás is tágan értelmezi a jogszabály szövegét, így a gyakorlat is megkönnyíti az állampolgárság megszerzését a személyek lehető legszélesebb köre számára.

1. Jogalkotás

A magyar állampolgársági törvény módosított szövege a következőképpen szól:

„4. cikk

Kérelmére honosítható a nem magyar állampolgár, ha:

[...]

b) a magyar jog szerint büntetlen előéletű és a kérelem elbírálásakor ellene magyar bíróság előtt büntetőeljárás nincs folyamatban;

[...]

d) honosítása Magyarország közbiztonságát és nemzetbiztonságát nem sérti;

[...]

(3) Az (1) bekezdés b) és d) pontjában meghatározott feltételek fennállása esetén - kérelmére - kedvezményesen honosítható az a nem magyar állampolgár, akinek felmenője magyar állampolgár volt vagy valószínűsíthető magyarországi származását, és magyar nyelvtudását igazolja. [...]”^[16]

A kedvezményes honosítási eljárásban tehát a kérelmezőnek nemcsak magyarországi lakóhelyre nincs szüksége, hanem azt sem kell igazolnia, hogy magyar nyelven eredményes alkotmányos alapismeretek vizsgát tett. Ez utóbbi meglehetősen sajátos annak fényében, hogy bár a törvénymódosítás idején a határon túli magyarok nem rendelkeztek választójoggal, ez a helyzet később megváltozott.^[17] A honosítás során az alkotmányos alapismeretekből tett vizsga követelménye alóli mentesítés olyan személyek esetében, akik később az országgyűlési választásokon választójoggal rendelkeznek, nem tűnik indokoltnak.

[15] T/29. számú törvényjavaslat a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról, 2010. május 17., Indokolás.

[16] 1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról, 4. § (1) bekezdés b) d) pont, (3) bekezdés.

[17] Kovács, 2020, 31.; 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról, 12. § (3) bekezdés.

Mint az említésre került, a módosítás célja az volt, hogy az érintett személyek minél szélesebb csoportja élhessen a kedvezményes honosítás lehetőségével. Ezt a törvényszöveg megfogalmazásával – legalábbis részben – sikerült elérni. Nevezetesen, „a nem magyar állampolgár, akinek felmenője magyar állampolgár volt vagy valószínűsíti magyarországi származását” formula rendkívül tág személyi kört ölel fel, így lényegében bármely magyar származású vagy vélelmezhetően magyar identitású személy megfelelhet a feltételeknek. A jogalkotó továbbá eltekintett annak részletes szabályozásától, hogy a magyar nyelvtudás igazolását hogyan kell teljesíteni, a hatóságokra bízva a gyakorlatban elfogadható eszközök és módszerek meghatározását. A módosítás indoklása rámutatott arra is, hogy: „[b]ár a jelenlegi idegenrendészeti és állampolgársági szabályozás is tartalmaz kedvezményeket a határainkon kívül él ő magyarság számára, azonban az egymásra épülő eljárások gyakran hosszadalmasak voltak, felesleges adminisztratív terhet jelentettek, így az anyaországgal való kapcsolattartás megnehezült”.^[18]

A törvénymódosítás szövegét tehát e megfontolások figyelembevételével fogalmazták meg, mely az eredeti jogalkotói célt maradéktalanul tükrözi és megvalósítja. Meg kell azonban jegyezni, hogy a szöveg tág megfogalmazása nemcsak a jogosultak körét bővíti ki, hanem a visszaéléseknek is teret enged, amint azt számos példa mutatja.^[19]

2. Jogalkalmazás

A történelmi események következtében tömegesen bekövetkezett állampolgárság-vesztés mind a jogalkotásra, mind a jogalkalmazásra hatással volt. Úgy tűnik, hogy a történelmi hagyományok áthatják a kedvezményes honosítás rendszerének minden szegmensét. Ez magyarázza például a leszármazást igazoló dokumentumok hosszú listáját, a magyar nyelv ismeretének bizonyításához elfogadható különböző eszközöket és módszereket, valamint a széleskörűen megfogalmazott jogszabályi szöveg tágan értelmezését a gyakorlatban, a honosítási eljárás során. Másrészt a részletes szabályozás hiánya kivételesen széles mérlegelési jogkörrel ruházta fel az illetékes hatóságokat. Még a kérelmek benyújtását is nagymértékben megkönnyítették. A kérelmeket a fővárosi és megyei kormányhivatal járási (fővárosi kerületi) hivatalához, integrált ügyfélszolgálati irodájához, a magyar konzuli tisztviselőhöz, vagy az állampolgársági ügyekben eljáró szervhez lehet benyújtani.^[20]

[18] T/29. számú törvényjavaslat a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról, 2010. május 17., Indokolás.

[19] Ganczer, 2014a, 1.

[20] 1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról, 13. § (1) bekezdése.

a. A leszármazás bizonyítása vagy a magyarországi származás valószínűsítése

A magyar állampolgártól való leszármazás vagy a magyarországi származás valószínűsítése érdekében a vonatkozó eljárási szabályok csak azt írják elő, hogy a kérelemhez csatolni kell a kérelmező, illetve felmenői egykori magyar állampolgárságát igazoló vagy valószínűsítő okiratokat.^[21] A jogalkotó tartózkodott attól, hogy további iránymutatásokat adjon, ezért az elfogadható dokumentumok listáját és a „valószínűsíti” szó jelentését a jogalkalmazó szervek gyakorlata alakította ki.

Mivel sem az elfogadható dokumentumok körét, sem a „valószínűsíti” kifejezés fogalmát nem tisztázza a jogszabály, mind a kérelmezőknek, mind az eljárásban részt vevő tisztviselőknek tájékozódniuk kell. A hivatalos tájékoztatóból^[22] kiderül, hogy a kérelmező vagy felmenői magyar állampolgárságát igazoló dokumentumok közé tartoznak különösen állami és egyházi anyakönyvből kiállított születési, házassági, halotti anyakönyvi okirat, egykori állampolgársági bizonyítvány, honosítási/visszahonosítási, elbocsátási okirat, névváltoztatási okirat, korabeli magyar katona- vagy zsoldkönyv, magyarországi kárpótlási határozat, útlevel, személyi igazolvány, munka- vagy cselédkönyv, lakcímbejelentő lap, illetőségi bizonyítvány. A magyar származást valószínűsítő dokumentumok közé tartoznak különösen a csángók saját vagy felmenőik anyakönyvi okmánya, amelyből a családi név és a születési hely alapján valószínűsíthető a magyarországi származás. Emellett más dokumentum, például magyar iskolalátogatási igazolás, római katolikus egyházhoz tartozást igazoló dokumentum is elősegítheti a valószínűsítést. Hangsúlyozni kell, hogy a „valószínűsíti magyarországi származását” fordulat csak azokra a személyekre vonatkozik, akik felmenőinek egykori magyar állampolgársága nem bizonyítható, tehát csak a csángókra.^[23]

Ezek a felsorolások példálózóak, így teret engednek további dokumentumok elfogadásának is. Például egyes információs honlapok megemlítik az opciós bizonyítványt, az iskolai bizonyítványt, a Magyar Államvasutak igazolványát, az 1895 előtt, vagyis az állami anyakönyvezés bevezetése előtt kiállított plébánosi vagy lelkipásztori igazolást, továbbá az ezen időpont után kiállított egyházi bizonyítványokat is, ha az állami bizonyítványok nem, vagy csak túlzott erőfeszítések árán szerezhetők be. A gyakorlatban vélelmezhető annak a személynek is egykori magyar állampolgársága, aki 1921. július 26-a, a trianoni békeszerződés hatálybalépése előtt Magyarország területén született, vagy olyan területen született, amely a terület-visszacsatolások idején, 1938 és 1945 között Magyarországhoz tartozott.^[24]

[21] 125/1993. (IX. 22.) Korm. rendelet a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény végrehajtásáról, 3. § (4) bekezdés.

[22] Kormányablak, Állampolgársági honosítási kérelem (BAHIV00012).

[23] Kormányhivatalok, Egyszerűsített honosítási eljárás; Köztársasági Elnöki Hivatal, Állampolgársági ügyek.

[24] Magyarország Nagykövetsége, Camberra, Ausztrália, Egyszerűsített honosítás.

A kérelmeket átvevő tisztviselők az említett tájékoztatók és azok példaló-zó listái következtében csaknem korlátlan mérlegelési jogkört gyakorolhatnak a benyújtott dokumentumok elfogadásakor.^[25] Az elfogadható dokumentumok széles köre és azok jellege valóban lehetővé teszi, hogy a leszármazás valamilyen módon igazolható legyen, ám egyúttal nehezíti az esetleges hamisítások kiszű-rését.

b. A magyar nyelvtudás igazolása

A hatóságok hasonlóan széles mérlegelési jogkörrel rendelkeznek a honosításhoz szükséges magyar nyelvtudás vizsgálata során. Itt a jogalkotó szintén eltekintett attól, hogy a jogszabályban részletes szabályokat határozzon meg, és ezt a hiányosságot a végrehajtási rendelet sem orvosolta. A 125/1993. (IX. 22.) Kormányrendelet, amely az állampolgársági törvény módosítását követően szintén módosult, csak annyit ír elő, hogy „[a]z állampolgársági kérelem átvételekor a fővárosi és megyei kormányhivatal járási (fővárosi kerületi) hivatala kormánytisztviselője, a konzuli tisztviselő, az integrált ügyfélszolgálati iroda kormánytisztviselője, továbbá az állampolgársági ügyekben eljáró szerv a kérelmező személyazonosságát és [...] a magyar nyelvtudást ellenőrzi és ennek megtörténtét, illetve a kérelmező aláírásának hitelességét a kérelmen aláírásával igazolja”.^[26]

A nyelvi követelmény teljesülését tehát kizárólag az állampolgársági kérelmet átvevő szerv ellenőrzi. A hivatalos útmutató csak annyit tartalmaz, hogy a nagykorú kérelmező magyar nyelvtudásának ellenőrzése a kérelem átvételekor a magyar nyelven kitöltött nyomtatvánnyal, a magyar nyelvű önéletrajzzal kapcsolatban folytatott beszélgetés, illetve az ezekkel összefüggésben feltett kérdések alapján történhet. Ebből következően a kiskorúaknak nem kell igazolniuk a magyar nyelv ismeretét. A cselekvőképtelen vagy korlátozottan cselekvőképes személyek esetében is el lehet tekinteni e követelmény igazolásától.^[27]

A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal 2014. július 10-én e tárgyban tájékoztató felhívást tett közzé az egyszerűsített honosítási eljárásban tapasztalható gyakori nyelvismereti problémák, illetve visszaélések elkerülése és megelőzése érdekében,^[28] mely azonban már nem elérhető. A tájékoztató értelmében a nyelvtudásnál nem szükséges nyelvvizsga bemutatása, hanem a magyar nyelv kommunikációs szintű beszélése és értése a követelmény, melyet a hatóság közvetlenül ellenőriz a kérelem átvételekor, azáltal, hogy a kérelem előterjesztését önállóan, magyar nyelven kell megtenni, és az ügyintéző által feltett egyszerű kérdésekre

[25] Kovács – Körtvélyesi – Nagy, 2015, 55.

[26] 125/1993. (IX. 22.) Korm. rendelet a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény végrehajtásáról, 2. §.

[27] Kormányablak, Állampolgársági honosítási kérelem (BAHIV00012).

[28] Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal honlapja.

önállóan, rövid mondatokban válaszolni kell tudni. A kérelmezőtől nem a magyar irodalmi nyelv ismerete a feltétel, tájszólás, tört beszéd is elfogadott, a hallás- vagy beszédképeség elvesztése esetén pedig a nyelvtudás igazolása írásban történik.

Ezek az iránymutatások, a fent említett jogalkotási célokkal összhangban, széles mérlegelési jogkörrel ruházzák fel az eljáró szerveket. Az esetleges visszaélések megelőzése és az eljárás átláthatósága érdekében azonban pontos, egzakt szabályozás és nyelvi követelmények kialakítása lenne kívánatos.^[29] Mindez a kérelmezők számára is iránymutatásul és segítségül szolgálna a nyelvtudásuk felméréséhez, és szükség esetén annak fejlesztéséhez.

III. A HATÁRON TÚL ÉLŐK KEDVEZMÉNYES HONOSÍTÁS IRÁNTI KÉRELMEINEK SZÁMA ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

1. Statisztikai adatok

Az egykori Magyar Királyság területe és lakossága, beleértve a hozzá tartozó Horvát-Szlavón Királyságot is, a trianoni békeszerződés nyomán 325411 km²-ről és 20,88 millió lakosról 93073 km²-re és 7,61 millió lakosra csökkent. Több mint 3 millió magyar került az újonnan meghúzott határok túloldalára.^[30] Egyértelműen megállapítható, hogy a módosítás gyakorlati megvalósulása kivételesen eredményes volt, és elérte a kívánt célt. A statisztikai adatok szerint a határon kívül élő állampolgárok számának növekedése a módosítás óta meghaladta az 1,1 millió főt. A kedvezményes honosítás első öt évére vonatkozó adatok alapos elemzése pedig azt mutatja, hogy a magyar állampolgárságot ebben az időszakban megszerző személyek 93 százaléka olyan szomszédos államok állampolgára volt, amelyek területét a trianoni békeszerződés rendelkezései érintették.^[31] A kérelmezők száma azonban nem áll arányban a szomszédos államokhoz került területeken élő magyar nemzetiségű személyek számával, aminek magyarázata ezen államok állampolgársági szabályozásában és a magyar módosításra adott reakcióikban rejlik.

[29] Ganczer, 2014a, 2-3.

[30] Romsics, 2010, 25., 95.

[31] Központi Statisztikai Hivatal, Új magyar állampolgárok. Változások a kedvezményes honosítási eljárás bevezetése után, 10.

Előző állampolgárság országa	2011	2012	2013	2014	2015	2011-2015
Románia	51 708	110 650	102 905	88 485	34 305	388 053 (60,0 %)
Szerbia	14 949	29 020	35 409	31 299	12 566	123 243 (19,0 %)
Szlovákia	466	367	256	380	251	1 720 (0,3 %)
Ukrajna	5 878	14 684	20 598	23 717	23 462	88 339 (13,7 %)
Egyéb	5 673	8 843	9 446	12 060	9 613	45 635 (7,1%)
Összesen	78 674	163 564	168 614	155 941	80 197	0 (100,0 %)

1. táblázat: A külföldön élő, magyar állampolgárságot kapott személyek száma és megoszlása az előző állampolgárság országa szerint (Központi Statisztikai Hivatal)^[32]

2. Nemzetközi kapcsolatok a szomszédos államokkal

A szomszédos államok eltérően reagáltak a kedvezményes honosítás magyarországi bevezetésére. Az állampolgársági törvény módosítása értelmében a határon túli magyarok a meglévő állampolgárságuk mellé egy második állampolgárságot is szerezhettek, és így kettős vagy többes állampolgárrá válhatnak, feltéve, hogy a korábbi állampolgárságuk szerinti állam elismeri a kettős állampolgárságot.^[33] Horvátország, Románia, Szerbia és Szlovénia elismeri a kettős állampolgárságot, és a magyar szabályozáshoz hasonlóan lehetővé teszi a határon túliak számára az állampolgárság megszerzését.^[34] Románia kapcsán kiemelendő, hogy Magyarországgal 1979-ben nemzetközi szerződést kötött a kettős állampolgárság kiküszöböléséről,^[35] a szocialista államok korabeli gyakorlatának megfelelően,^[36] ám a két állam 1990-ben megszüntette a szerződést. Jelenleg Románia is azon államok közé sorolható, amelyek elismerik a kettős állampolgárságot.^[37]

[32] Központi Statisztikai Hivatal, Új magyar állampolgárok. Változások a kedvezményes honosítási eljárás bevezetése után, 10.

[33] Ganczer, 2012, 316.; Iglesias – Sata – Vass, 2016, 18-21.

[34] Lásd 1991. évi törvény a horvát állampolgárságról, 11, 16. cikk; 2004. évi törvény a Szerb Köztársaság állampolgárságáról; 1991. évi törvény a Szlovén Köztársaság állampolgárságáról; valamint 1999. évi törvény a Szlovén Köztársaságban a más, volt jugoszláv utódállam állampolgárainak státuszáról.

[35] Egyezmény a Magyar Népköztársaság és a Román Szocialista Köztársaság között a kettős állampolgárság eseteinek megoldásáról és megelőzéséről, Bukarest, 1979. június 13. Kihirdette: 1980. évi II. törvényerejű rendelet.

[36] Magyarország 1958 és 1981 között ilyen megállapodásokat kötött Bulgáriával, Csehszlovákiával, a Német Demokratikus Köztársasággal, Mongóliával, Lengyelországgal és a Szovjetunióval. Ezek mind-egyikét, 1990 és 1994 között, különböző okokból felmondták. Lásd Ugróczky, 1999, 63.

[37] Blokker – Kovács, 2015, 149.; A román állampolgárságról szóló 21. törvény, 1991. március 1., 11. cikk.

A fent említett államokkal ellentétben Ukrajna egyértelműen tiltja a kettős állampolgárságot, így az Ukrajnában élő magyarok a magyar állampolgárság megszerzésével elveszítik ukrán állampolgárságukat. Ukrajnában az Alkotmány^[38] mellett az állampolgárságról szóló törvény^[39] is kimondja, hogy az ukrán állam csak egy állampolgárságot ismer el, tehát amennyiben valaki más állampolgárságot szerez, automatikusan elveszíti ukrán állampolgárságát. Ausztria is azon államok közé tartozik, amelyek elutasítják a kettős állampolgárságot,^[40] melyet jól mutat, hogy a szomszédos államok közül Ausztria az egyetlen szerződő fele a többes állampolgárság eseteinek és a többes állampolgárság eseteiben felmerülő katonai kötelezettségek csökkentéséről szóló 1963. évi egyezménynek.^[41] Ausztria 1985. évi állampolgársági törvénye értelmében az egyén elveszíti osztrák állampolgárságát, ha kérelemmel, nyilatkozattal, vagy kifejezett hozzájárulással más állampolgárságot szerez, és korábban nem kapott engedélyt osztrák állampolgársága megtartására.^[42] A magyar állampolgárság megszerzése esetében tehát az egyén osztrák állampolgársága megszűnik, kivéve, ha annak megtartására engedélyt kap.

Szlovákia az egyetlen olyan állam, amely a magyar szabályozásra reagálva módosította állampolgársági törvényét.^[43] Miután a magyar Országgyűlés elfogadta a módosítást, a szlovák állampolgársági törvényt is napokon belül megváltoztatták. A szlovák állampolgársági törvény módosítása szerint^[44] automatikusan elveszítik szlovák állampolgárságukat azok a személyek, akik önként vesznek fel másik állampolgárságot, kivéve azokat, akik születésüknél fogva, vagy házasság révén szerzik meg azt.^[45] Ezzel Szlovákia a magyar kisebbséghez tartozó személyek kettős állampolgárságának elkerülése érdekében felhagyott korábbi gyakorlatával, amely szerint a kettős állampolgárságot elismerték és

[38] Ukrajna alkotmánya, 4. cikk.

[39] 2001. évi törvény Ukrajna állampolgárságáról, 2. cikk.

[40] Itt érdemes megemlíteni az 1217/B/1991. AB határozatot. Ebben az ügyben a kérelmező előadta, hogy az osztrák állampolgárság honosítás útján történő megszerzésének előfeltétele volt a korábbi magyar állampolgárságának elvesztése.

[41] Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and on Military Obligations in Cases of Multiple Nationality (Egyezmény a kettős állampolgárság eseteinek és a kettős állampolgárság eseteiben felmerülő katonai kötelezettségek csökkentéséről), Strasbourg, 1963. május 6.

[42] 1985. évi szövetségi törvény az osztrák állampolgárságról, 27. cikk, (1) bekezdés.

[43] Vink – H. Schakel – Reichel – Luk – de Groot, 2019, 366.; Kiripolszky – Szentgáli-Tóth, 2016, 57-58.

[44] Szlovák Nemzeti Tanács 40/1993. törvénye a Szlovák Köztársaság állampolgárságáról, 9. § (16)-(18) bekezdés.

[45] Szlovákia Alkotmánybírósága 2014. szeptember 17-én formai okokból elutasította a törvény alkotmányossági felülvizsgálatára irányuló kérelmet. Az Emberi Jogok Európai Bírósága a hozzá benyújtott kérelmeket elfogadhatatlannak nyilvánította, többek között azzal az indokkal, hogy a szlovák alkotmányban foglalt jogok megsértése és Szlovákia nemzetközi kötelezettségeinek megsértése, az Emberi Jogok Európai Egyezménye kivételével, nem tartozik a bíróság hatáskörébe. Ld. Fehér and Dolník v. Slovakia.

elfogadták.^[46] 2010-ig a szlovák állampolgársági törvény értelmében^[47] ugyanis a szlovák állampolgárságot csak kifejezett kérésre lehetett elveszíteni. Nem vonatkozott semmilyen szabály a kettős állampolgárok szlovák állampolgárságának elvesztésére, sőt, az állampolgársági kötelék megszüntetéséhez több feltétel is szükséges volt. Megjegyzendő, hogy Szlovákia és Magyarország 1995-ben kétoldalú szerződést kötött a jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről.^[48] Ilyen jellegű, kétoldalú szerződéseket kötött Magyarország és több más szomszédos állam, nevezetesen Horvátország,^[49] Románia,^[50] Szlovénia^[51] és Ukrajna^[52] 1992 és 1996 között.^[53] Ezekben a szerződésekben az érintett államok a jószomszédi kapcsolatok fejlesztésére és minden közös érdeklődésre számot tartó területen párbeszéd folytatására vállaltak kötelezettséget.

A szerződésekben vállalt kötelezettségek értelmében Magyarországnak az állampolgársági törvény módosítása előtt tárgyalásokat kellett volna kezdeményeznie a szomszédos államokkal, mivel az ott élő és azok állampolgárságával rendelkező magyarok kedvezményes honosításának kérdése minden bizonnyal közös érdeklődésre számot tartó területnek minősülnek. Szlovákiának szintén tárgyalnia kellett volna Magyarországgal, mielőtt reagált volna a magyar jogszabályra, hogy az államközi kapcsolatokat a jószomszédi viszonyra, a bizalomra és a baráti együttműködésre alapozza. A baráti kapcsolatokat biztosítása és fenntartása érdekében az érintett államoknak együtt kellene működniük és konzultálniuk kellene minden olyan területen, amely a határon túli magyarok kedvezményes honosításával kapcsolatos. Magyarország oldalán az állampolgársági törvény módosítása, továbbá az állampolgári jogok gyakorlásának kiterjesztése kétségtelenül konzultációt igényelt volna. A kettős állampolgárságot tiltó szomszédos államoknak viszont szintén tárgyalniuk kellett volna Magyarországgal az állampolgárság elvesztésével összefüggő jogkövetkezményekről.

[46] Ganczer, 2014b.

[47] Szlovák Nemzeti Tanács 40/1993. törvénye a Szlovák Köztársaság állampolgárságáról, 9. § (1) bekezdés.

[48] Szerződés a Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság között a jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről, Párizs, 1995. március 19. Kihirdette: 1997. évi XLIII. törvény.

[49] Szerződés a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a baráti kapcsolatokról és együttműködésről, Budapest, 1992. december 16. Kihirdette: 1995. évi XLVII. törvény.

[50] Szerződés a Magyar Köztársaság és Románia között a megértésről, az együttműködésről és a jószomszedságról, Temesvár, 1996. szeptember 16. Kihirdette: 1997. évi XLIV. törvény.

[51] Barátsági és együttműködési Szerződés a Magyar Köztársaság és a Szlovén Köztársaság között, Budapest, 1992. december 1. Kihirdette: 1995. évi XLVI. törvény.

[52] Szerződés a Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszedság és az együttműködés alapjairól, Kijev, 1991. december 6. Kihirdette: 1995. évi XLV. törvény.

[53] Bővebben lásd Nagy, 2000, 18-24.

IV. ÖSSZEGZÉS

A magyar állampolgársági törvény kedvezményes honosításról szóló módosítása nyilvánvalóan a történelmi eseményekből fakadó problémák orvoslására irányult. Erről a jogalkotói célról tanúskodik a módosítás által kialakított törvénytörvény szöveg megfogalmazása, a szöveg értelmezése, az alkotmányos alapismeretekből való vizsga követelményének eltörlése, az elfogadható dokumentumok széles köre és példálózó felsorolása, a nyelvi követelmény nem egzakt megfogalmazása és gyakorlati ellenőrzése, az eljáró ügyintézők széles mérlegelési jogköre, a kérelmek számát és megoszlását mutató statisztikai adatok, valamint Szlovákia reakciója a magyar jogszabályra. A törvénymódosítás tehát elérte a kitűzött célt, hiszen a külföldön élő új magyar állampolgárok száma meghaladta az 1,1 milliót, akiknek 93 százaléka a szomszédos államokban rendelkezik lakóhellyel. A történelmi háttér miatt a módosítás a kétoldalú kapcsolatokra is hatással volt, rendkívül érzékenyen érintett egy szomszédos állammal fennálló kétoldalú kapcsolatot, megnehezítve ezzel az ott élő magyar kisebbség helyzetét.

IRODALOM

- Blokker, Paul – Kovács, Kriszta (2015): Unilateral Expansionism: Hungarian Citizenship and Franchise Politics and their Effects on the Hungarian-Romanian Relations. In: Kochenov, Dimitry – Basheska, Elena (eds.): *Good Neighbourliness in the European Legal Context*. Brill Nijhoff, Leiden.
- Brennan, Christopher (2015): The Memory of the First World War in the Former Lands of Austria-Hungary. In: *Comillas Journal of International Relations*. No. 2.
- Ganczer Mónika (2011): A határon túli magyarok kettős állampolgárságának nemzetközi jogi és belső jogi aspektusai: a kollektív elvesztéstől a könnyített megszerzésig. In: *Jog-Állam-Politika*. 2011/3. sz.
- Ganczer Mónika (2014a): Sarkalatos átalakulások: az állampolgársági jog átalakulása. In: *MTA Law Working Papers*. 2014/63. sz.
- Ganczer, Mónika (2012): International Law and Dual Nationality of Hungarians Living Outside the Borders. In: *Acta Juridica Hungarica*. Vol. 53.
- Ganczer, Mónika (2013): The Recent Amendment of the Hungarian Citizenship Act. In: Smuk, Péter (ed.): *The Transformation of the Hungarian Legal System 2010-2013*. Complex Wolters Kluwer, Széchenyi István University, Budapest.
- Ganczer, Mónika (2014b): Hungarians Outside Hungary – The Twisted Story of Dual Citizenship in Central and Eastern Europe. In: *Verfassungsblog (VerfBlog)*. 2015. október 8. (Elérhető: www.verfassungsblog.de/en/hungarians-outside-hungary-twisted-story-dual-citizenship-central-eastern-europe/. Letöltés ideje: 2021. február 28.).
- Halász Iván – Majtényi Balázs (2004): A Magyar Köztársaság Alkotmányának „nemzeti felelősségi klauzulája” (Egy értelmezési kísérlet). In: Halász Iván – Majtényi Balázs – Szarka László (szerk.): *Ami összeköt? Státustörvények közel s távol*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Iglesias, Julien Danero – Sata, Róbert – Vass, Ágnes (2016): Citizenship and Identity: Being Hungarian in Slovakia and Romanian in Serbia and Ukraine. In: *Minority Studies*. Vol. 18.
- Kántor Zoltán (2005): Nemzet és legitimitás – a státustörvény és a kettős állampolgárság kapcsán. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Etnikai identitás, politikai lojalitás. Nemzeti és állampolgári kötődések*. Balassi Kiadó, Budapest.
- Kiripolszky Michaela – Szentgáli-Tóth Boldizsár (2016): Az egyszerűsített honosítás első öt éve. In: *Közjogi Szemle*. 2016/2. sz..
- Kovács Kriszta – Körtvélyesi Zsolt – Nagy Alíz (2015): Hol a határ? A külhoni etnikai állampolgárság és a diszkrimináció tilalma. In: *Fundamentum*. 2015/4. sz.
- Kovács, Kriszta (2020): Constitutional Continuity Disrupted. In: Feischmidt, Margit – Majtényi, Balázs (eds.): *The Rise of Populist Nationalism: Social Resentments and Capturing the Constitution in Hungary*. CEU Press, Budapest.
- Kovács, Péter (2011): A propos du chemin vers l'arbitrage de Vienne de 1938. In: Kovács, Péter (ed.): *International Law – A Quiet Strength. Le droit international, une force tranquille (Miscellanea in memoriam Géza Herczegh)*. Pázmány Press, Budapest.
- Körtvélyesi, Zsolt – Tóth, Judit (2011): Naturalisation in Hungary: Exclusion by Ethnic Preference. In: *Open Citizenship*. No. 2.
- Kukorelli István – Milánkovich András – Szentgáli-Tóth Boldizsár (2018): Népszavazási jogorvoslatok – a modellváltás tapasztalatai. In: *MTA Law Working Papers*. 2018/15. sz.
- Kukorelli István – Milánkovich András – Szentgáli-Tóth Boldizsár (2019a): Népszavazási jogorvoslatok – a modellváltás tapasztalatai. In: Balogh Éva (szerk.): *Az Alaptörvény érvényesülése a bírói gyakorlatban 3. Alkotmányjogi panasz: az alapjog-érvényesítés gyakorlata*. HVG-Orac, Budapest.
- Kukorelli István – Milánkovich András – Szentgáli-Tóth Boldizsár (2019b): Népszavazási

jogorvoslatok – a modellváltás tapasztalatai. In: Kukorelli István: *Bibó István láthatatlan alkotmánya*. Gondolat Kiadó, Budapest.

- M. Kovács, Mária (2005): The Politics of Non-resident Dual Citizenship in Hungary. In: *Regio*. 2015/1. sz.
- M. Kovács, Mária – Tóth, Judit (2009): Kin-State Responsibility and Ethnic Citizenship: The Hungarian Case. In: Bauböck, Rainer – Perchinig, Bernhard – Sievers, Wiebke (eds.): *Citizenship Policies in the New Europe*. Amsterdam University Press, Amsterdam.
- Majtényi Balázs (2007): *A nemzetállam új ruhája. Multikulturalizmus Magyarországon*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Nagy, Károly (2000): Les règles de caractère soft law dans le traités bilatéraux de la Hongrie conclus sur la protection des minorités. In: Kovács, Péter (ed.): *Le droit international au tournant de millénaire – l’approche Hongroise. International Law at the Turn of the Millennium – the Hungarian Approach*. Pázmány Péter Catholic University, Budapest.
- Romsics Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Tóth Judit (2005): Principles and Practice of Nationality Law in Hungary. In: *Regio*. 2005/1. sz.
- Ugróczy Mária (1999): Az állampolgárság szabályozása Európában. In: *Acta Humana*. 1999/37-38. sz.
- Vink, Maarten – H. Schakel, Arjan – Reichel, David – Luk, Ngo Chun – de Groot, Gerard-René (2019): The International Diffusion of Expatriate Dual Citizenship. In: *Migration Studies*. Vol. 7. No. 3.

ONLINE HIVATKOZÁSOK

- Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal honlapja (Elérhető: http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=600&Itemid=1336&lang=hu#. Letöltés ideje: 2014. október 8.).
- Kormányablak, Állampolgársági honosítási kérelem (BAHIV00012) (Elérhető: <https://kormanyablak.hu/hu/feladatkorok/14/BAHIV00012>. Letöltés ideje: 2021. február 15.).
- Kormányhivatalok: Egyszerűsített honosítási eljárás (Elérhető: <https://www.kormanyhivatal.hu/hu/budapest/jarasok/egyszerusített-honositasi-eljaras>. Letöltés ideje: 2021. február 15.).
- Központi Statisztikai Hivatal: Új magyar állampolgárok. Változások a kedvezményes honosítási eljárás bevezetése után (Elérhető: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/ujmagyarallampolgarok.pdf>. Letöltés ideje: 2021. február 15.).
- Köztársasági Elnöki Hivatal: Állampolgársági ügyek (Elérhető: https://www.keh.hu/allampolgarsagi_ugyek/1511-Allampolgarsagi_ugyek&pnr=1. Letöltés ideje: 2021. február 15.).
- Magyarország Nagykövetsége, Canberra, Ausztrália, Egyszerűsített honosítás (Elérhető: <https://canberra.mfa.gov.hu/page/egyszerusített-honositas>. Letöltés ideje: 2021. február 15.).

JOGFORRÁSOK

- 1217/B/1991. AB határozat.
- 125/1993. (IX. 22.) Korm. rendelet a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény végrehajtásáról.
- 1985. évi szövetségi törvény az osztrák állampolgárságról.
- 1991. évi törvény a horvát állampolgárságról.
- 1991. évi törvény a Szlovén Köztársaság állampolgárságáról.
- 1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról.
- 1999. évi törvény a Szlovén Köztársaságban a más, volt jugoszláv utódállam állampolgárainak státuszáról.
- 2001. évi törvény Ukrajna állampolgárságáról.
- 2004. évi törvény a Szerb Köztársaság állampolgárságáról.
- 2010. évi XLV. törvény a Nemzeti Összetartozás melletti tanúságtételről.
- 2011. évi CCIII. törvény az országgyűlési képviselők választásáról.
- 526/1945. M. E. számú rendelet az ország területi változásaira vonatkozó törvénycikkek hatályon kívül helyezése tárgyában.
- Arbitral award establishing the Czechoslovak-Hungarian boundary, Vienna, 2 November 1938.
- Barátsági és együttműködési Szerződés a Magyar Köztársaság és a Szlovén Köztársaság között, Budapest, 1992. december 1.
- Convention on the Reduction of Cases of Multiple Nationality and on Military Obligations in Cases of Multiple Nationality (Egyezmény a kettős állampolgárság eseteinek és a kettős állampolgárság eseteiben felmerülő katonai kötelezettségek csökkentéséről), Strasbourg, 1963. május 6.
- Egyezmény a Magyar Népköztársaság és a Román Szocialista Köztársaság között a kettős állampolgárság eseteinek megoldásáról és megelőzéséről, Bukarest, 1979. június 13.
- Fehér and Dolník v. Slovakia, European Court of Human Rights, Application Nos. 14927/12, 30415/12. Decision on inadmissibility of 21 May 2013.
- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.).
- Magyarország által a Szocialista Szovjet Köztársaságok Szövetségével, Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királysággal és az Amerikai Egyesült Államokkal kötött fegyverszüneti egyezmény, Moszkva, 1945. január 20.
- Szerződés a Magyar Köztársaság és a Horvát Köztársaság között a baráti kapcsolatokról és együttműködésről, Budapest, 1992. december 16.
- Szerződés a Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság között a jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről, Párizs, 1995. március 19.
- Szerződés a Magyar Köztársaság és Románia között a megértésről, az együttműködésről és a jószomszedságról, Temesvár, 1996. szeptember 16.
- Szerződés a Magyar Köztársaság és Ukrajna között a jószomszedság és az együttműködés alapjairól, Kijev, 1991. december 6.
- Szlovák Nemzeti Tanács 40/1993. törvénye a Szlovák Köztársaság állampolgárságáról.
- T/29. számú törvényjavaslat a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról, 2010. május 17.
- Trianoni békeszerződés, Trianon, 1920. június 4.

2017-ben, Stumpf István születésnapjára az Alkotmánybíróság épületében. Balról jobbra: Erdős Csaba, Szabó Eszter, Bécsi Katalin, Kukorelli István, Bihari Mihály, Stumpf István, Smuk Péter, Karácsony Gergely, Váczi Péter, Magyar Zsóka

A kriminalisztika oktatásának jelentősége a jogi felsőoktatásban

ABSTRACT

The subject of forensic science has been taught in higher education for 60 years with varying degrees of intensity. Nowadays, from one point of view, it is in a declining period in this respect, as it is no longer a compulsory subject in all institutions, so several special courses have been launched in recent years, where it is possible to acquire deeper knowledge in a large number of hours. Why does a law student have to study forensics? Does every law student need it at all? The author seeks answers to these questions in his brief study.

Keywords: criminology ■ criminology education ■ forensic
■ legal education

I. A KRIMINALISZTIKA JELENTŐSÉGE

A kriminalisztika a büntetőeljárás tudományának keretrendszerén belül ajánlásokat fogalmaz meg az egyes bűncselekmények nyomozása során. Az egyik fő területe a krimináltechnika, amely elsősorban a természettudomány egyes területeinek segítségével azonosítja a bűncselekményben résztvevő személyeket és tárgyakat. Ehhez nyújt segítséget a krimináltaktika, amely az egyes nyomozási cselekmények szakszerű és eredményes végrehajtását segíti ajánlásaival.

Mind a krimináltechnikai, mind pedig a krimináltaktikai ajánlások az egyes bűncselekmények nyomozása során kapnak különös jelentőséget, amikor adaptálni kell azokat az adott bizonyítási cselekmény vagy kihallgatás, illetve akár egyes kényszerintézkedések végrehajtása során. A kriminalisztikai ajánlások segítségével a múltbeli releváns

esemény megismerhetővé és rekonstruálhatóvá válhat, valamint a jövőben elkövetni kívánt esemény megismeréséhez is hozzájárulhat.^[1]

A kriminalisztika jelentőségét az adja, hogy a téves bírósági ítéletek miatt olyan átfogó vizsgálatok indultak a tengerentúlon (pl. The Innocence Projekt)^[2], amelyek hatása a kontinentális jogrendszerre is jelentős. Felértékelődtek a jogrendszer keretei között végzett, az egyes eljárási cselekmények kapcsán használható, más tudományágak eredményeit felhasználó metodikák és az ebben rejlő lehetőségek is, amelyek a büntetőeljárásokat hatékonyabbá és eredményesebbé teszik (pl. új kihallgatási módszerek; az ún. Barnahus program).^[3] A világ ezért egyre inkább a kriminalisztika területén végzett kutatások felé fordul, és az ezek révén megfogalmazható szakmai ajánlások irányába, amelyek e tudományos kutatások eredményei alapján, nemzetközi együttműködések révén egy-egy nemzet legjobb gyakorlatát általánossá téve, a szakmai szervezetek által kiadott best practice-ekben (bevált gyakorlatokat tartalmazó kézikönyvekben) öltének testet.

II. A KRIMINALISZTIKA OKTATÁSÁNAK CÉLJA

Bócz Endre szerint a kriminalisztika oktatása azért szükséges a jogi felsőoktatásban, mert a végzett joghallgatók döntő többsége a jogalkalmazásban helyezkedik el, ahol jogvitás ügyekben fog eljárni, illetve azokban döntést hozni. Ehhez pedig szükséges a tények megállapítása. Ahhoz, hogy ezt elérje, meg kell hallgatnia az ügy szereplőjét, ami tulajdonképpen kihallgatásként értékelhető. Ennek során pedig ismernie kell a lehetséges befolyásoló tényezőket, a buktatókat (a legjobb módszert – teszem hozzá) és a további bizonyítási lehetőségeket. Természetesen ezt elsajátíthatja a saját kárán is, ám nincs olyan másik tantárgy a jogászképzés tananyagában, amely erre a feladatra fel tudná őt készíteni.^[4]

Továbbá azért oktatunk kriminalisztikát a jogi képzésben, mert egyrészt az itt végzett joghallgatók, amennyiben a pályán maradnak, olyan szakembereknek adnak majd nyomozati utasítást (nyomozás-felügyelet keretében), vagy ítélik meg a bizonyítási eszközök beszerzése során tanúsított magatartásuk szabályszerűségét (ítélkezés során), akik ezt 280 – vagy mint e sorok szerzője, 400 – órában tanulták.^[5] Azonkívül azért is, mert az ő dolguk lehet majd

[1] Nyitrai, 2018, 111.

[2] A The Innocence Projekt egy 1992-ben indult mozgalom az USA-ban, amelynek célja a DNS vizsgálatok segítségével cáfolni a téves ítéleteket. 2019-ig több mint 300 esetben sikerült bizonyítani az elítéltek ártatlanságát.

[3] A „Barnahus” izlandi nyelven árvaházat jelent. Ez ma már egy projekt is, amelynek keretében a gyermekek kihallgatásának legoptimálisabb módját kutatják, oktatják és végzik a szakemberek. (Ld. barnahus.eu).

[4] Bócz, 2008, 18.

[5] Hautzinger, 2017, 241.

rámutatni a nyomozás hibáira (védőként), amelyet felismerni, megítélni csak e tudás birtokában képesek. Ennek a tevékenységnek jogi kereteit a büntetőeljárás szabályai adják meg, ugyanakkor szakmai tartalommal a kriminalisztika tölti azt meg. (Például a felismerésre bemutatás kapcsán a törvény kógens szabályként legalább három azonosítandó objektumot jelöl meg. Ez adja a jogi keretet, mint törvényi minimum, ám a kriminalisztikai ajánlások öt objektumban maximálják a bemutatandó tárgyakat, személyeket figyelemmel arra a tapasztalati tényre, hogy amennyiben túl sok felismerendő objektumból kell választani a felismerő tanúnak, úgy a választás során indokolatlanul bizonytalanná válhat.)^[6]

Természetesen az is előfordulhat, hogy a nyomozó hatóság tagjaként nekik kell majd ezeket az eljárási cselekményeket végrehajtaniuk, amely felkészültséget igényel. Ez esetben kétség sem férhet ahhoz, hogy a kriminalisztikai ismeretek szükségesek a munka szakszerű elvégzéséhez, amelyet a nyomozó hatóságok vezetői magától értetődő képességként várnak el. Továbbá azt sem szabad elfelejteni, hogy a kriminalisztika kapcsán tanult ismeretek nagy eredményességgel alkalmazhatóak a közigazgatási hatósági eljárásban, de akár a fegyelmi vagy a szabálysértési eljárásokban is.

De valóban ennyire evidens-e az, hogy a joghallgatók kriminalisztikai ismeretek birtokában veszik át a diplomájukat?

III. A KRIMINALISZTIKA OKTATÁSÁNAK HELYZETE

Fenyvesi Csaba nagy örömmel jelentette még 2003-ban, hogy a kriminalisztika egyetemi oktatása terén biztatónak tűnik az a szemléletbeli változás, hogy – a Rendőrtisztviselői Főiskolán kívül – egyre több jogi kar vezetője, szakapparátusa ismeri fel a nemzetközi tendenciáknak megfelelően, hogy a kriminalisztika nem csak a rendőröknek szóló „rendőrtudomány” (ahogy azt sok eljárásjogász láttatni szeretné – teszem hozzá), hanem módszertana miatt az összes, bizonyítással foglalkozó jogág művelésében szerepet játszó tudományterület. Így helye és szerepe van a joghallgatók, mint későbbi jogalkalmazók oktatásában, tehát az egyes jogi karok tantárgyi struktúrájában.^[7]

Tizenöt évvel ezelőtt még azt hittük, hogy már senki sem kérdőjelezi meg a kriminalisztika oktatásának létjogosultságát a jogi felsőoktatásban.^[8] Még öt évvel ezelőtt is úgy tűnt, hogy a kriminalisztika-oktatás a jogászképzés szerves részét képezi,^[9] azonban a helyzet mára sajnos megváltozott: ugyanis a jelenleg hazánkban működő nyolc jogi kar közül több karon nem kötelező tantárgyként

[6] Anti et al., 2001, 92.

[7] Fenyvesi, 2003.

[8] Bócz, 2008, 27.

[9] Hautzinger, 2017, 237.

oktatják a kriminalisztikát. Vannak jogi karok, ahol a kriminalisztika már csak kötelezően választható kurzusként szerepel a tantárgyak listájában.^[10]

Tanszékünk, a győri Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának Bűnügyi Tudományok Tanszéke – köszönhetően Kovács Gábor professzor elkötelezettségének – a kriminalisztikát kötelező tantárgyként, a kilencedik szemeszterben, 28 órában oktatja. Olyannyira, hogy egy néhány éve elvégzett tantárgyfejlesztési projekt keretében az óraszámot növelni ugyan nem lehetett, de a beszámoló helyett már kollokvium keretei között adnak számot tudásukról a hallgatók. Tehát a mi joghallgatóinkról elmondható, diplomájuk kézhezvételének feltétele a kriminalisztika kurzus sikeres teljesítése.

Összességében megállapítható azonban, hogy a jelenlegi országos helyzet mindenképpen visszalépés a korábbi, mintegy fél évtizeddel ezelőtti állapothoz képest. A helyzet lesújtó, ugyanis a világ éppen a másik irányba tart. Olyannyira, hogy a kriminalisztikai témájú (angolszász keretek között „forenzikus” területként jobban ismert) tárgya(aka)t tőlünk nyugatabbra egyre nagyobb érdeklődés és megbecsülés övezi.

A tengerentúlon és Európa nyugati felén már inkább az a kurrens téma, hogy e szakterület túlzott súlya milyen problémákat okoz az igazságszolgáltatásban.^[11] A gyakorlatban ugyanis több olyan jelenség figyelhető meg, amely aggasztó hatással van az igazságszolgáltatásra (pl. CSI-hatás).^[12] Erre azonban nem az a válasz, hogy az oktatásban leépítik a kriminalisztika megállíthatatlan fejlődésével együtt járó ismeretanyag átadását, hanem kutatják ennek okait, és ajánlásokat tesznek, miként lehet a forenzikus területek egészségtelen túlsúlyát, túlértékelt eredményeit elkerülni. A kutatás központjába kerültek ezért azok a magatartások és egyéb tényezők is, amelyek a kriminalisztikával összefüggésbe hozható kognitív torzító tényezők szerepét vizsgálják.^[13]

A szovjet elméleteken nevelkedett hazai kriminalisztika oktatás (amely a maga idejében modern volt), már idejét múlt dogmái is újragondolásra szorulnak. Egyetértve Bócz Endrével,^[14] egyre sürgetőbb lenne egy nagyszabású, kifejezetten a kriminalisztika elmélettel foglalkozó mű megalkotása – teszem hozzá – leginkább az alapfogalmak újragondolása, rendbetétele és az újonnan megjelent fogalmak (pl. digitális bizonyíték) pontos definiálása érdekében, valamint a kriminalisztikai kutatások fokozása is.

A kriminalisztika szerepe ma már azért is jelentős, ugyanis annak specializációja mindenki előtt ismert szakmai evidenciává vált, azonban egy évtizede érezhető az az igény, amely a sok, kisebb részre szakadt forenzikus terület átlá-

[10] Ld. jak.ppke.hu; jog.unideb.hu. Ilyen például a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Debreceni Egyetem is, és a Szerző ismerete szerint Szegeden és Pécsen is csak választható kurzus a kriminalisztika – igaz, több választható tárgy is van e témakörben.

[11] Dror, 2018, 6836.

[12] Kovács, 2018, 192.; Nogel, 2020, 54.; Angyal – Bezsényi – Petrétei, 2018, 69.

[13] Cole, 2005, 985.

[14] Gárdonyi – Hautzinger, 2021, 1725-1740.

tását hivatott biztosítani. A nyomozások során (majd később a bizonyítási szakban) is gyakran már nem az okoz problémát, hogy egyes részterületek szakértőit megtalálják, hanem éppen az a probléma, hogy mely szakértőkre van szükség az adott esetben, vagy hogy mit lehet kezdeni ezen vizsgálatok eredményeivel, azok pontosan miként értelmezhetőek, és milyen módon lesznek felhasználhatóak a büntető-eljárásban. Elkerülhető-e továbbá a nyomozás során a szakértői bizonyítással összefüggésben felmerülő ténybeli és jogi hibák?^[15] Olyan ez, mint amikor egy fejfájással orvoshoz megy a beteg, majd több szakorvosi vizsgálat után sem találnak külön-külön, az egyes szakterületen jártas orvosok okot a panaszra, azonban amikor a háziorvos a leletegyüttest a kezébe veszi, megmondja a megoldást. Éppen ezért a forenzikus tanácsadók szerepe az elmúlt években, az ilyen rendszerben működő országokban exponenciálisan nőtt.^[16]

A jogászképzésben nem egységesen, és különösen nem egyforma súllyal jelenlévő kriminalisztika oktatás hiányát a jogász társadalom biztosan ma is érzi, ugyanis megjelentek az ennek pótlását szolgáló képzések. Ilyen képzés a számos jogi karon indult kriminalisztikai szakjogászképzés, de a továbbképzési rendszerben is jelen van a kriminalisztika a Legfőbb Ügyészségen, három hetes képzés formájában,^[17] és a Magyar Jogász Egylet^[18] is foglalkozik ilyen képzések szervezésével.

A kriminalisztika segíthet a jogi felsoktatás vonzóbbá tételében is. A tárgy gyakorlati jellege megengedi a hagyományos, frontális oktatás kereteinek túllépését, amelyet a hallgatók mindig örömmel fogadnak. 14 éve oktatok kriminalisztikát joghallgatóknak, és több ízben tapasztaltam, hogy – ha nem is szeretünk ezzel a ténnyel szembesülni – több hallgatónál tapasztalható, hogy az ötödév elejére kiég, eltávolodik a jogtudománytól, elveszíti érdeklődését. Nem egy esetben hallottam már hallgatótól, hogy a kriminalisztika újra felkeltette az érdeklődését, és eldöntötte (vagy megváltoztatta döntését), hogy a bűnügyi tudományok területén szeretne a diploma megszerzését követően elhelyezkedni.

IV. A KRIMINIALISZTIKAOKTATÁS TARTALMA (MIT OKTASSUNK?)

Egyetértve Bócz Endre javaslatával – amelyet oktatási tapasztalataim is megerősítenek – mindenképpen fontos az elméleti alapok és a kriminalisztikai gondolkodás elsajátítása,^[19] de utóbbi esetében talán inkább annak megértése

[15] Vári, 2017,133.

[16] Bitzer, 2018, 182. A belga gyakorlat azt mutatja, hogy a forenzikus tanácsadók tevékenységére nagy szükség volt. Míg 2009-ben csupán öt ügyben működtek közre, addig 2015-ben már 219 ügyet dolgoztak fel.

[17] B/11709. A legfőbb ügyész országgyűlési beszámolója az ügyészség 2015. évi tevékenységéről.

[18] Jogaszegylet.hu, 2019.

[19] Bócz, 2008, 19.

a fontos, tulajdonképpen egyfajta érzékenyítés a kriminalisztikai nézőpontra. Ugyanis, ha a kriminalisztikai aspektust sikerül magáévá tenni a hallgatónak, akkor képes lesz aszerint szemlélni az elé kerülő ügyben szereplő tényeket a következő évtől, a jogászai gyakorlati munkája során is.

A krimináltechnika rohamos fejlődése okán a technikai lehetőségek bemutatása alapvető elvárás, és részletesen végig kell venni a bizonyítási cselekmények, valamint a kényszerintézkedések kapcsán adott kriminalisztikai ajánlásokat, amelyeket a súlyosabban minősülő bűncselekmények (emberölés, rablás) kriminálmethodikai ajánlásaival lehet igazán testközelbe hozni. Érdemes lehet a tárgyalóterem kriminalisztikájával is kiegészíteni a tananyagot.

Továbbgondolva, a tudományterület jellege miatt az elméleti ismereteket követően gyakorlati órákra lenne szükség, ahol a hallgatók ki is próbálhatják a megszerzett tudást.

Még egyszer: ahhoz, hogy a gyakorlatot jól tudja alkalmazni a hallgató, elengedhetetlenül szükségesek a megfelelő pontossággal átadott elméleti alapok, ennek hiányában ugyanis nem fogja érteni, hogy mit miért kell csinálni, és amennyiben új – vagy a megszokottól csupán egyes elemeiben eltérő – esettel találkozik, akkor nem fog tudni arra megfelelő választ adni.

Kiemelten fontosnak tartom, hogy a nyomozó hatóságok se titkolózzanak az eljárásaik alapvetései kapcsán, épp ellenkezőleg: fektessék le és hozzák nyilvánosságra a szakmai minimumokat az átláthatóság jegyében.^[20] A bűnügyi technikai szakterülethez és számos más bűnügyi területhez hasonlóan ezeket az alapszabályokat (amelyek kriminalisztikai ajánlásokon nyugszanak) nyilvánosságra kell hozni,^[21] az egyes ügyek tanulságait az oktatókkal meg kell osztani.^[22] Egyébiránt a transzparencia és az eljárási igazságosság szempontjainak érvényesülése a rendőrség iránti bizalom növeléséhez is hozzájárul.^[23] Ezek ugyanis viszonyítási pontot jelentenek mind a bíró, mind pedig az ügyész, és persze a védő számára is, de ugyanakkor a nyomozó hatóságot is védik, ha azt a kérdést teszik fel az eljáró nyomozó számára, hogy mit és miért úgy csinált az eljárás során, ahogy az az iratanyagból kitűnik. Amennyiben a szakmai minimumszabályok szerint járt el, és annak eredményeként szerezte be a bizonyítási eszközöket, amelyekre a vád épül, akkor az a vádat erősíti.

[20] Kovács, 2014, 67.

[21] Pl.: 24/2014. (VII. 11.) ORFK utasítás a rendkívüli halál esetén követendő rendőri eljárásról, 13/2012. (VII. 30.); ORFK utasítás a büntetőeljárások keretében lefolytatandó szemlék végrehajtásáról és a bűnügyi technikai tevékenység egységes szabályozásáról (már hatályon kívül helyezve).

[22] A nyilvánosságra hozatal részét kell képezze, hogy az egyes eseteket a rendészeti felsőoktatás oktatói számára is hozzáférhetővé teszik. Ahogyan ezt tette például a Budapesti Rendőr-főkapitányság Felderítő Főosztály vezetése a 2018. év március 28-án, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Ludovika Campusán rendezett kerekasztal-beszélgetésen (Sivadó, 2018, 305.).

[23] Vári, 2021, 514.

V. A KRIMINALISZTIKA OKTATÁSÁNAK JÖVŐJE

A bűnügyi nyomozástan oktatása a joghallgatók számára elengedhetetlenül fontos, ugyanis a kriminalisztika területén járattalan ügyész, ügyvéd vagy bíró a munkájához egyébként nélkülözhetetlen bűnügyi nyomozástani ismereteket ilyenkor – leplezve járatlanságát – tapasztalatom szerint a film- és regényélményeiből pótolja, rendkívül kellemetlen helyzeteket idézve ezzel elő.

Katona Géza lejegyezte a kriminalisztikának a jogi felsőoktatásba történt bevezetését követő tapasztalatait, köztük pedig az általam is fentebb említett jelenséget igazolta, miszerint a nyomozástani ismerteknek a jogi felsőoktatásban történt megjelenését követően megugrott azoknak a hallgatóknak a száma, akik a bűnügyi terület elméleti vagy gyakorlati művelését választották élethivatásnak. Majd hozzáteszi, hogy a kriminalisztika intenzív művelésének megkezdése időben egybeesik a bűnügyi tudományok azon fejlődési szakaszainak kezdetével, amely hazánkban az elkövetkezendő évtizedekben a fejlett európai jogelvek elfogadásához vezetett, és fontos lépést jelentett a jogegyenlőség elvéhez való visszatéréshez.^[24]

Ma már nem ez a kérdés, hanem az, hogy a kriminalisztika kurzus kötelező oktatásával és tartalmának reformálásával az európai és tengerentúli trendekhez való felzárkózást, vagy a feladat elnapolásával az attól való leszakadás útját választjuk-e?

A fenti gondolatokkal kívánok Kukorelli professzor úrnak 70. születésnapja alkalmából egészséget, boldogságot, és azt, hogy minél hosszabb ideig élvezhesük alkotó társaságát Karunk oktatói közösségében!

IRODALOM

- Angyal Miklós – Bezsényi Tamás – Petrétei Dávid (2018): „Az egész eljárásnak több a kára, mint a haszna”: A kriminalisztikai fejlesztések dilemmái. In: *Rendőrségi Tanulmányok*. 2018/2. sz.
- Bitzer, Sonja (2018): Factors leading to the involvement of Forensic Advisors in the Belgian criminal justice system. In: *Forensic Science International*. Vol. 285.
- Bócz Endre (2008): A kriminalisztika a jogi felsőoktatásban. In: *Rendészeti Szemle*. 56. évf., 2008/9. sz.
- Cole, Simon A. (2005): Accounting for Error in Latent Fingerprint Identification. In: *J. Crim. L. & Criminology*.
- Dror, Itel (2018): Biases in Forensic Experts. In: *Science*. 2018/6836.
- Fenyvesi Csaba (2013): A kriminalisztika mint tudományág és mint egyetemi tantárgy. In: *Magyar Tudomány*. 2003/2. sz. (Elérhető: <http://www.matud.iif.hu/03feb/fenyvesi.html>). (Letöltés ideje: 2022. 04.19.).

[24] Katona, 2006, 268.

- Gárdonyi Gergely – Hautzinger Zoltán (2021): A kriminalisztikai kutatások fejlesztésének lehetősége. In: *Belügyi Szemle*. 69/10. sz. DOI: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2021.10.3>.
- Hautzinger Zoltán (2017): Bűnügyi nyomozás tudománya a magyar felsőoktatásban, avagy a kriminalisztikai képzés rendszere In. Boda József – Felkai László – Patyi András (szerk.): *Ünnepi kötet a 70 éves Janza Frigyes tiszteletére*. Dialog Campus Kiadó, Budapest.
- Katona Géza (2006): A kriminalisztika és a kriminológia bevezetése az egyetemi oktatásban. In: Fenyvesi Csaba – Herke Csongor – Mészáros Bence (szerk.): *Bizonyítékok: Tiszteletkötet Tremmel Flórián egyetemi tanár 65. születésnapjára*. PTE ÁJK, Pécs.
- Kovács Gábor (2014): A helyszíni szemle normatív szabályozása. In: *Jog–Állam–Politika*. 2014/2. sz.
- Kovács Gábor (2018): A „CSI”-hatás. In: Ambrus István – Németh Imre (szerk.): *Büntetőjogi dolgozatok Gellér Balázs születése ötvenedik évfordulójának ünnepére*. Dialog Campus Kiadó, Budapest.
- Nogel Mónika (2020): *A szakértői bizonyítás aktuális kérdései*. HVG–Orac, Budapest.
- Nyitrai Endre (2018): Az interoperabilitási e-nyomozás alapjai. In: *Belügyi Szemle*. 66/10. DOI: <https://doi.org/10.38146/BSZ.2018.10.7>.
- Price, Joseph M. – Kelly, Gretchen Gates (2017): Junk Science in the Courtroom: Causes, Effects and Controls. In: *Hamline Review*. Vol. 3/2017.
- Sivadó Máté (2018): Beszámoló egy kerekasztal beszélgetésről. In: Czene-Polgár Viktória (szerk.): *Innováció, elektronizáció, tudásmenedzsment*. Magyar Rendészettudományi Társaság, Budapest.
- Vári Vince (2017): A nyomozás szerepének változása az új Be. kódexben, In: Kiglics Norbert (szerk.): *II. Turizmus és Biztonság Nemzetközi Tudományos Konferencia: Tanulmánykötet*. Pannon Egyetem, Nagykanizsai Kampusz, Nagykanizsa.
- Vári Vince (2021): Az eljárási (procedurális) igazság jelentősége a rendőri munkában., In: Barabás Andrea Tünde – Christián László (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 75 éves Németh Zsolt tiszteletére: Navigare necesse est*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest.

ONLINE HIVATKOZÁSOK

- A Barnahus projekt honlapja. (Elérhető: <https://www.barnahus.eu/en/publications/>. Letöltés ideje: 2022. április 19.).
- A Debreceni Egyetem honlapja. (Elérhető: <https://mad-hatter.it.unideb.hu/portal/displayDocument/id/3528225>. Letöltés ideje: 2022. április 19.).
- A Magyar Jogászegylet honlapja. (Elérhető: http://old.jogaszegylet.hu/index.php?mod=re_d&hr_id=222&tr_id=11. Letöltés ideje: 2022. április 19.).
- A Pázmány Péter Katolikus Egyetem honlapja. (Elérhető: <https://jak.ppke.hu/bunteto-anyagi-eljarasi-es-vegrehajtasi-jogi-tanszek/targyaink/osztatlan-jogasz-ma-1/kotelezoen-valaszthato-targyak/kriminalisztika>. Letöltés ideje: 2022. április 19.).

A belső ellenőrzés mint kommunikációs folyamat a helyi önkormányzati szférában

ABSTRACT

Internal audit is the internal security solution of organisation (in this case local governments). Internal audit is actually a two-way communication process between the auditor and the auditee, some aspects of which I present below. The internal audit work is carried out on the basis of an annual audit plan, but it should also be taken into account that there may be a need for unscheduled audits during the year. As a result, audit work is both planned and flexible. Internal auditors must have extensive prior knowledge (professional standards and other competencies) of the subject matter being audited. The angle of view must also be changed: the subject matter of the audit must also be seen from the perspective of the auditee. Naturally, an internal audit is not only a learning process for the auditor but also for the auditee. The internal audit report analyses the findings in sufficient depth and should be seen in context as well. This is necessary not only because of the understanding and the professional substantiation but also because the auditee is able to evaluate and apply it in relation to its long-term objectives and strategies, even in relation to the operation of other institutions and companies maintained by it. In addition to the findings supported by law, the internal auditor also takes into account and formulates the expectations, values and objectives related to the operation of the organization. After all, the internal auditor also acts as a value mediator. Internal audit prepares the organisation's leaders and thus protects them from the severely negative findings of external audits.

Keywords: internal audit ■ continuous communication ■ specifics of internal audit ■ local government system

---

I. A BELSŐ ELLENŐRZÉS ALAPFOGALMAI

A belső ellenőrzés^[1] a szervezetek saját, belső védelmi megoldása,^[2] mely a költségvetési szférában kötelező jellegű.^[3] „A belső ellenőrzés olyan független, objektív bizonyosságot adó eszköz és tanácsadói tevékenység, amely értéket ad a szervezet működéséhez, és javítja annak minőségét. Módszeres és szabályozott eljárással értékeli és javítja a kockázatkezelési, a kontroll- és az irányítási folyamatok hatékonyságát, ezáltal segíti a szervezeti célok megvalósítását.”^[4] A belső ellenőrzés a napi munkafolyamatokba ágyazva működik, és nemcsak a múltbeli hiányosságok, jogszabályszegések jövőbeli kiküszöbölésére alkalmas (bizonyosságot adó tevékenység^[5]), hanem az operatív tevékenységek során felmerülő kérdések, problémák tekintetében is segítséget nyújt (tanácsadó tevékenység^[6]).

Az önkormányzati működést érintően a polgármesteri hivatal jegyzője (közös hivatalt alkotó önkormányzatok képviselő-testületeinek döntése alapján a közös hivatal jegyzője) köteles a belső ellenőrzést megszervezni és működtetni.^[7] Itt fontos megjegyezni, hogy belső ellenőrzés nemcsak a helyi önkormányzatnál mint önálló jogi személynél valósulhat meg, hanem az önkormányzati fenntartású intézményeknél, a helyi önkormányzat irányítása alá tartozó, köztulajdonban álló gazdasági társaságnál, a saját vagy az irányítása, felügyelete alá tartozó költségvetési szerv használatába, vagyonkezelésébe adott nemzeti vagyonnal való gazdálkodás tekintetében, vagy pedig az irányító szerv által nyújtott költségvetési támogatások felhasználásával kapcsolatosan a kedvezményezetteknek és a lebonyolító szerveknek (együttesen: irányító szervek belső ellenőrzés).^[8] A polgármesteri hivatal és más költségvetési szerv esetében a költségvetési szerv vezetője (a hivatal esetében ez a jegyző) gondoskodik

[1] Jogszabály szerinti definíciója: „független, tárgyilagos bizonyosságot adó és tanácsadó tevékenység, amelynek célja, hogy az ellenőrzött szervezet működését fejlessze és eredményességét növelje, az ellenőrzött szervezet céljai elérése érdekében rendszerszemléletű megközelítéssel és módszeresen értékeli, illetve fejleszti az ellenőrzött szervezet irányítási és belső kontrollrendszerének hatékonyságát”. [370/2011. (XII. 31.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Bkr.) 2. § b) pont].

[2] Kocziszky – Kardkovács, 2020.

[3] 2011. évi CXCV. törvény (a továbbiakban: Áht.), 70. § (1) bek.

[4] Kocziszky – Kardkovács, 2020.

[5] „e) bizonyosságot adó tevékenység: belső ellenőrzési tevékenység, amelynek során a belső ellenőrzés objektív értékelést nyújt egy adott folyamatról, rendszerről, eljárásról, és az ellenőrzési program végrehajtása során tett megállapításokat, következtetéseket és javaslatokat ellenőrzési jelentésbe foglalja”. [Bkr. 2. § e) pont].

[6] „r) tanácsadó tevékenység: a költségvetési szerv vezetője részére nyújtott olyan hozzáadott értéket eredményező szolgáltatás, amelynek jellegét és hatókörét a belső ellenőrzési vezető és a költségvetési szerv vezetője a megbízáskor közösen írásban vagy szóban határozza meg anélkül, hogy a vezetői felelősséget a belső ellenőrzés magára vállalná”. [Bkr. 2. § e) pont].

[7] Áht. 70. § (1) bek., 2011. évi CLXXXIX. törvény (a továbbiakban: Mótv.) 119. §(3)-(4) bek., Bkr. 2. § n) pont nb) alpont.

[8] Áht. 70. § (1) bek.

a belső kontrollrendszer működtetéséről, beleértve a belső ellenőrzés megszervezését is.^[9] A belső ellenőrzést belső ellenőrrel^[10] vagy belső ellenőrzési feladatot ellátó szervezeti egységgel^[11] lehet megszervezni.^[12]

„A belső ellenőr bizonyosságot adó és tanácsadó tevékenysége keretében a jogszabályoknak és belső szabályzatoknak való megfelelést, a tervezést, gazdálkodást és a közfeladatok ellátását vizsgálva megállapításokat és javaslatokat fogalmaz meg a költségvetési szerv vezetője részére.”^[13]

A belső ellenőri tanácsadói és bizonyosságot adó tevékenység egyaránt olyan kell legyen, hogy az ellenőrzött a megállapításokat és javaslatokat hasznosítani tudja (ennek hiányában értelmét veszti az ellenőrzés), melyhez elengedhetetlen, hogy jogi és más szakmai érvekkel megfelelően alá legyenek támasztva, így fog tudni megfelelően hasznosulni a kapott információ a szervezeten belül. Nem feltétlenül kell, hogy az ellenőrzött minden megállapítással, javaslattal egyetértessen, de az fontos, hogy a belső ellenőr gondolkodásmódját és az általa tett észrevételeket megértse (így az érthető, logikus, világos levezetés elengedhetetlen), azokkal vitatkozni tudjon.

A belső ellenőrzés tehát egy kétoldalú kommunikációs folyamat. Ennek a kommunikációs folyamatnak egyes aspektusait mutatom be a következőkben.

II. TERVEZZ, DE MARADJ RUGALMAS!

A belső ellenőrzési munka éves ellenőrzési terv alapján zajlik, mely részletesen tartalmazza – a nyilvánosság és az ellenőrzöttek számára is előre megismerhető módon – a tervezett ellenőrzéseket, annak tárgyát, az ellenőrzési időszakot és a tervezett ellenőri napok számát.^[14] Az ellenőrzési tervben nyilvánvalóan a belső ellenőrzési vezető, akinek a javaslatára a költségvetési szerv vezetője, helyi önkormányzat esetén a képviselő-testület elfogadja a tervet,^[15] számol tanácsadó tevékenységgel is, amely az előző évek tapasztalatán alapszik elsősorban. Az éves ellenőrzési terv elkészítése egy alapos átgondolást, előkészítést igényel, hiszen kockázatelemzés előzi meg. Számos tényezőt figyelembe kell venni a tervezéskor: elő lett-e írva utóellenőrzés egy vizsgálatnál; egy beruházás

[9] Áht. 70. § (1) bek.; Mötv. 119. § (4) bek.

[10] A belső ellenőr állhat a szervezet alkalmazásában vagy lehet külsős személy vagy szervezet. [Bkr. 2. § a) pont].

[11] Bkr. 15. § (2) bek.

[12] Ha a költségvetési szerv gazdasági szervezettel nem rendelkezik, annak a belső ellenőrzését a gazdasági szervezetének feladatait ellátó költségvetési szerv vagy az irányító szerv által kijelölt szerv végzi. [Bkr. 15. § (4) bek.].

[13] Áht. 70. § (2) bek.

[14] Bkr. 31. § (4) bek.

[15] Bkr. 22. § (1) bek. b) pont.

kivitelezése milyen folyamatban lesz az ellenőrzés évében; mekkorák a pénzügyi és egyéb kockázatok egyes (köz)beszerzéseknél, kötelezettségvállalásoknál; az önkormányzatnál zajló belső ellenőrzés és az irányító szervei belső ellenőrzés milyen arányban jelenjen meg a tervben, és még lehetne sorolni.

Ahhoz, hogy az ellenőrzési terv megfelelő, és az ellenőri munka hatékony legyen, célszerű a belső ellenőrzési vezetőt meghívni a vezetői értekezletre, ott „első kézből” értesül a problémás, tanácsadást vagy ellenőrzést igénylő ügyekről. Ez a fajta jelenlét azonban szintén kétirányú, mert a belső ellenőrzési vezető akár azonnal is tud eligazítást adni az operatív munka során felmerült kérdésekre, vagy épp be tud számolni a tapasztalatairól (pl. más intézménynél vagy külső ellenőrzést érintően).

Fontos leszögezni, hogy az ellenőrzési terv biztosítja a kiszámítható ellenőrzési munkát. A belső ellenőrzési feladatot ellátóknak viszont azzal is számolni kell, hogy az év során merül fel igény felüli ellenőrzésre. Ez – amennyiben valóban indokolt – a tervben szereplő valamely ellenőrzés terhére történhet csak. Ebben az esetben az ellenőrzési terv módosításra szorul.^[16]

Maga az ellenőrzés is egy „terv”, a vizsgálatvezető által elkészített és a belső ellenőrzési vezető által jóváhagyott ellenőrzési program alapján zajlik, amely részleteiben tartalmazza az ellenőrzés feladatait.^[17] Ez a program azonban a belső ellenőrzési tevékenységének az irányát határozza meg, az ellenőrzött azt nem ismeri meg. Az ellenőrzött a vizsgálat megkezdéséről és annak tárgyáról, céljáról a vizsgálat által lefedett időszakról hivatalosan a megbízólevél átvételével értesül.^[18]

III. TANULJ, HOGY MEGÉRTSD! FIGYELJ, HOGY TANULJ!^[19]

A belső ellenőr a vizsgált témakört érintően széleskörű ismeretekkel kell, hogy rendelkezzen. Nemcsak a szakmai háttér ismerete, a jogszabályok és legújabb számviteli és egyéb standardok alkalmazása követelmény (sőt manapság már az informatikai tudás is elengedhetetlen), hanem a „jó” belső ellenőr megfelelő kompetenciákkal is bír. Az esetet a legapróbb részletekig ismernie kell, ugyanakkor tudnia kell azt rendszerben is látni.^[20]

Az is tény, hogy minden eset más, így lényeges, hogy az esetek megítélésakor minden releváns információt beszerezzen, azok hitelességét ellenőrizze^[21] és a bekért adatokat dokumentált módon meg is őrizze.^[22] Hiszen az ellenőrzés

[16] Bkr. 56. § (5) bek.

[17] Bkr. 33. §.

[18] Bkr. 34. §.

[19] Grocholski, 2018, 61.

[20] Jackson, 2020, 37.

[21] Bkr. 35. § (2)-(3) bek.

[22] Bkr. 26. § k) pont.

megállapításait hiteles módon, bizonyítékokkal alá is kell tudni támasztani.^[23]

Minden ellenőrzés a belső ellenőr számára is tanulási folyamat. Az ellenőrzött szervezet vagy szervezeti egység tekintetében előzetesen – már a megbírólevél átadása előtt – is tájékozódnia kell. A tényleges vizsgálat az adatbekéréssel kezdődik. A kapott információk birtokában további bizonylatok és egyéb információk bekérése válhat szükségessé. A vizsgálat folyamatos kommunikációt feltételez az ellenőrző és az ellenőrzött között. A kommunikáció „csatornája” természetesen nagyban függ a helyi viszonyoktól, lehet ez digitális feltöltés, adattovábbítás, személyes találkozás vagy másolatkészítés, stb.^[24]

Látni kell a folyamatokat az ellenőrzött szemszögéből is. Az információkérés az ellenőrzött számára esetenként nagy munkaterhet jelent (például vagy a bekért adatok mennyisége, vagy az idő rövidsége miatt, vagy az adatszolgáltatás módja miatt). Ebben az esetben is belső ellenőrként azt gondolom, hogy a helyzetet tudni kell rugalmasan kezelni.^[25] Amellett sem lehet azonban elmenni, ha az ellenőrzött valamiről nem szolgáltat adatot vagy információt. A revizornak a nem-információ is információ.

A vizsgálat eredményeként elkészülő jelentéstervezetet egyeztetni kell, nemcsak az ellenőrzöttel, hanem azzal is, akire nézve az megállapítást vagy javaslatot tartalmaz.^[26] Ennek nyilvánvalóan az az indoka, hogy minden érintett észrevételt tegyen, a jelentéstervezetben tett megállapításokat, javaslatokat egyeztethessék. Az észrevételek elfogadásáról, illetve elutasításáról a vizsgálatvezető dönt.^[27] A belső ellenőrzés során – éppen az ellenőrzés jellegéből kifolyólag, mely megkülönbözteti a külső ellenőrzéstől – az ellenőrzöttek közvetlenül vagy közvetett módon (pl. a pótlólagosan bekért dokumentumok folytán) értesülhetnek a hiányosságokról. Így a gyakorlatban nem jellemző, hogy a jelentéstervezetre sok észrevétel érkezzen. A jelentés(tervezet) elkészítésénél és az észrevételek megfontolásánál is egyetértek azzal az állásponttal, miszerint a belső ellenőrzésnek mindenekelőtt a szervezet általános célkitűzéseit és stratégiáit kell megismernie, csak azt követi a belső ellenőrzési szervezeti egység célkitűzéseinek érvényesítése.^[28]

[23] Bkr. 40. §.

[24] A digitális kommunikáció fontosságát a COVID-19 járvány megjelenése és időbeni elhúzódása igazolta. Amennyiben a szervezet képes volt a digitális platformok adta lehetőségeket kihasználni, az nem befolyásolta az éves ellenőrzési terv végrehajtását. A rendkívüli helyzet megmutatta a belső ellenőri munkamódszer fejlesztésének irányait. Ha a dokumentumok beszerzése elektronikus úton történik, azok megőrzése, irattározása számos előnnyel jár (pl. fizikailag nem foglal helyet, pontosan igazolható az adatszolgáltatás időpontja, a selejtezés automatikusan történhet, stb.).

[25] Külső ellenőrzés keretében az Állami Számvevőszék a teljességi nyilatkozat aláírását követően nem enged további hiánypótlást, akkor sem például, ha félreértelmezés miatt nem lett egy dokumentum szolgáltatva.

[26] Bkr. 42. § (1) bek.

[27] Bkr. 42. § (2) és (7) bek.

[28] Jackson, 2020, 37.

Amennyiben a belső vizsgálat sok és/vagy súlyos hiányosságot tár fel, indokolt lehet egy utóellenőrzés a vállalt intézkedések nyomon követésére. Ez nemcsak a belső ellenőrzés számára fontos (hasznosultak-e a megállapítások, javaslatok), hanem az ellenőrzött számára is visszacsatolást biztosít a munkája helyességét illetően.

IV. FOGALMAZZ RÖVIDEN ÉS TÖMÖREN!^[29]

A belső ellenőrzési jelentés kellő mélységben elemzi a megállapításokat, azokat összefüggéseiben kell látni és láttatni. Ezért tartom jó megoldásnak, ha a jelentés az elején a főbb megállapításokat tartalmazza, míg a részletes megállapítások között olvashatja az ellenőrzött (érintett) a konkrét esetet, valamint a jogszabályi és egyéb alátámasztást. Szemléletes az is, ha a megállapításokat a jelentés részletes megállapításai között, témánként táblázatba gyűjtjük, jelezve egyúttal azt is, hogy intézkedést igényel-e vagy sem. Nemcsak a megértés és a szakmai megalapozottság miatt van erre szükség, hanem amiatt is, hogy az ellenőrzött azt hosszútávú célkitűzései, stratégiai – akár más, általa fenntartott intézmények és gazdasági társaságok működése – tekintetében is értékelni és alkalmazni tudja.^[30]

Jóllehet a jelentéssel szemben támasztott követelmény a lényegre törő és világos megfogalmazás,^[31] a megalapozáshoz számos (rengeteg) információ, adat, dokumentum stb. beszerzése szükséges. A belső ellenőrzés céljától függ, hogy a vizsgálat során milyen vizsgálati eljárásokat és módszereket lehet alkalmazni: így például szabályzatok, valamint pénzügyi, számviteli és statisztikai adatok, a költségvetés és beszámoló, a kötelezettségvállalások, projektek elemzése és értékelése, jogi, pénzügyi, célszerűségi ellenőrzése és a vagyonfelhasználás módjának vizsgálata, az eszközök kihasználásának és fenntartásának ellenőrzése; egyéb dokumentumok és nyilvántartások (pl. vagyonkataszter, mérleg) vizsgálata; közvetlen megfigyelésen alapuló ellenőrzés (interjú, szemle, mintavételezés).^[32]

[29] Grocholski, 2018, 61.

[30] Orsini, 2020, 43.

[31] Bkr. 41. § (1) bek.

[32] Kocziszky – Kardkovács, 2020.

V. KOMMUNIKÁLD AZ ÉRTÉKET!^[33]

A „beszerzett bizonyítékok” tükrében és az észrevételek egyeztetése körében, az érvek-ellenérvek elhangzása után a belső ellenőr végső megállapításait és javaslatait a jelentés tartalmazza, melyet az ellenőrzöttnek és érintettnek követnie kell. A vizsgálat tárgyát a revizor holisztikus szemléletmóddal közelíti meg,^[34] és saját belső meggyőződése alapján, nem pedig külső, szubjektív körülményeknek megfelelően „ítél”.

Amellett, hogy jogszabályokkal alátámasztott megállapításokat tesz a belső ellenőr, az is fontos, hogy a szervezet működésével kapcsolatos elvárásokat, értékeket, célkitűzéseket is figyelembe vegye, illetve megfogalmazza. Fontos azonban e körben kiemelni, hogy a jogszabályokkal alá nem támasztott, csak az erkölcsi vagy egyéb, nem normatív követelmények revizor általi megfogalmazása ajánlás szintjén maradhat csak. Itt is lényeges azonban annak alátámasztása, hogy az milyen előnyökkel jár az ellenőrzött számára, milyen módon védi meg a kockázatokkal szemben.

A jelentés(tervezet) birtokában az érintettek szükség esetén intézkedési tervet készítenek, a felelős és határidő megjelölésével.^[35] Az intézkedési terv jóváhagyását követően az érintettek kötelesek végrehajtani az intézkedési tervben foglaltakat, melyről a belső ellenőrzési vezető felé be kell számolniuk.^[36] A belső ellenőrzési vezető a megállapításokról, javaslatokról és intézkedésekről egyébként nyilvántartást vezet.^[37]

VI. ZÁRÓ GONDOLATOK

Természetesen számos ellenőrzési megoldás létezik és működik a belső ellenőrzés mellett és azzal együtt, úgy mint a vezetői ellenőrzés (akár a kiadmányozási jog, a kötelezettségvállalás és az utalványozás rendje során), pénzügyi bizottság^[38] vagy tulajdonosi ellenőrzés. A belső ellenőrzés azonban egy autonóm, független és heterogén terület. Függetlenségét garantálja, hogy közvetlenül a költségvetési szerv vezetője alá tartozik, és a belső ellenőr belső ellenőrzési tevékenységen kívül más tevékenységbe nem vonható be.^[39]

[33] Grocholski, 2018, 61.

[34] Munteanua – Zaharia, 2014, 2242.

[35] Bkr. 45. § (2)-(3) bek.

[36] Bkr. 46. § (1) bek.

[37] Bkr. 47. § (1) bek.

[38] A jelenlegi szabályok szerint 2000 fő feletti lakosságszám esetén kötelező a pénzügyi bizottság létrehozása. [Mötv. 57. § (2) bekezdés].

[39] Bkr. 18. §.

Ha meghallja az ember az ellenőrzés szót, általában kényelmetlenség, kellemetlenség fogja el. Nincs ez másként akkor sem, ha belső ellenőrzés veszi kezdetét, hiszen a napi munkafolyamatokat így vagy úgy megzavarja. Valójában azonban látni kell azt is, hogy a belső ellenőr a szervezet vezetőit (és nemcsak az első számú vezetőjét) felkészíti és ezáltal megvédi a külső ellenőrzések súlyosan negatív megállapításaitól.^[40]

A belső ellenőrzés mindig egy adok-kapok viszony. A cél elsősorban a kisebb-nagyobb pénzügyi, jogi és egyéb szabálytalanságok megelőzése és kiküszöbölése, és ezáltal a szervezet szolgálata.^[41] Belső ellenőrzés esetében fontos, hogy az ellenőrzött vagy ellenőrzéssel nem érintett szerv vagy szervezeti egység is bizalommal forduljon a belső ellenőr felé, ha bármilyen kérdése vagy problémája van. Talán ez az egyik sajátossága a belső ellenőrzésnek.

A belső ellenőrzés is egy folyamatosan változó terület, mely „forradalom” előtt áll. A mesterséges intelligencia lassan az élet minden területét áthatja.^[42] Jóllehet hazánkban a helyi önkormányzati rendszerre manapság ez még nem jellemző annak finansiális vonzatára tekintettel, külföldön a mesterséges intelligenciát már alkalmazzák a kockázatok azonosítására. Amellett sem lehet elmenni, hogy egy számítógépes rendszer jóval nagyobb adathalmaz ellenőrzésére képes.^[43] A mesterséges intelligencia lehetőségeit nemcsak a privát szektor, hanem a közszolgálati szektor is egyre inkább kihasználja, egyes országokban kifejezetten elterjedt.^[44] Ez a belső ellenőrzés sajátosságait alapjaiban „írhatja át”.

IRODALOM

- Arena, Marika: Internal audit in Italian universities: An empirical study. In: *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. Vol. 93/2013.
- Chan, Kitty Kay – Kim, Tina: The Artificially Intelligent Audit Function. In: *Internal Auditor*. August 2020.
- Christensen, Brian: Adapting to the dynamic risk environment. In: *Internal Auditor*. October 2020.
- Grocholski, Gregory: A clear picture. In: *Internal Auditor*. October 2018.
- Jackson, Russell A.: Forming Today's Internal Audit Function. In: *Internal Auditor*. February 2020.
- Kocziszky György – Kardkovács Kolos: A compliance szerepe a közösségi értékek és érdekek védelmében. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2020. (Elérhető: <https://doi.org/10.1556/9789634545972>. Letöltés ideje: 2022. március 17.).
- Munteanua, Victor – Zaharia, Dragos Laurentiu: Current Trends in Internal Audit. In: *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. Vol. 116/2014.

[40] Roussy, 2013, 562.

[41] Roussy, 2013, 558.

[42] Chan – Kim, 2020, 31.

[43] Chan – Kim, 2020, 32-33.

[44] Arena, 2013, 2004.

- Orsini, Basil: Audit With Acumen. In: *Internal Auditor*. April 2020.
- Roussy, Mélanie: Internal auditors' roles: From watchdogs to helpers and protectors of the top manager. In: *Critical Perspectives on Accounting*. 2013/24.

JOGFORRÁSOK

- 2011. évi CXCV. törvény az államháztartásról.
- 2011. évi CLXXXIX. törvény Magyarország helyi önkormányzatairól.
- 370/2011. (XII. 31.) Korm. rendelet a költségvetési szervek belső kontrollrendszeréről és belső ellenőrzéséről.

•
*Kukorelli István és Bihari Mihály 2010-ben, Győrben, Bihari Mihály életútkötetének
könyvbemutatóján*

A közigazgatási per a jogorvoslati rendszerben

ABSTRACT

The Act CL of 2016 on General Public Administration Procedures (henceforth: the Act) operates a dual system of legal remedies that differentiates between ex officio procedures and those that are opened upon request. The Act instituted a significant change in the system of request-based remedy procedures designed to ensure the enforcement of the right to remedy enshrined in the Fundamental Law of Hungary. Previous codes on general administration procedures adhered to the logic that in the system of request-based remedy procedures appeals—remedies internal to the public administration organisation—are the ordinary, general (available in every case falling under the code of general administration procedures) remedies, as opposed to judicial supervisions that are external to the public administration organisation. The latter was a limited and extraordinary remedial instrument compared to appeals. The early legal protection inside the public administration organisation against authority decisions was primary to the judicial protection. The Act reversed this order. Administrative actions before courts became the general, ordinary remedies, while appeals are exceptional, extraordinary, limited instruments, available only in cases where the law explicitly permits them. The system of legal remedies was reformed. The early legal protection preceding the definitiveness and enforceability of authority decisions withdrew, and judicial protection became general and primary. The duty of courts is to provide upon request effective judicial protection against infringements caused by authority decisions.

Keywords: judicial supervision ■ authority decision ■ administrative action ■ legal remedies ■ legal protection

---

I. A HATÓSÁGI DÖNTÉSEK ELLENI JOGORVOSLATHOZ VALÓ JOG

Az Alaptörvény (korábban az Alkotmány) alapvető jogként biztosítja a jogorvoslathoz való jogot a hatósági döntések kapcsán: „Mindenkinek joga van ahhoz, hogy jogorvoslattal éljen az olyan bírósági, hatósági és más közigazgatási döntés ellen, amely a jogát vagy jogos érdekét sérti.”^[1]

Az Alkotmánybíróság többször rámutatott a jogorvoslathoz való jog tartalmával kapcsolatban az alábbiakra: „Vagyis a jogorvoslathoz való jog, mint alkotmányos alapjog immanens tartalma az érdemi határozatok tekintetében a más szervhez, vagy (...) ugyanazon szerven belüli magasabb fórumhoz fordulás lehetősége. Ugyanakkor az ilyen felülvizsgálatot nem biztosító jogorvoslat nem feltétlenül alkotmányellenes a nem érdemi, nem ügydöntő határozatok esetén.”^[2] „Minden jogorvoslat lényegi, immanens eleme a „jogorvoslás” lehetősége, vagyis a jogorvoslat fogalmilag és szubsztanciálisan tartalmazza a jogsérelem orvosolhatóságát.”^[3]

Az Ákr. differenciáltan szabályozza a hatósági döntésekkel kapcsolatban a jogorvoslathoz való jogot, a határozat ellen önálló jogorvoslatnak van helye. A végzés elleni jogorvoslat önálló, ha azt törvény megengedi, vagy járulékos, ilyenkor a jogorvoslati jog az eljárást lezáró döntés ellen igénybe vehető jogorvoslat keretében gyakorolható.

Az Ákr. a jogorvoslathoz való jog biztosítása végett kétféle kérelemre induló jogorvoslati eljárást szabályoz, a közigazgatási pert és a fellebbezési eljárást. A jogorvoslati kérelem benyújtására jogosultnak alanyi joga van arra, hogy a jogorvoslati kérelmét (fellebbezés, kereset) az elbírálásra hatáskörrel rendelkező hatóság, illetve bíróság érdemben elbírálja, kivéve, ha az érdemi elbírálás törvényi feltételei nem állnak fenn, továbbá akkor is hozzon döntést a kérelem tárgyában, ha a jogorvoslati kérelemben foglaltaknak nem ad helyt.^[4]

Az Alaptörvényben deklarált jogorvoslathoz való jog érvényesítését biztosító kérelemre induló jogorvoslati eljárások elsődleges funkciója a szubjektív jogvédelem, az ügyfél jogának, jogos érdekének védelme a hatósági döntéssel szemben, de emellett megjelenik az objektív jogvédelmi funkció is, a tárgyi jog által védett közérdek érvényesítése.^[5]

A hatósági döntés elleni közigazgatási per jogorvoslati rendszerbeli helyét determinálja az Alaptörvényben rögzített hatalommegosztás elve,^[6] és az elvből következő közigazgatási határozatok feletti bírósági kontroll is: „A bíróság dönt (...) a közigazgatási határozatok törvényességéről.”^[7] A bírósági felülvizsgálat a hatá-

[1] Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.), XXVIII. cikk (7) bekezdés.

[2] 5/1992. (I. 30.) AB határozat, ABH 1992. 31.

[3] 23/1998. (VI. 9.) AB határozat, ABH 1998. 186.

[4] Barabás, 2018, 680.; Szalai, 2020, 279.

[5] F. Rozsnyai, 2020a, 342.; Szalai, 2020, 280.

[6] Alaptörvény C) cikk (1) bekezdés.

[7] Alaptörvény, XXV. cikk (2) bekezdés b) pont. Ld. Barabás, 2018, 680-681.; Szalai, 2020, 281-282.

rozatok jogszerűségének (törvényességének) vizsgálatára terjed ki, egyéb szempontok (célszerűség, gazdaságosság, hatékonyság stb.) nem kerülnek vizsgálatra.

II. A BÍRÓSÁGI FELÜLVIZSGÁLAT A KORÁBBI ELJÁRÁSI KÓDEXEK ÁLTAL SZABÁLYOZOTT JOGORVOSLATI RENDSZEREKBE

1. Az első eljárási kódex, az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény (a továbbiakban: Et.) által szabályozott kérelemre igénybe vehető jogorvoslati eszközök: a) fellebbezés, b) államigazgatási határozat megtámadása bíróság előtt, c) panasz (1957. X. 1. – 1977. III. 29.), d) felülvizsgálati kérelem (1977. III. 30. – 1991. VII. 27.).

Az Et. önálló fejezetben szabályozta a határozat bírósági felülvizsgálatát (VI. fejezet). A bíróság eljárására vonatkozó szabályokat 1973. január 1-jétől a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban: Pp.) XX. fejezete tartalmazta, a Pp. általános szabályait kellett alkalmazni a XX. fejezetben nem szabályozott kérdésekben.

Az államigazgatási határozat megtámadása bíróság előtt külső jogorvoslat, az államigazgatási szerv határozatát a bíróság, az államigazgatási szervezeten kívüli szerv vizsgálta felül. Rendkívüli, kivételes, a fellebbezéshez képest erősen korlátozott jogorvoslati eszköz volt, akkor lehetett igénybe venni a határozat ellen, ha törvény, törvényerejű rendelet, illetőleg miniszteri tanácsi rendelet kifejezetten megengedte, szűk körben volt rá lehetőség.

A keresetet csak jogszabálysértésre hivatkozva lehetett benyújtani. A kereset benyújtásának – ellentétben a fellebbezéssel – a végrehajtásra nem volt halasztó hatálya. A bíróság azonban elrendelhetette a végrehajtás felfüggesztését, ha a határozat megváltoztatása vagy hatályon kívül helyezése volt várható. A Pp. szerint a kereset benyújtására az volt jogosult, akinek jogát vagy törvényes érdekét az eljárás alapjául szolgáló ügy érintette. Az alaki jogerős határozat ellen lehetett keresetet benyújtani, feltétele volt a fellebbezési jog kimerítése vagy a fellebbezés kizártsága. A kereset benyújtásának határideje a határozat közlésétől számított 30 nap volt. A rendes bíróság járt el, a járásbíróság (megyei bíróság székhelyen lévő járásbíróság, Budapesten a Pesti Központi Kerületi Bíróság) hatáskörébe tartozott a kereset elbírálása, nem működött a rendes bíróságtól elkülönült, önálló közigazgatási bíróság. A bírósági felülvizsgálat kivételesen devolutív hatályú, a bíróságnak csak akkor volt megváltoztatási joga, ha jogszabály kifejezetten megengedte, ilyenkor az érdemi döntési jog az államigazgatási szervről a bíróságra háramlott.^[8] A bíróság a kereset kapcsán az alábbi döntési jogkörrel rendelkezett:

[8] Kilényi, 1976, 378.

- a. kereset elutasítása,
- b. jogszabálysértő határozat
  - ba) hatályon kívül helyezése,
  - bb) hatályon kívül helyezése és az államigazgatási szerv új eljárásra kötelezése,
  - bc) megváltoztatása.

A bíróságnak főszabályként kasszációs (megsemmisítési) és kivételesen reformatórius (megváltoztatási) jogköre is volt, ha jogszabály kifejezetten rendelkezett a bíróság megváltoztatási jogáról.^[9]

A bíróság határozatának jogi hatása egyrészt, ha a bíróság az ügy érdemében hozott határozatot, akkor az államigazgatási szerv előtt, ugyanabban az ügyben, azonos tényállás mellett új eljárásnak nem volt helye (*res iudicata*). Másrészt a bíróság jogerős határozata kötötte az államigazgatási szervet. Ha a bíróság az államigazgatási szerv határozatát hatályon kívül helyezte, és az ügyben új eljárás lefolytatása volt szükséges, akkor az államigazgatási szerv köteles volt eljárni és határozatot hozni.

2. Az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegéről szóló 1981. évi I. törvény (a továbbiakban: Áe.) a hatálybalépésekor ugyanazokat a jogorvoslati eszközöket tartalmazta, amelyeket már az Et. is tartalmazott.

A bírósági felülvizsgálat iránti kérelem nem vált általános jogorvoslati eszközzé, sőt, továbbra is korlátozott, szűk volt azon határozatok köre, melyek esetében a bírósági felülvizsgálat lehetősége biztosított volt. A kereset benyújtására akkor volt jogosult az ügyfél, ha a határozat az Alkotmányban biztosított és más alapvető személyi, családi és vagyoni jogát megvonta vagy korlátozta, illetőleg, az ügyfélre ilyen köteleességet állapított meg. A Minisztertanács határozta meg a bíróság által felülvizsgálható államigazgatási határozatokról szóló 63/1981. (XII. 5.) MT rendeletben a bíróság által felülvizsgálható alaki jogerős államigazgatási határozatokat.

Az alkotmányos rendszerváltozás, illetve az Alkotmány módosítása érintette a bírósági felülvizsgálat erős korlátozottságát is.^[10] Az Alkotmány – 1989. október 23. napjától hatályos – 50. § (2) bekezdése kimondta: „A bíróság ellenőrzi a közigazgatási határozatok törvényességét.” A bírósági felülvizsgálatra vonatkozó jogszabályi rendelkezések azonban nem kerültek módosításra, ennek okán az Alkotmánybíróság kimondta a 32/1990. (XII. 22.) AB határozatában: „Az 1957. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegéről rendelkező 1981. évi I. törvény 72. §-ának (1) bekezdése és a 63/1981. (XII. 5.) MT rendelet a módosításokkal együtt alkotmányellenes, (...) Mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatára vonatkozó törvényi szabályozás elmulasztása, ezért felhívja a Kormányt, hogy 1991. január 31-ig terjesszen az Országgyűlés elé olyan törvényjavaslatot, amely a közigazgatási határozatok törvényességének bírósági ellenőrzését az alkotmánynak megfelelően szabályozza.”^[11]

[9] Kilényi, 1976, 378-379.

[10] Sári, 2003, 569.

[11] 32/1990. (XII. 22.) AB határozat, ABH 1990, 145. Ld. Patyi, 2011, 90-91., 100., 118-119., 131-132.

Az AB határozat indokolása rámutatott: „Az új jogszabály esetleges késedelmes megalkotásáig az Alkotmány rendelkezései szerint kell az államigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatának kérdésében eljárni. Ez azt jelenti, hogy egyelőre nem lesz a bírói felülvizsgálatnak azon ügyekben sem törvényes korlátja, ahol a korlátozásnak az Alkotmány 70/K. §-a szerint nincs akadályja.”^[12] Az Áe. bírósági felülvizsgálatra vonatkozó rendelkezései módosításra kerültek, a bírósági felülvizsgálat rendkívüli jogorvoslat maradt, az Áe. és az Áe. felhatalmazása alapján ágazati törvény kizárhatta a határozat elleni bírósági felülvizsgálatot.^[13]

Az alaki jogerős, érdemi határozat bírósági felülvizsgálatát lehetett kérni jogszabálysértésre hivatkozva, feltétele továbbra is a fellebbezési jog kimerítése vagy kizártsága volt. A keresetlevél benyújtásának a jogi hatása – az Et.-vel szemben –, hogy a határozat végrehajtására halasztó hatálya volt, de a közigazgatási szerv a határozatát azonnal végrehajthatóvá nyilváníthatta, a közérdekre vagy az ügyfél nyomós érdekére tekintettel.

Bírósági felülvizsgálat iránti kérelem benyújtására volt jogosult az Áe. alapján egyrészt az ügyfél, másrészt a törvényes érdekeiben sérelmet szenvedett fél. Továbbra is a rendes bíróság járt el a kereset kapcsán, szervezetileg elkülönült, önálló közigazgatási bíróság létrehozására nem került sor. A bírósági felülvizsgálat továbbra is kivételesen devolutív (átszármaztató) hatályú volt, a bíróságnak csak akkor volt megváltoztatási joga, ha törvény kifejezetten megengedte. A bíróság döntési jogkörére és a bíróság ítéletének jogi hatására vonatkozó rendelkezések sem változtak, megegyeztek az Et. szabályaival.

3. A *közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól* szóló 2004. évi CXL. törvény (a továbbiakban: Ket.) többféle kérelemre igénybe vehető jogorvoslati eszközt szabályozott, mint az Et. és az Áe., ennek okán differenciáltabb jogorvoslati rendszer jött létre: a) fellebbezés, b) bírósági felülvizsgálat, c) újrafelvételi eljárás, d) méltányossági eljárás (hatálytalan 2009. X. 1. napjától), e) Alkotmánybíróság határozata alapján indítható eljárás (hatályos 2012. I. 1. napjától), valamint f) kijavítás, kicserélés és kiegészítés mind kérelemre, mind hivatalból (2009. X. 1. napjától átkerül a IV. fejezetbe).

A bírósági felülvizsgálat – az Et. és az Áe. rendelkezéseivel egyezően – továbbra is rendkívüli jogorvoslati eszköz volt, amit jogszabálysértésre hivatkozással lehetett benyújtani. A keresetlevél benyújtásának a döntés végrehajtására – az Áe. rendelkezéseivel ellentétben – nem volt halasztó hatálya. A keresetlevélben azonban kérni lehetett a végrehajtás felfüggesztését, a felfüggesztés tárgyában a bíróság döntött. A Ket. szerint a bírósági felülvizsgálat iránti kérelem benyújtására jogosult volt egyrészt az ügyfél, másrészt az eljárás egyéb résztvevője, a kifejezetten rá vonatkozó rendelkezés tekintetében.

A bírósági felülvizsgálat tárgya egyrészt az alaki jogerős határozat. Másrészt az alaki jogerős végzés, de a határozatokkal ellentétben nem volt általános

[12] 32/1990. (XII. 22.) AB határozat, ABH 1990, 147.

[13] 1991. évi XXVI. törvény a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatának kiterjesztéséről (hatályos: 1991. VII. 27.-től.).

bírósági felülvizsgálat, a Ket. meghatározta a bíróság előtt megtámadható végzések körét. A bírósági felülvizsgálat feltétele volt – az Et. és az Áe. szabályaival egyezően – a fellebbezési jog kimerítése vagy kizártsága. A bírósági felülvizsgálati kérelem kapcsán végzés esetén nemperes eljárás, határozat esetén peres eljárás indult.^[14] A Ket. hatályba lépése után a törvény kizárta egyre több határozat esetén a fellebbezést, erősítve ezáltal a bírói jogvédelmet.

A bírósági felülvizsgálat iránti kérelem benyújtásának határideje a döntés közlésétől számított 30 nap volt, azzal, hogy a keresetindítás határidejét törvény eltérően is meghatározhatta. A Ket. hatálybalépésekor a fővárosi és megyei bíróságok hatáskörébe tartozott a közigazgatási per, később átkerült a közigazgatási és munkaügyi bíróság hatáskörébe. Utóbbi a rendes bírósági szervezeten belül külön bíróságként működött, szervezetileg önálló, a rendes bírósági szervezettől elkülönült közigazgatási bíróság nem jött létre.^[15]

A Ket. az Áe. rendelkezéseivel azonosan szabályozta a bíróság döntési jogkört, kasszációs (megsemmisítési) és reformatórius (megváltoztatási) joga is volt, utóbbi továbbra is kivételes jellegű, csak akkor kerülhetett rá sor, ha a Pp. vagy az ágazati törvény rendelkezett a bíróság megváltoztatási jogáról.^[16] A Ket. – az Áe. rendelkezéseivel azonosan – szabályozta a bíróság ítéletének jogi hatását.

III. A KÖZIGAZGATÁSI PER AZ ÁKR. JOGORVOSLATI RENDSZERÉBEN

A közigazgatási per szabályozása kapcsán megállapítható, hogy az Ákr. csak néhány alapvető szabályt tartalmaz (az ügyfél és az ügyész perindítási joga, a keresetlevél alapján történő önkorrekció). A közigazgatási pert ma már önálló kódex, a *közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény* (a továbbiakban: Kp.) szabályozza. A közigazgatási per külső jogorvoslat, a hatósági döntést nem egy másik közigazgatási szerv, hanem a közigazgatási szervezeten kívüli, másik hatalmi ághoz tartozó szerv, a bíróság vizsgálja felül. A közigazgatási per a rendes, általános jogorvoslati eszközzé vált, az Ákr. tárgyi hatálya alá tartozó minden közigazgatási hatósági ügyben a végleges hatósági döntés ellen – az önálló jogorvoslattal nem támadható végzések kivételével – közigazgatási pert lehet indítani.

Az Ákr.-hez fűzött Általános indokolás III. pontja a bírósági felülvizsgálat elsődleges jogorvoslati eszközzé tétele kapcsán rávilágít: „A végleges, már nem támadható döntéshez (a bírói döntéssel létrejövő anyagi jogerőhöz) fűződő érde-

[14] A 2005. évi XVII. törvény a Polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény módosításáról és az egyes közigazgatási nemperes eljárásokban alkalmazandó szabályokról szabályozta a nemperes eljárásokat.

[15] 2011. évi CLXI. törvény a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról (a továbbiakban: Bszi.) 19. § (hatályos: 2012. január 1-jétől – 2020. március 31. napjáig).

[16] Patyi, 2012, 482-484.

kek mielőbbi érvényesítése érdekében ezért a törvény hangsúlyváltást irányoz elő: főszabállyá teszi a bírósághoz való közvetlen fordulást lehetőséget (kizárva a fellebbezést), és kivételes esetekben teszi lehetővé a perlést megelőzően a fellebbezést magasabb szintű közigazgatási hatósághoz. A közigazgatási hatósági ügytípusok egyharmadában korábban is kizárt volt a fellebbezés lehetősége.”

A közigazgatási per feltétele, hogy a hatósági eljárásban az arra jogosultak valamelyike a fellebbezési jogát kimerítette és a fellebbezését elbírálták, amennyiben a döntés ellen a fellebbezést törvény lehetővé teszi. A közigazgatási per indítására jogsérelemre hivatkozva van lehetőség, tehát jogcímhez kötött. A keresetlevélben meg kell jelölni a hatósági döntéssel okozott jogsérelmet, ez a keresetlevél kötelező tartalmi eleme, ha a keresetindítási határidőn belül nem kerül megjelölésre jogsérelem, akkor a kereset visszautasításra kerül. Itt megjegyzendő, hogy a fellebbezés továbbra sincs jogcímhez kötve, bármely okból lehet fellebbezni, nem kell jogszabálysértésre hivatkozni. A keresetlevél benyújtásának nincs halasztó hatálya a döntés végrehajtására, nem érinti a döntés végrehajthatóságát, de azonnali jogvédelem keretében kérhető a döntés halasztó hatályának elrendelése, a halasztó hatályának feloldása, illetve ideiglenes intézkedés is.

A Kp. részletesen szabályozza a közigazgatási per indítására jogosultak körét és a közigazgatási per tárgyát.^[17] A közigazgatási per tárgya egyebek mellett az Ákr. tárgyi hatálya alá tartozó hatósági ügyben a) a végleges határozat: aa) végleges elsőfokú határozat vagy ab) a végleges másodfokú határozat (olyan ügyben, amely ellen fellebbezni lehetett, és a fellebbezési jogot kimerítették), továbbá b) a végleges végzés, amely ellen önálló jogorvoslatnak van helye. A keresetlevelet – ha törvény eltérően nem rendelkezik – a döntés közlésétől számított harminc napon belül kell benyújtani.

A közigazgatási perek a rendes bíróság hatáskörébe tartoznak, a rendes bíróságtól elkülönült közigazgatási bíróság nem jött létre. 2020-tól a közigazgatási perekben a közigazgatási kollégiummal rendelkező törvényszékek^[18] és a Kúria járt el. 2022-től elsőfokon közigazgatási kollégiummal működő törvényszékek és a Kúria, másodfokon közigazgatási kollégiummal rendelkező Fővárosi Ítéltábla és a Kúria, felülvizsgálati kérelmek kapcsán a Kúria jár el.^[19] A közigazgatási per feltételelesen devolutív (átszármaztató) hatályú jogorvoslat, a keresettel megtámadott döntést hozó hatóság – a kereset okán – önkorrekcióval élhet, orvosolva ezáltal a döntés hibáját.^[20] Az önkorrekció korlátja, hogy a döntést visszavonni, módosítani egy ízben lehet.

A felülvizsgálat terjedelmének szempontjából megállapítható, hogy a bíróság a keresetet a felek által előterjesztett kérelmek és jognyilatkozatok keretei között bírálja el (kereseti kérelemhez kötöttség), nem kerül sor teljes aktus-felülvizsgálatra. Megjegyzendő, hogy e rendelkezési elvet áttöri a Kp.-nak az

[17] Kp. 4. §, 17. §.

[18] Bszi. 21. § (4) bekezdés (hatályos: 2020. IV. 1-jétől).

[19] Kp. 7. §. Bszi. 22. § (4) bekezdés (hatályos: 2022. I. 1-jétől).

[20] Szalai, 2020, 281.

a rendelkezése, miszerint a bíróság a Kp.-ban vagy ágazati törvényben meghatározott esetben hivatalból is vizsgálatot folytat, azaz megjelenik az objektív jogvédelmi funkció. Végül a kérelemhez kötöttséget oldja a tartalmi elbírálási kötelezettség is, mely szerint a felek kérelmeit, nyilatkozatait tartalmuk szerint kell figyelembe venni a bíróságnak.^[21] A fellebbezés kapcsán továbbra is teljes aktus-felülvizsgálatra kerül sor, a fellebbezés elbírálására jogosult másodfokú hatóság a fellebbezéssel megtámadott döntést és az azt megelőző eljárást teljes egészében felülvizsgálja, nincs kötve a fellebbezéshez, fellebbezésben nem hivatkozott jogszabálysértést is megállapíthat (objektív jogvédelmi funkció).^[22]

A bíróság döntési jogköre a kereset kapcsán az alábbiak szerint alakul:

- a. kereset elutasítása,
- b. hatósági döntés
  - ba) megváltoztatása,
  - bb) megsemmisítése, hatályon kívül helyezése,
  - bc) szükség esetén – a bb) pont mellett – a közigazgatási szerv új eljárásra kötelezése.

A bíróságnak továbbra is van kasszációs [megsemmisítési (hatályon kívül helyezési)] és reformatórius (megváltoztatási) döntési joga, utóbbi feltételeit és korlátait a Kp. meghatározza.

IV. ZÁRSZÓ: KÖZIGAZGATÁSI PER KONTRA FELLEBBEZÉS

A közigazgatási per és a fellebbezés elsődlegessége kapcsán is felsorakoztathatóak pro és kontra érvek. A kérelemre induló jogorvoslati eljárások rendszerében a hatósági döntések ellen a fellebbezéssel szemben a közigazgatási per vált ténylegesen az általános jellegű, rendes jogorvoslati eszközzé, melyet önálló perrendtartás szabályoz. Az elsőfokú végleges döntések nagyobb része ellen – a korábbi kódexek szabályozásával ellentétben – nincs helye fellebbezésnek. A közigazgatási bíráskodás, ennek okán a közigazgatási per a rendes bíróság szervezeti kereti között zajlik, nem jött létre a rendes bírósági szervezettől elkülönült, önálló közigazgatási bíróság.^[23]

A fellebbezés pedig kivételes jellegű, rendkívüli jogorvoslattá vált, ezáltal az előrehozott jogvédelem visszaszorult. A kérelemre történő belső jogorvoslás szűkült, mivel nem lehet már az Ákr. tárgyi hatálya alá tartozó minden ügytípusban fellebbezni.^[24] A fellebbezési jog csak akkor biztosított, ha az Ákr. vagy ágazati törvény megengedi. Az Ákr. jelenleg 2 szervtípus határozata kapcsán biztosít fellebbezési jogot, ha a határozatot a) a képviselőtestület kivételével helyi önkormány-

[21] F. Rozsnyai, 2020a, 342-343.

[22] Ld. Gyurita, 2019, 495-497.

[23] Ld. F. Rozsnyai, 2020b, 84-87.

[24] Ld. F. Rozsnyai – Hoffman – Bencsik, 2021, 309-314.

zat szerve, vagy b) rendvédelmi szerv helyi szerve hozta. Végül megjegyzendő, hogy a fellebbezési lehetőség az Ákr. hatályba lépése óta tovább szűkült, tehát az Ákr. szabályozási logikája e kérdésben nem tört meg, ugyanis kezdetben (az Ákr. hatálybalépésekor) még a viszonylag széles államigazgatási hatósági jogkörrel rendelkező járási (kerületi) hivatal vezetőjének határozata ellen is biztosított volt a fellebbezési jog, ha törvény nem zárta ki az adott ügytípusban.

IRODALOM

- Barabás Gergely (2018): Jogorvoslat. In: Barabás Gergely – Baranyai Bertold – Fazekas Marianna (szerk.): *Kommentár az általános közigazgatási rendtartásról szóló törvényhez*. Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest.
- F. Rozsnyai Krisztina (2020a): A közigazgatási per 1-3. pont. In: Fazekas Marianna (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános rész III*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- F. Rozsnyai Krisztina (2020b): Variációk egy témára. A közigazgatási ügyben eljáró bíróságok és hatásköreik. In: *Jogtudományi Közlöny*. 2020/2. sz.
- F. Rozsnyai Krisztina – Hoffman István – Bencsik András (2021): Üres kagylóhéjak? In: *Jogtudományi Közlöny*. 2021/7-8. sz.
- Gyurita E. Rita (2019): A kérelemre induló jogorvoslati eljárás. In: Patyi András (szerk.): *A közigazgatási hatósági eljárás jogintézményei*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Kilényi Géza (1976): Az államigazgatási határozatok megtámadása bíróság előtt. In: Fonyó Gyula (szerk.): *Az államigazgatási eljárási törvény magyarázata*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Patyi András (2011): *Közigazgatás – Alkotmány – Bíraskodás*. Universitas-Győr Non-profit Kft., Győr.
- Patyi András (2012): A bírósági felülvizsgálat és a közigazgatási per alapjai a hatósági eljárásjogban. In: Patyi András (szerk.): *Hatósági eljárásjog a közigazgatásban*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Sári János (2003): A jogorvoslatihoz való jog. In: Balogh Zsolt – Holló András – Kukorelli István – Sári János: *Az Alkotmány magyarázata*. KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest.
- Szalai Éva (2020): Az Ákr. jogorvoslati rendszerének jellemzői. In: Fazekas Marianna (szerk.): *Közigazgatási jog. Általános rész III*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

JOGFORRÁSOK

- 1949. évi XX. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányáról (Alkotmány).
- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.).
- 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról (Pp.).
- 1957. évi IV. törvény az államigazgatási eljárás általános szabályairól (Et.).
- 1981. évi I. törvény az államigazgatási eljárás általános szabályairól szóló 1957. évi IV. törvény módosításáról és egységes szövegéről (Áe.).
- 2004. évi CXL. törvény a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól (Ket.).
- 2016. évi CL. törvény az általános közigazgatási rendtartásról (Ákr.).
- 2017. évi I. törvény a közigazgatási perrendtartásról (Kp.)

Kukorelli István 65. születésnapjára készített koszorút az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán az Aula Magnában. A képen balról jobbra: Erdős Csaba, Smuk Péter, Kukorelli István, Stumpf István, Karácsony Gergely, Váczi Péter és Bihari Mihály

A kartellpárt hazai megjelenése – A pártok és az állam egyre szorosabb szimbiózisának tendenciája

ABSTRACT

Parties have always competed and still do, in the knowledge that they share with their competitors the mutual interest of collective organisational survival. Cartel party operations are highly capital intensive and the most important source of capital necessary for their survival is state subsidy. The basic thesis of Katz and Mair's theory of the cartel party is that state subsidies are the main guarantee of the survival and functioning of the parties. This thesis and interdependence holds for domestic parties as well. Over the past thirty years, a dependency relationship has developed between the parties operating in the domestic system and state resources which has made state subsidies an indispensable element of the parties' operation and existence.

Keywords: Katz-Mair ■ cartel party ■ interest group party
■ state aid to parties ■ budget ■ subsidy

Kedves Professor Úr! Kérem, engedje meg, hogy ezzel a tanulmányal kívánjak NAGYON BOLDOG SZÜLETÉSNAPOT! Számomra a megtiszteltetés és öröm, hogy ismerhetem Professor Urat, és ezen a csodás, kerek évfordulón e szerény írománnyal köszönhetem Önt! Jó egészséget és sok örömet kívánok!

I. BEVEZETÉS

A pártok mindig is és még mindig versengenek, abban a tudatban, hogy versenytársaikkal osztoznak a kollektív szervezeti fennmaradás kölcsönös érdekében. A kartellpárt működése rendkívül tőkeigényes, és a fennmaradásukhoz szükséges legfontosabb tőkeforrás az állami

szubvenció. Katz és Mair kartellpárt-elméletének alaptézise, hogy a pártok fennmaradásának és működésének legfőbb záloga az állami szubvenció. Ez a tézis és függelmi viszony a hazai pártok vonatkozásában is megállja a helyét. Vizsgálódásom erre vonatkozik, ennek a függelmi viszonynak a meglétét hivatott alátámasztani. Nem minden ponton, és nem minden aspektusban feleltethető meg a Katz-Mair-féle tézis a hazai mintázatra, de lényegi elemeiben a hazai pártok vonatkozásában is megállja a helyét.

Katz és Mair kartellpárt-elmélete azt mondja, hogy „a politikai pártokat amellet, hogy a civil társadalomhoz fűződő viszonyuk alapján osztályozzuk, a köztük lévő különbségeket az államhoz fűződő függelmi viszonyuk szerint is értelmezhetjük. A pártfejlődés dialektikus folyamatát elősegítő tényezőket nem csak a pártok civil társadalomhoz fűződő viszonyával, hanem az államhoz való viszonyuk alakulásából is származtathatjuk. A nyugati demokráciákban már az 1970-es évektől megfigyelhető volt a pártok és az állam egyre szorosabb szimbiózisának tendenciája, amely megteremtette a keretet egy új párttípus kibontakozásának. Katz és Mair ezt a típust kartellpártnak nevezte el.”^[1]

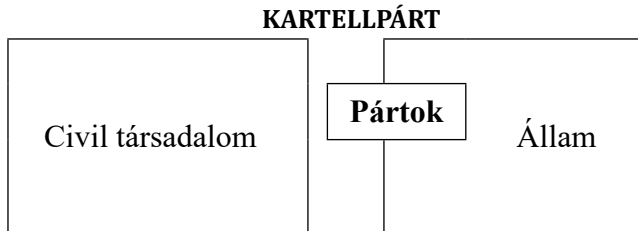
A modell, a párt és az állam közötti kapcsolatot immár nem annyira az államra ható és abba behatoló civil társadalom képviselői mintázatával jellemzi, hanem a pártok alkuszokként való megjelenését hangsúlyozza a civil társadalom és az állam között. A kartellpárt kialakulása a demokrácia pluralista felfogása miliójében a legegyszerűbb, mivel e nézet szerint a demokrácia lényege elsősorban a függetlenül szervezett érdekek közötti alku és megegyezés. A pártok, mint alkuszok pozíciója a civil társadalom és az állam között arra utal, hogy maguknak a pártoknak is lehetnek a klienseiktől eltérő érdekeik a viszony mindkét felén. A párt azon képessége, hogy ellássa az alkuszi funkciót, nem csupán attól függ, hogyan szólítja meg a választókat, hanem attól a képességétől is, hogyan tudja manipulálni az államot. De ha egy párt képes manipulálni az államot a civil társadalomban lévő kliensei érdekében, akkor arra is képes, hogy az államot a saját érdekeinek megfelelően manipulálja. Ezzel a folyamattal a pártok mozgása a civil társadalomtól az állam felé oly mértékben folytatódhat, hogy a pártok valósággal az államapparátus részévé válnak. Az állami szubvenció folyamatos növekedése és várható további bővülése is jelzi annak a miliónek a változását, amelyben a pártok tevékenykednek (párt, állam és civil társadalom viszonyának relációja).

A pártok által „meghódított” állam a pártok által meghatározott szabályok, az erőforrások kútforrásává változott, és általa a pártok nem csupán a saját túlélésüket biztosítják, hanem növelni tudják azon képességüket is, hogy ellenálljanak az újonnan mozgósított alternatívák kihívásainak. Röviden, a rendszer fenntartja a belül lévőket és kizárja a kívülállókat.

Összességében elmondható, hogy a győztesek és vesztesek anyagi helyzetének különbségei drámai módon lecsökkentek. A kartellpárt kibontakozását tehát

[1] Katz – Mair, 1995, 140-152.

a párt és az állam egymásba hatolása és a pártközi összejátszás mintája jellemzi. Kétségtelen, hogy a pártok még mindig versengenek, de abban a tudatban, hogy versenytársaikkal osztoznak a kollektív szervezeti fennmaradás kölcsönös érdekében. A kartellpárt működése rendkívül tőkeigényes, és fennmaradásukhoz szükséges legfontosabb tőkeforrás az állami szubvenció. A kartellpárt, mint empirikus jelenség kibontakozásához is hozzátartozik a demokrácia normatív modelljének a revíziója. Ebben a felülbírált modellben a demokrácia lényege a szavazóknak abban a képességében áll, hogy választhatnak a politikai pártok által összeállított étlapról. A demokrácia már nem olyan folyamat, amelynek révén a civil társadalom korlátokat szab és ellenőrzést gyakorol az állam fölött, ehelyett szolgálattá válik, amit az állam nyújt a civil társadalomnak. A stabilitás fontosabbá válik, mint a diadal, és a politikából munka lesz, nem pedig hivatás.^[2]

1. ábra: Kartellpárt (A szerző saját szerkesztése, Katz – Mair, 1995, 136. o. alapján)

II. KARTELLPÁRT ITTHON. MEGJELENT-E? A KARTELLPÁRT HAZAI MEGJELENÉSE; A PÁRTOK ÉS AZ ÁLLAM EGYRE SZOROSABB SZIMBIÓZISÁNAK TENDENCIÁJA

A pártok gazdálkodásáról és az állami szubvenciótól való függésük mértékéről képet kaphatunk, ha az általuk – a törvényi előírásoknak megfelelően – évente közreadott pénzügyi beszámolókat vesszük górcső alá. Ezeknek a beszámolóknak tartalmazniuk kell a kötelezően előírt és részletezett bevételi és kiadási mérlegsorokat.^[3]

[2] Katz – Mair, 1995, 140-152.

[3] Ld. A „Pártok éves beszámolója kötelező mérlegsorai 1993-tól” c. ábrát.

	BEVÉTELEK	KIADÁSOK
1.	Tagdíjak	Támogatás a párt országgyűlési csoportja számára
2.	Állami költségvetésből származó támogatás	Támogatás egyéb szervezeteknek
3.	Képviselőcsoportnak nyújtott állami támogatás	Vállalkozás alapítására fordított összegek
4.	Egyéb hozzájárulások, adományok	Működési kiadások
	4.1 Jogi személyektől 4.2 Jogi személynek nem minősülő gazdasági társaságtól 4.3 Magánszemélyektől	
5.	A párt által alapított vállalat és kft. nyereségéből származó bevétel	Eszközbeszerzés
6.	Egyéb bevétel	Politikai tevékenység kiadása
7.		Egyéb kiadások

*1. táblázat: Pártok éves beszámolója kötelező mérlegSORAI 1993-tól
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)*

Ezen pénzügyi adatok szisztematikus feltárásával a pártok gazdálkodási és pénzügyi mechanizmusa tárulhat elénk. A feltételes módot az eltelt hét parlamenti ciklusban lefolytatott vizsgálati tapasztalatok indokolják, amelyek feltárták, hogy a rendszer szabályozási és működési anomáliákkal terhelt. Többek között, az eltelt évtizedekben hiányoztak a zártság, azonosíthatóság garanciális szabályai, nem volt előírás a források és felhasználások közlésére sem, továbbá konstans problémát okozott, hogy a Pártgazdálkodási törvény előírása nem volt figyelemmel a Számviteli törvény egységes követelményeire. Így a pártok törvény által előírt éves pénzügyi beszámolóit nem jelentettek biztosítékot a gazdálkodás átláthatósága, összehasonlíthatósága és értékelhetősége tekintetében.

Az Állami Számvevőszék által lefolytatott a pártok gazdálkodása törvényességi ellenőrzésének tapasztalatai feltárták, hogy a pártok több, mint 90%-a jellemzően határidőn túl tette közzé előző évi gazdálkodási beszámolóját, valamint a közzétett beszámolók többségükben nem teljesítették a megbízhatóság és valódiság számviteli követelményét sem. A rendszer hiányosságait is figyelembe véve, a pártok által elkészített és közzétett éves pénzügyi beszámolók vizsgálata mégis összefüggésekre és eredményekre enged következtetni.

A Katz és Mair-tanulmányban^[4] foglaltak a kartellpárt kialakulása kapcsán és a rendszerváltoztatást követően kialakult hazai pártrendszer több tényező

[4] Katz – Mair, 1995, 140-152.

együttállását is mutatják. Ha képet kapunk arról, hogy a pártok működése és fennmaradása milyen mértékben függ az állami költségvetésből kapott támogatás összegétől, akkor a kartellpárt kialakulása egyik legfontosabb pillérének tényét vagy hiányát állapíthatjuk meg.

A néppártok alkonyával, az 1970-es években megjelentek az ún. kartellpártok. A kartellpárt elnevezés a német Katz–Mair^[5] szerzőpárostól származik,^[6] elméletükre már jellemző, hogy elfogadta a politikai piac létezését, és az állampolgárokat fogyasztónak tekintette. Katz és Mair tanulmánya szerint az exogén^[7] tényezők hatására a pártfejlődés legújabb állomása a kartellpártok megjelenése.^[8] A kartellpártok párttagsága a korábbiakhoz képest jelentős átalakuláson ment keresztül. Egyre kevesebb állampolgárnak és „*rank-and-file*”^[9] párttagnak volt elég forrása ahhoz, hogy a pártban és a politikában aktívan részt tudjon venni, így a politika immáron a „Profik társulása, nem a polgárok egyesülete a polgárokért és a polgárok részvétele és anyagi hozzájárulásai a pártok felé csökkentek, mióta a választók más módját választották az érdekkifejezésnek.”^[10]

A tagság csökkenésének egyenes következményeként a tagdíjak és az erőforrások mértéke is csökkent. A kartellpárti modellben az állami szubvenció jelenti a megoldást a forrásfedezés kérdésére. Az állami erőforrásokhoz való hozzáférés nemcsak a pénzforrásokat jelenti, hanem magába foglalja az információs forrásokhoz, valamint az állami médiához való hozzáférés lehetőségét is. Ez az alapja a kizáró magatartásnak, ami az elmélet legfontosabb jellemzője. Katz és Mair azonban nem részletezi ennek a kizáró magatartásnak a további aspektusait.^[11]

[5] Katz – Mair, 1995, 14.

[6] A kartell kifejezés a gyakorlatban nem más, mint néhány szereplő együttműködése, amelynek alapján befolyásukat nem egymás kárára növelik, vagyis egyfajta status quo-t hoznak létre maguk között, míg a kartellben részt nem vevőket – betörni kívánókat – megpróbálják ellehetetleníteni. A politika dimenziójában a jelenség első leírását 1995-ben Richard Katz és Peter Mair adta a kartellpártokról szóló elméletükben (ld. Katz – Mair, 1995).

[7] Az exogén változók a modell bemeneti (input) változói. Ezeket a modell adottságként kezeli, vagyis nem vizsgálja őket. Az exogén változók empirikus adatokból, vagy akár egy másik modelltől származhatnak.

[8] Az elmélettel szemben megfogalmazott kritikai észrevételek közül Ruud Koole kritikája a legmarkánsabb (ld. Koole, 1996), amely szerint egyrészt a szerzőpáros nem ad pontos definíciót a kartellpártra, ehelyett különféle tulajdonságokkal írják körbe, hogy mit is értenek kartellpárt alatt, másrészt a kartellpárt kifejezés új pártszerveződési-szervezeti modellként is érvényesül, amelynek meghatározására szintén nem került sor. Katz és Mair a megfogalmazott kritikára válaszképp kifejtették, hogy a kartell-modell egyszerre kihat a pártok közötti kapcsolatra, valamint a pártok belső szerkezetére is, így lehetséges a pártrendszer szintjén kartell-modellről, a pártok szintjén pedig kartellpártokról beszélni.

[9] Rank and file: közkatona.

[10] Mair, 1997, 107., 115.

[11] A kizáró magatartás közgazdaságtani definíciója: A többi vállalat versenyének megakadályozására szolgáló stratégiákat egy piacon kizáró viselkedésnek (predatory conduct) nevezik (ld. Pepall – Richards – Norman, 2008, 376.).

A kartellpárt, vagy a hazai rendszerre inkább vonatkoztatható, általam meghatározott „érdekliga párt”^[12] kialakulásának tényét a mindenkori parlamenti pártok állami szubvenciótól való függésének mértéke alapján kialakított négyes kategóriarendszerrel igyekszem alátámasztani. Azokat a pártokat, amelyek összes bevételeik minimum 80%-át az állami költségvetési alapösszegekből nyújtott támogatásból szerzik, eltartott (v. költségvetési) pártoknak nevezem. A pártok, amelyek bevételeinek 60-80%-át az állami szubvenció teszi ki, kiemelten támogatott pártokként aposztrofálom. A részben támogatott pártok bevételeinek 40-60%-át jelenti az állami szubvenció aránya. Az önfenntartó párt kategóriájába pedig azokat a pártokat sorolom, amelyek összes bevételeik kevesebb, mint 40%-át teszi csak ki az állami költségvetési támogatás alapösszege.

A párt összes bevételeéhez viszonyított állami szubvenció mértékének aránya (%)	
Eltartott párt	80-100%
Kiemelten támogatott párt	60-80%
Részben támogatott párt	40-60%
Önfenntartó párt	0-40%

2. táblázat: A pártok függelmi viszonya az állami szubvenciótól százalékos arányban kifejezve (Forrás: a szerző saját szerkesztése)

Katz és Mair kartellpárt-elméletének alaptézise, hogy a pártok fennmaradásának és működésének legfőbb záloga az állami szubvenció. Ez a tézis és függelmi viszony a hazai pártok vonatkozásában is megállja a helyét. A hazai rendszerben működő pártok és az állami források között az elmúlt harminc évben olyan függelmi viszony alakult ki, amely a pártok működése és léte elengedhetetlen elemévé tette az állami szubvenciót.

A kétezres évek második évtizedének végére a parlamenti pártok összes bevétele és az állami szubvenció aránya tekintetében elmondható, hogy kialakult egyfajta szoros szimbiózis. A rendszer – amely kezdeti időszakban önfenntartó és zömében ún. részben támogatott pártokat foglalt magába – tendenciózusan a kiemelten támogatott és eltartott, vagy költségvetési pártok irányába tolódott el.

Katz és Mair elméletét a kartellpártokról azonban érdemes a pártok sajátosságainak figyelembevételével „hazaira szabni”. A kartell (idegen szó) kifejezés elsősorban a hazai közgazdaság-tudományi miliőben tudott a nemzetközi

[12] Érdekliga párt: saját elnevezés a politikai érdekből kizorító magatartást folytató csoportosulás megnevezésére.

sztenderdeknek megfelelő tartalommal meghonosodni, a politikatudományban ui. mélységében már kevésbé. Az egymás közti verseny korlátozására irányuló tevékenység (kartell) a hazai pártok esetében semmiképpen sem állja meg a helyét. A pártok megkérdőjelezhetetlen és természetes lételeme a mai napig is a versengés. Éppen ezért, az érdekliga párt elnevezés a politikatudományi beágyazódás egyik lehetséges útja lehet. A politikai szintéren való jelenlét azonban rendkívül tökeigényessé vált az elmúlt évtizedekben. Ez a pártok közös érdekévé tette, hogy szervezeti fennmaradásuk érdekében hallgatólagosan, de „egy irányba játsszanak”. Katz és Mair kartellpárt elméletében ez a pártközi összejárás jellemző mintázatként, kiterjesztett spektrumban értelmezhetően jelenik meg. A pártok „kvázi-szövetkezése” a hazai mintázatban viszont szinte kizárólagosan csak a költségvetési összeg elfogadása kapcsán jön/jöhet létre. Így a hazai minta egy minimalizált összejárásnak feleltethető meg.

A kartellpárt kirekesztő magatartása kapcsán Katz és Mair úgy fogalmaz, hogy a pártok „meghódították” az államot. A hatalmon lévők széles körben elfogadható kormányzást akarnak, céljuk, hogy a bent lévőket benntartsák, a kívül maradtakat pedig továbbra is kirekesszék. Ez a folyamat a bent lévőeknek kedvező, a kívül rekedteknek hátrányos. A hazai gyakorlatra ez az állítás sem egyértelműsíthető, mert a kétezres évek első évtizedének végére határozott átrendeződést tapasztalhattunk a hazai parlamenti pártok soraiban. Két klasszikus párt (MDF, SZDSZ) elpárolgása mellett a 2010. évi országgyűlési választásokon két új párt (Jobbik, LMP) is bekerülhetett a parlamentbe. A képet még tovább árnyalja a 2014 után bekövetkezett baloldali pártok át- és újraalakulási hulláma.

Az ellentmondás ezzel megszületett, a hazai érdekliga pártok kialakultak ugyan, mert az állami szubvenciótól való függelmi viszonyuk nem megkérdőjelezhető, ugyanakkor a rendszer kirekesztő magatartása nem érvényesült, mert új pártok is eséllyel kerültek a hatalmasok közé. Kívánatos lenne azonban a pártok bevételi forrásai tekintetében a közfinanszírozás és az adományok közti megfelelő egyensúly elérését megcélozni. Ugyanis, ha a pártok teljes egészében vagy túlnyomórészt az állami költségvetésből szerzik forrásaikat, akkor feltételezhető, hogy hosszú távon hiányozni fog a motivációjuk arra vonatkozóan, hogy rendszeres kapcsolatot tartsanak fenn a különböző társadalmi csoportokkal.

III. SAJÁTOS, HAZAI MINTÁZATOK JELLEMZŐI

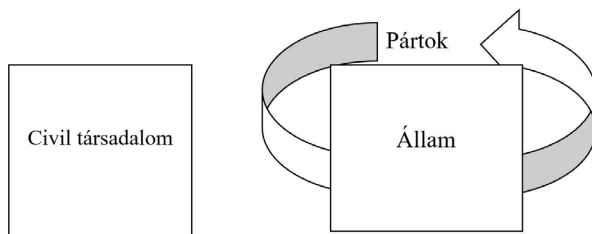
Katz és Mair elmélete azonban nem minden ponton egyezik teljesen a hazai mintázattal. Igyekezem kiemelni a hasonlóságok és különbözőségek mértékét és továbbgondolni azokat a sajátos, csak a hazai rendszerre jellemző elemeket, amelyek a kartellpártot tipikusan hazáivá konvertálhatják.

1. Meglátásom szerint rögtön maga az elnevezés, a kartellpárt nem minden részletében szerencsés. A kartell konkurensok (versenytársak) írásbeli vagy szóbeli megállapodása az egymás közti verseny korlátozására

(elsősorban gazdasági, kereskedelmi szintéren). Az azonban semmilyen körülmények között nem kérdőjelezhető meg, hogy a pártok a mai napig is versengenek. A politikai-pártközi verseny bizonyos fokú korlátozására az érdekliga párt elnevezés szerencsésebb megközelítés lehet (érdek: hazzonnal kecsegtető eredmény lehetősége; liga: szövetkezés).

2. Kiterjesztett vagy minimalizált összejátszás. A rendkívül tőkeigényessé vált, politikai szintéren való jelenlét a pártok közös érdekévé tette, hogy szervezeti fennmaradásuk érdekében hallgatólagosan, de „egy irányba játsszanak”. Katz és Mair kartellpárt elméletében ez a pártközi összejátszás jellemző mintázatként, kiterjesztett spektrumban értelmezhetően jelenik meg. A pártok „kvázi szövetkezése” a hazai mintázatban viszont szinte kizárólagosan csak a költségvetési összeg elfogadása kapcsán jön létre. Így a hazai minta egy minimalizált összejátszásnak feleltethető meg.
3. A kartellpárt kirekesztő magatartása. Katz és Mair úgy fogalmaz, hogy a pártok „meghódították” az államot. A hatalmon lévők széles körben elfogadható kormányzást akarnak, céljuk, hogy a bent lévőket benntartsák, a kívül maradtakat pedig továbbra is kirekesszék. Ez a folyamat a bent lévőknél kedvező a kívül rekedteknek hátrányos. A hazai gyakorlatra ez az állítás mégsem egyértelműsíthető, mert a kétezres évek első évtizedének végére határozott átrendeződést tapasztalhattunk a hazai parlamenti pártok sorában. Két klasszikus párt (MDF, SZDSZ) elpárolgása mellett a 2010. évi országgyűlési választásokon két új párt (Jobbik, LMP) is bekerülhetett a parlamentbe. A képet még tovább árnyalja a 2014 után bekövetkezett baloldali pártok át- és újraalakulási hulláma. Az elmentmondás ezzel megszületett, a hazai érdekliga pártok 2014-re kialakultak ugyan, mert az állami szubvenciótól való függelmi viszonyuk nem megkérdőjelezhető, ugyanakkor a rendszer kirekesztő magatartása nem érvényesült, mert új pártok is eséllyel kerültek a hatalmasok közé.
4. Az új párt szervezeti forma, a hazai érdekliga párt jellemzője hasonlóképpen a kartellpárthoz, új típusú kihívást jelent a pártversenyre és új alkalmazkodási folyamatokat indít be, továbbá újjá formálja a régi párt szervezeti formákat.

ÉRDEKLIGA PÁRT

2. ábra: A civil társadalom, az érdekliga párt és az állam
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

A hazai parlamenti pártok működése a rendszerváltoztatást követő első parlamenti ciklusban elsősorban nem az állami szubvencióra épült. Bevételeik döntő hányada a különböző hozzájárulásokból és ingatlanjaik, ingóságaik értékesítéséből adódott.

A rendszerváltoztatás óta eltelt időszak azonban olyan tendenciát mutat, amely arra enged következtetni, hogy a Katz és Mair-féle kartellpárt – bizonyos hazai sajátosságokkal, de – körvonalaiiban itthon is kialakult. A pártok pénzügyi-gazdasági függése az államtól oly mértékű, hogy napjainkra a parlamenti pártok mindegyike vagy az eltartott, vagy a kiemelten támogatott pártok csoportjába sorolható. Jellemző, hogy bevételeik több, mint 80%-a származik a költségvetési alapösszeg támogatásból.

Igaz-e a hazai relációra is Katz és Mair állítása, miszerint a pártok meghódították az államot? Vagy az állam hódította meg a pártokat? A hazai pártok kialakult függelmi viszonya az állami szubvenciótól nem vonható kétségbe, ez a bevételi forrás jelenti működésük és fennmaradásuk létét. A kialakult rendszerhez itt azonban nem társult olyan kizorító magatartás, amely ellehetetlenítene új vagy újabb erők csatlakozását a politika színteréhez. A hat parlamenti ciklus alatt estek ki pártok a parlamentből és tűntek el végleg (SZDSZ), de parlamenten kívül töltött intermezzo utáni újjáéledéssel is találkozhatunk (KDNP). Az új erők parlamentbe kerülési esélyét pedig a kétezres évek első évtizede végén tapasztalt újhullám jeleníti meg leginkább (LMP, Jobbik).

A hazai pártok pénzügyi-gazdasági fennmaradásuk tekintetében meghódították ugyan az államot, de a pártfinanszírozás intézményesítésével a civil társadalom is kapott egy cirkuláris erőt, amely hol az államot erősítette, hol a civil mozgalmakat. Olyan mértékű összejárás és kizorító magatartás, amely a Katz és Mair-féle kartellpártot jellemzi, a hazai mintázatra nem jellemző. Ezért esetükben érdekliga pártól beszélhetünk inkább, amely ezeket a különbözőségeket jeleníti meg.

Az összesített táblázat a hazai pártok állami szubvenciótól való függésének alakulását mutatja az 1990-2014-ig terjedő, hat parlamenti ciklust átölelő időszakban:

	1990-1994	1995-1998	1999-2002	2003-2006	2007-2010	2011-2014
MSZP	önfenntartó	részben támogatott	kiemelten támogatott	kiemelten támogatott	kiemelten támogatott	kiemelten támogatott
MDF	részben támogatott	részben támogatott	kiemelten támogatott	kiemelten támogatott	kiemelten támogatott	
KDNP	kiemelten támogatott	eltartott			eltartott	eltartott
FI-DESZ	részben támogatott	részben támogatott	kiemelten támogatott	részben támogatott	részben támogatott	kiemelten támogatott
SZDSZ	kiemelten támogatott	kiemelten támogatott	kiemelten támogatott	részben támogatott	részben támogatott	
FKGP	eltartott	kiemelten támogatott	eltartott			
Jobbik						eltartott
LMP						kiemelten támogatott
MIÉP			eltartott			

3. táblázat: Önfenntartástól az eltartott státuszig (Forrás: a szerző saját szerkesztése)

Ezek alapján a rendszerváltoztatás óta eltelt időszak alatt egy ciklusban, és csak egyetlen párt tudta bevételi mérlegsorai arányában az állami szubvenció mértékét 40% alatt tartani. Ez a párt az 1990-1994 közötti időszakban az MSZP volt. Ekkor a párt bevételei döntő hányadát az egyéb bevételek mérlegsoron könyvelt és a párt által alapított kft. nyereségéből származó összegek adták. Az MSZP ezt követően a részben, majd az ezredfordulótól végig a kiemelten támogatott pártok sorába tartozott. Az MSZP esetében tisztán kivehető az a tendencia, amely az állami szubvenciótól való viszonylagos függetlenségtől a hosszú távon is kiemelten támogatott párt kategóriájáig vezetett.

A vizsgált időszakban az MSZP három parlamenti ciklusban volt meghatározó kormányzati tényező, 1994-1998 között, valamint 2002-2010-ig. A kormányon-ellenzékben dichotómia azonban a párt esetében nem jelent egyértelmű lehatárolást az állami költségvetési alapösszeg és az összes bevételük aránya alakulása tekintetében. Látszik, hogy ellenzékben tudott önfenntartó pártként is funkcionálni (1990-1994), de ellenzéki politizálása zömében mégis kiemelten

támogatott pártként (1999-2002; 2011-2014) működött. Kormányzati tényezőként a részben támogatott párt (1994-1998) státuszától a kiemelten támogatott párt (2003-2010) státuszáig járta be a skálát.

Hasonló mintázat mutatkozik az MDF esetében is, ahol a részben támogatott kategóriától a véglegesen is kiemelten támogatott kategóriáig vezetett az út (majd a megszűnésig) a kategóriarendszer szélső értékeitől mindvégig távol maradva.

A KDNP szintén hasonló mintázattal, csak más kiindulási ponttal írható le. A már kezdetben is a kiemelten támogatott kategóriában helyet foglaló párt, az eltartott kategória állandósult tagjaként jelenik meg a táblázatban.

Ezzel ellentétes az SZDSZ által mutatott képlet. A rendszerváltoztatást követő három parlamenti ciklusban kiemelten támogatott, később a függés oldódása okán részben támogatott pártként kategorizálhattuk. Az állami szubvenciótól való függés oldódását (2003-2010) az egyéb hozzájárulások költségsoron könyvelt, megemelkedett összegek indukálták, valamint hitelfelvételhez is többször folyamodott a párt. Az SZDSZ kormányzati pozícióban eltöltött idejének kétharmadában részben támogatott pártként működött.

A FIDESZ mintázata is mutat egyfajta rendszert. Esetükben a kormányon-ellenzékben kettősség egyértelműen lehatároló jellegű. A pártot ellenzékben (1990-1998; 2002-2010) mindig a részben támogatott, míg kormányon a kiemelten támogatott kategóriába sorolhattuk. Ellenzéki pozícióban, hogy elkerüljék a túlzott deficit felhalmozódását, a rendszerváltoztatást követő időszakban (1993) ingatlanértékesítésből, később (2003-2010) különböző hitelfelvételi konstrukciókból tudtak plusz bevételre szert tenni.

Az FKGP, a Jobbik, az LMP és a MIÉP is az eltartott vagy kiemelten támogatott pártok kategóriájába sorakoztak fel. Az ún. „kisközép-pártok” akár a rendszerváltoztatást követő időszakban (FKGP, MIÉP), akár újonnan belépve a parlamentbe (Jobbik, LMP, DK, Momentum) mindig szélsőséges mértékű függést jelentettek meg az állami szubvenciótól. Ez alól a korábban már taglalt KDNP sem jelent kivételt.

IV. ÖSSZEGRÉS

A parlamenti pártok éves pénzügyi beszámolóí vizsgálata alapján^[13] könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy itthon is kialakult a rendszerváltoztatást követően a pártok függelmi viszonya az állami szubvenciótól, mert a bevételeik döntő hányadát ezen a bevételi mérlegsoron könyvelt összegek határozzák meg. Persze érdemes és nem is szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a Katz-Mair által megfogalmazott kartellpárt minden sajátossága nem egyértelműsíthető a hazai

[13] Lásd a részletes, diagramokkal, ábrákkal és konkrét számszerű összegekkel történő elemzés alapján: Horváth, 2016.

pártokra. Éppen ezért érdemes a sajátosságok figyelembevételével értelmezni a hazai folyamatot és talán megfontolni, hogy az érdekliga-párt létrejötte vagy kialakulásának folyamata a hazai pártok vonatkozásában megállja-e a helyét.

IRODALOM

- Horváth Anett (2016): *PÁRTPÉNZTÁRAK - A parlamenti pártok éves pénzügyi beszámolóiban közölt záró-egyenlegek alakulása a bevételek és kiadások mérlegsorok vizsgálatával (1990-2014)*. PhD értekezés. ELTE ÁJK, PTI, Budapest. (Elérhető: https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdf-viewer-master/external/pdfjs-2.1.266-dist/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/32949/Disszert%c3%a1ci%c3%b3_Horv%c3%a1th%20Anett_EDIT.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Letöltve: 2022.04.04.).
- Katz, Richard S.– Mair, Peter (1995): Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. In: *Party Politics*. Vol. 1/1995.
- Mair, Peter (1997): *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Clarendon Press, Oxford.
- Pepall, Lynne – Richards, Dan – Norman, George (2008): *Industrial Organization: Contemporary Theory and Empirical Applications*. Wiley&Sons Inc, New Jersey, USA.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa

*„Bejelentette, hogy mostantól fogva véget érnek a vasárnap reggeli Nagygyűlések. Nincs rájuk semmi szükség, jelentette ki, csak az időt pocsékolják velük. A jövőben minden, a gazdaság munkájával kapcsolatos kérdést a disznók különbizottsága fog eldönteni. A bizottság zárt üléseket fog tartani és utána közli a többiekkel a döntéseit.”
(George Orwell)^[1]*

Kukorelli István Tanár Úr az egyik kedvenc tanárom volt az Egyetemen. Nála államvizsgáztam. (Remélem, a részletekre már nem emlékszik.) Már akkor lenyűgözött kiváló tárgyi tudása és lényeglátó gondolkodása. Amikor én is oktatókollégája lehettem, mindig a példaképem volt, többek között azért is, mert láttam, hogy milyen mély humánussal segíti a hallgatókat, hogyan ad nekik szakmai tanácsokat, és hogyan mutat példát emberi tartásával.

Kukorelli István Professzor Úr is sokat foglalkozott a szovjet típusú diktatúra intézményeivel, ezért választottam a korszak egyik speciális témáját.

ABSTRACT

The establishment of a collective head of state, which also replaces the parliament is an invention of Soviet state law, but most of all of Stalin, which has been adopted by most socialist countries, including Hungary. The Presidential Council of the Hungarian People's Republic consisted of a president, two vice-presidents, a secretary and 17 members, who were elected from among the representatives at the first session of the parliament. The Presidential Council of the People's Republic performed partly the traditional duties of the head of state and partly substituted the parliament. Accordingly, the tasks and responsibilities were divided into two areas. In fact, they could perform only a small part of the

[1] Orwell, 1989, 53.

tasks prescribed by the Constitution because the Presidential Council of the People's Republic did not have its own apparatus. Among the socialist countries, the Hungarian Presidential Council of the People's Republic had the widest power to replace the parliament. The goal was clear: no matter how obediently the parliament works, the Presidential Council of the People's Republic seemed to be an extremely convenient solution for the party's leadership, which enacted law-decrees without debate, in a very short time, excluding the public.

Keywords: Presidential Council of the Hungarian People's Republic
 ■ collective head of state ■ law-decrees ■ substitution of the parliament

---

I. BEVEZETÉS

A kollektív államfői testület létrehozása, amely az országgyűlést is helyettesíti, a szovjet államjog, de leginkább Sztálin találmánya, amit a legtöbb szocialista ország, így Magyarország is átvett.

Oroszországban, 1917 után a végrehajtó hatalmat részben az Oroszországi Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottsága, részben a Népbiztosok Tanácsa gyakorolta. Az 1918. évi alkotmány is hangsúlyozta, hogy az Összoroszországi Szovjetek Központi Végrehajtó Bizottsága a legfelsőbb törvényhozó, rendelkező és ellenőrző szerv, a Népbiztosok Tanácsa pedig az ország ügyeinek általános igazgatását végzi.

A valóságban a Népbiztosok Tanácsa gyakorolta a legfőbb hatalmi jogosítványokat. Az 1924. évi alkotmány szerint elvileg a népszuverenitás letéteményese a szovjetek kongresszusa. Mivel azonban a kongresszus általában kétévente ülésezett, ezért jogait átruházta a Központi Végrehajtó Bizottságra. Ez a szerv még mindig túlságosan nagy létszámú (több mint kétszáz tagja volt), ezért nehézkesen működött. Létrehozták tehát a 21 tagú elnökségét, amely törvényeket is alkothatott. A hatalom így egy kis létszámú szerv kezében koncentrálódott, de a Népbiztosok Tanácsa is alkothatott törvényeket. A szovjetek kongresszusát 1932 és 1935 között egyszer sem hívták össze; a Központi Végrehajtó Bizottság, amely egyfajta „kis parlamentként” működött, szintén ritkán ülésezett, így az elnökség maradt az egyedüli, ténylegesen működő szerv. Még olyan ügyekben is döntött, amely az alkotmány értelmében a szovjetek kongresszusának hatáskörébe tartozott volna.^[2]

[2] Kovács, 1957, 506.

Az 1936. évi, ún. sztálini alkotmány az elnökséget „kollektív államfői” hatalommal ruházta fel, de az alkotmány alkalmazásának gyakorlata során önálló jogalkotó hatáskört is gyakorolt. Ezt a helyzetet igyekezett legalizálni az 1946-os alkotmánymódosítás, amely külön kiemelte az ukázok^[3] kiadásának jogát.^[4]

Sztálin szerint: „Alkotmányunk rendszere értelmében a Szovjetunió köztársasági elnöke nem lehet különálló személy, akit az egész lakosság választ, éppúgy, mint a Legfelső Tanácsot, aki szembeállhat a Legfelső Tanáccsal. A Szovjetunió kollektív köztársasági elnöke van, a Legfelső Tanács Elnöksége, mely magában foglalja a Legfelső Tanács Elnökségének elnökét is, akit nem az egész lakosság, hanem a Legfelső Tanács választ, mely ennek a Legfelső Tanácsnak felelős. A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a legfelső szervek ilyen felépítése a legdemokratikusabb, mert garanciát nyújt az országnak nem kívánatos véletlenek ellen.”^[5] Sztálin itt tulajdonképpen elszólta magát, hiszen egy ember esetleg megmakacsolhatja magát,^[6] de 43, majd 33 fő viszont nem. A Legfelsőbb Szovjet Elnökségének elnöke általában kevésbé jelentős politikus lett, aki nem lehetett Sztálin ellenfele.

A szocialista országok többsége, a szovjet minta alapján, szintén a kollektív államfői testületet vette át, de eltérő néven: Albániában a Népgyűlés Elnöksége, Bulgáriában az Államtanács, Jugoszláviában a Jugoszláv Szocialista Köztársaság Elnöksége,^[7] Lengyelországban az Államtanács,^[8] a Német Demokratikus Köztársaságban az Államtanács,^[9] Romániában az Államtanács,^[10] Bulgáriában ugyancsak az Államtanács.^[11] Egyedül Csehszlovákiában maradt meg közvetlenül a köztársasági elnök tisztsége.

Magyarországon Rákosi Mátyás 1949. május 28-i beszédében kijelentette: „a többi népi demokrácia és a Szovjetunió alkotmányához hasonlóan létrehoztunk egy Elnöki Tanácsot, amely lehetővé teszi a feladatok megoldásának gyorsítását”.^[12]

Az 1949. évi XX. tv. megszüntette a köztársasági elnöki tisztséget és a Politikai Bizottságot. Ez utóbbit az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 22-én, előzetes pártközi megállapodás alapján állította fel, s 1945 szeptemberéig, az Ideiglenes Nemzetgyűlés újbóli összehívásáig a parlamentet helyettesítette. Ellenőrizte a kormányt, elvégezte azokat a feladatokat, amelyekhez nemzetgyűlési határozat kellett volna, azzal a feltétellel, hogy a meghozott határozatot tudomá-

[3] Az ukáz eredetileg a cár által kiadott legfelsőbb rendelkezés volt.

[4] Szabó, 1986, 10.; Kuznyecov, 1962, 237.

[5] Sztálin, 1949, 627.

[6] Csehszlovákiában, ahol megmaradt a köztársasági elnök tisztsége, Ludovic (Ludvig) Svoboda 1968. augusztus 11-e után elutasította egy „munkás-paraszti kormány” kinevezését. Lásd: Kövesdi (szerk.), 1990, 174.

[7] 1953-ban megszüntették, és létrehozták a köztársasági elnök intézményét.

[8] 1952-ben vezették be.

[9] 1960-ban vezették be.

[10] Romániában 1961-ben prezídium helyett államtanácsot hoztak létre.

[11] 1971-ben vezették be.

[12] Rákosi, 1949, 27.

sulvétel és jóváhagyás végett a Nemzetgyűlés elé terjeszti. A Politikai Bizottság saját magától kinyilvánította, hogy „a nemzetgyűlés hatáskörét gyakorolja”. Valójában jelentősen korlátozta az Nemzetgyűlést.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. szeptemberi, budapesti teljes ülésén a Politikai Bizottság, Gerő Ernő indítványának megfelelően újjáalakult. Létszámát (30+1 fő) és hatáskörét is megnövelték. Mindegyik párt a legjelentősebb politikusait delegálta a testületbe, de a Magyar Kommunista Párt befolyása tovább nőtt. Bár ezt semmi sem indokolta, a Politikai Bizottság az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások után tovább működött. A Független Kisgazdapárt ugyan a választási győzelem révén több tagot delegálhatott, mint korábban (6 helyett 15 főt), de a 35+1 tagú testületben a kommunistáknak és szövetségeseinek az aránya még így is kedvezőbb maradt, mint a parlamentben.

Törvények egész sora bővítette a hatáskörét. Így többek között az 1945. évi III. tv. a miniszterek kinevezése tekintetében és a törvényhozás hatáskörét érintő nemzetközi szerződések vonatkozásában. Az 1945. évi XI. tc. a miniszterelnök kinevezése vonatkozásában adott számára feladatot. Az 1946. évi I. tv. alapján a köztársasági elnök csak a Politikai Bizottság meghallgatása után nevezhette ki és menthette fel a miniszterelnököt.^[13]

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa elnökből, két helyettes elnökből, titkárból és 17 tagból állt, akiket az országgyűlés első ülésén a képviselők közül választottak meg. A tagok kiválasztása hasonló elvek alapján történt, mint az országgyűlési választásoknál. Az elnök, Dobi István^[14] és egyik helyettese, Nagy Dávid (1949–1963) korábban kisgazdapárti politikus volt. A másik elnökhelyettes, Révai József (1953–1958) a „négyesfogat” kultúrát irányító tagja, majd Gáspár Sándor (1963–1988) szakszervezeti funkcionárius lett. A tagok között találunk magas rangú pártvezetőket is – Apró Antal (1949–1963), Gerő Ernő (1956–1957), Kádár János (1965–1989), Kállai Gyula (1967–1989), Rákosi Mátyás (1955–1957) –, ifjúsági és szakszervezeti vezetőket, katonákat, írókat, újságírókat, egyszerű, kétkezi munkásokat, parasztokat is. Az Alkotmány egyetlen összeférhetlenségi címet ismert: nem lehetett a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagja, aki a minisztertanácsban is helyet foglalt (19. § [2] bekezdés).

[13] Föglein, 2001, 13.; Gergely, 1974, 90.

[14] Dobi István (1898–1968) kommunista politikus. Hat elemijével minden idők legkevesbé képzett, másfél évtizedig hivatalában lévő államelnöke volt Magyarországnak (ld. Révész, 2020). A párizsi emigráns Irodalmi Újság a „kor- és börtörténet” feladatává tette annak kiderítését, hogy ez miként fordulhatott elő. Korabeli szentanúk vallomása alapján elmondták, hogy Dobi István az 1956-os forradalom alatt végig a Parlamentben tartózkodott, és ittasan bolyongva a folyosón kétségbeesetten kérdezte: „Tudom, én nem maradhatok e tisztségemben, de legalább a kiemelt nyugdíjat ugye biztosíthatok a számomra?” (ld. Pálmány, 1994, 69.). A többi elnök (Szakasits Árpád: 1949–1950, Rónai Sándor: 1950–1952, Losonczy Pál: 1967–1987, Németh Károly: 1987–1988, Straub F. Brunó: 1988–1989) – Straub F. Brunót leszámítva – sem intellektuális képességével tűnt ki. (Straub F. Brunó viszont azzal szerzett magának érdemeket, hogy a szélhámos Liszenko tanait hirdette és támogatta a Sántha Kálmán elleni fegyelmi eljárást (ld. Gergely, 2017, 143.). Így fordulhatott elő az, hogy egy nemzetközi diplomáciai eseményen a magyar államfő úgy engedte maga elé az angol királynőt, hogy őfelségét barátságosan, bátorítónan hátbaveregette, amiből nehezen elsimítható botrány lett.)

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa részben a hagyományos államfői feladatokat látta el, részben pedig az országgyűlést helyettesítette. Ennek megfelelően a feladat- és hatáskört két területre osztották fel. A valójában az Alkotmány által előírt feladatoknak csak egy kis részét tudták ellátni, mert a Népköztársaság Elnöki Tanácsának nem volt saját apparátusa. Az elnökek csak egy titkárt biztosítottak.^[15] A Népköztársaság Elnöki Tanácsának ügyrendjét titkosították, zárt ülésben tanácskoztak. Még a képviselőket sem értesítették arról, hogy mikor hívják össze őket.^[16]

II. AZ ORSZÁGGYŰLÉST HELYETTESÍTŐ JOGKÖRÖK

A szocialista országok közül Magyarországon volt a Népköztársaság Elnöki Tanácsának legszélesebb, Országgyűlés helyettesítésére vonatkozó jogköre.

Az országgyűlést helyettesítő jogköröket elvileg csak akkor gyakorolhatta a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, ha az országgyűlés nem ülésezett. Mint az előző fejezetből kitűnt, az országgyűlés az év 365 napjából majdnem 360-at nem ülésezett, tehát ez önmagában is jelentős hatáskör volt, de az is előfordult, hogy a Népköztársaság Elnöki Tanácsa pontosan egy ülésszak alatt hozott törvényerejű rendeletet.^[17]

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa tehát háttérbe szorította a parlament tevékenységét, miközben működése nem volt nyilvános, és beszámolója az Országgyűlésnek csak puszta formalitásnak bizonyult.

Az Alkotmány 21. § (5) bekezdése előírta, hogy a Népköztársaság Elnöki Tanácsa a saját maga számára alkotott ügyrendet köteles az országgyűlésnek bemutatni, mégis, ez csak egyszer, 1952-ben történt meg. Az 1972. évi alkotmánymódosítás el is törölte az ügyrendnek az országgyűléshez való bemutatási kötelezettségét. Ezzel az ügyrendet belső szabályként sem hirdették ki. Az Alkotmány szerint előírt beszámolási kötelezettség végrehajtása a gyakorlatban egyre csökkenő tendenciában történt meg. A formálisan történő beszámolók egyébként is csak tájékoztató jellegűek maradtak, és felettük az országgyűlés nem nyitott vitát.^[18]

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa által alkotott törvényerejű rendeleteket is be kellett volna mutatni az Országgyűlésnek. Ez gyakorlatilag annyit jelentett, hogy az Országgyűlés írásban megkapta a törvényerejű rendeletek címét. A beszámolási kötelezettség elmulasztása az érintett törvényerejű rendeletre

[15] Révész, 2020, 257.; Pokol, 1981, 240.

[16] Feitl, 2019, 304.

[17] Előfordult, hogy az országgyűlés évi ülését követően a Népköztársaság Elnöki Tanácsa választotta meg az új minisztereket. Az állampolgárokat közvetlenül érintő, pl. útlevelekről szóló jogszabályt az országgyűlés ülésszaka alatt fogadta el (ez az országgyűlés ebédideje alatt történt).

[18] Bihari, 1988, 58.; Benyák, 2006, 35.

nézve sem érvényességi, sem hatályossági szempontból nem volt releváns. Az Alkotmány nem tartalmazott rendelkezést arra vonatkozóan, hogyan kell ezt az eljárást lefolytatni, és mi lenne a következménye annak, ha az országgyűlés a bemutatott törvényerejű rendeletet nem veszi tudomásul.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa törvényerejűrendelet-alkotási gyakorlatának leghírhedtebb esete az 1950. évi 26. sz. tvr. megalkotása volt. Ez a jogszabály ugyanis a családtagokra nézve kollektív büntetést vezetett be, ezért úgy gondolták, hogy nem hozzák nyilvánosságra. Az „illegális” törvényerejű rendelet számán a Magyar Közlönyben egy bankról szóló jogszabály szerepelt. Ennek ellenére a jogszabályt alkalmazták, a laktanyákban a katonáknak kihirdették.^[19] A Népköztársaság Elnöki Tanácsának tanácskozásáról szóló jegyzőkönyvben minderről csak egy lakonikus mondat szerepelt: „Az ország elhagyására vonatkozó [...] rendelet a Honvédelmi Minisztérium kérelmére nem jelent meg azzal, hogy majd ha bejelenteni kívánják, szólunk.”^[20]

Az Alkotmány törvényerejű rendeletek alkotásáról szóló 20. § (5) bekezdésének megfogalmazása nem elég világos és következetes. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa ugyanazú törvényerejű rendeletet alkotott, ha saját, vagy ha az országgyűlést helyettesítő jogkörben járt el. Pedig elvileg az utóbbi csoportba tartozó jogszabályok nem módosíthatók volna az országgyűlés által megalkotott törvényeket (pl. 1955. évi 8. és 19. sz. tvr.); (Vö. az 1954. évi 26. tvr.).

Nem tartották be az Alkotmánynak azt az előírását sem, amely szerint törvényerejű rendelet nem módosíthatja az Alkotmányt. Ennek ellenére megváltoztatták pl. a minisztériumoknak az Alkotmány 29. §-ában felsorolt rendjét. Később ezt úgy legalizálták, hogy az 1957. évi II. tv. törölte az Alkotmányból a minisztériumok felsorolását. Az 1956. évi 26. sz. tvr. az államigazgatás legfelsőbb szervének a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt ismerte el, egyúttal felhatalmazást adott számára az államigazgatás egyes ágazati vezetőinek a kijelölésére.^[21] A Népköztársaság Elnöki Tanácsa még határozatával is módosította az Alkotmányt: felhatalmazást adott arra, hogy a kormány tagjai közül maga nevezze ki az államigazgatás egyes ágainak vezetőit (a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 26. sz. határozata).

Egyértelmű a cél: bármilyen engedelmesen működik is az országgyűlés, a pártvezetés számára rendkívül kényelmes megoldásnak tűnt a Népköztársaság Elnöki Tanácsa, amely a nyilvánosság kizárásával, legtöbbször vita nélkül, rendkívül rövid idő alatt alkotta meg a törvényerejű rendeleteket. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának ügyrendjét és tennivalóit a Magyar Dolgozók Pártjának titkársága írta elő. Havonta egy-két ülést tartottak. Sokszor 5–10–20 perces ülések voltak, ahol vita nélkül, „sürgősséggel” döntöttek. A tisztségviselők szinte mindig jelen voltak, a tagoknál már rendszeresen előfordult a hiányzás. Egyes

[19] Solt, 1995, 526-527.

[20] Várad, 1986, 69.

[21] Egyébként ekkor nem is ülésezett a Népköztársaság Elnöki Tanácsa.

üléseken a határozatképességhez sem volt jelen elég tag. A Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagjait azonban sokszor még az üléselés alól is mentesítették. A jegyzőkönyvben ilyen bejegyzések olvashatók: „ülés nem volt elfogadva körözéssel” vagy „elfogadva körtelefonnal”, stb. 1953. augusztus 26-án a rendőrségi kihágási bíraskodás megszüntetésére és a kihágási eljárásokra vonatkozó egyes rendelkezések módosításáról szóló törvényerejű rendelet elfogadását követően Révai József sérelmezte is ezt az eljárást: „...az az észrevétele, hogy egy-egy törvényerejű rendelet tárgyalásánál meg kellene hívni az illetékes minisztert. Továbbá helyes volna, ha egy nappal előbb megkapnák a Népköztársaság Elnöki Tanácsának tagjai az ülés anyagát...”^[22]

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa kizárólagos jogot nyert a kormány összetételének a parlamenti ciklus alatt történő megváltoztatására. 1987-ig a miniszterek felmentése is így történt. Sőt, helyettesítés címén a Népköztársaság Elnöki Tanácsa az egész kormány felmentését és az új kormány választását is magára vállalta. Pl. A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége levélben utasítást adott: „...Nagy Imre elvtársnak, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa elnökének a felmentését, mert nem látta el megfelelően a Minisztertanács elnökének tisztét. Tisztelettel Rákosi Mátyás, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottságának titkára.”^[23]

Bár 1956. október 15. és 1957. március 9. között nem tartott ülést, mégis két kormány „felmentésére” és másik kettő „megválasztására” kerítettek sort. 1956-ban felmentették a Hegedűs-kormányt, majd a Nagy Imre-kormányt (33. sz. határozat), és „megválasztották” a Kádár János által vezetett „forradalmi munkás-paraszt kormányt” (34. sz. határozat). (Az országgyűlés csak 1957 májusában ült össze, és a Kádár-kormány akkor mutatkozott be a parlament előtt.)

III. A NÉPKÖZTÁRSASÁG ELNÖKI TANÁCSÁNAK SAJÁT FELADATAI

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa saját hatáskörében elsősorban a hagyományos államfői jogok egy részét gyakorolta. Hatásköréből hiányzott a parlament elnapolásának és feloszlásának joga, a felfüggesztő vétőjog, a törvényszentesítési jog, stb. Mindamellett olyan feladatokat is kapott a testület, amelyek nem tartoztak az államfői jogok közé (pl. az alkotmány végrehajtása feletti őrködés, a tanácsok felett gyakorolt alkotmányossági felügyelet, stb.). Aktusai érvényességéhez nem volt szükség miniszteri ellenjegyzésre, döntéseiért önállóan „felelt”.

[22] Várad, 1986, 71.

[23] Várad, 1986, 73.

1. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa az országgyűléssel kapcsolatban:

- a. kitűzi az országgyűlési választásokat,
- b. összehívja az országgyűlés alakuló ülését, évente legalább két ülészakarra, továbbá saját elhatározásából, vagy a képviselők egyharmadának írásbeli kérelmére két ülészakon kívül is, és végül saját elhatározásából feloszlathatja az országgyűlést háború vagy rendkívüli események esetén,
- c. törvényeket kezdeményez,
- d. a törvények aláírás útján való létesítése az elnöknek és a titkárnak a feladata, a kihirdetésről való gondoskodást pedig az elnök végzi,
- e. az országgyűlés alakuló ülését a Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke nyitja meg,
- f. a törvényeket magyarázza és értelmezi.
- g. rendelkezik a népszavazás elrendeléséről.^[24]

A probléma ezzel a jogkörrel az volt, hogy a 40 év alatt nem készült el a népszavazásról szóló törvény, így a gyakorlatban ezt az intézményt nem lehetett alkalmazni. Ez különösen akkor vált nyilvánvalóvá, amikor az országgyűlésen egy alkalommal felmerült, hogy a Bős–Nagymarosi Vízlépcső kérdésében lehet-e népszavazást tartani. Akkor Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszternek kellett elmagyarázni a képviselőknek, hogy bár az alkotmány erről rendelkezik, de a törvény hiányában népszavazást elrendelni nem lehet.^[25]

2. Az állam nemzetközi képviselete^[26]

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa nevezte ki a törvény által meghatározott fontosabb megbízatású állami alkalmazottakat, valamint a fegyveres erők magasabb rangú tisztjeit. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa adományozta azokat a rendjeleket és címeket (kitüntetéseket), amelyeket az országgyűlés, illetőleg saját maga alapított.^[27] A Népköztársaság Elnöki Tanácsa irányította az államhatalom helyi szerveinek a munkáját. Az 1954. évi VIII. és az 1954. évi X. tv. a tanácsok irányítását a felsőbb tanácsok, legfelsőbb fokon pedig az országgyűlés és a Népköztársaság Elnöki Tanácsának jogává és kötelezettségévé tette. Az Alkotmány 20. §-a (1) bekezdésének e) pontja értelmében ez a feladat a Népköztársaság Elnöki Tanácsának hatáskörébe tartozott.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa felügyeleti jogkörrel rendelkezett a minisztertanács és az egész államigazgatási apparátus felett. A Népköztársaság Elnöki Tanácsa gyakorolta a büntető igazságszolgáltatással kapcsolatos kegyelmi

[24] Bihari, 1958, 23-27.

[25] Havas, 1988, 39-40.

[26] Ádám, 1958, 189.

[27] Besnyő, 1979.

jogot. E jogosultság az egyéni kegyelmet jelentette.^[28] A közkegyelem gyakorlása az országgyűlés jogkörébe tartozott. Az országgyűlés azonban nem gyakorolta ezt a jogot, mert helyettesítő jogkörben a Népköztársaság Elnöki Tanácsa adott közkegyelmet (először az 1950. évi 9. sz. tvr.).^[29] Az egyéni kegyelmi ügyek az 1949. évi 4. sz. határozat értelmében az elnökség hatáskörébe tartoztak. Valójában az Igazságügyi Minisztériumé volt a döntő szó, mert általában csak azokat a kegyelmi ügyeket terjesztette fel a Népköztársaság Elnöki Tanácsa elé, ahol kegyelmet javasolt.^[30]

A Népköztársaság Elnöki Tanácsának nem az Alkotmányban, hanem más jogszabályokban meghatározott jogkörei voltak. Ilyen volt pl. az 1951. évi 20. tvr. azon rendelkezése, amely a katolikus egyház magasabb állásainak betöltéséhez a Népköztársaság Elnöki Tanácsának előzetes hozzájárulását kívánta meg. Az 1957. évi 22. tvr. ezt úgy módosította, hogy ez a jogkör kiterjed minden olyan római katolikus egyházi állásokra és címekre történő kinevezésekhez, valamint megbízásokhoz, amelyek az egyházi jogszabályok rendszerei szerint a pápa hatáskörébe tartoznak. Az előzetes hozzájárulást kiterjesztették a református és az evangélikus egyház, valamint az izraelita hitfelekezet legmagasabb egyházi állásainak betöltésére is.^[31]

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa választotta és mentette fel a különbíróságok elnökeit, hivatalos bíráit és népi ülnökeit (1954. évi II. tv. 36. §). A magyar állampolgárság honosítással, illetve visszahonosítással való megadása, illetve elbocsátással vagy megfosztással való megszüntetése a Népköztársaság Elnöki Tanácsának hatáskörébe tartozott (1957. évi V. tv. 17. §).^[32]

[28] Kádár, 1953, 294-295.

[29] A börtönök túlzásfoltlása miatt meglehetősen gyakran hirdettek általános kegyelmet.

[30] Váradí, 1986, 73.

[31] Köbe, 2005, 39.

[32] Ádám, 1959, 295.

IRODALOM

- Ádám Antal (1958): A Népköztársaság Elnöki Tanácsának külügyi hatásköre. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1958/6. sz.
- Ádám Antal (1959): *A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Benyák Adrienn (2006): Az Elnöki Tanács és az Országgyűlés helye és szerepe az államszervezetben 1949–1953 között. In: *Jogtörténeti Szemle*. 2006/3. sz.
- Besnyő Károly (szerk.) (1979): *A Magyar Népköztársaság kitiűntetése*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Bihari Mihály (1988): A köztársasági elnök. In: *Hitel*. 1988/2. sz.
- Bihari Ottó (1958): *A tanácsok bizottságai*. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- Feitl István (2019): *Az államszocialista korszak álparlamentje*. Országház Könyvkiadó, Budapest.
- Föglein Gizella (2001): *Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gergely Ernő (1974): Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága. In: Csizmadia Andor: (szerk.): *Jogtörténeti tanulmányok III*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Gergely Lajos (2017): Orvostudomány és egészségpolitika az '50-es években. In: *Debreceni Szemle*. 2017/2. sz.
- Havas Henrik (1988): *A Bős-Nagymaros dosszié, avagy egy beruházás hordalékai*. Codex Rt., Budapest.
- Kádár Miklós (1953): *Magyar büntetőjog. Általános Rész*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Köbel Szilvia (2005): „*Oszd meg és uralkodj!*” A pártállam és az egyházak. Rejtjel Kiadó, Budapest.
- Kovács István (1957): Az első szovjet alkotmányról. In: *Magyar Tudomány*. 1957/11–12. sz.
- Kövesdi János: (szerk.) (1990): *Csehszlovákia 1968 augusztusában. Országos gyász*. Magánkiadás, Pozsony.
- Kuznyecov, I. N. (1962): A Szovjetunió Legfelsőbb Szovjetek elnökségének ukáza. Jogi természetének és a törvényhez való viszonyának kérdése. In: Halász József: (szerk.): *A szovjet államjog kérdései*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Orwell, George (1989): *Állatfarm*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Pálmány Béla (1994): A Parlament 1956-ban. In: *Valóság*. 1994/10. sz.
- Pokol Béla (1981): A törvényelőkészítés mechanizmusa (a szocialista és a fejlett tőkés országokban). In: *Gazdaság és Jogtudomány*. 1981/1-2. sz.
- Rákosi Mátyás (1949): *Pártunk a dolgozó nép élén*. Szikra Kiadó, Budapest.
- Révész Sándor (2020): *Dobi István, az elfeledett államfő: egy nincstelen parasztfiú útja a hatalomba*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Solt Pál: (főszerk.) (1995): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Szabó Imre (1986): Küzdjünk a jogszabályok túltengése ellen! In: *Állam- és Jogtudomány*. 1986/1. sz.
- Sztálin, J. V. (1949): *A leninizmus kérdései*. Szikra Kiadó, Budapest.
- Váradi Vilmos (1986): A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának működése 1949 és 1958 között. In: *Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve*. Budapest.

Emberi jogok és államcélok a biofizikai lehetetlenülés útján – Az egészséges környezethez való jog és az egészséges élelmiszerekhez, illetve ivóvízhez való hozzáférés mint az élethez való jog fundamentumai

ABSTRACT

The right to a healthy environment and the access to healthy food and drinking water are the foundations of the right to life. Ensuring the right to life (main objective) requires the right to physical and mental health (instrument) and ensuring access to healthy food and drinking water (also an objective and at the same time a tool of the above-mentioned instrument). Finally, the right to a healthy environment is the basis and precondition for all three. It is becoming increasingly clear that the third-generation human rights (including the right to peace) are inherently unenforceable and impossible to put across properly (or at all) due to the constant biophysical challenges and chemical risks to humans especially in the absence of peace. Nevertheless, the global food chain and peace are annoyingly fragile as we can see these days.

Keywords: healthy food ■ physical and mental health ■ healthy environment

---

1996 őszén az a szerencse ért, hogy a „fent elrendelt” beosztás szerint, elsős egyetemi csoportommal együtt, Kukorelli professzorhoz kerültem alkotmányjog gyakorlatra. Aki ismeri Tanár urat, tudja, hogy ez valóban főnyeremény: minek nevezzük azt, amikor ahhoz az oktatóhoz járhatunk, akiből folyamatosan sugárzik a hallgatók szeretete, aki aztán később zárthelyi dolgozat íratás közben kicsit kimegy (ez önmagában is szép gesztus), de visszatérve a terem lengőajtóján kopog?! Ez a mozdulat a rá jellemző derű, humor és gáláns jóindulat egészen egyedülálló

vegyületének a szimbolikus megnyilvánulása, igazi „Kukorellikum”! Ezek után – és természetesen országos szaktekintélyére tekintettel – nem volt kérdés számomra, hogy kihez érdemes írni mindent, az első évfolyamdolgozattól a szakdolgozatig... Úgy is lett. Az a döntő mozzanat, ami a tanár–hallgató viszonyunkat a kezdetektől meghatározta, Bibóhoz kapcsolódik. Az egyik csoporttársam által kiselőadásra vállalt akadémiai székfoglalóját – számomra természetes, ám akkor sem mindennapos hallgatói attitűddel – magam is elolvastam, sőt, pusztán érdeklődésből kijegyzeteltem a közbeeső hétvégén (a házi könyvtárban véletlenül volt otthon Bibó-összesünk), amivel jól látható örömet szerezhettem Tanár úrnak. Már csak azért is, mivel az a hallgató, aki eredetileg vállalta, mégsem olvasta el, így jól jött, hogy volt kinek beugrania helyette.

Utolsóként megemlíteném személyes kötőfonalunk szintén a véletlennek nehezen tartható egybeesések példája, egy – időben és térben egyaránt – távol eső, mégis közös pont: Horváth Feri barátunk, csapattársunk. Tanár úr pannonhalmi bencés osztálytársa, legjobb barátja, akivel rengeteget focizva labdaérzékét fejlesztette, egy generációs ugrással velem is játszott Tapolcán: a korkülönbség ellenére volt szerencsém focizni vele, mivel – az egyébként teljes egészében enyémmel azonos nevű – fia általános iskolai osztálytársam lett, és édesapaként nagy kedvvel jött velünk is a pályára,^[1] miután leigazolt bennünket a helyi serdülőcsapatba.

Igen, közben évtizedek teltek el, de játsszunk csak tovább, töretlen lelkesedéssel! A 70. perc lehet erőt próbáló, de hol van még a vége! Kívánom, hogy bármilyen hosszú a mérkőzés, a csere gondolata fel se merüljön. Tevékeny kitartást, Tanár úr!

I. AZ ESZKÖZÖK ÉS JOGOK ÖSSZEFÜGGÉSRENDSZERE

Az egészséges élelmiszerekhez való hozzáférés alkotmányos államcélja, illetve joga az élethez való jogból mindennél nyilvánvalóbb módon, közvetlenül is levezethető. Mégis, a nemzetközi közjogban megjelent, tágabb értelmű élelemhez való jog hazai leképeződéseként, sajátos, ugyanakkor logikus módon a testi és lelki egészséghez fűződő jog eszközeként épült be Magyarország alaptörvényébe. Emberi jogként magán hordozza a harmadik generációs emberi jogok jellegzetességeit, ugyanakkor benne foglaltatik a második generációs jogokra jellemző, tevőleges állami szerepvállalás, kiemelten a mennyiségi és minőségi

[1] Emlékszem, egyszer fogadott velünk, meg is nyerte: a lépcsőn ülve, elsőre eldekázott ötvenig. Ez olyan benyomást tett rám, hogy – visszaemlékezve erre – nemrég addig gyakoroltam, míg sikerült követnem, természetesen sokadik próbálkozásra. De „nem nagyobb a tanítvány mesterénél: akkor tökéletes az ember, amikor már olyan, mint a mestere” (Lk 6, 40) – Feri bátyám tényleg csak úgy, hirtelen ötlettel vezetve, spontán módon leült és elsőre megcsinálta! Így és ennyire hatnak a nagyok a rájuk felnéző, következő nemzedékre...

oldal pozitív jogi szabályozása révén.^[2] Jogterületi alapját tekintve leszögezhető, hogy az agrár- és élelmiszerjog kizárólag ökológiai szemlélettel, a környezetjoggal összefonódva képes – elméletileg fenntartható módon – biztosítani az egészséges élelmiszerekhez való hozzáférés érvényesülését. Sajnálatos módon már napjainkban sem maradéktalanul, hiszen ahogy környezeti, úgy gazdasági szempontból sem tekinthető fenntarthatónak a globális élelmiszerlánc működése, az élelmiszerbiztonság (minőségi szempont), sőt a szomszédos háború következtében az élelmezésbiztonság (mennyiségi szempont) szinten tartása sem.

A biológiai összefüggések okán közegészségügyi, környezetvédelmi, földhasználati, élelmiszerbiztonsági, -higiéniai és minőségvédelmi, jelölési stb. előírások sora szolgálja az egészséges élelmiszerekhez való hozzáférést, a hazai alkotmányos összefüggéstől^[3] eltekintve is szoros összefüggésben az egészséges környezethez való joggal. Az egészséges környezethez való jog – noha szintén akár az élethez való jogból is levezethető lenne^[4] – önálló cikket kapott az Alaptörvényben (XXI. cikk). Emellett megjelenik a testi és lelki egészséghez fűződő jog eszközeként is, mivel előbbinek érvényesülését Magyarország genetikailag módosított élőlényektől mentes mezőgazdasággal, az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosításával^[5] [...], valamint a környezet védelmének biztosításával is elősegíti (XX. cikk).

Mindebből kibontható a háromlépcsős, a normaszöveg alapján ekként vázolható összefüggésrendszer:

Az élethez való jog biztosításához (cél) elengedhetetlen a testi és lelki egészséghez fűződő jog (mint annak eszközjoga), ahhoz pedig szükséges az egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés biztosítása (a cél és egyidejűleg az eszközjog eszköze). Végül, mindháromnak alapját, előfeltételét képezi az egészséges környezethez való jog.

[2] Kovács, 2017, 200-201.

[3] Az új magyar Alaptörvény a fenntarthatóság, a jövő nemzedékek és a környezet értékeit különös súllyal szerepeltető alkotmány (Csák, 2021, 60.).

[4] Az Alkotmánybíróság gyakorlatában is megfigyelhető az élet védelme és a környezetvédelem összekapcsoltságának hangsúlyozása, ld. 16/2015. (VI.5.) AB határozat, 85. pont és a 48/1998. (XI. 23.) AB határozat.

[5] Az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdésére visszavezethető, vízkincsel való felelős gazdálkodás elvéből ugyanakkor egyértelműen következik, hogy nem csupán „ingyenebéd” nincs, de „ingyenvíz” sem: „az állam nem köteles arra, hogy az ivóvíz, mint közszolgáltatás hozzáférését ingyenesen és korlátlanul bárki számára biztosítsa” (3196/2020. (VI. 11.) AB határozat, Indokolás (12)). Ellenkezőleg: éppen az ösztönöz az (ivó)vízkinccsel való felelős gazdálkodásra, hogy az igénybe vett ivóvízszolgáltatás ellenértékét az igénybe vevőknek meg kell fizetniük (Szabó, 2021, 426.).

1. Előfeltétel: az egészséges környezethez való jog biztosítása

A megfelelő minőségű környezethez való jogot az ENSZ I. Környezetvédelmi Világkonferenciáján fogalmazták meg először.^[6] Hazánkban, az 1989-es alkotmányrevízió alkalmával a környezethez való jog a magyar jogrendszernek is részévé vált, külön alkotmányhelyet nyerve (18.§).^[7] Ettől kezdve a Magyar Köztársaság (Magyarország) elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez. Ahogy Sulyok Katalin rámutatott,^[8] ezzel tulajdonképpen úttörőnek számítottunk a kor alkotmányai között, majd a Sólyom László vezette Alkotmánybíróság dolgozta ki az alapjog dogmatikáját – a természetvédelmi területek privatizációjával kapcsolatban született – 28/1994. (V.20.) határozatában, amelyet önállósult és önmagában vett intézményvédelemként definiált (a visszalépés tilalma kapcsán szóba kerül még alább a határozat).

1995 óta a hazai környezetjog anyajogszabálya is részt vállal a jog érvényesítésében, tovább erősíti és részletezi az egészséges környezethez való alkotmányos jogok érvényesítésének megfelelő kereteit, a kiszámíthatóság és a méltányos teherviselés elve szerint.^[9]

A környezetjogi szakirodalomban általánosan elterjedt egyszerűsítő megoldás, hogy pusztán környezethez való jogról beszélünk, azonban a kérdéses jog elé egy jelző kívánkozik. A szabályozás emberközpontúsága okán a megfelelő minőségű (minőségi), az egészséges (emberi egészséget nem veszélyeztető), a biztonságos (békés, vegyi, nukleáris fegyverkezésmentes), a zavartalan (pihenést, regenerálódást nem zavaró) és az esztétikus (pl. magas tájképi érték, tájpotenciál) jelzők jelennek meg a szakirodalomban, a nemzeti jogokban, illetve a nemzetközi dokumentumokban. Emberi jogról lévén szó, minden kifejezés úgy értendő, hogy az ember számára egészséges, az ő egészségét nem veszélyeztető, az ő számára biztonságos, zavartalan, esztétikusnak tetsző. Amennyiben a környezet lenne a jog alanya, akkor pl. a háborítatlan, beavatkozásmentes, érintetlen, zavarásmentes, szennyezésmentes jelzőket kellene használnunk.^[10]

Az egészséges, emberhez méltó vagy kedvező környezethez való jogot számos európai (pl. a cseh, a finn, a portugál) alkotmány deklarálja. Szerencsés döntés volt végül az Alaptörvénybe is átemelni, noha más, ennél formálisán akár alacsonyabb védelmi szintet jelentő megoldásokat alkalmaznak más, – a magyar jogalkotó számára nem ritkán mintaadónak számító – államok is. Ugyanakkor, ahol ilyen jog nem része az alkotmánynak, a környezetvédelem „legalábbis” államcél vagy állami feladat (így van ez például a német, az osztrák és a svéd alaptörvényben), s azt még abban a néhány országban (Dániában, Írországban,

[6] Az ENSZ I. Környezetvédelmi Világkonferenciája (Stockholm, 1972), Nyilatkozat az irányelvekről.

[7] 1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról, 2. §.

[8] Sulyok, 2015, 91-92.

[9] Az 1995. évi LIII. törvény a környezet védelmének általános szabályairól (Kt.) valóban többes számot használ („környezethez való alkotmányos jogok”) (Kt, 1. § (2) bek.).

[10] Horváth, 2013, 226-227.

Luxemburgban) is elismerik az alkotmányos értékrend részének, ahol maga az alaptörvény nem szól kifejezetten a környezet védelméről.^[11] Ezek a megoldások kétségtelenül kevésbé emelkedettek, kisebb „rangot” adnak, a mögöttük húzódó gyakorlat azonban ettől még elvileg lehet megfelelő.

Alanyváltásról továbbra sincs szó, ám 2021-ben a legszélesebb elfogadást nyert jelzőként, jelzőpár-elemként jelent meg a „tisztá” kifejezés, amely akár önmagában is megálló állapotmutatója lehet a környezetnek (noha itt is felmerülhet, hogy „az ember számára, az ő értékítélete szerint tiszta”): az ENSZ emberi jogként ismerte el a tiszta és egészséges környezethez való jogot a Glasgow-ban zajlott COP26 klímakonferencia előtt. Az erről szóló határozatot az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa fogadta el Genfben, 2021 őszén.

2. A visszalépés tilalma és lopakodó kényszere

Hazai környezetjogi kontextusban a 28/1994. (V.20.) alaphatározat mondta ki a visszalépés tilalmát, amelynek értelmében „az állam a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alapjog vagy alkotmányos érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen. A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan.”^[12] A tényleges visszalépéshez képest még szigorúbb az az elvi jelentőségű tétel, miszerint az „állam nem élvez szabadságot abban, hogy a környezet állapotát romlani engedje, vagy a romlás kockázatát megengedje”.^[13] A visszalépés tilalma több aspektust átfog: a prioritások megítélését, az anyagi jogi és eljárásjogi kérdéseket, az igazgatási vagy egyéb szervezeti feltételeket, a működési hatékonyságot egyaránt.^[14] A visszalépés környezetvédelmi szempontú tartalmi megközelítése eddig inkább a nemzeti alkotmányos értékek szintjén volt értelmezhető, újabban azonban kiterjed a környezettel kapcsolatos további emberi jogokra is, méghozzá egyre erőteljesebben.^[15]

A környezetszennyezés, illetve az abból következő éghajlatváltozás valósága egyre gyorsabb ütemben lehetetleníti az egészséges környezethez való jog érvényesülését és a visszalépés tilalmának érvényesítését. Okozatként fenyeget a globális élelmiszerlánc sérülése és szétszakadozása is.

[11] Fodor, 2007, 6. Az európai alkotmányok áttekintéséhez ld. Fodor, 2006, 15-40.

[12] 28/1194. (V.20.) AB határozat.

[13] 28/1194. (V.20.) AB határozat.

[14] Bándi, 2021, 34.

[15] Bándi, 2017, 180.

3. Veszélyben az egészséges élelmiszerekhez való hozzáférés alkotmányos államcélja, illetve joga

Az élethez és az egészséghez való jogon kívül a (tágabb értelmű) élelemhez való jog érvényesülését több alapjoghoz is lehet kapcsolni, azonban e jog egyes részelemeinek a specialitására, fundamentalitására, univerzalitására, valamint legáldefiníciójára tekintettel, önálló alkotmányos jogként „kihasználható” a többi alapjogból.^[16]

Az ENSZ élelmiszerhez való joggal (the right to food) foglalkozó különmegbízottja, Hilal Elver jogász professzorasszony 2020-ban vázolt kritikai perspektívája szerint az élelmiszerrendszerek globalizációja és maguknak az élelmiszereknek a „kommodifikációja” (áruvá alakítása), „szupermarketizálása” és az alultápláltság növekvő aránya nyilvánvaló összefüggést mutat.^[17] A hasonmaximalizálás érdekében egyre gyakrabban és egyre nagyobb léptékben folyamodnak ún. gazdasági adulterációhoz^[18] az élelmiszeripari vállalkozások, amelyek olyan mértékű minőségcsökkenéshez vezethetnek, ami már fogyasztóvédelmi jogon túlmutató, emberi jogi relevanciával is bírhat.

A különmegbízott 2017. évi jelentése szerint az emberek élelmiszerhez való joga veszélyben van a növekvő vegyszerhasználat miatt is. Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa előtt bemutatott jelentésében rámutatott, hogy a növényvédő szereknek való kitettség – a környezeti anomáliái mellett – akadályozza az emberi jogok gyakorlását, és a túlzott peszticid-használat következtében leginkább a megfelelő élelmiszerekhez és az egészséghez való jog sérül.^[19] Ezt a két jogot – szoros összefüggésükre tekintettel nem is különválasztva, hanem együtt – „megfelelő élelmiszerekhez és egészséghez való jogként” említi^[20] a dokumentum. A különmegbízott hangsúlyozza, hogy a veszélyes peszticidekre való támaszkodás pusztán rövid távú megoldás, ami aláássa a jelen és a jövő generációk megfelelő élelemhez és egészséghez való jogát is.^[21]

[16] Kovács, 2019, 40.

[17] Elver, 2020.

[18] Az előállítás során valamely anyag hozzáadása, vagy egy másikkal való felcserélése a termék értékének látszólagos növelése, vagy az előállítás költségeinek csökkentése, tehát végső soron gazdasági haszon megszerzése céljából (Johnson, 2014, 5.).

[19] Elver, 2017.

[20] „The right to adequate food and health”, ld. pl. a dokumentum 3., illetve 22. oldalán.

[21] Ld. a dokumentum 3. oldalán.

4. Az első és az egyik legutóbbi reaktív, egyúttal elővigyázatos lépés az élelmiszerek humánegészségügyi kockázatait meghatározó növényvédőszer-kérdéskörben

Rachel Carlson *Silent Spring* című könyvének (1962)^[22] – amely már címében is a madarak várható eltűnésére utal, a rákkeltő DDT tápláléklánban történő felhalmozódása miatt – akkora visszhangja volt, hogy az illetékes politikusok is meghallották, és – a tudományos eredményeknek, illetve még inkább a választók véleményének megfelelően – betiltották a DDT-t. Még abban az évben, 1970-ben szervezeti hatás is jelentkezett, ugyanis éppen ekkor hozták létre az USA környezetvédelmi hatóságát (US EPA, U.S. Environmental Protection Agency). Ezt a szervet ma már nem mindig ugyanaz a zöld szemlélet jellemzi, mint születésekor, (túl) sok kompromisszumot kötött időközben az ipar szereplőivel.^[23] A GMO-szektor vezető, legővedelmezőbb vonalához kapcsolódó totális gyomirtó, a *Glyphosate* esetében például, amellyel kapcsolatban a WHO IARC^[24] a rákkeltés veszélyét állapította meg, a US EPA^[25] saját kockázati számításai alapján annak veszélytelenségét állítja, azaz, hogy az előírászerűen alkalmazott mennyiségben nem okozhat non-Hodgkin limfómát.^[26] Köztudomású azonban, hogy valahonnan mégis lett több, mint negyvenezer olyan, éppen ebben szenvedő beteg az Egyesült Államokban (ez feltehetőleg még nem az összes érintett), akik jogi útra terelték az ügyet, méghozzá sikerrel, mivel nem tájékoztatták őket megfelelően a szer használatának humánegészségügyi veszélyeiről. Magyarországon sem csak növényorvosi vénnel használható a hatóanyag, tulajdonképpen bárki legálisan kiszórhatja, rá van bízva, egyáltalán elolvassa-e a használati utasításokat, tehát bárhol, bármilyen koncentrációban, mennyiségben kijuttatható.

A megoldást kínálja a közelmúlt tárgyhoz közvetlenül kapcsolódó, kedvező "elővigyázatossági" híre, miszerint 2020. január elsejétől Ausztria az első európai állam lett, amely területén betiltotta a *Glyphosate*-tartalmú gyomirtók használatát. Mindez bármely tagállam számára lehetséges, mivel a szabályozás keretében az uniós jogalkotó elismeri, illetve lehetővé teszi, hogy a tagállamok megtagadják a növényvédelmi szer területükön való engedélyezését, amennyiben azt sajátos környezeti vagy mezőgazdasági körülmények indokolják, vagy ha az emberek és állatok egészségének és a környezetnek a magas szintű védelme nem biztosítható.

[22] Carson, 1962.

[23] Ez a környezetvédelmi hatóságok mindenkori próbaköve, ami láthatóan akár teljes szerepzavarig terjedő eredményekre vezethet.

[24] The International Agency for Research on Cancer (IARC): A Nemzetközi Rákkutatási Ügynökség, az Egészségügyi Világszervezet rákkutatató ügynöksége.

[25] Ugyan ezt nem cáfolja (nem is kompetens humánegészségügyi hatásokat megállapítani).

[26] A lényegesen környezet- és egészségtudatosabb beállítottságú Kaliforniai Környezetvédelmi Hivatal (Cal. EPA) a *Glyphosate* biztonságosságával kapcsolatban vitába szállt a szövetségi hivatallal.

A szermaradvány-mentes, fenntartható, egészséges, alaptörvénynek megfelelő élelmiszerelőállítás útja tehát nyitva áll, és van már, aki jár rajta...

II. ZÁRSZÓ

A 21. században, a törékeny világbéke és pandémia idején is sajnálatos módon folyamatosan sérül az élethez való jog, mivel a környezetet, azon keresztül végső soron az embert érő biofizikai kihívások és kemizációs kockázatok miatt túl nagy kihívásnak bizonyul a biztosításához elengedhetetlen eszközrendszer szinten tartása. Lassan már nem csak a fejlődő országokban sérül tömegesen és látványosan a testi és lelki egészséghez fűződő jog, az ahhoz szükséges egészséges élelmiszerekhez és az ivóvízhez való hozzáférés, valamint mindezek alapját, előfeltételét képező egészséges környezethez való jog biztosítása, hiszen vészesen fogynak a véges készletek, környezeti elemek (termőföld, víz), ökoszisztéma-szolgáltatások a legfejlettebb régiókban is (ld. pl. a négy éve tartó kaliforniai vízhiányt, soha nem tervezett mértékű vízhasználati korlátozásokat, elsivatagosodást). Egyre inkább látszik, hogy a harmadik generációs emberi jogok (ide tartozik a békéhez való jog is) jellegzetessége, hogy a maguk teljességében érvényesíthetetlenek bizonyulnak, béke hiányában pedig robbanásszerű hirtelenséggel lehetetlenülnek.

A világbéke pedig valóban törékeny: „Háborúkról fogtok majd hallani, s háborús hírek fognak berengeni. Vigyázzatok, ne kerítsen hatalmába benneteket a félelem, ezeknek be kell következniük, de ez még nem a vég. Nemzet nemzet ellen és ország ország ellen támad. Éhínség, ragály üti fel a fejét, és a föld megrendül itt is, ott is. De ez még csak a kezdete a gyötrelmeknek.”^[27]

IRODALOM

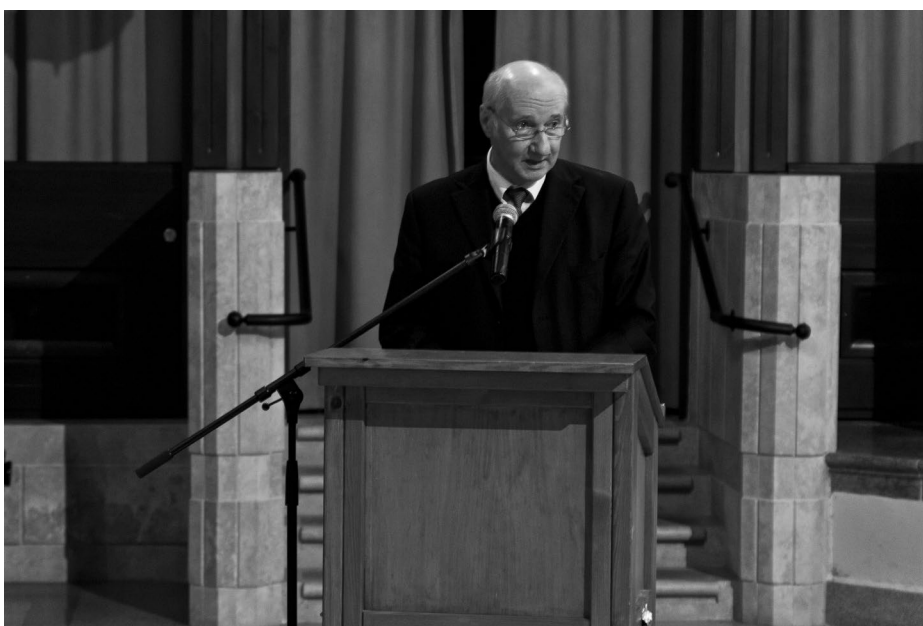
- Bándi Gyula (2021): A visszalépés tilalma mint minimális környezetvédelmi elvárás. In: *KözgazgatásTudomány*. I. évf., 2021/1. szám.
- Bándi Gyula (2017): Környezeti értékek, valamint a visszalépés tilalmának értelmezése. In: *Iustum Aequum Salutare*. XIII., 2017/2. sz.
- Carson, Rachel (1962): *Silent Spring*. Fawcett Publications, Greenwich.
- Csák Csilla (2021): A fenntartható környezethasználat szabályozási módszertana. In: Tahyné Kovács (szerk.): *Vox generationum futurarum – Ünnepi kötet Bándi Gyula 65. születésnapja alkalmából*. Pázmány Press, Budapest.

[27] Máté evangéliuma, 24. fejezet (Mt 24, 6). Szent István Társulati Biblia.

- Elver, Hilal (2020): *Critical perspective on food systems, food crises and the future of the right to food. Report of the Special Rapporteur on the right to food.* United Nations, 21 January 2020. (Elérhető: <https://digitallibrary.un.org/record/3864100?ln=ar>, 4-10. Letöltés ideje: 2022.04.18.).
- Elver, Hilal: *Report of the Special Rapporteur on the right to food.* United Nations, 24 January 2017. (Elérhető: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G17/017/85/PDF/G1701785.pdf?OpenElement>. Letöltés ideje: 2022.04.18.).
- Fodor László (2007): A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében. In: *Miskolci Jogi Szemle.* 2. évf., 2007/1. sz.
- Horváth Gergely (2013): Az Alaptörvény környezetjogi előírásai. In: *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére.* Universitas–Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Johnson, Renée (2014): *Food Fraud and “Economically Motivated Adulteration” of Food and Food Ingredients.* Congressional Research Service. Library of Congress, Washington D.C.
- Kovács Júlia (2019): Az élelemhez való jog alapjogi dogmatikája. In: *Jogtudományi közlöny.* 2019/1. sz.
- Kovács Júlia (2017): *Az élelemhez való jog társadalmi igénye és alkotmányjogi dogmatikája.* Doktori értekezés. Nemzeti Közszerzői Egyetem, Budapest.
- Sulyok Katalin (2015): A természetvédelem védelmében – a nemzeti park igazgatóságok vagyongazdálkodását érintő törvény előzetes normakontrolljának margójára. In: *Ars Boni.* 2015/2. sz.
- Szabó Marcel (2021): Az ivóvízhez való jog – a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettes és az alkotmánybíró szemével. In: Tahyné Kovács (szerk.): *Vox generationum futurarum – Ünnepi kötet Bándi Gyula 65. születésnapja alkalmából.* Pázmány Press, Budapest.

JOGFORRÁSOK

- Magyarország alaptörvénye (2011. április 25.)

• *Kukorelli István köszöntőt mond 2013-ban, Győrben, Bihari Mihály 70. születésnapjára ünnepségén*

A modern központi bankok alapvető feladatai

ABSTRACT

The monetary system is basically the so-called two-tier banking system. The central player in the monetary system is the central bank, an institution that emerged roughly 400 years ago, but has acquired its current form through continuous development and transformation, becoming one of the most important public institutions in the economic system. This short study reviews the key tasks of modern central banks.

Keywords: central bank ■ monetary policy ■ price stability
■ world economic crisis

I. BEVEZETÉS

A monetáris rendszert alapvetően az ún. kétszintű bankrendszer jellemzi. A kétszintű bankrendszer felső szintjén a jegybank vagy központi bank áll, amely speciális – nem kereskedelmi banki –, jellemzően kizárólagos feladat- és hatásköröket gyakorol, és nem profitérdekelt intézmény. A rendszer alsó szintjén pedig a magánbankok vagy kereskedelmi bankok helyezkednek el.

A monetáris rendszerben lévő pénzt a központi bankok (készpénz) és a kereskedelmi bankok (számlapénz) biztosítják. A készpénzkibocsátás általában a központi bankok monopóliuma, amellyel a pénzkínálatot befolyásolják. A kereskedelmi bankok ezzel szemben készpénz-kibocsátási joggal nem rendelkeznek, azonban mégis képesek arra, hogy pénzt „teremtsenek”, azáltal, hogy hitelnyújtással bankszámlapénzt hoznak létre.

A monetáris rendszer központi szereplője a központi bank, amely intézmény nagyjából 400 évvel ezelőtt alakult ki, azonban a jelenlegi formáját folyamatos fejlődésen és átalakuláson keresztül nyerte el – amely-

ben a történelmi környezetnek is jelentős szerepe volt^[1] –, a gazdasági rendszer egyik legjelentősebb közintézményévé válva. Ugyanakkor azt is hangsúlyozni szükséges, hogy a központi bankok feladatai rendes időkből alapvetően mások a rendkívüli időkből végzett feladataitól. Erre tekintettel az is megállapítható, hogy a központi bankok feladatainak listája nyitott végű és dinamikusan változik.^[2] E rövid tanulmány áttekinti a modern központi bankok legfontosabb feladatait.

II. A MODERN KÖZPONTI BANKOK ALAPVETŐ FELADATAI

A központi bankok mai szerepüket és formájukat tekintve jelentős fejlődésen és változáson mentek keresztül a létrejöttük óta, jellemzően a gazdasági válságok hatására. Egy modern központi bank feladatainak teljesítése mögött a szilárd és stabil gazdasági környezet biztosítása, mint elvárás jelenik meg. Ehhez a központi bankok a monetáris stabilitás megvalósításával, vagyis a valuta értékének megőrzésével és pénzügyi stabilitás megteremtéséhez való hozzájárulással, vagyis a pénzügyi rendszer zökkenőmentes és hatékony működésének elősegítésével járulnak hozzá. A valuta értékének stabilitása és a pénzügyi rendszer zökkenőmentes és hatékony működése közgazdasági értelemben biztosítja, hogy a magánszektor tagjai (a háztartások és a vállalatok) képesek legyenek optimális fogyasztási és beruházási döntéseket hozni, amelyek alapvetőek a gazdaság hosszú távú növekedése szempontjából.

A modern központi bankoknak jellemzően az alábbi feladatait, feladatcsoportjait különböztetjük meg:

- a. a pénzkibocsátást,
- b. a monetáris politika megvalósításához kapcsolódó feladatokat,
- c. a bankok bankja és a végső hitelezés feladatait,
- d. a bankok és más pénzügyi szervezetek szabályozását és felügyeletét,
- e. az állam bankjához kapcsolódó feladatokat,
- f. az arany és devizatartalékok kezelését és az árfolyampolitikát, valamint
- g. az adósságkezelési feladatokat.

[1] Itt elég annyira utalni, hogy a központi bankok megalapításának az oka jellemzően a pénzkibocsátás és az állam finanszírozása volt, azonban ez a történelem során jelentősen változott. Az USA központi bankjának szerepét betöltő Federal Reserved System 1913-as létrehozása a XX. század elejének bankválságaira reagált. A német Bundesbank 1957-es létrehozásának oka pedig a hiperinfláció letörése, vagyis az árstabilitás helyreállítása volt.

[2] Lastra, 2015, 30.

1. A pénzkibocsátás

A központi bankok klasszikus – monopóliumon alapuló – feladata a pénzkibocsátás, amelyre az MNBtv.^[3] alapján Magyarországon kizárólagosan az MNB jogosult. A központi bankok a pénzkibocsátáson keresztül befolyásolni tudják a forgalomban lévő pénzmennyiséget, valamint a bankjegykibocsátásból származó jövedelmet, az ún. seigniorage-t. A jelenlegi pénzrendszerben lévő pénz értéke nem intern érték, hanem közhatalmi döntésből származik, tekintettel arra, hogy törvényes fizetőeszköznek minősül, amely belső értékkel nem bír, aranyra vagy más értékes fémekre nem váltható át (ún. fiat pénz).

A mai, elektronizálásra épülő világban a pénzkibocsátást a központi bank nemcsak bankjegy-kibocsátással intézheti, hanem elektronikusan úton is. A központi bank dönthet úgy, hogy a pénzkibocsátást a kereskedelmi bank központi banknál vezetett számláján elektronikusan jóváírja, esetleg állampapírt vásárol a kereskedelmi banktól. Ebben az esetben a jegybank elektronikus formában bocsát ki pénzt, és nem nyomtat bankjegyeket a kereskedelmi banktól vásárolt állampapírok kifizetésére.

2. A monetáris politika

A modern központi bankok kiemelt, elsődleges feladata a monetáris politika megvalósítása. A központi bankokra vonatkozó jogszabályok ugyanakkor jellemzően nem definiálják, hogy mi a monetáris politika, hanem rögzítik, hogy a központi bank felelős a megvalósításáért, valamint, hogy milyen célokat kell követnie a monetáris politikának, és milyen eszközöket alkalmazhat a központi bank. A monetáris politika tehát a monetáris hatóság azon cselekményeinek az összessége, amelyekkel a pénz és a hitel kínálatát és költségét befolyásolja. A monetáris politika áttekintéséhez röviden szükséges bemutatni a monetáris politika cél- és alapvető eszközrendszerét.

A modern központi bankok és a közgazdászok többsége is elfogadja, hogy a pénz mennyiségének változtatásával a monetáris politika nem tud hatást gyakorolni a reálgazdasági folyamatokra, így az infláció egyensúlytorzító hatásának elkerülése érdekében jellemzően az árstabilitást jelölték meg elsődleges jegybanki mandátumukként.^[4] A világgazdasági válság az infláció- és a kamatszabályozáson túl azonban a jegybankokra komplexebb nemzetgazdasági és társadalmi szerepeket rótt. Szükségessé vált a központi bankok növekedésösztönző szerepének, fiskális politikát támogató mechanizmusrendszerének előtérbe kerülése és a pénzügyi stabilitás erősebb érvényesítése, vagyis a központi bankok többes célkitűzés rendszerének megvalósítása,^[5] a központi bankok függetlenségének fenntartása mellett.

[3] A Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény.

[4] Ld. Novák, 2019, 19.

[5] Lentner, 2017, 4.

Az EKB statútuma alapján a KBER elsődleges célja az árstabilitás fenntartása. Az árstabilitási cél veszélyeztetése nélkül azonban a KBER – a rendelkezésére álló eszközökkel – támogatja az Unión belüli általános gazdaságpolitikát. Az MNB elsődleges célja is az árstabilitás elérése és fenntartása. Az MNB azonban elsődleges céljának veszélyeztetése nélkül támogatja a pénzügyi közvetítőrendszer stabilitásának fenntartását, ellenállóképességének növelését, a gazdasági növekedéshez való fenntartható hozzájárulásának biztosítását és a rendelkezésére álló eszközökkel a Kormány gazdaság-, valamint a környezeti fenntarthatósággal kapcsolatos politikáját. A tényleges központi banki célok között tehát jellemzően az infláció alacsonyan tartása – árstabilitás elérése –, mint elsődleges cél, és valamilyen formában a reálgazdasági aktivitás stabilizálása (pl. a munkanélküliség hosszú távú egyensúlyi szintjéhez közelítés) jelenik meg.^[6] Ezen klasszikus központi banki célok mellett azonban egyre inkább teret nyernek a fenntarthatósági szempontok is, az árstabilitás, mint elsődleges cél mellett (ún. zöld jegybanki stratégiák).

A központi bankok által alkalmazott monetáris politikai eszköztár mindig az adott ország gazdasági, piaci, intézményi adottságaihoz, monetáris politikai szabályrendszeréhez, hagyományaihoz, illetve a törvényi felhatalmazáshoz illeszkedik. A monetáris politika eszközrendszerében megkülönböztethetünk a) hagyományos (konvencionális) eszközöket és b) nem hagyományos (unkonvencionális) eszközöket.

A monetáris politika konvencionális eszközeinek tekinthetők a) a tartalékkötelezettséggel kapcsolatos előírások, b) a kamatelőírás, c) a rendelkezésre állás és d) a nyíltpiaci műveletek.

A tartalékolási kötelezettség előírásával a központi bank azt határozza meg, hogy a hitelintézetek meghatározott forrásai (általában a betétállomány) meghatározott arányában tartalékot helyezzenek el a központi banknál. A központi bankok különböző típusú források esetén különböző mértékű tartalékrátát írhatnak elő. A központi bankok határozzák meg a tartalékolási időszakot és a tartalék-megfelelés ellenőrzésének gyakoriságát, valamint – amennyiben egyáltalán fizet – az elhelyezett tartalék után fizetendő kamat mértékét is. A tartalékolási kötelezettség alapvető hatást gyakorol a hitellel teremthető bankszámlapénz mennyiségére és a rövid lejáratú kamatok stabilitására.

A központi bankok határozzák meg az ún. jegybanki alapkamatot. Az alapkamat nem valóságos piaci, hanem ún. referencia kamat, tekintettel arra, hogy a jegybanki alapkamatot a központi bank fizeti a bankrendszer által a központi bankban elhelyezett pénz után. Az alapkamat ugyanakkor hosszú távon a piaci kamatokban is érezteti a hatását, tekintettel arra, hogy a kereskedelmi bankok a jegybanki alapkamat ismeretében határozzák meg a betéti- és hitelkamataikat. A jegybanki alapkamat ugyanakkor számos esetben, az ágazati jogban törvényes kamatként is megjelenik.^[7]

[6] Tóth, 2017, 60.

[7] Ld. pl. a magyar jogban a Ptk. – eltérést engedőbb, vagyis diszpozitív – 6:47. § (1)-(2) bekezdését, amelyek alapján pénztartozás után – ha e törvény eltérően nem rendelkezik – kamat jár. A kamat mértéke megegyezik a jegybanki alapkamattal.

A rendelkezésre állás a bankközi kamatok szélsőséges ingadozásnak korlátozására, valamint az átmeneti likviditás biztosítását szolgáló eszközök összessége, amelyeket a hitelintézetek kezdeményezésére alkalmaznak a központi bankok. A központi banki rendelkezésre állás keretében a hitelintézetek korlátlanul vehetnek fel jellemzően egynapos (ún. *overnight*) hitelt (aktív oldali), és helyezhetnek el rövid lejáratú – jellemzően egynapos – betétet (passzív oldali). Egynapos hitelt általában értékpapír-fedezet ellenében nyújt a központi bank, míg az egynapos betétnek általában nincsen feltétele, esetenként korlátozhatja a központi bank az elhelyezhető betétek volumenét. A művelet végrehajtásához a központi bank meghatározza az elfogadható értékpapírok körét, a kamatlábat és az igénybevétel egyéb szabályait.

A nyíltpiaci műveletek vagy értékpapír-vásárlási műveletek jelentősége a monetáris politikai eszköztáron belül a világgazdasági válság óta jelentősen megnőtt. A nyíltpiaci műveletek általában olyan diszkrécionális műveletek, amelyeket a központi bankok nem rendszeresen, hanem csak adott feltételek bekövetkezése (pl. valamilyen piaci turbulencia) esetén alkalmaznak. A nyíltpiaci műveletek célja lehet a kereskedelmi bankok likviditásának bővítése és szűkítése is, a bankrendszer likviditási szükségleteinek és a jegybank monetáris politikai irányultságának megfelelően. Ugyanakkor a nyíltpiaci műveletek alkalmazhatóak arra is, hogy a központi bankok a másodlagos piacon – vagyis nem közvetlenül a kibocsátótól – államkötvényeket vásároljanak, segítve ezzel az államháztartás finanszírozását. A monetáris politika nyíltpiaci eszközei között ma már számos eszköz megtalálható. Vannak refinanszírozási műveletek, amelyek keretében a központi bank hitelt nyújt a bankrendszer számára valamilyen értékpapír ellenében – ún. repó ügyletek – vagy anélkül, rövid vagy hosszú távra. A refinanszírozási műveletek mellett kiemelhetők a pénzpiaci likviditás szerkezetének alakítására szolgáló strukturális refinanszírozási műveletek, vagyis a végleges adásvételi (*outright*) ügyletek.

3. A bankok bankja

Történetileg a központi bankok „bankok bankja” funkciója spontán módon fejlődött ki a kereskedelmi bankok azon igényéből, hogy a tartalékaikat egy vagy két stabil és vezető kereskedelmi bankban centralizálják. A központi bankok pedig összegyűjtötték ezeket a tartalékokat, amelyhez kapcsolódóan bizonyos szolgáltatásokat is nyújtottak a kereskedelmi bankok számára.^[8]

A „bankok bankja” funkció keretében a modern központi bankok jellemzően betéteket fogadnak el a kereskedelmi bankoktól, hogy azok teljesíteni tudják a prudenciális követelményeket.

[8] Lastra, 2015, 45.

A betétek elfogadása mellett a központi bankok felvigyázzák a pénzforgalmi rendszert, annak érdekében, hogy az ország fizetési és elszámolási rendszere folyamatosan és biztonságosan működjön. A felvigyázás keretében a központi bankok jellemzően ellátják a pénzforgalmi rendszerekkel kapcsolatos követelmények meghatározására és szabályozására, a rendszerek működésének folyamatos figyelemmel kísérésére és ellenőrzésére, az elfogadott nemzetközi ajánlások alapján a rendszerek átfogó értékelésére, intézkedések előírására és megvalósulásának nyomon követésére vonatkozó feladatokat. A felvigyázás tehát alapvetően hatósági természetű eszközöket (engedélyezés, jóváhagyás, ellenőrzés, szakhatósági hozzájárulás, stb.) biztosít a központi bankok számára.

A központi bankok végül, ha olyan körülmény áll fenn, amely miatt egy hitelintézet működése a pénzügyi rendszer stabilitását veszélyezteti – jellemzően a monetáris finanszírozás tilalmának betartásával –, vagy a hitelintézetet likviditási sokk éri, rendkívüli hitelt nyújthat (ún. végső hitelező vagy *lender of last resort*). A végső hitelezői funkció keretében a központi bankok jellemzően olyan eszközöket alkalmaznak, mint például a refinanszírozási vagy a nyíltpiaci műveletek, amelyek meglehetősen hasonlóak a monetáris politikában szokásosan alkalmazottakhoz. A végső hitelezést azonban ezen eszközök rendkívül szelektív alkalmazása jellemzi, abban az értelemben, hogy a központi bank tartalékait meghatározott feltételek teljesítése (pl. kamat, strukturális változtatások végrehajtásának előírása, stb.) mellett biztosítja egy adott hitelintézetnek.

4. Szabályozás és felügyelet

A pénzügyi közvetítőrendszer feletti szabályozási és felügyeleti jogkör nem egyértelműen és általánosan központi banki funkció. A szabályozási és felügyeleti jogkörök optimális szervezeti keretét alapvetően a történelmi, politikai és gazdasági körülmények határozzák meg. Ugyanakkor az államok egy jelentős részében a központi bank a pénzügyi közvetítőrendszer egy része (hitelintézeti szektor) vagy egésze felett gyakorolja a szabályozási és felügyeleti jogköröket. A pénzügyi közvetítőrendszer mikroprudenciális felügyelete az egyedi pénzügyi szervezet biztonságos működésére fókuszál, alapvetően hatósági eszközök alkalmazásával (engedélyezés, ellenőrzés, jogkövetkezmények alkalmazása). Ezzel szemben a pénzügyi közvetítőrendszer makroprudenciális felügyelete a pénzügy rendszer egésze stabilitását hivatott biztosítani. A makroprudenciális felügyelet esetén – dedikáltan a világgazdasági válság hatásaként – a központi bankoknak jellemzően akkor is vezető szerepük van, ha mikroprudenciális felügyeleti feladatokat nem is látnak el.

5. Az állam bankja

Az állam bankjához kapcsolódó feladatok a központi bankok fejlődése során jelentős mértékben átalakultak. Eredetileg a központi bankok ténylegesen az állam bankjaként jártak el, biztosították a költségvetési egyensúlyt, ellátták a kincstári feladatokat, gazdasági tanácsadóként működtek, ugyanakkor finanszírozták az állam működését. A modern központi bankok működését – a működési függetlenség biztosítása érdekében – azonban már a monetáris finanszírozás tilalma jellemzi, amely alapján a központi bank közvetlenül nem finanszírozhatja a közszférát. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy a világgazdasági válság hatására – a monetáris finanszírozás tilalmának fenntartása mellett – számos központi bank nagy tömegben kezdett állampapírokat vásárolni.^[9] A monetáris finanszírozás tilalmába ütközés elkerülése érdekében fontos eleme volt ezeknek a programoknak, hogy a központi bankok nem közvetlenül vásároltak állampapírokat, hanem a másodlagos piacon.^[10] A mennyiségi lazításként (*quantitative easing*) emlegetett programok a piacok likviditásának növelését, és ezáltal a hozamok csökkenését célozták, ezáltal monetáris politikai célokat követtek.

Az állam bankjához kapcsolódó feladatok közé tartozik a modern központi bankok esetében bizonyos kormányzati számlák vezetése. Így pl. az MNB vezetői a kincstári egységes számlát és az Államadósság Kezelő Központ Zrt. pénzügyi számláját.

A központi bankok ugyanakkor továbbra is ellátnak a kormányok számára tanácsadó feladatokat, elsősorban monetáris politika és a pénzügyek területén.

6. Árfolyampolitika végrehajtása

A pénzkibocsátás monopóliuma történetileg maga után vonta azt is, hogy a központi bankok felelősek lettek a monetáris tartalékok őrzéséért, kezeléséért. A modern központi bankok esetén pedig jellemző, hogy az arany- és a devizataralék az állam tulajdonát képezi, ugyanakkor a központi bankok gondoskodnak az őrzésükről, kezelésükről.^[11]

A nemzeti valuta árfolyamának, vagyis külső vásárlóerejének – stabilitásának – védelme érdekében a központi bankok különböző eszközökkel védik és befolyásolják – a kormány iránymutatásának megfelelően – a meghirdetett árfo-

[9] Ezeket nevezzük mennyiségi lazítási (*quantitative easing*) programoknak. Ilyen programot vezetett be a világgazdasági válság hatására az Amerikai Egyesült Államok központi bankja, a Federal Reserve, de ilyen program az EKB az eurórendszer államkötvényeinek másodlagos piacon végzett végleges értékpapír-adásvételi műveletei (Outright Monetary Transactions) is.

[10] Ld. Meizer – Palotai, 2017.

[11] Lastra, 2015, 52.

lyamokat a devizapiacokon.^[12] Az árfolyampolitika tekintetében a központi bankok szorosan együttműködnek a nemzeti kormányokkal, jellemző az árfolyamrendszert érintő kérdések esetén az együttdöntés. A kormányzati felelősség az árfolyampolitika tekintetében egyértelmű, hiszen a fizetőeszköz árfolyama alapvető hatást tud gyakorolni a foglalkoztatás szintjére és a külső versenyképességre. Jellemzően a központi bankok teszik közzé a devizaárfolyamokat, amelyhez azonban a hitelintézetek nincsenek kötve, ugyanakkor számos esetben a nemzeti jogszabályok a közzétett hivatalos árfolyam alkalmazását írja elő.

7. Adósságkezelés

Végül – annak ellenére, hogy nem szükségszerűen a központi bankok által ellátott feladat – szükséges kiemelni a központi bankok adósságkezeléssel kapcsolatos feladatait. A központi bankok árstabilitási célja, valamint a monetáris finanszírozás tilalma keretek közé szorítja – illetve limitálja – az adósságkezeléssel kapcsolatos feladatokat is. Ezért az államok többségében különálló állami szerv, mint hazánkban az ÁKK, vagy a kincstár, pénzügyminisztériumon belül létrehozott szervezeti egység, mint az Amerikai Egyesült Államokban az Adósságkezelő Szolgálat, látja el az államadósság kezelésével kapcsolatos feladatokat. Az államok egy részében azonban – pl. India – a központi bank felelős az államadósság kezeléséért.^[13]

III. ZÁRÓ GONDOLATOK

E rövid tanulmány áttekintette a modern központi bankok legfontosabb feladatait. Az egyes feladatok azonban mozgásban vannak, és világgazdasági-politikai környezet változásával szintén átalakulhatnak, új prioritások jelenhetnek meg. Ennek oka, hogy a központi bankok valójában közfunkciót gyakorolnak, feladataikat a közjó előmozdítása érdekében látják el.

[12] Lastra, 2015, 51.

[13] Filardo – Mohanty – Moreno, 2012, 64.

IRODALOM

- Filardo, Andrew – Mohanty, Madhusudan – Moreno Ramon (2012): Central bank and government debt management: issues for monetary policy. In: *BIS Papers*. No. 67.
- Lastra, Rosa María (2015): *International Financial and Monetary Law*. Oxford University Press, Oxford.
- Lentner Csaba (2017): Az új magyar állampénzügyi rendszertan – az Alaptörvénnyel összefüggésben. In: *Új Magyar Közigazgatás*. 2017/különszám.
- Meizer Gábor – Palotai Dániel (2017): Az Európai Központi Bank monetáris politikája. In: Kálmán János (szerk.): *Állam – Válság – Pénzügyek*. Gondolat, Budapest.
- Novák Zsuzsanna (2019): *Monetáris politika*. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Pénzügyek Tanszék, Budapest.
- Tóth Máté (2017): Monetáris politikai célok és szabályok. In: Vonnák Balázs: *Modern jegybanki gyakorlat*. MNB, Budapest.

•
Kukorelli István és Fazekas Judit dékán 2015-ben, a Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának tanévnyitóján

KECSKÉS GÁBOR

A fenntartható fejlődés mint alkotmányos érték és államcél

ABSTRACT

The paper presents a brief reflection on the constitutional interpretation of sustainability and sustainable development in particular. It focuses on the environmental aspects of sustainable development by analysing its possible constitutional content.

Keywords: sustainable development ■ state aim ■ non-derogation principle ■ environmental rights

---

Az írásnak nem célja egy dogmatikus, részletes és kimerítő munka a témaköréről, sokkal inkább egyszerű tisztelgés a szabadságszerető Kukorelli István professzor előtt, kinek termékeny évtizedei alatt többször volt lehetősége az alkotmányozás folyamatát közelebbről követni, néha talán még alakítani is. Szemtanúja volt annak, amint a 20. század második felének új vívmányai – így a környezeti jogok, új államcélok – bekerültek az alkotmányokba. Számos esetben pedig az alkotmánybíróságoknak kellett eme meglehetősen absztrakt fogalmakat alkotmányos tartalommal megtölteni. Kukorelli István is hamarosan ebben a szerepben találta magát, hiszen alkotmánybírói megbízatása alatt több olyan ügyel is találkozott, ahol a környezethez való joggal, általában környezeti kérdésekkel kellett foglalkoznia a taláros testületnek.

A fenntartható fejlődés nevesítve ugyan később, 3 évvel alkotmánybírói mandátuma lejártá után, a 2011-es Alaptörvénnyel nyert alkotmányos célként való elismerést, de bízom benne, hogy jelen írással méltó módon tudom köszönteni Professzor urat 70. születésnapján.

I. A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS ELVÉNEK MEGJELENÉSE

Az 1972-ben tartott Stockholmi Világkonferencia után egyértelművé vált környezetvédelmi, környezetjogi paradigmaváltás következtében a nemzetközi közösség tagjai nem hagyhatják teljesen figyelmen kívül a környezetvédelmi jog ezen alapvető elvét, tényleges fejlődési modelljét. Ennek megvalósításához a jogrendszernek (így az annak alappilléret alkotó alkotmányoknak is) a politikai akarral való összehangolása szükséges. Az 1983-ban felállított, Brundtland-bizottság néven is ismert ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottsága (United Nations World Commission on Environment and Development) 1987-es, ún. Közös jövőnk (*Our Common Future*) című jelentésének meghatározása szerint a fenntartható fejlődés „olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generációk szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk esélyeit arra, hogy ők is kielégíthessék fejlődési szükségleteiket”. A jelentés szerint a globális válságokat, a környezet pusztulása által okozott problémákat a fenntartható fejlődés fogalma segítségével lehet kezelni. A második környezetvédelmi világkonferencián, 1992-ben elfogadott Riói Nyilatkozat a Környezetről és Fejlődésről a fenntartható fejlődés elvére alapozva deklarálta a környezetvédelem elveit és célkitűzéseit, amelyeket a gazdasági és társadalmi fejlődéssel összhangban kell érvényre juttatni. 2002-ben, a johanburgi Fenntartható Fejlődés Világkonferencián az államok egy nyilatkozatban deklarálták, hogy a fenntartható fejlődés minden kultúra és civilizáció fontos és közös feladata, melynek megoldásáért együtt kell cselekedni; ennek eredményeként már számos nemzetközi szervezet és az államok többsége önálló célként és stratégiként határozza meg (számos állam az alkotmány szintjén) a fenntartható fejlődést. Ma már aligha van olyan nemzetközi környezetvédelmi szerződés és belső jogi környezetvédelmi norma, amely a fenntartható fejlődés elvét ne nevesítené általános célként. 2015-től pedig az ENSZ égisze alatt készült el a Fenntartható Fejlődési Keretrendszer,^[1] amelyet valamennyi ENSZ-tagállam (mind a 193 állam) elfogadott. Eben a 2030-ig megvalósítandó Fenntartható Fejlődési Célok (*Sustainable Development Goals – SDGs*) kerültek meghatározásra. A 17 fő célt (*goal*) és jelentősen megnövelt számú, összesen 169 részcélt (*target*), valamint ezekhez kapcsolódóan 232 indikátort tartalmazó Fenntartható Fejlődési Célok holisztikus szemléletű, még *soft law*-nak is kevés, és inkább csak politikai célokként értelmezhető általános globális vállalások megvalósítása 2030-ig esedékes, és napjainkban ezek jelentik a fenntartható fejlődés célrendszerét. Ezek absztrakt jellege azonban kevésbé teszi önmagában alkalmassá az elveket arra, hogy eleve erős alkotmányos jelentéstartalommal ruházhassuk fel eme célokat.

A nemzetközi, globális kötelezettségeken túl megjegyzendő, hogy az Európai Unióról szóló szerződés (Lisszaboni Szerződés), valamint az Európai Unió Alapjogi Chartája is hosszabban rendelkezik a fenntartható fejlődés elvének eléréséről, eme elvnek az uniós szakpolitikákba történő illesztéséről.

[1] Lásd *Transforming our world*, 2015.

Megfigyelhető tehát, hogy az Európai Unióban is kiemelt, mi több, egyre nagyobb hangsúlyt kap a fenntartható fejlődés gondolata, minek következtében egyértelműnek tűnik, hogy a következő időszakban az uniós jogalkotási és politikai döntéshozatali rendszer egyik legjelentősebb célkitűzéseként, alapvető princípiumaként jelenik meg az elv. Ezeknek is eleget téve, az Országgyűlés 18/2013. (III. 28.) OGY határozatával megalkotta a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Keretstratégiáját, amely a 2012 és 2024 közötti időszakra vonatkozóan tűzi ki célul a fenntarthatóság és a fenntartható fejlődés céljainak széleskörű megvalósítását Magyarországon. A nemzetközi kötelezettségeken^[2] és az általános keretstratégián túl, a fenntartható fejlődés elve ma már legalább a preambulumok, elvek szintjén megjelenik szinte valamennyi hazai jogszabályban is.

II. ELMÉLETI KONTEXTUS

A fenntarthatóság valójában egy átfogó, alapvetően nem jogi fogalom, amely jóval többet jelent a környezeti értékeknek a jövő generáció számára való megőrzésének gondolatánál. Tág értelemben vett felfogása szerint a társadalom valamennyi alrendszerét befolyásoló tényezőként van jelen a döntéshozatal, jogalkotás és jogalkalmazás valamennyi területén, így a fenntarthatóságnak van gazdasági, társadalmi és környezeti pillére. Szűkebb értelemben viszont kizárólag a környezetjogi implikáció minősül elsődleges tényezőnek, és a környezet védelmének hangsúlyos figyelembe vételét jelenti a gazdasági tárgyú döntések meghozatalakor és alkalmazásakor. Így a kérdéses elv alkalmassá válik az általános rendelkezések közötti elhelyezésre is, mivel az emberi jogok biztosításához kapcsolódóan egy állammal szembeni általános elvárást tükröz, ezáltal a jogok és kötelezettségek rendszerében is elhelyezhető, ugyanakkor absztrakt jellegű elvként jelenik meg. A bizonytalan jelentéstartalmú fogalmak (mint a fenntartható fejlődés fogalma) alkotmányos védelemben való részesítése, akár államcélként történő megjelenítése számos bizonytalanságot szülhet. Kétséges, hogy a fogalom pontosan megragadható, továbbá államspecifikus definiálása is viták tárgyát képezi, ha pedig elvként jelenik meg, kérdésként merül fel, vajon nem kockázatos-e egy bizonytalan tartalmú elvet alkotmányos elvvé, akár csak államcélként is megfogalmazni. Ezek a nehézségek és bizonytalanságok természetesen általában az alkotmányos elvekre egyaránt igazak.

Az alapjogi részben konkrét jogosultságként történő nevesítése ellen szól az a tény, hogy a fenntartható fejlődés elve egy jogilag nehezen definiálható, bizonytalan jelentéstartalommal bíró, univerzális fogalom (a fenti három pillérrel, azaz társadalmi, gazdasági és környezeti vonatkozásban egyaránt), amely – szerteágazó jellegénél fogva – az állam és egyén viszonylatában nehezen

[2] Erről lásd bővebben: Schrijver, 2008.

meghatározható. A fenntartható fejlődés fogalma ráadásul tipikusan egy olyan jelenség, amelynek megvalósítása jellemzően nem (kizárólag) állami keretek között történik, érdemi megvalósításához nemzetközi együttműködésre van szükség, azaz a fogalom állami keretek között értelmezhető ugyan, de nehezen valósítható meg. Az állam szerepe tehát itt leginkább egy folytonos törekvés-re irányuló, semmiképpen sem eredménykötelezettséget magában hordozó intézményvédelmi kötelezettség. Ez összhangban van a környezethez való jog kapcsán a magyar Alkotmánybíróság által elmondottakkal, miszerint ennél az intézményvédelmi kötelezettség a domináns, továbbá az elért védelmi szinttől való visszalépés tilalma az irányadó.^[3]

A fenntarthatóságnak talán az eredendően leginkább domináns környezeti implikációt illetően, a környezeti vonatkozású alkotmányos értékek kapcsán az egyén és a természet, valamint az állam és a természet védelmének viszonyát illetően az alkotmányozó alapvetően négy megoldás közül választhat, hogy miként határozza meg a kérdéskört az alkotmányban: i) önálló alapjogként, vagy ii) elérendő államcélként, vagy iii) egy elismert alapjog szelvényjogaként (például az információs jogok égisze alatt a környezeti vonatkozású adatokhoz való hozzáférés joga), vagy iv) egyéni és/vagy közösségi kötelezettségként (például környezeti örökség megőrzése), esetlegesen a jövő generációk érdekeiként szabályozható.

Mivel a fenntartható fejlődés közvetlen alapjogi jellegének megragadása nehézségekbe ütközik,^[4] ezért a fenntartható fejlődés az előbbi négy megoldás közül leginkább tehát államcélként és egyéni vagy közösségi kötelezettségként jelenhet meg az egyes alkotmányokban.^[5]

Az egyéni és/vagy közösségi kötelezettség formájában a jövő generációk érdekeinek alkotmányos védelme az egyik kézzelfogható jele a környezeti kérdések alkotmányos szintre való emelésének. Természetesen ez állandó kritika tárgyát is képezi, mivel aligha lehetséges az alkotmányok fő címzettjeinek tekinthető jelen generációknak pontosan felismerni a még meg sem született későbbi generációk majdani érdekeit egy gyorsan változó világban. Egyet kell értenünk Jakab András azon gondolatával, hogy a „jövő nemzedékek jogai” kifejezés fogalmilag nem egyeztethető össze „a jogosultságok jelenleg beszélt nyelvével”.^[6]

[3] Ehhez lásd Fodor, 2007, 5-19., illetve Bándi, 2011, 327-348.

[4] Lásd Majtényi, 2010, valamint Jakab, 2016, 1-17., illetve Erdős, 2021, 76-77.

[5] Lásd bővebben: Gellers, 2017.

[6] Jakab, 2016, 12.

III. A HAZAI ALKOTMÁNYOS SZABÁLYOZÁS ÉS ENNEK ÉRTELMEZÉSE

Az Alkotmány még nem nevesítette konkrétan a fenntartható fejlődés elvét, az erre történő hivatkozás az Alaptörvényben jelent meg először a hazai alkotmányozásban. Az Alaptörvény Q) cikkének (1) bekezdése szerint „Magyarország a béke és a biztonság megteremtése és megőrzése, valamint az emberiség fenntartható fejlődése érdekében együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával.” A fenntartható fejlődésre történő lakonikus hivatkozás itt leginkább a nemzetközi együttműködésre vonatkozó keretként és domináns céltételezésként fogható fel, az alkotmányozó ugyanis a fenntartható fejlődés immanens részét képező környezeti és gazdasági kihívások tükrében teszi állami kötelezettséggé az együttműködésre törekvést a „a világ valamennyi népével és országával”.

Ugyanakkor természetesen a fenntartható fejlődés államcél-jellegéhez szorosán kapcsolódó számos alapjog már eleddig is alapjogi védelmet nyert, ilyen például az Alaptörvényben is megtalálható testi-lelki egészséghez való jog (XX. cikk), vagy az egészséges környezethez való jog (XXI. cikk).

Az Alkotmánybíróságnak az Alkotmány szerint a környezeti jogokról tett megjegyzései az egészséges környezethez való joghoz kapcsolódtak. Az időben először született 996/G/1990. AB határozatban a testület úgy foglalt állást, hogy „az állam kétségtelenül köteles az egészséges környezethez való jog megvalósítását szolgáló sajátos intézmények kialakítására és működtetésére”,^[7] illetve állami kötelezettségként határozta meg az élettermészet, környezeti elemekkel összefüggő alapjainak védelmét, amelyet az állam jogalkotás révén valósít meg. E határozatban már megjelenik az egészséges környezethez való jog kapcsán egyik legfontosabb megállapítás, miszerint, ha az állam a jogvédelem és a környezeti állapot már meglévő szintjét csökkenti, akkor az ezt lehetővé tevő norma alkotmányellenes. A védelmi szinttől való visszalépés tilalma mint elv jóval markánsabban jelenik meg a környezetvédelmi „alaphatározatnak” tekinthető 28/1994. (V. 20.) AB határozatban. E határozatban az Alkotmánybíróság úgy foglalt állást, hogy a „környezethez való jog jelenlegi formájában nem alanyi alapjog, de nem is pusztán alkotmányos feladat vagy államcél, amelynek megvalósítási eszközeit az állam szabadon választhatja meg”.^[8] Ezzel szemben az egészséges környezethez való jogot „önállósult és önmagában vett intézményvédelemnek” tekinti, azaz olyan sajátos alapjognak, amelynek „az objektív, intézményvédelmi oldala túlnyomó és meghatározó”, azaz az államra háruló feladatokat törvényi és szervezeti garanciák biztosítása révén valósítja meg a jogalkotó. A határozat szerint – figyelemmel a már meglévő védelmi szinttől való visszalépés tilalmára – az állam a természetvédelmi jogszabályokkal biztosított védelmi szintet nem csökkentheti, kivéve, ha más alapjog, alkotmányos érték érvényesítéséhez ez elkerülhetetlen a szükségességi-arányossági teszt alapján. Eme utóbbi álláspont

[7] 996/G/1990. AB határozat, 3. pont.

[8] 28/1994. (V. 20.) AB határozat, III. 2. pont.

jelenik meg a – már Kukorelli István alkotmánybírói mandátuma idején kelt – 106/2007. (XII. 20.) AB határozatban is, amelyben az AB ügy foglalt állást, hogy „ha az állam (...) törvényben egyszer már biztosította a magasabb védelmi szintet, akkor főszabály szerint nem léphet vissza, illetve csak akkor, ha annak kellő súlyú alkotmányos indoka van. Kellő súlyú alkotmányos indok más alapjog védelme vagy alkotmányos cél érvényesülése lehet.”^[9]

A fenntartható fejlődést explicit módon nevesítő Alaptörvény idején pedig az Alkotmánybíróság immáron többször tudott hivatkozni a fenntartható fejlődés elvére is.

A 16/2015. (VI. 5.) AB határozatban az Alkotmánybíróság az ENSZ Fenntartható Fejlődési Céljaira reagálva rögzíti, hogy az állam által vállalt célok vonatkozásban az egyensúlykeresést a jogon belül, már a jogalkotó szintjén is le kell folytatni, valamint a fenntartható fejlődést illetően leszögezi, hogy az ehhez szükséges természeti és társadalmi intézmények védelme az állam alkotmányos feladata.

A 28/2017. (X. 25.) AB határozat rámutat arra, hogy az állam saját természeti erőforrásai feletti szuverén rendelkezési jogát voltaképpen kizárólag a fenntarthatóság elve korlátozza, azaz a természeti erőforrások és a biológiai sokféleséget veszélyeztető kiaknázó magatartás alkotmányos korlátja a fenntartható használat.

A 13/2018. (IX. 4.) AB határozatban a testület úgy foglalt állást, hogy az „Alaptörvény (...) meghaladta a korábban hatályos Alkotmány rendelkezéseit (...), deklarálja, hogy Magyarország védi és fenntartja az egészséges környezetet. Ezzel az Alaptörvényben új elemként megjeleníti a fenntarthatóság követelményét, ami az állam és a gazdaság részére irányt szab a környezeti értékekkel való felelős bánásmóddhoz.”^[10] A taláros testület szerint az Alaptörvény „megjelöli az »állam és mindenki« részéről elvárt magatartásokat: 1. a védelem, 2. a fenntartás, és 3. a jövő nemzedékek számára történő megőrzés.” Az Alkotmánybíróság tehát „azt az elvárást támasztja a jogalkotással szemben, hogy a jogszabályok meghozatalakor nem csak a jelen nemzedék egyéni és közös szükségleteit kell mérlegelni, hanem figyelembe kell venni a jövő nemzedékek életfeltételeinek biztosítását is, az egyes döntések várható hatásainak mérlegelésekor pedig az elővigyázatosság és megelőzés elvének megfelelően, a tudomány mindenkori állásának alapulvételével kell eljárnia”.

Biztosan állítható tehát, hogy egyrészt a fenntartható fejlődés elvéről 2011 után tett alkotmánybírói indokolások, kiegészülve az Alkotmány alapján tett korábbi, a környezeti jogokra vonatkozó ma is irányadó tételekkel (főszabály szerint az elért védelmi szinttől való visszalépés tilalma), hosszabb távon segítenek abban, hogy Magyarország vonatkozásában a fenntartható fejlődés alkotmányos jelentéstartalmát jobban megragadhassuk. A 21. század emberének és a 2030-ig a Fenntartható Fejlődési Célok elérésén fáradozó államoknak eme

[9] 106/2007. (XII. 20.) AB határozat 3.2. pont.

[10] 13/2018. (IX. 4.) AB határozat, [13] pont.

segítségére szüksége is van, mivel a fenntarthatóság és a fenntartható fejlődés eszményétől látszólag egyre inkább csak távolodunk.

IV. ÖSSZEGRZÉS

A tanulmány tárgyalta a fenntartható fejlődés környezeti pillérének és az ehhez szorosan kapcsolódó környezeti jogoknak az alkotmányos alaptételeit, kiemelve az Alkotmánybíróság több elvi tételét is. Kukorelli István a *106/2007. (XII. 20.) AB határozat* elfogadásakor alkotmánybíróként tapasztalhatta a környezeti kérdések, a fenntarthatósági szemlélet kiteljesedését, a *28/1994. (V. 20.) AB határozat* megerősítését akkor, amikor ezt az Alkotmány még konkrétan nem nevesítette. Az idézett határozat azonban néhány mondatban tökéletesen összefoglalta, és ez mind a korábbi Alkotmány, mind a jelenlegi Alaptörvény szerint a fenntartható fejlődés környezeti aspektusát és általában a környezeti jogokat illetően alkotmányos zsinórmértékként szolgál. Eszerint ugyanis „a környezetvédelemhez való jog érvényesülésében nem lehet a gazdasági és társadalmi körülményektől függő olyan minőségi és mennyiségi hullámozást megengedni, mint a szociális és kulturális jogokban, ahol a körülmények megkívánata megszorítások később orvosolhatók”. Ezen kívül alkotmányos értelmet kapott a megelőzés elve (mert az eredeti állapot helyreállítása nem mindig lehetséges), továbbá az elért védelmi szinttől való visszalépést csak más alkotmányos érték vagy alapjog védelme indokolhatja. A fenntarthatóság és általában a fenntartható fejlődés eléréséhez eme szemléletnek kell érvényesülnie, még abban az esetben is, ha magának az alapfogalomnak a jelentéséről is nagy viták folynak, és a „fenntartható” szó túlhasználata és ezáltal történő inflálódása (vagy inkább lassan már kiüresítése) ma egy valós veszélyként aposztrofálható. Zárásként érdemes viszont azt is leszögezni, hogy a fenntarthatóság és a környezeti tudatosság szintjét az alkotmányos tételmondatok, az alkotmánybírói indokolások még önmagukban nem emelik, azonban hozzájárulnak a közösség (ideértve az államokat, kormányzatokat is) és az egyén környezettel kapcsolatos bonyolult és sokszor csak közvetett összefüggéseket magukban hordozó kötelezettségeinek és jogainak tisztázásához.

IRODALOM

- Bándi Gyula (2011): Környezethez való jog. In: Schanda Balázs – Balogh Zsolt (szerk.): *Alkotmányjog – Alapjogok*. Pázmány Press, Budapest, 327-348.
- Erdős Csaba (2021): Alapjogi dogmatika. In: Bódi Stefánia – Schweitzer Gábor (szerk.): *Alapjogok*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 65-78.
- Fodor László (2007): A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében. In: *Miskolci Jogi Szemle*. Vol. 2, No. 1: 5-19.
- Gellers, Joshua (2017): *The Global Emergence of Constitutional Environmental Rights*. Routledge, Oxfordshire.
- Jakab András (2016): Fenntarthatóság az európai alkotmányjogban. In: *Közjogi Szemle*. Vol. 9, No. 3: 1-17.
- Majtényi Balázs (2010): *Félreértett jogosultságok – bizonytalan helyzetű alapjogok Magyarországon*. L'Harmattan, Budapest.
- Our Common Future (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development*. Oxford University Press, Oxford.
- Schrijver, Nico (2008): *The Evolution of Sustainable Development in International Law: Inception, Meaning and Status*. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden.
- *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. G.A. Res. 70/1, U.N. GAOR, 70th Sess., U.N. Doc. A/RES/70/1 (2015).

JOGFORRÁSOK

- Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)
- 996/G/1990. AB határozat.
- 28/1994. (V. 20.) AB határozat.
- 106/2007. (XII. 20.) AB határozat.
- 16/2015. (VI. 5.) AB határozat.
- 28/2017. (X. 25.) AB határozat.
- 13/2018. (IX. 4.) AB határozat.

Az 1919-es román megszállás atrocitásai a Dunántúlon

ABSTRACT

In the summer and early autumn of 1919, some major towns in the Transdanubian part of Hungary became the scene of events that the people living there would have never imagined even half a year earlier, as the Romanian national army occupied their towns. The Romanian troops invaded the area on the pretext of eliminating the remaining forces of the Soviet Republic and establishing and guaranteeing public order and security. The real reason, however, was the looting of some of the industrial complexes in the area, the cannon factory of Győr was a particular target. In addition to the planned and precisely executed requisitions, however, the civilian population was also subjected to countless atrocities. Women were raped, civilians' property was forcibly taken, and civilians were beaten and killed. It is important to stress that this was far from the scale of the situation in the east of the country. The main reason for this was that they were only able to achieve their goals by avoiding major excesses.

Keywords: Romanian occupation ■ Transdanubia ■ Győr ■ cannon factory ■ Veszprém ■ Székesfehérvár ■ atrocities

---

Jelen sorok szerzője joghallgatóként, szeminárium vezetőjeként ismerhette meg Professzor Urat, az ezt követő bő évtizedben a tudományos diákköri dolgozatának konzulenseként, majd doctorvaterként végigkísérte, és a maga finom, elegáns, de határozott módján segítette és irányította oktatói és kutatói pályájának a kibontakozását. Mindezen időszak alatt olyan szellemi, erkölcsi és emberi munícióval felvértezve, amely szükségszerűen végigkíséri az embert nemcsak tudományos pályafutásán, hanem élete egészén. A Három István, három nemzeti ünnep, három példakép című könyvének bevezetőjében így ír: „Vannak emberek, akikre életünk során felnézünk, leginkább példaképeinkre. Szegény marad az, akinek nincsenek példaképei. Lehet példakép a szülő, a nagyszülő, a jó tanár, az igaz barát, és természetesen, hogy a történelem, a nagy

tanítómester is felkínál példaképeket: tudósokat, írókat, költőket, államférfiakat.^[1] Bátram állíthatom, hogy Professzor Úr sokunk számára a jó tanár, az igaz barát, a tudós és az államférfi tökéletes mintaképe. Tisztelt Professzor Úr! Kedves István! Isten éltesen sokáig, és adjon erőt, egészséget!

I. BEVEZETÉS

1919 nyarán, koraőszén olyan események helyszínévé vált az Észak-Dunántúl régiója, ezen belül pedig többek között Győr, Székesfehérvár és Veszprém városa, amelyet még akár fél évvel korábban sem tudtak volna elképzelni az e korban élők. Ugyanis 1919 augusztusában a román hadsereg elfoglalta Észak-Dunántúl térségét és egészen Győr városáig nyomult előre, 48 napig megszállva a várost.

A román csapatok megszállásának hivatalos indoklása az volt, hogy a Tanácsköztársaság fennmaradt erőit felszámolja, valamint a hatalmi vákuumot megszüntetve biztosítsa a rendet és a biztonságot, ezáltal szavatolja a korábbi polgári hatóságok működésének feltételeit. Ezzel szemben a valóságnak jóval inkább Laky Dezső egyetemi tanár szavai felelnek meg, aki a megszállást követően az országos károkat mérte fel: „Az ürügy a középső irányban (Komárom vármegye felé) és a jobbszárnyon (győri előretörés) is az volt, hogy a románok a vidéket megtisztítják a szétugrasztott vörös hadsereg maradványaitól... az igazi cél a kishéri és bábolnai gazdaságok berendezésének megszerzése, illetőleg a modern ágyúgyár leszerelése voltak.”^[2] Az együttélés e területen nem volt olyan véráztatta, mint az ország keleti részében, azonban, a megszállásból adódóan, e térségből is feljegyezhetőek kisebb-nagyobb atrocitások a területen maradt polgári és katonai személyek, valamint a megszálló román csapatok között. Jelen tanulmány ezeket az atrocitásokat kívánja bemutatni, de, az objektív mércét nem szem elől tévesztve, azt is felvázolja, ha a román katonai egyéneket érte nem hadicélú támadás.

II. ATROCITÁSOK A MEGSZÁLLÁS IDŐSZAKÁBAN

Az mindenképpen elmondható, hogy olyan és akkora számú erőszakos atrocitások, mint amilyenek az ország keleti részén voltak tapasztalhatóak, Győr város polgárait nem érték a megszállás 48 napja alatt. Ez főként annak is köszönhető, hogy a románok burkolt céljukat – vagyis a város gazdasági kifosztását – nem tudták volna véghezvinni, ha a drasztikus fellépés hatására az antant parancsnokság figyelme élesebben a városra vetült volna.

[1] Kukorelli, 2021, 13.

[2] Laky, 1923, 202.

A megszállás időszakának országos hatásait is feldolgozó Breit József köteté csupán két, Győrhez is köthető esetet említ. Az első ügy esetében egy kisebb atrocitást rögzített a kötet, mely szerint Győr vasútállomásán egy forgalmi szolgálatot teljesítő hivatalnokot a román pályaudvar-parancsnok tetteg bántalmazott. A sértett személyt és egy vasúti ellenőrt le is tartóztattak, bűnük mindösszesen annyi volt, hogy kérdés nélkül öt kocsi csatoltak az egyik személyvonathoz.^[3] A másik erőszakos cselekmény ennél jóval súlyosabb volt. 1919. október 1-jén, egy pesti vonattal elutazni szándékozó hölgyet – aki Budapesten postáskisasszony vizsgát tett volna – hamis ürüggyel a városházára kísérték, ott az őrség tagjai megerőszakolták.^[4]

Ennél azért jóval nagyobb számú erőszakos eseményt jegyzett fel a győri krónika. Az első személy, akit a megszállás után a román járőrök kiraboltak, Lakatos Flóris cigányprímás volt, akit hazatérése közben igazoltattak, és eközben elvették a nála lévő 1400 korona készpénzt. Hasonlóan járt a város főjegyzője, akinek kocsiját román katonák állították meg, majd elvették az aranyóráját és láncát. A tiszték is hasonlóan működtek, egyik este, a Kioszkban történő izogatásuk közben, az asztalukhoz hívtak egy helybéli férfit, majd őt az autójukba ültették és a vasútállomásra vitték, ott lehúzták a felöltőjét, elvették az aranyóráját és láncát, valamint a készpénzét. Ahogy a Győri Hírlap fogalmazott: „Se szeri, se száma az ilyen éjjeli garázdálkodásoknak.”^[5]

Sajnos a nőkkel szembeni erőszak sem egyetlen esetet számlált. Így volt olyan eset, amikor egy hölgynek az utazási pecsét megszerzését kötötte a román hadnagy rövid együttléttől időhöz. Mikor a hölgy ezt visszautasította, akkor a hadnagy botjával végigverte. Egy másik alkalommal egy 22 éves hajadon igyekezett a pályaudvarra, akit a járőrök elfogtak és négyen megerőszakoltak. Egy szintén másik esetben a beérkező vonat utasait átvizsgálták, és az egyik hölgy papírjait nem találták mindenben megfelelőnek, akit szintén elhurcoltak.^[6] A Dunántúli Hírlapból az is kiderült, hogy „[...] az oláh közegek igazoltatás ürüggye alatt utazó magyar nőket tartottak éjszakákon keresztül az oláh parancsnokság hivatalos helyiségeiben és ott megbecstelenítették őket”.^[7]

Emellett gyakori volt a botozás is az állomáson. Ilyen eset volt az, amikor a Győrben lévő cirkusz személyzete vonatra szállt és Magyaróvár irányában elhagyta Győrt, és mivel a szolgálatot teljesítő román hadnagnak nem jelentették ezt, annak okán, hogy a román katonai parancsnokság ezt már engedélyezte, a vonatot visszafordították, és a cirkuszigazgatót, valamint a szolgálatot teljesítő magyar tisztet, Szabados Lajos vasúti hivatalnokot megbotozták. De így járt az a főtörzsőrmester is, aki 50 társa menetlevelét vitte lepecsételtetni, azonban mire visszatért, társai már Pápa irányába elhagyták a várost. A törzsőrmestert

[3] Breit, 1925, 176.

[4] Breit, 1925, 177.

[5] Győri Hírlap, 1919h, 2.

[6] Győri Hírlap, 1919i, 2.

[7] Dunántúli Hírlap, 1919a, 2.

ezért 50 botütéssel sújtották, és őt, valamint Mauthner Vilmos állomásfőnököt, továbbá a szolgálatot teljesítő magyar tiszteket letartóztatták.^[8]

Az 50, amúgy felfegyverzett, géppuskákkal is ellátott határcsendőr társát a románok le kívánták fegyverezni, így amikor azok az 1312-es számú mozdony gépészét kényszerítették arra, hogy vigye őket Pápára, azok után minden köz-benső állomásra sürgőnyt küldtek a románok, hogy térítsék őket vissza, ezzel megkezdve a „121 perces sürgönyharcot”. Ennek során a románok az egyes állomásfőnökségeket azzal fenyegették meg, ha nem állítják meg a csendőröket, akkor kimennek és az útközben lévő állomásokon „[...] az összes állomásfőnököket és a mozdonyvezetőket fejbe lövik”.^[9] A 6 óra 35 perckor elküldött táviratban már az írták, hogy kisiklatás árán is meg kell állítani a szökevényeket, a fenyegetést pedig azzal nyomatékosították, hogy Győrben már két alkalmazottat agyonlőtték. Azonban minden állomásról az a válasz érkezett vissza, hogy fegyverrel ellenszegültek és továbbmentek. 7 óra 22 perckor Pápáról érkezett sürgöny, amiben az állt, hogy a vonat megérkezett, a katonák a városban vannak. A románok válaszképpen 7 óra 30 perckor az alábbi fenyegető üzenetet küldték: „Kérem az ottani áll. parancsnokságot értesíteni, hogy az odaérkezett csendőröket külön menettel kísérik Győrbe, mert ellen esetben a román katonai parancsnokság a legszigorúbb megtorlást helyezte kilátásba. A csendőröknek itt nem történik semmi bajuk, csak a menetlevelüket akarják átvizsgálni és lebélyegezni.”^[10] Grivics százados állomásparancsnok válaszában nem volt rest, és megtagadta a megérkezett katonák lefegyverzését és visszaküldését, valamint figyelmeztette a románokat, hogy Pápa már a demarkációs vonalon túl fekszik, így – ahogy sürgönyében fogalmazott – „Ide jövetelüket fegyverrel akadályozom meg. Menetlevelüket a csendőröknek az 1304-sel visszaküldjük állomásfőnök címére.”^[11] Erre válasz már természetesen nem érkezett – ahogy a Dunántúli Hírlap fogalmazott –, „[...] az oláhok nem mentek, ők csak sürgönydróton hősökdetek”.^[12]

Két román katonai áldozata is volt az együttélésnek. Az első haláleset egy szerencsétlen baleset volt, ugyanis az egyik román katona egy lóúsztatás közben a Dunába fulladt. A másik haláleset Negoita Neculai hadnagy esete, akit Sárközi József 19 éves péri földműves és Csernyik Antal bukovinai illetőségű kocsis (az első híradások egyikében még Győri Antal néven emlegették)^[13] megölt, majd pedig értékeit elvette. Szeptember 24-én a hadnagy a szentjánosi vasútállomásra tartott lóháton, a két elkövető a győrszentiváni erdő közelében végzett áldozatával. Negoita Purgly Pusztán útbaigazítást kért, ahol Csernyik félretájékoztatta őt. A hadnagy később észlelte ezt és visszafordult. A két elkövető az út szélén lerántotta a lováról Negoitát, bántalmazták, majd pedig a tiszti fegyverével két-

[8] Győri Hírlap, 1919h, 2.

[9] Dunántúli Hírlap, 1919b, 2.

[10] Dunántúli Hírlap, 1919b, 2.

[11] Dunántúli Hírlap, 1919b, 2.

[12] Dunántúli Hírlap, 1919b, 2.

[13] Győri Hírlap, 1919d, 2.

szer fejbeltették. A nála található értékeit elvették, Csernyik magához vett több, mint 23.000 frankot, míg Sárközinek adott 1300 frankot.^[14] Csernyik elszökött, később fogták el, és október 8-án adták át a budapesti román katonai parancsnokságnak. Sárközit – aki több helyen is hengegett a gyilkossággal – másnap reggel elfogták, kihallgatása közben – bizonyítva jellemét – azt kérte, hogy „[...] vegyék fel őt a román hadseregbe, amelynek leghívebb katonája lesz”.^[15] Tárgyalásukról iratok nem maradtak fent, de valószínűsíthető, hogy mindkét elkövetőt később kivégezték. Negoita hadnagyot, az első hírekkel ellentétben – amelyek úgy szóltak, hogy Bukarestbe szállítják a holtstét^[16] – Győrben helyezték örök nyugalomra.^[17]

Az atrocitások bemutatásának végén érdemes megemlékezni egy érdekes esetről, amely Klempa Kálmánhoz, a város és vármegye katonai parancsnokához és köréhez köthető. Ennek részleteit Krisztinkovich Antal rendőrfőtanácsos visszaemlékezéséből ismerhetjük meg, amelyet Klempa tábornok^[18] elhunytakor^[19] adott közre a Magyar Rendőr című folyóiratban. E szerint a városban lévő hadianyagot már a román megszállás előtt is próbálták kimenekíteni a városból, de egészében nem sikerült. Így a megszállás idején gyászkocsikon, temetési menetnek álcázva próbálták elszállítani a városból a hadianyagot. Azonban besúgás következtében az egyik raktár lebukott, és az anyagi tiszt ellen elfogatóparancsot adtak ki, emellett pedig a kivezető utakat megszállta a román hadsereg. Klempa a csendőrség segítségét kérte, hogy menekítsék ki a tisztet a városból. Krisztinkovich Antal maga szállította ki a tisztet a városból, vörös forradalmárnak öltöztetve, egy rendőr kíséretében, Abda irányában elhagyva a várost. A bécsi országhúton román tisztek állították meg, de az álca bevált, ugyanis a tisztet forradalmárnak nézték, és továbbengedték őket. A bujkáló katonát az abdai plébános szállásolta el.^[20]

Az ilyen, és vélhetően más hasonló esetek nem maradtak következmények nélkül, így a román megszálló erők szeptember 1-jétől rendeletben mondták ki, hogy minden tényleges tisztet hadifogolynak tekintenek, ennek okán kötelesek voltak írásban bejelenteni tartózkodási helyüket, amit semmi szín alatt nem hagyhattak el – kérdéses, hogy akkor miként jelentkeztek volna le –, és kötelesek minden hét szombatján lejelentkezni a román katonai parancsnokságon. Ez alól kivételt képeztek a közvetlenül a hadügyminisztérium alá beosztott tisztek, akiket azért gyorsan igyekezett megszégyeníteni a rendelet kiadója, hiszen kimondta, hogy egyenruhában, a tisztikard és fegyver nélkül kellett járniuk, és tisztelegniük

[14] Győri Hírlap, 1991e, 2.

[15] Győri Hírlap, 1919d, 2.

[16] Győri Hírlap, 1919c, 3.

[17] Győri hírlap, 1919f, 2.

[18] Győr megszállásakor még ezredes.

[19] Klempa Kálmán 1940. október 15-én hunyt el, 73 évesen, földi maradványait a karmelita atyák rendházának ősi sírboltja őrzi.

[20] Krisztinkovich, 1940, 258.

kellett a román katonáknak. A többi tisztnek megtiltották az egyenruha viselését is. A csendőrség és rendőrség külön láttamozott igazolványok mellett viselhetett egyenruhát és fegyvert, utóbbihoz 20 darab töltényt adtak.^[21] Szeptember 18-án tovább szigorították ezen szabályokat, innentől kezdve minden tényleges és tartalékos tiszt számára tilos volt az egyenruha viselése, ha nem volt más ruhája, akkor át kellett dolgoztatni, mégpedig úgy, hogy semmi nyoma nem maradhatott a csapatjelnek és az esetleges korábbi kitüntetésnek. Minden gépjármű és szekér csak és kizárólag román fényképes engedéllyel közlekedhetett, és csak este nyolcig. Aki ezen rendeletet megszegte – legyen az polgári vagy katonai egyén – azt a budapesti román királyi haditörvényszéknek adták át.^[22] A megszállás utolsó napjaiban már azoknak is szállási igazolványt kellett váltani a román parancsnokságon, akik amúgy a városban laktak, de a város területéről időnként eltávoztak.^[23]

„A legszebb román kulturkép azonban a vadászlaktanyában maradt. A kivonulás éjjelén [...] minden képzeletet felülmúló vandál pusztítást vittek véghez. Eldugasztották az összes vízvezetéki lefolyó csöveket., azután megengedték a vízcsapokat és elárasztották az összes legénységi szobákat, ami törhető volt, azt mind összezúzták, majd bajonettel fölhasogatták az összes szalmzásákat és hasznavehetetlenné tették őket.”^[24]

A román hadsereg augusztus 16-án vonult be Veszprémbe. Nagy Szabolcs írása szerint „a ránk maradt közlések alapján valószínűsíthető tehát, hogy városunkban a komolyabb atrocitások elmaradtak, a románok csak gazdasági károkat okoztak”.^[25] Tehát lényegében a román megszállás jelentős atrocitások nélkül zajlott. Mivel a keleti részekhez hasonló mértékű atrocitásokkal Győr városában sem találkozhattunk, ezért érdemes kiemelni itt is, hogy valószínűsíthetően kisebb, a rekvirálásokból, a rablásokból adódó itt is előfordult. Ezt támasztotta alá a Veszprémi Hírlap november 9-i cikke, amelyben *A románok veszprémi garázdálkodásából* címmel közzé tett eseteket. Ezek legtöbbször a polgároknál található pénz elvétele volt, mint például Agnelli Márton vagy Heberling Lajos esetei, de nem példa nélküli a lakások kifosztása sem, ahogy az Laszkáry Miklóssal történt, amelyből neki 300.000 korona kára keletkezett. Ennek valódi értékét jól mutatja – ahogy arra Nagy Szabolcs is rávilágított –, hogy ekkor Siófokon egy ötéves, két szoba-konyhás házat 220.000 koronáért hirdettek.^[26]

A román megszállás alatt hivatalos lapként kezelt Veszprémi Hírlap hasábjain tették közzé a városra vonatkozó rendelkezéseiket. Ezekből is érzékelhető, hogy ha jelentősebb atrocitások nem is, de kisebb surlódások biztosan voltak. Főként a Nemzeti Hadsereg közelsége keltett a románokban aggodalmat.

[21] Győri Hírlap, 1919a.

[22] Győri Hírlap, 1919b.

[23] Győri Hírlap, 1919g, 1.

[24] Győri Hírlap, 1919h, 2.

[25] Nagy, 2011, 34.

[26] Nagy, 2011, 34.

Szeptember 11-én hirdetményben közölték is, hogy „egy román katona haláláért ötven polgár életét oltják ki, amennyiben tiszt halna meg, a cserébe kivégzettek száma még magasabb lenne. Ha a helyiek valóban csatlakoznak a támadáshoz, a tanácsot kivégzik, a várost porrá lövik.”^[27]

A Székesfehérváron történt események viszont félúton húzódnak Győr, Veszprém és a keleti részek között. A város esetében már sokkal több és jelentősebb visszaélés, erőszak jegyezhető fel. Székesfehérvárra augusztus 9-én érkeztek az első megszálló román csapatok. Vezetőjük előbb Neagu huszár alezredes volt, majd az ő Veszprémbe távozása után feladatait Gerota vadász alezredes vette át.^[28] A rekvirálások mindennaposak voltak: a földművesek és iparosok áruit térítés nélkül elvették, a katonai raktárakat kifosztották és vasútra pakolták. Ha viszont pénzre volt szükségük, akkor ezeket helyben áruba bocsátották. A járókelőket igazoltatás ürügyén kirabolták, nemegyszer súlyosan bántalmazták, a házkutatásokat a román katonák egyedül végezték. Utóbbira már Neagu alezredesnek is lépnie kellett, és utasítást adott ki, hogy házkutatást csak tiszt végezhetett.^[29]

A városban állomásozó katonákat, Dumitrescu tábornok bizalmas parancsa értelmében, Gerota alezredesnek el kellett volna fognia, és Budapestre, majd Kolozsvári táborba kellett volna internálnia. Gerota ezért a tisztet megbeszélés ürügyén a laktanyába rendelte, azonban a terv kiszivárgott, így a tisztnek nagyobb része a megbeszélésen nem vett részt.^[30] A Nemzeti Hadsereg bevonulásának lehetősége a Székesfehérváron állomásozó román katonákat is félelemmel töltötte el, így ostromállapotot rendeltek el. Ennek részeként rendeletet adtak ki, mely szerint a tiszteknek, altiszteknek a fegyvereiket le kellett adni, és internálás veszélye mellett a tiszt pavilonban vagy a 69-es kaszárnyában kellett összegyűlniük. A város vezetését pedig (például Lipcsey Lajos alpolgármestert, Zavaros Aladár rendőrfőkapitányt, Nádossy György huszárezredest) a Magyar Királyi szállodába rendelték, és ott egy napig fogva tartották. Mindeközben Borkor Attila rendőrfőkapitányt és Szakály József rendőrfelügyelőt, további harminc rendőrrel együtt, kivont karddal kísérték a Magyar Királyi Szálloda elé, ahol nyilvánosan megmotozták őket és fegyvereiket elszedték, majd a 17-es honvéd laktanya egyik szobájába zárták őket.^[31] A civil lakosság számára pedig tiltották az ablakon és kapukon való leleskedést, amikor román katonák vonultak az utcán – tartva az orvtámadástól. Amikor Link István mégis kinézett a kapuján, rá a román katona fegyvert fogott. A civil lapáttal védekezett, de az odaérő román katonák helyben lelőtték. Behatoltak a házába, és az ott tartózkodó, Mihály nevű fiát letartóztatták, honvéd laktanyába kísérték, ahol egy napon át kínozták.^[32]

[27] Nagy, 2011, 32.

[28] Vizi, 2016, 35-43.

[29] Juhász, 1927, 358-359.

[30] Juhász, 1927, 367.

[31] Vizi, 2016, 46-48.

[32] Juhász, 1927, 373.

A lakosságot ezen eseten túl is nagyszámú megpróbáltatás érte. A román katonák sok esetben botozták meg minden ok nélkül a járókelőket. Volt, hogy a szentmise alatt kergették ki a templomból az imádkozókat.^[33] De volt olyan eset, hogy egy részeg román katona a vásártéren minden ok nélkül lövöldözni kezdett, és egy golyó súlyosan megsebesítette a Mihályi Erzsébet nevű, 12 éves kislányt. A cigánytelepet sem kímélték, ott Horvát Klárát lőtték le, mert pár lépéssel elhagyta a telep határát. Pajor József, Marton János és Gimesi Gábor kertjükből akarták kizavarni az éppen paprikát lopó román katonákat, akik viszont puskatussal kegyetlenül elverték a három polgárt. Görög Zoltán főreáliskolai tanárt séta közben, szintén puskatussal verték el, így járt Sipos Sándor táblabíró is. Szili Imrét szomszédjához menet megtámadták, tőle okmányait, pénzét és óráját vették el. Esze István, mint küldönc vitte volna vissza Duráti Józsefné volt vőlegénye részére küldött ékszereit. A román katonák viszont elfogták, mint ékszerolvajt, napokon keresztül korbáccsal verték és éhezettették, annak ellenére, hogy megbízója is igazolta állításait. Esze csak két hét után szabadult; nyilván az ékszereknek nyoma veszett. A Maizer Mihályhoz berontó, felfegyverzett román katonák élelmet és bort követeltek, miközben az életét féltve, feleségével kiszolgálták őket, azok elloptak tőle 7000 koronát és egy zsebórát. Maizer másnap panaszt tett a katonai parancsnokságon, ahonnan egy barakkba küldték, hogy ott visszakapja ingóságait, meglepetésére azonban ott több letartóztatott fehérvári polgárt talált. A románok Maizert padlósúrolásra fogták és közben rugdosták, aminek nyomai nyolc nap múlva is látszóttak. Pfinn István nyugalmazott takarékpénztári igazgatót egy hét főből álló román csapat lefogta és a Hoffer-féle szálló egyik helyiségébe zárta, majd pár óra után huszárlaktanyába kísérték. Útközben végig azt tudakolták tőle, hogy van-e aranya. Pfinn fia, István apja után sietett a laktanyába, de őt is lefogták.^[34]

A román katonák többször követeltek nőket a helyi elöljáróktól, rendőröktől. Ennek során azzal fenyegetődtek, ha nem kapnak, akkor az utcán fogdosnak össze nőket és megerőszakolják őket. Egy ilyen alkalom során Vég Imre detektív parancsot kapott, hogy két prostituált nőt állítson elő a Magyar Királyi Szállodából. A románok ezen annyira felbőszültek, hogy a detektívet berángatták az őrszobába és ott elverték, fogságba vetették.^[35]

„Október 4-én Gerota alezredes felhívta a város lakosságát, hogy a katonái által okozott károk bejelentését október 6-ig eszközöljék.”^[36] Az idő rövidege és az addigi válaszreakciók okán mindösszesen 62 panaszt adtak be.

[33] Prohászka, 1929, 9.

[34] Juhász, 1927, 373-375.

[35] Juhász, 1927, 373-374., 380.

[36] Juhász, 1927, 382.

III. UTÓSZÓ

A román megszállás a Dunántúlon olyan jelentős számú és mértékű atrocitással nem járt, mint a keleti országrészekben, mivel ide teljesen más céllal érkeztek a román csapatok. Egyfelől tudták, hogy ezen részeket később nem tartják meg. Másfelől pedig egyértelmű kifosztási célokkal érkeztek, így a győri ágyúgyár egy az egyben való leszerelése és utolsó csavarig történő áttelepítése román területre, vagy a bábolnai ménes lerablása. Emellett nyilván a teljes területen minden mozdítható, értékesebb ingóságot vagonba pakoltak. Ennek során „Székesfehérvárt gazdasági, katonai és logisztikai központnak szánták a megszállók. A kitűnő közúti és különösen kiváló vasúti közlekedési adottságokkal rendelkező Székesfehérvárt szemelték ki arra, hogy a Dunántúlról összerabolt magyar javakat felhalmozzák, deponálják, és innen szállítsák el Romániába.”^[37] Ezek megvalósításához viszont az kellett, hogy az antant misszió tagjai ne foglalkozzanak különösebben a területen történő eseményekkel, így például a lakosság nagyarányú terrorizálásával.

Ennek ellenére így is számos erőszakos cselekménnyel találkozhattunk. Ezek javarészt a román katonák egyéni rablási akcióihoz voltak köthetőek. Sajnos a rekvirálásaik során nem tartották vissza magukat attól, hogy polgári életet kioltsanak, ha a várt eredmény éppen azt követelte. De a puszta erőszak alkalmazása rutinszerűen zajlott. Szintén erőszakot szült a Nemzeti Hadseregtől való félelem is. Ezek szabályrendeletekben, a magyar katonák, csendőrök elleni atrocitásokban, és nemegyszer a civilek botozásában, egyes esetekben megölésében öltött testet. Emellett az erőszaktevő román katonák által megbecstelenített nők száma is jelentős, szinte minden városban találkozhattunk több ilyen esettel is.

IRODALOM

- Doberdói Breit József (1925): *A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. A gödöllői főhadiszállás és egyéb magasabb parancsnokságok és hatóságok tábori aktái alapján.* Magyar Kir. Hadtörténeti Levéltár, Budapest.
- Juhász Viktor (1927): *A proletárdiktatúra és előzményei Székesfehérváron – 1918/1919.* Csitáry G. Jenő Könyvnyomdája, Székesfehérvár.
- Krisztinkovich Antal (1940): In memoriam... In: *Magyar Rendőr.* 1940/21. sz.
- Kukorelli István (2021): *Három István, három nemzeti ünnep, három példakép.* Méry Ratio Kiadó, Budapest.
- Laky Dezső (1923): *Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai.* Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, Budapest.
- Nagy Szabolcs (2011): *Veszprém 1919. évi román megszállása.* In: *Veszprémi Szemle: Város-történeti folyóirat.* 2011/12. sz.
- Prohászka Ottokár (1929): *Soliloquia. II. Élet kenyere.* Szent István-Társulat, Budapest.

[37] Vizi, 2019.

- Vizi László Tamás (2016): Székesfehérvár és Fejér vármegye román megszállása 1919-ben. In: Anka László – Hollósi Gábor – Tóth Eszter Zsófia – Ujváry Gábor (szerk.) (2016): *Historia est lux veritatis. Szakály Sándor köszöntése 60. születésnapján. II. kötet.* Veritas – Magyar Napló, Budapest.
- Vizi László Tamás (2019): „Az alkalmat (...) nem akkor találd, amikor keresed, hanem amikor kínálkozik.” – az 1919-es román megszállás. (Elérhető: <https://ujkor.hu/content/az-alkalmat-nem-akkor-talalod-amikor-keresed-hanem-amikor-kinalkozik-az-1919-es-roman-megszallas>. Letöltés ideje: 2022.04.18.).

ÚJSÁGCIKKEK

- Dunántúli Hírlap (1919a): *A megszálló román csapatok visszaélései. Felhívás Győr város és vármegye lakosságához.* 1919/83. sz.
- Dunántúli Hírlap (1919b): *Szászhuszonegy perces sürgönyharc. A megszállott Győrön magát átvágott 50 csendőr bravúrja. Sürgönydróton üldözték az oláhok.* 1919/86. sz.
- Győri Hírlap (1919a): 2. sz. *Rendelet.* 1919/155. sz.
- Győri Hírlap (1919b): 3. sz. *Hirdetmény.* 1919/170. sz.
- Győri Hírlap (1919c): *Egy román hadnagy tragédiája. Orgyilkosság a szentiváni erdő mellett.* 1919/177. sz.
- Győri Hírlap (1919d): *Negoita román hadnagy rablógyilkosai kézrekerültek. Hogyan történt a rablógyilkosság.* 1919/178. sz.
- Győri Hírlap (1919e): *Negoita hadnagy tragédiájának újabb részletei. A rablógyilkosok egyike megszökött.* 1919/179. sz.
- Győri Hírlap (1919f): *Negoita Neculai hadnagy temetése.* 1919/180. sz.
- Győri Hírlap (1919g): *A Győrre érkezők bejelentési kötelezettsége.* 1919/181. sz.
- Győri Hírlap (1919h): *Mit hurcoltak el Győrből a románok? 1600 waggonban félmilliárd korona érték vándorolt el.* 1919/185. sz.
- Győri Hírlap (1919i): *Cím nélkül.* 1919/185. sz.

Az innovációs ökoszisztéma bástyái: a technológiai parkok és a tudományos és innovációs parkok

ABSTRACT

Since the promotion of innovation and the oversight of higher education is controlled by the Ministry of Innovation and Technology, it is not a coincidence that universities are playing an increasingly important role in R&D&I processes. The 799/2021. (XII.28.) Government Decree laid down the new foundations for the R&D&I park network, distinguishing between industrial parks, technology parks, and science and innovation parks. The study aims to introduce the differences between these types through the analysis of their definition and the examination of their requirements. The science and innovation parks are the most complex parks in this system, where serious infrastructural, educational and research requirements and indicators are set in the law to obtain and continuously maintain for an entity the title of science and innovation park.

Keywords: research and development ■ innovation ■ science and innovation parks

---

I. SZABÁLYOZÁSI ALAPOK

A hazai innovációs ökoszisztéma meglehetősen sokrétű. Figyelemmel arra, hogy mind az innováció ösztönzése, mind pedig a felsőoktatás felügyelete 2018-tól az Innovációs és Technológiai Minisztérium hatáskörébe tartozik, nem véletlen, hogy a kutatás-fejlesztési és innovációs folyamatokban a felsőoktatási intézményeknek egyre nagyobb jelentősége van. Már a 2016-ban elfogadott „Fokozatváltás a felsőoktatásban” című középtávú felsőoktatási stratégia is kiemelt figyelmet fordított a felsőoktatási innovációs kapacitások kiaknázására. „Világos tehát,

hogyan hazai és nemzetközi piacokon is versenyképes magyar vállalatok (a továbbiakban röviden KKV) fejlesztését célzó kormányzati erőfeszítések csak akkor hozhatnak tartós eredményt, ha sikerül a vállalkozások innovációs intenzitását növelni, amely azonban csak a felsőoktatásban rendelkezésre álló potenciál kihasználásával érhető el hatékonyan.^[1] Éppen ezért, a stratégia alapvető fontosságúnak tekintette, hogy a vállalati és ezen belül is kiemelten a KKV-szektor és a felsőoktatás innovációs szimbiózisba kerüljenek.

Az országos Tudományos és Innovációs, Technológiai, illetve Ipari Park hálózat kiépítésének koncepciójáról szóló 1093/2019. (III.08.) Korm. határozat előrevetítette az új háromszintű innovációs hálózati struktúra kialakítását, amely alapján

- a. Tudományos és Innovációs Parkok,
- b. Technológiai Parkok, és
- c. Ipari Parkok

képezik a parkhálózat új pilléreit.

A Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia (S3) 2021-2027 is kiemelt figyelmet fordít az innováció előmozdítására. „Az új típusú tudásközvetítő szervezeteknek egy másik típusa kifejezetten a helyi gazdaság »quadruple helix« modell szerinti együttműködésének erősítését szolgálja egy adott térség gazdasági és KFI potenciáljának és S3 szempontjából releváns prioritásainak kihasználásával úgy, hogy a helyi gazdaság és KFI rendszer szereplőinek fizikai teret és támogatást nyújt az együttműködésből eredő szinergiák minél szélesebb körű kihasználására. A Tudományos és Innovációs Parkok hálózatának tervezett létrehozása is ezt a célt szolgálja. A Kormány szándéka szerint a helyi innovációs ökoszisztémát támogató, katalizáló tényezőként a tudás és technológiai transzfer térszerkezetet formáló rendszert alkotó, hatékony hálózatszervező kulcs intézménye lesz a Tudományos és Innovációs Park.”^[2]

A parkhálózat részletszabályait a 799/2021. (XII.28.) Korm. rendelet (a továbbiakban: Rendelet) fektette le,^[3] amely definiálja a három parktípust, valamint azokat a feltételeket és eljárásrendet, amelyek alapján megszerezhető a Tudományos és Innovációs Park, a Technológiai Park és az Ipari Park cím. Az 1. § értelmező rendelkezései között találjuk a három parktípus fogalmát, amelynek komponenseit az alábbi táblázat foglalja össze:

[1] Fokozatváltás a felsőoktatásban. Középtávú szakpolitikai stratégia 2016, 117.

[2] Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia (S3) 2021-2027, 119.

[3] Hatályos 2022. január 5. napjától.

	Ipari park	Technológiai park	Tudományos és innovációs park
Bázis	Ipari és vállalati bázis	Ipari és vállalati bázis	Felsőoktatási bázis
Kapacitás	Termelési és feldolgozóipari kapacitás	Technológiai intenzív fejlesztési tevékenység	Elsősorban egyetemi bázisú innovációs ökoszisztéma és K+F+I tevékenység
Vezérlőelv	Piac által vezérelt	Technológiai verseny által vezérelt	Tudományvezérelt
Infrastruktúra	Termelési és szolgáltatási tevékenység	Vállalati környezetben kialakított kompetenciák, szolgáltatások - fejlesztő és gyártó központokon, inkubátorokon keresztül - elérhetővé válnak a piac, az ipar és a tudomány számára	Elsősorban a kutatóegyetemi környezetben kialakított ökoszisztéma
Integráció	Integrált együttműködés az ipar, az önkormányzat és a befektetési szereplők között	Integrált együttműködés az ipari, kutatási és egyetemi szereplők között	Közvetlen tudásáramlás az ipari és a tudományos szereplők között

1. táblázat Az ipari park, technológiai park és tudományos és innovációs park fogalmi összetevői (Forrás: a szerző saját szerkesztése)

A fenti táblázatból a megjelölt szempontok szerinti bontásban látható, hogy az egyes parktípusok milyen szempontok szerint szerveződnek, és mik a főbb célkitűzéseik. Míg az ipari parkok esetében az innovációs célok nem jelennek meg, addig a technológiai parkok és a tudományos és innovációs parkok esetében ezek hangsúlyosabbá, illetve elsődlegessé válnak. Figyelemmel arra, hogy a tanulmány innovációs fókuszú, az ipari parkokkal a továbbiakban külön nem foglalkozom.

A parkká minősítés mint cím a Rendelet szerinti jogok és kötelezettségek összességének megtestesítését jelenti. A címviselő szervezetekkel szembeni kritériumok eltérőek, ugyanis míg a technológiai park esetében a címviselő lehet gazdasági társaság, helyi önkormányzat vagy helyi önkormányzatok társulása, addig a tudományos és innovációs parkok esetében felsőoktatási intézmények, felsőoktatási intézményt fenntartó jogi személyek, vagy ezek többségi befolyá-

sa^[4] alatt álló gazdasági társaságok vagy konzorciumok viselhetik a címet.^[5]

A Rendelet 5. §-a külön rendezi, hogy a három cím hogyan viszonyul egymáshoz, amelyből egy egymásra épülő, lépcsőzetes rendszer rajzolódik ki. Ez alapján a Technológiai Park cím magában foglalja az Ipari Park címre való jogosultságot is, fordítva ez azonban nem automatikus. Az Ipari Park cím viselésére jogosult szervezet csak nyertes pályázat alapján válhat jogosulttá a Technológiai Park cím használatára. A Tudományos és Technológiai Parkok – amennyiben megfelelnek a technológiai parkok minősítési szempontrendszerének – külön pályázat nélkül elnyerik a Technológiai Park címet is. Amennyiben ennek nem felel meg, de az Ipari Park feltételrendszerének igen, úgy az Ipari Park cím viselésére továbbra is jogosult a Tudományos és Technológiai Park.

II. TERÜLETI KÖVETELMÉNYEK

A Rendelet 7. §-a határozza meg a parkok minimális területét. Az ipari és technológiai parkok esetében ez legalább 10 hektár, a tudományos és innovációs parkok esetén legalább 1 hektár. Ehhez képest érdemes megjegyezni, hogy a Széchenyi István Egyetemen létesítendő Tudományos és Innovációs Park 3,6 hektáron létesül – a győri „Kocka” (volt kekszgár) területén. A tudományos és innovációs parkok esetén a terület a megvalósítási ütem alapján elsődleges és másodlagos területre bontható, ahol az elsődleges terület egy minimum 2000 m² nagyságú, a címviselő 25 kilométeres körzetében lévő bel- vagy külterületi ingatlan, amely a tudományos és innovációs park központi területe. A másodlagos terület a további megvalósítási ütemekhez kötődik, amely az elsődleges területtel akár egybefüggő, akár attól elkülönült terület is lehet.

A Rendelet a technológiai parkok esetében más felosztást alkalmaz, ezek ugyanis szükségképpen törzsterületből és emellett – opcionálisan – fejlesztési területből állnak. Amennyiben a törzsterület nem éri el a 10 hektárt, úgy a fejlesztési terület biztosítása kötelező. Ezeknek nem szükséges egybefüggő területet alkotniuk (ez csak az ipari parkok esetében feltétel). A törzsterületet a Rendelet csak az ipari parkok szempontjából definiálja, holott a technológiai parkokra is irányadó fogalom, amely így lehet betelepített^[6] vagy betelepítthe-

[4] Megjegyzendő, hogy a szövegezésben a befolyás szó mögül hiányzik az „a” birtokjel, amely a nyelvtani értelmezést némileg nehezíti, annak hiányában nem egyértelmű, hogy kinek a többségi befolyása alatt álló társaságról vagy konzorciumról van szó. A szövegkörnyezetből és a szabályozás logikájából azonban levezethető, hogy a felsőoktatási intézmények gyakorolnak többségi befolyást ezen entitások felett.

[5] Rendelet 2. § (2) bekezdés.

[6] Ebben az esetben a betelepült vállalkozások nyilatkozata szükséges arról, hogy csatlakoznak az ipari park (vagy technológiai park) megvalósításához.

tő.^[7] Fejlesztési terület pedig csak az lehet, amely képviselő-testületi határozattal iparterületté nyilvánított, ipari célú hasznosításra jogilag alkalmas mind az ingatlan-nyilvántartás, mind pedig a tulajdonosok nyilatkozata alapján, és a környezeti állapot tényfeltárása megtörtént, amennyiben korábban is iparterületként hasznosították a területet. Ha emiatt környezetvédelmi szempontból szennyezett, úgy a környezetvédelmi hatóság által jóváhagyott kármentesítési beavatkozási tervet kell készíteni.

III. A PARK CÍMEK ELNYERÉSÉNEK FELTÉTELEI

A címek megszerzése pályázat útján történik. A pályázati felhívást a kormányzati portálon teszik közzé, amelyekre a pályázatokat technológiai parkok esetében az iparügyekért felelős miniszterhez, a tudományos és innovációs parkok esetében pedig a tudománypolitika koordinációjáért felelős miniszterhez kell benyújtani. A cikk megírásakor ez mindkét esetben az innovációért és technológiáért felelős minisztert jelenti,^[8] azonban a választások utáni új kormány megalakulásával ez változhat. A cím odaítéléséről az érintett miniszter hoz döntést, amelynek során figyelembe veszi a Tudományos és Innovációs, Technológiai és Ipari Park Tanács javaslatát. A címet elnyerő szervezet a döntés kézbesítésétől kezdve válik jogosulttá a cím viselésére.

A technológiai parkok esetében a pályázó gazdasági társaság, helyi önkormányzat vagy helyi önkormányzatok társulása lehet, míg a tudományos és innovációs parkok esetében felsőoktatási intézmények, ezeket fenntartó jogi személyek (az ún. fenntartói alapítványok, felsőoktatási intézmények többségi tulajdonában lévő gazdasági társaságok és konzorciumok) nyújthatnak be pályázatot. A Rendelet nem definiálja a konzorciumot vagy annak jellegét, így önmagában a normaszövegből ennek tartalma nem derül ki, azonban a részletes feltételeket a pályázati kiírások határozzák meg, amelyek rögzítik a konzorciumokkal szembeni elvárásokat (elsődlegesen az összetételük vonatkozásában).

Az alábbi táblázat azt foglalja össze, hogy parktípusonként milyen dokumentumokkal szükséges rendelkezni a pályázat benyújtásakor, ugyanis ezeknek a körét meglehetősen differenciáltan határozza meg a Rendelet.

[7] Ebben az esetben a pályázó a terület tulajdonjogával, vagy legalább 25 évig fennálló hasznosítási joggal rendelkezik, a terület per- és igénymentes, valamint ipari parki hasznosítási lehetőséggel rendelkezik.

[8] A Kormány tagjainak feladat-és hatásköréről szóló 94/2018. (V.22) Korm. rendelet, 116. §.

Dokumentumtípus	Ipari park	Technológiai park	Tudományos és innovációs park
Megvalósíthatósági tanulmány, ezen belül:	X	X	X
megvalósítási ütemezés	X	X	X
környezeti és városrendezési hatástanulmány	X	X	X
földrajzi terület bemutatása	X	X	X
tervezett szolgáltatások bemutatása	X	X	X
tervezett képzések listája	-	-	X
kockázatelemzés	-	-	X
projekt célja	X	X	X
vezetői összefoglaló	X	X	X
kapcsolódás az Irinyi Tervvel és Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégiával	-	-	X
tervezett működési költségek 5 évre	X	X	X
tervezett tervezési, kivitelezési, szolgáltatási és HR költségek	X	X	X
pénzügyi fenntarthatósági tervezet	X	X	X
épületek elhelyezésének rajza és megvalósíthatósági vizsgálata	-	-	X
célterület meghatározása az infrastrukturális és szolgáltatási fejlesztések kifejtésével	-	-	X
kötelezettségek teljesítésére vonatkozó terv	X	X	X
Tudományos terv	-	-	X
Üzleti terv	-	-	X
Helyi önkormányzat támogató nyilatkozata	X	X	-
Területileg érintett településfejlesztési szervek támogató nyilatkozata	X	X	X
Betelepülési szerződés ^[9]	X	X	-
Szellemi tulajdon hasznosítására vonatkozó szabályzat (konzorciumi pályázat esetén)	-	-	X

2. táblázat A pályázat benyújtásához szükséges dokumentumok
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

[9] A címviselő szervezet és a betelepülő vállalkozások vagy oktatási intézmények közötti, kölcsönös kedvezményeket és vállalkozásokat rögzítő szerződés.

A technológiai parkok esetében a pályázat benyújtásával egyidejűleg már rendelkezni kell számszerűsített vállalati integrációval, amely értelmében a tervezett park területén legalább öt vállalkozásnak kell működnie, és az ezen vállalkozások által teljes munkaidőben foglalkoztatottak együttes létszámának el kell érnie a legalább 75 főt.^[10] Abban az esetben, ha a technológiai parkot egy gazdasági társaság a saját tulajdonú ingatlanján kívánja létrehozni, a fenti követelmény nem érvényesül, ehelyett 50 fő munkavállaló foglalkoztatását kell igazolnia.

IV. VÁLLALÁSOK ÉS MEGVALÓSÍTANDÓ CÉLKITŰZÉSEK

A technológiai park létesítésekor a vállalt célkitűzés, hogy a pályázat elnyerésétől számított ötödik év végére (tehát mindig az ötödik naptári év utolsó napjáig) a betelepült vállalkozások száma legalább tízre növekszik, az együttes foglalkoztatotti létszám pedig 150 főre.

A tudományos és innovációs parkok esetében a Rendelet meglehetősen hosszú felsorolásban rögzíti, hogy milyen minőségi követelményeknek kell megfelelnie. E követelmények alapvetően a parkban folyó tudományos és oktatási tevékenység indikátorai, amelyek folyamatos növelését kell biztosítani. Ezen indikátorok az alábbi táblázat szerint csoportosíthatóak.

[10] Az szintén a részletes pályázati kiírás feladata, hogy definiálja a vállalkozás fogalmát. Mivel a Rendeletben erre vonatkozó értelmező rendelkezést nem találunk, legáltalánosabban a Ptk. 8:1. § (1) bekezdés 4. pontja szerinti vállalkozás-definíció hívható segítségül: szakmája, önálló foglalkozása vagy üzleti tevékenysége körében eljáró személy. Ebbe az egyéni vállalkozók is beletartoznak. A Rendelet alkalmazásában egyetlen vállalkozásnak kell tekinteni a kapcsolt vállalkozásokat. Ugyanez a fogalmi tisztázatlanság tapasztalható a területen történő működés vonatkozásában. Amennyiben a vállalkozás bejegyzett székhelye, telephelye vagy fióktelepe a park területére esik (ezen fogalmak pontos definícióját a cégnyilvánosságról, a bírósági cégeljárásról és a végelszámolásról szóló 2006. évi V. törvény 7. §-ában találjuk), az minden bizonnyal kielégíti a működés követelményét.

Működési és infra- strukturális vállalások	Képzési és oktatási vállalások	K+F+I vállalások
A park 10 év alatt a működési költségeit tekintve önfenntartóvá válik	5 éven belül a célterülethez kapcsolódó duális képzések ^[11] kialakítása	Ösztönzi a regionális K+F+I tevékenységet
Konferenciatermeket, közösségi tereket, oktatási termeket és közösségi irodákat létesít a park kivitelezése során	5 éven belül a célterülethez kapcsolódó alapképzésekre épülő új mesterképzések létesítése	Ösztönzi a parkban a technológia-intenzív vállalkozások szám-és méretbeli növekedését
Minden év június 15. napjáig beszámolót készít az éves tevékenységéről a tudománypolitika koordinációjáért felelős miniszternek	7 éven belül a célterülethez kapcsolódó új doktori képzések létesítése	A K+F+I pályázatokat lehetőség szerint a régióban székhellyel vagy telephellyel rendelkező partnerekkel konzorciumban valósítja meg
A cím viselésének napjától számított 60 napon belül saját magyar és angol nyelvű honlapot készít és ezt folyamatosan fenntartja és frissíti		A hazai együttműködéseinek számát minden évben együttműködési megállapodásokkal igazoltan növeli
		A külföldi együttműködéseinek számát minden évben együttműködési megállapodásokkal igazoltan növeli
		Törekszik a szabadalmak számának növelésére
		Törekszik a magyar nyelvű publikációk számának növelésére
		Törekszik az idegennyelvű publikációk számának növelésére

3. táblázat A tudományos és technológiai parkok kötelező vállalásai
(Forrás: a szerző saját szerkesztése)

[11] A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény 108. § 1b. pontja szerint a duális képzés a műszaki, informatika, agrár, természettudomány, egészségtudomány vagy gazdaságtudományok képzési területen indított gyakorlatigényes alapképzési szakon, szociális munka alapképzési szakon, illetve a felsorolt képzési területhez tartozó mesterképzési szakon folytatott képzés azon formája, amelyben a szak – képzési és kimeneti követelményeknek megfelelően meghatározott, teljes idejű, a képzési időszakra, a képzés módszereire, a tanórára, a megszerzett tudás értékelésére egyedi rendelkezéseket tartalmazó – tanterve szerint a gyakorlati képzés a Duális Képzési Tanács által meghatározott keretek között, minősített szervezetenél folyik.

Jól látható, hogy míg egyes vállalások alapvetően soft-law jellegűek (ösztönzi, törekszik) és számszerűsített eredmények vállalását nem teszik kötelezővé, addig más vállalások esetében azok teljesülése az egyes számtani mutatók alapján elvárható. A dolog természeténél fogva kötelező kutatás-fejlesztési indikátorok teljesítése nehezebben lenne elvárható (bár publikációs téren ez lehetséges lenne), így emiatt éppen ebben a körben találhatóak a soft-law kötelezettségek, míg az oktatási-képzési oldalon egyértelműen számonkérhető kötelező elvárások jelennek meg. Az oktatásfejlesztés hosszú távon persze hatással van a kutatás-fejlesztési tevékenységre, de mégis, némileg ellentmondásosnak hat, hogy egy tudományos és innovációs parknál a képzésfejlesztési kötelezettségek erősebbek a kutatás-fejlesztésinél.

A képzési követelmények kapcsán megjegyzendő, hogy a Rendelet szövegezése elírást tartalmaz, így nem világos mindenütt, hogy egy vagy több képzés indítása a feltétel. A duális képzések esetében még egyértelmű, hogy a „duális képzéseket alakít” fordulat legalább kettőt jelent, azonban a mesterképzések esetében „mesterképzések létesít”, a doktori képzések esetében pedig „doktori képzések létesít” fordulatok szerepelnek. Amennyiben az előtte álló főnevek többesszámahoz kapcsolódna a lemaradt tárgyrag, úgy ez meglehetősen szigorú követelmény, különösen a legalább kettő új doktori képzés létesítése vonatkozásában.

Jól látható, hogy a legtöbb típusú pályázati dokumentum benyújtása és a legkomplexebb elvárások a tudományos és innovációs parkok esetében kerültek megfogalmazásra. A Széchenyi István Egyetem területén létesítendő science park már a tervezési szakaszban is figyelembe veszi a tudományos és innovációs parkokkal szembeni kivitelezési elvárásokat, így az épületek fenntarthatósága és alacsony üzemeltetési költsége tervezési szempont. A belső kialakítás során laboratóriumok, szemináriumi, konferencia- és rendezvényhelyszínek, közösségi terek fogják biztosítani az együttműködést.^[12] Ennek fontosságát már a mintaadónak tekintett Singapore Science Park újragondolásakor is felismerték, ugyanis az 1980 és 2000 közötti beruházások rossz építészeti koncepción alapultak, amelyek a hálózatosodás hiányához vezettek. A kis alapterületű épületek akadályozzák a bérlők közötti interaktusokat, az információ áramlását és a kapcsolatteremtést. Az új koncepció jegyében épült ASCENT épületnél már 40 ezer m² hasznos irodaterület és 4 ezer m² közösségi, vendéglátóipari és egyéb szolgáltatási funkció került kialakításra.^[13]

A publikációs output növelésére ugyan csak törekedni kell, és nem garantálni, azonban az Egyetem a nemzetközi felsőoktatási rangsorokban való jó helyezések érdekében tett intézkedéseivel (tudományos ösztöndíj a Scopus rangsorolt folyóiratokban való publikációért, open access megjelenés támogatása, nyelvi lektorálás biztosítása, tudatos publikációmenedzsment szemlélet előtérbe helyezése) közvetlenül hozzájárul a tudományos és innovációs parkokkal szemben elvárások teljesítéséhez is.

[12] Széchenyi István Egyetem: Science Park, 2022.

[13] Mayer – Révi – Tamándl, 2020, 79.

V. AZ ELLENŐRZÉS ÉS ÉRTÉKELÉS

A technológiai parkok június 30-ig, a tudományos és innovációs parkok június 15-ig nyújtják be a tevékenységükről szóló éves beszámolójukat a korábban megjelölt miniszterhez. A minisztérium helyszíni szakmai ellenőrzést is végez, amikor a beszámoló tartalmát is ellenőrizheti. A minisztérium a helyszíni ellenőrzés és a beszámoló alapján a technológiai parkok esetében a 4. évtől, a tudományos és innovációs parkok esetében a 2. évtől kezdve, évente legalább egy alkalommal értékelést készít. Amennyiben az értékelés kedvezőtlen, és a pályázatban vállalt kötelezettségek nem-teljesítését állapítják meg, a miniszter a Tudományos és Innovációs, Technológiai és Ipari Park Tanács írásbeli jelentését és javaslatát kéri a mulasztásokról, amely alapján a miniszter írásbeli figyelmeztetést bocsát ki és egy éven belüli ismételt értékelést rendel el, ennek ismételt eredménytelensége esetén pedig a cím megvonásáról rendelkezik.

VI. ÖSSZEGZÉS

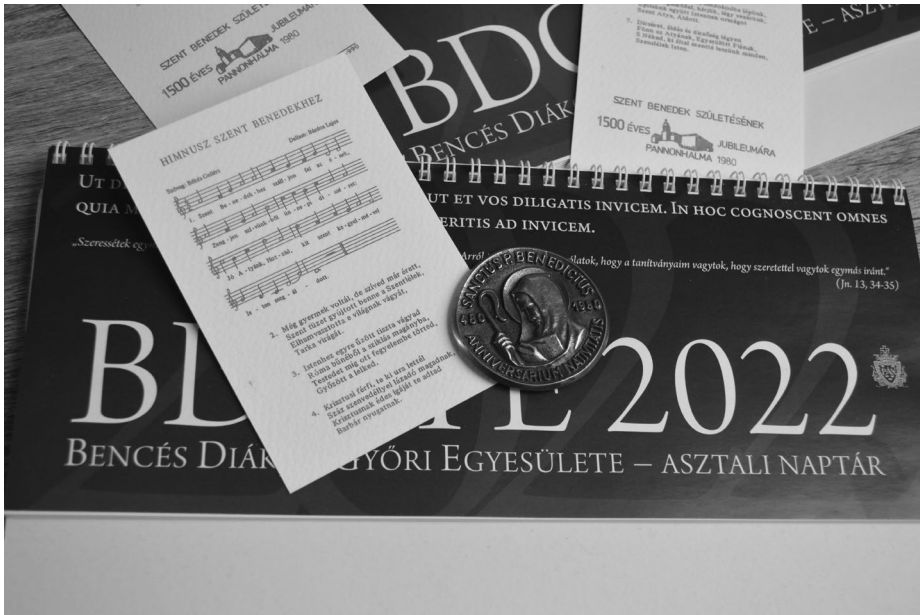
„A Tudományos és Innovációs Parkok egyetemi-, kutatóintézeti-, kutatási infrastruktúra bázisú innovációs ökoszisztémára és kutatási-, fejlesztési- és innovációs tevékenységekre építő, tudomány vezérelt terek lesznek, segítségükkel térségi szinten olyan infrastruktúrával ellátott terület jön létre, ahol jellemzően a kutató egyetemi környezetben kialakított ökoszisztémára épített tudás – szolgáltató központokon, akceleratorokon, inkubátorokon keresztül – áramlik az iparba, az iparból pedig a tudomány felé. Az ipari, kutatási és egyetemi szereplők között teljesen integrált az együttműködés.”^[14]

A tudományos és innovációs parkok alkalmasak az alkalmazott kutatáson alapuló, egyetemi bázissal működő, de vállalati részvétellel létrejött konzorciumok üzleti tevékenységének előmozdítására. A Széchenyi István Egyetem science parkja ezt a járműiparra, digitális technológiákra, kreatív iparra, élelmiszeriparra és egészségügyi technológiákra fókuszáltan kívánja megvalósítani. A fizikai megvalósítás 2022 tavaszán megkezdődött a „Kocka” átalakításával és a park első ütemének kivitelezésével.

[14] Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia 2021-2027, 119-120.

IRODALOM

- A Kormány tagjainak feladat- és hatásköréről szóló 94/2018. (V.22) Korm. rendelet.
- A nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény.
- A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény.
- A tudományos és innovációs, a technológiai és az ipari parkokról szóló 799/2021. (XII.28.) Korm. rendelet.
- Kormany.hu: Fokozatváltás a felsőoktatásban. Középtávú szakpolitikai stratégia 2016. (Elérhető: https://2015-2019.kormany.hu/download/c/9c/e0000/Fokozatvaltas_Felsooktatásban_HONLAPRA.PDF. Letöltés ideje: 2022.05.06.)
- Mayer Gábor – Révi Zsolt – Tamándl László: Az egyetemi tudományos és innovációs parkok lehetőségei a térségek tudásgazdaságának fejlesztésében – a Singapore Science Park sikertényezőinek tanulmányozásán keresztül. In: *Comitatus*. 2020. tavasz.
- Nemzeti Intelligens Szakosodási Stratégia (S3) 2021-2027, 2021., 2022.05.06.
- Széchenyi István Egyetem: Science Park, 2022. (Elérhető: <https://sciencepark.sze.hu/kezdolap>. Letöltés ideje: 2022.05.06.)
- Tudományos és Innovációs, Technológiai, illetve Ipari Park hálózat kiépítésének koncepciójáról szóló 1093/2019. (III.08.) Korm. határozat.

• *Szent Benedek szellemében. Ora et labora!*

Európaiság és államközi integráció Bibó István munkásságában

ABSTRACT

István Bibó, one of the most important Hungarian political thinkers of the 20th century, examined several issues related to the functioning of states and many social phenomena in his studies, providing comprehensive analysis on their development with European contexts. This study seeks to answer the question of what the concept of Europeanness meant to him and how he saw the possibility of achieving interstate integration. Through the analysis of his related works, this paper intends to explore the various meanings of Europeanness as an ethos and the logic in the development that has taken place from the tilting of European balance through the appearance of the principle of self-determination to the emergence of the concept of international integration.

Keywords: Europeanness ■ international relations ■ Central and Eastern Europe ■ principle of self-determination
■ European integration

I. BEVEZETÉS

Szerteágazó munkássága révén Bibó Istvánt méltán tekinthetjük polihisztornak, aki széles történelmi ismereteinek köszönhetően pontosan be tudta mutatni az őt foglalkoztató közjogi jogintézmények, szociológiai jelenségek társadalomlélektani hátterét és fejlődési ívét, amely kellő támpontot adott számára a kívánatosnak tartott megoldások felvázolásához. Azonban kutatásai nem korlátozódnak Magyarország és a közép-kelet-európai államok fejlődésének elemzésére, hanem olyan nemzetközi jogi vonatkozású témákkal összefüggésben is maradandót alkotott, mint a szuverenitás vagy az önrendelkezés kérdése, amelyek vizsgálata során a „magasabb integráció” megvalósíthatóságának kérdé-

sével is foglalkozott, tükröt állítva ezzel napjaink Európai Uniója elé.^[1] Bibó sem valamely jogághoz szorosan kötődő szaktudós,^[2] sem történész nem volt, azonban – Szűcs Jenő szavaival élve – tudós politikai gondolkodóként olyan rálátással rendelkezett az európai állam- és társadalomfejlődésre, amely lehetővé tette számára az okok és okozatok rendszerező feltárását.^[3] Európai gondolkodóként a kontinens államai és a polgáraik számára is az ideális lelkiállapot elérésének mikéntjét igyekezett meghatározni, jelen írás az életműve gerincét közreadó *Válogatott tanulmányok*-sorozatban megjelent munkái segítségével annak feltárására tesz kísérletet, hogy ezekben miként jelent meg az európaiság és az államok közötti integráció gondolata.

II. BIBÓ ISTVÁN EURÓPAISÁG-ETHOSZA

Bibó István számára az európaiság nem pusztán történelmi és kulturális valóságot jelentett, hanem követésre érdemes minőséget. Mindezt jól tükrözi, hogy a második világháború utáni rendezés során az általa „európainak” nevezett módszerek alkalmazásának helyreállítását tartotta ildomosnak, amelyet ő elsődlegesen emberi, decens, keresztény és liberális magatartási módok és eljárások összességeként írt le. A fenti jelzõt nem kötötte kizárólagosan az európai kontinenshez, sőt, élesen szembeállította a korában itt megvalósult szélsőséges ideológiákkal.^[4] Már ebből is következik, hogy a fenti értelemben vett európaiság nem érvényesült térben és időben a kontinens valamennyi régiójában azonos módon – nem is érvényesülhetett, mivel az európai államok politikai rendszerei eltérő társadalmi fejlődés eredményeként alakultak ki.

Az európai államok fejlődésének elsődleges fokmérőjeként tekintett arra, hogy milyen mértékben vált feloldhatóvá az embernek a másik embertől való félelme az adott társadalomban fennálló kényszerek megszüntetése révén.^[5] Ezt nagy ívű történelmi áttekintéssel támasztotta alá, amely keretében megvizsgálta a fenti folyamat ingamozgását. A félelemmentes, nyugodt társadalom előképét a görög-római demokráciákban és a kötelességekre épülő konfuciuszi Kínában vélte felfedezni, amelyet nyugaton idővel a római császárok zsarnoki uralma váltott fel, és ez végül anarchiába torkollott. Gondolatvilágában meghatározó szerepet töltött be Krisztus és a kereszténység, amelyek a társadalomban érvényesülő félelemmel, haraggal és agresszióval szemben a szelídséget és a szeretetet hirdették. A „germán erdőkből” és a „keleti sztyeppékről” érkező harcias törzsfők és kíséretük idővel kialakították a hűbériség különböző formáit Európa-szerte, ugyanakkor ezen

[1] Kukorelli, 2019, 12.

[2] Kukorelli, 2019, 12.

[3] Szűcs, 1981, 313.

[4] Bibó, 1943-1944, 551.

[5] Bibó, 1971-1972, 12.

elitek nagyban támaszkodtak a görög-római kultúrát átörökítő papságra, akik ezáltal kiterjedt államszervező feladatot is elláttak, tevékenységüket a jogászai gyakorlatiasság jellemezte. Mindazonáltal a későbbiek szempontjából lényegesnek tartotta, hogy a keresztény filozófiában megjelenő ideálok magukban hordozták a kritika lehetőségét is a fennálló renddel szemben.^[6]

E fejlődés lényeges mozzanatának tekintette a reformációt, amely, bár megszüntette a nyugati keresztény világ univerzalitását, létrehozta azt az új ember-típust, amely érzékennyé vált a szabadságjogok érvényesülése iránt. Így történetes az, hogy míg a protestánsná vált államok – elsősorban Anglia és Hollandia – újkori szabadságmozgalmai organikus kapcsolatot mutattak a középkori szabadságintézményekkel, addig az ellenreformáció merevsége miatt a katolikus országokban ez a régi renddel való teljes szembefordulást jelentette.^[7] A francia forradalom sikereként értékelte az arisztokratikus előjogokkal való szembeszállást e privilégiumok funkcióvesztése miatt, ugyanakkor mélyen elítélte az állandósult forradalmi terrort, amely pont a félelmet tette társadalmi normává. Figyelemreméltó, hogy a szocialista forradalmakra a polgári forradalmak folytatásaként, második fázisaként tekintett, ugyanis míg az előbbi a születési előjogok öröklése, addig az utóbbi az óriási vagyontömegek áthagyományozása elleni fellépést jelentette.^[8]

Bibó munkásságának meghatározó elemét képezte a különböző politikai ideológiák kritikus vizsgálata, illetve a korának európai szélsőségeivel szembeni intellektuális fellépés. A francia forradalom a tisztító hatása mellett megteremtette a forradalom üres romantikáját, illetve ez olyan deformált alkotokat is életre hívott, mint az erőszakos fellépés alkalmazását kívánó forradalmár és a bemerevedett rendszerekhez a végletekig ragaszkodó reakciós („reakcionárius”) embertípusa, amelyet a következő közel két évszázad politikai fejlődése szempontjából rendkívül károsnak tartott.^[9] Jól mutatja e kategóriák zsákutcás jellegét, hogy a már általa is mélyen embertelennek és barbárnak ítélt fasizmust a harmincas-negyvenes évek baloldala túl reakciónak, a jobboldal viszont túl forradalminak minősítette.^[10] A forradalmi romantika ideologizálása és a forradalmár–reakciós ellentét főszabállyá tétele volt a radikális szocializmussal és a kommunizmussal szemben megfogalmazott kritikájának meghatározó eleme is.^[11] Az eszmei háttérüket képező marxizmus ellenében felrótta, hogy ezen ideológia a gazdasági tényezőket, a jólét biztosítását aránytalanul előtérbe helyezte olyan szempontokkal szemben, mint a társadalom belső egyensúlya és igazságossága, illetve az erőszak alkalmazásának fokozatos csökkentése.^[12]

[6] Bibó, 1971-1972, 31.

[7] Bibó, 1971-1972, 63-64.

[8] Bibó, 1971-1972, 49.

[9] Bibó, 1943-1944, 312.

[10] Bibó, 1943-1944, 554.

[11] Bibó, 1943-1944, 313.

[12] Bibó, 1971-1972, 55.

Az európaiságról alkotott bibói eszménykép tehát élesen szemben állt a korának Magyarországon kényszerből érvényesülő forradalmi szocializmussal. Az európai társadalomfejlődésre ő lényegében szabadságprogramként tekintett, amely keretében egyre nagyobb mértékben érvényesül az egyenlő emberi méltóság.^[13] Mindez az emberek közötti kényszerhelyzetekből eredő félelmek feloldása révén érhető el, amely a társadalmat szervező különböző technikák humanizálásával, racionalizálásával és moralizálásával valósulhat meg.^[14] Az előzőekkel összhangban Bibó ideális államformának a modern, moralizált demokráciát tartotta, amely nem a sokak uralmának enged teret, hanem magának az uralomnak a megszüntetését tűzi ki célul.^[15] Az ilyen állam egyenlőként tekint polgáira, és legfeljebb a teljesítményeken alapuló többlet lehetőségeket ismeri, amely felett azonban állandó demokratikus kontroll működik.^[16]

III. AZ EURÓPAI EGYENSÚLY ÉS AZ 1945 UTÁNI EURÓPAI RENDEZÉS KÉRDŐJELEI

Az európai államok lehetséges együttműködésével Bibó a második világháború utáni rend kialakítása kapcsán foglalkozott. A világegés kiváltó okát az európai egyensúly megbillenésében vélte felfedezni, amelyet ő nem gazdasági, hanem politikai természetű kategóriaként értelmzett. Elméletében a politikai egyensúlyra olyan társadalmi állapotként tekintett, amely kizárja a hatalom koncentrációját, azáltal, hogy a hatásköreik mellett erkölcsi tartalommal is felruhazza az egymást korlátozni képes szervezeteket. A társadalomlélektani ki-egyensúlyozottság gondolatosságát a nemzetközi kapcsolatok vonatkozásában is alkalmazta, aminek szellemében olyan méltányos béke kialakítását tartotta kívánatosnak, amelybe a vesztes fél is képes belenyugodni.^[17]

Az egyensúly megbillenésének okait a francia forradalom által életre hívott változásokig, közelebről a nemzet fogalmának modernkori megszületéséig vezette vissza. Míg a közép- és koraujkorban a közügyek vitele a natio-nak, azaz az állam nemességének az előjoga volt, addig a forradalom hatására ez mindenkinek a személyes ügyévé, tömegérzelemmé vált,^[18] amely állami keretek között realizálódott, vagy ilyet kívánt kialakítani. Bibó munkásságának egyik fő gondolata és visszatérő eleme az az eltérő irányú fejlődés volt, amely a nyugat-európai államok, illetve Közép- és Kelet-Európa között a nemzetté válás folyamata kapcsán fennállt. Rávilágított arra, hogy míg nyugaton és északon a nacionalizmus

[13] Bibó, 1971-1972, 89.

[14] Bibó, 1971-1972, 120.

[15] Bibó, 1971-1972, 96.

[16] Bibó, 1971-1972, 89.

[17] Bibó, 1943-1944, 298-304.

[18] Bibó, 1943-1944, 311.

lényegében rögzült állami keretek között, relatíve stabil gazdasági és politikai összesség mellett demokratikus közösségi tömegérzelemként jelent meg, addig a Rajnától keletre ilyenről nem beszélhettünk. Itt elsődlegesen a Habsburgok államalakulatát tartotta végzetesnek, amely több, korábban független államot foglalt magában, ahol e népek a nemzetté válás során nem tapasztalhatták meg a stabil állami keretek adta biztonságát. Ehhez társult még a demokratikus eszmék Napóleon általi erőszakos terjesztése, amely nemhogy demokratizálta volna a térségben a nacionalizmust, hanem szembeállította egymással a két ideológiát. A számos bizonytalanság és feszültség a térségben táptalaját adta a „közösségért való egzisztenciális félelem” nyugaton ritkán ismert érzésének, amely deformált nemzeti elképzeléseket hívott életre, illetve a második világháború borzalmaival az eredményező politikai hisztériákhoz vezetett.^[19]

Annak elérése céljából, hogy Európa a háború lezárását követően egyensúlyi helyzetbe tudjon kerülni, Bibó öt feltételt sorolt fel. A legáltalánosabb követelmény ezek közül az új és tartós szervezeti formák létrehozása volt a világ és Európa számára is, torzult fejlődésük miatt kiemelten fontosnak tartotta a közép- és a kelet-európai államok bevonását ebbe. Kifejezetten e térség stabilizálását célozta a fent részletezett, ún. európai módszerek helyreállítása és az e területen kialakult határviták rendezése. Emellett két meghatározó állam helyzetének rendezését vázolta fel annak kijelölésével, hogy Németországot szükséges visszavezetni Európába, illetve a Szovjetunió („Szovjet-Oroszország”) helyét meg kell találni a kontinens államai között. Ahogy az európai válság kialakulását elsődlegesen politikai okokra vezette vissza, úgy a regenerálást is mindenekelőtt ilyennek képzelte el, amelyhez viszonyítva a gazdasági konszolidációt másodlagosnak, technikai jellegűnek vélte.^[20]

Azonban az 1945 utáni rendezés során Bibó víziói csak részben valósultak meg. A felsorolt elemek közül legsikeresebbnek az új világszervezet létrehozása volt az Egyesült Nemzetek formájában, amelynek tagállamai a Biztonsági Tanácsra ruházták a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának fő felelősségét.^[21] Az ezen belül kialakított állandó tagság rendszere kapcsán Bibó figyelme a nagyhatalmi egyetértés jelentőségére irányult, és kimutatta, hogy ennek korábbi modelljei meghatározóak voltak az európai konfliktusok megelőzése és kezelése során. Első sikeres formációként a napóleoni háborúkat lezáró bécsi kongresszus idején létrehozott, még az uralkodókhoz fűződő lojalitáson és egymás tiszteletben tartásán alapuló ún. európai koncertre tekintett, amely 1914-ig lényegében biztosítani tudta a kontinens stabilitását.^[22] Ezzel szemben a Párizs környéki békékkel felállított Nemzetek Szövetsége a győztes államok érdekeinek megfelelően működött, ami által a keretei között nem jöhetett létre teljes

[19] Bibó, 1943-1944, 330-334.

[20] Bibó, 1943-1944, 545-546.

[21] ENSZ Alapokmány, 24. cikk (1) bekezdés. Magyarországon kihirdette: 1956. évi I. törvény az Egyesült Nemzetek Alapokmányának törvénybe iktatásáról.

[22] Bibó, 1965-1974, 460-463.

nagyhatalmi egyetértés. E hiányosságok egy idő után a szervezet „kikerüléséhez” vezettek, aminek legszomorúbb példája a Csehszlovákiát felosztó, 1938. évi müncheni egyezmény volt.^[23] Az Egyesült Nemzetek Szervezete kapcsán megfelelőnek tartotta az Alapokmány által kialakított szervezeti formákat, különösen a Közgyűlés és a Biztonsági Tanács feladatainak meghatározását, amennyiben azok a gyakorlatban is akként érvényesülnek, hogy az első egyfajta nemzetközi közéleti fórumként funkcionál, a második pedig a globális biztonság végső fóruma marad, és nem cserélődnek fel ezek a szerepek.^[24]

Sajnálatos módon a kelet-európai államok második világháború utáni helyzetének rendezése nem az európai módszerek alkalmazásával valósult meg. Bibó rámutatott azokra a történelmi párhuzamokra, amelyek a térség államait letérítették a demokratikus fejlődés útjáról, és hozzájárultak a nyugat-európaihoz képest torzult lelkiállapot kialakulásához. Ugyanis a térségben végbement demokratikus kísérletek egytől egyik kudarcot vallottak, és olyan tragikus eredményekhez vezettek, mint Lengyelország harmadik felosztása a 18. század végén, a magyar szabadságharc elvesztése 1848–49-ben, illetve Csehszlovákia feldarabolása a második világháború előestéjén.^[25] Mindez nem pusztán az érin-tett népeket fordította szembe a nemzetiségeikkel, hanem életre hívta részük-ről a területi igények külpolitikáját a nézetük szerint őket cserbenhagyó európai nagyhatalmak irányában.^[26] Az első világháborút lezáró Párizs környéki békek közél sem rendezték megnyugtatóan a helyzetet, amely háttérben Bibó szerint elsődlegesen az állt, hogy nem érvényesítették következetesen az azok alapján meghirdetett wilsoni elveket, amelyek szerint a nyelvi határok mentén kell a nemzetállami határokat kialakítani.^[27] A második világháborút követően ugyanezen okból kifolyólag nem valósulhatott meg a térség konszolidációja, ugyanis a békekötésben meghatározó szerepet játszó nagyhatalmak között a hidegháború előszeleként kialakult bizalmi válság megakadályozta, hogy bármilyen elvi alapot meghatározni és érvényesíteni tudjanak.^[28] Bibó az itt élő népek közötti megbékélés és a demokratikus fejlődésük előfeltételének a „közös elaljasodásra való közös rádöbbenést” tartotta, hazája számára pedig az újabb békeszerződésbe való belenyugvást javasolta azzal, hogy az ország nem maradhat közömbös a határon túli magyarság sorsa iránt.^[29]

A közép- és kelet-európai kisállamokat nyugatról és keletről határoló két nagyhatalom, Németország és a Szovjetunió háború utáni helyzete sem úgy alakult, amely megteremthette volna a konszolidáció külső feltételeit a térségben. Amennyiben Bibó nyomán a bécsi kongresszus sikerének két fő tényezőjeként

[23] Bibó, 1965-1974, 466-470.

[24] Bibó, 1965-1974, 474-479.

[25] Bibó, 1946a, 202-207.

[26] Bibó, 1946a, 235-236.

[27] Bibó, 1946a, 256-259.

[28] Bibó, 1946b, 278.

[29] Bibó, 1946b, 285., 292-293.

a nagyhatalmi egyetértés meglétét és az elvi alapok következetes végrehajtását tartjuk, megállapítható, hogy az 1945 utáni rendezés során az első érvényesült, azonban a politikai ellentétek fokozódása miatt a második háttérbe szorult. A hitlerizmus szörnyűségei miatt a háború végére lényegében az egész nemzetközi közösség Németország ellen fordult, és a klasszikus értelemben vett békekötés helyett a nagyhatalmak gyakorlatilag átvették annak kormányzását. A köztük lévő egyetértés hamarosan megszűnt, ezért jött létre az ideiglenesnek szánt megszállási övezetekből a két német állam.^[30] Bibó hosszasan értekezett Németország európai közösségbe való visszavezetésének jelentőségéről és módszereiről,^[31] végül erre nem kis részben maguknak az Európai Közösségeknek a létrehozásával került sor. A nagyhatalmi egyetértés ideiglenes nyertese a Szovjetunió lett, amely befolyási övezetét a közép- és kelet-európai államokra is kiterjesztette, ám az európai egyensúly ilyen kibillenése nem válhatott tartóssá, és a nyolcvanas évek végén bekövetkezett rendszerváltások eredményeként a térség országai ismét elindulhattak a Nyugathoz való csatlakozás útján.

IV. AZ ÖNRENDELKEZÉSI ELV ÉS AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ

Habár a nemzetközi közösség egésze vonatkozásában az Egyesült Nemzetek Szervezete megalapításával a mai napig működő keretek jöttek létre, az európai államok esetén a békés együttélést biztosító, időtálló szervezeti formák kialakítása lassabban történt. Az előbbi azért jöhetett létre még 1945-en, mert egy korábban létezett szervezetet, az első világháborút lezáró békeszerződésekkel megalkotott Nemzetek Szövetségét váltotta fel, amely nem tudta betölteni a funkcióját,^[32] és bekövetkezett az újabb világégés. Az európai államok együttműködésének azonban nem voltak olyan átfogó, modernkori előzményei, amelyekre egy integrációs szervezet rögtön épülhetett volna. Sőt, a 19. második fele és a 20. század első évtizedei inkább a nemzetállami törekvésekről szóltak a kontinensen. A bécsi kongresszus nyomán a nemzetközi viszonyok rendező elve ekkor még a monarchikus–feudális legitimitás volt, amely lényegében magyarázatot ad arra is, hogy a korszakban újjáalakult vagy újonnan létrejött államokban miért a monarchia lett az államforma. Ez egy ideig – Bibó szavaival élve – felemás kiegyezésben tudott élni a francia forradalom által életre hívott nemzeti elvvel, azonban az első világháború a régi, monarchikus legitimitás elvének összeomlását eredményezte.^[33]

A nemzetközi közösség 1918 utáni viszonyaiban a népszuverenitás külső aspektusaként a népek önrendelkezési joga vált az új rendező elvvé, amelyet

[30] Bibó, 1965-1974, 470-471.

[31] Bibó, 1943-1944, 585.

[32] Ennek okairól lásd Bibó, 1965-1974, 468-470.

[33] Bibó, 1965-1974, 322-325.

a béketárgyalások is a zászlajukra tűztek.^[34] Azonban, ahogy korábban láthatuk, az elv alkalmazása a békecsinálás során nem valósult meg konzekvensen, ami több diszharmoniót okozott, mint a korábbi monarchikus–feudális legitimitáció.^[35] Bibó az önrendelkezés elvével összefüggésben elemezte azt, hogy ez mennyiben minősülhet a kontinensre kiterjedő integrációk vagy a világállam akadályának. Megállapította, hogy nem önmagában az elv képezi az előzőek gátját, hanem annak ténye, hogy a mögötte húzóódó közösségi tudat elsődlegesen a nemzetállami keretek kialakításában tud gondolkodni, és nem fogalmazza meg célként a több ilyen magában foglaló együttműködés létrehozását.^[36] Hogy mennyire igaz a Bibónak, azt az Aristide Briand francia kormányfő, majd külügyminiszter által a húszas évek végén megfogalmazott Európa-terv sorsa kiválóan érzékelteti. Briand 1929 szeptemberében vázolta fel a vámhatárok lebontását magában foglaló gazdasági integráció tervét, amelyet az európai államok többsége támogatott. Azonban a következő hónapok eseményei megváltoztatták az elképzelést. A Briand-kormány bukása, majd a „nagy gazdasági világválság” kezdete átalakította az eredeti koncepciót, és a következő év májusában bemutatott részletes tervezetben már inkább a politikai elemek dominánsa alatt, amely a francia Európa-politika elsődleges célja volt a korszakban.^[37] Mivel az államok jelentős része nem tudott belenyugodni az egy évtizeddel azelőtt kialakított európai rendbe, nem mutattak nyitottságot az azt konzerválni szándékozó politikai integráció iránt sem.

A korábbi, felemás tapasztalatok alapján az önrendelkezés elve a második világháborút követően Európában háttérbe szorult, és mivel a lakosság egy részének lojalitása továbbra is bizonytalan maradt egyes államokhoz, paradox módon ez az elv képezte alapját a kitelepítéseknek és a lakosságcseréknek is.^[38] A nemzetállamiság és az önrendelkezési elv látszólagos korlátjaként a korszakban erősödtek meg az európai integráció létrehozására irányuló elképzelések, amelyek közül az egyik elsőt Winston Churchill fogalmazta meg az 1946. szeptemberi, zürichi beszédében. Ő a francia–német megbékélésen alapuló „valamiféle Európai Egyesült Államok” létrehozását javasolta a kontinens államai számára, azonban a Bibó által is kiemelt fokozatosság elvét szem előtt tartva,^[39] első gyakorlati lépésként az ún. Európa Tanács felállítását vélte szükségesnek.^[40]

Végül az európai integráció nem közvetlenül a fentiekből fejlődött ki, hanem egy gazdasági együttműködésként felvázolt elképzelésből, amelyet Robert Schu-

[34] Bibó, 1965-1974, 326.

[35] Bibó, 1965-1974, 331.

[36] Bibó, 1965-1974, 382.

[37] Lásd Gyurgyák, 2016, 166-167.

[38] Bibó, 1965-1974, 335.

[39] Bibó, 1965-1974, 382.

[40] Lásd Gyurgyák, 2016, 168.

man francia külügyminiszter mutatott be 1950. május 9-én.^[41] Mindez nem áll ellentétben Bibó nyersanyagokra terjedt ki, amelyek a világháborúk megelőző fegyverkezés anyagi alapját képezték, így ezek közös intézmények általi ellenőrzése nem pusztán a közös piac első lépésének minősült, hanem az esetleges újabb európai fegyveres konfliktusokkal szemben is garanciát jelentett. Az így létrejött, nemzetek feletti jogalkotó és igazságszolgáltató intézményeket magában foglaló integráció azért csak látszólagos korlátja az önrendelkezési elvnek, mert a tagállamok a szuverenitásukhoz tartozó egyes hatásköröket önként, nemzetközi szerződés útján ruházták a szervezetre. Bibó kiválóan ábrázolta e folyamat lélektani hátterét annak bemutatásával, hogy ilyesféle együttműködésben való részvételre éppen a fejlettebb államok mutattak nagyobb hajlandóságot, ahol a nemzeti keretek stabilizálódtak, a szabadságtartalom megnövekedett, illetve a demokrácia és a nemzeti tudat harmóniában állt, vagy ismét abba került.^[42]

Nem pusztán az Európai Szén- és Acélközösség létrehozásának körülményei álltak összhangban Bibónak az önrendelkezési elvről megfogalmazott gondolataival, hanem maga az integráció is a fokozatos fejlődés általa javasolt útját járta be.^[43] Az ún. szektorális természetű gazdasági együttműködést jelentő ESZAK sikerei nyomán a tagállamok néhány évvel később megalapították a horizontális jellegű, az egész gazdaságra kiterjedő közös piacot magában foglaló Európai Gazdasági Közösséget és a nukleáris energia békés felhasználását célul tűző Európai Atomenergia-közösséget. A tagállamok akarata negyven évvel később jutott el abba fázisba, hogy lefektessék a közjogi-politikai integráció alapjait. Az Európai Uniót létrehozó, 1992. évi Maastrichti Szerződés a szervezet céljaként rögzítette a béke megőrzését és a nemzetközi biztonság megerősítését azon Helsinki Záróokmánnyal összhangban, amely tartalmazza a határok sérthetetlen-ségét és az államok területi integritását.^[44] E status quo rögzítése az évszázados küzdelmek tárgyát képező területi igényekről való lemondásként értelmezendő, ami miatt az európai integráció első ránézésre akár lezártnak is tekinthető lenne – azonban az elmúlt harminc év eseményeiből tudhatjuk, hogy ez közel sincs így. Sokkal jobban jellemzi az európai projekt természetét, illetőleg a bibói értelemben vett magasabb integráció megvalósításának aprómunkáját az uniós alapszerződésekbe szintén a Maastrichti Szerződés által illesztett azon rendelkezés, amely az Uniót az Európa népei közötti egyre szorosabb egység létrehozásának folyamatként írja le.^[45]

[41] Lásd Gyurgyák, 2016, 171-172.

[42] Bibó, 1965-1974, 382.

[43] Bibó, 1965-1974, 383.

[44] A rendelkezés jelenleg az Európai Unióról szóló szerződés (EUSz.) 21. cikk c) pontjában található. HL C 202., 2016.6.7., 29.

[45] Jelenleg EUSz. 1. cikk. HL C 202., 2016.6.7., 16.

V. ZÁRÓ GONDOLATOK

Habár Bibó lényeges elérendő célként tekintett az európai államokat magában foglaló, tartós szervezeti forma létrehozására, írásaiban kifejezetten nem foglalkozott az Európai Közösségekkel, amit az is befolyásolhatott, hogy a nemzetközi államközösséget elemző tanulmánya az integráció megtorpanását jelentő, ún. eurószklerózis időszaka alatt készült.^[46] Ugyanakkor a „nemzetfeletti integrációról” írt gondolatai arról tanúskodnak, hogy figyelemmel kísérte annak kialakulását és fejlődését, illetve általános törvényszerűségeket is megfogalmazott az együttműködés vonatkozásában. Ahogy a társadalmon belül a félelem megszüntetését és az emberi méltóság érvényesülését vélte alapvetőnek, úgy az államok egymás közötti viszonyaiban is az egyensúlyi helyzetet tartotta ideálisnak, ami a nagyhatalmi realitások figyelembevételét, de ezzel egyidejűleg a méltányosság elvének széleskörű alkalmazását jelentette számára. Mivel az európai társadalomfejlődésre szabadságprogramként tekintett, azon államokat minősítette alkalmasnak az együttműködésben való részvételre, amelyekben ez már stabil realitássá vált, habár magát az integrációt egy lépésről lépésre megvalósítható folyamatként vázolta fel, amely a népek szabad akaratával összhangban valósulhat meg.

IRODALOM

- Bayer József (1999): Globalizálódás, európai integráció és nemzeti identitás. In: *Politikatudományi Szemle*. 1999/1. sz.
- Bibó István (1943-1944): Az európai egyensúlyról és békéről. In: Bibó István (1986): *Válogatott tanulmányok*. Első kötet, 1935–1944. Magvető, Budapest.
- Bibó István (1946a): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: Bibó István (1986): *Válogatott tanulmányok*. Második kötet, 1945–1949. Magvető, Budapest.
- Bibó István (1946b): A békeszerződés és a magyar demokrácia. In: Bibó István (1986): *Válogatott tanulmányok*. Második kötet, 1946–1949. Magvető, Budapest.
- Bibó István (1971-1972): Az európai társadalomfejlődés értelme. In: Bibó István (1986): *Válogatott tanulmányok*. Harmadik kötet, 1971–1979. Magvető, Budapest.
- Bibó István (1965-1974): A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai: Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás. In: Bibó István (1990): *Válogatott tanulmányok*. Negyedik kötet, 1935–1979. Magvető, Budapest.
- Gyurgyák János (2016): *Európa alkonya? Utak és tévutak az európai történelemben és politikában*. Osiris, Budapest.
- Kukorelli István (2019): Bibó István láthatatlan alkotmánya. In: *Politikatudományi Szemle*. 2019/1. sz.
- Szűcs Jenő (1981): Vázlat Európa három történeti régiójáról. In: *Történelmi Szemle*. 1981/3. sz.

[46] Bayer, 1999, 10.

A jogellenesség katarzisa

„a vizsgálódás nélküli élet, nem emberhez méltó élet”^[1]

ABSTRACT

This study focuses on the trial of Socrates who was the famous victim of the Athenian democracy. Despite the fact that he has not left any written works, he is one of the most well-known personalities of ancient times. The reason behind his success is very clear. His style of teaching and his ironic philosophical communication made him a celebrity. In *The Clouds*, Aristophanes depicted Socrates as a negative personality. After the premiere, the public perception of Socrates became darker and the Athenian citizens decided to persecute Socrates. The study analyses the role that the comedy of Aristophanes played in the trial of Socrates.

Keywords: ancient Athenian democracy ■ trial of Socrates
■ malfeasance

Írásom volt tanáromat, a 70 éves Dr. Kukorelli István egyetemi tanárt köszönti, mint gyermekeim professzorát is egyben, generációk tiszteletével, egyúttal emlékeztet tanulmányaink sikeressége érdekében végzett közös fáradozásainkra.

I. BEVEZETÉS

Szókratész pere választott PhD-témám, és ebben a gondolatkörben született meg ez az írás, Dr. Kukorelli István professzor úr tiszteletére és köszöntésére. A dolgozat Arisztophanész szerepét értelmezi Szókratész pere kapcsán, társadalomelméleti szempontból, két aspektusból.

[1] Platón, 2005b, 38a, 103-104.

Az első, hogy a nevezetes perre vonatkozóan, az irodalmi alkotás alapján milyen toposzok határozhatóak meg. A második pedig, hogy az úgynevezett „régivádak” szempontjából Arisztophanésznek milyen szerep tulajdonítható Szókratész elítélése kapcsán, jogi síkon. Az előbbi szempont jelen dolgozatom témája, a második külön munka, amely az „Arisztophanész vádirata Szókratész ellen” munkacímet viseli, és büntetőjogi a vizsgálat szempontja. Az irodalmi mű társadalomelméleti horizonton való vizsgálata során arra teszek kísérletet, hogy kimutassam, hogy tömeges katarzis lehet jogellenes természetű, a büntetőjog szintjén pedig formailag „felbujtás”. Az irodalmi kérdést általános szinten vizsgálja „A tragédia metafizikája a jogban” című írás, amely arra a következtetésre jut, hogy értelmes az irodalmi alkotások vizsgálata a jogi eljárás szempontjából.^[2] Ugyancsak figyelemre méltó témám szempontjából Szókratész perének más horizonton való vizsgálata az „Alvó demokrácia” című kötetben, „Szókratész, az elromlott demokrácia áldozata címmel”. A szerző ékes bizonyítékát adja annak, hogy a többszempontú vizsgálat és narráció közelebb enged a nevezetes perhez.^[3] Jelen esszé is erre törekszik, Arisztophanész művének eddig nem alkalmazott szempontú vizsgálatával.

Az ógörög színházi és politikai életnek a tragédia mellett a komédia a másik meghatározó eleme, mint fiatalabb „testvér”. A színházi bemutatók a korabeli média túlsúlyos mozzanatát képezik, fontos társadalmi események, amelyek olyan politikai súllyal bírnak közösségi, állami szempontból, hogy a városállam fizet a polgárainak azért, hogy részt vegyenek az előadásokon. A színházi bemutatók alapján kialakuló közösségi élmény az előítélet képződésének fontos összetevője. Az előadásokon való részvételért járó fizetség neve *theórikón*, annak nagysága 3 *obolosz*, amely egy nehéz fizikai munkával megszerezhető nap-szám fele. Egy ökörhajcsár teljes napi munkájáért 6 *oboloszt* kapott, hasonlóan, mint a kőfaragók melletti fizikai segédmunkások. Az a katarzis, amelyet a nézők együtt átélnek, azt az üzenetet is közvetíti, hogy változtassák meg az életüket és a véleményüket az élmény alapján, és legyen közös álláspontjuk az előadott toposzokkal kapcsolatosan a bemutatott társadalmi jelenségről, miközben nevetnek és – komédiáról lévén szó – néha röhögnek az „ájtövő” üzenetek kapcsán. Tudjuk, hogy a jó hangulatban tanult vagy sugalmazott információk mélyebben ragadnak meg, a negatív hangulatban szerzett vagy elutasított ismeretekkel szemben. Erről szól majd a beszélgetés az *Agorán*, amely a közvélemény alakításának másik jelentős tere, a színház mellett. A diskurzus folytatódik a *gümnaszi-onokban*, az ünnepségeken, a lakomákon és egyéb közösségi terekben, mígnem a vélt tudás „lecsorog” a társadalom mélyebb rétegeibe, beivódik szerkezetébe, és „biztos tudásként”, gyakran előítéletként találkozhatunk majd vele, amely a „Hallottad-e, szomszéd?” szófordulatban köszön vissza. Ha az előítélet, vagy „leánykori nevén” előzetes ítélet negatív konnotációt kap, amely egy komédiánál nem okozhat meglepetést, megindul a „fekete bárányt” képző mechanizmus, és

[2] Cs. Kiss, 2003, 210-238. (A kutatóprofesszor PhD témavezetőm.)

[3] Szoboszlai-Kiss, 2018, 117-132.

a bárány közösségi kirekesztése a bűnök viselésére. Ebben a szerkezetben egy régi, közismert, de „hatályon kívül helyezett” szöveg parafrázisával élve; „az előítélet anyagi erővé válik, mihelyt a tömeget megragadja”. Azt azonban kijelenthetjük, hogy Arisztophanész nem a Szókratésszal kapcsolatos előítélet „keresztapja”, hanem komédiája csupán elmélyíti azokat, de „visszaesőként”. Szókratész a nevezetes komédia első bemutatásának idején válik közismert emberré, mert egy csatában megmenti Periklész nevelt gyermekét, Alkibiadészt, és a peloponnészosi háború idején legalább három csatában is részt vesz. Ekkor válhat általánossá nevezetes kérdező–vizsgálódó módszere is. A közösség reagál erre a tevékenységre és kialakítja a maga reflexeit, amely előítéletté válhat, figyelemmel a redundanciára is. Ezután került sor Arisztophanész *Felhők* című komédiájának másodszori bemutatására, mintegy ráerősítve a korábbi toposzokra, mert az „ismétlés az előítélet anyja”. Lehetségesnek tartom, hogy a komédia másodszori bemutatásának sikere nem csupán annak jól sikerült átdolgozása miatt következett be, hanem Szókratész ismertsége megnövekedésének és a szofisták tevékenysége miatti, megemelkedett közfelháborodásnak is köszönhető. Az, hogy az első bemutató és más szerzők tevékenysége mennyiben erősítette meg a komédia sikerét, csak feltételezhető. A kérdésfelvetés viszont az, hogy lehet-e a katarzis negatív. A válaszom az, hogy igen, amennyiben tény, előítéletet és értéket szinoptikusan szemlélünk. Ebben az esetben viszont a jogellenesség katarzisének esete állhat fenn.

II. A GÖRÖG KOMÉDIA – MINT MÉDIA

A görög komédia az isteni kultusból ered; „Valószínűleg két egymástól független szertartásából keletkezett: az egyik a Dionüszosz-ünnepeken előadott tréfás és gúnycsúsz, a másik pedig a termékenység-démonok vidám garázdálkodását ábrázoló mimikus játék.”^[4] Az attikai komédia virágzásának ideje mindössze 25 év, i. e. 430-tól számíthatjuk a kezdetét és i. e. 404-ig terjed, mintegy fedésben van a peloponnészosi háború tényleges idejével. Ez az időszak a politikai élet alakítása szempontjából túlsúlyossá teszi a közösségi véleményformálás színházi mozzanatát, amely előítéletben és meghatározott klisékben, rejtetten közli a politikai tartalmakat is. Zömében nem csupán kialakítja, hanem alakítja is azt, hiszen gyakran az ismertre és a köztudottra épít, mintegy elmélyíti azt, és ezzel formálja is, azzal, hogy mind időben, mind pedig térben szétteríti, amint azt esetünkben megfigyelhetjük hatásmechanizmusában, amelyben jelen komédia ugyanúgy „kétszer született”, mint Dionüszosz. Az első alkalommal a komédia megbukott, mert három induló közül „csupán” a harmadik lett. Ezután szerzője átdolgozta, kiegészítette, és ekkor már fölényesen megnyerte

[4] Szerb, 1941, 50.

a versenyt. Tételezem, hogy közben mind a helyzet, mind a befogadó közeg megváltozott, Szókratész vizsgálódásai is szintet emelkedtek és komolyabb reakciókat váltottak ki, mivel bekövetkezett a szofisták kiűzetése Athénból, az *aszebeia* perek felhasználásával is.

III. ARISZTOPHANÉSZ, A NEVETTETŐ–RÖHÖGTETŐ

Arisztophanész születési helye Kudathénai, születési ideje megközelítőleg i. e. 450 körülre tehető. Szerzőnk Szókratész kivégzése után 14 évvel halt meg, i. e. 385-ben.^[5] Kezdetben darabjait más neve alatt adta ki, amelynek állítólag fiatalsága volt az oka. Később pedig fia neve alatt cselekedte ugyanezt, amelynek okát nem ismerjük. Összesen 40 komédiát írt, amelyből 11 maradt ránk. Magyarul Arany János fordításában olvashatjuk a darabokat.

„Arisztophanész komikuma négyes forrású: a drasztikum, a paródia, a személyeskedés és a szabad csapongású fantázia élteti a darabjait.”^[6] Ezeket az elemeket az előítélet képzésének és alakításának az építőköveinek is tekinthetjük, mivel „a legszebb öröm a káröröm, mert abban nincs irigység”. A drasztikum a tréfa legkezdetlegesebb fajtája a görög kultúrában. A paródia is kedvelt eszköz, amellyel Arisztophanész igen gyakran él. A személyeskedés nála különösen nagyfokú, és előszeretettel gúnyol ki közismert alakokat, mint amilyen Kleón, a politikus és Szókratész, a filozófus. „Az óattikai vígjáték a pletyka-sajtó szerepét töltötte be Athénban.”^[7] Ebben a tekintetben Arisztophanész fantáziája felülmúlhatatlan.^[8]

Arany János, a szabadságharc leverése és barátja, Petőfi Sándor halála miatt „rosszkedvű esztendeiben”, lefordította Arisztophanész összes megmaradt komédiáját. Szövegkorpuszunk is ezt a fordítást alkalmazza és ajánlja. Arany János a drasztikumot és a szabadszájúságot inkább körülírta, mint lefordította. Az eredeti, durvább szövegek fordításai az olvasásra ajánlott kiadásban lábjegyzetben szerepelnek, amelyeket további elő- és utószó egészít ki, ez a kiadásnak csak hasznára válik.^[9]

[5] Horváth, 2003, 12.

[6] Szerb, 1941, 50.

[7] Szerb, 1941, 50.

[8] Szerb, 1941, 50.

[9] Arisztophanész, 2002, 193. A 734. sorhoz fűzött magyarázat.

IV. A FELHŐK TÁRGYI LÁTSZATA

A színpad és annak díszlete teljes egészében lefedi az olvasott komédia világát. A szereplők vagy a megadott eredeti tartózkodási helyükön adják elő szövegüket, vagy pedig a színpad egyik oldaláról a másik részébe mennek át, és ott bontják ki mondandójukat. Szókratész nem megy máshová, mert mindig csak a „Gondolkozóban” tartózkodik. Ezt a színpadi egyszerűséget az teszi lehetővé, hogy a színtér egyik oldalán a főszereplő, Sztrepzsiadész lakása lett berendezve, úgy, hogy belátás nyílik a hálószobájába, a díszlet másik fele pedig Szókratész háza, mint Gondolkozda. Érdekes ez a megközelítés, annyiban is, hogy a magánlakás annyira szent és sérthetetlen az ógörög kultúrában és jogban, hogy a lakásán perbe sem lehet idézni Athénban az alperest vagy a vádlottat, hanem csak nyilvános helyen lehetett erre alkalmat keríteni.^[10] Kitérő bizonyíték erre Platón Euthüphrón című dialógusa.^[11]

A darabban fellépő szereplők lényegében két csoportot alkotnak. Az egyik Sztrepzsiadész családja és szolgálai, valamint hozzájuk kapcsolható a két hitelező, akiktől az apa uzsorakölcsönt vett fel, fia lovak iránti vonzalma miatt. A másik pedig Szókratész és köre. A magánlakás szentségét Arisztophanész annyiban azért figyelembe veszi, hogy Szókratész feleségét és három gyermekét nem szerepelteti, nem említi és nem is teszi láthatóvá a darabban. A két meghatározható körhöz kapcsolódik a Felhőtündérek kara, amely a komédia címét is adja egyben, valamint a két megszemélyesített fogalom: az Igaz és a Hamis Beszéd párosa, amely a darab cselekményének demonstrációja miatt fontos.

A komédiát a 82. olimpiász 1. évében adták elő első alkalommal, i. e. 423-ban, az athéni színházban. „Tudjuk azonban, hogy még legalább két komédiaszerző figurázta ki Szókratészt és a szofistákat, mégpedig mindkét esetben valamilyen oknál fogva épp azután, hogy oly hősiessen viselkedett Délionnál, illetve Amphipolisznál.”^[12] A versenytárs Eupolisz Kolakesz Talpnyalók című műve, amelyet i. e. 421-ben adtak elő, amely gúnyolja Szókratészt, tételezett szofista és természetfilozófusi mivolta miatt. Ez már a Felhők második bemutatásának ideje, tehát a 82. olimpiász 3. éve. Eupolisz darabja olyan tehetős polgárról szól, aki a vagyonát a szofistákra költötte és szegényen, elhagyatottan halt meg emiatt.^[13] A másik, Szókratésszal foglalkozó komédia Ameipsziasz Konnosz című komédiája, ezt i. e. 423-ban mutatták be, legyőzve Arisztophanész Felhők című versenyművét, annak első bemutatása alkalmával.^[14] A Felhők „A komikus túlzásoktól eltekintve Arisztophanész ábrázolása hasonlatos ahhoz, ahogyan Platón mutatja be az ifjú Szókratészt, amikor még természetfilozófiával foglalkozott, mielőtt

[10] Horváth, 2003, 14.

[11] Platón, 2005a.

[12] Platón, 2005b, 58., 8. lábjegyzet.

[13] Platón, 2005b, 61., 17. lj.

[14] Platón, 2005b, 58., 8. lj.

a logoszokhoz menekült.”^[15] Platón tanúsága szerint Szókratész találkozott Arisztophanésszal, tételezésem szerint kétszer a komédia bemutatói alkalmával, és harmadszor – Platón szövegkorpusza szerint – Agathón házában, amely során a házigazda drámai versenyen való győzelmét ünnepelték, és a beszélgetés Erósz természetéről folyt. Ezen a lakomán késve megjelent a részeg Alkibiadész is, táncosnők kíséretében. Arisztophanész az emberek származásáról és Erósz mibenlétéről fejtett ki mitologikus gondolatmenetet.^[16] Állítólag (?) Szókratész nem haragudott Arisztophanészre komédiái tartalma és azok bemutatásai miatt, de a komédiaszerző nevét Védőbeszédében, az úgynevezett régi vádakkal kapcsolatosan megemlíti.^[17] Feltételezem, hogy az Arisztophanész mellett ismerté vált két szerző komolyan „ráerősített” arra az előtéletre, amely Szókratészszel szemben a közösségben létezett, és a Felhők sikere részben éppen a meg erősített előzetes ítéleten alapult.

Arisztophanész gúnyolódásai komoly konfliktusokat eredményeztek a számára, mely szerint ismeretes egy esete Kleónnal, mert a sértődött politikus állítólag megverette őt. Ennek következtében a komédia határaitól keletkezett egy rendelkezés, amelyet Arisztotelész is hivatkozik. Feltételezésem szerint ez a szabály inkább *pszefizma*, néphatározat volt. „440/439 és 437/436 közt valóban érvényben volt egy közelebből nem ismert tartalmú törvény, amely a komédia gúnyolódását határok közé szorította. Ismeretes Arisztophanész esete, aki 426-ban előadott Babyloniaiak c. komédiájának gúnyolódásai miatt (amelyek az athéniak szövetségi-politikája ellen irányultak) összeütközésbe került Kleónnal. Egyetemes tilalomról azonban nem tudunk, és a komédiaírók kigúnyolják magát a népet is, (Aristophanész: Lovagok). Legfeljebb a közönség esetleges nemtetszése hathatott gátlóan.”^[18] Ez is mutatja, hogy nem volt veszélytelen tevékenység a komédiaíróké. A filozófia és a komédia sorsa a peloponnészoszi háború végétől egybeforrott. A komédia virágzása véget ért, míg a filozófia Szókratész kivégzésével visszaszorult a közéletből. Szókratész köre a mester halála után javarészt Megarába távozott.^[19]

V. A KOMÉDIA GONDOLATMENETE

Sztrepziadész korán ébredt, mert az uzsorásoktól felvett kölcsöne miatti feladatok és a lelkiismerete nem hagyja aludni. Morgolódik, hogy a családja és a szolgák még alszanak, pedig rövidesen eljön a kamatperiódus vége, és törleszteni kell vagy a tőkét, vagy a kamatot. Komoly összegekről van szó, amely

[15] Platón, 2005b, 58., 8. l. és Platón, 1984, 96a-99d, 1085.

[16] Platón, 1999, 189a-193c, 49-54.

[17] Platón, 2005b, 18d, 57.

[18] Arisztotelész, 1954, 236., 18. számú magyarázat.

[19] Platón, 1984, 59b 12., 1023-1024.

az egyik uzsorásnak 12 ezüst *minát*, a másiknak 3 *minát* kóstál. Ez összesen 15 *mina*, amely a fele annak az összegnek, amelyet Szókratész a perében bírságként *antitimészisz* javaslatában felajánl.^[20] Sztrepzsiadész tartozása egy gazdag athéni lány hozományának a fele, a másik fele pedig valószínű, hogy az uzsorakamatokból összejön az adós terhére.

A főszereplő ebbe a helyzetbe egyetlen és az anyja által állítólag elkényeztetett fiának lovak iránti szenvedélye miatt jutott, a szenvedély finanszírozására vette fel az uzsorakölcsönt. Ezért mindenkivel baja van, még a bolhákkal is veszekszik. Nem kíméli magát sem, és kárhoztatja még azt a házasságszerzőt is, aki rábeszélte, hogy vidéki, kényelmes életét a házasság kedvéért feladja, ennek tetézésére közös gyermekük még álmában is a lovakat hajtja, mert „lókórságban” szenved. Hajnali vívódásában azonban megoldást talált az így kialakult helyzetére, ezért becézve keltegeti fiát, Pheidippidészt, mert szeretné megnyerni megálmodott, nagy tervének, hogy a szofista bölcs szellemek Gondolkozójában olyan tudományt tanuljon, hogy neki semmiképpen ne kelljen visszafizetnie az uzsorát. Azt szeretné, ha olyan szónoklatot tanulna az ifjú, hogy a tartozás nem visszafizetése miatt ellene indítandó pereket mindenképpen megnyerje. Pheidippidész elítélően nyilatkozik az apja tervéről, és nem hajlandó a megadott helyen tanulónak szegődni, mellesleg még előítéletei is vannak a dologgal kapcsolatosan.

Sztrepzsiadész nem adja fel a kitűnőnek gondolt ötletét, és fia elutasító magatartása miatt úgy dönt, hogy a szofista Gondolkozójába személyesen megy el tanulni. Ott azonban olyan nehéz fejűnek bizonyul, hogy elzavarják őt és örökre eltanácsolják a tanulástól, miután végigszenvedi az egész tortúrát. Ellenben azt javasolják neki, hogy a fiát küldje tanulni önmaga helyett. Összezavarodott fejjel és zagyva ésszel megy haza.

Fia látja, hogy apja eltévelyedett, de kíváncsi is arra, hogyan történhetett ez. Sztrepzsiadész előadja a sok redundáns zagyvaságot, amelyet megjegyezni vélt tevékenysége során; ennek ellenére fiában kíváncsiságot ébreszt a feladat iránt. Apjának nyíltan megmondja, hogy ő fogja megbánni, ha mégis hagyja rábeszélni magát erre a tanulásra. Közösen mennek vissza a Gondolkozójába, és a jövődéli tanuló előtt az Igaz és a Hamis Beszéd fogalma megjelenítése és vitája demonstrálja az ajánlott tudomány lényegét, mely szerint a hamisság szónoklattal győzelemre vihethető. A mutatóvány felkelti a fiú érdeklődését, és dühtől vegyes kíváncsiságában elfogadja a tanulói státuszt. Még egyszer figyelmezteti az apját, hogy ezt a döntést meg fogja bánni.

Sztrepzsiadész vidáman megy haza, örül terve sikerének, hogy végül is minden bajának okozója, a fia fogja ténylegesen megoldani azt a bonyolult helyzetet, amibe a lovak és a versenyek, valamint az uzsorások miatt jutott. Nem bánja gondolatban, ha beperelik, mert Pheidippidész, a szofista szónoklás tudományával, minden ügyvédet felülmúl majd a perek során, nem zavarja az sem, hogy

[20] Platón, 2005b, 38b 8., 104.

ez a tevékenység hamisságon, esküszegésen, törvénytelenen, istentelenségen alapul. Számára az adósság nem visszafizetése a követendő cél, amelyet az igazságtalanság alapján nyer meg fia a számára. Tulajdonképpen azt vizionálja, hogy búsasan térül meg a befektetése, amelyet a kamat fizetése helyett a fia taníttatására fordít. Sztrepzsiadész öröme olyan mértékű, hogy dalra is fakad ennek következtében, énekében előre örül az elképzelt eredménynek. Még az ismételt elkövetett hamis eskütől sem riad vissza a majdan elkövetkezendő perben. Örömeben még a közönségnek is kiszól. Nem zavarja az sem, hogy ez a gondolata többszörösen jogsértő és egyben *aszbeia* is.

Amikor Pasiás, az egyik uzsorás, az ógörög jog előírása szerint tanúval, a 12 mináért vagy annak a kamataért jön, durván elutasítja őt. Amyniász, a másik uzsorás is követeli a tőkét vagy annak járulékait, de hasonló elbánásban részesül, mint az előző hitelező, mert Sztrepzsiadész elzavarja a háza közeléből, és megveréssel fenyegeti, ha nem tágit.

Miután így előkészítette a helyzetet, a házba megy, hogy előhívja a fiát, aki mindeközben befejezte a tanulmányait. Az események nem az apa tervei szerint alakulnak, és Sztrepzsiadész pórul jár. A fia először őt veri meg, és bizonyítja is a tanultak alapján, hogy neki ehhez több mint joga van, sőt, még az anyját is meg fogja verni ezen a gondolatmeneten haladva. Az apa számonkéri a szülők tisztelétének kötelezettségét a fiától, de az nem törődik ezzel, csak a tanult módszert szajkózza, és alkalmazza is környezetén. A fiú teljesen megváltozott, ízlésében is, és más dalt énekelne, mint amelyet az apa hallani szeretne, neki a „Nő a darálón” című ének tetszene, demonstrálva azt, hogy minden megváltozott vele kapcsolatosan a tanulása következtében, mert a női felsőtest ringása és az alsó testrészt riszálása inkább kedvére való, mint a hagyomány szerinti ének. A tanultak alapján elsajátított ésszel kíván túljárni az ősi törvényeken és szokásokon, és megmutatja, hogy az apát jogos megverni, mert az is megverte őt gyermekkorában, az anyjának a megverése is ezen a jogcímen alapulna.

Mindezek következtében Sztrepzsiadész lelkében harag gyúl, elsősorban nem maga és a fia ellen, hanem Szókratész és szofista köre irányában. Mély örvénybe akarja taszítani a szofista filozófust és az Igaz és a Hamis Beszédet, mint fogalmakat! Fontos kiemelnünk, hogy a „mély örvénybe taszítás” az egyik neve a halálbüntetésnek abban az időben az athéni büntetőjogban. A Kar azonban őt hibáztatja saját kudarcának okán, de Sztrepzsiadész még a Karral is vitába száll, mondván, korábban ők is buzdították arra a cselekedetre, melyet a tervében felvázolt. A válasz nem marad el, eszerint a buzdítás azért volt, mert a saját kárán kell megtanulnia, hogy helytelenül gondolkodott és cselekedett. Továbbra sem fogadja el, hogy ő lenne a saját kudarc oka, és a Hermésszel vélt konzultáció alapján elveti a jogszerű utat, segítségül hívja a szolgáját, hogy Szókratészra és követőire gyűjtse a házat, mert azok meggyalázták az isteneket. Tudjuk, hogy a fiút a tanulásra meggyőző nagy *agón*, az Igaz és a Hamis Beszéd között, valamint a Gondolkozda felgyűjtása az első alkalommal bemutatott darabban még nem volt benne, ezek az átdolgozás során kerültek elhelyezésre a komédiába, ezek révén mintegy teljessé válnak az előítélet elemei, melyeknek immanens eleme a jogellenes „ítélet”.

VI. AZ ELŐÍTÉLET ELEMEI

Miután az álmából nehézségeire gondolva felriadt Sztrepzsiadész felvázolja problémái okait és szerkezetét a nézőknek, amely esetünkben a város közösségét a közönséget jelenti, de tovább haladva mintegy még egyszer felébred, de most már a gondolataiból, azok megoldásának víziójában. Megszületik az álmából való felriadás következtében az egyszerűnek tűnő megoldás álma. Ennek megvalósításaként rá akarja beszélni a fiát, Pheidippidész, hogy tanulja meg a szofista szónoklatot, hogy ennek a tudásnak a révén nyerjen pert számára az uzsorások ellen, megszabadítva ezzel majd apját a gondjaitól, amelynek fő okozója éppen Pheidippidész. Ezért rámutat Szókratész házára, mint iskolára, általános és előzetes jellemzést adva a szofista filozófusokról, mint leendő tanítóról: „Bölcs szellemek gondolkodója az. / Oly férfiak tanyája, kik tüzes / Kemencének tanítják az eget, / Melyben mi szén vagyunk. Pénzért ezek / Úgy megtanítanak szónokolni, hogy / Úgyed megnyerve, bár igaz, hamis.”^[21] Ezzel a gondolatmenettel Pheidippidész érdeklődését nem túlzottan keltette fel, de azért a fia megkérdezi tőle, hogy pontosan kik lakják azt a házat, amelyet az apja megmutatott neki. „Elmélkedők, a színe java.”^[22] – volt az apa válasza. Azonban a fiú válaszából már kitűnik, hogy neki is van előzetes koncepciója erről a szofista körről, amely már közismert előítélet a közösségben. „Aj, baj, szegények! a nyeglék, úgy-e, / Sápadt meztlábjárók, kik közöl / Való szegény Sokrates, Chairephon?”^[23] Miután a gyermek ilyen véleménnyel leszólta és elhelyezte a tanítókat a közösségi és a saját gondolatrendszerében, ironikusan rákérdez, hogy ezektől a személyektől különben mit lehetne tanulni. Az apa válasza már fogva van az előítélet szintjén, a maga elképzelt valóságában, amely azonban egyben megoldásnak tűnik a problémái egy részére. „Mondják, ezeknél mind a két beszéd / Megvan, tudniillik az igaz, és a hamis: / Ezek közül a második, ha szól, / A leggaládabb ügyben nyertes az.”^[24] Látjuk, hogy az apjának nem az igaz beszéd szerinti tevékenység az elképzélése, hanem a hamisság útján jár prekonceptiója alapján. Hiába azonban Sztrepzsiadész mesterkedése, Pheidippidész nem áll rá a tanulásra, különféle okokra, lényegében saját előítéleteire hivatkozva, miszerint ez méltatlan hozzá, és mit mondanának a barátai, a hosszú hajú lovagtársai, ha ezt megtenné. Az apa azonban annyira foglya saját előzetes ítéletének és a hamisság útjának, hogy inkább úgy dönt, hogy maga megy ebbe a szofista közösségbe. Az sem zavarja, hogy a közvélekedésben ismert, hogy Szókratész tudatlannak vallja magát és mindenki mást is, akinek csak vélt tudása van, így ennek a gondolatmenetnek a parafrázisával fogadják a tanulni vágyó Sztrepzsiadészt: „Tudatlan, engem úgyse! bárki légy, / Hogy az ajtót ily gorombán rugdosod, / Kivervén

[21] Arisztophanész, 2002, 162, 94-100. sorok.

[22] Arisztophanész, 2002, 163, 102. sor.

[23] Arisztophanész, 2002, 163, 103. sor.

[24] Arisztophanész, 2002, 164, 110-115. sorok.

a talált eszmét fejünkéből.”^[25] Miután nehezen szóba állnak vele, Sztrepziadész ízelítőt kap, hogy milyen „eszement” és „fajsúlyos” kérdésekkel foglalkoznak a tanítóknak gondolt emberek. Egyebek között bölcsességük abban áll, hogy a bolha a saját talpához mérten milyen hosszúságot ugrik, és azzal, hogy ezt milyen elmés módon mérte meg Szókratész, valamint, hogy a szűnyog a szájával vagy az alfelével zenél-e. Szóba kerül az is, hogyan hajtotta el Szókratész gondolatát egy gyík, midőn a székletét a fejére ürítette. Nem nehéz felfedezni a gondolatok súlyából ítélve, hogy mit gondolt a közvélemény és a szerző azokról a témákról, amelyek foglalkoztatták Szókratészt és körét, illetve amiről az a hiedelem járja, hogy kutatott feladataik közé tartoznak. Miután a szerző így bemutatta a filozófusi kört, tovább emeli az előítélet szintjét, mert természetfilozófiával való foglalatosságot is tételez Szókratész körének; mint tudjuk, a közvélekedés szerint ez egyenlő volt az istenek tagadásával Anaxagorasz óta, aki i. e. 460 körül települt a városállamba. Érvényben volt a „Diopeithész jós által beterjesztett népgyűlési határozat, amely szerint Athénban fel kellett jelenteni azokat, »akik nem gyakorolták a vallást / nem hisznek istenekben, vagy égi jelenségekről szóló tanokat hirdetnek«.”^[26] Erre az előítéletes törvényre erősít rá Arisztophanész szereplői szövegével, amely pszefizma i. e. 403-ig, a 11. alkotmányreformig volt hatályban. Tovább folytatja az ismerkedést Sztrepziadész; „De miért néz földre mind? TANÍTVÁNY: A földalattit keresik.”^[27] Ezt természetesen kétféleképpen lehet érteni: egyfelől a görögök a zöldségek egy részét így keresték a szabad mezőn, másfelől a föld alatti dolgok kutatását is, mint természetfilozófusi tevékenységet. Erre utal a következő idézet: „De mit csinálnak e lebókolók? / TANÍTVÁNY: A Tartarusban »éjbúvárlanak.«”^[28] Ezt még tovább fokozza Arisztophanész, és így lesz teljes a természetfilozófiáról kialakított előítélet köre: „S miért néz az égbe mindenik alfele? TANÍTVÁNY: Mert a csillagot vizsgálni most tanul.”^[29]

Ezután a felvezetés után találkozik Szókratésszal, a szofista kör vezetőjével a komédia főszereplője, akit egyszerűen a „tudatlanság” után „egynapélőként” köszönt. Sztrepziadész kéri, hogy tanítsa meg őt szónokolni, hogy a kamat, meg az uzorások és a zálogjogok elől elmenekülhessen. Fizetséget is ajánl, amelynek megadására az istenekre is hajlandó megesküdni. Úgy tűnik, hogy főhősünknek néhány hamis esküvel több vagy kevesebb már nem számít, de közben megtudja, hogy azokra, akikre az esküjét tette vagy tenni szándékozik, nem léteznek. „Miféle istenekre esküszöl? / Először is kimentek a forgalomból / Nálunk az istenek.”^[30] Ijedtében és zavarában Sztrepziadész rákérdez, hogy akkor mire kell megesküdni, mert ő bármire hajlandó a vélt tudás megszerzése érdekében. Szók-

[25] Arisztophanész, 2002, 165., 135-137. sorok.

[26] Platón, 2005b, 72., 40. lj.

[27] Arisztophanész, 2002, 167., 187-188. sorok.

[28] Arisztophanész, 2002, 167., 191-192. sorok.

[29] Arisztophanész, 2002, 168., 193-194. sorok.

[30] Arisztophanész, 2002, 171., 247-248. sorok.

ratész megadja a választ a kérdésére, hogy akar-e: „És szóba állni a Felhőkkel, a / Mi isteneinkkel?”^[31] Sztrepziadész kifejezi a szándékát, hogy nagyon is óhajt szóba állni a Felhőkkel. Főhősünknek több szertartáson kell átesnie, és ügyelnie kell az imára, a Felhőkre, a Levegőre, és a villámokra meg a dőrejekre. Szókratész pedig végigvezeti azon a tortúrán, amely a beavatását jelenti az elképzelt „szofista misztériumokba”. Olyan ez, mint egy utazás a városi közösség elképzeléseiben, amelyet a szofista Szókratész és társai felől az előítélet szintjén kialakítottak, vagy kialakítani szándékozik a szerző a kérdéskörrel. Kiderül, hogy a szofisták lopnak az áldozati ételből és csálnak, miközben még fondorlattal el is veszik Sztrepziadész köpenyét, tehát ez egy „bűnszervezet”. Tudjuk azonban a korabeli jogi szabályozás alapján, hogy ha valaki a köpenyét zálogba adta, annak legkésőbb napnyugtáig vissza kell kapnia azt. A lényeg viszont az, hogy az istentelen szofista kör, hamisságra építve, természetfilozófusként is és egyébként is, istentagadó, szent ételből lakmározó tolvaj, istentelen népség. Meglepetéssel veszi tudomásul főhősünk, hogy Zeusz helyett egy Tölcsér van csupán. „Tölcsér? no bíz ezt se gyanítám, / Hogy Zeusz nincs, hanem egy Tölcsér lett a mindenség ura immár.”^[32] A Kar erre, mint később kiderül, még ironikusan rá is erősít, hogy tovább taszítsa abba a gödörbe főhősünket, amelyet magának ázott és egyre inkább elmélyít, miközben a hamisság tudásának bűvöletében él, hogy esküjét megszegve, istentelen módon a nyelvét használva, hamis szónoklattal és perbeszéddel kívánja, hogy megszabaduljon a törvény előírta terhétől, hogy a szerződés kötelez, mint jogi kötelék. „Ugy-e tehát, tagadod mi velünk, hogy más isten volna, egyéb mint / A Chaos és e Felhők, meg a Nyelv: e három; semmi azon-tul?”^[33]

Sajnos Sztrepziadész eszéhez semmilyen módszerrel nem tud hozzáférni a tudás és Szókratész elképzelt tanítása sem. Ekkor viszont kérdés, hogy az a nem tudás, amellyel rendelkezik, csak a saját előítélete lehet, még a főnevek nemei is meglepetést keltenek számára, amelyet Arisztophanész tovább facsar, arra a szintre, hogy a szofisták nyelvfilozófiai törekvését is az írótolla hegyére tűzze, maradék eszét is elvéve a főszereplőnek, a nyelv labirintusában utaztatva, amelyben az időmértékes verselés is gondot okoz neki. Szókratész a komédia szerint többféleképpen próbálja tanulásra szorítani Sztrepziadészt: „Észlelj tehát és tanakodjál, s eszed összeszedve / Forgasd alá- s föl; / Zsákútra találva pedig, legott ugorj eszeddel / Más gondolatra; hanem kerülje / Szemed, édes álmaid.”^[34] Hiába azonban a biztatás az erőfeszítésre és a szorgalomra, Sztrepziadész nem tudja megugrani a tanulás akadályát, marad saját sekély és csekély esze és az előítéletei. De egyéb problémái is vannak Sztrepziadésznek, mivel Szókratész és köre tele van vérszívó élősködőkkel, tehát a megelőző attribútumok mellett még koszosak is a szofisták, amellyel a bolha és az ágyi poloska jár együtt, és

[31] Arisztophanész, 2002, 171., 251-253. sorok.

[32] Arisztophanész, 2002, 171., 381-382. sorok.

[33] Arisztophanész, 2002, 171., 124-125. sorok.

[34] Arisztophanész, 2002, 191., 700-705. sorok.

nincs menekvés előlük. Már azon forgatja az eszét Sztrepziadész, hogy inkább egy thesszáliai boszorkánnyal oldja meg a problémáját, aki a Holdat megállítja, hogy a fizetés ideje – amely a holdhónap meghatározott napjára esik – soha ne jöjjön el. Míg más gondolata szerint egy tükörrel olvasztaná le az írás dátumát a szerződési okiratról, és még lángra is lobbantaná, hogy ne kelljen időre fizetnie az adósságát. De a tanulás semmilyen formában nem hagy nyomot az eszében, ezek pedig már a menekülési kifogások, amelynek következtében Szókratész egyszerűen elzavarja őt. „Mit bolondozol! / Pusztulj előlem, nem tanítalak.”^[35] Más fordulattal is illeti: „Pusztulj a manóba, / Ügyetlen, hájfejű vén ember!”^[36] Ismét a Felhőkötől kér tanácsot, s így kapja meg a követendő eljárását, hogy amennyiben van felnőtt fia, azt küldje el maga helyett tanulni. Tudott, hogy a szofisták a gazdag ifjakra vadásznak, még Platón szerint is.^[37] Tehát a Kar, mint a közösség képviselője, tovább taszítja saját rögeszméi útján a főhóst. Sztrepziadész válaszában kifejti, hogy ugyan van felnőtt fia, de a lovakon kívül más nem érdekli, és nem akar tanulni. De érzi, hogy nincs más választása, és még nagyobb eltökéltséggel megy haza, mint ahogyan idejött, hogy rábeszélje a fiát a tanulásra. Megfogadja, ha nem lesz eredményes a rábeszélése, elzavarja a háztól Pheidippidész, kitagadva őt.

Otthon már, kikelve magából, indulatosan veszekszik a fiával, aki viszont bolondnak tartja az apját. „S örültségedbe már addig jutottál, / Hogy ily eszeveszett emberekre hallgatsz?”^[38] Sztrepziadész letorkolja, hogy így nem szabad beszélni a bölcs és eszes, nagy férfiakról. Kimondja az egyértelmű szándékát és döntését: „De jöjj tüstént, s tanulj helyettem ott!”^[39] Fia megfenyegeti az apját, hogy megbánja, ha ő elmegy a Gondolkozdába tanulni. Szókratésznek is nyersen válaszol Pheidippidész, amikor rááll a vele való találkozóra, akasztással vizionálja, amikor az kérdezi őt: „Volnál te jártas! rajta függenél.”^[40] Szókratész csak azt a megjegyzést fűzi az ifjú kiszólására, hogy milyen szép kiejtéssel mondja a „függenél” szót. Az apja azt kéri, hogy hadd hallgathassa meg mind az Igaz, mind pedig a Hamis Beszéd előadását. Szókratész lehetővé teszi, hogy ez a találkozó a két fogalommal megtörténjen. Tudjuk, hogy ez a beszéd, mint nagy *agón*, az átdolgozás után került Arisztophanész komédiájába, és az eredményből, amelyet az első helyezés jelent, ez ki is tűnik. A vita a két megszemélyesített fogalom között az ifjak neveléséről szól, miközben a Kar igyekszik mederbe terelni a folyamatot: „Hagyjátok a patvart s csúnya szidalmat: / Inkább te mutasd meg a régi tanod, / Te meg az új nevelési szabályaidat, / Hogy hallva vitátok ez ifjú, / Válassza meg a követendő.”^[41] Az Igaz Beszéd a hagyományos nevelési mód lényegét

[35] Arisztophanész, 2002, 196., 783-784. sorok.

[36] Arisztophanész, 2002, 196., 789-790. sorok.

[37] Platón, 2006, 221 c6-223, b7, 30-33.

[38] Arisztophanész, 2002, 199., 834-835. sorok.

[39] Arisztophanész, 2002, 199., 839. sor.

[40] Arisztophanész, 2002, 200., 870. sor.

[41] Arisztophanész, 2002, 204-205., 934-938. sorok.

adja elő, amelyet törvény szabályoz, a közösség végzi a hagyomány szerint, és annak minden tagja közvetít az ifjak csoportjai felé, lényegében a *dokimaszia* eljárását írja le, amely teljes egészében a hagyományos athéni nevelési modellt fedi.^[42] A Hamis Beszéd a szofisták által követett nevelési modellt ábrázolja, amely az ifjak egyéni nevelési rendszerét tárja elénk, eltérően a közösségi modelltől; szakértők, a szofisták végzik, fizetség ellenében. „Hisz a nevem: »Hamis Beszéd«, is ép azért ragadt rám / A bölcselők között, hogy én első valék, ki tudtam / Törvényt s jogot ellenkező irányba elcsavarni.”^[43] Pheidippidész a Hamis Beszéd győzi meg, hogy az ő útmutatásai szerint készüljön a szónoki beszédre. Nem is lehet másképpen, hiszen hamisság a feladat, amelyet el kell végeznie, így az Igaz Beszéd nem lehet az övé, tehát a választása látszólagos, egy színjáték csupán a csúsztatások sorában. Szókratész biztatja az apát, hogy nem lesz eredménytelen a fizetsége, és megéri a befektetést és az áldozatot. Az egyáltalán nem zavarja Arisztophanészt az előítélet gyártásában és megerősítésében, hogy Szókratész a hagyományos értelemben nem tanít, és nem is fogad el fizetséget a tevékenységéért. „Ne félj: ügyes sophistát kapsz haza.”^[44] A fiú véglegesen rááll a tanulásra, de búcsúzóul még odaszúr Sztrepzsiadésznek: „Te bánd ezt meg, jó apám, idővel.”^[45] Ez az utolsó, hogy a fiú „jó apa” kifejezéssel illeti Sztrepzsiadészt. Az apa azonban csak a saját gondolatait és a saját hangját képes meghallani, és öröme, mint az örültség kezd elhatalmasodni rajta, nem veszi számításba az áldozatot, amelyet a siker érdekében hoz, amelynek az ára Arisztophanész szerint az ifjú, mint az ifjak megromlása lesz, amely természeténél fogva következik az esztétikai különösből. „Pöröljenek hát! bánom én, ha egyszer jól megtanult beszélni a fiam?”^[46] Elért sikere és fián aratott győzelme tudatában, örömmel és dalra fakadva megy haza. Ez lesz számára a ”vég kezdete és a kezdet vége”.

A fizetési idő elérkeztével az uszorások a szerződés és a szerepük szerint megjelennek, tanúval, az adós háza előtt, és felszólítják Sztrepzsiadészt a kölcsönvett összeg vagy az esedékes uszorakamat megfizetésére, de ő törvénytelen módon, szerződésellenesen, esküszegően, a szerződésüket felrúgva, durván elutasítja a jogosultakat, annak reményében, hogy a fia felkészült az ügy kezelésére. Akár újabb hamis esküre is kész, és bátran áll az esetleges perrel való fenyegetés elébe, még a költségeket is inkább vállalja a fizetség helyett. Megfenyegeti az uszorásokat: ha nem távoznak önként, tetteleg fogja őket bántalmazni. A Kar konstatálja a kialakult helyzetet: „Azon van, hogy ne adja meg a pénzt, amelyet kölcsön kapott.”^[47] A jog szerint ez a helyzet a perbe való idézést jelenti, és az eljárás kezdetét, amelyet tanúk jelenlétében, lakáson kívül kell szükségképpen cselekednie a jogosultnak, négy nappal az illetékes hivatalnok előtt való megje-

[42] Platón, 2005b, 175, 63. lj.

[43] Arisztophanész, 2002, 208., 135-140. sorok.

[44] Arisztophanész, 2002, 212., 1111. sor.

[45] Arisztophanész, 2002, 212., 1114. sor.

[46] Arisztophanész, 2002, 213., 1142-1143. sorok.

[47] Arisztophanész, 2002, 221., 1035-1036. sorok.

lenés határnapja előtt.^[48] Ez a helyzet, amely esetünkben a lakás előtti idézést mintázza, nem egyértelműen jogszerű, ez azonban – sok egyéb jogi kihívás mellett – Arisztophanészt egy cseppet sem zavarja.

Először szép szóval hívja a fiát Pheidippidészt a demonstrációra, majd miután az nem ért a szóból, maga megy be érte a házba, hogy büszkélkedhessen vele a Kar és a közönség előtt is, és természetesen önmaga előtt is tetszelegjen. De pórul jár, mert a fia ütlegelni kezdi őt és a fejére olvassa a tanult szólamokat. „Azért taníttattalak hát, bolondúl, / Igazat cáfolni, hogy most rám vitázd, / Hogy apát fúnak verni szép s jogos?”^[49] A fiú visszapöröl és továbbra is zabolátlanul viselkedik, még az édesanyja megverését is kilátásba helyezi, mivel gyermekkorában mindkettő megverte őt. A tanultak alapján ígéri, hogy a törvény szabályain is túljár. Azzal fenyegetődzik az ifjú, hogy „Megmutatom, hogy jogszerű megverni az apánkat”.^[50] Már is előállt az ifjak megrontásának esete az előítélet szintjén, amely szerint a szofisták az okai ennek, és különösen Szókratész, hogy az ifjak eltértek az igaz beszédétől, és a jó szokásokat és erkölcsöket, a hagyományos törvényi rendet és az istenek tiszteletét semmibe veszik, kifordulva önmagukból.

A Kar szembesíti saját cselekvésének következményével Sztrepzsiadészt: „Csupán magad vagy mind ennek az oka, / Ki rossz ügyekbe ártád magad.”^[51] De a főszereplő még most sem hajlandó elismerni tévedését, és vitázik a Karral, hogy ez nem így van. Felelőssé próbálja tenni őket, mint a közösség képviselőit, hogy ők is buzdították erre az elkövetett cselekménysorra. A Kar válasza sem kékis: „Mindenkor így teszünk mindenkivel, / Ha látjuk, hogy gonosz dolgokra vágy, / Míg végre bajba ejtjük, hogy tanulja félni az isteneket.”^[52] Végezetül megérti, hogy rossz helyzetbe került. Rádöbben arra is, hogy a következményeket neki kellene viselnie, de az előítéletei foglyaként másra terheli a hibáit. Megérteni véli, hogy a közösség mit kíván tőle, és ennek majd eleget is tesz. Sztrepzsiadész levonja az elméleti következtetéseket monológjában: „Én esztelen! mily örült is valék, / Hogy Sokratesért az isteneket / Eldobtam! Édes Hermes, ne bosszankodj / És el ne vessz, sőt megbocsásd nekem, / Ha csácsogásban elment az eszem, / Sőt még tanácsolj: pörbe fogjam-é / Őket? vagy a mi tetszésedre lesz – / Bölcsen sugallod, hogy ne pörlekedjem, / Hanem tüstént gyújtsam fel hajlokát / A szájasoknak. Jer, jer, Xanthias, / Létrát elő, fejszét! és mássz fel a / Gondolkozdára, vágd a födelét - / Ha gazdád szeretted – míg a fejökre nem ontod az egész épületet. / Nekem meg égő fáklyát hozzanak! / Majd meglakoltatom ma őket én, / Ha még oly nyegle kérkedők is!”^[53] Tehát az előítélete alapján nem perel, hanem – önmagával megtanácskozva – egyedül mindjárt ítéletet is hoz, hogy a vélt közösségi akarat nevében Sztrepzsiadész szolgáját is segítségül hívva, megkezdí Szókra-

[48] Horváth, 2003, 14.

[49] Arisztophanész, 2002, 223., 1338-1341. sorok

[50] Arisztophanész, 2002, 225., 187-188. sorok.

[51] Arisztophanész, 2002, 227., 1454-1455. sorok.

[52] Arisztophanész, 2002, 228., 1458-1461. sorok.

[53] Arisztophanész, 2002, 228-229., 1476-1492. sorok.

tész házában a lebontását, ő pedig zsarátnokot vesz a kezébe, és rájuk gyújtja a házat. Azért pedig, hogy ez sem nem igazságos, sem nem törvényes, sem nem jogszerű, cseppet sem aggódik, de úgy tűnik, hogy az előítélet természete már csak ilyen, még a lincselés is jogszerűnek tűnhet, ha a másikon láttatja a saját hibáit. Ezt az ex lex állapotot a közösség nevében a Kar próbálja legalizálni, és legitimálni az igazságosnak gondolt cselekedetet/ítéletet. Így válhat látszólagossá mind az igazság szolgáltatása, amely még esetünkben a jogszolgáltatás szintjét sem éri el, mert aki istentelen, az ezt érdemli. „Mert hát mi ész volt meggyalázni az / Isteneket s a hold útját keresni? / Kergesd dobáld, üsd! sok egyéb okért, de / Főképp az istenek bántalmáiért!”^[54]. Az előítélet alapján nyugvó cselekménysor az igazságtalanság/jogtalanság művészi szintre emelésével, úgy tűnik, hogy gondolataiban gyönyörködve megnyugszik a lélek, de ez az élmény esetünkben a jogellenesség katarzisa lesz.

IRODALOM

- Arisztophanész (2002): Felhők. In: *Arisztophanész Vígjátékai*. Fordította: Arany János. Szerkesztette és a jegyzeteket készítette: Bolonyai Gábor. Utószó: Kövendi Dénes. Osiris Könyvkiadó, Budapest.
- Arisztotelész (1954): *Az athéni állam*. Fordította: Ritoók Zsigmond. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Arisztotelész (1994): *Az athéni állam*. In: *Államéletrajzok. Arisztotelész, Hérakleidész Lembos, Pseudo-Xenophón, Kritias és Héródész Attikos*. Fordította: Ritoók Zsigmond, Németh György. Osiris – Századvég Kiadó, Budapest.
- Cs. Kiss Lajos (2003): *A dráma metafizikája a jogban*. In: Horváth Barna (2003): *A géniusz pere. Szókratész-Johanna*. Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő.
- Horváth Barna (2003): *A géniusz pere*. Szerkesztette: Cs. Kiss Lajos. Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő.
- Horváth Pál (szerk.) (2001): *Egyetemes Jogtörténet I*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Laczó József (2017a): *Szókratész pere* szinoptikus olvasatban. In: Révész Béla (szerk.): *Horváth Barna emlékkönyv*. Iurisperitus Kiadó, Szeged.
- Laczó József (2017b): *Az athéni állam a tizenegyedik alkotmánymódosítás után*. In: *Szakmai Szemle*. XV. évf., 4. sz.
- Laczó József (2018): *Az aszebeia – istentelenség bűncselekménye*. In: *Jog-Állam-Politika*. 2018/1. sz.
- Pauszanasz (2008): *Görögország leírása I-II*. Fordította: Muraközi Gyula. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő – Gödöllő.
- Platón (1984): *Phaidón*. Fordította: Kerényi Grácia. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Platón (2005a): *Euthüphrón*. Fordította: Mogyoródi Emese. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Platón (2005b): *Szókratész védőbeszéde*. Fordította: Mogyoródi Emese. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Platón (2005c): *Kritón*. Fordította: Gelenczey-Miháltz Alirán. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

[54] Arisztophanész, 2002, 230., 1506-1509. sorok.

- Platón (2006): *A szofista*. Fordította, a jegyzeteket és az utószót írta: Bene László. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Platón (2005d): *A lakoma*. Fordította: Horváth Judit, Steiger Kornél. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- Szerb Antal (1941): *A világirodalom története*. Tizedik kiadás. Magvető Kiadó, Budapest.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2018) *Alvó demokrácia. Kormányzásról, törvényről, erkölcsről Homérosztól Szókratészig*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr.
- Thomas Alexander Szlezák (2000): *Hogyan olvassunk Platónat?* Fordította: Lautner Péter. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

Contracting-in paradigma a joghatósági klauzulákban, különös tekintettel az univerzális nemzetközi bíróságokra és a regionális emberi jogi bíróságokra

ABSTRACT

The article treats the contracting-in paradigm of the compulsory jurisdiction of universal international courts and regional human rights courts. It compares the practice of these judicial fora regarding the declarations accepting the respective courts' and tribunals' compulsory jurisdiction, with special regard to reservations attached to these declarations. The author concludes that while the International Court of Justice, in view of the principle of State sovereignty, is very liberal regarding the reservations and recognition of any kind of restrictions, the regional human rights courts prioritize the *pro homine* principle, prevent the influx of reservations and do admit only those reservations which were included in the treaties establishing the respective court.

Keywords: contracting-in paradigm ■ optional clause ■ International Court of Justice ■ Tribunal of the Law of the Sea ■ European Court of Human Rights ■ Inter-American Court of Human Rights

I.

Általánosan kötelező joghatóság helyett, a valamely nemzetközi bíróság kötelező joghatóságának egyoldalú nyilatkozatok hálózatán alapuló rendszere az első világháború után létrejött Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumának kidolgozásához kapcsolódik. Annak idején ugyanis a tárgyaló delegációk a létrehozandó állandó bírói fórum kötelező joghatóságában nem tudtak megegyezésre jutni, s különösen a nagyhatalmak

elleneztek bármiféle kötelező joghatóság bevezetését. A brazil delegátus, Fernandez javaslatára azonban elfogadásra került az ún. fakultatív klauzula, az Állandó Nemzetközi Bíróság Statútumnak az a rendelkezése, amely lehetővé teszi, hogy az államok egyoldalú nyilatkozattal, a hasonló nyilatkozatot tevő államok közötti viszonylatban, kötelezőnek ismerjék el a Bíróság joghatóságát.^[1]

A kötelező bíraskodás kérdésében a második világháború után, a San Francisco-i konferencián sem volt egyetértés, s ugyanaz történt, mint negyedszázaddal korábban; a jogászok támogatták az új bíróságnak, a Nemzetközi Bíróságnak kötelező joghatósággal való felruházását. A megegyezéshez azonban hiányzott a politikai akarat, és az 1920-ban kidolgozott fakultatív klauzulát szinte változtatás nélkül vették át a Nemzetközi Bíróság Statútumának 36. cikkében. E rendelkezés értelmében az államok az ENSZ főtitkárhoz intézett, egyoldalú nyilatkozattal kötelezőnek ismerhetik el a Bíróság joghatóságát „minden olyan Állammal szemben, amely ugyanazt a kötelezettséget vállalja ... minden olyan jogvitára nézve, amelynek tárgya: a) nemzetközi szerződés értelmezése, b) a nemzetközi jog bármely kérdése, c) olyan tény létezésének megállapítása, amely ha valóban bizonyul, nemzetközi kötelezettség megszegését jelenti, d) nemzetközi kötelezettség megszegése esetében teljesítendő jóvátétel természete vagy terjedelme.” A Bíróság joghatóságát elfogadó nyilatkozatok hálózata a szerződéses kötelezettséghez hasonló rendszert alkot, s az államok a rendszerben részes valamely másik állammal szemben – feltéve, hogy az érintett államoknak a Bíróság joghatóságát elfogadó nyilatkozataik átfedik egymást – egyoldalú keresettel a Bíróság előtt eljárást indíthatnak.^[2] McNair bíró, aki az 1950-es években volt a Nemzetközi Bíróság elnöke, a kötelező joghatósági nyilatkozatoknak ezt a hálózatát az Angol-Iráni Olajtársaság ügyében *contracting-in* rendszernek nevezte.^[3]

A fakultatív klauzula rendszere korlátozott, kötelező joghatóságot jelent, nemcsak azért, mert annak az ENSZ 193 tagállama közül mindössze 73 állam részese,^[4] hanem azért is, mert az államok a Bíróság kötelező joghatóságát csak bizonyos fenntartásokkal, korlátozásokkal ismerték el. A Statútum 36. cikkének 3. bekezdése értelmében a „nyilatkozatok feltétel nélkül, vagy több Állammal vagy bizonyos Államokkal szemben a viszonosság kikötésével, avagy bizonyos időre korlátozva tehetők”. E rendelkezés alapján az államok a Bíróság kötelező joghatóságát elfogadó nyilatkozataikhoz sokféle és egyre bonyolultabb *ratione personae*, *ratione materiae* és *ratione temporis* fenntartásokat csatoltak, amelyek következtében, némelyik állam vonatkozásában felmerül a kérdés: a nemzetközi vitáknak mi az a köre, amire az illető állam hajlandó volt a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát elfogadni. Maga a Bíróság számos ügyben foglalkozott a fenntartások megengedhetőségével, különösen a Statútumban nem említett

[1] Fernandez javaslatával kapcsolatban ld. Hudson, 1972, 126-127.

[2] A fakultatív klauzula jogi jellegével kapcsolatban ld. Lamm, 2005, 96-103.

[3] Anglo-Iranian Oil Co, United Kingdom v Iran, Preliminary Objections (Individual Opinion of President McNair), Judgement of 22 July 1952. ICJ Reports 1952, 116.

[4] 2022. áprilisi adat.

korlátozásokkal, s mindenkor nagyon is engedékeny álláspontra helyezkedett – lényegében bármiféle korlátozást elfogadott. Tette ezt a Bíróság annak ellenére, hogy többször felmerült, és történtek bizonyos próbálkozások annak érdekében, hogy korlátozzák a Bíróság kötelező joghatóságát elfogadó nyilatkozatokhoz fűzhető fenntartások körét. A testület azonban tartotta magát ahhoz, hogy a Statútum 36. cikkének 3. bekezdését sohasem értelmezték úgy, mint amely kimerítő felsorolását adja azoknak a feltételeknek, amelyek mellett az államok elfoglalhatják a Bíróság kötelező joghatóságát.^[5] A fenntartások szabadságával kapcsolatban a Bíróság az 1980-as években a *Nicaragua elleni katonai és katonai jellegű akciók ügyében* hangsúlyozta: „A Bíróság kötelező joghatóságát elfogadó nyilatkozatok fakultatív, egyoldalú aktusok, s az államok teljesen szabadok, hogy ilyeneket tegyenek-e vagy sem. A nyilatkozatok megtevételekor az államok szabadok a tekintetben is, hogy .... azokhoz feltételeket, illetve fenntartásokat csatoljanak.”^[6]

A korlátozásokkal és fenntartásokkal kapcsolatos nagy szabadság nemcsak sokféle és igencsak vitatható tartalmú fenntartásokhoz vezetett,^[7] hanem ahhoz is, hogy konkrét jogvitákban az államok – éppen a fenntartásokra hivatkozva – pergátló kifogások formájában vitatják a Bíróság joghatóságát, és emiatt igen csak elhúzódnak az ügyek, s gyakran évekbe telik, mire a Bíróság az ügyek érdemében döntést hoz.

II.

A későbbiekben a *contracting-in* megoldás alkalmazásra került több, univerzális nemzetközi bíróság és regionális bíróság joghatóságára vonatkozó szakasz kidolgozásakor.

Az 1982-ben kelt ENSZ Tengerjogi Egyezménye által életre hívott Tengerjogi Törvényszék kötelező joghatósága vonatkozásában is a fakultatív klauzulához hasonló rendelkezést fogadtak el. Hozzá kell tenni azonban, hogy a Tengerjogi Törvényszék esetében kétféle kötelező joghatóságról lehet beszélni; egyfelől az egyoldalú nyilatkozatokon alapuló kötelező joghatóságról, másfelől pedig, maga az Egyezmény két ügycsoport tekintetében eleve rögzíti a Törvényszék kötelező joghatóságát.^[8]

[5] Case Concerning the Aerial Incident of 10th August 1999. (Jurisdiction of the Court) Judgment of 21 June 2000. ICJ Reports 2000. 29.

[6] Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Jurisdiction of the Court and Admissibility of the Application) Judgment of 26 November 1984. ICJ Reports 1984. 418.

[7] Ld. az ún. destruktív fenntartásokat: Lamm, 2005, 93-236.

[8] Ez a két ügycsoport a parti állam által visszatartott hajók és azok legénységének elengedésével kapcsolatos vitákat, valamint bizonyos esetekben ideiglenes intézkedések elrendelésével összefüggő ügyeket jelent; vagyis, olyan vitákról van szó, amelyek gazdasági és humanitárius okokból azonnali intézkedést igényelnek. A Tengerjogi Törvényszék kötelező joghatóságával kapcsolatban ld. Kawano, 2017, 421-439.

A Tengerjogi Törvényszék egyoldalú nyilatkozatokon alapuló joghatósága annyiban mindenképpen különbözik a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságától, hogy a Tengerjogi Egyezmény értelmében a Törvényszék csak az egyik fórum, amelynek joghatóságát az Egyezmény értelmezésével és alkalmazásával kapcsolatos vitákra egyoldalú nyilatkozataikban a részes államok elfogadják. A Tengerjogi Egyezmény 278. cikkének 1. bekezdése értelmében az államok több fórum – mégpedig a Tengerjogi Törvényszék, a Nemzetközi Bíróság, a Tengerjogi Egyezmény VII. Melléklete szerinti választottbíróság, illetve az Tengerjogi Egyezmény VIII. Mellékletében említett speciális választottbíróság – közül választhatnak; vagyis, a Tengerjogi Egyezmény szerint a *contracting-in* megoldás valójában négy fórum tekintetében lehetséges.^[9] Meg kell jegyezni, hogy a bírói fórumok közötti választás lehetősége volt az ára annak, hogy a Tengerjogi Egyezmény kidolgozása során konszenzus jöjjön létre a viták kötelező bírói rendezése tekintetében.^[10] A Tengerjogi Törvényszék egyoldalú nyilatkozatokon alapuló kötelező joghatósága *ratione materiae* lényegesen korlátozottabb, mint a fakultatív klauzula alapján a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát elfogadó államok közötti viszonylatban érvényesülő joghatóság. Ez a korlátozottabb joghatóság nemcsak abból adódik, hogy a Nemzetközi Bíróság egy általános hatáskörű nemzetközi bírói fórum, amely bármely nemzetközi jogvitával foglalkozhat, a Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék pedig egy speciális nemzetközi bíróság, hanem eleve a Tengerjogi Egyezmény bizonyos rendelkezéseiből is. A Tengerjogi Egyezmény ugyanis egyfelől rögzíti, hogy a Törvényszék egyoldalú nyilatkozatokon alapuló joghatósága kizárólag csak az Egyezmény értelmezésével és alkalmazásával kapcsolatos vitákra ismerhető el, másfelől pedig, bizonyos tengerjogi vitákat eleve kivesznek a kötelező vitarendezési eljárások alól,^[11] sőt, az államok további vitákat is kivonhatnak a Tengerjogi Törvényszék kötelező joghatósága alól.

Az elmondottak alapján megállapítható, hogy a Tengerjogi Törvényszék kötelező joghatóságára vonatkozó *contracting-in* rendszer igencsak bonyolult szabályokat tartalmaz, azonban éppen ezekkel a bonyolult szabályokkal próbálták elérni azt, hogy a Törvényszék kötelező joghatósága alá csak olyan viták tartozzanak, amelyekkel kapcsolatban remélhető, hogy azokat az államok hajlandók lesznek e fórum elé terjeszteni.

A *contracting-in* paradigma található a mind ez idáig Csipkerózsika-álmát alvó, EBESZ Békéltetési és Választottbíróságot létrehozó, 1992-ben kelt Stockholmi Egyezményben is. Az okmány 26. cikkének 2. bekezdés értelmében „az

[9] Az államok többsége nyilatkozatában a Tengerjogi Törvényszék kötelező joghatóságát választotta. Miután azonban négy fórum közül lehet választani, így az összkép meglehetősen vegyes.

[10] Klein, 2005, 54.

[11] Így kizárják a parti állam szuverenitási jogaival és joghatóságával kapcsolatos viták egy részét, a parti államnak a kizárólagos gazdasági övezetében és a hozzá tartozó kontinentális talapzaton végzett kutatások szabályozásával kapcsolatos jogait érintő egyes kérdéseket, valamint a kizárólagos gazdasági övezetben a tenger élővilágának kiaknázásával és megőrzésével összefüggő vitákat.

Egyezmény részes államai bármikor kijelenthetik a letéteményeshez intézett jegyzékben, hogy *ipso facto* és külön megegyezés nélkül minden olyan állammal szemben, amely ugyanazt a kötelezettséget vállalja, kötelezőnek ismerik el a választottbíróóság joghatóságát. Az ilyen nyilatkozat határozatlan időtartamra vagy bizonyos időre korlátozottan tehető.” Az itt található formula szinte szó szerint azonos a Nemzetközi Bíróság 36. cikkének 2. bekezdésében található fakultatív klauzulával. Annak érdekében, hogy a *ratione materiae* fenntartások elburjánzásának elejét vegyék, az Egyezmény rögzíti, hogy melyek azok a viták, amelyeket az államok a nyilatkozataik hatálya alól kizárhatnak; ilyenek lehetnek az állam területi integritására, a honvédelemre, az ország területe feletti szuverenitásra, vagy más területek fölötti joghatóság tekintetében egymással ellentétes igényekre vonatkozó viták. Tekintettel arra, hogy az EBESZ Békéltetési és Választottbíróósága még soha, egyetlen ügyet sem tárgyalt, így nehéz prognosztizálni, vajon egy konkrét jogvitában az említett listát a testület a korlátozások kimerítő felsorolásának vagy pedig csak példálódzó jellegűnek tekintene-e.^[12]

III.

A *contracting-in* paradigma került alkalmazásra a regionális emberi jogi bíróságok joghatósága vonatkozásában, mind az egyének, illetve egyének csoportjai által indított panaszokkal kapcsolatos ügyek, mind pedig az államközi panaszok tekintetében.

Az 1950-ben elfogadott *Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről*, közismert nevén, Emberi Jogok Európai Egyezménye által életre hívott Emberi Jogok Európai Bírósága eredetileg nem rendelkezett kötelező joghatósággal, s az okmány 46. cikke szerint az államoknak a Bíróság joghatóságát külön elfogadó nyilatkozatban kellett elismerniük. Vagyis, itt is a *contracting-in* megoldással találkozunk. Ez volt a helyzet egészen 1998. november 11-ig, amikor hatályba lépett a 11. Kiegészítő Jegyzőkönyv, s ezzel a Bíróság joghatósága kötelezővé vált, mind az államok, mind pedig a nem állami szereplők által kezdeményezett peres eljárások tekintetében. Miután az Emberi Jogok Európai Bizottságát ezzel egyidejűleg megszüntették, illetve az beolvadt a Bíróságba, ettől kezdődően a jogaikban sértett személyek és azok csoportjai minden további nélkül, közvetlenül fordulhatnak az Emberi Jogok Európai Bíróságához.^[13]

[12] Jelenleg az EBESZ Békéltetési és Választottbíróóságának joghatóságát elfogadó egyetlen nyilatkozat sincs érvényben; mindezidáig 6 állam tett ilyen nyilatkozatot, mégpedig határozott időre szólóan (5, illetve 10 évre), az előírt időtartam lejártá miatt azonban ezek a nyilatkozatok mára már nincsenek hatályban.

[13] Az „átállás” nem volt nehéz, miután az 1980-es évekre az Emberi Jogok Európai Egyezményében részes államok mindegyike nyilatkozatával elfogadta az Emberi Jogok Európai Bíróságának joghatóságát.

A 11. Kiegészítő Jegyzőkönyv hatálybalépése előtt a nyilatkozatokhoz fűzhető fenntartások kérdése az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában is felmerült, s a testület egyértelműen a fenntartások ellen foglalt állást. A Loizidou c. Törökország ügyben a Bíróság a fenntartások megengedettségével összefüggésben hangsúlyozta: alapvető különbség van a Nemzetközi Bíróság és az Emberi Jogok Európai Bíróságának szerepe és célja között; a hágai Nemzetközi Bíróság önálló, független nemzetközi bírói fórum, amely nem kapcsolódik egy olyan, emberi jogi standardokat rögzítő szerződéshez, mint amilyen az Emberi Jogok Európai Egyezménye.^[14] A Nemzetközi Bíróság a világ bármely államai között felmerülő nemzetközi jogi vitával foglalkozhat, az Emberi Jogok Európai Bíróságának feladata viszont egy jogokat megállapító szerződés betartásának ellenőrzése.^[15] Ha megengednék, hogy az államok a Bíróság joghatóságát elfogadó nyilatkozataikhoz *ratione loci*, vagy *ratione materiae* fenntartásokat csatolhassanak, jelentősen gyengítenék a Bíróság szerepét, és csökkentenék az Egyezménynek, az európai közrend alkotmányos okmányának hatékonyságát.^[16]

Az Emberi Jogok Európai Bíróságáról elmondható: e fórum vonatkozásában tehát megvalósult az, amit az Állandó Nemzetközi Bíróság alapító atyái reméltek, az egyoldalú nyilatkozatokon alapuló joghatóságot felváltotta a Bíróság általánosan kötelező joghatósága, s ennek is köszönhető, hogy mára ez a bíróság Európában a legmagasabb emberi jogi bírói fórum.^[17]

Az 1969-ben kelt, az Emberi Jogok Amerikaközi Egyezményével, az ún. San José-i Paktummal létrehozott Emberi Jogok Amerikaközi Bíróságának joghatósága vonatkozásában mind a mai napig a *contracting-in* paradigma érvényesül. Az Egyezmény 62. cikke értelmében a szerződésben részes államok az okmányt „megerősítő vagy az ahhoz történő csatlakozási okiratuk letétbe helyezésekor vagy azt követően bármikor kijelenthetik, hogy a Bíróság joghatóságát *ipso facto*, külön megállapodás nélkül kötelezőnek ismerik el minden, az Egyezmény értelmezésére vagy alkalmazására vonatkozó kérdésben”. A nyilatkozatok feltétel nélkül, a viszonyosság feltétele alapján, meghatározott időre vagy meghatározott esetre tehetők; mint látható, a San José-i Paktumban is szinte szó szerint a fakultatív klauzula szövegét vették át.

A latin-amerikai államok az Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága joghatóságának elfogadásakor deklarációikhoz – hasonlóan a Nemzetközi Bíróság részére tett nyilatkozatokhoz – korlátozásokat csatoltak, így kikötötték a viszonyosságot, kizárták a nyilatkozat visszaható hatályát, illetve rögzítették a deklaráció visszavonásának lehetőségét, sőt, arra is van példa, hogy egy állam annyiban

[14] Case of Loizidou versus Turkey (Preliminary Objections), Strasbourg, C.E., Judgment of 23.03.1995, para. 68.

[15] Case of Loizidou versus Turkey (Preliminary Objections), Strasbourg, C.E., Judgment of 23.03.1995, para. 84.

[16] Case of Loizidou versus Turkey (Preliminary Objections), Strasbourg, C.E., Judgment of 23.03.1995, para. 75.

[17] Madsen, 2018, 243.

ismerte el a Bíróság joghatóságát, amennyiben az összhangban van az illető állam alkotmányával.^[18] Éppen az utóbb említett korlátozással kapcsolatban merült fel a fenntartások megengedhetőségének kérdése; a latin-amerikai államoknak azonban sikerült a *contracting-in* rendszerüket megőrizni attól, ami a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatósági rendszerét aláasta. Az Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága a *Constitutional Tribunal and Ivcher Bronstein versus Peru ügyben* egyértelműen kimondta, hogy az Emberi Jogok Amerikaközi Bíróságának joghatóságát elismerő nyilatkozatokhoz nem fűzhető fenntartás, kivéve azokat a korlátozásokat, amelyek a San José-i Paktum 62. cikkének 1. bekezdésében szerepelnek. A Bíróság hangsúlyozta, miután az Egyezmény emberi jogi védelmi rendszerének alapvető jelentőségű klauzulájáról van szó, az nem lehet alávétve a San José-i Paktumban nem szereplő olyan korlátozásoknak, amelyekre az államok saját szempontjaikat szem előtt tartva hivatkoznak.^[19]

Az Emberi Jogok Amerikaközi Bíróságát illetően is felmerült a *contracting-in* rendszer kiiktatása, vagyis a San José-i Paktum 62. cikkének módosítása és a Bíróságnak kötelező joghatósággal való felruházása, ez a javaslat azonban mindezidáig nem került elfogadásra.^[20]

IV.

A *contracting-in* paradigmával kapcsolatban összefoglalásként elmondható, hogy amikor ez a formula az Állandó Nemzetközi Bíróság vonatkozásában, egy évszázaddal ezelőtt bevezetésre került, jó megoldásnak tűnt, mivel így megvalósulhatott a Bíróság részleges kötelező joghatósága, mégpedig úgy, hogy maradéktalanul tiszteletben tartották az államok szuverenitását. A javaslatot kidolgozó Jogász Bizottság tagjai úgy vélték, hogy a felállításra kerülő bíróság kötelező joghatósága hamarosan majd széles körben elfogadásra kerül. Ehelyett azonban az történt, hogy az államok egy része nem csatlakozott a rendszerhez, s ami igazán problémát okozott, és mind a mai napig gondot okoz, az az alávétési nyilatkozataikhoz csatolt fenntartások sokasága, amelyekkel az államok igen jelentős mértékben korlátozták a két világháború között az Állandó Nemzetközi Bíróság, napjainkban pedig a Nemzetközi Bíróság kötelező joghatóságát. A később létrejött bíróságok esetében a nemzetközi közösség államai tanultak a két Nemzetközi Bírósággal kapcsolatos gyakorlatból, s igyekeztek mind a bíróságokat alapító okiratokban, mind pedig a fórumok joggyakorlatával kizárni, illetve korlátozni a bíróságok joghatóságát elfogadó nyilatkozatokhoz fűzhető fenntartásokat.

[18] Jelenleg 22 állam nyilatkozata van hatályban.

[19] IACtHR, Case of the Constitutional Tribunal (Competence), Judgment of 24.09.1999, Series C, n. para. 35.

[20] Vö. A.A. Cançado Trindade, 2003, 1-64.

Mint látható, a bíróságok két csoportja az azonos modellen alapuló rendelkezéseket a gyakorlatban eltérően értelmezik. Az államközi vitákat rendező bíróságoknál, s vonatkozik ez különösen a Nemzetközi Bíróságra, az államok szuverenitásának tiszteletben tartása a mindent megelőző szempont, s erre hivatkozva szabad utat engednek a Bíróság kötelező joghatóságát elfogadó deklarációkhoz fűzhető fenntartások áradatának. Ezzel szemben az emberi jogi bíróságok – figyelemmel arra, hogy a *pro homine* elv esetükben mindent megelőző – ellenálltak annak, hogy az államok különféle jogi praktikákkal korlátozhassák a bíróságok joghatóságát, és akadályozhassák e fórumoknak az emberi jogi jogsértésekkel kapcsolatos eljárását.²¹

IRODALOMJEGYZÉK

- Cançado Trindade, Antonio Augusto (2003): *Informe: Bases para un Proyecto de Protocolo a la Convención Americana sobre Derechos Humanos, para Fortalecer Su Mecanismo de Protección, vol. II.* 2nd. ed. San José of Costa Rica, Inter-American Court of Human Right, 1-64.ts. (Elérhető: <https://www.corteidh.or.cr/tablas/a11694.pdf>. Letöltés ideje: 2022. április 14.)
- Hudson, Manley O. (1972): *The Permanent Court of International Justice 1920–1942.* Arno Press, New York.
- Kawano, Mariko (2017): Compulsory Jurisdiction under the Law of the Sea Convention: Its Achievements and Limits. In: Crawford, J. – Koroma, A.G. – Mahmoud, S. – Pellet, A. (eds.): *The International Legal Order: Current Needs and Possible Responses. Essays in Honour of Djamchid Momtaz.* Brill Nijhoff, Lieden, Boston.
- Klein, Natalie (2005): *Dispute Settlement in the UN Convention on the Law of the Sea.* Cambridge University Press, Cambridge.
- Kowalska, Samanta (2021): Pro Homine Principle: An Axiological Compass in Interpretation Norms in the Field of Human Rights. In: *The Age of Human Rights Journal.* Sun, 13 June 2021. (Elérhető: <https://revistaselectronicas.ujaen.es/index.php/TAHRJ/article/view/6175/5655>. Letöltés ideje: 2022. április 13.)
- Lamm Vanda (2005): *A Nemzetközi Bíróság kötelező joghatósági rendszere.* KJK Kerszöv, Budapest.
- Madsen, Rask (2018): The European Court of Human Rights. In: Karen J. Alter, Laurence R. Helfer, Mikael Rask Madsen (eds.): *International Court Authority.* OUP, Oxford.

A COVID-19 járvány hírközlési vonatkozásai piaci és közigazgatáselméleti szempontból

ABSTRACT

The study provides a detailed analysis of the impact of the current COVID-19 pandemic on the market as well as the organisational and legal aspects of public administration in Hungary. In particular, the study focuses on the fundamental influence the pandemic has on the communication and media market and the financial management thereof. These impacts are not necessarily negative of course, but the majority are. Nevertheless, without distinguishing between positive and negative effects, the author of the study analyses all the impacts and correlations caused by the pandemic in these two key economic segments which are relevant from the perspective of public administration.

Keywords: economic public administration ■ communications
■ media ■ COVID-19 pandemic

Az alábbi tanulmányomat Dr. Kukorelli István professzor úr 70. születésnapjának tiszteletére írtam, mellyel boldog születésnapot és jó egészséget kívánok a Professzor Úrnak!

Az új típusú koronavírus okozta járvány alapjaiban határozta meg a korábbi éveket, mikro- és makrovonatkozásokban változtatta meg a mindennapi életet, életvitelt. A járvány egyénre, társadalomra, gazdaságra, kultúrára stb. gyakorolt hatása, talán nem túlzás állítanunk, hogy átláthatatlan és szegmenseiben is csak nehezen vizsgálható. A járvány okozta helyzetet jelen összefoglalóban a hírközlés szempontjából vizsgáljuk. A járványhelyzet komplexitására, a folyamat lezáratlan voltára is tekintettel a jelen tanulmány célja az, hogy a teljesség igénye nélkül rövid áttekintő képet adjon a pandémia hírközlés területére gyakorolt hatásairól, ezen iparágakban tapasztalható sajátos jelenségekről. Röviden kitérek arra is, hogy a járvány sújtotta években milyen hírközlési vonatkozású eredményeket ért el a piac és a közjogi szabályozás.

I. A JÁRVÁNY HÍRKÖZLÉSRE GYAKOROLT HATÁSAI

Az új típusú koronavírus terjedése miatt a legtöbben korábban meg nem tapasztalt élethelyzetben találták-találják magukat, akár a hetekre-hónapokra történő bezártságra, esetleges elszigetelődésre, a munkavégzés, tanulás megváltozott körülményeire, akár a gazdasági visszaesés miatti bizonytalanságokra gondolunk. Az elektronikus hírközlés a karantén, a kijárási korlátozások idején felértékelődött, felértékelődik, sőt, kulcsfontosságúvá, stratégiai jelentőségűvé, nemzetgazdasági szempontból pedig az egyik legkiemeltebb területté vált és válik. Ezen körülmények között a hírközlési szolgáltatások által lehetővé tett kapcsolattartási, tájékozódási, tanulási, kikapcsolódási lehetőségek nem ritkán kizárólagossá válnak.

A járvány miatt megnövekedett az elektronikus hírközlési szolgáltatások igénybevétele, terheltsége. Mind a hangforgalom, mind az adatforgalom emelkedett, a fix és a mobilszolgáltatások, hálózatok tekintetében egyaránt. A kiváltó okok legtöbbször a közismert, előbbieken említett körülmények: karantén, korlátozások, az otthoni munkavégzés, oktatás stb., az offline életmód helyett online életvitelre tértünk át. A szellemi dolgozók sokaságának vált irodájává a lakása egyik sarkában, szobájában kialakított bázis, ahonnan videókonferencián egyeztet kollégáival. Nem egy esetben a munkavégzés volumenét is megváltoztatta, a munkaidő-szabadidő határának elmosódását is eredményezte a járvány. A tanköteles korúak monitor előtt, tablet- vagy telefonkijelzőn keresztül követik a tanórákat. Kikapcsolódásként otthonról nézhetünk üres nézőtér előtt eljátszott színházi darabokat, streaming-szolgáltatók kínálatából választva „mehetünk” moziba, vagy online nézhetünk sorozatokat. Az otthonokból érkező hálózati terhelés így, a járvány előtti időszaktól eltérően, gyakorlatilag az egész napot felöleli: a járvány előtt az volt tapasztalható, hogy a forgalmas órák 20:00 és 22:00 óra közé esetek, a pandémia miatt a forgalmas órák 9:00 órától 22:00 óráig tartanak, mert a távmunka és az online tanítás a nappali órákban zajlanak, a szórakozás célú igénybevétel pedig este.

A pandémia következtében az elmúlt években hazánkban 20-40%-kal ugrott meg a vezetékes és mobilinternetes adatforgalom. A hazai távközlési infrastruktúra fel van készülve ennél nagyobb terhelésre is, és szélesebb spektrumban vizsgálva a kérdést, megállapítható, hogy ez csak egy kisebb kiugrás volt. Míg a hazai interneten 2010-ben 100 petabyte körüli összeforgalom volt mérhető, 2019-re ez tizenkétszeresére nőtt, a jelenlegi becslések szerint 2030-ra pedig ez az érték három-ötszörösére növekedhet.^[1] A Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság (a továbbiakban: NMHH) 2020-2021. éveket vizsgáló mobilpiaci jelentése is igazolja, hogy többet interneteztünk és telefonáltunk a járvány miatt. A vírushelyzet hatására a hívásforgalom 13,8%-kal, az internetforgalom 30,1%-kal emelkedett a 2019. év végéhez képest.^[2]

[1] Index.hu: A távközlési hálózat a gazdaság észrevétlen lélegeztetőgépe, 2021.

[2] NMHH: Többet telefonáltunk és interneteztünk a koronavírus hatására, 2021.

A járványhullámokban szintén jelentősebb adat- és beszédforgalom jelentkezik. Erre összefoglaló kimutatások jelenleg még nem érhetőek el, de például a Budapest Internet Exchange (BIX) forgalmi statisztikáiból^[3] egyértelműen kirajzolódik az internetforgalom-növekedés.

Összességében a hírközlési hálózatok képesek voltak és jelenleg is képesek kiszolgálni, kezelni a jelentősen megnövekedett igénybevételt, amihez természetesen a szolgáltatók aktív és proaktív magatartására, hálózatfejlesztésre elengedhetetlenül szükség volt.

Számos kutatás, felmérés monitorozza a járvány hírközlési vonatkozásait, hatásait, többek között a TeleGeography weboldalán^[4] követhetők nyomon a folyamatok, hírek. A webhely a hálózati hatásokra és az iparág ezen hatásokra adott válaszai köré csoportosítva ismerteti a fejleményeket, a távoli munkavégzés miatt jelentkező kihívásokra is figyelemmel. A forgalom növekedését, megemelkedett sávszélességigényt számos híradásuk alátámasztja.

További előrejelzések, elemzések, a járvány alakulásának fényében idővel korrigált analízisek sokasága érhető el a világhálón. Ezek közül kiemeljük a telekommunikáció és média terén mérvadóknak tekinthető Analysys Mason elemzéseit. Egy, az első járványhullám során közzétett előrejelzésük^[5] szerint egy-egy év alatt állhat helyre a hírközlési iparág. A jelentés három forgatókönyvet vázolt fel. Az első, optimista változat alapján egyik gazdasági területet sem éri túl nagy sokk a kiesés után, és körülbelül egy év után helyre is áll. A második, realista verzió a Nemzetközi Valutaalap 2020. áprilisi, 2020-ra és 2021-re vonatkozó előrejelzéseit vette alapul, miszerint legalább két év szükséges a korábbi gazdasági eredmények eléréséhez. A harmadik, pesszimista variáns elhúzódo visszaeséssel számolt, amelyben a járvány második hulláma is akadályozza a viszonyok normalizálódását, illetve feltételez más instabilitást jelentő eseményeket: e szerint a 2008-ashoz hasonló gazdasági válsághoz hasonló a COVID-19 megbetegedés okozta válság. Az Analysys Mason kutatásai azt mutatják, hogy 2020-ban az észak-amerikai és a nyugat-európai nagy hírközlési szolgáltatók üzleti eredményei átlagosan 5%-kal estek vissza a 2019. év második negyedévéhez képest. Az előző év azonos időszakához képest a negatív eredmény egy általános tendencia, és különösen a mobilszolgáltatások bevétele esett vissza. Ez azonban nem az előfizetők számának csökkenésével, hanem a barangolási bevételek kiesésével magyarázható. A növekvő, illetve stagnáló előfizetői szám mellé csökkenő előfizetőnkénti forgalmi bevétel párosult – ami nem jelenti szükségszerűen a forgalom csökkenését, gondoljunk csak a számos szolgáltató által a karantén alatt biztosított, több gigabyte-os ingyen adatforgalmi csomagra –, és ez vitte negatív értékbe a mobil eredményeket. A második hullám elejére nyilvánvalóvá vált, hogy a kutatócég által vázolt enyhe, optimista előrejelzés nem fog valósággá válni, de bízunk abban, hogy a hírközlési iparág nem négy év alatt fogja elérni a járvány, a válság előtti szintet.

[3] Bix.hu: Összesített statisztika, 2021.

[4] TeleGeography: State of the Network. Updates on COVID 19.

[5] Bailey et al., 2020.

A járvány, válság hatása tehát vegyes képet mutat a hírközlési szektorban. Az ágazat ugyanúgy megsínyli ezek következményeit, de a megváltozott körülmények a hírközlési szolgáltatások nagyobb volumenű, biztonságos működését követelik meg, és a növekvő igények, kereslet mérséklék a negatívumokat. Egyes elemzőcégek válságmenedzselési, „túlélési” stratégiákat, tanácsokat is megfogalmaztak a hírközlési piac szereplőinek. A PricewaterhouseCoopers (a továbbiakban: PwC) közép- és kelet-európai régióra kiterjedőelemzésében rámutat, hogy mivel a világjárvány üzleti vállalkozásokra gyakorolt hatása egyre fokozódik, a távközlési szektorban működő vállalatoknak is alkalmazkodniuk kell az új körülményekhez a krízishelyzetből való kilábalás érdekében. Az alábbi öt, a jövő szempontjából kritikus területre kell összpontosítaniuk:

- újra kell gondolniuk a sokcsatornás megközelítést és a digitális ügyfélélményt;
- fel kell készülniük a lehetséges kormányzati beavatkozásokra a gazdaságban, ilyen például a gyorsan növekvő ágazatok aszimmetrikus adóztatása, vagy a követelésbehajtás korlátozása a veszélyeztetett fogyasztók védelmében;
- ügyelniük kell a likviditásra, és fel kell készülniük a behajthatatlan követelések állományának esetleges megugrására;
- fel kell mérniük az akvizíciós lehetőségeket, valamint
- érdemes fontolóra venniük, hogy belépjenek új, magas potenciállal rendelkező piaci szegmensekbe, mint például az online oktatás vagy a távgyógyászat.^[6]

II. A HÍRKÖZLÉS A JÁRVÁNY ELLENI KÜZDELEM SZOLGÁLATÁBAN

A COVID-19 okozta szokatlan körülmények sok emberben és egyes társadalmi csoportokban meglepő reakciókat váltottak ki, illetve felerősítettek meglévő, alaptalan félelmeket. A járvány kezdetén, 2020 tavaszáig megközelítően 140 olyan eset történt Európa-szerte, amikor távközlési infrastruktúra-elemeket, jellemzően mobiltornyokat, bázisállomásokat rongáltak meg az ötödik generációs mobilhálózatok egészségügyi kockázatai, közelebbről a SARS CoV-2 vírus 5G rendszereken való terjedésétől való félelem miatt. A toronyrongálások Nagy-Britannia területére koncentráálódtak, de sok eset történt Hollandiában is. Előfordult, hogy az áldozatul esett tornyon 5G-s szolgáltatás nyújtására alkalmas hírközlési építményelem, antenna nem is volt. A jelenséggel az Egészségügyi Világszervezetben (a továbbiakban: WHO) és az Európai Unió felsőbb szintjein is foglalkoztak, az álhíreket, összeesküvés-elméleteket tudományos alapokon megcáfolták. Hazánkban a Magyar Népegészségügyi Központ is közzétett egy

[6] PwC: A COVID-19 válság felgyorsította..., 2020.

tájékoztatót az 5G rendszerek egészségügyi kérdéseiről, amiben felhívták például arra a figyelmet, hogy a rádióhullámokon, mobilhálózatokon a koronavírus és egyéb vírusok sem képesek terjedni.^[7] Egyéb hajmeresztő és „trollkodó” konteók is napvilágot láttak az 5G-ről, amelyeket a tudományos világnak rendre cáfolnia kellett. Így például rögzíteni kellett, hogy az orvosi maszkok fém orrmerevítőjében nincs 5G antenna, és a vakcinákban nincs nanochip, se 5G-s, se olyan, ami az elektromos gitárok hangjának torzítására való pedál áramkörét tartalmazza.^[8]

Az ilyen és ehhez hasonló, racionális alapon megmagyarázhatatlan jelenségek ellenére kétségtelen, hogy a hírközlés hozzájárul a járvány elleni küzdelemhez: például emberek mozgásmintáinak mobilhálózati adatokon alapuló és összesített, adott országra kiterjedő ismerete hasznos a közegészségügyi hatóságok számára pandémia idején, mert segítheti a betegség terjedésének nyomon követését, amely szükséges a járvány visszaszorítását szolgáló döntések meghozatalához. Lényeges e körben, hogy az adatvédelmi alapelvek és szabályok érvényesülését garantálni kell, vagyis gondot kell fordítani olyan információk eltávolítására az adatokból, amelyek azonosíthatják az ügyfelet (például név vagy telefonszám).

Ezzel a kérdéssel részletesen foglalkoznak különböző testületek, kutatások, szabályozók, ajánlások stb. A Cullen International 13 európai országra kiterjedő, 2020. tavaszi kutatása^[9] összefoglalja a résztvevő országok kormányai, illetve hatóságai által a koronavírus-megbetegedés elleni küzdelem elősegítése érdekében tett lépéseit, az elektronikus hírközlési szolgáltatást nyújtó szolgáltatókra előírt adatmegosztási és adatkezelési követelményeket, valamint az önkéntes adatmegosztási megállapodásokat. Példaként említhető, hogy a Cseh Köztársaság, Szlovákia és Spanyolország külön jogszabályt fogadott el, amely kötelezte az elektronikus hírközlési szolgáltatókat az adatok hatóságokkal történő megosztására. Belgiumban, Franciaországban és Olaszországban drónokat használtak a lakosságra vonatkozó társadalmi távolságtartási szabályok betartásának ellenőrzésére.

A GSM Association (a továbbiakban: GSMA), a világszerte több mint 750 mobilszolgáltatót és 400 további szervezetet tömörítő iparági szervezet, 2020. májusi összefoglalójában^[10] foglalkozott a mobiladatok felhasználhatóságával. A tanulmány a mobilhálózatok üzemeltetése közben keletkező hatalmas mennyiségű adatot három kategóriára osztja: a) az adott hálózat felépítéséről és állapotáról szóló adatok, b) az ügyfélkapcsolati adatok, ezek magukba foglalják az ügyfelek szociális, demográfiai adatait, például: korukat, nemüket, vagy valamely más szociális jellemzőjüket; c) eseményadatok, amelyek a legegységesebbek, ezek hordozzák a legtöbb személyes információt. Az eseményadatok jellemzően az előfizetői és a hálózati eszközök közötti interakciókról tárolt információk, ideértve

[7] Nemzeti Népegészségügyi Központ: Az ötödik generációs (5G) mobiltelefon rendszerek..., 2020.

[8] HVG: Az orvosi maszkban 5G-s antenna van..., 2020; HVG: Chip a vakcinákban?, 2021.

[9] Cullen International: Data sharing by providers..., 2020.

[10] GSMA, 2020.

a telefonhívásokat, az SMS-eket és az adatforgalmazás során keletkezett belső hálózati adatokat, amelyek nem a tartalommal kapcsolatosak, hanem a forgalommal. Ide tartoznak továbbá a hívásleíró rekordok (Call Description Records, CDR), vagy meta-adatok, amelyek a forgalom lebonyolításának útvonaláról tartalmaznak információkat, továbbá azok az adatok, amelyek azt mutatják, hogy az egyes SIM-kártyák melyik cellatoronyhoz kapcsolódtak egy adott időpontban. A személyes adatjellegűktől megfosztott, megtisztított adatok számos célra felhasználhatók: a hálózati forgalom összesített adataiból például meg lehet állapítani a speciálisan a COVID-19 vészhelyzettel kapcsolatosan tájékoztatást adó és segítséget nyújtó szolgáltatók, valamint a hagyományos segélyhívó szolgáltatók felé menő hívások számát. Az Origin-Destination, vagyis OD mátrixok az emberek helységeik, illetve régiók közötti mozgásának a volumenét mutatják. Ezek olyan hálózati modellek felépítésére használhatók, amelyek segítenek előre jelezni a fertőzés terjedését, és megmutatják az utazási korlátozások távolabbi helyekre gyakorolt hatásait, és az emberek válság idején történő mozgását. A kutatás számos példát említ a szolgáltatók és hatóságok közötti együttműködésre, ami azt mutatja, hogy a piaci szereplők az adatszolgáltatás-megosztás tekintetében is kooperáltak az állami-hatósági oldallal a járvány leküzdése érdekében. A kutatás kitért a mobilapplikáción keresztül gyűjtött adatokra is. A résztvevő országok túlnyomó többségében az egészségügyi hatóságok kaptak hozzáférést a mobilalkalmazásokon keresztül megosztott adatokhoz, és az adatmegosztás jellemzően a felhasználó hozzájárulásán alapult.

Az Európai Bizottság (a továbbiakban: Bizottság) 2020 áprilisában tett közvé égy ajánlást^[11] a COVID-19 leküzdése érdekében történő mobilapplikációk és mobilitási adatok felhasználásával kapcsolatos európai eszközkészlet (*EU Toolbox*) kidolgozására. A Bizottság az ajánlásban felkérte az EU tagállamait, hogy szakértői értékelés céljából tájékoztassák a Bizottságot és a többi EU tagállamot a COVID-19 elleni küzdelmet támogató mobilapplikációkkal és a mobilitási adatok felhasználásával kapcsolatos intézkedéseikről. Emellett rögzített néhány általános biztosítékot, köztük azt, hogy a személyes adatokat kizárólag a vírus elleni védekezéshez lehet feldolgozni; kereskedelmi vagy bűnüldözési célokra nem. Rendszeresen felül kell vizsgálni, hogy szükség van-e a személyes adatokra, amikor pedig már nem, az érintett adatokat meg kell semmisíteni, kivéve, ha azok tudományos értéke meghaladja a személyes jogokra gyakorolt hatásukat. Mindemellett a Bizottság kiemelte: a mobilitási adatokra nagy szükség van a járvány terjedésének feltérképezéséhez és előrejelzéséhez. Az ajánlást követően megjelent az eszközkészletet részletező dokumentum, az interoperabilitást elősegítő iránymutatás és technikai specifikációt tartalmazó dokumentum is.^[12] Az Európai Adatvédelmi Testület (a továbbiakban: EDPB) a COVID-19 elleni

[11] A Bizottság 2020. április 8-i (EU) 2020/518 ajánlása a COVID-19-válság leküzdéséhez és az abból való kilábaláshoz szükséges technológia és adatok, különösen a mobilalkalmazások és az anonimizált mobilitási adatok használatára szolgáló közös uniós eszköztárról.

[12] Elérhető a Bizottság vonatkozó weboldalán (ld. European Commission: eHealth and COVID-19).

küzdelemmel kapcsolatos mobilapplikációk alkalmazásáról szóló iránymutatásában rámutatott arra, hogy a személyes adatok állami hatóságok általi feldolgozásához nem feltétlenül szükséges a felhasználó hozzájárulása. Az EDPB álláspontja szerint megfelelő jogalap lehet erre, ha fontos közérdekre hivatkozó jogszabály írja elő a személyes adatok hatóság általi feldolgozását. A hírközlési szolgáltatás végfelhasználóinak nyomon követése (vagyis a historikus, nem anonimizált helyadatok felhasználása, feldolgozása) kivételes körülmények között arányosnak tekinthető az EDPB álláspontja szerint.

Az adatszolgáltatással összefüggésben, hazánkban a 2020. tavaszi veszélyhelyzet ideje alatt hatályban volt kormányrendelet írta elő generális szabályként, hogy az innovációért és technológiáért felelős miniszter az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében, a járvány terjedésének modellezése, elemzése céljából jogosult bármely rendelkezésre álló adat megismerésére, kezelésére, valamint, hogy e minisztert a feladata ellátása érdekében az állami és önkormányzati szervek, gazdálkodó szervezetek, magánszemélyek támogatni, a kért adatszolgáltatást teljesíteni kötelesek.^[13]

Magyarországon a vírus elleni védekezés érdekében több mobilalkalmazás is elérhető. A VírusRadar elnevezésű kontaktkutató applikáció névtelenül rögzíti azoknak a felhasználóknak az adatát, akikkel huzamosabb ideig egy helyen tartózkodott a felhasználó. Ha bármelyiküknél fertőzést mutattak vagy mutatnak ki, a rendszer értesíteni tudja a többieket a kockázatokról. Működés közben a központi adatregiszter nem kap adatokat, hanem a felhasználó mobiltelefonja figyelni Bluetooth Low Energy (alacsony fogyasztású Bluetooth) kapcsolaton keresztül a környező készülékeket, begyűjti és tárolja azok egyedi azonosító kódjait, melyeket a készülék a vírus hozzátétőleges lappangási idejéig, tehát kb. két hétig tárol. A találkozás rögzítéséhez 20 percen át megközelítően két méteres távolságon belül kell lenni a két készüléknek, tehát két, az utcán szembemenő személy pillanatnyi közelségét nem regisztrálja a program. Az adatokat csak akkor kell az alkalmazás megfelelő gombjának lenyomásával automatikusan a központnak beküldeni, ha az illető koronavírus-tesztje pozitív lett. Ilyenkor az egyedi kódok alapján generálódnak az érintett telefonszámok, melyeken az egészségügyi központ kontaktuskutatói üzeneteket küldhetnek a többieknek, hogy esélyük volt megfertőződni, ezért javasolt, hogy vonuljanak karanténba.

A Házi Karantén Rendszer (a továbbiakban: HKR) egy olyan applikáció, amely segít ellenőrizni a Covid-19 fertőzés miatt hatósági házi karanténba rendelt személyek esetében a karantén szabályainak betartását, és lehetővé teszi a karanténba rendelt betegek nyilvántartását és felügyeletét. A HKR-t kizárólag hatóságilag

[13] Az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során teendő intézkedésekről (III.) sz. 46/2020. (III. 16.) Korm. rendelet, 10. §.

házi karanténba helyezett személyek használhatják. A rendszer távellenőrzés útján (bejelentkezési kérésekkel) figyeli a házi karantén szabályainak betartását, ehhez távellenőrzéskor lekéri az okostelefonból a házi karanténba rendelt személy térkoordináta-adatait, és önarckép alapján ellenőrzi az okostelefon használójának személyazonosságát, beépített arcfelismerő rendszere révén. A felhasználónak naponta háromszor lehetősége van rövid egészségügyi állapotfelmérő kérdőívet kitölteni az alkalmazásban. A kérdőíveket anonim módon, összesítve használják fel a súlyos megbetegedések közeljövőben várható számának megbecsülésére.

A technológia, a hírközlés számos más aspektusban is segíti a járvány kordában tartását, legyőzését. Kínában például olyan intelligens sisakokkal látták el a rendőröket, amelyek képesek jelezni a magas testhőmérsékletű embereket. Intelligens karkötők is elérhetők, amik jelzik a használónak, ha testhőmérséklete jelentősen a normál érték fölé emelkedik. Kína számos kórházában alkalmaznak csatlakoztatott hőmérőket (*connected thermometers*) is, amelyek valós időben figyelik a koronavírus-fertőzött betegek testhőmérsékletét, és az így keletkező adatokat vezeték nélküli továbbítással juttatják el a központi betegápolási állomáshoz folyamatos megfigyelés céljából. A csatlakoztatott testhőmérőből gyűjtött adatokat felhasználva napi térképeket készítettek, amelyekről régióként, megyénként összesítve leolvasható a betegek hőmérséklete, láza. A testhőmérsékleti adatokat és a COVID-járvány halálos áldozatainak számát megyénként összevetve megállapították, hogy a testhőmérséklet-adatok változását tizen-nyolc nappal eltolva követi a halálos áldozatok számának a változása. Ennek a megfigyelésnek az eredményeképpen, a testhőmérsékletek adatok alapján két és fél héttel előre lehetett jelezni a járványhelyzet várható alakulását.

III. MÉDIA ÉS KÖZÖSSÉGI MÉDIA

A média területén a járvány hatására megfigyelhető trendek közül némely magától értetődő, de ez nem befolyásolja a megfigyelt jelenség súlyát vagy jelentőségét. Triviális például, hogy a vírus megváltoztatta a médiafogyasztási szokásokat és fokozta a tartalomfogyasztást. Egy kutatás kimutatta, hogy 2020 tavaszán minden ötödik egyesült királyságbeli háztartás előfizetett valamilyen új streamingszolgáltatásra. A „karanténfáradtság” olyan értelemben is megjelent, hogy az elzárásban töltött idő előrehaladtával a médiafogyasztás, digitális jelenlét, online játékok űzése, stb. némileg alábbhagyott.^[14] A magyarországi tapasztalatok szerint is komoly átalakulásokon ment át a médiatartalom-fogyasztás, ugyanakkor a televíziózásnak még mindig van létjogosultsága, mert az idősebb fogyasztói réteg erős kötődést mutat iránta.

[14] WNIP: COVID-19's impact on the media, 2020.

A járvány miatt jelentős kulturális, média-, sport- stb. események maradtak el, a tartalomelőállítás körülményei megnehezültek. A tavaszi gazdasági leállás és az azóta tartó gazdasági nehézségek miatt a vállalatok az elsők között marketing- és reklámkiadásukat mérsékeltek, ami csökkentette a médiapiaci szereplők bevételeit. A tartalomelőállítás csúszása és a reklámtorta zsugorodása, majd stagnálása, növekedésének a korábbihoz képest lassabb üteme alapvetően negatív hatással volt a médiaiparra, a kereskedelmi médiára. Ezt részben ellensúlyozza a megnövekedett médiafogyasztás.

Az Európai Unió már tavasszal foglalkozott a kulturális és kreatív iparral (a továbbiakban: KKI) helyzetével, amely szektor tágabb értelmezésébe a média is beletartozik. A KKI fontos szerepet játszik az Unió gazdaságában, és ez az iparág hosszútávon is további hatalmas növekedési potenciált rejt magában. A kulturális és kreatív ágazat egyfajta hidat képez a művészet, a kultúra, az üzlet és a technológia között. Rögzítésre került, hogy a KKI-n belül szükséges a médiaszektor közvetlen támogatása. Meg kell menteni az iparágat, mert mind a kis, mind a nagyobb médiumok elveszítették reklámbevételeik nagy részét, támogatásuk elengedhetetlen az egészséges demokrácia és a dezinformáció elleni küzdelem szempontjából is. A Bizottság előirányozta, hogy megerősíti az európai audiovizuális szereplőket a globális versenytársakkal szemben a határokon átnyúló együttműködés és a tisztességes versenyre vonatkozó szabályok szigorításával, különös tekintettel a platformokon keresztül elérhető audiovizuális médiákra, illetve, hogy létrehoz egy, a Kreatív Európa Program^[15] számára elkülönített pénzügyi keretet, amely lehetőséget nyújt a médiaipart támogató új, innovatív pénzügyi megoldások kipróbálására, a digitális technológiák teljes körű elterjesztésére, befogadására, és szilárd európai tartalomkötő mechanizmusok kialakítására.

A koronavírusjárvány-helyzetben az is sajátos, hogy számtalan kommunikációs csatorna áll rendelkezésre, és az információáramlás rettentő gyors és nehezen követhető vagy kontrollálható. A közösségimédia-platformok kulcs szerepei ennek a kommunikáció- és információkavalkádnak, tartalomelőállításnak, és bár egyesek már jóval a járvány előtt a (tömeg)tájékoztatás és a kapcsolattartás meghatározó formáját látták benne, a pandémiával a social media még jelentősebbé vált. Már történelem, amikor csak egy szórakoztató platformként kezelték, ma már politikusok keresik választóik kegyeit e felületeken, nagy horderejű döntéseket a Facebookon jelentenek be, a volt amerikai elnök Twitter-üzenetekben summázta meglátásait. Olvashatunk, írhatunk, videót nézhetünk és tehetünk közzé a közösségi platformokon, mindenhez azonnal hozzáfűzhetjük véleményünket. Hirdethetünk, és ha elég elszántak, meggyőzőek és attraktívak vagyunk, vállalhatjuk, hogy mi magunk válunk hirdetőtáblává.

[15] Creative Europe programme 2021-2027.

Számtalan célból használhatjuk tehát ezeket a platformokat. A járvány alatt megváltozott a közösségi média használatának összetétele, megoszlása. A hírfogyasztás a social médiában az elmúlt években folyamatosan növekedett. Egy kimutatás szerint^[16] a közösségi médiát a legtöbben azért használják, hogy informáltak és naprakészek maradjanak, 36%-a a felhasználóknak ezzel az elsődleges céllal lép be a felületekre. A felmérés szerint kedvelt social media tevékenység a kapcsolattartás a barátokkal, szórakoztató, kikapcsoló tartalmak fogyasztása, illetve sokan azt válaszolták, hogy szeretik egyszerűen „elütni az időt” a közösségimédia-platformokon. Azonban jópáran önkifejezésre, tartalomelőállításra is fókuszálnak, főleg a fiatalabb generációból. A videók előállítása a járvány kirobbanása óta megugrott, a TikToknak is köszönhetően, a minőségi mozgóképes tartalom azonban kevésbé jellemző. A közösségi platformok „mentális”, „well-being” funkciója is felértékelődött a járvány hatására. Sokan azért lépnek be, hogy ne érezzék egyedül magukat, és oldják feszültségeiket, szorongásaikat.

A közösségi médiában elérhető információ-tömeg a koronavírus szempontjából is rejt magában előnyöket és veszélyeket. A hivatalos orvosi tájékoztatást, protokollok kialakítását sok esetben megelőzte és segítette a közösségi médiában lezajlott orvosi információ-áramlás. Egy brazil orvos szerzőpáros kiemeli, hogy a közösségi média nyújtotta lehetőségek felelősségteljes használata segítheti az új információk terjedését, alkalmasak tudományos eredmények, diagnosztikai és terápiás módszerek megosztására, mindezt földrajzi határok nélkül. Ugyanakkor a social media platformok ilyen célú használata óvatosságot és megfontoltságot igényel. A szerzőpáros az egyik legfőbb előnyként említi az orvosi információk, tapasztalatok, protokollok gyors megosztását, terjesztését, ami nagyban segítette a kisebb kórházak, kezelőközpont munkatársait a koronavírus-fertőzötték azonosításában és kezelésében. Egy felmérést idézve megállapítják, hogy a Youtube-on 2020. március 5-ig a „koronavírus” kulcsszóval talált, túlnyomórészt hírcsatornáktól származó videók 165 millió megtekintést értek el, azonban a videók mindössze egyharmada tért ki a megelőzés módjaira, csak a fele említette a koronavírus-betegség jellemző tüneteit, míg 90%-uk a halálesetekkel, a karanténnal stb. foglalkozott. A szerzők ezeket az arányokat úgy értékelik, hogy mind a Youtube, mind a hírcsatornák elszalasztották a lehetőséget a megelőzésről és a diagnosztizálásról való minőségi információátadásra.

A tudományos anyagok, eredmények közösségi médiában történő terjesztése növeli ezek letöltésszámát, hivatkozását. A social media lehetővé teszi továbbá a kutatási együttműködések, a közös munkát fizikai távolságtól függetlenül.

A közösségi médiából való informálódás legnagyobb veszélye, hogy az információk nem naprakészek, nem ellenőrzöttek, nem alkalmazhatók arra a szituációra, amivel összefüggésben keresik őket, vagy egyenesen hamisak. Továbbá, a közösségimédia-alkalmazásokban futó algoritmusok révén a felhasználó „információs buborékba” kerülhet, vagyis a keresései nyomán az algoritmusok ha-

[16] GWI: How the outbreak has changed..., 2020.

sonló tartalmakat kínálnak fel neki, így bezárva őt egy szűk információ-gyűrűbe, és elzárva őt egyéb forrásoktól. A közösségi média legnagyobb hátulütője, hogy az információözön, főleg, ha elferdített, hamis, túlhangsúlyozott információt hordoz, félelmet, stresszt, depressziót okozhat egyébként pszichiátriai betegséggel nem küzdő egyéneknél is. Ez különösen veszélyes egy olyan bizonytalan helyzetben, amit a járvány jelent és okoz.^[17]

Az álinformációk és álhírek az orvosi információ-áramlás körén túl, általában is veszélyesek, és az ellenük való közdelem a járvány idején különösen fontos. Kisebb közösségek vagy tömegek eltorzított információkkal, álhírekkel történő manipulálása az emberiséggel egyidős technika, ami szolgálhat hatalmi érdekeket, azonban az álhírek nemcsak politikai eszközök, hanem alkalmazhatók bárki által ártó szándékkal, vagy éppen a vicc kedvéért^[18] is. Ehhez az egész világot behálózó internet és, mint említettük, a különösen az egyéni tartalomelőállításra legegyszerűbben használható közösségi média korlátlan eszköztárat biztosít. E technológiaorientált, álhírekkel átszótt korszak meghatározó tünete a posztigazság kora (post-truth), amiben a közvéleményt az objektív tények kevésbé formálják, helyettük hangsúlyozottan kerülnek előtérbe az érzelmek és a hiedelmek. Mindez remek táptalajt biztosít a téves információk befogadására és továbbosztására, azaz terjesztésére. Napjainkban leginkább a pandémia ad táptalajt az álhírek terjedésének. Éppen ezért különösen lényeges felismerni az álhíreket, és felvértezni magunkat a hamis és a megtévesztő információk kiszűrésének képességével. A megbízható és hiteles információ biztosítása egy rendkívül komplex kérdés, ami etikai, jogi és társadalmi problémákat vet fel. Az álhírjelenség és a terjedése elleni közdelem az elmúlt évek népszerű kutatási témája. A gyakorlati lépéseket a legtöbb szerző hasonlóan látja: az álhír ellen a hiteles információk elérhetővé tételével, a forráskritika hangsúlyozásával kell küzdeni.

Az álhírek megcáfolásával számos tényellenőrző portál (például a NewsGuard) foglalkozik. A jellemzően újságírók által gondozott oldalak górcső alá veszik a különböző honlapokat a készítő, a tartalmak forrása, a reklámelhelyezés, a címadási szokások és számos más tényező alapján, és gyakran pontozásos rendszerrel értékelve az egyes honlapok megbízhatóságát, hitelességét. Az álhírek elleni harcot nehezíti, hogy például a közösségi médiumok zárt csoportjaiban terjedő álhírek esetenként láthatatlanok maradnak a felderítők számára.

A WHO technikai kockázat-kommunikációs és közösségimédia-csapata folyamatosan nyomon követi a tévhiteket és a valótlan állításokat, és hiteles válaszokat, információkat dolgoz ki ellenük. A genfi központon keresztül a hat regionális iroda és partnerei által a WHO a nap huszonnégy órájában dolgozik azon, hogy azonosítsa a legelterjedtebb rémhíreket és a gyógymódokra vonatkozó hamis javaslatokat, mert ezek potenciálisan ártnak a közegészségügynek. A WHO, amellet, hogy

[17] González-Padilla – Tortolero-Blanco, 2020.

[18] A korábban hivatkozott, a vakcinába rejtett chip felépítését illusztráló gitárpedál-sematika például vicc, a konteóhívőkkel való „trollkodás”.

hiteles információs portált működtet a koronavírusról,^[19] létrehozott egy mítoszromboló oldalt^[20] is (utóbbin elérhető a korábban említett, az 5G toronyok általi vírusterjesztést cáfoló közlemény is). A WHO mítoszromboló munkacsoportja arra törekszik, hogy az álhírek terjedését olyan cégekkel együttműködve szorítsa vissza, mint a Facebook, a Google, a Pinterest, a Tencent, a Twitter, a TikTok és a YouTube.

A Facebook például törli a WHO által hamis hírnek ítélt tartalmakat, és erről azok a felhasználók, akik kapcsolatba kerültek az adott álhírrrel, a WHO mítoszromboló teamjének cáfolatait tartalmazó értesítést kapnak. Emellett a Facebook ötven nyelven, hatvan szervezettel dolgozik együtt, hogy megelőljék a gyanús eseteket, majd eltávolítsák az álhíreket. Annak ellenére, hogy az álhírek ellen a közvélemény nyomásgyakorlásának hatására is igyekeznek a közösségi portálok fellépni, korántsem képesek eltávolítani minden fake news-t, hiába iktatják is ki a kiindulópontot, annak másolatai és továbbosztatásai futótűzként terjednek. A tényellenőrök – akik maguk sem tévedhetetlenek – által hamisként jelentett híreket a közösségi oldalak csak részben blokkolják, egy forrás, becslés szerint a Twitteren több mint felük, a Facebookon és a YouTube-on közel negyedük továbbra is megtalálható. Természetesen az állami, kormányzati szervek is kivészik részüket a fake news elleni küzdelemben, ahogy a saját eszközeikkel a Gutenberg-galaxis letéteményesei, őrzői: a könyvtárak is.^[21]

Az álhíreket és a véleménynyilvánítás szabadságába nem férő tartalmakat szűrő közösségiportál-algoritmusok és -moderátorok ellen sokan „digitális cenzúrát” kiáltanak. Léteznek kezdeményezések a meghatározó közösségimédia-platfomok „bojkottjára” és új felületek létrehozására. 2020 decemberében indult a sajtóban „magyar facebook”-ként emlegetett HunDub közösségi oldal, ami a létrehozók közleménye szerint az egyre gyakoribb Facebook-tiltások miatt jött létre, és „politikai cenzúra” hiányát ígérte a magyar felhasználókat célzó szolgáltatásban.

A közösségi média a járvány előtt is rohamos mértékben fejlődött és véleménybefolyásoló, gazdasági ereje régóta megkérdőjelezhetetlen. A vírus okozta helyzet fokozta a közösségimédia-használatot, így az üzemeltetők felelőssége, gazdasági ereje is nőtt. A pandémiától független, de a közösségimédia-vállalatok erejével és pozícióival összefüggő, említésre méltó fejlemény a versenyjogi és egyéb közgazdasági jogalkalmazás komoly kilátásba helyezése.

IV. ÖSSZEFOGLALÁS

A járványtól sújtott 2020-as évben a hírközlés helytállt, és képes volt kiszolgálni a szolgáltatásai iránt megnövekedett igényeket. A járvány miatt a klasszikus, lineáris média és a sajtó is nehéz helyzetbe került, a közösségi média tér-

[19] WHO: Coronavirus disease (COVID-19) pandemic, 2019.

[20] WHO: Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public: Mythbusters, 2022.

[21] Bódog et al., 2020.

nyerése fokozódott. Az elektronikus hírközlési szolgáltatások nemzetgazdasági, társadalmi és közbiztonsági jelentősége egyértelműen stratégiai jelentőségűvé vált a pandémia hatására, e szolgáltatások az online munkavégzés, közoktatás stb. szempontjából is kulcsfontosságúvá váltak. Bízunk abban, hogy a világjárványra nemsokára lezárt folyamatként tekinthetünk majd vissza, és egészségügyi kockázatok nélkül folytatódhat a pandémia okozta gazdasági hatások enyhítése, felszámolása.

IRODALOM

- Bailey, Hilary et al. (2020): COVID-19 scenarios for telecoms operator service revenue: worldwide forecasts 2019-2024. In: *Analysys Mason*. May 2020. (Elérhető: <https://www.analysysmason.com/research/content/regional-forecasts-/COVID-19-telecoms-forecast-rddg0-rdmm0-rdmb0-rdvs0-rdmy0-rddf0-rdme0-ren02-ren01-rdmz0-rdns0-rdrp0-rdrk0-rddj0/>). Letöltés ideje: 2020.01.08.).
- Bix.hu: Összesített statisztika, 2021. (Elérhető: <https://www.bix.hu/statisztika/osszesített>). Letöltés ideje: 2021.01.08.).
- Bódog András et al. (2020): *Álhírek és infodémia a koronavírus korában – mit tehetnek a könyvtárak?* Könyvtári Intézet, Budapest. (Elérhető: https://www.ki.oszk.hu/sites/default/files/csatoltfajlok/alhirek_vegleges.pdf). Letöltés ideje: 2021.01.08.).
- Cullen International: Data sharing by providers of electronic communications services with public authorities to fight COVID-19, 2020. (Elérhető: <https://www.cullen-international.com/news/2020/04/Data-sharing-by-providers-of-electronic-communications-services-with-public-authorities-to-fight-COVID-19.html>). Letöltés ideje: 2021.01.08.).
- González-Padilla, Daniel A. – Tortolero-Blanco, Leonardo (2020): Social media influence in the COVID-19 Pandemic. In: *Scielo Brazil*. July 2020. (Elérhető: http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1677-55382020000700120&tlng=en). Letöltés ideje: 2021.01.08.).
- GSMA: The role of AI for Impact in the fight against COVID-19 Mobile Big Data. Solutions to support decision makers, 2020. (Elérhető: https://www.gsma.com/betterfuture/wp-content/uploads/2020/05/GSMA_The-Role-of-AI-for-Impact-in-the-fight-against-COVID-May-2020.pdf). Letöltés ideje: 2021.01.08.).
- GWI: How The outbreak has changed the way we use social media, 2020. (Elérhető: <https://blog.globalwebindex.com/chart-of-the-week/social-media-amid-the-outbreak/>). Letöltés ideje: 2021.01.08.).
- HVG: Az orvosi maszkban 5G-s antenna van – újabb őrült összeesküvés-elmélet terjed, 2020. (Elérhető: https://hvg.hu/tudomany/20200715_osszeeskueves_elmelet_orvosi_maszk_arcmaszk_5g_konteo). Letöltés ideje: 2021.01.08.).
- HVG: Chip a vakcinákban? Kiderült, hogy valójában egy gitárpedál kapcsolási rajza kering a neten, 2021. (Elérhető: https://hvg.hu/tudomany/20210106_covid_koronavirus_vakcina_elektromos_gitar_pedal_aramkori_rajz_5g_chip_konteo). Letöltés ideje: 2021.01.08.).

- Index.hu: A távközlési hálózat a gazdaság észrevétlen lélegeztetőgépe, 2020. (Elérhető: https://index.hu/gazdasag/penzbeszel/2020/04/30/a_tavkozlesi_halozat_a_gazdasag_eszrevetlen_lelegeztetogepe/. Letöltés ideje: 2021.01.08.).
- Nemzeti Népegészségügyi Központ: Az ötödik generációs (5G) mobiltelefon rendszerek egészségügyi kérdései, 2020. (Elérhető: <https://www.nnk.gov.hu/index.php/component/content/article/40-hirek/657-az-otodik-generacios-5g-mobiltelefon-rendszerek-egeszsegugyi-kerdesei?Itemid=135>. Letöltés ideje: 2021.01.08.).
- NMHH: Többet telefonáltunk és interneteztünk a koronavírus hatására, 2021. (Elérhető: https://nmhh.hu/cikk/216282/Tobbet_telefonaltunk_es_interneteztunk_a_koronavirus_hatasara. Letöltés ideje: 2021.01.08.).
- PWC: A COVID-19 válság felgyorsította az iparágak digitális átalakulását és konszolidációs hullámhoz vezethet a technológiai, média- és távközlési (TMT) ágazatban, 2020. (Elérhető: <https://www.pwc.com/hu/hu/sajtoszoba/2020/covid-19-digitalis-atalakulas-konszolidacios-hullam-technologia-media-tavkozles-tmt.html>. Letöltés ideje: 2021.01.08.).
- TeleGeography: State of the Network. Updates on COVID 19. (Elérhető: <https://www2.telegeography.com/covid19-state-of-the-network>. Letöltés ideje: 2021.01.08.).
- WHO: Coronavirus disease (COVID-19) advice for the public: Mythbusters, 2019. (Elérhető: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/advice-for-public/myth-busters>. Letöltés ideje: 2021.01.08.).
- WHO: Coronavirus disease (COVID-19) pandemic, 2019. (Elérhető: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019>. Letöltés ideje: 2021.01.08.).
- WNIP: COVID-19's impact on the media, in 10 charts, 2020. (Elérhető: <https://what-snewinpublishing.com/covid-19s-impact-on-the-media-in-10-charts/>. Letöltés ideje: 2021.01.08.).

JOGFORRÁSOK

- A Bizottság 2020. április 8-i (EU) 2020/518 ajánlása a COVID-19-válság leküzdéséhez és az abból való kilábaláshoz szükséges technológia és adatok, különösen a mobilalkalmazások és az anonimizált mobilitási adatok használatára szolgáló közös uniós eszköztárról.
- Az élet- és vagyonbiztonságot veszélyeztető tömeges megbetegedést okozó humánjárvány megelőzése, illetve következményeinek elhárítása, a magyar állampolgárok egészségének és életének megóvása érdekében elrendelt veszélyhelyzet során teendő intézkedésekről (III.) sz. 46/2020. (III. 16.) Korm. rendelet, 10. §.
- Creative Europe programme 2021-2027.
- European Commission: eHealth and COVID-19): eHealth: Digital health and care. (Elérhető: https://ec.europa.eu/health/ehealth/covid-19_en. Letöltés ideje: 2021.01.08.).

A hatalommegosztás, a bizalom és a felelősség relációi az alkotmányos rendszerben

ABSTRACT

Division of powers is a principle of constitutionalism that is an indispensable element of the appropriate operation of the legal system. Nevertheless, there are metalegal categories in society that have legal significance. This study highlights confidence and responsibility from these categories because these two categories influence both our ordinary days and legal processes. In my writing, I deal with concentration of power, confidence and responsibility mainly in a jurisprudential approach.

Keywords: division of powers ■ confidence ■ responsibility
■ legitimation ■ people

Isten éltesse, Kukorelli István Professor Úr!

Másodéves joghallgató voltam, amikor Kukorelli István Professor Úrtól első alkalommal hallhattam előadást. Ilyen fiatalon, persze, kevés hallgatóban tudatosul az a tény, hogy milyen szerencsés is valójában, hogy egy olyan életművel rendelkező tanártól kaphat tudást, mint a Professor Úr. Én úgy érzem, hogy ezek közé a hallgatók közé tartoztam és tartozom most is. Professor Úrral való kapcsolatomban aztán PhD-hallgatóként vált szorosabbá, amikor egyrészt ismételt hallgatóként vehettem részt az óráin, másrészt a Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar Alkotmányjogi és Politikatudományi Tanszékének fiatal oktatójaként ténylegesen is kollegiális kapcsolatba kerültünk. Számomra ez hatalmas megtiszteltetés a mai napig. Bár a járványhelyzet végett személyesen szinte nem is találkoztunk, a Tanár Úr számos alkalommal keresett meg telefonon. Bevallom őszintén, az első néhány alkalommal kicsit izgultam, amikor felvettem a telefont, de aztán mindig jókat beszélgettünk. Igaz, hogy ezek kötetlen beszélgetések voltak, de mindig több tudással köszöntem el tőle. Őszintén bízom benne, hogy még rengeteg ilyen beszélgetést megélhetünk, most már személyesen is.

Köszönöm szépen Professzor Úrnak a bizalmat, a biztató szavakat, a sok szép üzenettel ellátott, ajándékba kapott könyvet, és azt, hogy megismerhettem. Földiként minden igyekezetemmel azon leszek, hogy méltó utódja legyek Önnek a Tanszéken és az élet más területein!

Ősze Áron,
2022. 04. 15., Nagypéntek

I. BEVEZETÉS

Az alkotmányosság klasszikus alapelvei között találjuk meg a hatalommegosztás követelményét, ami a jogrendszer megfelelő működéséhez nélkülözhetetlen kritérium. A társadalomban azonban léteznek olyan kategóriák is, amelyek egyrésről metajurisztikus érvénnyel bírnak, továbbá a jogi relevanciájuk is elvitathatatlan. E kategóriák közül a bizalmat és a felelősséget emelem ki, amelyek épp úgy befolyásolják mindennapjainkat, ahogy az egyes jogi folyamatokat. Rövid írásomban e három elv egymáshoz való viszonyát vizsgálom, alapvetően jogtudományi megközelítésben.

II. A HATALOM(MEGOSZTÁS) DOKTRÍNÁJA

Ahhoz, hogy a hatalommegosztás elvét egyáltalán vizsgálni tudjuk, meg kell határoznunk annak mibenlétét. Véleményem szerint a hatalom, mint jelenleg definiálása – Robert Dahl nyomán^[1] – nem bonyolult feladat, annak lényege ugyanis abban nyilvánul meg, hogy valaki külső hatásra olyat tesz, amit egyébként nem tenne meg. A hatalom egyik fajtája pedig a közhatalom, amelyhez egy alkotmányossági alapelv kapcsolódik, mégpedig a népszuverenitás elve, vagyis az, hogy a közhatalom forrása a nép. A nép azonban csak kivételes esetben gyakorolja hatalmát közvetlenül, azt a modern demokráciákban állami szervekre ruházza át, megteremtve ezáltal azok demokratikus legitimitációját. A 38/1993. (VI. 11.) határozatában az Alkotmánybíróság rögzítette, hogy a népszuverenitás alapján a hatalmi ágak legitimitációja kétféleképpen jöhet létre. Az egyik út az önlegitimitáció, melynek lényege, hogy az adott állami szervet – a parlamentet – közvetlenül a nép hozza létre választások útján. Ha azonban az adott állami szerv nem választáson keresztül nyeri el legitimitását, hanem egy külső – már legitimitációval rendelkező – szerv választása vagy kinevezése útján, akkor közvetett legitimitációról beszélünk. Ezt a folyamatot pedig legitimitációs láncolatnak nevezzük, amelynek egyik végén – az origón – mindenkor a népnek kell lennie.

[1] Dahl, 1957, 202-203.

A hatalommegosztást nem csak jog- és államtudományi szempontból vizsgálhatjuk, hiszen annak jellegét számos metajurisztikus, így politikatudományi és a szociológiai tényező is befolyásolja.^[2] A hatalmi ágak elválasztásának követelményében két elem keveredik egymással: egyrészt az államélet jelenségeinek leírására, kategorizálására, tipizálására, rendszerezésére és megértésére irányuló törekvés, a másik pedig „az államélet jó irányba való terelésére, a moralisták szavával élve erkölcsös, az utilitaristák szavával célszerű, az evolucionisták szavával haladó, egyszóval helyes berendezésre irányuló törekvés.”^[3] És hogy mindezt miért van szükség? Arra Montesquieu adja meg a választ: „Örök tapasztalat viszont, hogy minden ember, akinek hatalma van, hajlik arra, hogy azzal visszaéljen. Ezt addig teszi, amíg korlátokba nem ütközik. Hogy a hatalommal ne lehessen visszaélni, ahhoz az kell, hogy a dolgok helyes elrendezése folytán a hatalom szabjon határt a hatalomnak.”^[4] Montesquieu klasszikus megfogalmazása alapján egy negatív emberkép tárul elénk, amelynek lényege a hatalommal való visszaélésre való hajlam. Így akinek (szinte) korlátlan hatalom összpontosul a kezében, bármit megtehet. Ezért van szükség a hatalommegosztás követelményének érvényesülésére. A hatalommegosztást a jogállam egyik fogalmi elemeként szokták meghatározni, melynek lényege az államszervezet működése, feladata, hatásköreinek egymáshoz való viszonya.^[5] Ezek alapján rögzíthető, hogy csakis az egyes állami szervek hatásköreinek pontos meghatározása és éles elválasztása mellett érvényesülhet a hatalommegosztás elve, és kizárólag így lehet a hatalmi ágak funkcionális megosztásáról beszélni, amely Montesquieu elméletnek alapja is volt.^[6] Természetesen a hatalommegosztás követelményét nem csak a tudományos munkákban hangsúlyozzák. Az Alkotmánybíróság 28/1995. (V. 19.) számú határozatában elvi érveléssel mutatott rá, hogy a hatalmi ágak elválasztásának követelménye nem csak azt jelenti, hogy az egyik hatalmi ág nem vonhatja el egy másik hatalmi ág jogosítványait, hanem követelményként fogalmazódik meg az is, hogy „a demokratikus jogállamban korlátlan és korlátozhatatlan hatalom nincs, s ennek érdekében bizonyos hatalmi ágak szükségképpen korlátozzák más hatalmi ágak jogosítványait”. A hatalommegosztás elvének érvényesülése mellett természetesen nem kizárt annak megsértése sem, amely számos formában megvalósulhat. Ezek azonban két fő kategóriába tartozhatnak: az egyik esetben az egyik hatalmi ág hatáskör hiányában meggátol egy másik hatalmi ágat az alkotmányos funkciójának teljesítésében, míg a másik esetben egy állami szerv felhatalmazás nélkül gyakorolja egy másik állami szerv hatásköreit.^[7]

[2] Szaniszló, 2017, 250.

[3] Idézet Bibó István akadémiai székfoglalójából. Ld. Bibó, 1947.

[4] Montesquieu, 2000, 245.

[5] Csink, 2014, 23.

[6] Balássy, 2000, 4.

[7] Burns – Markman, 1987, 585.

III. A BIZALOM

A bizalom az abban való hitet jelenti, hogy az egyének vagy intézmények nagy valószínűséggel a társadalmilag elvárt módon fognak viselkedni.^[8] A modern politikai rendszerek alapja a bizalom. A bizalmat adók és bizalmat kapók között olyan kapcsolat alakult ki, amely már a bizalom megvonásával is fenyeget, és nem kizárólag a bizalom megadását követeli, hiszen a modern politikai rendszerek fenntartása azon tömegek támogatásától függ, amelyeknek lehetősége van megvonni a bizalmat. A bizalom így vált minden politikai rendszer alapjává, jóllehet, eleinte mások voltak a hangsúlyai, hiszen e bizalmi viszonyok mindig szorosan kötődtek azokhoz a történelmi-politikai kontextusokhoz, amelyekben megfogalmazódik a bizalom igénye. Mivel a bizalom különböző formái általában politikai környezetük válságaira reflektálnak, ezért szorosan kapcsolódnak azok mindenkori állapotához és gyakorlatához.^[9]

John Locke felfogásában egy jól berendezett államban csak egyetlen legfőbb hatalom létezhet, ami nem más, mint a törvényhozás, aminek az összes többi alárendelve kell, hogy működjön. Locke is hangsúlyozza, hogy a törvényhozó hatalom kizárólag bizalmon alapuló hatalom lehet, amelynek bizonyos célt kell szolgálnia, és ezért az emberek kezében még mindig megmarad a legfőbb hatalom, amellyel képesek elmozdítani vagy megváltoztatni a törvényhozást, ha úgy ítélik meg, hogy a törvényhozó hatalom a kapott bizalommal ellentétesen cselekszik. Hiszen minden átruházott hatalom alapja valamilyen cél elérése, és pont ez a cél korlátozza a hatalmat: ha a hatalom birtokosai nyilvánvalóan elhanyagolják a célt vagy szembefordulnak vele, akkor elveszítik a bizalmat, a hatalom pedig visszaszáll azokra, akiktől törvényhozás kapta, és a nép a bizalmat újból átruházhatja olyanokra, akiket a legalkalmasabbnak talál a cél elérése érdekében.^[10] Az alkotmányos demokráciákban pedig a parlament jelenti a politikai döntéshozatal hatalmi centrumát, így válva ezzel a politikai küzdelmek legfontosabb arénájává, ahol a választási eredmények alapján létrejött többségi és kisebbségi politikai erők összecsapása zajlik.^[11] Amellett, hogy a parlament a legfőbb institutionális jogforrás, a politikum egészének reprezentációja, valamint a szuverenitás kizárólagos letéteményese is.^[12]

James Madison úgy vélte, hogy a választás tulajdonképpen nem más, mint egy bizalmi aktus, amely arra szolgál, hogy a legbölcsebb és legerényesebb, ezért leginkább bizalomra méltó polgárt bízzák meg a képviseléssel. De mivel a képviselők megválasztása önmagában semmilyen garanciát nem nyújt a zsarnoksággal szemben, ezért szükség van arra, hogy a cselekvés normatív módon meghatározott legyen, ennek eszköze pedig az alkotmány. Ha alaposabban megvizsgáljuk a kiindulópontokat és szándékokat, akkor jól látszik, hogy ezeket inkább a bi-

[8] Boda – Medve-Bálint, 2012, 27.

[9] Balogh, 2015, 122-123.

[10] Locke, 1986, 42.

[11] Petrétei, 2011, 7.

[12] Balázs, 2017, 13.

zalmatlanság határozza meg, semmint a bizalom. Nem a bizalom intézményesül, hanem a bizalmatlanság, ennek megfelelően pedig abból indulunk ki, hogy az intézmények egymást ellenőrző és korlátozó képessége elegendő ahhoz, hogy bizalmat keltsen.^[13] Bizalom tehát csak a demokratikus rendszerekben működik, ahol a bizalommegvonás lehetőségére a hatalom nem erőszakkal válaszol, és ez a lényege a bizalomnak a modern alkotmányos rendszerekben. Ugyanúgy, ahogy a legitimációnál is felmerült, itt is megjelenik a törvényhozó hatalom, mint a bizalom legfőbb letéteményese. Azt is érdemes kihangsúlyozni, hogy e felfogásban a bizalmat nem a parlamentáris rendszerekben használt bizalommal azonosítom, amelynek lényege a végrehajtó hatalom parlamenti többség bizalmához kötött működése. A bizalom ebben az értelemben az alkotmányos rendszer egészét át kell, hogy hassa. A közhatalom megnyilvánulásának minden apró mozzanata ugyanis a nép bizalmán kell, hogy alapuljon, vagyis a legitimációs láncolat analógiájára fogalmazhatnánk meg a bizalmi láncolat eszméjét is.

IV. A FELELŐSSÉG

Végezetül – visszautalva a címre – meg kell vizsgálni, hogy hogyan is kapcsolódik a felelősség a hatalommegosztáshoz, illetve a bizalomhoz. Egyes források szerint a felelősség, mint elméleti kategória, politikai fogalomként jelent meg valamikor a XVIII. század második felében, Franciaországban. Más kútfők azonban azt állítják, hogy a felelősség, mint főnév az olasz és az angol politikai nyelvzetben már a XVIII. század közepén kialakult. Vitathatatlan azonban az a tény, hogy a felelősség szót a Napóleon uralkodása alatt elkészült Code Civilben már jogi fogalomként használták, amelynek hatására hamar elterjedt más nyelvterületeken és jogi kultúrákban is.^[14] A felelősség, mint erkölcsi érzület és mint jogi intézmény képezi alapját az ember társas együttélésének. A felelősség tudata jelentette az emberi szabad cselekvés első akadályát, és ez tette lehetővé először azt, hogy a fizikailag erősebb is tekintetbe vegye és tiszteletben tartsa a gyengébb emberek érdekeit, mert csak így érdemelheti ki azok részéről külső kényszer nélkül is a belső tiszteletet, ragaszkodást és odaadást önmaga iránt, mert csakis így lehet képes a nála egyenként gyengébb, de együtt mégis erősebb egyeseknek egyesített erejét saját erejének és hatalmának növelésére felhasználni. Így az erkölcsi felelősség a leghatékonyabb eszköz a társas rend és az egyéni, illetve a közérdek biztosítására.^[15] De vajon mikor cselekszünk helyesen, hogyan jellemezhető önmagában (szubsztanciálisan) az erkölcsi cselekedet? Erre azt a választ adhatjuk, hogy szubsztanciálisan erkölcsösnek határozhatjuk meg azt a magatartást, amely közvetlenül hozzájárul önmagunk és/vagy mások jel-

[13] Balogh, 2015, 127-128.

[14] Lévai, 2020, 73-74.

[15] Ferdinandy, 1895, 1.

lemének alakításához. Ez alapján azt állíthatjuk, hogy egyes cselekvési szférák *par excellence* erkölcsinek minősülnek. Vannak olyan életszférák, ahol erőteljesebben jelennek meg az erkölcsi cselekvések (például család, barátság), és vannak, ahol kevésbé, amire példa lehet a gazdasági és politikai szféra. Azt állítani azonban, hogy ezek kívül esnek az erkölcsi kategórián, a hatalom akarásának nietzschei felfogását jelentheti, vagyis a gátlástalanság igazolásához vezethet. Összességében elmondható, hogy akik mások jellemét befolyásolhatják, nagy felelősséggel tartoznak.^[16] A társas együttélés erkölcsi rendje azonban sohasem volt és nem lesz elég a békés társadalmi együttélés biztosítására, ezért nélkülözhetetlen egy állandó külső rend, ami nem más, mint a jogrend. A jogrend pedig az ember erkölcsi, azaz belső világának szabályaiból jött létre. Azt is elmondhatjuk, hogy az erkölcsi rend elképzelhető jogrend nélkül, de ez az állítás fordítva nem igazolható, mert ha a jogrend külső szabályai nem az erkölcsi szabályokon – legalábbis részben (Ő. Á.) – alapulnának, az egyén és a társadalom nem lenne képes a fejlődésre egy jobb élet reményében.^[17] Deli Gergely teszi fel a kérdést, hogy létezik-e a felelősségnek olyan egész, általános fogalma, amelybe a sokféle,^[18] a különböző szintű jelenségek konzekvensen beilleszthetők. Vagy csupán a rendszerezésre törekvő emberi elme látja bele a rendszert az egyébként összeegyeztethetetlen elemekbe? Egyáltalán, mi az értelme egy esetleges öncélú rendszerezésnek, amikor a végső, bármiféle jogtudományi rendszerezésnek értelmet adó cél a jogintézmény funkciójának minél nagyobb hatásfoka?^[19] Itt el is érkeztünk a jog és a felelősség kapcsolatához. Mindennapjainkban ugyanis a jog és a felelősség fogalma szorosan összekapcsolódik egymással, azonban a nem jogászok számára e két fogalom szinte teljesen azonos. A jogtudományban a felelősség a jog érvényesítésének eszköze, és jogáganként eltérő, szigorú belső dogmatikával rendelkezik. A jogáganként eltérő felelősségi alakzatok között azonban számos közös vonás is felfedezhető, hiszen mindegyik jogi felelősség lényege a jogsértések megakadályozásában, a jogsértésekkel okozott károk kompenzációjában, a represszióban, illetve a jogsértők szocializációjában ragadható meg. A jogtudomány művelői számára azonban nem elhanyagolható terület a felelősséggel kapcsolatos más társadalomtudományi, humán tudományi megközelítések sem (mint például a felelősség etikai, filozófiai problémái), hiszen e kutatások eredményei nagyon erős hatást gyakorolnak a jogi felelősség dogmatikájának kidolgozására.^[20] Az erkölcsi és jogi felelősség mellett a jogtudományban még vizsgálódás tárgya szokott lenni a politikai felelősség is, amelyet a politikailag meghatározott intézményeknek kell viselnie. Természetesen a politikai felelősség sem esik kívül az erkölcsi szférán, mint ahogy kapcsolatban állhat a jogi felelősséggel is. Láthattuk, hogy a hatalommegosztás alapvető célja az önkényes

[16] Hársing, 1999, 39.

[17] Ferdinandy, 1895, 1-2.

[18] Amelyeket Deli Gergely részletesen is bemutat a hivatkozott írásában.

[19] Deli, 2007, 169.

[20] Nagy, 2019, 1055.

hatalomgyakorlás megakadályozása, míg a bizalomnak át kell hatnia az államszervezet működésének egészét. Ebben az értelemben pedig a felelősség valamelyik formájáról és annak megállapításáról abban az esetben beszélhetünk, ha a hatalommegosztás elve megsérül, az önkényes hatalomgyakorlás lehetősége felmerül vagy realizálódik, és ennek folyományaként a közhatalom gyakorlóiba vetett bizalom meginog. Ebben az esetben is azonban követelményként jelenik meg, hogy a bizalom megvonása, illetve a felelősség megállapítása mindenkor alkotmányos keretek között kell, hogy megtörténjen.

V. ÖSSZEGRZÉS

Amint látható, a címben meghatározott és tárgyalt elvek közül kizárólag a hatalommegosztás követelménye fogalmazódik meg alkotmányossági alapelvként, a bizalmat és a felelősséget külön nevesítve nem találjuk ezek között. Ez persze nem azt jelenti, hogy e két elv ne határozná meg alapjaiban a megfelelő állami, sőt tágabb értelemben vett társadalmi működést. A közhatalom forrásoként meghatározott nép nemcsak hatalommal ruházza fel az egyes állami szerveket, hanem bizalmukat is belé helyezi. Így a legitimációs láncolaton keresztül a bizalom is végigvonul az államszervezet működésének egészén, függetlenül attól, hogy e láncolat melyik szakaszáról vagy szintjéről beszélünk éppen, tehát vitathatatlanul létezik egyfajta bizalmi láncolat is, amelynek meghatározó eleme az abban való hit, remény, hogy a ráruházott hatalommal senki nem él vissza. A felelősség pedig a közhatalomgyakorlás során felmerülő hiátusok, visszaélések megakadályozásának vagy visszaélés következményei megállapításának eszköze. Azok, akik közhatalmat gyakorolnak, szükségszerűen felelősséggel tartoznak, amely alapvetően és szükségszerűen erkölcsi felelősség, a jogi, illetve politikai felelősséggel esetlegesen kiegészülve.

IRODALOM

- Balássy Ádám Miklós (2020): A hatalommegosztás és a hatalomfelosztás doktrínája. In: *Jogelméleti szemle*. 2020/1. sz.
- Balázs Zoltán (2017): A hatalmak elválasztása mint politikai elv. In: *Politikatudományi Szemle*. 2017/3. sz.
- Balogh László Levente: A politikai bizalom eredetéről. In: Laczkó Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 13. A bizalom*. Státus Kiadó, Szeged.
- Bibó István (1947): *Az államhatalmak elválasztása egykor és most*. Akadémiai székfoglaló, 1947. január 13.
- Boda Zsolt – Medve-Bálint Gergő (2012): Intézményi bizalom a régi és az új demokráciákban. In: *Politikatudományi Szemle*. 2012/2. sz.
- Burns, I. Arnold – Stephen, J. Markman (1987): Understanding Separation of Powers. In: *7 Pace L. Rev.* 575.
- Csink Lóránt (2014): *Mozaikok a hatalommegosztáshoz*. Pázmány Press, Budapest.
- Dahl, Robert A. (1957): The concept of power. In: *Behavioral Science*. Volume 2, Issue 3, 1957.
- Deli Gergely (2007): *Észrevételek a jogi felelősség fogalmáról. A censoredi regimen morum mint a felelősségre vonás intézménye*. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2007/2. sz.
- Ferdinandy Géza (1895): *A felelősség elve a magyar alkotmányban*. Horhányszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest.
- Hársing László (1999): *Bevezetés az etikába*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- Lévai Ildikó (2020): A polgári jogi és büntetőjogi felelősség hasonlóságáról és különbözőségéről. In: *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium*. 2020/2. sz.
- Locke, John (1986): *Értekezés a polgári kormányzatról*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Montesquieu, Charles (2000): *A törvények szelleméről*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Nagy Marianna (2019): A jogi felelősség kihívásai a 21. században. In: *Magyar Tudomány*. 2019/7. sz.
- Petrétei József (2011): A kétharmados parlamenti többség hatása a törvényhozásra. In: *Jog-Állam-Politika*. 2011/3. sz.
- Szaniszló Krisztián (2017): Az államszervezet fogalmi csomópontjai. A hatalommegosztás jelentéstartalmai, valamint kapcsolódási pontjai a jogállamisághoz és a népszuverenitáshoz. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2017/4. sz.

A pénzügyi jog és pénzügyi jogtudomány XXI. századi tendenciáiról, különös tekintettel a nemzetközi adózás új fejleményeire

„Item justitia tribut unicuique, quod suum est; jus vero coadjuvat; jurisprudencia autem docet, qualiter illud fiat.”^[1]

ABSTRACT

Financial law is undergoing important change these days. A significant development at the beginning of the century was the enlargement of the European Community with the signing of the related accession treaties and the transformation of the resulting EU law. The result of the international cooperation was the Code of Conduct for Business Taxation adopted by the Council of the European Union on 1 December 1997 and the report and recommendation on harmful tax competition issued by the Organization for Economic Co-operation and Development (OECD) in 1998, and the Base Erosion and Profit Shifting Project (BEPS), also adopted by the OECD in 2013. Today, the main focus of this issue is on the introduction of a global minimum tax, so the ‘Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy’ was adopted by 137 countries on 8 October 2021. The global minimum tax projects the emergence and spread of a new direction in international tax law, taxes regulated by international treaties, perhaps similar to what happened in the field of international customs law in the 20th century.

Keywords: financial law ■ international financial law ■ international tax law ■ BEPS ■ two pillars ■ global minimum tax

[1] Werbőczy, 1514, 29.

A XXI. századból már majdnem eltelt 22 év alatt is jelentős hatások érték és érik a pénzügyi jogot és a pénzügyi jogtudományt is. Ezek közül, a teljességre nem törekedve, szubjektív szemlélettel és módon csak néhányat emelek ki.

A század elejének jelentős fejleménye volt az Európai Közösség bővítése, az ezzel kapcsolatos csatlakozási szerződések aláírása, valamint az ebből is következő uniós jog átformálása. Ezek az események inkább az új tagállamok számára okoztak jogrendszerüket, így a pénzügyi szuverenitásukat érintő változásokat és kihívásokat. Többek között át kellett venniük az adójogi irányelveket, és alkalmazandóvá vált a közösségi vámjog legtöbb eleme is. Ugyancsak részeseivé váltak a közösség költségvetési jogának és valamennyire bankrendszerének is. Később az eurót bevezető államok pénzügyi rendszerében is változás következett be.

A 2008-ban kezdődő gazdasági világválság a bankrendszer és a vele összekapcsolódó pénzügyi szektor, államháztartások gyenge pontjaira világított rá, előmozdítva ezzel a részletesebb szabályozás és az állami fokozott felügyelet, beavatkozás és pénzügyi fogyasztóvédelem iránti igényeket, melyeket szinte minden integráció, és maguk az államok is elfogadtak és teljesítettek is.^[2]

Ugyancsak az eltelt két évtized pénzügyi jogot érintő hatásai közé sorolható a nemzetközi vámjog területén mutakozó bizonytalanság vagy talán egyfajta káosz is. A 2008-tól kezdődő, és napjainkban a COVID-19 vírus által okozott világgazdasági válság a gazdasági szabályozás és többek között a nemzetközi vámjog megváltozását is eredményezte. Úgy tűnik, hogy – miként az recesszió idején, a történelmi tapasztalatok szerint egyébként is szokásos – az államok többsége változtatott gazdaság- és vámpolitikájának irányán, és a konjunktúra idején inkább alkalmazott szabadkereskedelmi irányzattól újra a protekcionizmus felé fordult. Ennek a változásnak szignifikáns jelei az Általános Vám- és Kereskedelmi Megállapodás, valamint a Kereskedelmi Világszervezet (GATT/WTO) Doha fordulójának nehézségei, valamint az államok által egyre növekvő számban megkötött bi- illetve multilaterális preferenciális megállapodások. De ezek közé sorolható Donald Trump elnöksége idején az Egyesült Államok protekcionista vámpolitikája is, mely büntetővámok bevezetésével vagy kilátásba helyezésével, illetve a korábban megkötött egyezmények felmondásával, újratárgyalásával érte el céljait.^[3]

[2] Például: Az Európai Központi Bank 468/2014/Eu Rendelete (2014. április 16.) az Egységes Felügyeleti Mechanizmuson belül az Európai Központi Bank és az illetékes nemzeti hatóságok, valamint a kijelölt nemzeti hatóságok közötti együttműködési keretrendszer létrehozásáról (SSM-keretrendelet) és az USA-ban a Emergency Economic Stabilization Act of 2008, vagy hazánkban a Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. CXXXIX. törvény és a hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló 2013. CCXXXVII. törvény.

[3] Például: Donald Trump, 2017. augusztus 16-án kinevezve Robert Lighthizert, az USA képviselével elrendelte az 1994. január 1-je óta hatályos Észak-amerikai Szabadkereskedelmi Övezet (North American Free Trade Agreement, NAFTA) egyezmény újratárgyalását, és 2018. november 30-án az USA, Kanada és Mexikó képviselői alá is írták a már Egyesült Államok-Mexikó-Kanada Megállapodás (United States-Mexico-Canada Agreement, USMCA) elnevezésű egyezményt. Az egyezményt Mexikó 2019. június 19-én, az USA 2020. január 29-én és Kanada 2020. március 13-án ratifikálta.

A nemzetközi adójogban újdonságnak tekinthető az adóalap-erózió és nyereség-átcsoportosítás ellen kibontakozódó nemzetközi összefogás, mely elsősorban a multinacionális vállalatok adózási gyakorlatával okozott problémákból ered.^[4] A folyamatosan fejlődő globális üzleti környezet kihívások elé állítja az adóelkerülés ellen küzdő államokat. A tényleges telephelyhez nem kötött üzleti vállalkozási modelleken alapuló vállalkozások (online szolgáltatók) esetében a jelenlegi szabályok nem tudják biztosítani, hogy az üzleti működésből származó nyereség abban az államban adózzon, ahol az keletkezett.

A nemzetközi összefogás eredménye lett a XX. század végén, az Európai Unió Tanácsa által 1997. december 1-jén elfogadott, vállalkozások adózására vonatkozó magatartási kódex (*Code of Conduct for Business Taxation*) és a Gazdasági Együtműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) által 1998-ban kiadott jelentés és ajánlás a káros adóversenyről, és a szintén az OECD által 2013-ban elfogadott Adóalap-erózió és Nyereség-átcsoportosítás elleni Akcióterv (*Base Erosion and Profit Shifting Project*, BEPS) is, melynek 15 pontból álló változatát 2015. október 5-én tették közzé. Az ezekből származó megoldásokat, eredményeket az államok egy multilaterális egyezményben, az adóalap-erózió és nyereség-átcsoportosítás megelőzése érdekében hozott, adóegyezményekhez kapcsolódó intézkedések végrehajtásáról szóló multilaterális egyezményben^[5] (*Multilateral Convention to Implement Tax Treaty Related Measures to Prevent Base Erosion and Profit Shifting*, MLI) foglalták össze. Azonban az OECD akciótervei sem tudták teljesen megszüntetni az államok közti káros adóversenyt, ezért további lépésekre volt szükség.

Napjainkban ebben a kérdéskörben elsősorban a globális minimumadó bevezetéséről szólnak a híradások. Az OECD és a G20 államok Inkluzív Keretrendszer 140 tagból álló munkacsoportja (*Inclusive Framework on Base Erosion and Profit Shifting*), folytatva a BEPS Akcióterv elveit, egy, a nemzetközi adórendszer reformjáról szóló nyilatkozatot készített elő, mely lehetővé teszi a multinacionális cégek adóztatását ott, abban az országban, ahol nyereséget termelnek, nem pedig az egyes államokkal kötött adóegyezményekben megállapított alacsony adózási telephelyeiken. Emellett sor kerülhet egy 15 százalékos, minimális társasági adó bevezetésére is, lehetővé téve a káros adóverseny visszaszorítását is. Az ezeket az elveket tartalmazó szabályokkal elérhető az a globális cél, hogy a multinacionális vállalkozások felhagyjanak azzal a gyakorlattal, hogy csak adózási szempontból választják ki telephelyeiket és ezzel adó- és versenyelőnyhöz is jutnak. Ezen szabályok bevezetése, elsősorban az érintett amerikai vállalatokat támogató Trump-adminisztráció ellenállása miatt, sokáig meglehetősen kilátástalannak tűnt, azonban Joe Biden már támogatta a kezdeményezést,^[6] így kerülhetett sor 2021. október 8-án, 137 ország által elfogadottan „A gazdaság

[4] Ezzel kapcsolatos nevezetes ügyek az Amazon esete Luxemburgban, az Apple és a Google esetei Írországgal, vagy még egy példaként: a Starbucks ügye Hollandiában.

[5] Párizs, 2016. november 16. Magyarország a 2021. évi III. törvénnyel hirdette ki.

[6] Módos, 2022.

digitalizációjából fakadó adózási kihívások kezelésének kétpilléres megoldásáról szóló nyilatkozat” (*Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy*) kiadására.

A nyilatkozatot aláíró államok úgynevezett kétpilléres megoldásban állapodtak meg a gazdaság digitalizálásából adódó adóügyi kihívások kezelésére.

Az első pillér hatálya alá azok a multinacionális vállalatok tartoznak majd, amelyek globális forgalma a 20 milliárd eurót, és jövedelmezőségük pedig a 10%-ot (azaz adózás előtti eredmény/bevétel) meghaladja. Az árbevételi küszöböt 2028-ra 10 milliárd euróra kell csökkenteni. A 10%-os bevételi küszöb feletti vállalkozások nyereségének 25 százaléka lesz megadóztatva abban az országban, ahol a vállalkozás a tevékenységét folytatja. A bevételek forrása az az állam, ahol vállalkozás által értékesített árukat vagy szolgáltatásokat használnak vagy fogyasztanak. Ezen elv alkalmazásának megkönnyítése érdekében részletes forrásszabályokat kell még kidolgozni az ügyletek meghatározott kategóriáira. A vállalat nyereségének vagy veszteségének megfelelő mértékét a pénzügyi, számviteli nyilvántartásaiban rögzített bevételek alapján határozzák majd meg néhány kiigazítással, de a veszteségek átvihetők lesznek a következő évre.

Az adóeljárás is észszerűsödik (beleértve a bejelentési kötelezettségeket is), és lehetővé teszi az érintett vállalkozások számára, hogy egyetlen entitáson keresztül teljesítsék kötelezettségeiket.

A még kidolgozásra és elfogadásra váró Multilaterális Egyezmény (MLC) pedig minden féltől megköveteli majd, hogy szüntessék meg az összes digitális szolgáltatási adót és más vonatkozó hasonló intézkedéseket minden érintett vállalat tekintetében, és vállalják, hogy a jövőben sem vezetnek be ilyen intézkedéseket, továbbá 2021. október 8-tól 2023. december 31-ig, illetve az MLC hatálybalépéséig semmilyen, újonnan életbe léptetett digitális szolgáltatási adót vagy más hasonló intézkedést nem vetnek ki egyetlen vállalatra sem, és megfelelően összehangolják a meglévő digitális szolgáltatási adók és más vonatkozó hasonló intézkedések megszüntetésének módjait.

A második pillér a következőkből áll:

Két egymással összekapcsolódó szabályból (együtt a Globális Báziserózióellenes Szabályok (GloBE)): (i) egy jövedelembevonási szabály, amely az anyavállalatot terheli az anyavállalat alacsony adózott jövedelme miatt, alkotó entitás; és (ii) egy aluladóztatott fizetési szabály, amely megtagadja a levonásokat vagy az azal egyenértékű kiigazítást ír elő, amennyiben egy gazdálkodó egység alacsony adóbevétele nem minősül adókötelesnek.

Egy szerződésen alapuló szabály (az adózás hatálya alá tartozó szabály), amely lehetővé teszi a forrásországok számára, hogy korlátozott forrásadót vezessenek ki bizonyos kapcsolt felek kifizetéseire, amelyek adókötelesek a minimális kulcs alatt. Ez a GloBE-szabályok értelmében adóként jóváírható lesz. A minimális adókulcs mértékét az országok 15%-ban határozták meg.

A GloBE-szabályok hatálya csak azokra a vállalkozásokra terjed ki, amelyek elérik a 750 millió eurós árbevételi küszöböt. Az országok szabadon alkalmazhatják a jövedelembevonási szabályt az országukban székhellyel rendelkező vállalkozásokra, még akkor is, ha nem érik el a küszöböt. Így például egy vállalat egy alacsonyabb adókulcsot alkalmazó országba helyez át nyereségét, a hazai adóhatóságok megadóztathatják az átcsoportosított nyereséget is. Így, ha az alacsony adózású ország 9%-os adókulccsal rendelkezik, a hazai hatóságok további 6%-os adót vehetnek ki az átcsoportosított nyereségre.^[7]

A GloBE szabályai nem vonatkoznak a kormányzati szervekre, nemzetközi szervezetekre, nonprofit szervezetekre, nyugdíjalapokra vagy befektetési alapokra, amelyek egy vállalatcsoport végső anyavállalatai, illetve az ilyen entitások, szervezetek vagy alapok által használt holdingeszközök.

A GloBE-szabályok egy effektív adókulcs-tesztet is alkalmaznak, amely a joghatósági alapon kiszámított, fedezett adók közös definícióját, valamint a pénzügyi számviteli bevétel alapján meghatározott adóalapot alkalmazza a kiegészítő adónál (konzisztens kiigazításokkal).

Nem keletkeznek pótlólagos adófizetési kötelezettség, ha a bevételt 4 éven belül felosztják, és a minimumszinten vagy azt meghaladóan adózzák. Az adóalap meghatározása szempontjából a GloBE szabályai előírnak egy képlet szerinti tartalomkivonást, amely kiveszi az adóalpból a tárgyi eszközök és a bérek könyv szerinti értékének 5%-át kitevő bevételt. A GloBE-szabályok de minimis kizárást is tartalmaznak azon országok számára, ahol a multinacionális vállalat bevétele 10 millió eurónál kevesebb, nyeresége pedig 1 millió eurónál kisebb.

Az OECD/G20 már 2021. december 14-én közzétette a második pillérre vonatkozó modellszabályait,^[8] és ezekhez az elvekhez, kívánalmakhoz csatlakozva az Európai Bizottság 2021. december 22-én irányelv-javaslatot^[9] terjesztett elő, mely igazodik a GloBE-szabályokhoz, és közös szabályokat is tartalmaz tényleges társasági adókulcs kiszámítására és alkalmazására. A javaslat személyi hatálya kiterjed minden olyan vállalatra, azok csoportjaira, melyek összesített pénzügyi bevétele meghaladja az évi 750 millió eurót, és mely anya- vagy leányvállalatának telephelye az az Európai Unió valamely tagállamában található.

Az irányelv elfogadása az ismert tagállami kötelezettséggel jár majd, azaz a tagállamok hazai adószabályait (elsősorban a társasági adóra vonatkozókat) előreláthatóan 2023. január 1-ig módosítani kell, vagy új jogszabályokkal kell kiegészíteni.

Az irányelv-javaslat előterjesztését követően és a tagállami jogalkotás felgyorsítása érdekében az OECD/G20 már 2022 márciusában megjelentette a modellszabályok kommentárját,^[10] és külön kötetben egy példatárát^[11] is.

[7] Andersen Magyarország, 2022.

[8] OECD, 2021.

[9] European Commission, 2021.

[10] OECD, 2022a.

[11] OECD, 2022b.

Lássuk tehát, hogy ezen előzmények ismeretében miként fogalmazhatjuk meg a pénzügyi jogtudomány jelenlegi tendenciáit, kihívásait.

Első kihívásnak tekinthetjük a globalizálódó piacok, illetve az abban részes államok, szervezetek szabályozási igényeit. Hagyományosan az államok államközi egyezményeikkel próbálják a kereskedelmi és pénzügyi jogot is a nemzetközi gazdaság elvárásaihoz közelíteni. Azonban ez tapasztalataink szerint meglehetősen lassú, nem elég hatékony metódus és folyamat, mert ennek eredményességét sokszor maguk az államok csorbítják sajátos gazdasági érdekeikre és végső soron szuverenitásukra is hivatkozva. Az üzleti világ azonban ebből a szempontból (is) türelmetlen, az államok szabályozási lassúságát saját szerződéseikkel, az ezekből leszűrt elvekkkel helyettesítik, így a szerződési gyakorlat és elvek nemzetközi elterjedése, a vitarendezési testületek és a bíróságok jogértelmezése is jogforrásokká válhatnak. Ezeket a jogforrásokat kiegészítik és több esetben fel is váltják egyes jogalkotói hatáskörrel nem rendelkező szervezetek jogi hatással bíró, de eredetileg nem kikényszeríthető elemzéseit, javaslatait, melyeket az irodalom *soft law*-nak^[12] (puha jognak) nevez, mely a jogalkalmazás során pozitív joggá keményedhet.^[13] A kezdeti szerződéses kötelezettségvállalások így nemcsak a jogi kötőerővel bíró szerződések által, hanem már a „*soft law*” eszközökön keresztül is megvalósulhatnak, melyek elvileg még nem írnak vagy írhatnának elő az államokat érintő jogi kötelezettségeket, de a gazdaság mégis megköveteli alkalmazásukat. A pénzügyi jog és jogtudomány ezzel kapcsolatos feladata az lenne, hogy a gazdasági kormányzás fentebb említett eszközeit rendszerezze, feldolgozza és ahol szükséges, jogi kötőerővel lássa el.

A 2008-tól kezdődő világgazdasági válság, az USA és más domináns államok kereskedelempolitikájában megjelenő fordulatok, a terrorizmus, de a környezetvédelmi tudatosság erősödése is a gazdasági, pénzügyi szabályozás, és ezért pénzügyi jog megváltozását is eredményezték. A pénzügyi jogtudomány képviselői évtizedekig alkalmazhatták Nagy Tibor ismert axiómáját: „...nincs nemzetközi adó, de van nemzetközi adójog”.^[14] Mára ezt az elvet a fentebb bemutatott fejlemények jórészt áttörték. A globális minimumadó még nem tekinthető egy nemzetek feletti (szupranacionális) adónak, hiszen az adóbevételek még mindig az adóztató államot illetik meg, de az adó bevezetésével egyetértő mintegy 140 állam önként korlátozza adójogi szuverenitását, annak érdekében megakadályozza a globális adóelkerülési és adóalap-csökkentési törekvéseket. Ez a nemzetközi adójog új irányának, a nemzetközi szerződésekkel szabályozott adóknak a megjelenését és elterjedését vetíti előre, talán hasonlóan, mint a nemzetközi vámjog területén megtörtént a XX. században.

[12] Ezek a „soft law” eszközök is tovább kategorizálhatók a bevált gyakorlatokra, a szabályozási jelentésekre és megfigyelésekre, valamint az információmegosztási és végrehajtási együttműködési megállapodásokra.

[13] Ennek egyik példája a számviteli jog részévé vált nemzetközi számviteli standardok.

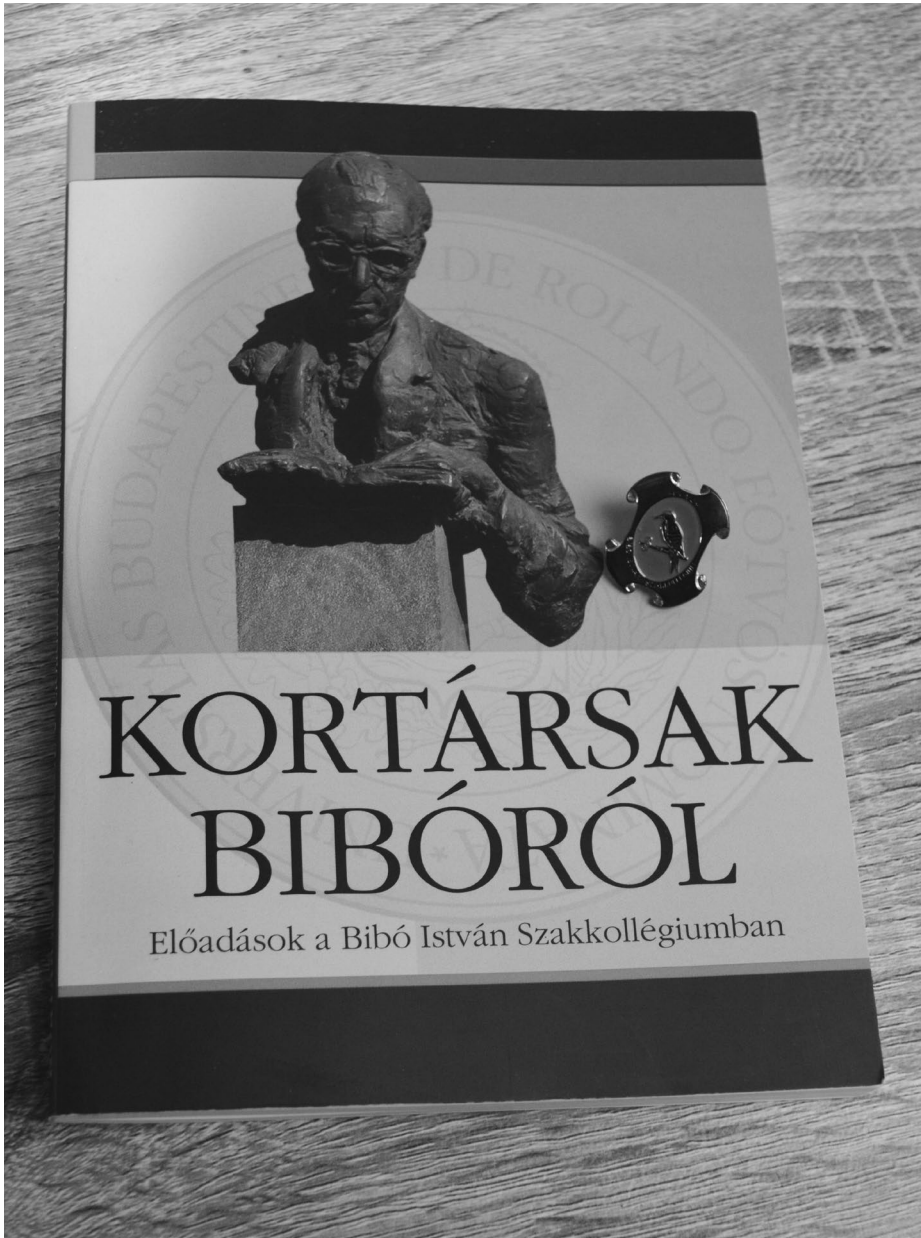
[14] Nagy, 2001, 216.

IRODALOM

- Andersen Magyarország, 2022. (Elérhető: <https://hu.andersen.com/hu/hirek/uj-fazis-ba-lepett-a-globalis-minimumado-bevezetese/>. Letöltés ideje: 2022.04.04.).
- Módos András (2022): *Felkészült már a globális minimumadóra?* EY Hungary, Budapest. (Elérhető: https://www.ey.com/hu_hu/tax/felkeszult-mar-a-globalis-minimumadora. Letöltés ideje: 2022.04.04.).
- Nagy Tibor (2001): *Pénzügyi jog. A nemzetközi pénzügyi jog alapjai*. ELTE Jogi Továbbképző Intézet, Budapest.
- Werbőczy István (1514): *Hármaskönyve*. Prologus, Titulus 5. §. 3. Corpus Juris Hungarici Magyar Törvénytár Budapest, Franklin-Társulat 1897. Reprint kiadás: Szikra Nyomda, Pécs 1989.

JOGFORRÁSOK

- OECD/G20 Base Erosion and Profit Shifting Project (2021): *Statement on a Two-Pillar Solution to Address the Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy 8 October 2021*. (Elérhető: <https://www.oecd.org/tax/beps/statement-on-a-two-pillar-solution-to-address-the-tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-october-2021.pdf>. Letöltés ideje: 2022. 04. 04.).
- OECD (2021): *Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy – Global Anti-Base Erosion Model Rules (Pillar Two): Inclusive Framework on BEPS*, OECD, Paris. (Elérhető: <https://www.oecd.org/tax/beps/tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-global-anti-base-erosion-model-rules-pillar-two.htm>. Letöltés ideje: 2022.04.04.).
- OECD (2022a): *Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy – Commentary to the Global Anti-Base Erosion Model Rules (Pillar Two)*, OECD, Paris. (Elérhető: <https://www.oecd.org/tax/beps/tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-global-anti-base-erosion-model-rules-pillar-two-commentary.pdf>. Letöltés ideje: 2022.04.04.).
- OECD (2022b): *Tax Challenges Arising from the Digitalisation of the Economy – Global Anti-Base Erosion Model Rules (Pillar Two) Examples*, OECD, Paris. (Elérhető: <https://www.oecd.org/tax/beps/tax-challenges-arising-from-the-digitalisation-of-the-economy-global-anti-base-erosion-model-rules-pillar-two-examples.pdf>. Letöltés ideje: 2022.04.04.).

• A Kukorelli István és Gyarmati György által szerkesztett *Kortársak Bibóról* kötet borítója

Irinyi József, a sajtószabadság bajnoka

ABSTRACT

The study aims to describe the emblematic figure of József Irinyi who was a well-known journalist of the 19th century in Hungary. Irinyi played an important role in the Hungarian Revolution of 1848, and was one of the first politicians in the country who published a significant article on the freedom of the press, and proposed a draft bill on this subject.

Keywords: Hungarian revolution of 1848 ■ censorship ■ freedom of the press ■ press law

A földi létből alig hogy három tucat év jutott neki osztályrészül. Élete virágjában, fűtetlen és magányos szobájából ragadta el őt, Irinyi Józsefet, korának népszerű publicistáját, politikai gondolkodóját, 1848/49 hőség s aktív részvevőjét az értelmetlen halál.

A hírre, a sokak számára felfoghatatlanra és megmagyarázhatatlanra, elsőként a barát és pályatárs Jókai Mór, az írófejedelem jajdult föl az ő utánozhatatlanul érzékeny hangján: „Egy ifjú férfi, kinek deli alakja százados életet ígért; egy vidám jó barát, kivel kedves dolog volt találkozunk mindig; mert az ő arczáról tudtuk meg azt, hogy magunk sem vénültünk még úgy meg a hogy képzeljük; egy derék jellem, a kit büszkeségünk volt az irodalom nemesebb ivadéka közé számítanunk; egy szilárd becsületes, igaz szív, a minőnek értékét csak akkor ismerjük, mikor már elvesztők; egy nagyratörő szellem, évekre kiszámított ropant munkásság erős kezdeményével, - egyszerre csak kiesik sorainkból, - mint a csatában lelőtt harcos; még szemeink előtt a tegnapi mosolygó tekintet, még emlékünken hangzik a félbeszakított szó; - és ott állunk koporsója körül és hallgatjuk, hogy döng rajta a hideg hant.”^[1]

[1] Vasárnapi Ujság, 1859a., 103. Jókai szívhez szóló - kényszerűen rövidre szabott - nekrológiához a szerkesztőség, érezvén adósságát, hozzáfűzte: „Korán elhunyt barátunk életpályájáról s irodalmi érdemeiről később fogunk bővebben emlékezni.” Erre aztán pár hét múltával, 1859. április 3-án sort is kerítettek.

Irinyi Albison – Bihar megyében –, éppen kétszáz esztendővel ezelőtt, 1822 tavaszán látta meg a napvilágot.^[2] A pezsgő reformkornak karizmatikus hőse, daliás szereplője, a toll fiatalon is virtuóz mestere, a kard és a szó bajnoka, s mindenekelőtt, a pesti március ifjainak egyik későbbi vezéralakja volt ő.^[3]

„Felsőbb iskoláit” Nagyváradon s Debrecenben látogatta, ez utóbbi helyen már a jogtudományokban is pallérozta magát. Azonban későbbi pesti tartózkodása alatt – pedig jöllehet ide „joggyakorlat végett” érkezett – igencsak halvány érdeklődést mutatott a praxis iránt. Ehelyett az irodalom s a nyomtatott betű világában mártózott meg. A tekintélyes „Atheneum” folyóirat vezérével, Bajza Józseffel, Vörösmarty Mihállyal, Toldy Ferencsel került ismeretségbe, s külső munkatársként, szerzőként számos cikkével s friss hangjával vonta magára a figyelmet.^[4]

Korának „divatját” követve, 1842-ben felszedte sátorfáját, hosszú útra szánta el magát. „Bejárta Németország egy részét s Franciaországon átkelvé, Londont is meglátogatta...”^[5] Útleírásáról készült tudósításainak Bajzáék frissiben helyet adtak.^[6] Az izzó sorokból – ellentétben a hagyományos úti beszámolókkal – nem hegyek s völgyek, s még csak nem is távoli tájak köszöntek vissza, hanem politikai pillanatfelvételek a magyar honnak is mintaként kínálkozó, de legalább akként bemutatott fővárosok közéleti történéseiből.^[7] A felvilágosodás eszmevilágáért s a demokratikus értékekért lelkesedő, a haladás mellett kiálló fiatalember írásai ezek, amelyek – mint utóbb méltán, dicsérőleg meg is jegyezték – „figyelmet ébresztének a bátran és reményt gerjesztőleg feltűnt új név iránt”.^[8]

[2] Bármennyire is sajátos, de a fellelhető nyomtatott irodalomban születésének dátumát sehol sem sikerült fellelni.

[3] Ám mindennek ellenére, még ha a kései utókort tán érdekelhetné is Irinyi József életpályája, róla, életéről, küzdelmeiről, hányatott sorsáról – ha eltekintünk Aczél Eszter két évtizede megjelent írásától – nem készült részletesebben megrajzolt tabló (Aczél, 2000, 241-244.). Ez különösen annak fényében érdemelhet kiemelés, hogy bátyjáról, a hírneves feltalálóról, Irinyi Jánosról – igaz, nem érdemtelenül – Szakács Margit tollából olvasható volt egy hosszabb tanulmány. Ld. Szakács, 1963, 191-213.

[4] Az Atheneum mellett cikkei a Századunk fejléccel jelentkező orgánumban is olvashatóak voltak. Ld. például írását a bankrendszeréről: Századunk, 1941.

[5] Vasárnapi Ujság, 1859b.

[6] Ezek között a nagy forradalom szülőhelyének szelleme és atmoszférája hatotta át. Ez talán meg is magyarázta, hogy – mint Jókai után írták róla – „nem volt ő előtte tekintély, nagyság, lekomázott mindenkit”. (Ország-Világ, 1907, 1047.). A róla alkotandó kép teljességéhez azonban az is hozzátartozott, hogy „Irinyit pedig mindenki Józsinak szólította...” (Szabad Föld, 1972, 24.).

[7] E cikkek egyenként is különböztek, majd később csokorba szedve, önálló kötetbe rendezve határozottan elütött a kor újtíjegyzeiteitől, Széchenyi, Wesselényi, Szemere Bertalan, Tóth Lőrinc vagy Bölöni Farkas hasonló nyugat-európai vállalkozásaitól. Veszélyes alkotás volt ez a maga nemében. Az iskolapadtól éppen hogy csak búcsút vevő ifjú ember rácsodálkozása volt a kontinens nyugatán a fejlettebb országok szellemi építményeire. Fenyő István – a reformkor évtizedeinek fáradszató kutatója – Irinyi remekére, „magnum opusára” a tizenkilencedik század első felének „legkiemelkedőbb útleírása” címkéjét aggatta. (Kókay (szerk.), 1979, 512.). Lukácsy Sándor pedig úgy vélte, hogy e munkájával „Irinyi már huszonegy éves korára elkészült főművével.” (Pándi (szerk.), 1978, 696.).

[8] Vasárnapi Ujság, 1859b.

Jó darab idő után hazaérkezvén, Pozsony városában, s az országgyűlés for-
tagában mutatta meg magát.^[9] Minden eshetőségre gondolva, az ottani Íté-
ltábla vizsgabizottsága előtt jogi ismereteiből gyakorlati vizsgát tett, de később
minden idejét a közélet s a publicisztika kötötte le.^[10] A legendás Pesti Hírlapnál
– az angol, a német és a francia nyelvben való jártasságát kamatoztatva – a kül-
földi hírek rovatát vette át.^[11] A pusztai hírek, a korábban megszokott, tárgy-
szerű távirati stílusban megírt közlemények nála és általa új színt nyertek, és pártos,
a haladás mellett érvelő tartalmakkal gazdagodtak.^[12]

Ezen közben, de már ennek előtte is kötetbe szerkesztette úti jegyzeteit,
s a gondolatrendőrség, vagyis a Budán ügyködő cenzor „jóindulatába” aján-
lotta azt.^[13] Ám éppen ez hiányzott e téren a leginkább. Döntést a kézirat
ügyében ugyanis két év múltával a felettes hatóság, a Könyvbíráló Hivatal
hozott, mondván, hogy az alárendelt, s egyébként döntésképtelen hivatalnok
„... azt, úgy mint sem irány, és célra, sem tárgyalási modorra, sem elvei vagy
is ötleteire nézve általában sajtó alá nem bocsáthatót attól a szokott mód és
szabály szerint mozdítsa el”.^[14]

Az elutasítás azonban hősünket nem tántorította el munkája megjelen-
tetésének szándékától, hiszen abban alapvetően egész politikai programját
s egyre markánsabb világlátását is megfogalmazta. Ezért aztán a többek ál-
tal megtalált kerülő úthoz, a külföldi nyomtatás fortélyához folyamodott,
s a mű németföldön, Hálában, vagyis Hallében került ki a nyomdagépek alól.^[15]

Hogy „Úti jegyzete” mennyire fontos volt számára, azt későbbi munkás-
sága mutatta meg. Mind termékenyebbé izmosodó publicisztikájában, cik-
keinek, tanulmányainak soraiból ugyanis elsősorban nyugat-európai nap-
lójának problémakörei köszöntek vissza. Azokban újra és újra körüljárta
mindazt, amit a „múlt és a jelen szembesítésének” örve alatt megkerülhet-
lennek ítélt.^[16]

[9] Nyugati tartózkodása, ismerkedése a „világgal” egy szűk esztendőttel tett ki (Kovács, 1972, 105.).

[10] A Pesti Hírlap mellett másutt is megjelentek írásai. Így – többek között – az Életképekben is, ahol
„Páris és a franciák” címen, hat folytatásban foglalta össze párizsi tapasztalatait. Ld. Zsoldos, 1971, 199.

[11] A lapot Kossuth után Szalay László szerkesztette, majd a stafétabotot tőle Csengery Antal vette át.
Eötvös József mellett itt publikált Trefort Ágoston is.

[12] Irinyi bemutatkozó írásában programjáról így vallott: „... azon lesz, hogy a’ külföldi események
magyar szemüveg alá helyezve, ‘s a’ lap szellemével összhangzóan, mint organicus egésznek egyik kie-
gészítő része, jussanak a’ közönség elébe.” (Pesti Hírlap, 1844).

[13] Vélhetően e munka pár hónapnál több időt nem igényelt részéről (Kovács, 1972, 106.).

[14] C 120 1845 Protocolla sessionum 352. Idézi: Kovács, 1972, 106.

[15] Irinyi, 1846.

[16] Fenyő, 1987, 114.

Ezek sorában találkozhatott a szerzőtől a kortárs közönség a központi és a helyi hatalom viszonyának taglalásával, kevésbé eufemisztikusan: a centralizációval kapcsolatos nézeteivel,^[17] a Visegrád címen közzétett, s a reformok hazai esélyét latolgató „szép” dolgozatával, valamint az országgyűlés rendezéséről írott kismonográfiájával. De mindenek fölött a Bajza József szerkesztésében napvilágot látott, ellenzéki programkötetben publikált tanulmánya váltott ki hatást, amelyben a sajtószabadság megvalósításának peremfeltételeit szedte csokorba, s az általa megálmodott sajtótörvény huszonöt pontos tervezetével – minden biznnyal – befolyással kívánt lenni a majdani törvényhozók gondolkodására is.^[18] Irinyi korának sajtóviszonyairól itt már a korábbiaknál jóval határozottabban nyilatkozott, s plánumának iránya, kategorikus cenzúraellenessége^[19] kijelölte a sajtó felszabadításához vezető utat.^[20]

A történelem sodrása, személyes jó sora is úgy hozta, hogy erre az útra társaival, a márciusi ifjakkal fél évvel később maga is rátalált. A készülődő pesti forradalom vezérkarában a haladást, a radikális változást követelők között az ő keze formálta végső alakjába a hírneves Tizenkét Pontot, hogy aztán másnap, azon az esős őszre emlékeztető tavaszi napon, március 15-én is ott legyen a politikai földrengés epicentrumában. Az ifjak „a nagy nap reggelén” – ötezerre duzadó követő kíséretében, a Tizenkét Ponttal és a Nemzeti Dallal felszerelve –, tíz óra tájban érték Landerer és Heckenast nyomdájához. Az ifjak vezérkarából páran – Petőfi, Jókai, Irinyi és Vasvári – a vers és a Pontok kinyomtatását kérték, s hogy ez – lévén, hogy a dokumentumok a cenzori engedélynek híján voltak – ne ütközzék akadályba, Irinyi szolgált megoldással. Odalépvén az egyik géphez, hangos szóval deklarálta: „Ezt a sajtót a nép nevében ezennel lefoglaljuk s követeljük kézirataink kinyomtatását.”^[21]

A többi már ismert a krónikások tollából, Klió munkásainak kötetéből. A forradalom egy pillanatra magasba repítette a pesti mozgalom vezetőit. Irinyire is fontos kihívások vártak, s ő mindenütt elől járt. Még azon a délelőttön ő mutatta be a városháza előtt egybegyűlt tömegnek a cenzúra nélkül sokszorosított Tizenkét Pontot, majd délután a Nemzeti Múzeum lépcsőjéről beszélt és magyarázott hallgatóságának. Két nappal később tagja lett a Pest város közgyűlése által felállított választmánynak, amely aztán kisajtolta a Helytartótanácsból a cenzúra eltörlését, s kiszabadította fogságából a sajtóvétség okán raboskodó Táncsics Mihályt.^[22] Több forradalmi testületnek lett még márciusban tagjává; így a pesti

[17] Ld. ezekre: Pesti Hírlap, 1845a; Pesti Hírlap, 1845b; Pesti Hírlap, 1845c; Pesti Hírlap, 1845d.

[18] A programkötet Ellenőr címen vált ismertté, amelyben a haladás radikálisabb hívei mind megszólaltak. Ld. erre: Hermann, 2010, 520.

[19] „Az önkény mezején nincs semmi oly megrögzött romlottsággal teljes, mint a cenzúra” – rögzítette ily módon a gondolatrendőrséggel szemben kialakított álláspontját.

[20] Bényei, 1994, 82-83.

[21] Kosáry, 1985, 37-42.

[22] Pesti Hírlap, 1848, 230.

Közbátorságra Ügyelő Választmányon^[23] túl, Petőfivel, Vasvárival, Jókaiival, Degrével együtt, beválasztották a Pest megyei állandó választmány tagjai sorába is.^[24]

A megalakuló minisztériumban is feladatok vártak rá. A nádor ugyanis negyvennyolc áprilisában titkárnak nevezte ki a Klauzál vezette minisztériumba. Ám a könyökvédős hivatalnoki pálya nyilvánvalóan kevésbé „smakkolható” neki. Így azután íróasztalától – ha egyáltalán jutott volna az idő tájt neki, vagy bárki másnak ilyen alkalmatosság – már a negyedik napon elbúcsúzott.^[25] Figyelmét ekkor már az országos politika kötötte le; s lassan-lassan elkezdte a felkészülést a törvényhozói feladatra.

Az első népképviselői választáson sikerrel vette az akadályokat, midőn az országgyűlés alsótábláján, a Bihar megyei Hosszúpályi kerületének képviselőletében mandátumot nyert.^[26] Szakmai munkásságának elismeréseként július 7-én, Deák Ferencsel, Ghiczy Kálmánnal, Nyáry Pállal, Kazinczy Gáborral és másokkal a házszabály kidolgozásával megbízott választmány tagjává választották.^[27] A Házson belül egyébként – hűen korábbi értékválasztásához – az ellenzéki honatyák között foglalt helyet, majd tagja lett a forradalom következetes híveit összegyűjtő Egyenlőségi Társulatnak. Szeptemberben már Kossuth támogatójaként tarthatták számon, aki hamarosan Teleki László mellé nevezte ki titkárként a párizsi követségre. Hét lázas hónap, a forradalom és a szabadságharc ügyeinek külföldi népszerűsítését célul kitűző munka várt rá. Főnöke 1849 májusában küldte haza, s hozta magával Teleki nemzetiségekkel való megbékélést célzó föderációs koncepcióját. A képviselőházban még két alkalommal kapott szót, „mindkétszer elveihez, addigi pályájához méltóan” nyilatkozott.

Világos után – mint oly sokaknak – menekülnie kellett. Az üldözők, a megtorlás emberei Grázban leltek rá; onnan szállították haza Pestre. Hosszú hónapok vártak rá a rettegett és gyűlölt Újépületben. A hadbírótság itt – 1850. július 4-én – kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélte. Másnap azonban neki és huszonhárom társának Haynau megkegyelmezett. Szűk kilenc év adatott még neki ennek utána. De ez már egy másik élet volt.

[23] E testület befolyására jellemző, hogy Kemény Dénes Teleki Lászlóhoz írott levelében, a politikai helyzetről szólván leszögezte, hogy – szerinte – két hatalom van, a kinevezett miniszterek és a diéta, „a másik Pesten a közbátorsági bizottmány, melynek befolyásosabb tagjai Petőfi, Irinyi stb.” (Ld. Kiss, 1972, 80.).

[24] Fenyő, 1987, 116. A fentieken túl tagja lett Irinyi József annak a Helytartótanács által fölállított, huszonöttagú bizottságnak is, amely, jobb híján, vádasküdszéki funkcióval dönthetett az egyes sajtótermékek bírósági eljárás alá vonásáról. E grémium névsora igazán tekintélyt parancsoló volt. Soraiában kapott helyett – hogy csak a legtekintélyesebbekről szóljunk – Deák Ferenc, Vörösmarty Mihály, Klauzál Gábor, Eötvös József, Szalay László, Trefort Ágoston, Bajza József, Fényes Elek, Kemény Zsigmond, Lukács Móric, Fáy András és a márciusi ifjak közül egyedülként, Irinyi József. Ld. erre: Urbán, 2013, 1159-1219.

[25] BM eln. 1848:49. Ld. erre: F. Kiss, 1987, 536. Idézi: Urbán, 2013, 1182.

[26] Radikális társai többségének ez nem sikerült. „A márciusi fiatalok közül csak háromnak: neki, Irányi Dánielnek és a győri Lukács Sándornak adatott meg ez a tisztesség.”

[27] Pap, 1866, 24.

IRODALOM

- Aczél Eszter (2000): Irinyi József. In: Körmöczy Katalin (szerk.): *A márciusi ifjak nemzedéke. „Nem küzdénk mi sem dicsőség, sem díjért.”* Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- Bényei József (1994): *Reformkori országgyűlések a sajtószabadságról.* Stúdium Kiadó, Debrecen.
- C 120 1845 Protocolla sessionum 352.
- F. Kiss Erzsébet (1987): *Az 1848-1849-es minisztériumok.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fenyő István (1987): Utazás a múltból a jelenbe. Irinyi József úti jegyzetei. In: *Új írás.* 1987/4. sz.
- Hermann Róbert (2010): Az „Ellenőr” – egy ellenzéki zsebkönyv születése. In: *Századok.* 2010/2. sz.
- Irinyi József (1845): Átalakulásunk I. In: *Pesti Hírlap (1845a).* 1845. február 16.
- Irinyi József (1845): Átalakulásunk II. In: *Pesti Hírlap (1845b).* 1845. február 20.
- Irinyi József (1845): Átalakulásunk III. In: *Pesti Hírlap (1845c).* 1845. február 23.
- Irinyi József (1845): Átalakulásunk IV. In: *Pesti Hírlap (1845d).* 1845. február 27.
- Irinyi József (1846): *Német, francia- és angolországi úti jegyzete.* Hála.
- Kiss Dezső (1972): Petőfi Sándortól származó, rá vonatkozó, vagy vele kapcsolatos iratok és kéziratok a magyar levéltárban. In: *Levéltári Szemle.* 1972/3. sz.
- Kókay György (szerk.) (1979): *A magyar sajtó története I.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kosáry Domokos (1985): A pesti forradalom és a sajtószabadság. In: Fenyő István (szerk.): *A magyar sajtó története II/1.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kovács Magda (1972): Irinyi úti jegyzeteinek cenzúrázása és a sajtótörvény. In: *Magyar Könyvszemle.* 88. évf., 1972/1-2. sz.
- Ország-Világ (1907). 1907. december 22.
- Pándi Pál (szerk.) (1978): *A magyar irodalom története III.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pap Dénes (1866): *A magyar nemzetgyűlés Pesten 1848-ban I.* Ráth Mór, Budapest.
- Pesti Hírlap (1844). 1844. július 7.
- Pesti Hírlap (1848). 1848. március.
- Szabad Föld (1972). 1972. április 9. 15. sz.
- Szakács Margit (1963): Irinyi János élete és munkássága. In: Kádár Zoltán (szerk.): *Folia Archaeologia XV.* Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest.
- Századunk (1941). 1941. november 25.
- Urbán Aladár (2013): Vasvári Pál kritikai életrajzához. In: *Századok.* 2013/5. sz.
- Vasárnapi Ujság (1859a). 1859. február 27.
- Vasárnapi Ujság (1859b). 1859. április 3.
- Zsoldos Jenő (1971): Szó- és szólásmagyarázatok, Forradalom. In: *Magyar Nyelvőr.* 95. évf., 1971/2. sz.

Az *excessus mandati* problémájához a római jogban

Jóllehet az Ünnepest merőben más területnek szentelte tudományos munkásságát, jelen sorok szerzője – kompetenciájából fakadóan – egy, a római magánjog régtől fogva sokat vitatott kérdéskörei közé tartozó probléma rövid elemzésével (több tekintetben inkább: „felvillantásával”) kíván tisztelni a hetvenedik születésnapját betöltő Kukorelli István Professzor Úr előtt. Isten éltesse Őt sokáig jó erőben, egészségben!

ABSTRACT

Our study is a brief contribution to the disputed topic of *excessus mandati* (excess of mandate) in Roman law. After some introductory notes, the controversy between the classical jurists [i.e. the rigorous Sabinian standpoint and the equitable Proculian one (cf. Gai. 3, 161; D. 17, 1, 41; eod. 4; cf., in addition, Iul. eod. 33 and Paul. eod. 3, 2)] and the later development are scrutinised. Justinianic law—perhaps on the basis of postclassical antecedents (cf. Gai. D. 17, 1, 4)—clearly adopts the Proculian standpoint, i.e. the mandatary cannot claim the reimbursement of the additional costs only (cf. Inst. 3, 26, 8).

Keywords: mandatum (mandate) ■ *excessus mandati* (excess of mandate) ■ *actio mandati* (action on mandate) ■ *schola Sabiniana* (Sabinian school) ■ *schola Proculiana* (Proculian school) ■ Justinianic law

I. PROBLÉMAFELVETÉS

A kései klasszikus Paulus regulaként ható megállapítása szerint a megbízás^[1] határait^[2] gondosan meg kell őrizni.^[3] „Az, aki a megbízást teljesíti, nem lépheti túl a megbízás határait” – írja nagyon világosan és egyértelműen a iustinianusi tankönyv.^[4] Ebből pedig nyilván az fakad, hogy a megbízás túllépése (*excessus mandati*) esetén a megbízottat nem illeti meg *actio mandati contraria* a többletköltség megtérítése iránt. De csak a többletköltség tekintetében?

A források vegyes képet nyújtanak *excessus mandati* esetén a *mandatarius* megtérítési igényéről. A szabinianus iskola jogtudósai szerint ugyanis – mint látni fogjuk – a megbízott egyáltalán nem élhet megtérítési igénnyel a *mandatum* alapján a megbízás túllépése esetén; a prokuliánusok viszont csak a többletköltségek tekintetében zárták ki a megbízott megtérítési igényét *actio mandati contraria* útján.

A megbízás túllépését kétféleképpen lehet dogmatikailag értékelni; vagy aként, hogy a megbízott teljesítette ugyan a megbízását is, de azt túllépte („részleges szerződészegés”); vagy pedig úgy, hogy a megbízó más ügyletet kötött meg, mint amire a megbízás szólt, és nem egyszerűen a megbízás kereteinek túllépéséről, hanem a teljes megbízási szerződés megszegéséről van szó („teljes szerződészegés”).

Tényállásunk kiindulópontja egy olyan *mandatum*, amelynek alapján a megbízott egy, a megbízó által előre meghatározott vételáron köteles megvásárolni valamit a megbízó részére, a megbízott azonban a megbízási szerződésben megállapított vételárat meghaladó áron vásárolja meg a dolgot. (A megbízás túllépése persze nyilván számos másfajta esetben is megvalósulhat.^[5]) Egyértelmű, hogy a *mandatum*ban meghatározott vételáron felüli összeg tekintetében (hiszen a *mandatum* erre nem terjedt ki) kizárt a megbízott megtérítési igénye megbízás alapján. Kérdés viszont, hogy a megbízott követelhet-e (*actio mandati contraria* útján) megtérítést a megbízótól a megbízási szerződésben meghatározott összegig – eddig a mértékig ugyanis a megbízott szerződészerűen járt el (a megbízás keretein belül maradt).

A *schola Sabiniana* és a *schola Proculiana* egymástól eltérő álláspontot képviselt ebben a kérdésben.

A szabinianus álláspont szerint ugyanis, amennyiben a megbízott a *mandatum* alapján drágábban vásárolt volna, az *actio mandati contraria* nem illeti meg

[1] A megbízás monografikus szintű római jogi irodalmából lásd például Arangio-Ruiz, 1949; Watson, 1961.

[2] E kérdéskörhöz lásd például Arangio-Ruiz, 1949, 168skk.; Pringsheim, 1955, 54skk.; Choe, 1993, 119skk.; Leesen, 2010, 237skk.; összefoglalóan például Zimmermann, 1996, 414 [8]. A hazai szakirodalomból lásd Újvári, 2014, 99skk., összefoglaló jelleggel Siklósi, 2021, 1555sk.

[3] „Diligenter igitur fines mandati custodiendi sunt.” (Paul. D. 17, 1, 5 pr.).

[4] „Is qui exsequitur mandatum non debet excedere fines mandati.” (Inst. 3, 26, 8).

[5] Így például, ha száz arany erejéig bíztak meg valakit azzal, hogy Titiusért kezességet vállaljon, de a megbízott nagyobb pénzösszeg tekintetében vállal kezességet. Vö. Inst. 3, 26, 8.

a megbízottat; a prokuliánusok szerint azonban a megbízás keretein belül igen, csak a többletköltség tekintetében nem. A szabiniánusok szerint tehát a megbízottnak egyáltalán nem keletkezett megbízásból fakadó megtérítési igénye a megbízóval szemben; a prokuliánusok szerint viszont a megbízott annyiban élhetett megtérítési igénnyel, amennyiben a megbízás keretein belül járt el, abban az összegben azonban, amellyel túllépte a megbízás kereteit, már nem.^[6]

II. A SZABINIÁNUS ÁLLÁSPONT

Elsőként nézzük meg a tankönyvében csupán a szabiniánus álláspontot ismertető és azt el is fogadó, Gaiustól – a jogtudós Institutióiból – származó (most csak kivonatosan idézett) forrásszöveget.^[7]

A textus tanúsága szerint, ha megbízlak téged azzal, hogy mondjuk száz sestertiusért telket vegyél nekem, te pedig százötven sestertiusért vásárolsz, nincs ellenem megbízásból fakadó kereseted (*mandati actio* – *ti. contraria*), még ha hajlandó lennél is annyiért nekem adni a telket, amennyiért a vételre nézve megbízalak; főképp (a korai klasszikus korban működő) Sabinus és Cassius döntött így.

„Ego” tehát megbízza „Tu”-t, hogy az száz sestertius vételárért vásároljon neki egy telket. A megbízott azonban százötven sestertiusot fizet a telekért. Az érett klasszikusok közé tartozó Gaius – aki több alkalommal is a *schola Sabiniana* követőjének mondja magát Institutióiban – a szabiniánus álláspontot elfogadva kizárja az *actio mandati contrariát*, mégpedig nemcsak az ötven sestertius, hanem a száz sestertius vonatkozásában is. E meglehetősen szigorú és konzervatív álláspont értelmében ugyanis a megbízott más ügyletet kötött meg, mint amire a megbízása szólt; illetve azt is mondhatnánk, hogy ennek az álláspontnak a fényében ilyenkor nem is a megbízás kereteinek túllépéséről, hanem a megbízási szerződés (modern megfogalmazással élve) teljes megszegéséről van szó.

A *Digestá*ba felvett, szintén Gaiustól (a jogtudósnak a provinciai ediktumhoz írott kommentárjából) származó forrásszöveg is a megbízás túllépésének jogkövetkezményeivel foglalkozik, konkrétan azzal a kérdéssel, vajon melyik felet illeti meg a megbízási szerződésből fakadó kereset *excessus mandati* esetén.^[8]

[6] Ha a megbízás túllépése egy olyan megbízás nélküli ügyvitelnek minősíthető, amelynek keretében a megbízás kereteit túllépő ügyvivő eljárása objektíve indokolt, célszerű, hasznos volt, az *actio negotiorum gestorum contraria* útján történő igényérvényesítés elvileg szóba jöhet a többletköltség vonatkozásában is. A többlet vonatkozásában azonban az *actio mandati contraria* nyilván mindenképpen kizárt (a prokuliánus álláspont szerint is természetesen), hiszen erre már nem terjedt ki a megbízás.

[7] „Itaque si mandaverim tibi, ut verbi gratia fundum mihi sestertiis C emeris, tu sestertiis CL emeris, non habebis mecum mandati actionem, etiamsi tanti velis mihi dare fundum, quanti emendum tibi mandassem; idque maxime Sabino et Cassio placuit.” (Gai. 3, 161)

[8] „Potest ab una dumtaxat parte mandati iudicium dari. Nam si is qui mandatum suscepit egressus fuerit mandatum, ipsi quidem mandati iudicium non competit, at ei qui mandaverit adversus eum competit.” (Gai. D. 17, 1, 41).

A szöveg tanúsága szerint olykor előfordul, hogy az egyik szerződő félnek lehet csupán adni megbízásból fakadó keresetet (*mandati iudicium*). A forráshely értelmében ugyanis, amennyiben az a személy, aki elvállalta egy megbízás teljesítését, túllépte annak kereteit, őt magát (a megbízottat) nem illeti meg a megbízásból folyó kereset (*actio mandati contraria*), a megbízót ugyanakkor a megbízottal szemben megilleti a kereset (*actio mandati directa*) a megbízásból kifolyólag.^[9] Vagyis a megbízott nem követelheti a megbízás teljesítéséből adódó kiadásainak megtérítését – egyáltalán nincs tehát megtérítési igénye a megbízásból kifolyólag a megbízóval szemben.

„Die sabinianische Meinung blieb siegreich in hochklassischer Zeit” – írja Pringsheim.^[10] S – úgy tűnik – a kései klasszikus korban is a szabiniánus nézetet fogadták el. Ez látszik kitűnni a következő Paulus-szövegből, amely szintén az *excessus mandati* jogkövetkezményeivel foglalkozik, mégpedig azzal a kérdéssel, vajon akkor is perelheti-e a megbízott a megbízót, amennyiben a megbízott hajlandó a megbízás túllépéséből adódó többletköltségek megtérítésére. Paulus csak a szabiniánus álláspontot említi, a prokuliánust nem.^[11] A Paulus ediktum-kommentárjából származó szövegben foglaltak szerint, amennyiben a megbízó meghatározta az árat, de a megbízott a *mandatum*ban megállapított *pretium*hoz képest drágábban vásárolt, egyesek (ti. a szabiniánusok) tagadták, hogy a megbízottat megilletné az *actio mandati contraria*, még ha a megbízott készen is állna a megbízás kereteinek túllépésével okozott többletköltségek viselésére (tehát, ha hajlandó lenne lemondani a kifizetett vételárnak a *mandatum*ban meghatározott összeget meghaladó részéről). [A szövegben szereplő egyesekre történő utalás értelem szerűen a szabiniánusokra, illetve az ő nézetüket követő jogtudósokra vonatkozik. Ők tehát azon az állásponton voltak a szövegben foglaltak tanúsága szerint, hogy a megbízott nem kapja meg az *actio mandati*-t (ti. *contraria*), még akkor sem, ha hajlandó lenne a vételárnak a megbízásban szereplő összeget meghaladó részéről lemondani.^[12]] Méltánytalan ugyanis, hogy a megbízónak nincs vele (a megbízottal) szemben keresete, ha ő (a megbízott) nem akarja,

[9] A Gai. 3, 161 fentebb nem idézett részének tanúsága szerint is, ha az a személy, akit érvényesen megbíztak, túllépi a megbízását, őt a megbízó a megbízásból fakadó keresettel (*actio mandati directa*) perelheti addig a mértékig, ameddig a megbízónak érdekében állt, hogy a megbízását teljesítse a megbízott. („Cum autem is, cui recte mandaverim, egressus fuerit mandatum, ego quidem eatenus cum eo habeo mandati actionem, quatenus mea interest inplere eum mandatum...”).

[10] Pringsheim, 1955, 61.

[11] „Quod si pretium statui tuque pluris emisti, quidam negaverunt te mandati habere actionem, etiamsi paratus esses id quod excedit remittere. Namque iniquum est non esse mihi cum illo actionem, si nolit, illi vero, si velit, mecum esse.” (Paul. D. 17, 1, 3, 2).

[12] Így Újvári, 2014, 100.

a megbízottnak viszont van keresete, ha akarja, a megbízóval szemben.^[13]

A kései klasszikus korban tehát szintén a rigorózus szabiniánus álláspontot fogadták el, legalábbis a most vizsgált Paulus-szöveg erről látszik tanúskodni. Elvileg lehetséges (legalábbis nem zárható ki teljesen egy ilyen értelmezés), hogy Paulus csak ismertette a régi szabiniánus nézetet; valószínűbbnek tűnik azonban a szövegezés alapján, hogy Paulus a szabiniánus véleményt osztotta (bár a *quidam* kitétel használata a szövegben első látásra arra látszik utalni, hogy nem), és ezzel talán egy, a kései klasszikus korban általánosan elfogadott álláspontot fogalmazott meg (bár lehetséges, hogy a szóban forgó vita még a kései klasszikus korban sem jutott nyugvópontra).

[13] Tehát, hogy a megbízott egyoldalú akaratelhatározásán múlik az, hogy a megbízó perelheti-e (*actio mandati directával*) a megbízottat, illetve a megbízott (*actio mandati contrariával*) a megbízót. [Kérdésként merülhet fel, hogy az idevonatkozó, korántsem könnyen értelmezhető szövegrészben („*Namque iniquum est...*”) Paulus még mindig a régi szabiniánus nézetről tudósít-e, vagy pedig saját, a szabiniánusokhoz csatlakozó véleményét fejt-e ki. A szövegezésre tekintettel az tűnik valószínűbbnek, hogy Paulus saját álláspontját ismerteti a második mondatban. E szövegrész kapcsán egyébként Choe, 1993, 132. rámutat arra, hogy ebben a szövegrészben olvasható a szabiniánus nézet melletti egyetlen olyan érv, amely a forrásokban kifejezetten szerepel.] A megbízott akaratától függne tehát, hogy a megbízó perelheti-e őt, a megbízott viszont a megbízó akaratától függetlenül perelhetne, ami pedig igazságtalan volna. Méltánytalan tehát, hogy ha a megbízott nem akarja korlátozni megtérítési igényét (*actio contrariáját*), a megbízónak ne legyen keresete a megbízottal szemben (hiszen ilyenkor a megbízott *actio contrariát* nem indíthat, s így a megbízó *actio directájának* megindítása is kizárt) – kizárólag a megbízott akaratától függően –, ha viszont a megbízott kész lemondani az általa kifizetett vételárnak a mandatumban meghatározott összeget meghaladó részéről, s így perelhetné a megbízót *actio mandati contrariával* (a megbízás keretein belül maradó összeg erejéig), a megbízó akaratától függetlenül járhatna el (tehát a megbízó *actio directája* kizárólag a megbízott akaratán múlna, a megbízott *actio contrariája* pedig független volna a megbízó akaratától). – Wittmann, 1993, 46sk. értelmezése szerint bár a „*quidam*” kitétel – amely „egyes” jogtudósok véleményére utal – gyakran annak jele, hogy aki ezt a véleményt idézi, nem osztja azt, a „*namque*” kezdetű mondatban – amelyben Paulus már saját véleményét fejt ki (míg az első mondatban értelemszerűen a szabiniánusok álláspontjára hivatkozik, a Gai. 3, 161-ben foglaltakra tekintettel ez egyértelmű) – foglaltak nem állnak ellentmondásban a szabiniánus állásponttal. A szabiniánusok elvetették azt a prokuliánus nézetet, amely szerint a megbízott a megbízási szerződésben meghatározott vételár mértékéig megtérítési igénnyel élhet *actio mandati (contraria)* útján, teljesen elutasítva a megbízás túllépése esetén az *actio mandati contrariát*. Az „*etiamsi*” kezdetű mondatrész tökéletlenül utal a szabiniánusok által kritizált prokuliánus álláspontra, amelynek azt a gondolatot is tartalmaznia kellett, hogy a megbízás túllépése esetén az *actio directa* csak akkor jöhetne tekintetbe, ha *actio contraria* is indítható. Ez adódik Wittmann szerint a „*Namque*” kezdetű mondatból, amellyel Paulus a szabiniánus nézethez csatlakozik. (Az idevonatkozó szövegrészben „*iniquum est*”, nem pedig „*iniquum esse*” olvasható, s ez arra utal, hogy itt Paulus nem a szabiniánus nézetről tudósít, hanem saját nézetét fejt ki.) A szabiniánusok a prokuliánus vélemény következetlenségét hangsúlyozták. A prokuliánusok a megbízott korlátozott megtérítésre menő keresetét azzal az érveléssel alapulták meg, hogy egy *actio directa* nem jöhet szóba egy *actio contraria* nélkül. Ha viszont a megbízott nem korlátozza *actio contrariáját* (megtérítési igényét), ebből az következne, hogy a megbízó sem perelhetne. Így pedig a megbízott akaratától függne, hogy a megbízó perelheti-e, míg a megbízott saját eljárásában független lenne a megbízó akaratától. Így pedig Paulus nézete és a szabiniánusok véleménye között nincs ellentmondás Wittmann nézete értelmében.

III. A PROKULIÁNUS–IUSTINIANUSI ÁLLÁSPONT

A *Res cottidiana sive aurea* – Gaius tankönyvének posztklasszikus kori átdolgozása – már egyértelműen a prokuliánus álláspont elfogadásáról tanúskodik.^[14] A hivatkozott forrásszöveg helyeslően hivatkozik a korai klasszikusok közé tartozó Proculus véleményére, aki úgy vélte, miszerint a megbízott perelhet a megállapított vételárra (tehát a megbízásban szereplő, abban meghatározott ár mértékéig), vagyis a többletköltséget a megbízott ugyan (nyilván) nem követelheti, de az eredetileg a megbízási szerződésben megállapított vételárat igen. A Gaiusnak tulajdonított szöveg helyi szavai szerint „ez a vélemény nyilván méltányosabb”. (Ezek nem Gaius eredeti szavai, aki – mint láttuk – a szabiniánus álláspontot magáévá téve nem tartotta megadhatónak a megbízott részére az *actio mandati contrariát*.^[15])

Vagyis a prokuliánusok már megadták az *actio mandati contrariát*^[16] – a megbízási eredeti keretein belül természetesen (arra tekintettel, hogy a megbízási szerződésben meghatározott mértékig a megbízott szerződésszerűen járt el, s e tekintetben igényt tarthat költségei megtérítésére a megbízásból fakadó kereset útján). Kérdés, vajon a posztklasszikus, vagy csupán a iustinianusi jog álláspontjával van-e dolgunk a D. 17, 1, 4 textus esetében. A magunk részéről lehetségesnek tartjuk, hogy itt nem Iustinianus korabeli interpolációval van dolgunk, hanem ez lehetett már a Iustinianus előtti posztklasszikus álláspont is, amely már a prokuliánus nézetet fogadta el, Gaius eredeti fejtegetésének átdolgozásával. A „*quae sententia sane benignior est*” azonban iustinianusi interpoláció eredményének tűnik.^[17]

A iustinianusi tankönyv is tudósít – a szabiniánus iskola nézetével szembeállítva – a prokuliánus iskolának a méltányosságot érvényre juttató álláspontjáról, amit Iustinianus is elfogadott.^[18] Az itt – most csak kivonatossan – idézett szövegben foglalt tényállás megegyezik a Gaius által is ismertetett tényállással,

[14] „Sed Proculus recte eum usque ad pretium statutum acturum existimat, quae sententia sane benignior est.” (Gai. D. 17, 1, 4).

[15] Gaius – álláspontunk szerint – eredetileg csak ismertethette a prokuliánus nézetet, de nem egyértelműen. Gaius Institutióinak eredeti szövegéből pedig talán – valamikor a posztklasszikus korban – kihúzták a prokuliánus álláspont ismertetését. Más nézet szerint viszont Gaius időközben valószínűleg megváltoztatta eredeti nézetét annak hatására, hogy az érett klasszikus kori szabiniánus vezér, Iulianus (vö. D. 17, 1, 33) is a prokuliánus álláspontot fogadta el (amelyről a nem a fővárosi jogászai körökhöz tartozó Gaius csak később szerezhetett tudomást). Így Choe, 1993, 131sk.

[16] Felvethető elvileg, hogy csak *actio negotiorum gestorum contrariával* lehetett visszakövetelni azt az összeget is, amely még a megbízási határain belül volt, de valószínűbbnek tartjuk, hogy a prokuliánus álláspont szerint e vonatkozásban *actio mandati contrariával* lehetett perelni.

[17] Persze lehet, ez is korábbi posztklasszikus beszúrás eredménye; mindenesetre, mint alább látni fogjuk, az Inst. 3, 26, 8 szövegében is szerepelnek ezek a kitételek.

[18] „Ut ecce si quis usque ad centum aureos mandaverit tibi, ut fundum emereres... neque pluris emere debes... alioquin non habebis cum eo mandati actionem. Adeo quidem, ut Sabino et Cassio placuerit, etiam si usque ad centum aureos cum eo agere velis, inutiliter te acturum. Diversae scholae auctores recte te usque ad centum aureos acturum existimant: quae sententia sane benignior est.” (Inst. 3, 26, 8).

miszerint valaki száz arany erejéig bírta meg „Tu”-t azzal, hogy telket vegyen a megbízó részére. A szabiniánus nézetet ismertette a szöveghely azt hangsúlyozza, hogy Sabinus és Cassius úgy vélték, miszerint a „Tu” akkor is sikertelenül (*inutiliter*) perelne, ha csupán száz aranyra akarná perelni a megbízottat. A Iustinianus által is elfogadott prokuliánus álláspont szerint viszont száz arany erejéig a megbízott joggal perelheti a megbízót. A Gai. D. 17, 1, 4 forrásszövegben foglaltakat a iustinianusi tankönyv szó szerint megismétli, amikor is a prokuliánus álláspont tekintetében leszögezi, miszerint „ez a vélemény nyilván méltányosabb” – lehetséges, hogy ez a fordulatot már a *Res cottiniana*e is tartalmazta, de az is lehetséges (illetve valószínűbbnek tűnik), hogy az kifejezetten a iustinianusi kompilátoroktól származik.

IV. ÖSSZEGZÉS

Kirajzolódni látszik tehát a következő fejlődési vonal. A szabiniánusok és a prokuliánusok között vita állott fenn abban a tekintetben, hogy a megbízás kereteit túllépő megbízottat megilleti-e megbízásból fakadó kereset vagy sem a megbízás eredeti keretein belül. Sabinus és Cassius, valamint – több forráshely tanúsága szerint – Gaius teljes egészében kizárta a megbízott megtérítési igényét (*actio mandati contrariáját*), míg Proculus csak a többletköltségek vonatkozásában. Ha egy kezes lépte túl a kezességvállalás kapcsán a megbízás kereteit, Iulianus a prokuliánus álláspontot fogadta el.

A kései klasszikusok – úgy tűnik – a rigorózus szabiniánus nézetet követik; legalábbis Paulus (aki csak a szabiniánus nézetet ismertette) fentebb vizsgált szövege erről látszik tanúskodni [lehetséges viszont elvileg az is, hogy Paulus csupán ismertette a szabiniánus nézetet; amint azt sem tartjuk kizárhatónak, hogy ebben a kérdésben még a kései klasszikus korban is megoszlottak az álláspontok (azt pedig végképp nem, hogy az *excessus mandati* egyes konkrét tényállásait másként ítélték meg)].

A iustinianusi jog viszont – talán a szintén a prokuliánus álláspontot elfogadó posztklasszikus előzmények alapján – egyértelműen a szabiniánus állásponthoz képest méltányosabb prokuliánus nézetet fogadja el, amennyiben a megbízás kereteit túllépő megbízott csak a többletköltségek megtérítését nem követelheti a megbízásból fakadó keresettel. (Az utókort tehát végső soron a prokuliánus álláspont győzte meg ebben a kérdésben.)

IRODALOM

- Arangio-Ruiz, Vincenzo (1949): *Il mandato in diritto romano*. Jovene, Napoli.
- Choe, Byoung Jo (1993): Die Schulkontroverse bei Überschreitung des Auftrags zum Grundstückskauf. In: Nörr, Dieter – Nishimura, Shigeo (hrsg.): *Mandatum und Verwandtes. Beiträge zum römischen und modernen Recht*. Springer, Berlin–Heidelberg.
- Leesen, Tessa G. (2010): *Gaius meets Cicero. Law and Rhetoric in the School Controversies*. Martinus Nijhoff, Leiden.
- Pringsheim, Fritz (1955): Noch einmal Gai. 3. 161 und Inst. Just. 3. 26. 8. In: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 72.
- Siklósi Iván (2021): *Római magánjog*. ELTE Eötvös, Budapest.
- Újvári Emese (2014): *A kezes megtérítési igényei a római jogban* (PhD-értekezés). Miskolc. (Elérhető: <http://phd.lib.uni-miskolc.hu/?docId=18331>, valamint http://193.6.1.94:9080/JaDoX_Portlets/documents/document_18331_section_11941.pdf, illetve <http://midra.uni-miskolc.hu/document/18331/11941.pdf>. Letöltés ideje: 2022. április 8.).
- Watson, Alan (1961): *Contract of mandate in Roman law*. Clarendon, Oxford.
- Wittmann, Roland (1993): Die Prozeßformeln der „actio mandati“. Ein Beitrag zur Geschichte des prätorischen Edikts. In: Nörr, Dieter – Nishimura, Shigeo (hrsg.): *Mandatum und Verwandtes. Beiträge zum römischen und modernen Recht*. Springer, Berlin–Heidelberg.

SISKA KATALIN

Zsákutca, vagy a modernizáció előszobája? Gondolatok az Oszmán Birodalom történeti alkotmányának fejlődéséről

ABSTRACT

Parliamentarism and constitutional monarchy were introduced in the Ottoman Empire by amendments to the constitution in 1909. The cornerstones of democracy became incorporated into the constitution. However, due to foreign and domestic circumstances, the beneficial effects of the amendments never materialised. The regime soon turned into the one-party dictatorship of the Union and Progress Party.

Keywords: constitutional monarchy ■ the Constitution of the Ottoman Empire ■ reform politics ■ Ottoman party history

Az oszmán alkotmányjog fejlődését a jogtörténet sokáig zsákutcának tekintette, elutasítva az oszmán kontinuitás gondolatát. Az Oszmán Birodalomnak azonban van alkotmányjogi öröksége, és nem csak a neo-oszmánizmusról folyó kortárs politikai viták kontextusában. A Birodalom jogi szabályozása alá eső etnikai és nyelvi csoportok száma megközelítette a hatvanat,^[1] melyek egészben vagy részben a mai Európa, Ázsia és Afrika harmincyolc modern államának társadalmába integrálódtak,^[2] így az oszmán alkotmányjog megismerése nélkülözhetetlen a mai Balkán és Közép-Kelet jogfejlődésének megértéséhez. Az Oszmán Birodalom történeti alkotmányának, alapvető jogokat érintő dokumentumai alakulásának bemutatása lehetővé teszi a modern török köztársaság közjogi szemléletének könnyebb megértését. A Birodalomtól a köztársaságig tartó, átmeneti időszak alkotmányjogi vizsgálata pedig kulcsfontosságú a jogfolytonosságról, deliktuális felelősségről folytatott viták kapcsán. Tanár Úr, engedd meg, hogy születésnapod alkalmából ezzel az írással köszöntselek!

[1] Toynbee, 1974, 15-28.

[2] Demeter, 2014, 10-11.

I. SENED-I ITTIFAK

Az Oszmán Birodalom alkotmányosság felé tett első lépése a Sened-I Ittifak, egy egyezségi okirat volt a központi kormányzat képviselői és a provinciák vezetői (törökül: ayanlik) között. Az ayan a muszlim vallású középosztályt jelentette, mely csoport összetétele a hatalmi harcoknak köszönhetően a 18-19. században folyamatosan változott.^[3] Ha meg kellene határozni az ayanlikhoz tartozók körét, ebben az időben leginkább a hadviselésben résztvevők, a katonai bázis és annak anyagi hátterét megteremtők csoportját értenénk alatta.^[4] Több kutató nemesi rendként értelmezi a kifejezést, melyet a félreérthetőség miatt tanulmányomban kerülök.

A megállapodást II. Mahmut (1807-1839) uralkodása idején egy sikeres közvetítő, Alemdar Mustafa Pasha segítségével – aki 1808. szeptember 29-ére, a szultán nyári rezidenciájába invitálta az ayanlikat, a reformok megvitatása érdekében – 1808. október 7-én írták alá, azzal a céllal, hogy a provinciákban hatástalanul működő, rohamosan hanyatló központi államhatalmat helyreállítsák. A provinciák urai ugyanis olyan helyi hatalomra és függetlenségre tettek szert, hogy lassan megkérdőjelezték a központi hatalmat.^[5] Ez az ayanlikkal kötött együttműködési egyezmény a központi államhatalom helyreállításáról szólt. A megállapodás bevezetéséből, 7 cikkelyből és egy záró rendelkezésből állt, melyek mind a központi államhatalom, mind az ayanlik kötelezettségeit tartalmazták. Egyrészt a szultán és a központi hatalom (nagyvezír) autoritását minden földesúrnak el kellett ismernie (1. és 4. Cikkely). Az oszmán adórendszer az egész Birodalom területén, minden provinciában egységesen érvénybe lépett, annak minden bevétele a szultánt illette meg (3. Cikkely), cserébe viszont a szultán ígéretet tett az adóbevételek igazságos és becsületes elosztására (7. Cikkely). Az ayanli köteles volt katonai egységeit a mindenkori terveknek megfelelően és kölcsönös megvitatás után a szultán részére átengedni (2. Cikkely), mely utóbbira vonatkozóan a megállapodás nem tartalmazott külön részleteket. Köteles volt a szultáni kincstár védelmét biztosítani (3. Cikkely), zendülés esetén a szultáni kérés bevárása nélkül annak segítségére sietni (6. Cikkely). A megállapodást^[6] aláíró ayanlik ígéretet tettek arra, hogy a reformokkal szembeszegülők elleni küzdelemben is támogatják a szultánt. Kötelesek voltak továbbá a nagyvezír utasításainak eleget tenni, azzal a kitételrel, hogy annak önkényeskedését, törvénytelen utasítását megtagadhatták (4. Cikkely), a nagyvezír pedig ígéretet tett arra, hogy adókérdésekben konzultál a provinciák uraival (7. Cikkely). A Portának minden ayanli közigazgatási területét el kellett ismernie (5. Cikkely), akik csak a saját területükön gyakorolhatták hatalmukat (5. Cikkely), egymás terüle-

[3] Karpat, 1972, 243-281.

[4] Zens, 2011.

[5] Kinross, 1979, 437-438.

[6] A Sened-I Ittifak szövege egyelőre magyar fordításban nem jelent meg. Angol nyelven ld. Shaw, S. J. – Shaw, E. K., 1977.

tének és autonómiájának kölcsönös elismerése és tiszteletben tartása mellett (5. Cikkely). Emellett elfogadták (5. Cikkely), hogy az ayanlik jogait, birtokaikat apáról fiúra átörökíthetik.^[7] A nagyurak szuverenitása a kisebb földesurak felett is az 5. Cikkelyben került elfogadásra.^[8]

A katonai reformok tekintetében az egyezmény nem tartalmazott új rendelkezést, az Új Rend (Nizam-I Cedit) reformjai maradtak életben. A Sened-I Ittifak jelentőségét többen a Magna Carta Libertatum eredményeihez hasonlítják, az egyezményt pedig, az “Oszmánok Magna Cartájaként” az uralkodó és ayanlik között kötött kvázi alkotmánylevélnek tekintik. A Sened-I Ittifak azonban nem egy társadalmi ellenállás következtében keletkezett dokumentum volt, nem azok nyomására keletkezett, akik jogai és szabadsága sérelmet szenvedett. Nem egy mozgalom eredménye volt, ahol lényegében az emelkedő burzsoázia politikai véleménye került kifejezésre. A padisah hatalmának korlátozásából nem elsősorban a burzsoázia, vagy az emberek profitáltak, hanem az egyébként már hanyatlóban lévő feudalizmust, mint főellenséget erősítette.^[9] Vitathatatlan eredményei közé sorolható, hogy – az oszmán történelemben először – a szultán hatalmának korlátozására kísérletet tettek, egyrészt az adózás egységes szabályai, másrészt a kölcsönös szerződési kötelezettségek felállításával.

A szerződéses kötelezettségek közé azonban nem iktattak be a kötelezettségek végrehajtására vonatkozó rendelkezéseket. A záró rendelkezések kizárólag azt írták elő, hogy a dokumentumot a mindenkori nagyvezírnek alá kell írnia. A szultánnak nem kellett az egyezményt aláírnia, csupán annyit garantált a dokumentumban, hogy igazságosan fog uralkodni. Összesen négy ayanlik írta alá a dokumentumot, a többiek pedig arra a véleményre jutottak, hogy az “igazságos” uralkodás ígéretére nem fogják a saját függetlenségüket korlátozni és további költségeket vállalni. A tárgyalások következménye az lett, hogy Alemdar Mustafa Pasát janicsárjai 1808. november 15-én meggyilkolták, és a helyébe lépő nagyvezír már alá sem írta a Sened-I Ittifak-ot. II. Mahmut szultán felismerte, hogy a Sened-I Ittifak nem képes a központi hatalmat erősíteni.^[10]

[7] Shaw, S. J. – Shaw, E. K., 1977, 2-3.

[8] Innentől beszélhetünk az ayanli réteg differenciálódásáról, mely a rend kialakulásához vezetett.

[9] Karpat, 2004, 291-311.

[10] Freitag, 2014, 37-58.

II. TANZIMAT FERMANI (A RÓZSAHÁZBAN^[11] FELOLVASOTT SZULTÁNI LEVÉL)^[12]

Az Oszmán Birodalom alkotmányjogi fejlődésének második nagy állomása a török reformkorként emlegetett Tanzimat-korszak volt, melynek gyökerei az 1789-es nagy francia forradalomig nyúlnak vissza. A tanzimat szó a tanzim szóból ered, amely újraelrendezést jelent. Ebben az értelemben a tanzimat fermáni egy sor olyan rendelkezést takar, melyet az új rend léptetett életbe az államszervezés körében, valamint azokra a területekre vonatkozó szabályok összességét jelenti, melyeket az iszlám jog nem szabályozott, és azt a nyugati jogrendszerből vettek át.^[13] A török jogtörténetben a nyugati jog adaptációja elsősorban a Tanzimat idejére tehető. Ezt a korszakot jogi dualizmusnak is nevezhetjük, hiszen mind az iszlám jogot, mind a nyugati jogot (különösen a franciát) párhuzamosan alkalmazták, egészen a modern török köztársaság megalapításáig.^[14] A korszak első jelentős dokumentuma a II. Mahmut (1839-1861) által szultáni edictummal kihirdetett Hatti Hümayunu, azaz Szultáni Levél (1839) volt, mely a török alkotmánytörténet egyik legfontosabb dokumentuma lett. A Gülhane Hatti Hümayunu az alapjogok első deklarációja, a szabadságjogok első kartája volt. Egy alkotmányos dokumentum, mely a szultán kezdeményezésére először korlátozta egyoldalúan a saját hatalmát (oktrojált önkorlátozás). Ennél a jellegénél fogva különbözik a Sened-I Ittifaktól, amely inkább szerződéses jellegű elemeket tartalmazott. A Gülhane Hatti Hümayunu-ban biztosított életre, vagyonra és becsületre vonatkozó összes jog egyenlő mértékben illette meg az Oszmán Birodalom területén élő muszlimokat és nem muszlimokat, tekintet nélkül valásukra. Biztosította az élet biztonságát, a becsület és a tulajdon védelmét. Eltörölték a teljes vagyonekobzás-büntetést, a bűncselekmény elkövetésében nem részes örökösök az elkövető vagyonát örökölhették, örökösödési joguktól nem foszthatták meg őket. Rögzítette, hogy az adókat vagyoni helyzetűtől függően kell kiszabni, melynek során jogszerűen és kiszámíthatóan kell eljárni, törekedve a jogbiztonság elvének betartására. Eltörölte az államjövödelmek bérbeadásának rendszerét. Rögzítette továbbá, hogy a hadviselés és egyéb állami kiadások – a beszedésük módjával együtt – törvényben legyenek meghatározva. Megszüntette az életfogytig tartó katonaságot, és a szolgálati időt 4-5 évben maximálta. A büntetőjogba eljárási garanciákat is beépített, pl. a tárgyaláshoz való jogot, az eljárások nyilvánosságát, és megtiltotta az ítélethozatal nélküli kivégzést. A szabályok betartására a szultán, az ulema tagjai és a miniszterek is megesküdtek, az

[11] A Gülhane (Rózsaház) az Eszki Szeraj (Régi Palota) egy kisebb épülete volt.

[12] A Gülhane-ben felolvasott Hatti Hümayunu (1939) eredeti török nyelvről történt magyar nyelvről fordítását ld. Mészáros, 1912, 11-14.

[13] Így például a Francia Kereskedelmi Törvény, Büntetőjogi kódex, melyek egyes rendelkezéseit az 1856-os és 1858-as törvények átvették. Ld. Hekimoglu, 2020, 11.

[14] Rubin, 2008.

ellene vétkezők büntetését külön büntetőtörvény rögzítette.^[15] A korábbiakhoz hasonlóan itt sem volt olyan eljárás, intézmény vagy rendelkezés megfogalmazva, amely a szultán aktusait a szultáni levél rendelkezéseivel összhangba hozta volna, illetve, amely a szultánt a betartására kényszeríteni, hatalmát korlátozni tudta volna. A rendelkezések betartása a szultán belátásán múltott.^[16]

III. ISLAHAT^[17] FERMANI^[18] (ISLAHAT HATT-I HÜMAJUNU^[19])

A központi hatalom helyreállítása hatalmas nehézségekbe ütközött, hiszen a centrális és a provinciális hatalom képviselői generációk óta egymástól függetlenül gyakorolták hatalmukat. A helyi közösségek urai szinte teljes autonómiát élveztek, így az etnikailag sokszínű Birodalom széthullása fenyegető veszéllyé vált.^[20]

Az Islahat fermani a krími háború idején már 1853-ban megfogalmazta egyrészről Franciaország, Ausztria, Nagy Britannia, Szardínia, és az Oszmán Birodalom, másrészről az Orosz Birodalom. Anglia és Franciaország azt ajánlotta, hogy az Oszmán Birodalmat az európai államok közé tartozónak tekintik, ennek fejében azonban az otthlakó keresztények számára egyenlő jogokat követel.^[21] I. Abdülcemil szultán garantálta is ezt egy decretumban, melyet Anglia és Franciaország, jól időzítve, a párizsi békeszerződés 1856-os aláírása előtt, – mely biztosította az Oszmán Birodalmat, hogy megvédi a Földközi-tengeri kereskedelmi útvonalait Oroszországgal szemben – Isztambulban kihirdetett. A decretumban az Oszmán Birodalom elismerte az Islahat fermaniban foglaltakat, melyet a külföldi kormányok készítettek elő számára. Az Oszmán Birodalom tehát hanyatlásának olyan korszakához érkezett, amikor külföldi hatalmak nem kevés, számukra tett belpolitikai engedmény fejében tudtak reformokat elérni. Az islahat szó a török islah (reform) szóból származik. Az Islahat fermani a Tanzimat fermanit jelöli további változtatásokkal. Az edictum még határozottabban továbbvitte a Tanzimat fermani eredményeit az Oszmán Birodalom nem muszlim lakosainak muszlimokkal egyenlő bánásmódját illetően, de más ügyekben is, így például a jogok, adók, katonai szolgálat és toborzás, oktatás, közigazgatási eljárás és bírósági tanúvallomástétel ügyében is. Újra megerősítette az 1839-es szultáni levélben az alattvalóknak vallás és felekezet-különbség nélkül biztosított jogokat. Meghagyta az összes nem mu-

[15] A teljes magyar fordítást ld. Mészáros, 1912, 16-23.

[16] Hekimoglu, 2010, 13.

[17] Islahat jelentése: reform.

[18] A szultán kézjegyével (tugrájával) ellátott szultáni, rendelet, parancs.

[19] A Hatt-I Hümajunu első sorát a szultán kézírással írta, így a kézirat a törvény erejével bírt.

[20] Bragg, 2014, 2.

[21] Singh, 2002, 188.

szlim vallási felekezetnek a régebben adományozott előjogokat és kiváltságokat, rendezte a különböző vallási felekezetek belső vitás kérdéseit, és teljes vallásszabadságot hirdetett.

Az Islahat fermani egy bevezetésből, 24 cikkből és egy záró rendelkezésből áll. Az Islahat fermani rendelkezéseit a következőképpen lehetne összefoglalni: végérvényesen rögzítette az Oszmán Birodalomban élő muszlimok és nem muszlimok jog előtti egyenlőségét, tekintet nélkül vallási (vagy szektához) tartozásukra. A nem muszlim vallási közösségek privilégiumait is biztosította. Garantálta továbbá a bírósági eljárások nyilvánosságát, és hivatalosan eltörölte a kínzást az eljárásokban. A büntetések kiszabása során a humánus bánásmód érvényesült, elfogadták a nullum crimen sine lege és a nulla poena sine lege elveket, létrehoztak vegyes bíróságokat, mellyel lehetőség nyílt muszlimok és nem muszlimok között zajló perek tárgyalására, emellett biztosították a nem muszlimok tartományi gyűléseken való részvételét és politikai jogaik gyakorlásának lehetőségét.

Bár a szultán esküt tett az Islahat fermani betartására, és ő maga tiszteletben is tartotta a rendelkezéseit, hasonlóan a Tanzimat fermanihoz, nem iktattak be semmilyen mechanizmust, amely azt ellenőrizte volna, hogy a szultán rendelkezései mennyire vannak összhangban a rendelet kötelezettségeivel, és amely képes lett volna a szultán hatalmának korlátozására. Itt is a szultán belátására volt bízva, hogy eleget tesz-e az edictum rendelkezéseinek, melynek oktrojáló jellege szintén különbözött a Sened-I Ittifak szerződéses jellegétől.

IV. KANUNI ESASI^[22] - AZ ELSŐ OSZMÁN ALKOTMÁNY (1876)^[23]

Az előbb említett szultáni edictumok és reformok azt eredményezték, hogy az oszmán értelmiségiekből egy olyan kis csoport kezdett szerveződni, akik a nyugat alkotmányos fejlődését követve, az Oszmán Birodalomban is hasonlót akartak megvalósítani. Az ún. „fiatal oszmánok”^[24] (törökül:Yeni Osmanlılar) – akiket a szultán maga küldött Franciaországba – célja egyértelműen az alkotmányos monarchia megvalósítása volt, mely tulajdonképpen azt jelentette, hogy a szultán hatalmát a parlament korlátozza, a Birodalom összeomlásának elkerülése érdekében. Ők hozták a Birodalomba a civilizáció, a modernizáció, a nacionalizmus és a szekularizáció eszméit.^[25]

Az Oszmán Birodalom első alkotmányát, melyet az 1831-es belga alkotmányról és az 1875-ös francia alkotmányról modelleztek,^[26] egy 28 tagú bizottság (Cemiyet-I Mahsusa) készített elő Mithat Pasa vezetésével, aki a fiatal oszmá-

[22] Törökül: Alapjogok.

[23] A teljes magyar fordítást ld. Mészáros, 1912, 24-43.

[24] Gocek, 1996, 133.

[25] Metin, 1994.

[26] Hekimoglu, 2010, 15.

nok vezetője volt. Az alkotmányt 1876. december 23-án hirdették ki egy szultáni rendelettel, melyet II. Abdülhamit (1876-1909) szultán bocsátott ki, Mithat Pasa jóváhagyásával. Az alkotmánynak ez esetben is egyoldalú és nem bilaterális jellemzői voltak, mely lehetővé tette a szultán számára az alkotmány figyelmen kívül hagyását. A történettudomány szerint az alkotmány véget vetett a Tanzimatnak, és kezdetét vette az első alkotmányos korszak (Birinci Mesrutiyet).^[27]

Az 1876-os alkotmányt nem egy, a török nemzetet képviselő bizottság készítette. Egy nyugatot követő, vékony értelmiségi réteg erőfeszítéseinek eredménye volt, amely képes volt arra, hogy a szultán akaratát megváltoztassa. Az 1876-os alkotmány tipikus példája a szultáni edictumon keresztül kivitelezett oktrojált alkotmányozási eljárásnak. Ez azonban abban különbözik a nyugati modelltől, hogy nem széles társadalmi támogatottság eredménye, hanem egy szűk csoport érdekeit jelenítette meg. Magát az 1876-os oszmán alkotmányt a nyugati műveltségű oszmán örmény, Krikor Odian készítette, aki Midhat pasa tanácsadója volt.^[28]

Az 1876-os alkotmány az államra, alapjogokra, állampolgárok szabadságára vonatkozó alaprendelkezéseket tartalmazta. Az alkotmánylevél a jogi aktusok hierarchiájában a törvény felett helyezkedett el, hiszen a megváltoztatása nehezebb volt, mint a törvényeké (kétharmados többség, 115-116. cikk). Ezen okból az 1876-os alkotmány mint írott alkotmány teljes alkotmánynak tekinthető, anyagi és formai értelemben is.

A Kanun-I Esasi 119 cikkből áll, és 13 fejezetre bomlik, mely a következőképpen részletezhető: az Alkotmány 1. Cikkelye értelmében az Oszmán Birodalom nem szövetségi (föderalista), hanem központosított állam. A Birodalom teokratikus monarchia jellegét az alkotmány nem változtatta meg. Az államhatalom Istentől származik, és még mindig az oszmán családot illeti (3. Cikkely), de ez a hatalom csak és kizárólag a család legidősebb fia által gyakorolható. A szultán egyben kalifa és az iszlám védelmezője (4. Cikkely). A szultán szent és felelősségre nem vonható (5. Cikkely). Az államvallás az iszlám (11. Cikkely), a Birodalom hivatalos nyelve a török (11. Cikkely).

Az Oszmán Birodalom állampolgárai alapjogait az alkotmány 8-26. Cikkelye szabályozta. A szabályozás mellett – mely gyakorlatilag felsorolásjellegű – nem voltak garanciális rendelkezések. Ennek értelmében az Oszmán Birodalom minden állampolgára számára biztosította a személyes szabadságjogokat (8-10 Cikkely) a nulla poena sine lege elvét (10 Cikkely), a vallásszabadságot (11. Cikkely), a szólás és sajtószabadságot (12-13 Cikkely) az igényérvényesítés jogát (14. Cikkely), az ingyenes oktatáshoz való jogot (15. Cikkely), minden oszmán számára jog- és közhivatalok előtti egyenlőséget (17-19 Cikkely), a tulajdon szentségét (21. Cikkely), a lakhely sérthetlenségét (22. Cikkely), az inkvizíció és a kínzás teljes tilalmát (26. Cikkely).

[27] Kinross, 1979, 559.

[28] Berger, 2006, 178-192., 185.

A 113. Cikkely azonban könnyedén kikerülhetővé tette ezeket a rendelkezéseket. A 113. Cikkely értelmében ugyanis a szultánnak joga volt a Birodalom területéről kiutasítani és eltávolítani azokat, akikről a rendőrség hiteles nyomozása folytán kiderült, hogy az állam biztonságát megsértették. Mivel pedig az alkotmány összes rendelkezése a jogi hierarchiában a törvények felett állt, így nem létezett olyan jogszabály, melynek segítségével e cikkely rendelkezéseit érvényteleníteni lehetett volna. Nem beszélve arról, hogy a rendelkezés ellentétben állt a rózsaházi szultáni levél büntetőeljárásra vonatkozó rendelkezéseivel (tárgyaláshoz való jog, eljárás nyilvánossága), mivel ez esetben a nyilvánosság előtt lefolytatott bizonyítási eljárás nem volt megengedett.

Az 1876-os alkotmány az államhatalmi ágak közül a törvényhozó és a végrehajtó hatalmat a szultán kezében hagyta, a parlamentet formális szerepre kényszerítve. A törvényhozó hatalmat ugyanis nem a parlament képviselte, kivéve a költségvetés megalkotását (98. Cikkely). A testületnek az egyetlen alkotmányos kötelessége a törvényhozási tevékenységben történő részvétel volt. A törvényjavaslatok megvitatása ugyan a Képviselőház feladata volt, de semmilyen javaslat nem léphetett életbe a szultán jóváhagyása nélkül (54. Cikkely). Ugyanakkor az alkotmány nem határozta meg a szultán jóváhagyási eljárásának folyamatát. Egy képviselőház által megalkotott törvényjavaslat életbeléptetése teljes mértékben a szultán belátására volt bízva. A szultán tehát pusztán azzal meg tudta akadályozni egy törvény életbelépését, ha nem tett semmit. A törvényjavaslat benyújtásának joga kizárólag a Minisztertanács joga volt, és csak a szultán konszenzusával kerülhetett törvényjavaslat megvitatásra a Parlament elé (53. Cikkely). A Minisztertanács vezetője, a nagyvezír és a miniszterek kinevezése a szultántól függött, és egyedül neki tartoztak felelősséggel. A kormány képviselőházi felelősségének pontos szabályai hiányoztak az alkotmányból, a szultán bármikor feloszlathatta a Képviselőházat.^[29]

A parlament kétkamarás volt: Szenátusból (60-64 Cikkely) és Képviselőházból állt (65-80 Cikkely). Egy szultáni rendelettel (43. Cikkely) mindkettőnek egyszerre kellett üléseznie, novembertől márciusig. A szultán szükségállapot esetén összehívhatta a Parlamentet a törvénykezési időszakon kívül is, illetőleg rövidíthette vagy meghosszabbíthatta az ülésezési időtartamot (43. Cikkely). A Szenátus tagjainak száma, vezetővel együtt nem haladhatta meg a Képviselőház tagjai számának egyharmadát (60. Cikkely). A Szenátus tagjait élethosszig a szultán nevezte ki (60., 62. Cikkely). A Szenátus feladata az eléterjesztett törvényjavaslatok felülvizsgálata volt, abban a tekintetben, hogy összeegyeztethetőek-e a szultán felségjogaival, a szabadsággal, az alkotmány rendelkezéseivel, az Oszmán Birodalom területi egységével, az állam belső biztonságával, az államvédelmi érdekekkel, avagy egyéb etikai szempontokkal (64. Cikkely). A Képviselőház tagjai közvetlen választással nyerték el tagságukat, és az Oszmán Birodalom férfi lakosaiból választották ki őket. Minden 50.000 férfira egy

[29] Özbudun, 2002, 19-51.

képviselő esett (65. Cikkely). Törvényjavaslat akkor volt előterjeszthető, ha a Képviselőház azt megvitatta (80. Cikkely). Törvényhozó hatalommal azonban kizárólag a szultán volt felruházva.

A bírói hatalom, "mehákim" címszó alatt, az alkotmány 81-91 Cikkelye alatt került szabályozásra. Szabályai megfeleltek a korabeli nyugat-európai standardnak. A bírói testületre vonatkozó szabályok a következőkben foglalhatóak össze: bírót nem lehet elbocsátani, a bíró elmozdíthatatlan, nyugdíjazása, büntett miatti elítélésből következő elbocsátása külön törvény szabályozása alá tartozik (81. Cikkely). A bírósági eljárásokban érvényesült az eljárások nyilvánosságának elve (82. Cikkely), az igényérvényesítés szabadsága (83. Cikkely), a törvényeknek megfelelő ítélet garanciája (85. Cikkely), továbbá a bírói függetlenség elve is (86. Cikkely).

Az 1876-os alkotmánnyal tehát nem sikerült a nyugati modellekhez hasonló alkotmányos monarchiát létrehozni. A törvényhozó és a végrehajtó funkciók még mindig széles körben a szultántól függtek. Valójában II. Abdulhamid szultán profitált az alkotmányból, aki 1878-ban feloszlatta a parlamentet, és nem hívta össze egészen 1908-ig, az országot pedig az abszolutizmus szabályaival kezdte igazgatni. A 113. Cikkely alapján az alkotmányos monarchia több építője, Namik Kemal, Ziya Pasha és különösen Mithat Pasha értelmiségiek száműzetésbe kerültek.^[30]

V. II. MESRUTIYET (2. ALKOTMÁNYOS MONARCHIA)

II. Abdülhamit abszolutizmusa egy nagyon gyorsan növekvő ellenzék kialakulásához vezetett. Az ún. „fiatal törökök” német befolyás alatt, II. Abdülhamid zsarnoksága alatt álltak össze, és sokkal nagyobb befolyást gyakoroltak, mint az ún. „fiatal oszmánok”. Céljuk az volt, hogy a fiatal hivatalnokokkal együttműködve hassanak II. Abdülhamidra és gyakorlatilag megdöntsék az uralkodását. Ez a csoport rábírta az uralkodót arra, hogy 1908.07.23. napján aláírjon egy decretumot a parlament összehívásáról. Az új parlamenti választások megtartására 1908. november-decemberben került sor, és egyben a fiatal törökök politikai pártjának, az Egység és haladás pártjának a győzelméhez vezetett, akik vezető pozíciójukat 1918-ig megőrizték. Az új parlament neve törökül Meclis-i Mebusan lett.

Az újonnan választott parlament 1909.08.21. napjával több jogszabályt módosított, többek között az 1876. évi alkotmányt is. A módosítással érintett (egyben törölt) cikkelyek száma 26 volt. A rendelkezések a következőkben szedhetők össze: az alapjogokat és szabadságjogokat kiterjesztették. Beiktatásra került a jogtalan letartóztatások tilalma (10. Cikkely), a sajtószabadság definícióját kiterjesztették a cenzúra tilalmára is (12. Cikkely), a titkos levelezés

[30] Kinross, 1979, 517-520.

elfogadottá vált (119. Cikkely), az egyesülés és gyülekezés szabadsága rögzítésre került (120. Cikkely), a hírhedt 113., számúzetésre vonatkozó Cikkely eltörlésre került.^[31]

A szultánnak trónra kerülésekor a Parlament előtt hűséget kellett fogadnia, és fel kellett esküdnie a szülőhazájára, a nemzetre, az alkotmányra és a sarijára (3. Cikkely). A miniszterelnököt a szultán választotta, a minisztereket a miniszterelnök (29. Cikkely). A minisztertanács a Parlamentnek lett felelős, nem a szultánnak (30. Cikkely). A miniszterek személyi és kollektív felelősséggel tartoztak a Parlamentnek (30. Cikkely). A Parlament bizalmatlansági indítvánnyal élhetett a kormánnyal szemben. A Képviselőház feloszlatására a szultán csak a szenátus egyetértésével volt jogosult (35. Cikkely). Emellett a Képviselőház feloszlatása utáni választásokat három hónap alatt le kellett bonyolítani (35. Cikkely). Tulajdonképpen a Parlament nem volt többé megkötvé, és tagjainak külön összehívás nélkül össze kellett ülni minden év november 14. napján (41. Cikkely). Eltávolították a törvényjavaslatokhoz szükséges szultáni engedély kritériumát is. Úgyszintén azt is, hogy a jogszabály érvénybe lépésének megakadályozásához elegendő volt, ha a szultán nem tett semmit. Kikötötték, hogy az elfogadott törvényjavaslat elfogadására kiszabott határidő két hónap. A szultán visszautalhatta a Parlamentnek további megfontolásra a törvényjavaslatot ugyanezen az intervallumon belül. Mindazonáltal a szultánnak jóvá kellett hagyni az elfogadott törvényjavaslatot, ha a parlament ismételen 2/3 os többséggel elfogadta azt. Sürgős esetekben a kéthónapos határidő tíz napra módosult (54. Cikkely).^[32]

Az Oszmán Birodalomban a parlamentarizmus és az alkotmányos monarchia rendszere az 1909-es alkotmánymódosításokkal épült ki. A demokrácia feltételei az alkotmányban rögzítésre kerültek. A kül- és belpolitikai helyzet következtében azonban az alkotmánymódosítás jótékony hatásai nem következtek be. A rendszer hamarosan átváltozott az Egység és Haladás Pártjának egypárti diktatúrájává.^[33]

[31] A módosított rendelkezések szövege angolul: Anayasa.gen.tr: Revised Articles of the 1876 Constitution, August 1909. 1876-os alkotmányszöveggel együtt: Worldstatesmen.org: The Ottoman Constitution (23 December 1876).

[32] Özbudun, 2002, 121.

[33] Heper – Sayan, 2012, 15-26.

IRODALOM

- Anayasa.gen.tr: Revised Articles of the 1876 Constitution, August 1909. (Elérhető: <http://www.anayasa.gen.tr/1909amendment.htm>. Letöltés ideje: 2022. 05. 16.).
- Berger, Stefan (ed.) (2006): *A Companion to Nineteenth-Century Europe: 1789-1914*. Wiley, London.
- Bragg, John (2014): *Ottoman Notables and Principatory Politics, Tanzimat Reform in Tokat 1839-1876*. Routledge, New York.
- Demeter Gábor (2014): *A Balkán és az Oszmán Birodalom I. Társadalmi és gazdasági átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.
- Freitag, Ulrike – Lafi, Nora (szerk.) (2014): *Urban Governance Under the Ottomans. Between Cosmopolitanism and Conflict*. SOAS, Routledge Studies on the Middle East. Routledge, London.
- Gocek, Fatma Muge (1996): *Rise of the Bourgeoisie, Demise of Empire, Ottoman Westernization and Social Change*. Oxford University Press, Oxford.
- Hekimoglu, Mehmet Merdan (2010): *Constitutional Developments Of Turkey Since Ottoman Times To The Present State Of The Modern Turkish Republic*. Grin Verlag, München.
- Heper, Metin – Sayan, Sabri (ed.) (2012): *The Routledge Handbook of Modern Turkey*. Routledge, New York.
- Karpat, Kemal Hasim (1972): Transformation of the Ottoman State. 1789-1908. In: *International Journal of Middle Eastern Studies*. Vol. 3/1972. (Elérhető: <http://psi424.cankaya.edu.tr>. Letöltés ideje: 2022. 05. 16.).
- Karpat, Kemal Hasim (2004): Some Historical and Methodological Considerations Concerning Social Stratification in the Middle East. In: Schulze, Reinhardt (ed.): *Social, Economic and Political Studies of the Middle East and Asia*. 81. kötet. Brill, Leiden.
- Kinross, Patrick (1979): *The Ottoman Centuries. The Rise and Fall of the Turkish Empire*. Perennial, USA.
- Mészáros Gyula (1912): *A török alkotmány alaptörvényei*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Kolozsvár.
- Metin, Özgür-Gelbal Onur (1994): *The Path to Modern Turkish Law*. (Elérhető: <http://www.ankarabaru.org.tr/siteiler/AnkaraBarReview/tekmakale/2008-2/13.pdf>. Letöltés ideje: 2022. 05. 16.).
- Özbudun, Ergun (2002): Constitutional Law. In: Tugrul, Ansay – Wallace, JR. Don (2002): *Introduction to Turkish Law*. Wolters Kluwer, Alphen aan den Rijn.
- Rubin, Avi (2008): Ottoman Judicial Change in the Age of Modernity: A Reappraisal. In: *History Compass*. Vol. 6 /2008. (Elérhető: https://www.academia.edu/540604/Ottoman_Judicial_Change_in_the_Age_of_Modernity_A_Reappraisal. Letöltés ideje: 2022. 05. 16.).
- Shaw, Stanford Jay – Shaw, Ezel Kurul (1977): *History of the Ottoman Empire*. II. kötet. Cambridge University Press, London.
- Singh, Naunihal (2002): *The Evolution of International Relations*. Mittal, New Delhi.
- Toynbee, Arnold Joseph (1974): The Ottoman Empire's Place in the World History. In: Karpat, Kemal Hasim (ed.) (1974): *The Ottoman State and its Place in World History*. Brill, Leiden.
- Worldstatesmen.org. The Ottoman Constitution (23 December 1876). (Elérhető: <http://www.worldstatesmen.org/OttomanConstitution1876.htm>. Letöltés ideje: 2022. 05. 16.).
- Zens, Robert (2011): Provincial Powers: The Rise of Ottoman Local Notables (Ayan). In: *International Journal of History*. Vol. 3/2011. (Elérhető: http://www.historystudies.net/Makaleler/1191282883_27-Robert%20Zens.pdf. Letöltés ideje: 2022. 05. 16.).

• *Kukorelli István az Alkotmánybíróság tagjaként, 2006-ban. Köszönet a kép közléséért az Alkotmánybíróságnak*

Szimbolikus beszéd és „Z” mint jelkép

„A szimbólumok használata primitív, de hatásos módja a nézetek kinyilvánításának. Egy embléma vagy zászló használatával – azzal a céllal, hogy szimbolizáljon valamely rendszert, nézetet, intézményt vagy személyiséget – rövidebb úton juthatunk el az emberek tudatáig.”^[1]

ABSTRACT

The repressive measures on the symbols of totalitarian regimes are still to be tested whether the signs of dictatorship can be determined precisely, and whether beyond their exclusive definition, what actions are possible or necessary in borderline cases. Since the freedom of expression provides a high degree of protection for symbolic speech, following the reasoning of István Kukorelli, we support a restrictive interpretation with respect to a newly emerging ‘symbol’.

Keywords: symbolic speech ■ freedom of expression
■ symbols of totalitarianism

A szimbólumok és jelképek az emberi kommunikáció természetes elemei. Az emberi beszéd, a nyelvünk jelek sorát jelenti, és a kommunikáció ezen jelek és a mögöttük levő jelöltek összekötésével, megértésével válik lehetségessé. „A jel lehet szimbólum [...] a jelölt tárgyra úgy utal, hogy általános eszméket társít egymással; a szimbólumot úgy értelmezzük, mint ami a tárgyra utal. A szimbólum értelmező híján elveszíti azt a jellegzetességét, amely őt jellé teszi.”^[2] A jelképek, szimbólumok értelmezése a működésük közegében valósul meg, hiszen a társadalmi kontextus – ami a nyelvet létrehozza, fejleszti – lesz az, amely különféle információkkal,

[1] West Virginia State Board of Education v. Barnette, 319 US 624 (1943).

[2] Zsuffa, 1993, 361.

társadalompszichológiai hatásmechanizmusokkal kialakítja a megértést lehetővé tevő „közmegegyezést”. Tulajdonképpen ugyanazt tudjuk az általánosan használt szimbólumokról (nemzeti lobogó, egy emoji vagy a bajnokcsapat címere), mégis, ezen szimbólumok, akárcsak a nyelvi jelek alkalmazásának sokszínűségében az emberi kreativitás és művészi alkotás legértékesebb eszköze rejlik.

A szimbólumok jelentéstartalmát ilyen módon a társadalmi folyamatok alakítják ki, annak megváltoztatásához természetesen sok esetben hosszú idő szükséges. Roppant fontos kérdés tehát, hogy a jog miképp viszonyul ehhez. Annak kifejtésétől eltekintek, hogy a jog mint nyelvi konstrukció maga is jelek sora, s mint ilyen, eredményezi a jogértelmezés intellektuális kihívását. Itt arra szeretnék inkább utalni, hogy a jog egyes jelképeknek, szimbólumoknak határozott jelentéstartalmat tulajdonít.

A szimbólumok csak részben jelennek meg a nem normatív joganyagban. Erre hozhatjuk példaként, amikor az Alaptörvény a zászló színeit „értelmezi”: a piros szín az erő, a fehér szín a hűség, a zöld szín a remény jelképe (Ld. Alaptörvény, I) cikk (2) bek.). Kvázi normatív szintre emeli viszont az Alkotmánybíróság a nemzeti jelképek jelentését: „A nemzeti jelképeknek tehát kettős jelentéstartalmuk van: egyrészt az államiság, az állami szuverenitás külső megjelenítési formáinak tekinthetők, másrészt a nemzethez mint közösséghez való tartozás kinyilvánításának az eszközei is. E szimbólumokat a törvényben meghatározott feltételek mellett a közösség tagjai, természetes és jogi személyek is széles körben használhatják és használják, kifejezve ezzel a magyar nemzethez vagy a magyar államhoz – vagy mindkettőhöz – tartozással kapcsolatos meggyőződésüket.”^[3]

Erősen normatív tartalom fűződik a büntető törvénykönyvi tényállásba foglalt önkényuralmi rendszerek jelképeihez, amennyiben a megnevezett jelképek – horogkereszt, SS-jelvény, nyilaskereszt, sarló–kalapács, ötágú vöröscsillag – egyértelműen a Magyarország és a magyar társadalom által megtapasztalt diktatórikus rendszereket, azok embertelenségeit jelentik, ezek nyilvános használata a hazai joggyakorlat szerint „általában” tényállásszerű volt; korrekciót az Emberi Jogok Európai Bíróságának ítéletei tudtak elérni.^[4] Sajátos a helyzetük a további, önkényuralmi rendszerekhez köthető, de nem „tényállásszerű” szimbólumoknak: például a fasiszta vesszőnyaláb, a nyilasok által használt árpád-sávós zászló vagy a diktatúrák fegyveres szervezeteinek egyenruhái, a náci karlendítéses köszöntés, a politikai-ideológiai doktrínák (fajelmélet, osztályharc), a jeles naptári napok (április 4., május 1., november 7. stb.).

Nyilván a jelkép absztrakciós szintje meghatározhatja, milyen jelentésrétegeket találunk mögötte. Május 1. dátumát a munkásmozgalmi ideák demokratizmus a némileg képes volt megtisztítani a kommunista rendszer által ráakódott rétegektől. Egy ötágú csillag akár gyerekjátékokon, söröscímkén, munkásmozgalmi szónok zakóján, de kommunista címeren, sátánista rituálékon és hatályos

[3] 13/2000. (V. 12.) AB határozat, Indokolás IV.2. (Előadó alkotmánybíró: Strausz János, Kukorelli István).

[4] Smuk, 2019, 2.

állami jelképekben egyaránt megjelenhet, tulajdonképpen színétől függetlenül bármelyik asszociációra alkalmas módon. Ebből származik az interpretációs kihívás: az adott szimbólum immár több üzenetet hordoz, és kontextustól, értelmezéstől vagy kommunikációtól függően többféle dekódolása lehetséges. Az ehhez szükséges ismerettel természetesen (különösen a büntető) a jogalkalmazónak rendelkeznie kell, és az adott helyzet megítélésakor a jelképek jelentésrétégeit, lehetséges üzeneteit eszerint kell feltárnia.

A szimbólumokkal való véleménynyilvánítás éppúgy a szólásszabadság alkotmányos védelme alatt áll, mint a „hagyományos beszéd”. Sőt, mivel ebben többnyire az üzenetrétegekkel való kreatív szellemi játék nyilvánul meg, az emberi alkotóképességben rejlő különös érték különös védelmet kellene élvezzen. Igaz, ez a kreatív szellemi játék a mások jogait és a köznyugalmat sértő üzenetek létrehozásában is produktív lehet. Az egyes (önkéntes) szimbólumok tilalmának igazolása részben a szélsőséges megnyilvánulások és a gyűlöletbeszéd visszaszorítását, részben a totalitárius rendszerek elítélését és visszatérésük megakadályozását magában foglaló diskurzus része. Ezen, általánosabb célok az egyének jogainak és a közrendnek a védelmét szolgálják. Hasonlóképp alkalmazható a véleményszabadság korlátozásának igazolása a nemzeti jelképek megsértésének tilalma kapcsán: ezek a jelképek szintén közösségek és egyének (demokratikus) azonosulását vívták ki, és védelemre méltó alkotmányos értéket jelentenek meg.

Sajátos történeti kontextust olvashatunk ki Kukorelli István külön- és párhuzamos véleményeiből, amelyeket a 13/2000. (V. 12.) AB határozathoz és a 14/2000. (V. 12.) AB határozathoz fűzött. Az önkényuralmi jelképek büntetőjogi tilalma ellen úgy érvelt: „A szólásszabadság korlátozásával sehol sem sikerült megfékezni a totalitárius eszmék terjedését, ahol pedig az antidemokratikus erők hatalomra kerültek, nem a véleményszabadság segítette őket uralomra.” A nemzeti jelképek védelme esetén kiemelte, hogy „Nem minősíthető ugyanis társadalomra veszélyesnek önmagában a nemzeti jelképeket érintő negatív vélemény kifejezése, a tudományos bírálat, de még az olyan művészi kifejezés sem, amely a jelképeket meghökkenítő módon értékeli vagy azokat sajátos szemléltető eszközként használja. A szólásszabadság, a művészi kifejezés szabadsága és a tudomány szabadsága ennyiben elsőbbséget élvez a nemzeti jelképek büntetőjogi védelmével szemben.”

Jelen dolgozat és Kukorelli István 70. születésnapjának évében Európa népeinek talán legfontosabb történelmi élménye a háború a szomszédunkban. Ennek a háborúnak sajátja néhány olyan jelenség, amelyet a 20. századig tapasztalt háborúkról tanultunk: propaganda, demokratikus és nem demokratikus rendszerek erőpróbái, értékviták, valamint a mindezeket sűrítő jelképek használata. Az orosz–ukrán háborúban az orosz hadtesteken, járműveken és máshol is egy nagy, felfestett „Z” betű jelent meg, amelynek eredete némileg homályos (a saját légi támogatás számára megkülönböztető jelként is értelmezték), mégis nagy karriert futott be az egész világon. Egyrészt maguk az oroszok is felvállalták, noha nem államilag hivatalos formában, másrészt az európai és amerikai kultúr-

körben spontán társadalmi mozgalommá vált az attól való elhatárolódás. Több cég szüntetett meg Z-vel jelzett terméket vagy brandet, és még Zorro emléke is kihívás elé került.^[5]

Amennyiben ezt az elhatárolódási hullámot tekintjük, az önkényuralmi jelképek használatával kapcsolatos alkotmányos-büntetőjogi alapállásunkból fakadóan a következő megállapításokat tehetjük.

Az adott történelmi szituációban, a mediatisált politika és a tudatosan formált *social media* kommunikációs közegében könnyen keletkeznek „jelképek” és „idolok”. Ezek tartósan csak kevés esetben tudnak a közvélemény felszínén maradni, és a társadalmi kollektív tudatba beépülni (az ún. celeb-hatás épp a pillanatot kívánja csak megragadni). Ilyenformán az állami, jogi normára emelt tilalom nyilvánvalóan nem indokolt. Ehhez, tehát a „Z” betű önkényuralmi jelképpé válásához világos kapcsolatot kellene kimutatni a szimbólum és a diktatórikusnak minősítendő rendszer vagy állam között.

A jelképhasználattal kapcsolatos társadalmi mozgalom viszont arra mutat rá, hogy a közvéleményben lehetséges kialakuljanak olyan ellenreakciók, amelyek állami beavatkozás nélkül, akár tisztulási folyamatot is eredményezhetnek. Ehhez idézhető az Alkotmánybíróság némiképp naiv hivatkozása a „*markertplace of ideas*” hatásra, 1992-ből: „Politikai kultúra és egészségesen reflektáló közvélemény csakis öntisztulással alakulhat ki. Aki tehát gyalázkodik, magát bélyegzi meg, s lesz a közvélemény szemében »gyalázkodó«. A gyalázkodásra bírálatt kell hogy feleljen.”^[6]

Kétségtelen ugyanakkor, hogy a mediatisált társadalmunkban az államin kívül is rendkívüli nyomásgyakorlás jöhet létre (ld. az ún. *cancel culture*-jelenség). Ezen „társadalmi zsarnokság” nyomasztó hatása nem kevésbé fullasztó, de mégis, itt sem az állami szóláskorlátozó fellépésben látjuk a megoldást. Bibó István szavait Kukorelli István idézi: „Abban a görcsös félelmi állapotban, mely elhiszi, hogy a szabadság előrehaladása veszélyezteti a nemzet ügyét, nem lehet élni a demokrácia javaival. Demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni: nem félni a más véleményűektől, a más nyelvűektől, a más fajúaktól, a forradalomtól, az összeesküvésektől, az ellenség ismeretlen gonosz szándékaitól, a lekicsinyléstől és egyáltalán mindazoktól az imaginárius veszedelmektől, melyek azáltal válnak valódi veszedelmekké, hogy félünk tőlük. (...) [A] félelem, a veszély állandó érzésében szabállyá vált mindaz, amit az igazi demokráciák csak az igazi veszély óráiban ismernek: a közszabadságok megkurtítása, a cenzúra, az ellenség 'bérenc'-einek, az 'áruló'-nak a keresése, a mindenáron való rendnek vagy a rend látszatának s a nemzeti egységnek a szabadság rovására való erőltetése.”^[7]

[5] Telex: Ki gondolta volna..., 2022.

[6] 30/1992. (V. 26.) AB határozat.

[7] Különvélemény a 14/2000. (V. 12.) AB határozathoz.

IRODALOM

- 30/1992. (V. 26.) AB határozat.
- 13/2000. (V. 12.) AB határozat, Indokolás IV.2.
- Kukorelli István különvéleménye a 14/2000. (V. 12.) AB határozathoz.
- Smuk Péter: Az önkényuralmi rendszerek jelképei és a használatukat tiltó jogi szankciók rendszere. In: *In Medias Res*. 2019/2. sz.
- Telex: Ki gondolta volna, hogy 2022-ben megszületik egy jelkép, amit a horogkereszthez hasonlítanak?, 2002. (Szerző: Rovó Attila). (Elérhető: <https://telex.hu/kulfold/2022/04/18/z-betu-szimbolum-jelkep-betiltas-haboru-orosz-ukran>. Letöltés ideje: 2022.05.13.).
- West Virginia State Board of Education v. Barnette, 319 US 624 (1943).
- Zsuffa Zoltánné (1993): *Gyakorlati magyar nyelvtan*. Panem–Akkord, Budapest.

•
Bibó István portréja

A műalkotást Szerényi Gábor grafikusművész 2022-ben, Kukorelli István 70. születésnapjára készítette

Párhuzamos életrajzok: Bibó István – Szókratész

ABSTRACT

This short essay demonstrates the similarity between two influential political thinkers, Socrates and István Bibó. Their lives and moral characters show a great similarity. Both the ancient philosopher and Bibó were victims of show trials. They are both heroic figures who are martyrs of human dignity and democratic freedom. They were sentenced to death. Bibó's sentence was commuted to life imprisonment, while Socrates was executed. Bibó and Socrates are the epitomes of modesty and self-sacrifice – they are immortal.

Keywords: revolution ■ democracy ■ self-defence ■ political trial
■ social idols

*„Mert igazság szerint úgy áll a dolog, athéni férfiak: ahová valaki egyszer odaállt, mert azt a helyet találta legjobbnak, vagy mert a vezére oda rendelte, ott kell maradnia szerintem és szembezállnia a veszéllyel, és nem szabad a halállal vagy bármi mással jobban törődnie, mint a gyalázattal.”
(Szókratész védőbeszéde, 28 d)*

*“Az emberi méltóság mindenféle megalázása ellen azonnal együttesen, de ha ez rögtön nem lehetséges, magában is fellép. (...) Azonnal felszólal és más tisztességes emberekkel összefog, az erőszakosan érvényesülni próbálókat, tekintet nélkül arra, hogy kire és mire hivatkoznak, leleplezi és meghátráltatásra kényszeríti, tisztában lévén azzal, hogy minden ilyennek az érvényesülése csakis a tisztességes emberek kényelmessége és megfélemlíthetősége miatt lehetséges.”
(Bibó István: A szabadságszerető ember tízparancsolata, 5. és 6. parancsolat, Kézirat, 1938-1940 körül)*

„Egyedül lenni nem ugyanaz, mint magányosnak lenni. Magányosnak lenni annyi, mint harag és szenvedély nélkül ellenállni. Ezért verik agyon őket, azok, akik nem ellenállni akarnak, hanem beleegyezni.” (Márai Sándor: A magány. In: Medvetánc, 1946)

A nem csupán hetven éve okán szókratészi jegyeket mutató államférfiúnak, Kukorelli Istvánnak ajánlom ezt az írásomat, ki türelemmel és bábáskodva terelt Bibó István szellemi hagyatékának megismerése felé; olyannyira, hogy Bibó István szellemisége tudományos érdeklődésemmel magasabb fokú vonzalmat váltott ki bennem – Bibó-követő lettem. Örömmel tölt el, hogy ennek a találkozásnak egyik első megnyilatkozása éppen a 70 éves Kukorelli István tiszteletére készült ünnepi kötetben jelenik meg. Tanulmányomban Bibó István az igazság és a szabadság melletti, feltétel nélküli elhivatottságát állítom párhuzamba a legismertebb görög bölcs és szabadságszerető férfi törvénytisztelő állhatatosságával, aki nem más, mint a mártírhálált halt Szókratész.

Köszönet Kukorelli Istvánnak a tanácsaiért és az értékes kiegészítésekért, amelyeket személyes konzultációinkkor kaptam. Legyen ez a cikk szép emléke a 2022 tavaszán folytatott beszélgetéseinknek.

Kedves István! Kedves Professzor Úr! Szívem minden melegével kívánom, hogy Isten éltesen és tartson meg sokáig jó egészségben!

I. BEVEZETÉS

Bibó István példakép, ezt nem szükséges indokolnunk, emlékezetének hűségese ápolói nagy számmal akadnak, a modern demokratikus Magyarország eszméi alappilléreinek letéteményese ő. Ennek a tanulmánynak nem tárgya a bibói hagyaték gyakorlati jelenlétének igazolása, ilyen nagy feladatra nem is vállalkozhat.^[1] Ha valami indukálta megírását, az a Bibó-felejtés elleni tiltakozásom. Bibó István neve közismert, de Bibó István, a jelenség, kissé feledésbe merült. Az 1956-os forradalom idején és azt követő időszakban tanúsított erőszakmentes ellenállása, a kihallgatási jegyzőkönyvbe mondott tudományos, sem kioktató, sem lenéző stílusú védekezése, az őszinte, bölcs szóval kimondott beszéde, nyílt szembeállása az erkölcsileg alulmaradó politikai hatalmasságokkal szemben, továbbá igaztalan elítélése, későbbi megalázása az önfeláldozó mártírfilozófus képzetét erősítették meg bennem.

Bibó István tiszta jelleme tette őt magát halhatatlanná. Az elnyomás ellen felázadó értelmiségiek és politikusok közül kimagaslik az 1956. november 4-ei és az azt követő néhány napban tanúsított szerepvállalásával. A Nagy Imre-kor-

[1] Ilyen az önálló önkormányzati rendszer kialakítása (ld. Gyarmati, 2021, 13-45.). Itt ragadnám meg az alkalmat, hogy megköszönjem Gyarmati György professzor úrnak, hogy megjelenés előtt elolvasta a kéziratot és javított az itt közlésre kerülő kéziratot.

mány egyedül helyén maradt államminisztereként, egyszemélyben fordult szembe a szovjet megszállókkal, és tette ezt nem fegyverrel, hanem a hivatala által ráruházott eszközével, tárgyalni próbált az ellenféllel, nyilatkozatot intézett a magyar néphez, nemzetközi segítségért folyamodott, akkor, midőn a forradalom ügye már veszni látszott. Végezte miniszteri munkáját, tisztában lévén azzal, hogy ezt az élte árán teszi. Számomra Bibó István az igazságért önfeláldozó mártírfilozófus eszményképét mutatja, kiállása az igaztalan vádak alapján halálra ítélt filozófusokkal – mint Szókratész vagy Giordano Bruno – egy osztályba emeli őt. Kukorelli Istvánnak írt ünnepi jegyzetemben Bibó 1956-os szerepvállalását és az azt megtorló perét hasonlítom össze Szókratész Kr. e. 399-es elítélésével és annak előzményeivel.

A „Párhuzamos életrajzok” cím nem véletlen, Plutarkhosztól kölcsönöztem, és műfajilag hasonló módon kívánok eljárni, de csak részben.^[2] Nem titkolt céloom – Plutarkhoszhoz hasonlóan – az általam közreadott Bibó–Szókratész párhuzamos életrajzzal a két nagy, példaértékű filozófus életének írott szöveggel történő népszerűsítése, mert, noha hatalmas eszmetörténeti személyiségek, nem lehet elégszer felemlegetni nagyságukat, mert iránymutatásukra mindig szükség lesz.

Szókratész ókori bölcs, bár mindenki ismeri nevét, de halálának körülményeit, önfeláldozását az éppen őt elítélő athéniak megnyugtatóra végezt már kevésbé. Bibó István neve is közkincsé lett, de annak a tiszta *homo liber moralis* lelkiületnek, ami élete minden megnyilvánulásában – akár magánéleti, akár a szakmai, akár a politikai megnyilvánulásait vesszük alapul – állandósult minőségben megmutatkozik, és ez a tény sajnos már kevésbé közismert Bibóról. Idézem Szentpéteri-Nagy Richárd summás összegzését 2020-ból: „Ki lehet mondani: Bibó ma nincs sehol. Öröksége nem létezik, nem munkál, nem hat, nem gyarapít ma Magyarországon.”^[3] Plutarkhoszhoz visszatérve, az általa közreadott életrajzok egymást követve, párba szerkesztve olvashatók, ettől annyiban eltérnek, hogy nem a teljes biográfiákat közlöm, és abban is, hogy nem hagyom az olvasó fantáziájára az egybeeső pontok meglelését. Először Bibó életének ismertetésére és az 1956-os eseményekre térek ki, majd röviden ismertetem Szókratész életének legismertebb momentumát, a pert. Szókratész mártírhalálát csupán motívumnak szánom, arra a nem kis vállalkozásra törekedve, hogy azzal Bibó István elhivatottságát, a tetteiben és írásaiban is kimutatható, megalkuvást nem tűrő minőségét a magam eszközeivel is igazoljam. Bibó István pere, annak előz-

[2] Plutarkhosz görög és római államférfiak portréit adta közre, olyan személyiségeket, akik évszázadokkal korábban, az ő alkotói évei előtt éltek, olyan államformáló személyiségeket emelt ki, akiket jellemükben, hatásukban egyforma nagyságoknak ítélt meg, de a két történelmi tükröt nem vette egybe, nem mutatott megegyezési sarkpontokat, egyszerűen emlékezetet kívánt hagyni az utókorra, méltatva ezáltal a nagy elődöket. A portré nem volt idegen a klasszikus irodalomban, filozófusok, a költők életéről szóló karakterábrázolások, műveiknek bonyolultabb vagy egyszerűbb összegzései közismertek, ezek felbecsülhetetlen értékű források az antik világ múltját megismerni vágyók előtt. A portréábrázolásnak az emlékezet és tiszteletadáson túl másik célja is volt már az antikvitásban, a példaképek iránymutatásával az értelmiségi körök befolyása. Ilyen ábrázolásokként jöhetett létre Plutarkhosz műve is.

[3] Kukorelli, 2021, 226.

ményei és következményei számos ponton mutatnak azonosságot Szókratész perével, annak előzményeivel és azt követő eseményekkel; mindketten háborús és egyben „polgárháborús”, zaklatott korban éltek, mindketten szabadságtiszteelő demokraták voltak, túlzás nélkül a legnagyobbak, ebbéli minőségükben sem a meghurcoltatásuk, sem a megsemmisítésük nem okozott kárt, sőt, éppen ellenkezőleg.

Tanulmányomban a két nagy személyiség filozófiai életűvének mély elemzésétől eltekintek, elsősorban az események és a két bölcs férfiú tiszta lelkülete azonos csomópontjainak a felvillantására vállalkozom. Forrásaimat tekintve Bibó Istvánról megjelent monografikus írásokat vettem alapul, illetve a kihallgatási jegyzőkönyveket, valamint az 1956-os forradalom idején és azt követően megjelent írásait. Szókratész szándékosan nem hagyott hátra írott műveket, így a per és az azt megelőző események vázolásánál kortársainak beszámolóira hivatkozom, kiegészítve azzal, hogy a Platón által rögzített védőbeszédet eredeti Szókratész-beszédeknek tételezem. Ókorral foglalkozó filozófusként Szókratész perét immáron huszadik tanéve tanítom joghallgatóknak, Bibó Istvánnal való párhuzamba állításának gondolata Kukorelli István Bibó Istvánról szóló egyik tanulmánya olvasása közben sejlett fel bennem, 2022. februárjában.

II. BIBÓ ISTVÁN ÉLETÚTJÁNAK ÖSSZEHASONLÍTÁSUNK SZEMPONTJÁBÓL FONTOSABB MOMENTUMAI

Bibó István életrajzát, mondhatni, első kézből tudjuk közölni. Bibót 1957. május 23-án letartóztatták és már következő nap meg is kezdték a kihallgatását, ahol a kihallgató tiszt felszólította, hogy ismertesse életrajzát.^[4] Bibó István életútjának rövid összefoglalóját ez alapján állítottam össze, kiegészítve Litván György, Göncz Árpád, Kende Péter beszámolóival, valamint egy, Szigethy Gábor által közölt, az 1956-os események után húsz évvel, szóban elhangzott Bibó István-interjú részleteivel.^[5]

Bibó István 1911-ben született Budapesten. Szegeden nőtt fel, ahol 1933-ban jogi és államtudományi doktorátust szerzett, Magyar-ösztöndíjasként Bécsben és Genfben tanult. 1934-ben Budapesten jegyző lett az Igazságügyi Minisztériumban. 1935-től, politikai ambíciói lévén, bekapcsolódott a népfrontos mozgalomba. 1944. október 16-án a nyilasok letartóztatták baloldali szervezkedés és zsidómentesítő igazolványok kiadása miatt, átadták a Gestapónak, azok visszairányították a minisztériumba, ahol a nyilas miniszter szabadlábra helyezte. A vád ellene a mentesítő igazolványok kiadása volt. Budapest ostromát a városban élte meg, ezt követően, 1945. február végétől a Debrecenben megalakult új kormányzat belügyminisztériumába hívták közigazgatási munkára. 1945 és

[4] Kenedi (szerk.), 1996.

[5] Litván, 2001.15-24.; Göncz, 2009, 9-20.; Szigethy, 2003. Jegyzőkönyvekhez: Kenedi (szerk.), 1996.

1947 között napi munkája mellett politikai publicisztikával foglalkozott, tanulmányai jelentek meg a *Valóságban* és a *Válaszban*. 1946 nyarán a szegedi egyetem jogi karának alkotmánytan és közigazgatástan tanszékére nevezték ki nyilvános rendes tanárnak.

1947-ben a Kelet-európai Tudományos Intézet elnökhelyettesének is kinevezték, ezt 1949-ig, az intézmény megszűntéig el is látta. 1950-től egyetemi tanári állásából elmozdították, 1951-től a Budapesti Egyetemen könyvtárosi állásba került. 1948 után nem publikált. 1945 óta a Nemzeti Parasztpárt tagja volt, 1947 választási kampánya idején vidéki városokban tartott népszerűsítő fórumokat.

Ezt követően, 1956 októberéig nem folytatott politikai tevékenységet. 1956. október 30-án a Petőfi Pártként újjászerveződő NPP intézőbizottságának vált tagjává, távollétében választották meg. 1956. november 2-án miniszternek jelölték, ezt november 3-án követte a miniszteri kinevezése, a Parlamentben csak 4-én, a hajnali órákban jelent meg. A Parlamentből november 6-án távozott.^[6] Bibó István a forradalmi eseményekről a börtönöveket követően is beszélt,^[7] a harcokban tevékenyen nem vett részt, az eseményekről értesülve lelkesedéssel reagált, és a kihallgatási jegyzőkönyvek is azt tanúsítják, hogy elsősorban politikai nyilatkozatok fogalmazásával és azok nyilvánossá tételével járult hozzá személyesen a forradalmi változásokhoz. Az események ideje alatt a következő írásait fogalmazta meg: *A forradalom alatt, Távirat az Egyesült Államok elnökének, Magyarok!* (november 4-ei nyilatkozat), *Expozé a magyarországi helyzetről, Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására, Miniszterelnök Úr! Kedves Imre Bátyám!* (Nagy Imrének írt levele), *Kiegészítés az 1956 november 6-án kelt exposéhoz és tervezethez*. Bibó István írásait Göncz Árpád segítségével juttatták el nagykövetségekre. A cikkek megírása és terjesztése miatt végül 1957. május 23-án letartóztatták és már másnap megkezdték kihallgatását. Az eljárás mindössze néhány hónapig tartott. A Bibó István elleni vád a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése és hűtlenség büntetése volt.^[8]

A kihallgatási jegyzőkönyvben ismertetett rövid összefoglalást érdemes kiegészítenünk. Litván György egyik tanulmányában olvashatókat összegzem.^[9] Október 30-án Bibó egykori pártja, a Nemzeti Parasztpárt újjáalakult, Illyés Gyula lakásán gyülekeztek, Németh László javaslatára a Petőfi Párt elnevezést fogadták el. Bibó ezt nem támogatta, ő a Nemzeti Radikális Párt nevet javasolta. Az alakulóülésre nem jutott el, de később részt vett a párt megbeszélésein, ott volt, amikor Farkas Ferencet javasolták Nagy Imre államminiszterének. Mivel Farkas

[6] A kihallgatási jegyzőkönyvek alapján (ld. Kenedi (szerk.), 1996, 43.).

[7] Bibó István forradalom alatt született írásait több ízben is kiadták. Mind a feldolgozást, mind a szövegek hű visszaadását tekintve a legkiemelkedőbb feldolgozások a Szigethy Gábor és Kenedi János gondozásában megjelent iratok (Ld. Szigethy (szerk.), 2003; Kenedi (szerk.), 1996). Bibó István nemzeti értéként, példaképként való elismerésnek egyik, számomra legkedvesebb, Bibó életútját tömören értékelő tudományos összefoglalóját Kukorelli István adta ki (ld. Kukorelli, 2021).

[8] Kenedi (szerk.), 1996, 211.

[9] Litván, 2001.

gyakorlatias politikus volt, de két miniszteri helyre delegálhattak, a másik helyre nehezen találtak jelöltet. Bibó nem akart miniszter lenni. Keresztúry Dezső javasolta őt, mivel azt látta, Bibóban van civil kurázsi, és az adott helyzetben éppen erre volt szükségük. Bibó végül elvállalta, és döntését helyesnek is találta, amikor másnap már megérkeztek a szovjet tankok: „És akkor – mondja az interjúban – rögtön csináltam egy rövid tervezetet, aminek a lényege az volt, hogy az első minisztertanács mit mondjon a nyugatiaknak.”^[10] A minisztertanácsot november 4-ére, 10 órára hívták össze, amire már csak egyedül Bibó érkezett meg. A Parlamentben arról értesült, hogy Nagy Imre a szovjet követségre ment tárgyalni, ahonnan nem tért vissza. Ez a téves megállapítása, hogy Nagy Imrét elfogták, arra predesztinálta, hogy egyedülként álljon helyt, a kormány helyett a népet képviselve. Első lépésben az amerikai nagykövetségre ment, ahol a kormányülésre készített indítványát átadta, melyben felszólította a Nyugatot, hogy politikai nyomással védje Magyarországot. Ezt a szöveget a követség lefordították és továbbították is Washingtonba. Visszatért a Parlamentbe, ahol egy önkéntes sajtóval „sajótájékoztatót” készült rendezni, ekkor írta meg a *Magyarok!* kiáltványt, amelyet telefonos beolvasással terjesztettek. Bibó tömör és egyetlen oldalban valóságún helyzetet értékelte, és küzdött. Litván Györgyöt idézem: „Egyetlen oldalon mesterien foglalta össze a forradalom valódi céljait, s a szovjet támadással kialakult helyzetet és az erre adandó hazai és külföldi választ. Egyszerre realista és emelkedett hangvétele ezt a kiáltványt a magyar forradalom egyik legszebb és legjelentősebb dokumentumává avatja.”^[11]

Egy harmadik kompromisszumos iratot is írt, amely az Expozé néven lett közismert, és ez kikerült – plakátok formájában – a budapesti utcákra. Ezt a tervezetet elküldte Andropovnak is. A Parlamentet végül november 6-án hagyta el, amikor Kádár emberei felszólították az épület elhagyására, ekkor pesti ismerősöknél szállt meg. November 7-én a budapesti Francia Intézet igazgatójához is eljuttatta feljegyzéseit, ennek hiteles történetét maga az igazgató adta közre, Guy Turbet Delof, aki oly megindító sorokban írja le Bibó Istvánt, hogy ezt érdemes idézni: „November 7-én 9 órakor Bibó István, a november 3-i Nagy-kormány államminisztere csönget az ajtómon borotvátlanul, szakadt kabátban, ám a bátorság és hidegvér gyönyörű egyszerűségével. Átadja nekem proklamációja és kísérőlevele magyar szövegét, melyet szemem láttára írt alá, és kér arra, hogy ezek fordítását juttassam el követségemre és Nagy-Britannia követségére.”^[12]

Végül a Nagy Imréhez írt levelét is meg kell említenünk, amelyben beszámol arról, hogy a kormányt nem lemondottnak, hanem csak erőszakkal eltávolítottak tekintik, s azt is megírja, hogy indítványozott tárgyalásokat a megszállókkal. A levél valószínűleg soha nem jutott el Nagy Imréhez.^[13] Ezt követően, 1956 őszén a fiatal Göncz Árpád lett abbéli segítője, hogy iratait különböző nagykö-

[10] Litván Györgytől a kiemelés. Ld. Litván, 2001, 21.

[11] Litván, 2001, 22.

[12] Litván, 2001, 23.

[13] Litván, 2001, 23.

vetségekre eljuttassa, brit és indiai diplomatákkal vette fel a kapcsolatot. Ennek a kapcsolatfelvételnek később is nagy jelentősége lesz, az indiai elnök közbenjárására^[14] a halálbüntetést életfogytiglanira fogják változtatni. Az indiai ügyvivő, Rahman meg tudta győzni Dzsavaharal Nehru elnököt, hogy a magyar forradalom valóban forradalom volt, és ezért az elnök hajlandónak mutatkozott a Szovjetunióval való vitában közvetítői szerepet betölteni. Erről Göncz Árpád így emlékezik meg: „Két halálos ítélet volt számunkra előirányozva, amit aztán életfogytigra változtattak. Két halálos ítélet gyorsított eljárással, mindössze másfél hétig tartó vizsgálatot követően.”^[15]

A letartóztatást követően egy évvel megtartott per zárt tárgyaláson folyt, ahol a vádhatóságot Kovács József képviselte, aki a Legfőbb Ügyészség Politikai Osztályának vezetője volt, a per idején valójában másodéves levelezős joghallgató. Az eljárás 1958. július 28-án kezdődött, és augusztus 1-én hirdettek ítéletet. Bibó Istvánt és bűntársait, Göncz Árpád másodrendű és Regéczy-Nagy László harmadrendű vádlottakat elítélték, és az ítélet már másnap jogerőre emelkedett. Bibó Istvánt életfogytig tartó börtönbüntetésre ítélték, Göncz Árpádot szintén, Regéczy-Nagy Lászlót pedig tizenöt évnyi börtönre ítélték el.^[16]

A Bibó István elleni vád a forradalom leverését követő publicisztikai tevékenysége volt, az, hogy a forradalom ügyét nyilvánosan és aktívan képviselte. 1963. március 27-én szabadult az általános amnesztiarendeletről.^[17] Bibó Istvánt több ügynök is állandó jelleggel figyelte, ennek a megfigyelési szakasznak tetemes levéltári dokumentumtestét Gyarmati György dolgozta fel. Gyarmati György elemzéseiből is kiderül, hogy Bibó István zokszó és „felhánytorgatás” nélkül tűrte sorsát, nem szervezett ellenállást vagy mozgalmat, a rá bízott könyvtárosi munka ugyan szellemileg nem elégtette ki, de a tiszta értelmiségi lét megőrzésére lehetőséget teremtett, és ebbe Bibó beletörődött. Szabadulását követően nem folytathatott tudományos és politikai tevékenységet, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárában tevékenykedett, 1971-től nyugdíjba vonult. 1979. május 10-én hunyt el. A börtönéveket követően tudományos szövegeket nem publikált, de angol nyelven megjelent egy tanulmánya 1976-ban *A nemzetközi államközösségek bénultsága és annak orvosságai* címmel. A börtönben töltött időszakról Göncz Árpád^[18] beszámolóiból vannak ismereteink, aki személyes barátja is volt cellatársának.

Halálát követően a kortársak és barátai, illetve a fiatal tudós tanítványok ellenzéki tömörülésbe kovácsolódtak, az ELTE ÁJK jogász szakkollégiuma pedig, az iránta érzett tiszteletből, 1985-ben felvette Bibó István nevét. Számos

[14] Ez a kiállítás később az ítéletnél is segítségül jött (Göncz, 2009, 10-11).

[15] Göncz, 2009, 14.

[16] Kenedi (szerk.), 1996, 211-215.

[17] Gyarmati, 2021.

[18] Göncz Árpád beszámolója szerint egy analfabéta fiatal megtanított írni, olvasni a börtönben, akit azért helyeztek mellé, hogy szellemileg ne legyen partnere. Bibó ennek az elítéltnak élete első könyveként Petőfi Sándor egy kötetét adta ajándékba (Ld. Gyarmati – Kukorelli, 2009, 16-17.).

monográfia, konferencia, emlékmű és egy oktatási intézmény, például a hévízi gimnázium őrzi is az „utolsó úriember” – ahogyan Csoóri Sándor nevezte – nevének emlékét. Bibó István személyisége oly tiszta, hogy nem véletlenül minden demokratikus vezérelvű politikai mozgalom örökösének tekintette magát a három évtizeddel ezelőtti rendszerátalakítás éveiben.

Mielőtt Bibó szókratészi magasságának igazolásra rátérnénk, röviden ismeretlem az ókori filozófus életét és perének főbb momentumait.

III. SZÓKRATÉSZ, A POLISZPOLGÁR ÉS A PER

Szókratész a legismertebb görög bölcs, őt sem kell különösebben bemutatnunk. Kr. e. 469-ben született, athéni szabad polgárok sarjaként, a poliszpolgár kötelességeit mindig betartotta, törvénytisztelő athéni polgár volt. Athénban a polgároknak kötelessége volt az állam ügyeinek intézése, felelős polgár azt el nem hanyagolhatta. Szókratész maga is bejárta azokat a kötelező hivatalokat, amelyeket a közösség rá osztott, ilyen volt a katonáskodás, a közigazgatási munka is, tehát filozófusi működése mellett ténylegesen is dolgozott a közért. A peloponnészoszi háborúban is harcolt (Kr. e. 432) hoplitaként Potidaia, Délion és Amphipolisz alatt. Prütaniszként (Kr. e. 406) hivatalt vitt. Élete utolsó éveiben egy olyan időszakát élte a polisz, amely a „politikai zűrzavar” kifejezéssel kiválóan visszaadható. Mi eredményezte ezt? A Spártával való viaskodás elhúzódott, és ennek egyik következménye lett, hogy felszámolták a demokráciát, sőt, egy a rövid időszakban a zsarnokok vették át az uralmat a polisz felett – ezt nevezük harminc zsarnok uralmának. Ez az oligarchikus testület vádemelés nélkül és eljárások nélkül végezte ki saját athéni politikai ellenfeleit, valódi véreskezű türannoszok voltak. Szókratész tiltakozott is ellenük, élete kockáztatásával elhagyta hivatalát, mert vádemelés nélkül nem kívánt senkit elítéltetni. A harmincakat csak spártai segítséggel tudták elűzi, megadták magukat Spártának, ezzel a háborúnak és a zsarnokok uralmának is vége szakadt. Ugyan a demokráciát is helyreállították, de nem lett nyugalom mégsem.

A helyreállított demokrácia első intézkedése egy kieroszakolt amnesztiatörvény volt, ennek értelmében a harminc rokonai és barátai közül senkit nem lehetett felelősségre vonni. Az athéniak valójában egy elszámoltatási tilalmat vezettek be azokkal szemben, akik saját, athéni polgártársaikat üldözték, és akiknek csatlósai is voltak. Az athéni törvények szerint, ha valakit bűnösnek találtak, akkor nem csak őt, hanem főbenjáró bűn esetében a személyes befolyásából busásan jól élő környezetét (családtagok, barátok, üzletfelek) is megbüntették. Az amnesztiatörvény miatt senkit nem lehetett perbe idézni, és ezt szigorúan be is tartották.^[19] Az athéniak ebben a kieroszakolt állapotban nyug-

[19] Szoboszlai-Kiss, 2012.

talánok voltak, és a bosszúvágyuk odáig fajult, hogy Kr. e. 399-ben az akkor 70 éves Szókratészt perbe is idézték. Közvetve senkit nem idézhettek perbe a harminc miatt, kellett egy személy, aki kapóra jött a tömegnek, hogy kimondatlanul, de a harminc miatt feleljen – ez lett Szókratész.^[20]

A vád mondvascinált volt és két részből állt: az ifjak megrontása és új istenek imádása. Az előbbi a harmincukhoz való laza kapcsolatát mutatja, ez a koncepciók eleme a vádnak. A zsarnokok közül Kritiász és azok barátja, Alkibiádész egykor Szókratész köréhez szorosabban kötődött, még ifjú korukban. Az istentagadás mint a második vádpont az ősi törvények nemtiszteletét jelentette, és ha valakit ebben a vádpontban vétkesnek ítélték, azaz az ősi államrend nem tisztelének bűnében tartották vétkesnek, annak büntetése halál volt. A per egyetlen napig tartott, a vádbeszédet követően Szókratész is elmondta híres védőbeszédét – ezt Platónról ismerjük –, ezt követően az 501 tagból álló bíróság végül Szókratészt titkos szavazással elítélte. A filozófust Kr. e. 399-ben, hetvenévesen halálra ítélték. Az ítéletet másnap reggel kellett volna végrehajtani, de erre várni kellett egy ünnep miatt, amely egy hónapig tartott, és ez idő alatt nem lehetett senkit kivégezni. Szókratész szökésre buzdították barátai a börtönben, de törvénytisztelő lévén erre nem volt hajlandó. Végül ártatlanul végezték ki.

Szókratész kivégzését követően barátai és tanítványai elmenekültek Athénból, félve, hogy ők is áldozatok lehetnek, de később visszatértek. Platón, a leghíresebb tanítvány minden írásában őt szerepelteti, legfontosabb gondolainak közlését Szókratészre bízva, ezzel is emléket állítva a mártír filozófusnak. Athénban, a halálát követően számos Szókratész-szobrot állítottak az ártatlanul kivégzettek emlékére. Szókratész, bár nem hagyott hátra írott műveket, életével és főleg halálával saját jogán halhatatlanná nőtt. Szókratész örök, s ezzel ő bizony tisztában is volt, így köszönt el a per végén az athéniaktól: „Én halni indulok, ti élni; de hogy kettőnk közül melyik megy jobb sors elé, az mindenki előtt rejtve van, kivéve az istent.”^[21]

Platón, mestere előtt tisztelegve, megalapította néhány évvel később, Kr. e. 385-ben az első tudósközpontot, az Akadémiát.

IV. BIBÓ ÉS SZÓKRATÉSZ ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Az életrajzok ismertetése után talán már a figyelmes olvasónak is feltűnik – a fennmaradt szövegek direkt olvasása ellenére –, hogy több ponton is láthatunk összehasonlításra alkalmas elemeket. A legfontosabb a személyiségjegyek kitapinthatósága: az igazságot képviselik, nem agresszorok, esetleges hibáikat felismerik, demokraták.

Bibó István katonai éveiről nem tesz említést a kihallgatási életrajzban, de tudjuk, hogy közkatonaként részt vett a II. világháborúban. Szókratész a pelo-

[20] Szoboszlai-Kiss, 2012.

[21] Védőbeszéd, 42a.

ponnészoszi háborúban fiatalon szintén katonai szolgálat alatt állt, és kortársai elmondásai alapján az is kiderül, hogy fizikai ereje sem volt hétköznapi. Platón erre a *Védőbeszéd*ben és a *Lakomában* is részletesebben kitér, megindító szavakkal említi mestere helytállását. A II. világháború és az azt követő évek politikai zűrzavarai, illetve az elnyomás elleni forradalom szintén párhuzamba állítható a peloponnészoszi háborúval és a harmincak vérengző oligarchiájával. Bibót a nyilasok tartóztatták le üldözöttek mentéséért (mentességi igazolásokat állított ki hivatali munkája révén), Szókratész pedig megtagadta a harmincak parancsát, hogy egy üldözött politikai ellenfelüket letartóztasson (szamoszi León esete, akit nevéen is nevez a védőbeszédben). A legnyilvánvalóbb egybeesés a vád, az ítélet, illetve a védekező emelkedett szellemiségről árulkodó beszédei. A vád Bibó ellen az államrend megdöntése volt. Szókratész ellen ugyanez, az új istenek tisztelete ezt jelenti, azaz a régi athéni törvények elutasítását. Az ítélet mindkettejük esetében halál volt. Bibó István halálbüntetését az indiai államfő közbenjárására enyhítették életfogytiglani börtönre. Szókratészt kivégezték.

Szókratész vádlói, éppen úgy, ahogy Bibó perében is, fiatal, tapasztalatlan személyek voltak. Bibó perében az ügyész, Kovács József fiatal, másodéves levelezős joghallgató volt, Szókratész vádlói, Melétosz, Anütosz és Lükön többnyire húszas éveik elején járó fiatalok. További egybeesés – és nem véletlenül hagytam utolsó összehasonlítási pontnak – a két vádlott védekezése, azaz, annak teljes hiánya. Bibó István kihallgatási jegyzőkönyveit olvasva jól körvonalazódik, hogy Bibót a forradalom idején és azt követő időszakban felvállalt politikai nézeteinek népszerűsítése, terjesztése végett idézték perbe, mondván, hogy azzal a forradalom ügyét a leverést követően is fenn kívánta tartani, nem fogadva el legitimnek az idegen katonai segédlettel államcsínyt elkövető új kormányt. Bibó István ez ellen nem védekezik, a kihallgatási kérdések mindegyike az akkor keletkezett írásainak tartalmáról faggatta, valójában modern szemmel az az érzés támad az olvasóban, mintha egy doktori védésen venne részt. Tudományos védekezésről van ugyanis szó, talán még a kihallgatás elején található életrajz ismertetése is ezt a hangulatot igazolja. Bibó István, a filozófus, a tudós demokrata személye sejlik fel előttünk. Minden leírt mondatát tartja, a 49-es alkotmány kritikáját, a többpártrendszer melletti elköteleződését, a szabadságjogok tiszteletben tartását. Szókratész védekezése hasonló. Ugyan tudja, hogy a harmincak miatt áll a bírák előtt, de nem tesz erről említést, elvállalja a bűnbak szerepét. A védőbeszédben filozófusi hivatásának állít emléket, éppen úgy, ahogy Bibó kihallgatási jegyzőkönyvei is ezt örökítik meg.

Szókratész küldetésstudattal rendelkezik, ahogyan Bibó is; a forradalom utolsó óráiban megfogalmazta parlamenti dolgozószobájában a magyarokhoz intézett üzenetét. Nagy Imre kormányának egyetlen állva maradt államminisztereként megtehetette volna, hogy menekül, de az a filozófus, aki jóval korábban, húsz évvel korábban megfogalmazta a szabadságszerető ember tízparancsolatát, nem tehetett másként. Ezt a szöveget érdemes idéznünk is: "Az emberi méltóság mindenféle megalázása ellen azonnal együttesen, de ha ez rögtön nem lehetséges, magában is fellép. (...) Azonnal felszólal és más tisztességes emberekkel ösz-

szefog, az erőszakosan érvényesülni próbálókat, tekintet nélkül arra, hogy kire és mire hivatkoznak, leleplezi és meghátráltatásra kényszeríti, tisztában lévén azzal, hogy minden ilyennek az érvényesülése csakis a tisztességes emberek kényelmessége és megfélemlíthetősége miatt lehetséges.”^[22] Szókratész ezt így fogalmazta meg: „Mert igazság szerint úgy áll a dolog, athéni férfiak: ahová valaki egyszer odaállt, mert azt a helyet találta legjobbnak, vagy mert a vezére oda rendelte, ott kell maradnia szerintem és szembeszállnia a veszéllyel, és nem szabad a halállal vagy bármi mással jobban törődnie, mint a gyalázzattal.”^[23]

Bibó István „őrző maradt a strázsán” – Ady sorait idézve –, ahogy Szigethy Gábor említi őt, az, aki a szabadság utolsó védőjeként is helytállt.^[24] 1956. november 4-én bevárta az ellenséges erők megjelenését, elűzéséig nem mozdult, helyzetet értékelt, a bábkormány legitimitását nem fogadta el, a népet passzív ellenállásra biztatta, és a vérontás lehetőségét elkerülni igyekezett. A közvéleményt a helyzetről tájékoztatni kívánta, és a lerohanás bűnét is nyilvánossá tette. Bibó István, a veszett ügy ellenére, a felvilágosult értelmiségi utolsó és hiteles eszközeivel, a gondolatai nyilvánossá tételével küzdött, és tette ezt őszintén, igaz hittel, a szabadságszerető ember morális parancsát teljesítve. „A magyar népet felszólítom, hogy a megszálló hadsereget vagy az általa esetleg felállított bábkormányt törvényes felsőségnak ne tekintse, s vele szembe a passzív ellenállás összes fegyverével éljen (...) Most a világ hatalmain a sor, hogy megmutassák az Egyesült Nemzetek Alkotmányában foglalt elvek erejét és a világ szabadságszerető népeinek erejét. (...) Isten óvja Magyarországot!”^[25]

Hosszan folytathatnánk még az összehasonlítási pontok egyezésének kimutatását, záró elemként az egyik számomra legszebbet emelem ki: az iskolaalapítást. Platón, aki Szókratész legismertebb tanítványa volt, a mester halálát követően, Kr. e. 385-ben hozta létre az Akadémiát. Bibó István halálát követően a tanítványok hasonló módon tisztelegtek mesterük előtt, ennek az iskolának neve ma Bibó István Szakkollégium, mely intézmény 1985-ben vette fel a filozófus nevét.

V. ZÁRÓ GONDOLATOK

Mi mozgatja a bölcsset, amikor másokért, eszmékért életét kockáztatja? Biztosan nem a hírnév, nem a pathosz vagy a thümosz, hanem maga a legtisztább önismeret. Ezt Szókratész daimónnak nevezte, Bibó a Tízparancsolatban pedig szabadságszerető embernek. Kettejük szerepvállalása a zűrös politikai helyzetben is azonos, tiszta és jól kitapintható, csak azt tették, amit önvizsgálatuk

[22] Bibó, 1938-40 körül, 5. és 6. parancsolat.

[23] Platón, 28 b.

[24] Szigethy, 2003, 5-13.

[25] Kenedi (szerk.), 1996, 58.

alapján önmaguk és a közösségük előtt, minden körülmények között vállalni tudnak, akár az életük árán. Platón barlanghasonlatát juttatja eszembe mindkét filozófus; a felvilágosultnak vissza kell térnie a barlangba és nem mondhat le a többiek felvilágosításáról: „És ha valaki eztán megpróbálná béklyóikat megoldani, és felvezetni őket (ti. a barlanglakókat, a be nem avatottakat), azt, ha nyakon csíphetnék és megölnék - vajon nem ölnék-e meg?”^[26] De igen – hangzik a felelet. Bibó István a Szabadságszerető ember tízparancsolatának 6. parancsolatával felel, hiszen élén áll a fejekben való fény gyűjtésének: „Bármiféle közösségben éppen úgy, mint a magánéletben önkényeskedést, akarnokoskodást, magánérdek illetéktelen érvényesítését, visszaélést, köz becsapását, közakarát meghamisítását, a mindenféle fenyegetést és terrorizálást nem tűr, minden ilyen ellen saját maga azonnal felszólal és más tisztességes emberrel összefog.”^[27]

Bibó István fényt hozó szellemiség, ezért én is – Kukorelli Istvánnal egyetértve – „be nem sorolható” üzenetközvetítőnek tekintem, kiegészítve azzal, hogy számomra ő a magyar Szókratész.

IRODALOM

- Bibó István (1938-1940): *A szabadságszerető ember tízparancsolata*. Kézirat.
- Bibó István (2003): *1956*. Holnap Kiadó, Budapest.
- Gyarmati György (2021): *Bibó István kortársi környezetben*. Kronosz Kiadó, Budapest.
- Gyarmati György – Kukorelli István (szerk.) (2009): *Kortársak Bibó Istvánról. Előadások a Bibó István Szakkollégiumban*. ELTE, Bibó István Szakkollégium, Budapest.
- Horváth Barna (2003): *A génusz pere – Szókratész-Johanna*. Attraktor, Máriabesenyő-Gödöllő.
- Kenedi János (szerk.) (1996): *A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról*. 1956-os Intézet, Budapest.
- Kukorelli István (2021): *Három István, három nemzeti ünnep, három példakép*. Méry Ratio Kiadó, Budapest.
- Laczó József (2018): *Az aszebeia – istentelenség bűncselekménye – „a vizsgálódás nélküli élet nem emberhez méltó élet.”* In: *Jog-Állam-Politika*. 2018/1. sz.
- Lítván György (2001): *A szabadságszerető ember. Emlékezés Bibó Istvánra*. Hévíz.
- Platón (1984): *Szókratész védőbeszéde; Laloma; Állam*. In: *Platón összes művei*. Európa, Budapest.
- Plutarkhosz (2005): *Párhuzamos életrajzok*. Osiris, Budapest.
- Szoboszlai-Kiss Katalin (2012): *A felejthetetlen Szókratész pere*. In: *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Universitas Kiadó, Győr.
- Xeneophón (1986): *Emlékeim Szókratészről*. Európa, Budapest.

[26] Platón, 518 b.

[27] Bibó, 1938-1950, részlet a 6. parancsolatból.

Észrevételek az államforma fogalmához

*Kukorelli Istvánnak,
70. születésnapjára*

ABSTRACT

This study makes four detailed comments on the traditional concept of the form of state (stateform, form of government, *die Staatsform*, in German) accepted in contemporary literature on constitutional law. The author first examines whether the 'form', used in the term of the forms of state, has any significance in the concept. The author distinguishes between the two ancient meanings of the term (form as εἶδος, ultimately *idea*, and form as μορφή, *shape*), and argues that the first meaning has been lost in the notion of state form during the past centuries, whereas the second is preserved by the various political formations and setting of modern times. Second, the study points out that in its usual meaning today, the legal form is necessarily supplemented by a political element. Third, the author argues that some external elements of the state form – the organizational structure of the state and the size of the state – cannot be considered constituent parts of the concept. Finally, the author summarizes and complements his theory on state names. Names of states come into play in this regard because in many cases they express and display, in some other cases, however, do obscure the resolution on the form of the state.

Keywords: form of state (*die Staatsform*) ■ difference between form and shape, theory of forms and morphology ■ necessary political complements to the forms of state conceived as legal forms ■ name of state (*Staatsname*)

Az államforma az államok rendszerezése és minősítése során használt két fő osztályozó kategória egyike. A két kategória – az államforma és az államtípus –, különböző múltjuk ellenére az osztályozás csaknem egyenértékű eszköze; annak ellenére is, hogy jellegük szerint különbözőek és minősítési szempontból is eltérő következménnyel járnak. Az előbbit – melyet gyakran

a kormányformával specifikálnak – elsősorban az alkotmánytan és az alkotmányjog, az utóbbit főleg az állam- és társadalomelmélet területén használják. A két alapkategória három jellegzetes klasszifikációs hagyomány része. Az egyik az államforma és a kormányforma fogalmaiban rendezti az összefüggéseket (s abban kivételesen felbukkan a kormánytípus fogalma is); a másik vagy az államtípus–államforma–kormányforma, vagy az államtípus–államforma–államrendszer kategóriáit használja (bár alárendelt elemként néha ez utóbbiban is figyelembe veszik a kormányformát). Az alábbiakban megfogalmazott észrevételek az államformára mint az elsőként említett hagyomány főkategóriájára vonatkoznak.

I. A FORMAI ELEM JELENTŐSÉGE AZ ÁLLAMFORMA FOGALMÁBAN

Az államforma, mint a politikailag szervezett társadalom egyik közjogi vonását megragadó kategória, annak a kiemelt szerepnek köszönheti jelentőségét, amit az intézményesült struktúrák formai vonásai immár évezredek óta játszanak a jelenségek elemzésekor. A forma nem másodlagos, nem jelentéktelen vagy üres valami az annál fontosabb tartalmi, materiális, esetleg érdemi elemekhez képest, hanem nagyon is fontos összetevője a kategóriának. A forma – amint azt a *forma dat esse rei*^[1] szólás mutatja – egyszerre mond valamit a létezésről és lényegről, az egzisztenciáról és esszenciáról.

A forma poliszémikus szó. Egyfelől valaminek a mintájára és az abban rejlő előírásra, ideára, eszmé(ny)re utalunk vele; arra, amit az εἶδος (*eidosz*, forma, hosszabb távú jelentésében *idea*: eszme, eszmény) játszott az ókori görög filozófiában a dolgok lényegének megragadása során. Másfelől használata során azt ígérjük, hogy az érzékelhető dolgok állandósult alakjára (μορφή, *morphé*) való odafigyelés révén – s ebben az értelemben az ókori hagyományokkal összhangban, de azoktól mégis függetlenül – mindenféle gondolkodás számára tudunk valami fontosat mondani, a modern korban is.

A μορφή (*morphé*), mint alak, a régiek számára inkább a külső megjelenés változatosságával állt kapcsolatban. Ha több dologból valamilyen alapon csoport képezhető, előfordulhat, hogy azok egy tagjának a csoportképzés szempontjából lényegtelen tulajdonsága eltér a többitől – ilyenkor azonban a csoportképzés ettől még érvényes marad. Az alak pusztán akkor indokolhatja új csoport kialakítását, ha a kérdéses tulajdonságot explicite lényegesnek minősítjük, mint például az ember esetén a szemek számát (vö. „ember–küklopsz”), vagy úgy véljük, hogy valami önmagában nem lényeges ugyan, de egy bizonyos mértéken felül vagy alul azzá válhat (mint például az ember termete; vö. „ember–óriás/törpe”).

[1] Kb. a forma teszi létezővé, valóságossá a dolgot, az adja a lényegét. Az eredetében Arisztotelészig is visszavezethető (vö. Arisztotelész, 1992, VII (Z) könyv), később római jogi értelmezést is kapott, de a középkori skolasztikusok által elterjesztett formuláról lásd Roudat, 2020, 423-446, különösen: 423-424.

Az εἶδος-ként felfogott formának a régiek gondolkodásában az alaknál mesze nagyobb jelentősége volt. Már Platón megkülönböztette a jelenségek formáját és anyagát, valamint megjelenését (φαινόμενα, phainómena) és látszatát (φαίνω, phainó). Úgy gondolta, hogy a természet (φύσις, phúzész) olyan, mint a faragott „fa” (ύλη, hülé), későbbi latin kifejezéssel: *materia* (anyag).^[2] A formát a lét szellemileg megismerhető alapjának tartotta, s úgy vélte: az érzékelhető tárgyak „szemlélése” révén az ember nem juthat el a dolgok belső, rejtett lényegéhez; e lényeg racionális megragadásához azok formáját kell keresni.

Arisztotelész – aki Platónnál sokkal határozottabban tett különbséget forma és alak között – ugyancsak úgy vélte, hogy a megismerés a formára irányul: egy dolog tudományos megismerése nem más, mint formájának értelemmel való felfogása.

A létezők szerinte anyag és forma egyesüléséből jönnek létre, amiben a forma mint a dolog alakító, „formáló” oka játssza az aktív szerepet. Mivel az anyag nem létezhet forma nélkül, ti. az mindig valamilyen formát ölt (vesz fel), miközben a forma – mint formaelv – az anyagtól függetlenül is létezhet. A forma így egy dolog fogalmi lényege és szubsztanciája. Az anyag az, amiből – valamely formának megfelelően – valami lesz; ezért az is kijelenthető, hogy az anyag minden keletkezés alapja.

Az anyag és alak különbsége ezzel szemben viszonylagos: ami egyik vonatkozásban alak, egy másikban anyag (régies példával: a „gerenda” így a fatörzs tekintetében alak, a ház vonatkozásában anyag). Ennél fontosabb, hogy az „anyag” önmagában nem létezik, az pusztán elvont fogalom. A forma ugyanakkor, mely önmagában is létezhet, rendszerint a dolgokban létezik mint cél és mozgató ok: *entelecheia* (az anyagnak határozott létet adó és célját meghatározó ok). Az okok sora az első mozgatóhoz vezet (ti., hogy léteznie kell egy első oknak, amely minden ok oka), amit Arisztotelész formának nevezett, mert az első mozgató nem lehet anyag. Ahhoz ugyanis, hogy az anyag mozogjon, valamilyen mozgatóra szorul, ezért az első mozgató, mint a „forma anyaga”: tiszta aktualitás, isteni erő, energia.^[3] Az Arisztotelész által kifejtett aktualitás–potencialitás viszonyban az anyag valamely formája, vagyis a forma a dolog valósága, „energeiája”, amelynek alapján az anyag: lehetőség, *dünamisz*. Arisztotelész számára – fogalmazott

[2] A formával összefüggő kérdéseket Platón több dialógusban is tárgyalta: a forma megismerését a Kratüloszban (389b–390a és 439a–440a), a forma és a lélek kapcsolatát a Phaidónban (73b–80b), a formák keresésének oktatását és a formák fontosságát az Államban (402a–403b és 472a–483b), valamint a formák lényegét A szofistában (246–259). Lásd ezeket: Platón, 1984. Platón forma- és ideaelméletéről vö. Ross, 1951 (1976). Egyes vélemények szerint az Arisztotelésznek tulajdonított hülémorfizmus (kb. „anyag–forma-elvűség”) számos eleme már Platón elméletében megtalálható volt.

[3] Lásd különösen Arisztotelész, 1992, 125. Sajátosan alakult ez a formával kapcsolatos antik hagyomány a keresztény teológiában, amit itt a téma jellege okán nem kell részletezni. Elég annyit megjegyezni, hogy amíg egy leíró-magyarító elméletben (Arisztotelésznél) az „első mozgató” lehet tiszta aktualitás, addig egy hitrendszerben ennek formát kell öltetnie. A személyes Isten, például a kereszténység Istene, annak ellenére is ábrázolást kíván, hogy lényegében lélek, és ezért nincs alakja, tehát elvileg láthatatlan és ábrázolhatatlan volna. Ennek ellenére különböző – olykor emberi, olykor tárgyi – alakban megnyilatkozik és kinyilatkoztat, s Jézus emberi alakjában láthatóvá is válik, tehát formát ölt.

ezen az alapon a hazai szakirodalomban, összefoglalóan Péteri Zoltán – az állam formája „magát a konkrét államot jelentette; azt a megvalósult lehetőséget, amelyhez az anyag a forma útján jutott el”.^[4] Ezért kijelenthető, hogy a *Politiká*-ban kifejtett arisztotelészi alkotmányfajták egyben államformák, vagy az államok morfológiai jellemzők alapján végiggondolt típusai is.^[5]

Ez a régi értelmezés jól szemléltethető egy Michelangelóval kapcsolatos, közismert – a jogelméletben járatos jogászok számára Gustav Radbruch által emlékeztetéssel tett – anekdotával. Amikor az érett korszakába lépő művésztől megrendelték a Dávid című szobrot, adtak neki egy hatalmas márványtömböt is, ám olyat, amit valaki már megkezdett, sőt, egy kicsit elfaragott. Ő azonban nem aggódott emiatt, és kijelentette: „Művész nem gondolhat ki oly nagyot, hogy azt egy márványtömb ne rejtse már magában.” Ezzel azt akarta mondani, hogy az anyagban, vagyis a márványtömbben meglátta a benne rejlő formát mint aktív tényezőt, vagyis meglátta benne a későbbi szobrát, melynek elkészítését akkor már régóta tervezte.^[6] A forma tehát benne lakozik az anyagban, csak „elő kell hívni”, ami onnan kikívánczozik, s ami – mint aktív elem – előbb-utóbb olyanná teszi azt, amilyen.

A fentebb vázlatosan összefoglalt antik elmélettől lényegesen különbözik a modernnek elgondolása, akik a formát nem az anyag, hanem a tartalom kontextusában vizsgálták. A tartalomhoz való viszonyban azonban – amint például G. W. F. Hegel kifejezetten is jelezte – a forma nyilvánvalóan másodlagos, vagy legalábbis meghatározott, sőt, bizonyos esetekben (egy expresszív kifejezéssel élve) csak úgy „rá van aggatva” az előbbire.^[7]

Ennek megfelelően, a közösségi élet „formai elemeinek” filozófiai alapjai az újkor hajnalán – Niccolò Machiavelli, Jean Bodin és mások elméleteiben – részben jelentőségüket veszítették, részben átalakultak. Az uralom alanyainak és ezen alanyok cselekvése mikéntje körül forgó két, egyébként összetartozó kérdést elválasztották. Az egyiket a főhatalom, egy XVI–XVII. században bevezetett új fo-

[4] Péteri, 2005, 5. Ld. továbbá Péteri, 1969.

[5] A szakirodalomban „alkotmány”-oknak mondott hat államformát vagy államtípust lásd elsősorban a *Politika* II–IV. könyveiben (vö. Arisztotelész, 1984, 96–210.), vö. továbbá Ross, 2001, 316–361.

[6] Vö. Radbruch, 1993, 2., 231. A távoli képzettársítások kedvelői számára megjegyezhető, hogy Michelangelo fiatalon, vagyis a megrendelés idején republikánus érzelmű volt, a megrendelést az átmenetileg köztársasági Firenze vezetésétől kapta, s a kortársak, illetőleg az értő elemzők (vö. Tolnay, 1975, 225–249.) a Dávid-szobrot (1501/04) a republikánizmus művészi reprezentációjának tartják. Ezzel szemben Benvenuto Cellini Perseusa (Perseus Medusa fejével, 1545/53), amit a visszatérő Medici család fejedelmi ágának alapítója, I. Cosimo rendelt meg, s amelyen a herceg egy vágással legyőzi a köztársaságot megjelenítő Medúzát, a monarchiát jelképezi. Ma már a két szobor (az egyik másolatban) békésen ott áll Firenze központjában, a Piazza della Signorián. Ennek az asszociációnak a tartalommal való kitöltésére itt természetesen nincs hely (s talán szükség sem).

[7] A távoli képzettársítások kedvelői számára ugyancsak megjegyezhető, hogy az államforma-probléma terén e gondolat aprópénzre váltott, tehát érdekek mentén torzított formája az a politikusi nyilatkozat, amely szerint Magyarországon „számunkra a köztársaság egy üres szó”, „az csak egy ruha”, valójában a „nemzet a test, azon a köztársaság a ruha”, és „az emberek, azok a nemzetben élnek, a köztársaság legfeljebb a ház, amiben lakunk”. Vö. MTI-közlemény, 2006. március 14.

galom, a „szuverenitás” gyakorlójának alanyával (ki uralkodik?), a másikat e hatalom gyakorlásának módjával (hogyan uralkodik?) hozták kapcsolatba. Ezzel lehetővé vált a kormányforma kategóriájának bevezetése. Ennek már semmilyen kapcsolata nem volt azzal, ahogyan az ókoriak felfogták a forma és anyag, vagy az aktualitás és potencialitás viszonyát. S mivel e „hogyan” síkján nemcsak állandósult struktúrák, hanem – különösen az utóbbi évszázadban – azokon belül különböző intézmények állandósultak, egyesek kormány(zati) típusokról is beszélnek. A forma szerepének filozófiai jelentősége csaknem elveszett.

Egy ehhez képest időben későbbi, de az újkorban jellegzetes másik tendencia az volt, hogy számos irányzata – így például T. E. Holland analitikus jogelmélete, Georg Simmel formális szociológiája, Hans Kelsen joglogikai formákra figyelő tiszta jogtana, a Max Scheler által bírált formális etika, vagy általában a strukturalizmus – leválasztotta a dolgokról a formát, és mintegy újra önállósította azt. Ezek a formák azonban immár csak a külső megjelenés változatosságára: az alakra, s annak a dolog „anyaga” által nem meghatározott önállóságára – függetlenségére – utaltak.

Alighanem emiatt jelenthette ki már Georg Jellinek, hogy „az államformák felosztása szükségképpen egyoldalú és önkényes”.^[8] Ebben volt némi igazság, amennyiben minden külsődleges jegyek alapján zajló osztályozás némi szubjektivitást is kifejez. Ugyanakkor annyiban mégsem volt helyes, amennyiben – a korunkban is uralkodó közfelfogással ellentétben – az már nem mondható, hogy ami „szubjektív”, az eleve, már önmagában „önkényes” lenne.

Ráadásul a „formának” – ha manapság nincs is olyan filozófiai jelentése, mint az ókorban volt – még ma is megvan a maga érdemi jelentősége. Nevezetesen az, hogy az állam létezésének okát, értelmét, általános célját vagy rendeltetését, azaz *raison d'être*-jét érdemi, tartalmi kérdésnek mondjuk, s úgy gondoljuk: ez többféle módon, azaz különböző intézményesült formákban is megvalósulhat; ámbar vannak olyanok, amelyek között másoknál hatékonyabban vagy biztosabban lehet azt elérni.

Vagyis: egy meghatározott tartalmi cél változatos uralmi formák között és többféle módszer alkalmazásával is elérhető; ámde ne tévesszük szem elől az érem másik oldalát sem: amint bizonyos célok elérése meghatározott eszközök alkalmazását kívánja, úgy bizonyos eszközök alkalmazása meghatározott célokhoz illeszkedik. „Aki eszközt választ és alkalmaz, az ezzel célt is választ magának” – vethető oda David Hume elmélete alapján az öntudatos értékrelativistáknak (a „cél szentesíti az eszközt”-gondolat híveinek). Ugyanilyen alapon valaki akár fogalmazhatna így is: aki politikai-állami formát választ, az – meghatározott keretek között – tartalmat is választ magának. Ez azonban megint nem teljesen igaz, vagyis csak részben igaz, mert az államformák számának kettőre vagy háromra való redukálása után elkerülhetetlen, hogy egy államforma többféle politikai tartalomnak is helyt adjon.

[8] Jellinek, 1900, 661.

A tapasztalat alapján úgy tűnik, hogy az államról való mai gondolkodásban a forma szerepe nem teljesen ugyanaz, mint az ókorban volt. Például azért, mert amíg a politikai tartalom – az eszközalkalmazás jellege miatt – az egyénre vonatkozóan közvetlenül is érvényesíti erkölcsi hatását, addig az államforma esetén – a formák absztrakt és több célt is szolgálni képes volta miatt – e hatás az egyén számára kevésbé vagy alig érezhető, s bizonyos formák történelmileg meglehetősen képlékenyek.

Ezért lehetségesek – a „koronás demokráciák” vagy a „demokratikus monarchiák” mellett – például a „koronás köztársaságok” (Görögország)^[9] és „király nélküli királyságok” (Spanyolország, Magyarország) is, s a modern korban ezért sikeres túlélő az a monarchia, amely a képernyőn „ölt formát”, s ami ezért az Egyesült Királyság esetében akár „televíziós monarchiának” is nevezhető.^[10] A példák folytathatók,^[11] annyi azonban ennyiből is egyértelmű, hogy (1) bár a formának rendszerint vannak tartalmi következményei, az államok esetén az államformák ún. „kiüresedése” vagy „többszélűsége” (többféle célra való felhasználhatóságuk) miatt mégis úgy véljük: vannak olyan konkrét helyzetek, amikor a formának a mindennapokban nincs közvetlen jelentősége, és (2) a formai elem jelentőségének elenyészésével és az alak (a morphé) előtérbe kerülésével az államforma-tanok nem formáról szóló elméletek, hanem lényegében morfológiák.

A XX. században a fogalomtörténet fontos, de távolról sem problémamentes állomása az volt, hogy az államforma-kategória helyt adott az intézményi elemeknek is. A „hogyan uralkodik?” kérdéseinek egy része ugyanis – miközben a másik rész a kormányforma-fogalom része lett – az államforma-fogalmat terhelte meg. Nyilvánvalóan azokat a kérdéseket sorolták ide, amelyekkel a formális kormányforma-kategória keretei között nem tudtak mit kezdeni (mint például a politikai rendszer problémái). Így születtek a „jelzős” és más módon minősített államformák, akár igazak a jelzők azok esetén, akár nem, mint például „demokratikus köztársaság”, „demokratikus monarchia”, „népköztársaság”, „arisztokratikus monarchia”, „arisztokratikus köztársaság” és hasonlók. A formai elemek ilyen értelmezésének a végeredménye az lett, hogy az ezzel foglalkozó szerzők az elmúlt száz évben anélkül tekintettek államformának igencsak eltérő dolgokat, hogy vitatták volna egymás államforma-fogalmát, vagyis a tipológia kialakításának alapjait. Találunk itt különböző módokon elgondolt szuverenitásformákat, mindenféle politikai rendszert, hatalmi rezsimet, uralmi alakzatot és így tovább – például (úgy általában) a fasizmust és a kommunizmust, a parlamentarizmust,

[9] Görögország 1952. évi alkotmánya alapján egy rövid ideig így határozta meg az államformát. Maga az alkotmányszöveg egyébként a Βασιλευσμενη Δημοκρατία kifejezést használta (vö. 21. cikk), ami fordítói stílustól függően mondható (angolul) royal republic-nek, magyarul királyi köztársaságnak is, bár a korabeli angol fordítások a crowned republic kifejezést preferálták. Lásd például Markesinis, 1973, (287.) 289.

[10] Vö. Harrison, 2020; publicisztikai szinten: Higgs, 2014.

[11] Lásd Mezey – Szente, 2003; ill. Szente, 2006.

sőt, újabban a populizmust is. Az államforma-fogalom ilyen indokolatlan felhí-
gulása után nem csoda, hogy az államforma a szakszerűtlen könyvtárak általá-
nos gyűjtőfogalma lett: azokat az „állammal kapcsolatos könyveket”, amelyeket
a szakmailag járatlan könyvtáros nem tudott máshová besorolni, rendszerint az
„Államformák” polcra tette fel.

Magyarázhatjuk a dolgot máshogy is. Úgy, hogy azt mondjuk: az állam formá-
ja kapcsán olyan fontos, lényegi kérdésekről van szó, amelyek elkerülhetetlenül
megosztják az elmélet képviselőit, ezért nem csoda, ha azokat sokféleképpen
válaszolják meg. Végtére is „az államforma problémája – mondhatjuk az előb-
biek cáfolataként, Rudolf Smend gondolatát felidézve – az állam-, s különösen
az alkotmányelmélet legnehezebb, s egyszersmind legdöntőbb és legvégső kér-
dése”.^[12] Ez kétségtelenül tetszetős magyarázat, bár sajnos csak azért, mert egy
kicsit eltúlozza a probléma jelentőségét, és alábecsüli az államformák rugalmas-
ságát (amit mások, például Carl Schmitt, nem tévesztettek szem elől). Azért –
amint ilyenkor lenni szokott, s amint látni fogjuk – a kis túlzás ellenére is van
benne valami, ami miatt oda kell figyelni rá.

II. AZ ÁLLAMFORMA MA SZOKÁSOS JELENTÉSE: JOGI FORMA ÉS POLITIKAI ALAKZAT

Az imént vázlatosan jelzett elmélettörténeti folyamat végeredménye és egyik
jellemzője, hogy az államforma ma jellegzetes – és ma már a kormányzati for-
mától is megkülönböztetett – fogalma csak részben őrzi, részben azonban el-
hagyta, sőt fel is számolta az antik gondolati előzmények formával összefüggő
elemeit. Amennyiben a formának a mai fogalomban jelentősége van, az részben
a társadalmi-politikai tartalom és a jog mint forma viszonyában értelmezhető.
E viszonyban a társadalmi-politikai tartalom feltételezetten mindig hatást gya-
korol, de a maga közvetlenségében nem mindig látszik. Pozíciója mögöttes, nem
kifejezett, olykor egyenesen rejtett. Ebben az értelemben az államforma mára
elsősorban, ha nem is kizárólagosan, jogi formává vált, ami leghatározottabban
az alkotmányformában nyilvánul meg – alkotmányforma alatt nagyjából azt ért-
ve, amit már Arisztotelész a „városállam rendjének” mondott.

Az utóbbi évszázad egyik leghatározottabb fogalommagyarázata szerint az
államforma az államhatalom jogképző jellegének konkretizálása és részletezé-
se. Ez Hans Kelsen álláspontja. A *Tiszta jogtan* első változatában (1934) Kelsen
így fogalmazott: „az, amit államformaként ragadunk meg, csupán sajátos esete
az általános jogi formának. Nem más ez, mint a jogi forma, vagyis a jogalkotás
módszere a jogrend legfelső fokán, azaz az alkotmány területén. Az általános
normaalkotásnak az alkotmány útján szabályozott módszerét az államforma

[12] Smend, 1928, 110.

fogalmával jelölik”.^[13] Bár Kelsen elmélete később sokat változott, e gondolat mellett mindig kitartott, legfeljebb egy kicsit finomította azt: „Amit államformának tekintenek” – írta a *Tiszta jogtan* második változatában (1961) – „az nem más, mint a jogalkotás egy sajátos módja. Az állam formája pusztán a jogalkotás módja a jogrend legmagasabb szintjén, nevezetesen az alkotmány szintjén... Az államforma problémája mint a jogalkotási módszer problémája mindazonáltal nemcsak az alkotmány szintjén vetődik fel, hanem a jogalkotás minden szintjén, különösen az egyedi normák – a hatósági döntések, a bírói ítéletek, és a jogügyletek – megalkotásának különböző eseteiben is.”^[14]

Az államformát a jogi formával kapcsolatba hozó elgondolással a Kelsen elméletét általában bíráló Hermann Heller is egyetértett, amikor az államforma egyik meghatározó előfeltételének az alkotmányozó hatalmat tartotta. Ezzel nemcsak az állam jogképző jellegére, hanem a jog államképző (hatalomformáló) jellegére is rámutatott.^[15] Az államforma az ő elméletében a szuverenitás problémáira ment vissza, s az – az elméletében mindig nagy jelentőséget kapott államszuverenitás-szervszuverenitás problémán keresztül – (mint hangsúlyozta) a létező alkotmányos gyakorlat általánosítása lett.

Az államforma és az alkotmány szoros fogalmi kapcsolatát a Kelsennel és Hellerrel másutt élesen szembenálló Carl Schmitt is osztotta. Az alkotmány abszolút fogalmának első jelentése alapján (amikor is az „egy meghatározott állam politikai egységének és társadalmi rendjének konkrét összállapota”, vagyis amikor az állam nem más, mint alkotmány, s az alkotmány nem más, mint állam) az alkotmány az államformával azonos: „Vefassung ist hier = Staatsform” – fogalmazott.^[16] A forma itt – tette még hozzá – az államban már valami létezőt jelöl: monarchia, arisztokrácia, demokrácia, tanácsköztársaság, s nem pusztán azt, hogy monarchikus vagy másfajta alkotmánya van. Az alkotmány itt „a formák formája, *forma formarum*”.^[17]

Ezeknek a más területeken egymás elméletét szinte utolsó lehetetükig vitató gondolkodóknak az államforma mibenlétével kapcsolatos „nagy egyetértése” abból eredeztethető, hogy – amint az orosz írók, legalábbis Dosztojevszkij szerint, „Gogol köpönyegéből bújtak elő”, úgy – ők Jellinek köpönyege alól léptek elénk. Megközelítésük magva már Jellinek Általános államtanában is megtalálható. „Az antik államtudomány legzseniálisabb gondolata az” – olvashatjuk ott – „hogy az államforma az alkotmányformával azonos”, illetőleg „az államformákra irányu-

[13] Kelsen, 1988, 60.

[14] Kelsen, 1967, 279-280.

[15] Heller, 1934, 246-248. Elemzését lásd Szilágyi, 2020, 225-226.

[16] Schmitt, 1954, 5. A vonatkozó rész kompendiumszerű kivonataként lásd Szilágyi, 2017, 3-57.

[17] Schmitt, 1954, 5. Érdemes utalni arra, hogy az államforma fogalmi kérdése előkerült a Verfassungsslehre „Polgári jogállam és politikai forma” című fejezetében (16. §) is. A modern polgári jogállam – hangsúlyozta Schmitt – mindig kevert alkotmány, mely különböző formaelvek vegyítése, s nincs neki megfelelő államformája, hiszen mindkét alapelve – az alapjogok biztosítása és a hatalmi ágak elválasztása – inkább csak az állam ellenőrzésének és korlátozásának sora, semmint államforma (ugyanott, 200–220).

ló kérdés az alkotmányok jogi megkülönböztetésére vonatkozó kérdéssel azonos”.^[18] Ez a kérdés aztán Jellinek-nél a közösségi akaratképzés módjával hozható kapcsolatba,^[19] bár e módot illetően már senki nem követte őt.

Nekünk nem kell; már csak azért sem, mert a XX. századi gondolkodók egy másik nagy csoportja e jogi formák kiegészítő elemeit keresve nem „pszichologizált”, mint Jellinek, hanem „szociologizált” vagy „politologizált”. Reinhold Zippelius például az állam és az államhatalom „szervezeti formáját”,^[20] Roman Herzog az államhatalom hordozójának legitimációs potenciálját,^[21] Karl Doehring pedig, aki az államformát egyébként is közel vitte a kormányzati formához, az „alkotmányos döntés” meghatározottságát^[22] tette a jogi forma mögé.

Ezek a kiegészítések az államformát olyan többelemű (egyfelől tényszerű és normatív; másfelől jogi és társadalmi, illetőleg jogi és politikai) kategóriává tették, mint amilyeneket az államelméletből jól ismerünk. Hiszen az államelmélet minden jellegzetes fogalma (szuverenitás, legitimitás, stb.) ilyen összetett – tényeket és eszményeket, normákat és azok valóságát, stb. kombináló –, vegyes fogalom. Ilyen az államforma is, a jogi forma fő hangsúlyával, de nem-jogi elemekkel is szervesen kiegészítve. Szemantikai értelemben nem egyszerűen több-elemű, hanem többjelentésű.

Aki nem akar szembesülni az ezek kapcsán felvethető elméleti bonyodalmakkal, az csupán annyit mond – mint például egyszerű tankönyvében Alfred Katz –, hogy az államforma – „egy állam alkotmányjogi alaprendje”.^[23] Hogy aztán ebben az „alaprendben” ki mit tesz/tehet, miért/hogyan, és milyen alapon, illetőleg meddig és milyen felelősséggel, azt a rendet meghatározó alaptörvény (alkotmány) mondja meg. Ám ezzel a kör bezárul, és újra ott vagyunk a kiindulópontnál: a jogi-alkotmányos formánál, s kezdhetjük a kiegészítéseket.

Kérdés azonban, hogy miként kell/lehet e vegyes fogalom két aspektusát – ti. annak tényekre és eszményekre; normákra és valóságra; illetőleg jogra és politikára utaló elemeit – egymásra vonatkoztatni. Ezt akkor látjuk, ha megvizsgálunk egy konkrét esetet. Példaként a jog és politika viszonyát választva azt, hogy miként feleltethető meg egymásnak a monarchia és az autokrácia, valamint a köztársaság és a demokrácia. Ennek vizsgálatához két lépésre van szükség.

[18] Jellinek, 1900, 664–665.

[19] Az akaratképzés módját illetően Jellinek szerint két lehetőség adódik: „Az alkotmány az állam mozgását meghatározó legfelső akaratot vagy tisztán pszichológiai, ezért természetes, vagy pedig jogi, ezért mesterséges úton alakítja ki. Az első esetben az akaratképzés teljes mértékben egy fizikai személyen belül történik, s a kialakított államakarat ezért teljes mértékben fizikailag, egyénileg meghatározott akarat. A második esetben az államakarat a fizikai személyek többségének akaratú aktusaiból jogi eljárással nyerhető ki, ezért az nem egy meghatározott, valóságos élő egyén akarat, hanem egy meghatározott testület jogi valósága akaratának tűnik.” Ld. Jellinek, 1900, 666.

[20] Zippelius, 1999, 158-159.

[21] Herzog, 1971, 197-198.

[22] Doehring, 1991, 129-134.

[23] Katz, 2010, 23. (50). Ugyanígy: Katz, 2019.

A. Az egyik annak kimutatása, hogy ez a két-két forma összetartozik, vagy legalábbis összetartozhat. Ehhez először is arra utalok, hogy az államok államformák alapján történő rendszerezésében vagy a több évezredes *trichotóm* (monarchia, arisztokrácia, demokrácia), vagy a több évszázados *dichotóm* (monarchia, köztársaság) rendszert alkalmazzuk. Az előbbi ókori eredetű, de még a XX. és XXI. századokban is akadnak képviselői; a *dichotóm* pedig az újkor elején született, de csak jóval később terjedt el szélesebb körben. A két felosztás különböző szempontokat vesz alapul, ami már a monarchia poliszemikus jellegéből is nyilvánvaló. Ott, ahol a hatalom gyakorlásában részt vevők köre számít, a monarchia fő jellemzője, hogy *monokrácia* (egy személy uralma); ahol a tartalmi kérdések a fontosak, ott fő jellemzője az, hogy – Platón fordulatával élve – „a legkiválóbb férfiú uralma”. Miközben az ókori görögök saját királyaikat – azaz a műkénei wanaxok bukása után felemelkedett faluközösségi paraszt vezetőiket – βασιλειοσznak (bazileosznak, uralkodónak, királynak, fejedelemnek) mondták, e kettősséget a görög eredetű, de ellatinosított szó későbbi etimológiája is jól megmutathatná, hiszen a *mono* (μύνο: egyedüli) abban vagy az erőre utaló *kráciával*, vagy az uralomra utaló *archóval* társul. Az, hogy nem mutatja meg, csak azért van, mert a terminológiát illetően az elméletek művelői már régen sem voltak mindig következetesek. A régi idők monarchiáját ugyanakkor, az uralom jellegére és módszereire figyelemmel, nevezhetjük autokráciának vagy despotizmusnak is, ahogy azt Lord Bolingbroke tette: „Az abszolút monarchia zsarnokág, az abszolút demokrácia azonban egyszerre zsarnokság és anarchia.”^[24] Így fogta fel azt Kant is *Az örök békében*.

Akik az államformák rendszerét a Mengyelejev-táblázathoz hasonlóan képzelik el, természetesen minden ponton megpróbálják kitölteni az „üres helyeket”. A monokrácia síkján például *pleokráciával*, a többek uralmával (*monokrácia, pleokrácia és polikrácia* között téve különbséget), és *polikráciával*, a sokaság-uralommal vagy a *pleonarchiával*.^[25]

A triász manapság kevesebb elemzésben használják, a duális rendszert többen. Első megközelítésben ennek az az oka, hogy a különböző szempontok elkerülhetetlen alkalmazása magyarázatokat igényel. Manapság például sokszor koronás fők állnak a demokratikus államok élén, akik – ahogy mondani szokták – „uralkodnak”, de „nem kormányoznak”, s az ilyen államok, például a svéd vagy brit, monarchiák, s egyzersmind demokráciák is. Máskor az egyes eseteket azért nehéz példákkal szemléltetni, mert az adott államforma lényegében eltűnt a történelemből, s csak valamelyik újabb alakzat átértelmezése révén lehetne konkretizálni. Hisz ki tud meggyőző mai példát hozni egy klasszikus értelmében vett szünarchiára vagy timokráciára?

[24] Bolingbroke, 1997, 127.

[25] Vö. Brinkmann, 1994, aki az „egy – néhány (több) – sok” mentén gondolkodva a monokrácia, pleokrácia és polikrácia között tett különbséget. A pleokráciához hasonló értelemben használta a pleonarchia kategóriáját a mára már csaknem elfeledett diplomata-jogász, Friedrich Heinrich Geffcken (1830–1896) egyik művében (Geffcken, 1908). Ugyanezen a vonalon haladva, de a dolgokat leegyszerűsítve, Günter Dürig monokratikus és demokratikus rendszereket különböztetett meg; lásd Dürig, 1968, 742–752.

A két osztályozási rendszer történetileg a következő tendenciák szerint változott. A hármas tipológiát alkalmazta – ideértve az ebből kialakított ún. hatos rendszert is – az ó- és középkor minden jelentős gondolkodója: így Hérodotosz, Platón,^[26] Arisztotelész, Polübiosz, Cicero, Aquinói Szent Tamás és Páduai Marsilius, valamint az újkor első évszázadainak legnagyobbjai: Jean Bodin, Thomas Hobbes, Hugo Grotius, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Johann H. G. Justi és Immanuel Kant. A XIX-XX. században viszont ez a tipológia lassanként háttérbe szorult, sőt, szinte teljesen eltűnt, amennyiben csak a nagyon hagyománytisztelő, a kevésbé jelentős, a többnyire tankönyveket író vagy a különleges megközelítéseket kedvelő szerzők alkalmazták, mint amilyen például Friedrich Ch. Dahlmann, Wilhelm Roscher, Max von Seydel vagy Franz Schmidt, az elmúlt évszázadban pedig Max Imboden, Karl Brinkmann vagy Reinhold Zippelius volt.^[27]

A *dichotóm* rendszer – bár a leghatásosabb első megfogalmazását Machiavellihez kötik – lényegében a XVIII-XIX. században terjedt el, és a XX. századra szorította teljesen háttérbe az előbbi. Az államok monarchikus és köztársasági formák szerinti tipológiáját tartotta helyesnek az államtan számos klasszikusa és sok alkotmányjogász: Carl Ludwig von Haller, Anton Menger, Carl Walther, Georg Jellinek, Edmund Bernatzik, Gottfried Salomon, Otto Koellreutter, Adolf Julius Merkl és Hans Nawiasky is. E két kategória ugyanis olyan közjogi kereteket jelentett, amelyekben sokféle politikai tartalom helyet kaphatott. A duális rendszer svungja olyan határozott volt, hogy a XX. században – bár a hármas osztályozással is kísérletezettek még – ennek mintájára épült ki az államok politikai alapú duális osztályozása: a demokrácia–diktatúra, illetőleg (ahogy újabbban használják) a demokrácia–autokrácia felosztás.

Az öt jellegzetes államforma (monarchia, arisztokrácia és demokrácia, illetőleg a monokráciaként felfogott monarchia és köztársaság)^[28] egyikét-másikat olykor tudatosan kombinálják egymással, egyes kategóriákat létrehozva belőlük. Ilyenek jönnek létre akkor is, amikor az államformákat minősítő jelzőkkel látják el, s a jelzőt a másik felosztási rendszerből veszik, vagy ugyanabból, de a másikhoz tartozó vagy arra utaló jelentésben. Például demokratikus köztársas-

[26] Platón természetesen nem három államformát különböztetett meg – különböző műveiben különböző felosztásokkal élt. Leggyakrabban négy államformáról és öt – mai fogalommal – „politikai rezsimről” beszélt (arisztokrácia, timokrácia, demokrácia, oligarchia, valamint türannisz), amelyeket egyes helyeken megtoldott a „filozófus király” monarchiájával. Felosztásai azonban azok alapja szerint e hagyományba tartoznak.

[27] Körükben külön kiemelem Carl Schmitt elméletét, ami azért is érdekes, mert ő kombinálja a hármas és a kettős felosztást. A jogállami alkotmány szerinte „ideiglenesen” (!) átveszi a monarchia, az arisztokrácia és a demokrácia formáit, mint „politikai formaelveket (politische Formprinzipien) és elemeket”. Ezzel egyidejűleg mégis úgy vélte, hogy az államforma-különbséget két formatív elv (Gestaltungsprinzipien) – az azonosság és reprezentáció (Identität, Repräsentation) – határozza meg, s minden politikai egység ezek megvalósulása révén nyeri el konkrét formáját. Lásd Schmitt, 1954, 200-208.

[28] Az öt jellegzetes államforma mellett mind a gyakorlatra, vagyis a valóságos történelmi folyamatokra, mind pedig az elméleti megfontolásokra tekintettel természetesen megkülönböztethetünk másokat is. Ilyen például a tetrarchia és heptarchia mint valóságosan létezett uralmi forma, valamint a poliarchia és demarchia mint elméleti kategória. Ezeket itt hely hiányában nem részletezhetem.

ságról vagy arisztokratikus monarchiáról beszélnek. E kissé már önmagukban is csálóka kifejezések még rejtélyesebbek lesznek, ha az így képzett vegyes kategóriákat „kormányformának” mondják, ami olykor ugyancsak előfordul.

Ezeket a több évszázados múlttal bíró, ma közjogiasnak mondott rendszerezéseket az elmúlt évtizedekben –, egy két-háromszáz éve zajló folyamat lezárásaként – az államról való elméleti gondolkodásban felváltották a politikai alapú kategóriák. Ezek ugyanakkor strukturálisan többé-kevésbé megfeleltethetők az előbbiek között kialakult rendnek. A típusjelző kategóriák újak (például „jóléti állam”, „alkotmányos demokrácia”, „tekintélyuralmi állam”, „totalitárius állam” stb.), de azok rendszere a régi maradt. Ezt a megfeleltethetőséget, vagy inkább átfordíthatóságot szemlélti az alábbi táblázat. A „megfeleltetés” annak kimondását jelenti, hogy – példának okáért – a köztársaság–monarchia páros politikai megfelelője az államok demokrácia–diktatúra vagy a demokrácia–autokrácia alapú felosztása, a demokrácia–arisztokrácia–monarchia triásznak pedig a demokrácia–autokrácia–diktatúra, vagy az alkotmányos demokrácia–tekintélyuralmi állam–totalitárius állam felosztás felel meg. A fentiek vizuálisan a következő ábrán szemléltethetők:

Az államformák hagyományos felosztása a trichotóm és a dichotóm rendszerben:

HÁRMAS FELOSZTÁS			KETTŐS FELOSZTÁS	
✓	↓	↘	✓	↘
DEMOKRÁCIA	ARISZTOKRÁCIA	KIRÁLYSÁG	KÖZTÁRSASÁG	MONARCHIA
TÜRANNISZ	OLIGARCHIA	„POLITEIA” ^[29]		

Az államok modern, politikai alapú rendszerezése, strukturálisan megfeleltetve a hagyományos felosztásnak:

HÁRMAS FELOSZTÁS			KETTŐS FELOSZTÁS	
✓	↓	↘	✓	↘
DEMOKRÁCIA	AUTOKRÁCIA	DIKTATÚRA	DEMOKRÁCIA	AUTOKRÁCIA
ALKOTMÁNYOS DEMOKR.	TEKINTÉLYURALMI ÁLLAM (AUTORITER REZSIM)	TOTALITÁRIUS ÁLLAM	DEMOKRÁCIA	DIKTATÚRA
(értékelési fokozatok) (+) → → → (-)			↔ (axiológiai ellentét)	
További változatok			További változatok	
(SZABADPIACI) MINIMÁLIS ÁLLAM	SZOCIÁLIS-JÓLÉTI ÁLLAM (SZOCIÁLIS PIACG.)	TERVUTASÍTÁSOS GAZD. ÁLLAMA	JOGÁLLAM	RENDŐRÁLLAM
KORLÁTOZOTT ÁLLAM	SZOCIALIZÁLT ÁLLAM	TOTALITÁRIUS ÁLLAM	JOGÁLLAM	DIKTATÚRA
LIBERÁLIS DEMOKRÁCIA	„ILLIBERÁLIS DEMOKRÁCIA”	TOTALITARIZMUS	MÉRSÉKELT ÁLLAM	TOTALITÁRIUS ÁLLAM

1. ábra: Az államok hagyományos államformák és politikai alakzatok szerinti rendszerezése

A „további változatok” természetesen mind a trichotóm, mind a dichotóm rendszerben szinte vég nélkül szaporíthatók; különösen, ha az előbbibe bevezetjük a hibrid rezsim fogalmát, és azt belsőleg tagoljuk, vagy kiemeljük valamely konkrét változatát. Az autoriter rendszer vagy tekintélyuralmi állam nyilvánvalóan ilyen hibrid rezsim, miként az (*electoral authoritarianism* fogalmi körébe tartozó) választási autokrácia is az, s bár ezt nem szokták így mondani, ebben

[29] Ez a sor, az előzővel együtt, a hármass felosztáson alapuló, arisztotelészi „hatos rendszert” szemlélteti, bár abban a politeiának a demokrácia helyén kellene állnia, és megfordítva: a demokráciának a politeia helyén. Ettől az első sor szemléltető jellegének általánosabb érvényűsége érdekében tértem itt el.

a rendszerben a XX. századi Nyugat-Európa legnagyobb „vállalkozása”, a szociális-jóléti állam is „vegyes” megoldásnak tekinthető a szabad piaci rendhez igazodó, csak negatív funkciókat felvállaló minimális állam és a társadalmi életet teljesen államosító totalitárius állam között. A maga módján köztes rendszer az illiberális demokrácia is; már ha valaki elfogadja egyik változatának nem il-, hanem valójában antiliberalis önmeghatározását, és a kifejezés második tagjával, a demokráciával kapcsolatos kételyt nem túlozza el. Így ugyanis a trichotóm rendszer középső rubrikájába helyezhető.

A két rendszer között, a szerkezeti megfeleltethetőség ellenére, természetesen vannak diszkrepanciák. Így a modern hármas felosztás – az ókorival ellentétben – értékelési fokozatokat is jelez, a duális kategóriák szerinti mai felosztások két kategóriája pedig – a koraujkorival szemben, ahol ezek megfelelői mára pusztán „technikai” különbségeket jeleznek és legitimációs jelentőségük van – egymás (axiológiai) ellentétei. Nyilvánvalóan tartalmilag is „sántítana”, ha valaki azt próbálná bizonygatni, hogy a monarchiák ma, akárcsak tendenciájukban is, diktatúrák, a köztársaságok pedig demokráciák. Ilyesmit senki sem állít. Azt azonban igen, hogy a monokráciaként felfogott monarchia, végül is, mai viszonyok között autokrácia, a köztársaság pedig demokrácia.

B. Másodjára azt kell kimutatni, hogy a dichotóm rendszer köztársasága és demokráciája, illetőleg monarchiája és autokráciája úgy tartozik/tartozhat össze, mint egy (bár nem feltétlenül ugyanazon) államforma jogi és politikai aspektusa. Ehhez vagy az államakarat kialakulásának-képzésének módjaihoz megyünk vissza, s annak szervezeti kereteibe iktatjuk be a politikai elemet (amit G. Jellinek elméletét kiindulópontnak választva tehetnénk), vagy egy politikailag is értelmezhető jogi fogalmat veszünk alapul, mint amilyen például „jogalkotás” (ahogyan azt H. Kelsen elméletében látjuk), vagy a politikai reálfolyamat szintjén értelmezett szuverenitásnak adunk jogi jelentést (ahogyan azt H. Heller elméletében találjuk, korai halála miatt sajnos pont itt befejezetlenül).

Akármelyik utat válasszuk is, két megkerülhetetlen levezető lehetetlenné teszi a közvetlen megfeleltetést. Az egyik azon történeti tény számbavétele, hogy megszületése idején, vagyis a XVI–XVIII. században a köztársaság lényegében negatív-kritikai fogalom volt, mely harci viszonyban állt a monarchiával, s annak ellentételeként értelmeződött. A harc során, ahogy az lenni szokott, néha rejtőzködött is (lásd a *commonwealth*, *rzeczpospolita* vagy az államközösség államforma-megjelölő kategóriáit), néha pedig ideiglenesen visszavonult (a leglátványosabb módokon például a XIX. századi Franciaországban), hogy aztán újra

ellentámadásba menjen át^[30] – s mindeközben ezernyi politikai formát öltött és államszervezeti megoldást alakított ki, sok esetben teret engedve a félig vagy egyáltalán nem demokratikus megoldásoknak is.

A másik, hogy a modern demokráciával szükségszerűen együttjáró képviselő (politikai reprezentáció) a népakarat kifejezése vonatkozásában, a'la Rousseau, elkerülhetetlen deficitekhez vezetett, miközben a parlamentáris monarchiákat demokratizálta. Ennek kiegészítéseként a demokrácia – főleg a XIX–XX. század folyamán – legitimációs elvvé is vált, amely egy politikai közösségben akkor is a „mi uralmunkat” jelenti, ha az állam reprezentációs szervezettségét – a tömegmédiá közbejöttével – már-már megfojtják az ún. vezérdemokráciák „vezérei”.

Ha az, mindent összevetve, nem is bizonyítható, hogy a monarchia (monarchia) politikailag csak autokrácia, a köztársaság pedig csak demokrácia lehet, az azonban igen, hogy ez az átalakulás egy reális történelmi lehetőség és a reálfolyamatok szintjén gyakori. S ugyanígy: a jogi és a politikai aspektus összetartozását nem kérdőjelezi meg, ha a demokrácia a monarchia politikai aspektusa lesz, hiszen számos országban az lett, a köztársaság pedig politikai értelemben valamilyen autokratikus utat talál magának, amire ugyancsak számos példa van.

III. „KÜLSŐDLEGES ELEMEEK” ÉS AZ ÁLLAMFORMA

Mivel a formáról gyakran általános és absztrakt keretek között gondolkodunk, könnyen társíthatunk hozzá ún. „külsődleges”, a lényeghez nem tartozó elemeket. Ezekre valóban alkalmazható a hegeli terminus: aki ezt teszi, az csak úgy „ráaggat” valamit a dologra. Az államforma esetén a leggyakoribb ilyen „ráaggatott” elem az államszerkezet és az állam mérete.

Hazai alkotmányjogi és államelméleti szakirodalmunk unikális vonása egy érdekesen alliteráló fogalmi triász, az „államforma, kormányforma, államszer-

[30] Korunkra a Földön 42 monarchia maradt (szokásos minősítésük szerint 7 abszolút, 12 alkotmányos és 23 parlamentáris monarchia), ide számítva annak minden főbb formáját (császárság, királyság, pápaság, szultánatus, emírség, és így tovább), de nem számítva közéjük a közjogilag formalizálatlan egyeduralmakat: a köztársasági formát öltő modernizált kaganátusokat, az autoriter diktatúrákat és hasonlókat. Világviszonylatban ma 154 államnak van köztársasági, vagy ahhoz sorolható, speciális államformája, itt sem vonva le közülük azokat, amelyek a gyakorlatban szinte egyeduralomként vagy már-már örökletes egyeduralomként működnek, ám ezt nem a közjogi rend biztosítja, hanem a nyers erő és az attól való félelem, vagy a politikai ügyeskedés. A monarchiák és köztársaságok aránya tehát az államok számát illetően 22:78%, a szóban forgó államok népességét figyelembe véve pedig kb. 10:90%.

kezet” alkalmi együttese. Elsősorban a tankönyvirodalom kedveli,^[31] de sosem magyarázza meg, hogy e kategóriák között mi teremt érdemi kapcsolatot. A harmadiknak ugyanis – legalábbis szerintem – nem sok köze van az elsőhöz vagy a másodikhoz, és nincs olyan elméleti összefüggés, ami miatt az „államszerkezetet” bármilyen vonatkozásban szükségképpen össze kellene kapcsolnunk az államformával. Ez utóbbi ugyanis arra utal, hogy egy állam milyen, területi vonatkozással is bíró szerkezeti elemekből áll, amit persze lehet az államformákra „vetítve” vizsgálni (például kijelentve: a spanyol regionális állam üde színfoltja az, hogy az autonóm közösségeknek „elnöke” van, miközben az állam egésze monarchia), de ebből messzemenő következtetések aligha vonhatók le.

Nálunk a három kategória gyakori, együttes említése valószínűleg az önmagát marxistának mondó, ún. szocialista államelmélet az 1970-es évekbeli szóhasználatával, és annak észrevétlen továbbélésével függ össze. Ez ugyanis valamilyen „tartalmat” kívánt adni az államformának mint formának, s e tartalmat – a korábbi évtizedek szovjet szakirodalmának nyomdokain haladva – évtizedeken át bizonyos „összetevőkben” látta meg. Ilyen összetevő volt a kormányforma, az államszerkezet és a politikai rendszer. Az utóbbit, tudományoskodó vitákat színlelve, az évek során lassanként elhagyták, az államforma tartalmát pedig az előbbi kettő alapján kívánták meghatározni.^[32]

Az államszerkezet lehet ugyan az államok osztályozásának egyik – bár fontos (például a „központi-helyi” államszervezet rendszerével is összefüggő), de az államformánál jóval szerényebb súlyú problémákat felvető – kategóriája, ám nem áll érdemi kapcsolatban az államformával. Ugyanígy: amikor kormányformákat állapítunk meg, akkor nem egy államforma „tartalmát” vagy „összetevőit” keressük, hanem az államformától (sok szempontból, bár nem teljesen) függetlenül osztályozzuk az államokat.

Az ún. államszerkezet alapján egyébként az államoknak három fő fajtáját különböztethetjük meg: (a) az unitárius, (b) a regionális és (c) a szövetségi államot. A leggyakoribb szerkezeti egységek azok, amelyek pusztán közigazgatási egységeknek tekinthető területi elemekből, például grófságokból, megyékből, járásokból, kerületekből állnak. Ezek alkotmányjogi szempont-

[31] Lásd például Trócsányi, 2012, 77-90. Némileg módosult fogalmazásban lásd Visegrády, 2004, 91. („az államforma nem más, mint az államhatalom gyakorlásának módja... [s] két összetevője a kormányforma és az államszerkezet”). A három kategória együtt említése ritkán, de előfordul a német tankönyvirodalomban is; vö. például Katz, 2010, 28-29.

[32] „Államformán, a szó legszorosabb értelmében – fogalmaztak a szovjet szerzők –, a kormányzás formáját kell érteni. A szó tágabb értelmében jelenti az államszervezet formáját is. De jelenti az állam egyes részei és az egész, a központi és a helyi szervek közötti viszony jellegét is”; lásd Arszanov – Kecsekjan – Manyovszkij – Sztrogovics, 1951, 120. Harminc évvel később egy hazai kézikönyv így korrigálta e tant: néhány szerző „az államformát egyetlen tényezőre, mégpedig a kormányformára vezeti vissza, illetve azzal azonosítja. Más szerzők az államformát két elemből, a kormányformából és az államszerkezetből összetevődőnek tekintik. Ismét más szerzők egy harmadik elemet, a politikai rezsimit is felveszik az államforma fogalomkörébe.” Vö. Péteri, 1980, 96. A kérdés további részleteit illetően lásd Samu, 1970, 229-231.

ból belsőleg egységes szerkezetű államok, amit a német szakirodalom egységállamnak (*Einhetsstaat*), a magyar unitáriusnak mond. Az eltérés oka, hogy az unitárius jelzőt a németek politikai értelemben használják, és – saját történelmi múltjuk alapján – a *Gesamtstaat* (kb. összállam) és a *Gliedstaaten* (tagállamok) közötti, jogilag megragadható, de politikailag is jelentésteli átmeneti formákat keresik.^[33]

Elvileg lehetséges az is, hogy egy állam maga is államnak tekintett részekből, vagyis szövetségi tagállamokból épül fel. Ezek a föderatív (szövetségi) államok.^[34] Klasszikus régi kérdés, hogy állam-e még, s ha igen, milyen értelemben a szövetségi állam tagállama. Nincs hely itt ennek részletes kifejtésére, de röviden erre azt válaszolom, hogy az ilyen tagállam a föderációban történelmi léptékkal könnyen „feloldódó állam”. Másik régi kérdés, hogy kiléphet-e a tagállam a föderációból. Erre röviden a tényekre utalva lehet válaszolni: ilyesmire csak a hatalmas erővel összetákolt, többnyire közép- és kelet-európai föderációkban (Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia) szokott sor kerülni. Ha valaki úgy gondolja, hogy a történelem folyamán hatalmas eszközökkel nem csak Közép- és Kelet-Európában tákoltak össze föderációkat, az más eseteket is bevonhat e körbe (lásd például Banglades kiválását Pakisztánból, 1971).

Újabban lehetséges az is, hogy valamely állam „államszerűen viselkedő”, de a teljes államiság minden elemével nem rendelkező területi részekből, közjogilag értelmezett régiókból álljon. Ezek a regionális államok. A regionalizmus széles körben elterjedt alkotmányjogi ideológiája ellenére megjegyzem, hogy nem minden, régiókból építkező állam regionális állam. Elsősorban azokat sorolhatjuk ide, ahol a belső közjogi egységet jelentő régiók önállósága megközelíti, bár nem éri el a szövetségi állam tagállamának önállóságát. Ennek egyik jele az, hogy a régiót – bárhogyan nevezzék is (mondjuk „autonóm közösségnek”, mint például Spanyolországban, vagy sehogy, mint például Nagy-Britanniában) nem központi akarattal hozzák létre az ország fővárosából, hanem ott pusztán konstatálják létrejöttét. Ilyen értelemben regionális állam Spanyolország, Belgium és az Egyesült Királyság. Többen – más okokból – regionális államnak tekintik még Olaszországot is, ahol az 1947-es olasz alkotmány rendelkezései alapján először fogalmazták meg a regionalizmus alkotmányjogi

[33] Alfred Katz például szövetségi államnak két típusát különbözteti meg, az unitáriusát (*unitarischer Bundesstaat*) és a föderatívát (*föderativer Bundesstaat*). Ld. Katz, 2010, 23.

[34] Jelenleg 22 állam szövetségi szerkezetű (nem számítva közéjük az ún. regionális államokat, akármennyire is „föderalizáltak”, mint például Belgium). Ezek a következők: Az amerikai kontinensen: Amerikai Egyesült Államok, Argentína, Brazília Szövetségi Köztársaság, Kanada, Mexikói Egyesült Államok, Saint Kitts és Nevis, valamint Venezuela. Európában Ausztria, Bosznia-Hercegovina, Németországi Szövetségi Köztársaság, Oroszországi Föderáció, Scárci Államszövetség. Az ausztrál kontinensen Ausztrália, míg Óceániában a Mikronéziai Szövetségi Államok. Ázsiában az Egyesült Arab Emírségek, India, Malajzia, Mianmari Unió Köztársasága (az egykori Burma) és Pakisztán. S végül Afrikában a Comore-szigeteki Unió, Etióp Demokratikus Szövetségi Köztársaság, Nigériai Szövetségi Köztársaság. (Mint látható, a szövetségi jelleget ezen államok kb. fele már a nevében is jelzi.)

elméletét; Rómának (a központi államnak) azonban olyan nagy szerepe van a régiók létrejöttének el- vagy el nem ismerésében, hogy ez jó okok alapján meg is kérdőjelezhető.^[35]

Összefoglalóan tehát azt mondhatjuk, hogy az államszerkezet nem része az államforma-fogalomnak, s legfeljebb az állam politikai alakzatára tesz némi hatást. Ugyanez mondható el, de „még halkabban”, vagyis még több megszorítással az állam méretéről.

A régi államtanok szokásos feltevése, hogy az államok (területi) mérete vagy alakja^[36] kihat társadalmi, politikai és jogi rendjük tartalmi jellemzőire. E feltevésre tekintettel ma is gyakori kérdés, hogy ezeknek, különösen pedig méretüknek vajon van-e jelentősége az államforma tekintetében. Az igenlő válasszal való kokettálást, s így e naiv kérdéssel való foglalatalkodást Montesquieu-nek az a tétele ösztönözte, s talán mindmáig ösztönzi, miszerint „a köztársaság természetéhez tartozik, hogy területe kicsiny legyen”, vagy hogy „az állam természetében a mértékben változik meg, ahogy határait szűkítjük vagy tágítjuk”.

Montesquieu megállapításait úgy szokták összefoglalni, hogy a kis államok szükségképpen köztársaságok, a közepesek arisztokráciák, a nagyok monarchiák.^[37] Közismert, hogy e tételt megerősítette, vagy inkább terjesztette Rousseau is, s az államra vonatkozó korai irodalomban nem voltak ritkák az olyan tan-
tétételek, melyek azt hangsúlyozták: egy birodalom csakis erős központi szervek révén igazgatható, ezért szükségszerű, hogy a birodalmi méretű állam, például Oroszország, zsarnoki legyen. Montesquieu mindazonáltal sosem gondolta azt, hogy az általa jelzett összefüggés feltétlen: a nagy kiterjedésű állam is lehet demokratikus – tette hozzá –, ha a föderalizmus útjára lép. Ezt a XVIII. században megfogalmazott gondolatot az Amerikai Egyesült Államok léte és fejlődése a gyakorlatban is megerősítette, amit aztán James Madison és – amerikai tapasztalatai alapján – Alexis de Tocqueville elméletileg is rögzített. Azóta – bár a kérdés vizsgálatának szükségességét időről-időre felvetik^[38] – általános az a meggyőződés, hogy az állam mérete semmilyen közvetlen hatást nem gyakorol az államformára.

[35] A regionalizmus ilyen értelmezéséről lásd Sipos, 1993; olasz felfogásáról Egresi, 2013, 243-257. Lásd még Halász et al., 2014, 41-43.

[36] A „kisállam, nagyhatalom, birodalom”-problémáról, valamint e fogalmak jelentésének viszonylagosságáról lásd Takács, 2011, 118-131. Az „alakzat” itt utalhat egy állam sziget-voltára, exklávéira vagy enklávé-jellegére, s általában a területével összefüggő jellemzőkre. Lásd ezzel kapcsolatban Takács, 1997, 44-51. Az itt jelzett összefüggések tanulsága: a területi és a természeti tényezők sosem hatnak ki meghatározó módon az államformára, ezért szerepüket csak fokozatokat tartalmazó módon, vagy egyrészt-másrészt jelleggel lehet meghatározni.

[37] Montesquieu, 1962, 268-271.

[38] Nálunk a legutóbbi időben lásd például Rajnai, 2019, 1-14.

IV. AZ ÁLLAMFORMA MEGJELENÍTÉSE AZ ÁLLAM NEVÉBEN

Végezetül kitérek még az államok nevére, mely ugyancsak „nem gyakorol hatást” az államformára, és nem is része annak, de meglehetősen bonyolult viszonyban áll vele, és távolról sem nevezhető „külsődleges” tényezőnek. Olyannyira, hogy a nevek elemzésével fontos tartalmi, sőt lényegi államformatani következtetéseket is levonhatunk. Az egyes társadalmak államformával kapcsolatos döntései ugyanis fő szabály szerint az államok nevében jelennek meg; a kivételek között pedig, amikor is az államnév hallgat az államformáról, olyan eseteket találunk, amikor, a hallgatáson túl, a név egyenesen leplezi az államformáról való döntést vagy annak következményeit. Ez a megállapítás természetesen az államok teljes, „alkotmányos” vagy ún. hosszúalakos nevére áll, a rövidalakos névre (az ún. országnévre) nem; ám a kettő közötti kapcsolatok miatt ez utóbbinak is jelentősége lehet. Bonyolítja a dolgot, hogy az államformával kapcsolatos megfontolások, elvek és érvelések egy legitimációs rendszer részei is, miközben sok esetben az államnévnek is vannak – egyebek mellett – legitimációs funkciói.

E tekintetben azt mondhatjuk, hogy az elmúlt 80–100 év folyamán kialakult államnév-rezsim^[39] keretei között az államok elnevezését illetően három fő megoldás alakult ki. Ezt a következő táblázat szemlélteti:

[39] A névrezsim (névrendszer) a név egyes eleminek struktúrája a különböző nyelvekben, kultúrákban és jogrendszerekben. Személyek esetén például a családnév és a keresztnév sorrendje, valamint az egyéb névfajták (atyai név, anyai név, generációs név stb.) alkalmazása tartozik ide, az egyik vagy másik elem elhagyhatóságára vagy rövidíthetőségére vonatkozó szabályokkal. A személyek névrendszeréről lásd Lawson, 2016, 169-198.

I.		
Az országnév és az államnév sztenderd kapcsolata		
	ORSZÁGNÉV	~ ÁLLAMNÉV
	Rövidalakos államnév	Hosszúalakos államnév, mely ...
A.	(118 eset)	... utal az államformára
Példák:	Franciaország ~ Svédország	Francia Köztársaság ~ Svéd Királyság
B.	(7 eset)	... utal az államszerkezetre
Példák:	Oroszország ~ Svájc	Oroszországi Föderáció ~ Svájci Konföderáció
C.	(7 eset)	... az államformára és az államszerkezetre egyaránt utal
Példák:	Brazília ~ Egyesült Királyság	Brazil Szövetségi Köztársaság ~ Nagy-Britannia és Északírország Egyesült Királysága
D.	(10 eset)	... egy közösség semleges fogalmakkal kifejezett politikai összetartozására utal
Példák:	Izrael ~ Dominika	Izraeli Állam ~ Dominikai Közösség
E.	(23 eset)	... az államformára való utalás mellett politikai, vallási vagy etnikai kiegészítést tartalmaz
Példák:	Afganisztán ~ Kína	Afganisztáni Iszlám Köztársaság ~ Kínai Népköztársaság
II.		
II/A. Az ország elnevezése az állam neve alapján		
	ORSZÁGNÉV	⇔ ÁLLAMNÉV
	Mivel nincs rövidalakos államnév, a hosszúalakos kerül ide	Hosszúalakos államnév
Példák:	Közép-afrikai Köztársaság ~ Dominikai Köztársaság	Közép-afrikai Köztársaság ~ Dominikai Köztársaság
(3 eset)		
II/B. Az állam elnevezése az ország neve alapján		
	ORSZÁGNÉV	⇐ ÁLLAMNÉV
	Rövidalakos államnév	Mivel nincs hosszúalakos államnév, a rövidalakos kerül ide
Példák:	Japán ~ Magyarország	Japán ~ Magyarország
(22 eset)		
III.		
A politikailag megosztott országok elnevezésének speciális esetei		
	ORSZÁGNÉV	⊞ ÁLLAMNÉV
	rövidalakos államnév	hosszúalakos államnév
Példák:	Írország	-
(5 eset)	-	Kongói Köztársaság
	-	Kongói Demokratikus Köztársaság

2. ábra: Az ország- és államnevek viszonyának áttekintő rendszerezése

I. Az első fő csoportban, melybe az államok döntő többsége tartozik, a hoszszúalakos név tartalmazza az államforma-megjelölést: önállóan (118 esetben), az államszerkezetre is utalva (7 eset), vagy valamilyen politikai, vallási, etnikai elemre utaló kiegészítéssel együtt (23 eset).

Tíz olyan államot ismerünk, amelyek neve sem az államformát, sem az államszerkezetet nem jeleníti meg, de valamilyen, semlegesnek szánt kifejezéssel utal a közösség politikai összetartozására. Az, hogy mi számít „semlegesnek” és mi nem, természetesen történelmileg változik, és ma már csak az alábbi első és a második esetet soroljuk ide, mert ezeket gondoljuk összegeyztethetőnek mind a köztársasági, mind a monarchikus államformával. E tekintetben három kifejezés jön szóba: az „állam”, az „államközösség” és a „szabad állam”. A „szabad állam”^[40] egykor a köztársaság „szégyenlős” formája volt, de azt ma már – néhány közép- és kelet-európai állam kivételével – nem szokták szégyelleni. Az e csoportba tartozó államok közül öt állam a neve szerint is „állam” – például Izraeli Állam, Kuvaiti Állam stb. –, három „államközösség” – például Ausztrália Államközössége –, kettő pedig speciális eset (Brunei és Vatikán).

Abban a 23 esetben, amikor az állam neve úgy jeleníti meg az államformát – egy esetben királyságot, a többiben köztársaságot –, hogy utal bizonyos vallási szempontokra (4 esetben az „iszlámra”, 1 esetben a vallásalapító „hásimita” leszármazottjaira), megemlíti valamilyen kizáró vagy éppen befogadó értelemű etnikai elemet („arab”, „plurinacionális”), vagy deklarál egy politikai értéket, esetleg elvet... nos, akkor az nyilvánvalóan nem az adott állam azonosítását szolgálja, hanem rendjének legitimitását próbálja erősíteni.

Az állam nevében megjelenő politikai elemnek három jellegzetes változata van:

(a) az egyik, amikor egy vagy két hagyományos kategóriával szubsztantíve minősítik a politikai közösséget, például „népi”, „demokratikus”, „népi demokratikus” vagy „szocialista”;

(b) a másik esetben formálisan jellemzik azt; például „függetlennek” vagy „szövetkezetinek”, azaz kooperatívnak” mondják, jelentsen ez utóbbi bármit is, valamint

(c) a harmadik, amikor történeti kontextusban értelmezik és minősítik, például „keletinek” vagy „bolivárinak” minősítik azt.

[40] A „szabad állam” kifejezés jelentése eleinte, amikor az angol nyelvben 1646-ban, a németben pedig 1731-ben felbukkant, egy független politikai közösségre utalt (ilyen államnak tekintették például Svájcot), később azonban azt is jelentette, hogy az ilyen közösségek államformája nem-monarchikus. A XIX. század folyamán aztán e kifejezés a köztársaság szinonimája lett. Ebben az értelemben 1918/19-ben a Weimari Köztársaság tagállamai – kettő kivételével; ti. a Badeni Nagyhercegségből (*Großherzogtum Baden*) lett Badeni Köztársaság (*Republik Baden*) és a Hesseni Nagyhercegségből (*Großherzogtum Hessen*) lett Hesseni Néppárt (*Volksstaat Hessen*) kivételével – „szabad államok” lettek. Ezzel a névvel ugyanis könnyebb volt elfogadtatni a köztársaságot. A XX. századi német nyelvhasználatban aztán e kifejezés az államforma mellett már „a hatalom elosztásának” egy meghatározott módjára is utalt, vagyis a föderalizmus iránti hajlandóságot jelezte. Ezzel a jelentéssel lett az 1990 utáni években – Bajorország mellett, melynek ilyen neve (*Freistaat Bayern*) 1945 után is megmaradt – szabadállam Szászország (*Freistaat Sachsen*) és Thüringia (*Freistaat Thüringen*). Bajorországgal nagyjából hasonló időben, ti. 1922-ben, és nagyjából hasonló okok miatt lett ez a neve az ír sziget déli részén létrejött államnak, az Ír Szabad Államnak (*Irish Free State*) is, mely az 1937-es alkotmány elfogadásáig volt használatban.

II. A második fő típus azon alcsoportjában (II/A), amikor az országot nevezik meg az állam neve alapján (3 eset),^[41] a hosszúalakos államnév nagy valószínűség szerint utal az államformára, s ez átkerül a rövidbe is. 2016-ig ilyen volt például a Cseh Köztársaság angol országneve is. A második fő típus másik alcsoportjában (II/B) a dolog pont fordítva áll: az államot is az országnév révén nevezik meg (22 eset). Ilyenkor az államforma jelzésére biztosan nem számíthatunk. 2012 óta ide tartozik Magyarország is. E csoportban az államnév kialakításának okait illetően különös következtetések levonásával kísérletezgethetünk – akár az államformától függetlenül, akár azzal összefüggésében.

Az államformától független esetek egyik nagy csoportjában (12 esetben)^[42] az elnevezés a felszabadult gyarmatok angol eredetű és jellegű politikai kultúrájával hozható kapcsolatba. Az államformával összefüggő 10 esetből 8 (vagy 9)^[43] egykori szocialista állam, illetőleg tagállam, amelyek feltűnő módon vagy Közép-Kelet-Európában találhatóak (Bosznia-Hercegovina, Magyarország, Montenegró, Románia és Ukrajna), vagy az egykori Szovjetunió peremvidékén (Mongólia, Örményország, Grúzia, Türkmenisztán). Lehetetlen nem észrevenni, hogy ezek esetén a névrendszer ilyen alakulását elsősorban politikai összefüggésekkel magyarázhatjuk, ideértve a köztársasági államforma “szégyellős elhallgatását” is.^[44] Az államforma szégyellős elhallgatása ritkán (és speciális okokból) a monarchikus forma esetén is előfordul: ezt történelmetten Japán esetén, mely ezen alcsoport 10. tagja. Ez állam ugyanis az 1946. évi alkotmányban az 1867-től 1945-ig viselt Japán Császárság (más változat szerint a Nagy Japán Császárság: *Dai Nippon Teikoku*, 大日本帝國) nevet „Japán”-ra változtatta. Ezzel az alkotmányozó, bárki is volt az valóságosan, csendesesen megkerülte, és így elhallgatta, hogy a japán császár, Hirohito (Sóva) milyen szerepet játszott a II. világháborúban.

III. Végül, a harmadik csoportba a politikailag tartósan megosztott országok töredékes névrendszere került. Ezek teljesalakos neve jelzi az államformát (a két Kongó és a két Korea esetén), de nincs egységes országnevük; vagy országnevet használnak (Írország), és tulajdonképpen nincs is (végleges) teljesalakos

[41] A táblázatban jelzett két példa mellett a harmadik eset az Egyesült Arab Emírátságok. Vitatott, de hely hiányában itt nem részletezem, hogy ide sorolható-e az Amerikai Egyesült Államok (amennyiben annak országneve esetleg az Egyesült Államok, „Amerikai” nélkül). A Cseh Köztársaságnak 2016-ig nem volt elfogadott angol országneve; ezért az is ide tartozott; azóta azonban – miközben a teljesalakos államneve továbbra is *Czech Republic* – rövidalakos formában, angolul *Czechiának* nevezik. A Csehország hivatalos és egyéb neveiről (*Čechy*, Česko, Czechia, Bohemia, Böhmen) lásd Takács, 2015, 16., 64–69., 119. és 130., további szakirodalommal.

[42] Lásd erről Takács, 2020a, 1281.

[43] A talányos megfogalmazás arra utal, hogy e nyolcas listára bizonyos megszorításokkal felvehető volna még Lengyelország is, melynek alkotmányos neve *Rzeczpospolita Polska*, ami Lengyel Köztársaságként fordítandó, de a *rzeczpospolita* eredetileg a választott királysággal kiegészülő nemesi nemzeti közösséget jelentett, később, nevezetesen a XVII–XVIII. században a monarchiára is alkalmazták, s csak a XX. század első fele óta jelent köztársaságot.

[44] Magyarország vonatkozásában lásd Takács, 2020b, 899–927.

nevük. Írország (gael nyelven *Éire*) államformája ugyan köztársaság, de a népszavazással elfogadott, s az Ír Szabad Állam 1922-es alkotmányát hatályon kívül helyező 1937-es alkotmány 4. cikkelye azt nem ennek révén nevezi meg. Az állam alkotmányos neve „*Éire*, or, in the English language, *Ireland*.”^[45] Az Oireactas által elfogadott, 1948. évi „Ír Köztársaság törvény”, ami 1949 húsvét hétfőjén, az ún. húsvéti felkelés 30. évfordulóján lépett hatályba, úgy fogalmazott, hogy „It is hereby declared that the description of the State shall be the Republic of Ireland” (2 cikk). Az angol nyelvben oly sok mindent kifejezni és sejtetni is tudó *shall be* segédigés szerkezetnek történeti és politikai okai vannak: a húsvéti felkelés óta sok ír úgy gondolja, hogy az „Ír Köztársaság” elnevezés annak az államnak jár majd, amely az egész ír szigetet egyesíti.

Az ide sorolható öt államhoz tehát nyilvánvalóan három olyan, politikailag tartósan megosztott ország tartozik (Írország, Kongó, Korea), amelyek egységessé válását – Írország kivételével – a mai viszonyok között általában nem tekintik belátható időn belül lehetséges fejleménynek, de egységesíthetőségük reménye még nem vezett el. Az, hogy valami belátható időn belül nem lehetséges, nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem volna az. Németország és a német államok példája, melyek 1990-ig ugyancsak ebbe a csoportba tartoztak, legalábbis azt mutatja, hogy az ilyen remények előbb-utóbb megvalósulhatnak. S ha ez történik, ezt az államok neve is tükrözni fogja.

IRODALOM

- Arisztotelész (1984): *Politika*. Ford.: Szabó Miklós. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Arisztotelész (1992): *Metafizika*. Z. [könyv]. Ford.: Steiger Kornél. In: *Gond. Filozófiai eszszétfolyóirat*. 1. évf., 1992/1. sz. 125-157.
- Armitage, David (szerk.) (1997): *Boltingbroke: Political Writings*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Arszanov, M. A. – Kecsekjan, Sz. F. – Manyovszkij, B. Sz. – Sztrogovics, M. Sz. (1951): *Állam- és jogelmélet*. Bp. Tankönyvkiadó, Budapest (eredetileg: Moszkva, 1949).
- Brinkmann, Karl (1994): *Verfassungslehre*. R. Oldenbourg, München.
- Doehring, Karl (1991): *Allgemeine Staatslehre*. C.F. Müller, Heidelberg.
- Dürig, Günter (1968): *Staatsformen. Handwörterbuch der Sozialwissenschaften*. G. Fischer – Tübingen, Mohr, Stuttgart, 9. kötet.
- Egresi Katalin (2013): *Az olasz alkotmány. Alkotmánytörténet, alkotmányelmélet, alkotmányos rendelkezések*. Gondolat, Budapest.
- Geffcken, Friedrich Heinrich (1908): *Das Gesamtinteresse als Grundlage des Staats- und Völkerrechts. Prolegomena eines Systems*. A Deichert'sche Verlagsbuchandlung Nachf. (Georg Böhme), Lipsce. 1908.
- Halász Iván et al. (2014): *Összehasonlító alkotmányjog. Fejezetek az alkotmány, az állam, az államszervezet és az alapvető jogok alkotmányos témaköréből*. NKE KTK, Budapest.

[45] Az *Éire*-nek az angol *Ireland*-ra re való fordítását illetően érdekes adalékok találhatók a Nagypénteki Egyezmény ratifikálásával kapcsolatos Lordok Háza-vitában, 1998.

- Harrison, Phil (2020): *The Age of Static. How TV Explains Modern Britain?* Melville House UK, London.
- Heller, Hermann (1934): *Staatslehre*. A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij N.V., Lieden.
- Herzog, Roman (1971): *Allgemeine Staatslehre*. Athenäum, Frakfurt am Main.
- Higgs, John (2014): *Our Pet Queen. A New Perspective on Monarchy*. McClelland & Stewart, Toronto, Canada.
- Jellinek, Georg (1900): *Allgemeine Staatslehre*. Verlag von O. Häring, Berlin (idézetek az 1914. évi 3. kiadás alapján).
- Katz, Alfred (2010): *Staatsrecht. Grundkurs im öffentlichen Recht*. C. F. Müller (Jurathek Studium), Heidelberg.
- Katz, Alfred (2019): *Staatsrecht. Grundlagen, Staatsorganisation, Grundrechte*. C.F. Müller, Heidelberg.
- Kelsen, Hans (1967): *Pure Theory of Law*. (Az 1961-es *Reine Rechtslehre* angol kiadása). Ford. Knight, Max. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- Kelsen, Hans (1988): *Tiszta jogtan*. Ford.: Bibó István és Erdélyi Leonóra. ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest.
- Lawson, Edwin D. et al. (2016): Hough, Carole (szerk.): Personal Naming System. In: *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford.
- Lordok Háza-vita (1998): House of Lords Debates. Vol. 593.
- Markesinis, Basil, S. (1973): The Royal Prerogative Revisited. In: *Cambridge Law Journal*. 32. évf., 1973.
- Mezey Barna – Szente Zoltán (2003): *Európai parlamentarizmus- és alkotmánytörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Montesquieu, Charles-Louis (1962): *A törvények szelleméről*. 2 kötet. Ford.: Csécsy Imre és Sebestyén Pál. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MTI-közlemény, 2006. március 14. (Orbán Viktor pártelnök nyilatkozata a Magyar Rádióban). Lásd még: Ma.hu: Orbán: Számunkra a köztársaság egy üres szó, az csak egy ruha, 2006. (Elérhető: <http://www.ma.hu/tart/rcikk/a/0/143121/1>).
- Péteri Zoltán (1969): *Az államforma-elmélet alapkérdései*. Kandidátusi értekezés [gépirat]. Budapest.
- Péteri Zoltán (1980): Az állam formája. In: *Állam- és jogtudományi enciklopédia*. Főszerk.: Szabó Imre. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Péteri Zoltán (2005): Az államok rendszerezése. Államtípusok és államformák. In: Takács Péter (szerk.): *Államtan*. Digitális tankönyv kézírata. 2. kötet. (Elérhető az interneten az Academia.edu és a WayBackMachine segítségével; sze.academia.edu).
- Platón (1984): *Platón összes művei*. Ford.: Devecseri Gábor, Kerényi Grácia et al. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Radbruch, Gustav (1993): Rechtsphilosophie, II. In: Kaufmann, A. (szerk.): *Gustav Radbruch: Gesamtaufgabe*. C.F. Müller, Heidelberg.
- Rajnai Gergely (2018): Államméret és államforma összefüggései. In: *Államtudományi Műhelytanulmányok*. 2018/8. sz.
- Ross, David (2001): *Arisztotelész*. Ford.: Steiger Kornél. Osiris Kiadó, Budapest.
- Ross, David William (1951): *Plato's Theory of Ideas*. Clarendon Press, Oxford.
- Roudaut, Sylvain (2020): Forma Dat Esse. Tracking the Rise and Fall of Formal Causality. In: *History of Philosophy & Logical Analysis*. 23 évf., 2020/2. sz.
- Samu Mihály (1970): Az államforma fogalmi elemeivel kapcsolatos vita. In: Antalffy György – Samu Mihály – Szabó Imre – Sztóczky Mihály: *Állam- és jogelmélet*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Schmitt, Carl (1928): *Verfassungslehre*. Duncker und Humblot, Berlin.

- Schmitt, Carl (1954): *Verfassungslehre* [1928]. Duncker und Humblot, Berlin.
- Sipos Katalin (1993): *A regionalizmus történeti és jogi aspektusai (Spanyolország, Olaszország, Franciaország)*. MTA JTI, Budapest.
- Smend, Rudolf (1928): *Verfassung und Verfassungsrecht*. Duncker und Humblot, München (reprint: 2014).
- Szente Zoltán (2006): *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Szilágyi Péter (2017): A Verfassungslehre, mint különös és különleges államelmélet. In: *Jog-Állam-Politika*. 2017/4. sz.
- Szilágyi Péter (2020): *Hermann Heller államelmélete*. Ludovika Egyetemi Kiadó [NKE], Államértelmezések, Budapest.
- Takács Péter (1997): A területi és a természeti tényezők szerepe az államok életében. In: *Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcselet köréből*. Bíbor Kiadó, Miskolc.
- Takács Péter (2011): *Államtan* [2]. *Négy fejezet az állam általános elmélete köréből. Az állam általános sajátosságai*. BCE, Budapest.
- Takács Péter (2015): *A rózsza neve: Magyar Köztársaság. Az államok nevééről és a magyar állam átnevezéséről*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2015.
- Takács, Péter (2020a): On the Names of States: Naming System of States Based on the Country Names and on the Public Law Components of State Titles. In: *German Law Journal*. 21. köt. 2020/6. sz.
- Takács, Péter (2020b): Renaming States – A Case Study: Changing the Name of the Hungarian State in 2011. Its Background, Reasons, and Aftermath. In: *International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de sémiotique juridique*. 2020/33.
- Tolnay, Charles de (1975): *Michelangelo. Mű és világhép*. Ford.: Szilágyi T. – Pődör L. Corvina Kiadó, Budapest.
- Trócsányi László – Csink Lóránt (2012): Államforma, kormányforma, államszerkezet. In: Trócsányi László – Schanda Balázs – Csink Lóránt (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba*. Hvg-Orac, Budapest.
- Visegrády Antal (2004): *Államtan*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Zippelius, Reinhold (1999): *Allgemeine Staatslehre. Politikwissenschaft. Ein Studienbuch*. C. H. Beck, 13. kiadás, München.

Balról jobbra haladva: Deli Gergely, Kukorelli István, Szekeres Tamás, Bihari Mihály, Fazekas Judit, Szalay Gyula és Szoboszlai-Kiss Katalin 2013-ban

Az igazságos Alkotmánybíróság

ABSTRACT

It seems trite to say that justice is at the heart of law. However, it is only occasionally mentioned in the substantive law, and the Fundamental Law of Hungary does not define the concept, nor does our former Constitution. The case law of the Constitutional Court, however, has identified principles—legal certainty, *res iudicate*, fairness, due process—through which we can get closer to justice. But can we achieve it?

Keywords: justice ■ Hungarian Constitutional Court ■ verity

„A társadalmi kényszer helyes elosztását nevezzük rendnek (...) a társadalmi szabadság helyes elosztását igazságosságnak. A rend és az igazságosság eszméi (...) a helyes jog abszolút értékmérő (...) az objektív kényszer növekedése addig értékes, amíg a rend növekedésével jár, és nem megy az igazságosság rovására; az objektív szabadság növekedése addig értékes, amíg az igazságosság növekedésével jár, és nem megy a rend rovására.”^[1]

I. MI AZ IGAZSÁG?

Annak ellenére, hogy az igazság az általános köznyelvi vélekedés szerint a jog origója kellene, hogy legyen, a tételes jogi megjelenése meglehetősen ritka, és ahol fellelhető, ott is eléggé absztrakt. Több évezredes pályafutása során az igazságosság elvét végig kételkedés kísérte, a jog és az igazság, egy civakodó párként, hol kéz a kézben jár, hol pedig nagy

[1] Bibó, 2011, 32.

ívben kerülük egymást. Robert Yugovich megfogalmazásában: „Paragrafusai a törvénynek vannak, nem az igazságnak, és (...) a kettő nem ugyanaz. Az erkölcs a vesztes korlátja és a legyőzött védekezése. Az igazság pedig absztrakt fogalom, és mindig annak az oldalán áll, akinél a hatalom van.”

A korábbi Alkotmánynak a tisztességes eljárásra vonatkozó szakasza deklarálta azt a jogot, hogy a jogalanyok bírósághoz fordulhassanak jogaikkal és kötelességeikkel kapcsolatos vitáik elbírálása érdekében, melyet az Alkotmánybíróság gyakorlata a bírósághoz fordulás alapjoga megfogalmazásának tekintett. Ebből a rendelkezésből az állam számára az a kötelezettség keletkezik, hogy a jogviták elbírálására bírói utat biztosítson.^[2] Az eljárásban a bíróságnak a perbe vitt jogokat a függetlenség, pártatlanság és igazságosság követelményeinek figyelembevételével kell elbírálnia.^[3] Az igazságosság mibenlétét azonban az Alkotmány sem határozta meg.

Magyarország Alaptörvénye már a Nemzeti hitvallásban utal az eszmére, amikor kimondja: „Valljuk, hogy a polgárnak és az államnak közös célja a jó élet, a biztonság, a rend, az igazság, a szabadság kiteljesítése.” Az elv kibontásra azonban sem itt, sem pedig később nem kerül, maga a kifejezés sem fordul elő többet a szövegben, csupán az igazságszolgáltatás képében, az Állam fejezetben a bíróságok címen belül: „A bíróságok igazságszolgáltatási tevékenységet látnak el.”^[4]

De vajon egybeesik-e az igazságszolgáltatás és az igazság? Kant szerint a jog tartalma az igazságosság, vagyis az igazságos bírói döntés, ez képezi a jog lényegét.^[5] Sokak szerint azonban sajnos nem esik egybe, Moldova György fricskája szerint: „A bíróságok nem igazságot szolgáltatnak, hanem a legjobb esetben jogot.”

Ha tehát az Alaptörvény szövegéből indulunk ki az igazság keresése során, választ a sorokból nem olvashatunk ki, tovább kell kutakodnunk. Szerencsénkre, megannyi más alkotmányos szabályhoz hasonlóan, az Alkotmánybíróság már ezt a kérdéskört is értelmezte döntései során.

II. LÉTEZIK-E OBJEKTÍV IGAZSÁGHOZ VALÓ JOG?

1. Jobbiztonság és méltányosság

A kérdést a taláros testület legelső határozataiban a méltányosság, illetve a bírói mérlegelés oldaláról közelítette meg. A jogállamiság részét képező jog-

[2] 930/B/1994. AB határozat, ABH 1996, 502, 505.

[3] 35/1997. (VII. 1.) AB határozat, ABH 1997, 263, 272.; 35/2002. (VII. 19.) AB határozat, ABH 2002, 199, 212.; 279/B/1997. AB határozat.

[4] Magyarország Alaptörvénye, 25. cikk (1) bekezdés.

[5] Samu, 2003, 288.

biztonság és az igazságosság viszonyát az Alkotmánybíróság Magyarországon átfogóan először a 9/1992. (I. 30.) AB határozatban elemezte. Itt megállapította, hogy a jogbiztonság elve tág mérlegelési és döntési lehetőséget hagy nyitva a jogalkotó számára, hiszen a jogállamiság más elvek érvényesülését is megköveteli, s ezek a jogbiztonság követelményével ütközhetnek. Például az igazságosság egyedi esetekben való megvalósulását elősegítő méltányosság intézménye a jogbiztonsággal elvileg ellentétes. A jogbiztonság azonban mégsem szenved csorbát, mert a konkrét kivételek érvényesülési körét és feltételeit a jog előre tisztázza. Vonatkozik ez mind a méltányosság egyes jogintézményeire, mind az olyan fogalmakra, amelyek széles bírói mérlegelést tesznek lehetővé. Az anyagi igazságosság jogállami követelménye a jogállamiságot és jogbiztonságot szolgáló intézményeken és garanciákon belül maradvá válhat meg. Ugyanilyen értelemben fejtette ki a testület a 34/1992. (VI. 1.) AB határozatban azt, hogy a méltányosság kategóriája a törvényhozói és a bírói szabad mérlegelés körébe esik és általában véve nem vet fel alkotmányossági kérdéseket.^[6]

Az Alkotmánybíróság más esetekben – a büntetőjogi, illetve szabálysértési felelősséget megállapító normák vizsgálata során – ugyancsak arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem jogosult a jogalkotói mérlegelés célszerűségi szempontú felülbírálatára és az egyes koncepciók értéktartalmának minősítésére, az ezért való politikai és jogpolitikai felelősséget a törvényhozó viseli. Az Alkotmánybíróság, a semlegesség talaján állva csupán azt látta vizsgálhatónak, hogy a szabályok megállapítására vonatkozó diszkreionális jogával összefüggésben a jogalkotó mérlegelési jogának gyakorlása során nem került-e ellentétbe az Alkotmány valamely rendelkezésével.^[7]

E körben érdemes kitérni Dr. Vörös Imre alkotmánybírók a 28/1991. (VI. 3.) AB határozathoz fűzött különvéleményére, melyben a méltányosság kapcsán kifejtette: a méltányosság nem jogcím, hanem a „*summum ius summa iniuria*” következményeinek korrigálására szolgáló jogalkalmazói eszköz. A méltányosság, mint jogcím a jogalkotás területén fogalmilag kizárt, még akkor is, ha az adott esetben a jogalkotói szándék az igazságosság szolgálatára (az igazságtalanul okozott sérelmek orvoslására) irányul. A méltányosság tehát a kártalanítási jogalkotásnak fogalmilag nem lehet a jogalapja. A méltányosság nem fogható fel olyan, a jogalkotó által konstituált jogcímnek, amely a károkozó kártalanítási kötelezettségével, illetve a jogosultnak a kártalanításra fennálló jogával bármiféle összefüggésben állna. A kártalanítás méltányosságból történő juttatása, illetve a kártalanítási kötelezettségnek csupán erkölcsi kötelezettségként tételezése tehát jogilag nem szakszerű, ezért az alkotmányossági vizsgálat szempontjából irreleváns. Mivel a méltányosság nem kártalanítási jogcím, és kifejezetten a jogalkalmazás, nem pedig a jogalkotás körébe tartozó kategória, fogalmilag nem áll kapcsolatban a kártalanítással, következésképpen nem befolyásolhatja: nem

[6] 800/B/1993. AB határozat; 1459/B/1992. AB határozat; 167/B/2000. AB határozat.

[7] 13/2002. (III. 20.) AB határozat, ABH 2002, 85, 93. és 71/2002. (XII. 17.) AB határozat, ABH 2002, 417, 429-430.; 351/B/2005. AB határozat.

csökkentheti és nem növelheti a törvényhozó szabadságát a kártalanítással kapcsolatos személyi és tárgyi különbségtétel tekintetében. Nincs ilyen kapcsolat akkor sem, ha az államnak eredetileg – mint az államosítások egy részében, és a mezőgazdaság kollektivizálása egészében – egyáltalán nem volt jogszabályban kilátásba helyezett kártalanítási kötelezettsége. Az említett körülményekből fakadóan ma a törvényhozás ezek tekintetében, a kártalanítás „erkölcsi kötelezettségét” felismerve, azt jogi kötelezettséggé avathatja, ez azonban már jogi kötelezettségvállalás, és a méltányosság jogalkalmazói kategóriájához nincs köze. A jogalkotó szabadságának határait ugyanis ekkor már nem a „méltányosság”, hanem kizárólag az Alkotmány jelöli ki.^[8]

2. Jogerő és jogbiztonság

A jogbiztonság az igazság nézőpontjából ugyanakkor nem csupán a méltányossággal vehető össze, hanem a jogerő intézményével is. Az elv mind a peres, mind a nemperes eljárásokban megköveteli, hogy a polgári eljárásokban az anyagi igazságosság ne minden határon túl, hanem csak egy mindenki által belátható határidőn belül érvényesüljön.^[9]

Az anyagi igazságosság és a jogbiztonság követelményét a jogerő intézménye hozza összhangba, méghozzá a jogbiztonság elsődlegessége alapján. A jogerő és az igazságosság között már az ókori rómaiak is ismerték az összefüggést, Ulpianus megfogalmazása szerint: „A jogerősen megítélt dolgot igazságként kell elfogadni.”^[10] A jogerő intézménye, alaki és anyagi jogerőként való pontos meghatározottsága a jogállamiság részeként alkotmányos követelmény. Az Alkotmánynak megfelelően biztosított jogorvoslati lehetőségek mellett beállott jogerő tiszteletben tartása a jogrend egészének biztonságát szolgálja. A jogerős határozatok megváltoztathatatlanságához és irányadó voltához alapvető alkotmányos érdek fűződik. A jogállamiság lényeges eleme, hogy a törvénynek egyértelműen meg kell határoznia, mikor támadható meg egy bírósági határozat rendes fellebbezési jogorvoslattal, illetve, hogy a jogerőssé vált határozat megtámadására milyen feltételek alapján van lehetőség, s hogy mikor következik be az az állapot, amikor a jogerős határozat már semmiféle jogorvoslattal nem támadható. A jogbiztonság megköveteli, hogy a jogerős határozat – az eldöntött kérdés személyi és tárgyi keretei között – irányadóvá váljék, mind az eljárásban résztvevőkre, mind a később eljáró bíróságra, illetőleg más hatóságokra. Ha a jogerő beálltához előírt feltételek teljesültek, akkor annak hatálya a határozat tartalmi helyességétől függetlenül beáll.^[11]

[8] 28/1991. (VI. 3.) AB határozat.

[9] 30/1994. (V. 20.) AB határozat.

[10] Földi – Hamza, 1996, 186.

[11] 9/1992. (I. 30.) AB határozat.

A jogerővel szorosan összetartozó kérdés a perújítás alkotmánybíróági megítélése. A perújítás célja ugyanis pont az anyagi igazságosság követelményeit lényegesen sértő jogerős határozat megváltoztatása, általában az alapügy jogerős befejezése után felmerült bizonyítékok alapján. A perújítás tehát kizárólag ténykérdésre, és nem jogkérdésre vonatkozik. Egy jogegységi határozat ugyanakkor szükségképpen jogkérdést érint, éppen ezért, az Alkotmánybíróság álláspontja szerint nincs helye perújításnak egy utóbb hozott jogegységi határozatra való hivatkozással.^[12]

Az igazságosság alapján állapította meg a testület, hogy a törvényességi óvás jogintézménye ellentétes a jogállamhoz tartozó jobbiztonsággal és az annak érvényesülését szolgáló jogerő intézményével. Noha a jogintézményt ténylegesen jogorvoslati feladatkörben használták, nélkülözötte a jogorvoslatihoz való jog elemi alkotmányos garanciáit. E jogok sérelme nem igazolható azzal, hogy a korlátozás más alkotmányos jogok érvényesülése érdekében kikerülhetetlenül szükséges és a sérelem mértéke arányos lenne, sőt, ellenkezőleg: egy diszkrecionális jogosítvány eleve nem lehet kényszerítően szükséges módja akár a törvényesség, akár az anyagi igazságosság megvalósításának a jogállam stabilitást adó alapértékei kárára. A törvényesség vagy az anyagi igazságosság önkényes válogatás szerinti érvényesülése nem alkotmányos.^[13]

3. Igazságos büntetőjog

Bár az igazságosság iránti igény az egész jogrendszert áthatja, a legnagyobb kíváncságot irányába természetesen a büntetőjog területén mutatkozik, alapvető követelmény tehát ennek legalitása. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint alkotmányos jogállam a jogsértésekre csak jogállami módon reagálhat. A jogállam jogrendje senkitől sem tagadhatja meg a jogállami garanciákat, ezek ugyanis alapjogként mindenkit megilletnek. Jogállami értékrend alapján jogállami garanciák mellőzésével még igazságos követelés sem érvényesíthető. Az igazságosság és az erkölcsi indokoltság lehet ugyan motívuma a büntetendőségnek, a büntetést érdemlőségnek, de a büntethetőség jogalapjának alkotmányosnak kell lennie.^[14]

Az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam- és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1992. évi XI. törvény alkotmányellenességének vizsgálatáról szóló 1459/B/1992. AB határozat visszautalt a testület korábbi döntéseire és leszögezte: önmagában nem alkotmányellenes az, hogy a törvényalkotó az ügyek viszonylag nagy számában,

[12] 858/D/2004 AB határozat.

[13] 9/1992. (I. 30.) AB határozat.

[14] 11/1992. (III. 5.) AB határozat, hivatkozik rá: Stumpf, 2014, 262.; 1133/B/1998. AB határozat.

az elítélt javára, a büntetőeljárás rendkívüli jogorvoslati mellett, a semmissé nyilvánítási eljárás útján is lehetővé tette a jogerő áttörését. A 10/1992. (II. 25.) AB határozat megerősítette: a jogbiztonság elvéből főszabályként az következik, hogy lezárt jogviszonyokat sem jogszabállyal, sem jogszabály hatályon kívül helyezésével – származzék ez akár a jogalkotótól, akár az Alkotmánybíróságtól – nem lehet alkotmányosan megváltoztatni. Mindezek ellenére a jogerő tisztelete nem abszolút és áttörhetetlen eleme a jogbiztonságnak. A lezárt jogviszonyok érinthetetlenségének tilalma alól engedhető kivétel, ha a jogbiztonsággal konkuráló más alkotmányos elv elkerülhetetlenné teszi, és ezzel nem okoz céljához képest aránytalan sérelmet. Az alkotmányos büntetőjog alapelveivel összhangban ilyen kivétel a jogerősen lezárt büntetőeljárások felülvizsgálata az elítélt javára, ha az eljárás később alkotmányellenesnek bizonyult jogszabály alapján folyt.^[15]

4. Igazságos kártérítés, kárpótlás

Az Alkotmánybíróság nem jogalkotó szerv, nem vizsgálhatja a jogszabályok szükségességét, célszerűségét, de igazságosságát sem. Önmagában az anyagi igazság, az igazságosság érvényesülésére nem biztosít alanyi jogot az Alkotmány. A részleges és szubjektív igazságosság követelményével szemben az Alkotmány által biztosított joguralmi elv előbbre való. Az Alkotmánybíróság éppen ezért a személyi sérelemokozásokért megállapított kárpótlás igazságosságát, helyességét sem vizsgálta a 1/1995. (II. 8.) AB határozatban. Ehelyett annyit szögezett le, hogy tekintettel a visszamenőleges kárpótlás döntően *ex gratia* jellegére, az adott ügyben a törvény személyi hatálya tárgyában tágabb a törvényhozó alkotmányos mozgástere és szabadsága, mint a tulajdoni sérelemokozásokkal kapcsolatos kárpótlási törvényeknél volt. Egyedüli alkotmányos követelmény, hogy a kedvezményezetti kör ismérvei észszerűek legyenek, azaz ne legyenek önkényesek és a szabadon meghatározott, objektív ismérveknek megfelelő kritériumok minden érintett személyre, bármely megkülönböztetés nélkül, egyaránt és egyformán vonatkozzanak. A személyi kárpótlás megvalósításának is legfontosabb alkotmányossági szempontja az egyenlő elbánás. A személyi károk jóvátételére is áll tehát az a megállapítás, hogy azt az osztó igazságosság jellemzi, és az egyenlő elbánás szempontjából az érintetteknek itt is alkotmányos joguk van arra, hogy a törvényi szabályozásnál egyenlőként kezeljék őket, és mindegyikük szempontjait hasonló figyelemmel és méltányossággal értékeljék.^[16]

Az igazságosságra történő hivatkozás az Alkotmánybíróság retorikájában megjelent a kárpótlási törvények alkotmányosságának vizsgálatakor is, ahol az osztó igazságosságot helyezte előtérbe. Álláspontja szerint a tulajdon helyreállítására, illetve a teljes kártérítésre vonatkozó igényeket a helyreállító igazsá-

[15] 10/1992. (II. 25.) AB határozat.

[16] 1/1995. (II. 8.) AB határozat.

gosság nevében, a kárigények jogalapjára hivatkozva, s individuális igényekben gondolkodva támasztják. A kárpótlási törvény alkotmányosságát azonban – a törvényből kibontható koncepciónak megfelelően – az osztó igazságosságra építve, a kárpótlás mértékének alkotmányosságát vizsgálva, s nemcsak a tulajdoni károsultak igényeit, hanem a konkuráló alkotmányos feladatokat is tekintve kell az Alkotmánybíróságnak elbírálnia. Az Alkotmánybíróság ezért nem önmagában, hanem a rendszerváltás összefüggésébe helyezve vizsgálta a kárpótlási törvényt. Az átalakulás egészébe illesztés lehetővé teszi, hogy a törvényhozó az egyes tulajdoni sérelmek eredeti jogi természetét figyelmen kívül hagyja („nováció”). A kárpótlás nem eredeti igények szerint történik, hanem az új helyzet feladatai és lehetőségei közé illesztve, figyelembe véve az átalakulás terheinek elosztását is. Az Alkotmánybíróság szerint az adott történelmi helyzetben alkotmányosan megteheti a törvényhozó, hogy az egyedi kiegyenlítés helyett az átalakulás egészét tekintő osztó igazságosság alapján rendezze a volt tulajdonosok kárpótlását. Ez a megfontolás nemcsak a részleges kárpótlást teszi megengedhetővé, hanem azt is, hogy a kárpótlási törvényhozás az eredeti jogcímeiktől teljesen függetleníse a kárpótlást.^[17]

5. A tisztességes (igazságos) eljárás

A fentiek esszenciáját az Alkotmánybíróság már korán leszűrte, a több szempontból is alapügynek tekinthető 9/1992. (I. 30.) AB határozat a mai napig iránymutatásul szolgál magának a testületnek is. Az Alkotmánybíróság itt meghatározott álláspontja szerint az anyagi igazság érvényesülésére az Alkotmány éppúgy nem biztosít (nem biztosíthat) alanyi jogot, mint ahogy arra sem, hogy egyetlen bírósági ítélet se legyen törvénytört. Ezek a jogállam céljai és feladatai, amelyek megvalósulása érdekében megfelelő, elsősorban eljárási garanciákat nyújtó intézményeket kell létrehozni, és az érintett alanyi jogokat garantálni. Az Alkotmány tehát az anyagi igazság érvényre juttatásához szükséges és az esetek többségében alkalmas eljárásra ad jogot. Az Alkotmányban deklarált tisztességes eljáráshoz való jog bírósági eljáráshoz biztosít alanyi jogot, s nem azt garantálja, hogy annak eredménye minden esetben helyes lesz. Az igazságos és törvényes bírósági döntés érdekében azonban további eljárási garanciát tartalmaz az Alkotmány: alkotmányos jogot a jogorvoslathoz. Ha egy, az anyagi igazságosság érvényesítésére vagy a törvényben való tévedés kiküszöbölésére szolgáló jogintézmény a rendes és rendkívüli jogorvoslatok feltételeihez hasonlíthatóan pontos eljárási garanciák nélkül működik, akkor a jogbiztonság sérelmet szenved.^[18]

[17] 15/1993. (III. 12.) AB határozat; 846/B/2000. AB határozat.

[18] 9/1992. (I. 30.) AB határozat.

III. ZÁRSZÓ

Az Alkotmánybíróság működése során folyamatosan irányadónak tekintette a jogállamiság, a jogbiztonság és az eljárási garanciák összefüggéseire vonatkozó korábbi megállapításait. Az Alkotmány valóban nem azt garantálja, hogy a bírói eljárás eredménye minden esetben helyes lesz, de azt garantálja, hogy ne szülessen olyan törvényi szabály, amely ezt eleve kizárja.^[19]

Ezen alkotmányos követelmény egybecseng Gustav Radbruch híres gondolataival: „Lehetnek törvények, amelyek oly mértékben igazságtalanok és társadalmilag annyira kártékonyak, hogy tagadni kell érvényességüket, sőt, jogi jellegüket is.” A jog az igazságosság akarása, éppen ezért, ha ezt a törvények tudatosan elvetik (példának okáért tagadják az emberi jogokat), akkor e törvények nem érvényesek, és a nép nem tartozik engedelmisséggel irányukba. Ebben az esetben pedig „a jogászoknak is venni kell a bátorságot, hogy kétségbe vonják azok jogi jellegét”.^[20]

Hasonlóképpen vélekedik Rawls is, aki szerint az igazság és az igazságosság nem tűr megalkuvást. Az igazságtalanságba csak akkor lehet beletörődni, ha azt még nagyobb igazságtalanság elkerülése teszi szükségessé.^[21]

Láthatjuk, hogy az igazságosság lényegének alkotmányjogi megfogalmazása nem egyszerű, már-már elérhetetlen feladat. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy ne próbáljuk meg megragadni a lényegét és alapelveként állítani a jogalkotás és a jogalkalmazás számára. Giorgio Pressburger szavaival élve: „Nem lehet nem szeretni az igazságot. És az igazság maga a szépség.” Szeressük tehát az elvet, de legalábbis higgyünk benne, törekedjünk rá!

IRODALOM

- Bibó István (2011): Kényszer, jog, szabadság. In: Debreczeni József (szerk.): *Bibó-breviárium. Szemelvények Bibó István műveiből*. Alexandra Kiadó, Pécs.
- Földi András – Hamza Gábor (1996): *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Rawls, John (1997): *Az igazságosság elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Samu Mihály (2003): *Általános jogpolitika. A jog depolitizálása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Stumpf István (2014): *Erős állam, alkotmányos korlátok*. Századvég Kiadó, Budapest.

[19] ABH 1998, 77.; 549/B/1999. AB határozat.

[20] Samu, 2003, 290.

[21] Rawls, 1997, 21–22.

JOGFORRÁSOK

- 1/1995. (II. 8.) AB határozat.
- 10/1992. (II. 25.) AB határozat.
- 11/1992. (III. 5.) AB határozat.
- 1133/B/1998. AB határozat.
- 13/2002. (III. 20.) AB határozat.
- 1459/B/1992. AB határozat.
- 15/1993. (III. 12.) AB határozat.
- 167/B/2000. AB határozat.
- 279/B/1997. AB határozat.
- 28/1991. (VI. 3.) AB határozat.
- 30/1994. (V. 20.) AB határozat.
- 35/1997. (VII. 1.) AB határozat.
- 35/2002. (VII. 19.) AB határozat.
- 351/B/2005. AB határozat.
- 549/B/1999. AB határozat.
- 62/2006. (XI. 23.) AB határozat.
- 71/2002. (XII. 17.) AB határozat.
- 800/B/1993. AB határozat.
- 846/B/2000. AB határozat.
- 858/D/2004 AB határozat.
- 9/1992. (I. 30.) AB határozat.
- 930/B/1994. AB határozat.

•
Kukorelli István

Az alkotmányos követelmény mint hivatalos elvi tétel a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában

ABSTRACT

The study examines the intertwining of the headlines and the institution of constitutional requirement in the practice of the Hungarian Constitutional Court, with the aim of demonstrating that constitutional requirements also fulfil the functions of official headlines. Accordingly, the study first presents the concept, types, functions and introduction of headlines in the practice of the Constitutional Court, and then the concept, types, functions and application of constitutional requirements in the practice of the Constitutional Court. Finally, after drawing the conclusion, the author makes her own proposal.

Keywords: Constitutional Court ■ constitutional requirement
■ headnotes ■ constitutional complaint

I. BEVEZETÉS

Az Alkotmánybíróság mint az alkotmány autentikus értelmezője mindenkire nézve kötelező döntéseket hoz,^[1] ezért döntéseinek az elvi igazolása a jövőben is irányadó. A döntést megalapozó indokolást (*ratio decidendi*) azonban nem mindig egyszerű elválasztani a rendelkező részhez szorosan nem kapcsolódó megállapításoktól (*obiter dicta*), mivel, a korai gyakorlatot leszámítva, az Alkotmánybíróság határozatai – a német Szövetségi Alkotmánybíróság határozataitól eltérően – nem emelik ki az elvi tételeket.

[1] Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (Abtv.) 39. §. Korábban: az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvény (rég. Abtv.) 27. § (2) bekezdése.

A döntést megalapozó indokolás különösen fontos az Alaptörvény által bevezetett bírói döntés elleni alkotmányjogi panaszok esetében, mivel a bírói döntés megsemmisítése következtében szükség szerint lefolytatandó bírósági eljárásban az „alkotmányjogi kérdésben” az Alkotmánybíróság határozata szerint kell eljárni.^[2] Amennyiben a bíróság jogerős ítéletében nem tartja tiszteletben az Alaptörvényben biztosított jogok alkotmányos tartalmát, az Alkotmánybíróság az új döntést ismét felülvizsgálhatja és azt szükség szerint megsemmisíti.^[3]

Az Alkotmánybíróság hatáskörében történt hangsúlyeltolódás miatt tehát megnőtt az Alkotmánybíróság döntéseinek indokolásában foglalt elvi megállapítások szerepe. Ezek már a testület korábbi gyakorlatában összefonódtak az alkotmányos követelmény intézményével, amely a határozat indokolásának elvi megállapításait a határozat rendelkező részébe emelte.

Tanulmányomban, melyet tisztelettel ajánlok Kukorelli István professzor úrnak, volt alkotmánybírónak, az elvi tételek és az alkotmányos követelmény intézményének összefonódását vizsgálom az alkotmánybíróság gyakorlatában, azzal a céllal, hogy alátámasszam: az alkotmányos követelmények a hivatalos elvi tételek funkcióit is betöltik. Ennek megfelelően, először bemutatom az elvi tételek fogalmát, típusait, funkcióját és bevezetésének kérdését az alkotmánybírósági gyakorlatba, majd az alkotmányos követelmény fogalmát, típusait, funkcióit és érvényesülését az alkotmánybírósági gyakorlatban. Végül, a konklúzió levonását követően, saját javaslatot fogalmazok meg.

II. AZ ELVI TÉTELEK FOGALMA, TÍPUSAI, FUNKCIÓJA ÉS BEVEZETÉSÉNEK KÉRDÉSE AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI GYAKORLATBA

1. Az elvi tételek fogalma, típusai és funkciója^[4]

Az alkotmánybírósági esetjog átláthatóságát és megértését jelentős mértékben megkönnyíti az elvi tételek kiemelése, ezért a német Szövetségi Alkotmánybíróság a határozatai előtt feltünteti az elvi tételeket.

Az elvi tételek (*Leitsätze*) a német felsőbbbírósági gyakorlatban a közzétételi kötelezettséggel egyidőben kristályosodtak ki.^[5] Az elvi tételek nem képezik a bírói döntés részét, azok a bírói döntés elé emelt mondatokat jelentenek, amelyek a bírói döntés „kulcsüzenetét” fogalmazzák meg, amelyet egyébként az in-

[2] Abtv. 43. § (3) bekezdés.

[3] Pl. 3/2017. (X. 20.) AB határozat, Indokolás [27].

[4] Zakariás, 2019, 1-6.

[5] Az elvi tételek eredetileg a döntésekhez hozzáfűzött címsorként vagy egyszerű kijelentő mondatként szerepeltek, de a német Alaptörvény hatálybalépését követően a legfelsőbb bíróságok áttértek arra, hogy döntéseik elé döntési mércéket helyezzenek (Huber, 2020, 170.).

dokolás szövege is tartalmaz. Az elvi tételek szelektíven, sűrített formában fogalmazzák meg a határozat rendelkező részét megalapozó indokolást. Az elvi tételek közzétételének célja a jog fejlődéséről való tájékoztatás.^[6]

Az elvi tételek – a Szövetségi Alkotmánybíróság által kiemelt elvi tételek kivételével^[7] – nem rendelkeznek jogi kötőerővel.^[8] Az elvi tételek ellenére „a normativitás igényével lépnek fel”, mivel a bíróságnak a jog tartalmáról vallott elképzelését tükrözik vissza, amelyen az ítélet alapul. A bíróságok esetről esetre bontják ki az elvi tételeket, így az absztrakciós szintet tekintve félúton állnak az általános törvény és a konkrét eset között: azok tulajdonképpen az adott eseten túlmutató jogi kérdésre adott válaszok.^[9]

Az elvi tételek kiemelésének a legfelsőbb bírósági gyakorlatban általában nincs jogszabályi alapja.^[10] Ugyanakkor a szerzői jogi törvény (*Urhebergesetz*) kifejezetten rendelkezik a hivatalos elvi tételekről az 5. § (1) bekezdésében. A rendelkezés értelmezése során a Szövetségi Legfelsőbb Bíróság 1991. november 21-én kelt I ZR 190/89 számú ítélete – szerzői jogi nézőpontból – különbséget tett a hivatalos (*amtlich verfaßte Leitsätze*) és a nem hivatalos elvi tételek (*nichtamtlich verfaßte Leitsätze*) között. Az ítélet szerint hivatalosnak minősül az elvi tétel abban az esetben, ha azt a testület egyik tagja a testület jóváhagyásával fogalmazta meg és a nyilvánosság számára hozzáférhetővé tette. Abban az esetben viszont, ha nem a bírő/bírói tanács tagja vagy nem ebben a minőségében, és nem a testület egyetértésével vagy jóváhagyásával fogalmazta meg, akkor nem minősül hivatalosnak. Annak nincs jelentősége, hogy az elvi tételek megfogalmazása hivatali kötelezettséget képez-e, szerepel-e az ügyrendben vagy a feleknek az ítélettel együtt kézbesítették-e. Csupán annak van döntő jelentősége, hogy a közlemény felismerhetően betudható-e a bíróságnak, vagyis a közhatalom birtokosától származik-e. A nem hivatalos elvi tételekre kiterjed a szerzői jogi törvény hatálya, a hivatalos elvi tételre viszont nem.

A szerzői jogi törvény 5. § (1) bekezdése, a bírői döntésekhez hasonlóan, kifejezetten kiveszi a törvény hatálya alól a hivatalos elvi tételket. Ezzel szemben a nem hivatalos elvi tételek a tájékoztatót elősegítő mondatok (*Orientierungssätze*), amelyek rendszerint röviden, de a sokszor nem könnyen érthető elvi

[6] I ZR 190/89.

[7] A Szövetségi Alkotmánybíróságról szóló törvény 31. § kimondja, hogy az alkotmánybíróság határozatai a Szövetség és a tartományok alkotmányos szerveire, valamint minden bíróságra és hatóságra nézve kötelezőek. A Szövetségi Alkotmánybíróság állandó gyakorlata szerint nem csupán a rendelkező rész rendelkezik jogi kötőerővel, hanem az azt megalapozó indokolás is. Ld. BVerfGE 1, 14 [37]; 19, 377 [392]; 20, 56 [87]; 40, 88 [93]; 96, 375 [404]; 104, 151 [197]. Tekintettel arra, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság határozatai elé emelt elvi tételek a határozat indokolásának azon megállapításait tartalmazzák, amelyeket maga a testület a döntést megalapozó indokolásnak tekint, lehet érvelni amellett, hogy az elvi tételek kötelezőek. Ugyanakkor a német szakirodalomban vitatott, hogy a ratio decidendi kiterjed-e a jogi kötőerő (Heusch, 2005, 514–515.).

[8] Rennert, 2020, 140.

[9] Rennert, 2020, 140.

[10] A szövetségi legfelsőbb bíróságok ügyrendjeibe épültek bele. Ld. Huber, 2020, 158.

tételekkel szemben átfogóbban foglalják össze a bírói döntést és ezzel tájékoztató jellegű tudást közvetítenek, ezért szerzői jogi védelem alatt állnak.^[11]

A Szövetségi Alkotmánybíróság határozatai előtt kiemelt elvi tételek hivatalos elvi tételeket képeznek. A hivatalos minőség megítélése során annak nincs jelentősége, hogy az elvi tételt a testület maga fogalmazta meg, vagy annak a hivatali szervezete.^[12]

Az elvi tételek két fő funkciója a tájékoztatás és az irányítás. E tekintetben jelentős különbség van a hivatalos és nem hivatalos elvi tételek között, mivel az utóbbiak nem léphetnek fel a normativitás igényével, így a joggyakorlat irányítására nem alkalmasak. A tájékoztatás terén is eltérő szerepe van a hivatalos és a nem hivatalos elvi tételeknek. Az előbbiek az igazságszolgáltatás rendszerén belül is szerepet kapnak, míg az utóbbiak arra szolgálnak, hogy a szélesebb olvasóközönség számára támpontot nyújtsanak az alkotmánybírósági gyakorlat megismeréséhez.

A hivatalos elvi tételek a következő funkciókat töltik be: tájékozódás, tájékoztatás, irányítás, tükrökép és segédeszköz.^[13] A tájékozódási funkció arra szolgál, hogy az elvi tételek az igazságszolgáltatás rendszerén belül megkönynyítsék a bírák kutatómunkáját, egyúttal biztosítsák a különböző tanácsok gyakorlata közötti ellentmondások elkerülését és ezáltal a jogegység biztosítását. Az önkontroll funkció azt jelenti, hogy az elvi tételek segítséget nyújthatnak a határozat-tervezetek ellenőrzéséhez. A határozat kulcsfontosságú megállapításainak kiemelése lehetőséget biztosít az indokolás jogi megalapozottságának és meggyőző erejének kontrolljára és a szakmai vagy megfogalmazásbeli pontatlanságok kiküszöbölésére. A tájékoztatási funkciónak megfelelően, az elvi tételek az igazságszolgáltatás rendszerén kívül arra szolgálnak, hogy a jogalkalmazók gyors áttekintést nyerjenek a határozat legfontosabb megállapításairól. A folyóiratokban és különböző adatbázisokban azonnal „szemet szűrnak”, és egyúttal hidat képeznek a határozat indokolása felé. Tehát egyfajta szolgáltatásnak is tekinthetők a rohanó világban. Az irányítási funkció arra mutat rá, hogy a pusztán tájékoztatáson túlmenően a felsőbb bíróságok elvi tételei egy további célt is szolgálnak. Mivel általános-absztrakt szabályokat alkotnak, amelyekhez a jövőben a jogalkalmazóknak és az alárendelt bíróságoknak igazodniuk kell,

[11] Rennert különbséget tesz a nem hivatalos elvi tételek (nichtamtliche Leitsätze) és a tájékozódást elősegítő mondatok között (Orientierungssätze). A nem hivatalos elvi tételeket olyan bírói döntések előtt emelik ki harmadik személyek, amelyek előtt nem szerepelnek hivatalos elvi tételek. A tájékozódást elősegítő mondatok pedig olyan bírói döntések előtt állnak, amelyek maguk is tartalmaznak hivatalos elvi tételeket (Rennert, 2020, 145.).

[12] VGH – Baden-Württemberg 07. 05. 2013. 10 S 281/12.

[13] Fleischer, 2018, 607–608. Wiedrin az osztrák felsőbb bíróságok gyakorlatában alkalmazott elvi tételek tekintetében a következő funkciókat különbözteti meg: feltáró funkció: az elvi tétel feltárja a határozat indokolásának lényegét, így olyan, mint egy „félkész termék”; szűrőfunkció: a lényegyet emeli ki; adattároló funkció: adatbankok részeként megkönnyíti a keresést; beágyazó funkció: beágyazza az ügyet a korábbi joggyakorlatba; irányító funkció: a jogszabály tartalmára vonatkozó megállapításokat tartalmaznak, így irányítják az emberek magatartását (Wiederin, 2018, 765-785.).

joggyakorlat-irányító funkcióval is rendelkeznek. A tükörkép funkció arra utal, hogy a felsőbb bíróságok jogot alkotnak, és az elvi tételek a bíró alkotta jogot tükrözik. A segédeszköz funkció azt mutatja meg, hogy az elvi tételek segítségét jelentenek a sajtóval szemben támasztott, megnövekedett igények kielégítésében: röviden és gyorsan tájékoztatnak a legújabb határozatokról.

Az elvi tételek jelentős mértékben megkönnyítik az alkotmánybírói eset-jog átláthatóságát és megértését, de az elvi tételeknek hátrányai is lehetnek. A hátrányok – a joggyakorlatorientáló funkcióra tekintettel – elsősorban a hivatalos elvi tételekkel összefüggésben merülnek fel. Azok félrevezetőek lehetnek, mert elszakadnak a határozattól (az alapul szolgáló tényállástól, a konkrét ügy körülményeitől), önálló életet kezdenek élni, ami téves jogértelmezéshez és jogalkalmazáshoz vezethet. Különösen, mivel sok esetben jogszabályi rendelkezésként alkalmazzák őket.^[14] Ezen túlmenően, a határozat lényeges megállapításainak kiemelése azt a látszatot keltheti, hogy az indoklás többi része nem fontos. Ami nem kerül be az elvi tételek közé, azt „el lehet felejteni”.^[15]

Az elvi tételek hátrányai ugyanakkor elsősorban a „megalkotásuk” hiányosságaira vezethetők vissza, így például a túlságosan tág megfogalmazásra, vagy ha adott esetben az elvi tétellel emelt megállapítások benne sincsenek a határozat indokolásában. Erre tekintettel a felsőbb bíróságoknak arra kell törekedniük, hogy az általuk kiemelt elvi tételek ne szakadjanak el a konkrét ügytől. A jogalkalmazónak és jogtudománynak pedig arra, hogy az elvi tételeket mindig együtt olvassák a határozattal.^[16]

2. Az elvi tételek bevezetése a magyar alkotmánybírói gyakorlatba

a) Az elvi tételek kiemelésének korábbi alkotmánybírói gyakorlata

Az Alkotmánybíróság a korai gyakorlatában kiemelte a határozatok indokolásából azokat az elvi tételeket, amelyek a döntései alapjául szolgáltak, és amelyeket a jövőben követni kívánt. A *ratio decidendi* először a határozat végén különült el három csillag alatt, később pedig a határozat rendelkező részébe került.^[17]

Az Alkotmánybíróság a 8/1990. (IV. 23.) AB határozatában, az indokolás lezárásaképpen emelte ki azokat az elvi tételeket, amelyek megalapozták az emberi méltósághoz való jogot az általános személyiségi joggal azonosító állandó

[14] Fleischer, 2018, 605., 608.

[15] Wiederin, 2018, 778.

[16] Fleischer, 2018, 614.

[17] Sólyom, 2002, 19.

gyakorlatát.^[18] A 61/1992. (XI. 20.) AB határozat már a rendelkező részében mondta ki a korábbi Alkotmányból hiányzó általános egyenlőségi klauzulát helyettesítő azon elvi tételt, miszerint a diszkrimináció-tilalom – amennyiben a különbségtétel sérti az emberi méltósághoz való jogot – kiterjed az egész jogrendszerre.^[19]

Az alkotmánybíróági gyakorlat megszilárdulását követően a *ratio decidendi* – az állandó gyakorlatra hivatkozással – a gyakorlat továbbfejlesztése esetén is a határozatok indokolásában rekedt. A *ratio decidendi* rendelkező részben való feltüntetetésének gyakorlata pedig összefonódott az alkotmányos követelmény intézményével.^[20]

b) Az elvi tételek kiemelésének legújabb gyakorlata

A legújabb alkotmánybíróági gyakorlatban két elképzelés is megfogalmazódott az elvi tételek kiemelésére vonatkozóan. Pokol Béla alkotmánybíró több párhuzamos indokolásában és különvéleményében felvetette azt a kérdést, hogy szükséges-e formailag külön kiemelni az alkotmánybíróági döntések *ratio decidendi*-jét.^[21] Pokol amellet érvel, hogy az Alkotmánybíróóság határolja be (lokalizálja) és emelje ki határozatainak indokolásában a *ratio decidendi*-t. Az Alkotmánybíróóság ennek megfelelően az indokolás végén (az indokolás lezárásképpen) kurzívval és vastagon szedve, elkülönítve tüntetné fel a *ratio decidendi*-t.^[22]

Álláspontjának alátámasztására három érvet hoz fel. Egyrészt a szélesebb közvélemény és a jogászság informálása, másrészt – az alkotmánybíróági dön-

[18] Az elvi tételek indokolásban való kiemelésére további példák az Alkotmánybíróóság korai gyakorlatából: 2/1990. (I. 18.) AB határozat, ABH 1990, 18., 21-22.; 8/1990. (IV. 23.) AB határozat, ABH 1990, 42., 44-45.; 9/1990. (IV. 25.) AB határozat, ABH 1990, 46., 48-49.

[19] Az elvi tételek rendelkező részben történő kiemelésére példák: 61/1992. (XI. 20.) AB határozat, ABH 1992, 280.; 74/1992. (XII. 28.) AB határozat, ABH 1992, 310.; 4/1993. (II. 12.) AB határozat, ABH 1993, 48.; 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 1994, 134.; 60/1994. (XII. 24.) AB határozat, ABH 1994, 342.; 43/1995. (VI. 30.) AB határozat, ABH 1995, 188.; 21/1996. (V. 17.) AB határozat, ABH 1996, 74.

[20] Először: 38/1993. (VI. 11.) AB határozat. A későbbi gyakorlatból példák: 53/1993. (X. 13.) AB határozat; 36/1994. (VI. 24.) AB határozat; 32/2003. (VI. 4.) AB határozat; 2/2013. (I. 23.) AB határozat; 3/2013. (II. 14.) AB határozat; 8/2013. (III. 1.) AB határozat; 21/2013. (VII. 19.) AB határozat; 34/2013. (XI. 22.) AB határozat; 15/2014. (V. 13.) AB határozat; 8/2015. (IV. 17.) AB határozat; 14/2015. (V. 26.) AB határozat; 21/2016. (XI. 30.) AB határozat; 2/2017. (II. 10.) AB határozat; 11/2017. (V. 26.) AB határozat; 2/2018. (IV. 6.) AB határozat; 21/2018. (XI. 14.) AB határozat; 3/2019. (III. 7.) AB határozat.

[21] 7/2019. (III. 22.) AB határozat, Indokolás [106]–[109]; 13/2019. (IV. 8.) AB határozat, Indokolás [88]–[89]; 12/2019. (IV. 8.) AB határozat, Indokolás [39]–[44]; 11/2019. (III. 29.) AB határozat, Indokolás [18]–[24]; 3069/2019. (IV. 10.) AB határozat, Indokolás [60]–[66]; 3070/2019. (IV. 10.) AB határozat, Indokolás [53]–[59]; 3071/2019. (IV. 10.) AB határozat, Indokolás [41]–[45]; 3089/2019. (IV. 26.) AB határozat, Indokolás [41]–[43]; 3090/2019. (V. 7.) AB határozat, Indokolás [44]–[46].

[22] 15/2019. (IV. 17.) AB határozat, Indokolás [72].

tés precedenserejére hivatkozva^[23] – az alkotmánybírósági gyakorlat alakítása, harmadrészt az önkontroll (a gyakorlat torzulásának megszüntetése). Az utóbbi tekintetében arra hivatkozik, hogy az Alkotmánybíróság az Abtv. hatálybalépését követően még követte az Abtv. 70. § (2) bekezdésében [Ügyrend 69. § (2) bekezdés] foglalt követelményt az egyedi határozatokat meghaladó normatívák teljes ülési állásfoglalásokba (TÜÁF) foglalása terén, addig az utóbbi években a testület elvetette ezt az elkülönítést. Ehelyett az egyedi ügyektől elszakadó – néha alaptörvény-kiegészítő általánosságú – normatív megállapítások belekerülnek az egyedi döntések indoklásába.^[24]

Ehhez képest kompromisszumos megoldásnak tekinthető az az alkotmánybírósági gyakorlatban felbukkanó megoldás, amely az indokolás lezárásaképpen összefoglalta a rendelkező részi döntés normatív alapját.^[25] A kétféle megoldás között az a különbség, hogy az előbbi a formális kiemeléssel egyértelművé teszi, hogy a döntést hozó testület szerint mi képezi a *ratio decidendi*, és ezzel kiszakítja azt az indoklásból. Az utóbbi az „[ö]sszefoglalva” kitételrel azt hangsúlyozza, hogy az indokolás végén megfogalmazott elvi tételeket együtt kell olvasni az indoklás többi részével, azaz, az egész döntés kötelező.

A hivatalos elvi tételek kiemelésének újabb javaslata az Alkotmánybíróság korai gyakorlatához való visszatérést jelentene, azzal a formális különbséggel, hogy a korábbi határozatokban az indokolás végén, három csillag alatt különült el a *ratio decidendi*, a javaslat szerint pedig azt kurzívval és vastagon szedve kellene elkülöníteni, és azzal a tartalmi különbséggel, hogy a kiemelt elvi tételek nem szakadnának el az egyedi ügyektől. Az ilyen módon kiemelt elvi tételek egyrészt formálisan is a határozat részét képeznék, másrészt a határozat indoklásának azon megállapításait tartalmazzák, amelyeket a testület a döntést megalapozó indoklásnak tekint, ezért azok az Abtv. 39. § (1) bekezdése alapján vitathatatlanul, mindenkire nézve kötelezőek lennének.

A kompromisszumos megoldás esetén nem válik egyértelműen szét a *ratio decidendi* és az *obiter dictum*. Ezért ezen megoldás preferálása megköveteli a határozatoknak – a konkrét ügyben felmerült alkotmányossági kérdéshez igazodó – fegyelmezett megszövegezését, az *obiter dictum* kerülését vagy megjegyzésként való elkülönítését.

[23] 3089/2019. (IV. 26.) AB határozat, Indokolás [43]. „A konkrét ügy eldöntése mellett a jelen alkotmánybírósági döntés precedensereje megkívánja megítélésem szerint, hogy az eset részleteire szabott érvelés után itt is elvi megfogalmazással kerüljön kiemelésre az Alaptörvénynek az a konkretizálása, mely a normatív alapot, a döntési rációt (*ratio decidendi*) adta a határozathoz. Ez azért is különösen fontos, mert a precedensjog elméletének régen bevett tézise szerint csak ez a döntési ráció kötelező a későbbi hasonló esetek eldöntéséhez, míg az indoklás többi része mint az eset kapcsán az érvelésbe bevont mellékes megjegyzések (*obiter dictum*), ilyen kötelező normatívának nem foghatók fel.”

[24] 15/2019. (IV. 17.) AB határozat, Indokolás [73].

[25] Pokol önmagában a *ratio decidendi* lokalizálását, amelynek során a többségi határozat az indoklás lezárásaképpen összefoglalta a rendelkező részi döntés normatív alapját, nem tartotta elegendőnek. Ld. 3069/2019. (IV. 10.) AB határozat, Indokolás [54], [60]; 3070/2019. (IV. 10.) AB határozat, Indokolás [48], [53].

A kétféle megoldás előnye – a német gyakorlattal szemben – az, hogy az elvi tételek formálisan nem szakadnak el a határozattól, így kisebb az esély arra, hogy önálló életet kezdenek élni, illetve nem kérdőjelezhető meg az elvi tételek *erga omnes* hatálya. Egyik megoldás sem vált azonban az állandó alkotmánybíró-sági gyakorlat részévé, így az elvi tételek kiemelése esetleges.

III. AZ ALKOTMÁNYOS KÖVETELMÉNY FOGALMA, TÍPUSAI, FUNKCIÓJA ÉS ÉRVÉNYESÜLÉSE AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI GYAKORLATBAN

1. Az alkotmányos követelmény fogalma és funkciója^[26]

Az alkotmányos követelmény intézményét az Alkotmánybíróság dolgozta ki a korábbi gyakorlatában, és később azt a jogalkotó beiktatta az Abtv. 46. § (3) bekezdésébe.^[27]

Az alkotmányos követelmény bevezetésének közvetlen előzménye az, hogy az Alkotmánybíróság a jogalkalmazás alkotmányossági felülvizsgálatának a magyar jogrendből hiányzó intézménye helyett kidolgozta az „élő jog” doktrínáját. Megállapította, hogy a jogalkalmazás, erre irányuló hatáskör hiányában, nem lehet tárgya az Alkotmánybíróság eljárásának, de „az Alkotmánybíróság-nak nem a normaszöveget önmagában, hanem az érvényesülő, a hatályosuló és megvalósuló normát, azaz az »élő jogot« kell az Alkotmány rendelkezéseinek tartalmával és az alkotmányos értékekkel összevetnie. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint »élő jog« alatt a jogszabály értelmezett és alkalmazott tartalmával együtt kell érteni.”^[28] Ha tehát valamely jogszabály több lehetséges értelme közül a jogalkalmazási gyakorlatban csak egyféle tartalommal realizálódott, akkor ez a normatartalom képezte az alkotmányossági felülvizsgálat alapját. Az alkotmányellenes joggyakorlatot azonban csak a jogszabály megsemmisítésével lehetett megszüntetni.^[29]

Már a határozathoz fűzött különvélemény rávilágított arra, hogy a jogalkalmazó szerveket kell megfelelő jogi eszközök alkalmazásával rászorítani a jogszabályok alkotmányos értelmezésére, és nem a jogalkotót „megbüntetni” az alkotmányellenes jogértelmezés miatt,^[30] ezért az Alkotmánybíróság más megoldást keresett a jogalkalmazás felülvizsgálatára és az individuális alapjogsérté-

[26] Zakariás, 2022, 542-552.

[27] A régi Abtv. hatálya alatt is felmerült a szakirodalomban az alkotmányos követelmény törvénybe illesztésének igénye (Tilk, 2008, 101.).

[28] 57/1991. (XI. 8.) AB határozat, ABH 1991, 272., 276.

[29] 57/1991. (XI. 8.) AB határozat, ABH 1991, 272., 281-282.

[30] Kilényi Géza alkotmánybíró különvéleménye, 57/1991. (XI. 8.) AB határozat, ABH 1991, 272., 286.

sek orvoslására. A jogértelmezés felülvizsgálatát illetően a máig ható egyik megoldást a 38/1993. (VI. 11.) AB határozatban találta meg az Alkotmánybíróság, a határozatának rendelkező részében foglalt alkotmányos követelményben.^[31] Az Alkotmánybíróság ekkor még csak abban az esetben látott lehetőséget azoknak az értelmezéseknek a meghatározására, amely esetében a jogszabály az Alkotmánnyal összhangban van, ha a jogszabályi rendelkezés alkotmányossága a szabályozás hiányossága vagy homályossága miatt kérdéses.^[32]

Az alkotmányos követelmény címzettje általában a jogalkalmazó, ritkábban a jogalkotó volt. Az Alkotmánybíróság a jogalkotónak szóló alkotmányos követelményben a szabályozási kötelezettség alkotmányos kereteit rögzítette.^[33]

A jogalkalmazónak szóló alkotmányos követelményben az Alkotmánybíróság – a bírói döntés ellen irányuló alkotmányjogi panasz és a jogszabályok bíróságokra kötelező alkotmánykonform értelmezése hiányában – az Alkotmányból kiindulva a jogszabály alkotmányos értelmezésének tartományát jelölte ki *erga omnes* hatállyal.

Az alkotmányos követelmény funkciója eltérő annak függvényében, hogy annak címzettje a jogalkalmazó vagy a jogalkotó. Az előbbi esetben az alkotmányos követelmény funkciója ugyanúgy a norma alkotmányos értelmezése az „élő jog” koncepciójától való elhatárolódás jegyében, mint az alkotmánykonform értelmezés esetében. Az alkotmánykonform értelmezést utólag általában bírói döntés ellen irányuló alkotmányjogi panasz alapján kérheti számon az Alkotmánybíróság (feltéve, hogy van erre vonatkozó hatásköre), a jogalkalmazónak címzett alkotmányos követelmény pedig egy preventív eszköz, amely egyrészt megakadályozhatja az alkotmányellenes ítélkezési gyakorlat megszilárdulását, másrészt megkíméli a vizsgált jogszabályt az alkotmányellenesség megállapításától és a megsemmisítéstől, ha annak van olyan értelmezése, amely az alkotmányos követelményeknek megfelel. Ugyanakkor, ez a prevenció csak addig érvényesülhetett, amíg a jogszabálynak az „élő jogban” megnyilvánuló normatartalma nem volt alkotmányellenes, azaz a jogszabály nem alkotmánysértő tartalommal hatályosult.^[34] Az alkotmányos követelmény és az élő jog doktrínája tehát a jogalkalmazónak szóló alkotmányos követelmények esetében mégsem határolódott el teljesen egymástól. Ettől eltérően a jogalkotónak címzett alkotmányos követelmény funkciója a jogszabály kímélete.

[31] „Az Alkotmánybíróság a jogszabály alkotmányossági vizsgálata eredményeképpen határozottal megállapíthatja azokat az alkotmányos követelményeket, amelyeknek a norma értelmezéseinek meg kell felelniük.”

[32] Vörös Imre alkotmánybíró különvéleménye szerint a jogszabály többértelműsége sérti a jogbiztonságot, ezért ilyen esetekben meg kellene semmisíteni a jogszabályt (ABH 1993, 256, 284.).

[33] Pl. 1/1995. (II. 8.) AB határozat; 53/1995. (IX. 15.) AB határozat; 22/1997. (IV. 25.) AB határozat; 39/1997. (VII. 1.) AB határozat; 8/2003. (III. 14.) AB határozat; 23/2003. (V. 13.) AB határozat; 22/2005. (VI. 17.) AB határozat; 28/2005. (VII. 14.) AB határozat.

[34] 38/1993. (VI. 11.) AB határozat, ABH 1993, 256., 267.

Az alkotmányos követelmény funkciója már a korábbi gyakorlatban jelentős változáson ment át.^[35] Az Abtv. ilyen előzmények után – és a bírói döntés ellen irányuló alkotmányjogi panasz alaptörvényi bevezetése mellett – emelte be az alkotmányos követelmény alkalmazhatóságát a jogkövetkezmények közé.

Az Abtv. 46. § (3) bekezdése arra hatalmazza fel az Alkotmánybíróságot, hogy hatáskörei gyakorlása során folytatott eljárásban határozattal megállapítsa a jogszabály alkotmányos értelmezési tartományát. Ennek értelmében az alkotmányos követelmény címzettje elsősorban a jogalkalmazó, és csak kivételesen – a jogszabály alkalmazásával összefüggő szabályozás megalkotásával összefüggésben^[36] – lehet a jogalkotó. Ennek értelmében az alkotmányos követelmény elsődleges funkciója a jogszabályok alkotmányos értelmezése, másodlagos funkciója a jogszabályok kímélete.

2. Az alkotmányos követelmények típusai

Az alkotmánybírói gyakorlatban két típusú alkotmányos követelmény különböztethető meg. A klasszikus^[37] vagy hagyományos^[38] alkotmányos követelmény esetében az Alkotmánybíróság a jogszabály lehetséges – a bírói gyakorlatban rendszerint már létező – értelmezései közül választja ki az alkotmánykonform értelmezést.^[39] Az új típusú alkotmányos követelmény^[40] eseté-

[35] Ezt a változást Sólyom az alkotmányos követelmények metamorfózisának nevezi, amelynek során az alkotmányos követelmény egyre több célt szolgált és eltávolodott az eredeti feltételektől (Sólyom, 2001, 364.).

[36] Pl. 6/2013. (III. 1.) AB határozat.

[37] Sólyom „klasszikus” alkotmányos követelménynek nevezi az intézmény eredeti funkcióját, a jogszabály alkotmányos értelmezési tartományát megállapító alkotmányos követelményt, amelyet szembeállít a megsemmisített rendelkezést pótló új szabályozásban megvalósítandó „alkotmányos követelményekkel”. (Sólyom, 2001, 370.).

[38] Stumpf értelmezésében a „hagyományos” alkotmányos követelmény az, amely az intézmény eredeti, szűk értelemben vett – a 38/1993. (VI. 11.) AB határozat megfogalmazott – funkcióját tölti be. Álláspontja szerint ezt tükrözi az Abtv. 46. § (3) bekezdése is. Ld. Stumpf István alkotmánybírói különvéleménye a 27/2013. (X. 9.) AB határozathoz, Indokolás [62]–[66].

[39] 4/2019. (III. 7.) AB határozat; 34/2017. (XII. 11.) AB határozat; 18/2014. (V. 30.) AB határozat; 2/2014. (I. 21.) AB határozat; 25/2013. (X. 4.) AB határozat; 14/2013. (VI. 17.) AB határozat; 14/2013. (VI. 17.) AB határozat; 35/2011. (V. 6.) AB határozat; 169/2010. (IX. 23.) AB határozat; 74/2009. (VII. 10.) AB határozat; 19/2004. (V. 26.) AB határozat; 27/2000. (VII. 6.) AB határozat; 17/1999. (VI. 11.) AB határozat; 48/1998. (XI. 23.) AB határozat; 14/1998. (V. 8.) AB határozat; 10/1998. (IV. 8.) AB határozat.

[40] Az új jelző az alkotmányos követelmény újdonságára utal. Az Alkotmánybíróság gyakorlata szerint „[a]z, hogy az Alkotmánybíróság a lehetséges jogértelmezések közül kiválasztja az alkotmányosat, azt is jelenti, hogy ez az értelmezés eleve adott volt, még akkor is, ha esetleg annak jogalkalmazói kimondására nem, vagy nem teljesen ilyen tartalommal került sor. Az alkotmányos követelmény megállapításával az Alkotmánybíróság nem új jogértelmezést határoz meg, ami korábban még nem létezett, erre nincs is lehetősége. Ugyanez igaz a kapcsolódó alapvető jog értelmezésére is, amelyre az Alkotmánybíróság visszavezeti az alkotmányos követelményt: az adott alapjog tartalma is adott, amit az értelmezés során esetről-esetre formálisan is megfogalmaz az Alkotmánybíróság.” (25/2017. (X. 17.) AB határozat, Indokolás [25]).

ben az Alkotmánybíróság a bírósági gyakorlatban még nem létező értelmet ad a jogszabálynak, amelyet közvetlenül az Alaptörvényből vezet le.^[41] Az utóbbi esetben a jogszabály szövege képezi az értelmezés végső határát, mivel az alkotmányos követelmény azzal nem lehet ellentétes.

Az alkotmányos követelményt tartalmazó határozatok rendelkező része rendszerint három elemből áll: abból a jogszabályi rendelkezésből, amelynek a normatartalmát a követelmény érinti; az Alaptörvény azon rendelkezéséből, amelyből a követelmény ered, és amelyet érvényre kíván juttatni; végül a szűk értelemben vett alkotmányos követelményből, amely a jogszabály normatartalmát rögzíti.^[42]

Az alkotmányos követelmények két típusa közötti különbségek a rendelkező rész második és harmadik elemében érhetőek tetten. A szűk értelemben vett alkotmányos követelmény az új típusú alkotmányos követelmények esetében a jogszabályi rendelkezésnek a közvetlenül az Alaptörvényből levezetett új tartalmát rögzíti, míg a hagyományos alkotmányos követelmény esetében a már létező alkotmánykonform normatartalom megállapítására szorítkozik.

Az Alkotmánybíróság az új típusú alkotmányos követelmények esetében az Alaptörvény érintett rendelkezésének a megnevezése mellett meghatározza annak a védelmi körét is. Ez a megállapítás az alkotmánybírósági határozatnak a „kulcsüzenetét”, az alkotmány autentikus értelmezését fogalmazza meg tömörített formában, amelyet az indokolás szövegéből emel ki. Az alkotmányos követelmény az alkotmány értelmezésével az adott esetben túlmutató alkotmányjogi kérdésre ad választ, egyúttal megfogalmazva az alkotmánybírósági gyakorlat irányát. Az alkotmányos követelményt maga a döntést hozó testület fogalmazza meg, így az a hivatalos elvi tételek minden funkcióját betölti: egyrészt biztosítja az alkotmánybírák tájékozódását és ezzel összefüggésben biztosíthatja az önkontrollt is, másrészt irányítja a gyakorlatot, mivel az alkotmányos követelmény figyelmen kívül hagyásának jogkövetkezménye a bírói döntés megsemmisítése.^[43] Az alkotmányos követelmény egyúttal segédeszköz, amelyet a nem hivatalos elvi tételek megfogalmazása során is figyelembe vesz a szakirodalom.^[44] A fentiek alapján megállapítható, hogy az alkotmányos követelmények új típusa a hivatalos elvi tételek funkcióit is betölti.

[41] 3/2019. (III. 7.) AB határozat; 21/2018. (XI. 14.) AB határozat; 2/2018. (IV. 6.) AB határozat; 11/2017. (V. 26.) AB határozat; 2/2017. (II. 10.) AB határozat; 21/2016. (XI. 30.) AB határozat; 14/2015. (V. 26.) AB határozat; 8/2015. (IV. 17.) AB határozat; 15/2014. (V. 13.) AB határozat; 34/2013. (XI. 22.) AB határozat; 21/2013. (VII. 19.) AB határozat; 8/2013. (III. 1.) AB határozat; 3/2013. (II. 14.) AB határozat; 2/2013. (I. 23.) AB határozat; 32/2003. (VI. 4.) AB határozat; 36/1994. (VI. 24.) AB határozat; 53/1993. (X. 13.) AB határozat.

[42] Stumpf István a 27/2013. (X. 9.) AB határozathoz fűzött különvéleményében a rendelkező rész három szükséges elemét különbözteti meg. A jogszabályi rendelkezés normatartalmának az Alaptörvényből eredő változását tekinti az alkotmányos követelmény harmadik elemeként a tulajdonképpeni alkotmányos követelménynek (Indokolás [71]).

[43] 25/2017. (X. 17.) AB határozat, Indokolás [34].

[44] Ld. Gárdos-Orosz – Zakariás, 2020.

IV. KONKLÚZIÓ

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban jelenleg nincsenek a német gyakorlathoz hasonló hivatalos elvi tételek. Az alkotmánybírósági gyakorlatban kétféle megoldás is megfogalmazódott, amelyek értelmében az elvi tételek – a német gyakorlattal szemben – formálisan a határozat részét képeznék. Egyik megoldás sem vált az állandó alkotmánybírósági gyakorlat részévé, így az elvi tételek kiemelése esetleges.

Ugyanakkor, véleményem szerint, az alkotmányos követelmények új típusa hivatalos elvi tételként működik, mivel betölti a hivatalos elvi tételek funkcióit is. Ennek kiemelkedő jelentősége van annak tükrében, hogy az alkotmányos követelmények szerepe jelentős mértékben megnőtt az Alkotmánybíróság gyakorlatában. Különösen az egyedi ügyhöz kötődő alkotmányos követelmények száma meghatározó,^[45] amiből levonható az a következtetés, hogy az alkotmányos követelmény gyakoribb alkalmazásának az egyik oka – álláspontom szerint a fő oka – az Alkotmánybíróság hatáskörében bekövetkezett hangsúlyeltolódás, amely az alkotmányjogi panasz két újabb típusának, különösen a bírói döntés ellen irányuló alkotmányjogi panasznak a bevezetésével következett be.^[46]

Az alkotmányos követelmény – a jogszabály (jogalkotó) kímélete mellett – kétségtelenül hatékony eszköz a jogalkalmazó, de adott esetben akár a jogalkotó mozgásterének behatárolására is. Ugyanakkor, nem szabható ki jogkövetkezményként minden olyan ügyben, amelyben az Alkotmánybíróság új elvi megállapításokat tesz, mivel az alkotmányos követelmény magában foglalja ugyan a hivatalos elvi tételek funkcióit is, de azon messze túlmutató funkciói is vannak. Ennek megfelelően, az alkotmánybírósági esetjog átláthatóságának és megértésének, valamint a joggyakorlat irányításának célja megkívánja a hivatalos elvi tételek, de legalább a magyar alkotmánybírósági gyakorlatban felbukkanó kompromisszumos változatának alkalmazását.

IRODALOM

- Gárdos-Orosz Fruzsina – Zakariás Kinga (szerk.) (2021): *Az alkotmánybírósági gyakorlat. az Alkotmánybíróság 100 elvi jelentőségű határozata 1990-2020. I-II. kötet.* TK JTI – HVG-ORAC, Budapest.
- Fleischer, Holger (2018): Höchtsrichterliche Leitsätze und richterliche Normbildung im Gesellschaftsrecht. In: *Zeitschrift für Wissenschaft.* 39/2018.

[45] Az Alkotmánybíróság leggyakrabban az Alaptörvény XXVIII. cikk (1) és (7) bekezdéseiből vezetett le alkotmányos követelményt (Szakály, 2020,169.).

[46] A szakirodalom az alkotmányos követelmény gyakoribb alkalmazásának okaként említi „politikailag kényes ügyekben” a jogszabály megsemmisítésének elkerülését (Szakály, 2020, 177.).

- Huber, Paul F. (2020): Leitsätze – eine verfassungsrechtlich relevante Größe? In: Darák, Péter – Kube, Hanno – Molnár-Gábor, Fruzsina – Reimer, Ekkehart (eds.): *Rechtswege – Urteilswirkungen. Deutsch-Ungarischer Verfassungsdialog*. Universitätsverlag Winter, Heidelberg.
- Heusch, Andreas (2005): § 31 [Verbindlichkeit der Entscheidung]. In: Umbach, Dieter – Clemens, Thomas – Dollinger, Franz-Wilhelm: *Bundesverfassungsgerichtsgesetz. Mitarbeitertkommentar und Handbuch*. C.F.Müller, Heidelberg.
- Rennert, Klaus (2020): Amtliche und nichtamtliche Leitsätze, deren Rechtswirkungen und faktische Rezeption. In: Darák, Péter – Kube, Hanno – Molnár-Gábor, Fruzsina – Reimer, Ekkehart (eds.): *Rechtswege – Urteilswirkungen. Deutsch-Ungarischer Verfassungsdialog*. Universitätsverlag Winter, Heidelberg.
- Sólyom László (2001): *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*. Osiris, Budapest.
- Sólyom László (2002): Alkotmányértelmezés az új alkotmánybíróságok gyakorlatában. In: *Fundamentum*. 2002/2. sz.
- Szakály Zsuzsanna (2020): Alkotmányos követelmények a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában 2012 után. In: *Iustum Aequum Salutare*. 2020/4. sz.
- Wiederin, Ewald (2018): Der Leitsatz als juristisches Kommunikationsformat. In: Kert, Robert – Lehner, Andrea (eds.): *Vielfalt des Strafrechts im internationalen Kontext. Festschrift für Frank Höpfel zum 65. Geburtstag*. Neuer Wissenschaftlicher Verlag, Wien – Graz.
- Zakariás Kinga (2019): Az elvi tételek kiemelésének kérdése az alkotmánybírási gyakorlatban. In: *Pázmány Law Working Papers*. 2019/10. sz. (Elérhető: http://plwp.eu/files/PLWP_2019_10_Zakarias.pdf . Letöltés ideje: 2022.05.02).
- Zakariás Kinga (2022): 46. § [alkotmányos követelmény]. In: Zakariás Kinga (szerk.): *Az alkotmánybírási törvény kommentárja*. Pázmány Press, Budapest.

JOGFORRÁSOK

- Az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvény (Abtv.).
- Entscheidungen der amtlichen Sammlung (BVerfGE)
- 2/1990. (I. 18.) AB határozat.
- 8/1990. (IV. 23.) AB határozat.
- 9/1990. (IV. 25.) AB határozat.
- 57/1991. (XI. 8.) AB határozat.
- 61/1992. (XI. 20.) AB határozat.
- 74/1992. (XII. 28.) AB határozat.
- 4/1993. (II. 12.) AB határozat.
- 38/1993. (VI. 11.) AB határozat.
- 53/1993. (X. 13.) AB határozat.
- 28/1994. (V. 20.) AB határozat.
- 36/1994. (VI. 24.) AB határozat.
- 60/1994. (XII. 24.) AB határozat.
- 1/1995. (II. 8.) AB határozat.
- 43/1995. (VI. 30.) AB határozat.
- 53/1995. (IX. 15.) AB határozat.
- 21/1996. (V. 17.) AB határozat.
- 22/1997. (IV. 25.) AB határozat.
- 39/1997. (VII. 1.) AB határozat.
- 10/1998. (IV. 8.) AB határozat.
- 14/1998. (V. 8.) AB határozat.

- 48/1998. (XI. 23.) AB határozat.
- 17/1999. (VI. 11.) AB határozat.
- 27/2000. (VII. 6.) AB határozat.
- 8/2003. (III. 14.) AB határozat.
- 23/2003. (V. 13.) AB határozat.
- 32/2003. (VI. 4.) AB határozat.
- 19/2004. (V. 26.) AB határozat.
- 22/2005. (VI. 17.) AB határozat.
- 28/2005. (VII. 14.) AB határozat.
- 74/2009. (VII. 10.) AB határozat.
- 169/2010. (IX. 23.) AB határozat.
- 35/2011. (V. 6.) AB határozat.
- 2/2013. (I. 23.) AB határozat.
- 3/2013. (II. 14.) AB határozat.
- 6/2013. (III. 1.) AB határozat.
- 8/2013. (III. 1.) AB határozat.
- 14/2013. (VI. 17.) AB határozat.
- 21/2013. (VII. 19.) AB határozat.
- 25/2013. (X. 4.) AB határozat.
- 27/2013. (X. 9.) AB határozat.
- 34/2013. (XI. 22.) AB határozat.
- 2/2014. (I. 21.) AB határozat.
- 15/2014. (V. 13.) AB határozat.
- 18/2014. (V. 30.) AB határozat.
- 8/2015. (IV. 17.) AB határozat.
- 14/2015. (V. 26.) AB határozat.
- 21/2016. (XI. 30.) AB határozat.
- 2/2017. (II. 10.) AB határozat.
- 3/2017. (X. 20.) AB határozat.
- 11/2017. (V. 26.) AB határozat.
- 25/2017. (X. 17.) AB határozat.
- 34/2017. (XII. 11.) AB határozat.
- 2/2018. (IV. 6.) AB határozat.
- 21/2018. (XI. 14.) AB határozat.
- 3/2019. (III. 7.) AB határozat.
- 4/2019. (III. 7.) AB határozat.
- 7/2019. (III. 22.) AB határozat.
- 11/2019. (III. 29.) AB határozat.
- 12/2019. (IV. 8.) AB határozat.
- 13/2019. (IV. 8.) AB határozat.
- 15/2019. (IV. 17.) AB határozat.
- 3069/2019. (IV. 10.) AB határozat.
- 3070/2019. (IV. 10.) AB határozat.
- 3071/2019. (IV. 10.) AB határozat.
- 3089/2019. (IV. 26.) AB határozat.
- 3090/2019. (V. 7.) AB határozat.
- Kilényi Géza alkotmánybíró különvéleménye, 57/1991. (XI. 8.) AB határozat, ABH 1991.
- Stumpf István alkotmánybíró különvéleménye a 27/2013. (X. 9.) AB határozathoz, Indokolás.

- BARTKÓ RÓBERT habilitált egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- BENCZE LÓRÁNT ANZELM professor emeritus, nyelvész
Magyar Nyelvstratégiai Intézet alapító-igazgató
- BIHARI MIHÁLY professor emeritus
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- DELI GERGELY egyetemi tanár
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
rektor, NKE
- CS. KISS LAJOS egyetemi tanár
NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar
- EGRESI KATALIN habilitált egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- ERDŐS CSABA egyetemi docens, dékánhelyettes
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- FAZEKAS JUDIT egyetemi tanár, prodékán
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- GANCZER MÓNICA egyetemi docens, tudományos
és nemzetközi dékánhelyettes
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
tudományos munkatárs, TK Jogtudományi Intézet
- GÁRDONYI GERGELY egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- GLAVANITS JUDIT habilitált egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- GURDON-NAGY KLÁRA egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- GYURITA E. RITA egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- HORVÁTH ANETT egyetemi adjunktus
NKE Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar

- HORVÁTH ATTILA egyetemi tanár
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
- HORVÁTH GERGELY egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- KÁLMÁN JÁNOS egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- KECSKÉS GÁBOR egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- KELEMEN ROLAND egyetemi adjunktus
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- KESERŰ BARNÁ egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- KNAPP LÁSZLÓ egyetemi docens, dékánhelyettes
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- LACZÓ JÓZSEF PhD hallgató
ELTE Doktori Iskola
- LAMM VANDA professor emeritus
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
A Magyar Tudományos Akadémia alelnöke
- LAPSÁNSZKY ANDRÁS egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- LENKOVICS BARANABÁS professor emeritus
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- ŐSZE ÁRON egyetemi tanársegéd
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- PARDAVI LÁSZLÓ egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- PÉTER TAMÁS főtitkár
Bencés Diákok Győri Egyesülete
- RÉVÉSZ T. MIHÁLY professor emeritus
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

- SIKLÓSI IVÁN egyetemi docens
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
- SISKA KATALIN habilitált egyetemi docens
DE Állam- és Jogtudományi Kar
- SMUK PÉTER egyetemi tanár, dékán
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- STUMF ISTVÁN egyetemi tanár
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- SZOBOSZLAI-KISS KATALIN habilitált egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- TAKÁCS PÉTER egyetemi tanár, Doktori Iskola vezetője
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- VÁCZI PÉTER egyetemi docens
SZE Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar
- ZAKARIÁS KINGA egyetemi adjunktus
PPKE Jog-és Államtudományi Kar

Szerzőinkhez (A publikálás feltételei)

---

1. A Jog-Állam-Politika című referált folyóirat magyar, angol és német nyelven be-
küldött kéziratokat – tanulmányokat és könyv-recenziókat – fogad el.
  2. A kézirat terjedelme tanulmányok esetén általában nem haladhatja meg
tanulmányonként és szerzőnként az 50000 karaktert, recenziók esetén a 20000
karaktert.
  3. A szöveget A/4-es méretben kinyomtatva kérjük leadni, és egyúttal Microsoft
Word formátumban, e-mailben is kérjük mellékelni, a szerző nevének feltünteté-
sével (a cím előtt, ne lábjegyzetben!).
  4. Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől elektronikus formában egy kb. 15 so-
ros magyar és angol nyelvű összefoglalót (abstract), az 5-6 legfontosabb kulcsszó
feltüntetésével.
  5. Kiemelésként szövegben és lábjegyzetben is *dőlt betű* alkalmazható; kizárólag
művek és idegen kifejezések kiemeléséhez. Ritkítás, aláhúzás, vastag betű, kapitá-
lis stb. használatát kérjük mellőzni.
  6. A hivatkozásokat felső indexben, az adott írásjel után tüntessük fel, pl.:” XY sze-
rint.^{1,2} Továbbá...”. A sorrend minden esetben: idézőjel-pont-lábjegyzetjelölő vagy
pont-idézőjel-lábjegyzetjelölő, az idézés szabályainak megfelelően (részmondat
esetén idézőjel van a sor végén, utána az írásjel, egész mondat esetén előbb az
írásjel következik).
- A feloldást lábjegyzetben, az oldal alján kérjük feltüntetni, több hivatkozás esetén
pontosvesszővel:
- a) Szerző(k) vezetékneve (gondolatjellel elválasztva, azaz szóköz nagykötojel
szóköz egymás után írásával), évszám, hivatkozott oldal(ak), tehát:
Kiss, 2010, 10.; Nagy, 2020, 20. illetve Kiss – Nagy – Kovács, 2020, 20-30., 40.
  - b) Online hivatkozásnál Weboldal neve: Téma (nagy kezdőbetűvel), évszám:
Hvg.hu: Cikk címe, 2011. (linket itt ne helyezzük el, csak a tartalomjegyzékben).
7. Kiadványunkban kérjük mellőzni az i.m. (op. cit.), u.o., ibid. stb. rövidítéseket
(elfogadjuk: ld., vö.).
  8. Kiadványunkban kérjük mellőzni a titulusok (Dr., Prof., CSc. stb.) feltüntetését
mind a törzsszövegben, mind a lábjegyzetben, mind pedig az irodalomjegyzékben.
Kivétel, ha adott mű címe tartalmazza.
  9. Az irodalomjegyzék csak a hivatkozott publikációkat tartalmazza, és korlátoz-
unk ezek számát 10-15 forrás megjelölésére. Rendezzük ABC-sorrendbe.

10. Az irodalomjegyzék mindig a kötelező utolsó fejezet (esetleg bővíthet online forrásokkal, jogforrásokkal, ítéletek jegyzékével). Ezek kötelező elnevezése: Irodalom; Jogforrások; Ítéletek jegyzéke (ezeket egységesen szeretnénk a kiadványunkban szerepeltetni).

11. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén számozás nélkül közöljük, pont felsorolásjellel ellátva:

a) Könyveknél: Szerző(k) teljes neve (szerk. ha van) (évszám): *Dólt cím*. Kiadó, helyiség. Például:

- Kiss Péter–Nagy Tamás (2020): *A monográfiánk*. Universitas, Győr.
- Smith, Joe–Doe, John (2010): *A handbook*. ABC Publishing, London.

b) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek:

- John, Smith (ed.) (2000): A Chapter. In: Doe, John (ed.): *A Book*. ABC Publishing, London. Tehát a név után (évszám) és kettőspont, majd cím van. Utána In kettőspont szerkesztő kettőspont, majd a kötet címe dőlt betűvel, ponttal lezárva. Végül előbb a kiadó, majd a kiadás helye.

c) Folyóiratban megjelent tanulmány esetében (figyelem! a címek után PONT szerepel):

- Kiss Péter (2011): Egy cikk. In: *Folyóirat*. 2017/12. sz. Universitas, Győr.

d) Online hivatkozás esetében a webcím (url), a megjelenés éve (ha ismert) és a megtekintés idejének feltüntetésével:

- Hvg.hu: Hitelek, 2021. (Elérhető: www.webcim.hu. Letöltés ideje: 2020. február 2.). A webcímet és a Letöltés idejét az URL után pont választja el!

e) Idézett jogszabályok esetén:

- A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény.

12. A Jogforrásokat kérjük külön listában, az Irodalom után feltüntetni.

13. Kérjük, segítsék munkánkat a címek, alcímek tekintetében az alábbiak szigorú betartásával:

A fejezet- és alcímek stílusa Cím formátumban kerüljön beállításra, az alcímeknél a listaszintet változtassuk, és lehetőség szerint lássuk el őket automatikus felsorolással az alábbiak szerint:

I. FEJEZETCÍMEK (Behúzás, római számozás, nagybetűs, Times New Roman, 12pt)

1) Alfejezetek címei (Nincs behúzás, arab számozás, nem nagybetűs)

a) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, arab betűs felsorolás, nem nagybetűs)

i) Alfejezeten belül (Listaszint szerinti behúzás, kis római betűs felsorolás, nem nagybetűs)

Kérjük, hogy a dőlt, félkövér, stb. kiemeléseket mellőzzük! Angol címek esetében az angol helyesírás szerint a szavakat (a kivételektől eltekintve, pl. névelők, prepozíciók) kezdjük nagybetűvel.

14. A (fekete-fehér) táblázatokat és ábrákat megfelelően formázva, a forrást feltüntetve, képaláírással ellátva kérjük feltüntetni. A szövegbe építve és külön fájlként is kérjük elküldeni. A hivatkozásra vonatkozó kikötéseket (név, évszám, oldal-szám) itt is kérjük betartani. Példa képaláíráásra:

1. ábra: Az ábra tartalma (Forrás: Kiss-Nagy, 2010, 40.)

15. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk. Az opponensi vélemények be nem érkezése esetén a szerkesztőség saját hatáskörben dönt a publikálásról.

16. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

17. Kérjük szerzőinket, hogy elektronikus úton adják meg, hogy milyen módon (foglalkozás, munkahely, beosztás) szeretnének szerepelni folyóiratunkban. Kérjük, a kapcsolattartás elősegítése érdekében közöljék elérhetőségeiket (telefonszám/mobilszám, e-mail cím).

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat,

Szerkesztőség

„MAGÁT MUNKÁBAN SZOLGÁNAK...”

Alkotmány, állampolgársági törvény, alkotmánybíráskodás, emberi méltóság és szabadság eszméje, felelős értelmiségi, Bibó István, a rendszerváltás Magyarországon, bencés értékrend, erkölcsi tisztaság eszménye... és még hosszan sorolhatnánk azokat a fogalmakat, amelyek Kukorelli István nevével összefüggésben felidéződhetnek bennünk. A fenti fogalmak mind megegyeznek azokkal a témákkal is, amelyek a Jog-Állam-Politika 2022-es, a 70 éves Kukorelli István tiszteletére megjelenő ünnepi különszámában közlésre kerülnek. A kötettel a tanár, az államférfi, a kolléga, a barát és nem utolsósorban a példakép előtt kívánunk tisztelegni. Ahogy Kukorelli Istvántól tanultuk, a „Magát munkában szolgálak...” szellemiségben állítottuk össze szerény ajándékunkat, amelyet ünnepi emelkedettséggel és nagy örömmel, egy Cseh Tamás – Bereményi Géza átírat kíséretében nyújtunk át: „Láttál-e magadról szép éneket? Dicsérő éneked én legyek, mi más is lehetnék csak dal Neked...”

A Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának oktatói és a Jog-Állam-Politika szerkesztősége Kukorelli Istvánt 70. születésnapján e sokezerszál szóból gondosan összeválogatott munkacsokorral köszönti. Jó egészséget kívánva kérjük, hogy őrizze meg a Fennvaló a Hű Szolgát, Mesterünket még sokáig szeretetünkben!

Szoboszlai-Kiss Katalin
Jog-Állam-Politika szerkesztő

